

EMIL DUMEA

**TEME DE
ISTORIE A BISERICII**

Sapientia
Iași 2002

Imprimatur
† Petru GHERGHEL
Episcop de Iași
11 martie 2002

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUMEA, EMIL

Teme de istorie a Bisericii / Emil Dumea. - Iași :
Sapientia, 2002
p.; cm.
Bibliogr.
ISBN 973-85634-2-9

2(091)

© 2002 Editura SAPIENTIA
Institutul Teologic Romano-Catolic
Str. Th. Văscăuțeanu 6
RO – 6600 Iași
Tel. 0232/225228
Fax 0232/211476
www.itrc.tuiasi.ro
e-mail slupu@itrc.tuiasi.ro

PREFAȚĂ

Precizez că aceste teme sunt elaborate în vederea completării unora din informațiile cu caracter general prezente în orice compendiu de istorie a Bisericii, cum este, de exemplu, cel al lui L. Hertling, publicat pentru prima dată și în limba română¹. Am considerat necesară o astfel de prezentare mai în detaliu a unor teme atât pentru a aduce un plus de claritate în anumite probleme mai importante, cât și pentru a stimula o cercetare și o cunoaștere mai profundă a istoriei bisericești.

Menționez că prezentarea temelor nu este nici pe departe exhaustivă; o astfel de tratare cere un studiu amănunțit, în primul rând, al izvoarelor istorice și apoi o analiză și o evaluare de ansamblu a lucrărilor de specialitate în domeniu, ceea ce nu se poate realiza, dată fiind atât finalitatea acestor prezentări (informarea și formarea istorică generală a cititorilor), cât și timpul și posibilitățile relativ restrânse de informare și cercetare.

Alegerea temelor urmează criteriul importanței problemelor în cadrul general al istoriei Bisericii. Nu va lipsi și prezentarea unor probleme care la prima vedere par secundare, dar care, în perspectivă istorică globală, au avut o deosebită influență asupra mersului istoriei.

Prezentarea tematică își păstrează caracterul provizoriu, rămânând, ca pe viitor, să fie din nou aprofundată și completată cu alte aspecte și particularități. Se înțelege apoi că, în totalitatea lor, aceste teme nu formează un curs complet de istorie bisericească.

În elaborarea și prezentarea acestor pagini m-am folosit, în primul rând, de manualul de Istorie a Bisericii condus de H. Jedin (ediția italiană)², de cel coordonat de A. Fliche-V. Martin³, de alte manuale (J. Daniélou – H. Marrou⁴; K. Bihlmeyer – H. Tuechle⁵), ca și de alte lucrări și culegeri de documente ce prezintă diferite evenimente, personaje sau perioade ale istoriei Bisericii.

Ținând cont de contextul istoric românesc, am prezentat mai multe teme ce privesc direct destinele catolicismului pe teritoriul țării noastre. Evoluția istorică a catolicismului în România are un curs diferit de cea a

---

¹ L. HERTLING, *Istoria Bisericii*, trad. română Emil Dumea, Iași 1998.

² H. JEDIN, ed., *Storia della Chiesa*, I-X, Milano 1983-1984⁴.

³ A. FLICHE – V. MARTIN – J.B. DUROSELLE – E. JARRY, *Storia della Chiesa*, I-XXIV, Torino 1979-1990.

⁴ J. DANIELOU – H. MARROU, *Nuova storia della Chiesa*, I-V, Casale Monferrato 1984².

⁵ K. BIHLMAYER – H. TUECHLE, *Storia della Chiesa*, I-IV, Brescia 1985⁴.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

celorlalte mari popoare europene. Fiind și atunci, ca și astăzi, la răscrucea dintre Orient și Occident, spațiul românesc latin a fost încorporat în sfera politică și de jurisdicție ecleziastică bizantină, prin filiera slavă bulgară. Prezintă teme de istorie bisericească antică și medievală, folosesc termenul catolic pentru a sublinia universalitatea creștinismului, a credinței lui Cristos în spațiul imperiului roman, chiar și atunci când acesta s-a divizat, ba chiar și mai târziu, când imperiul roman va supraviețui într-un context oriental, context în care însă se maturizează germenii viitoare mari schisme (1054), de atunci abia putându-se vorbi de un creștinism divizat (o lacerare a catolicității Bisericii lui Cristos) a cărui urmări nefaste, din păcate, le resimte și lumea contemporană.

În ceea ce privește istoria creștinismului în spațiul occidental, lucrurile sunt mult mai clare, atât datorită bogăției izvoarelor istorice, cât și nenumăratelor studii ce se pot observa cu ușurință în bibliografia manualelor mai sus prezentate.

În contextul Bisericii primare, am încercat să surprind evoluția misterioasă, dar și vizibilă a Bisericii abia născute, care însă, ca și copilul Cristos, este combătută și persecutată pentru simplul motiv că există.

O problemă a aspectului carismatic al Bisericii, viața consacrată, este prezentată atât în leagănul ei, oriental, cât și în evoluția ulterioară, adică în Occident. În spațiul apusean, la trecerea de la antichitate spre perioada medievală, am voit să surprind aspectele fundamentale ale dialogului cultural dintre ereditatea greco-latină și noua cultură ce se conturează pe lângă catedrale și marile centre călugărești. Acest dialog cultural și-a avut urmările sale benefice în civilizația și progresul Occidentului.

O altă temă predilectă este cea a evoluției doctrinare a Bisericii atât în cadrul întrunirilor la vârf a ierarhiei bisericești, adică în dezbaterile primelor opt concilii ecumenice, cât și în cadrul general al vieții Bisericii. Prezentarea acestui aspect se limitează, desigur, la ceea ce poate și trebuie să spună Istoria Bisericii.

În acest context, și nu numai, am integrat o altă mare temă, cea a primatului roman. Atât ereziile, cât și pretențiile exagerate sau ingerințele abuzive ale bazileilor, ce lezau ecleziologic și pur istoric poziția primațială a episcopului Romei, i-au determinat pe papi, conștienți de rolul și misiunea încredințată lor de Cristos, să ia poziție nu pentru a-și păstra scaunul lor, cum ar putea fi înțeles și interpretat de unii istorici, ci pentru a păstra neștirbită unitatea Bisericii și a învățaturii lui Cristos. Papalitatea, persecutată nu numai de împărații romani, așa cum se întâmplase în primele trei secole, ci de însăși bazileii

PREFAȚĂ

creștini din secolul al VIII-lea, este constrânsă să se îndrepte spre franci. Ulterior, după ce trece prin dușul rece al secolului al X-lea, va intra sub tutela imperiului german ce abia se născuse. Însă, de la rolul de protector al Bisericii, acest Imperiu încearcă, în lunga perioadă de confruntare pașnică, dar mai mult conflictuală cu Biserica („lupta pentru investitură”), să controleze destinele Bisericii Occidentale. Lupta Bisericii pentru a-și recâștiga libertatea de acțiune are efectele sale pozitive, dar și negative, în sensul că slăbește unitatea dintre Biserică și Stat, ceea ce înseamnă și slăbirea unității creștinătății occidentale. Coeziunea internă politică și religioasă a Occidentului scade așadar, prevestind germeii naționalismului german și francez. Atât contextul istoric al formării marilor state europene, cât și evoluția sinuoasă a raporturilor dintre papalitate și aceste mari coroane europene vor forma obiectul altor teme de istorie a Bisericii.

În ceea ce privește Orientul creștin, acesta mergea pe drumul său, pierzând mereu teritorii ce intră în dominația Semilunii. În perioada lungii sale agonii politice, se naște un alt mare stat creștin, dar neunit cu Roma, Rusia de Kiev, viitorul imperiu, a cărui capitală, Moscova, va dori să fie a treia Romă. Consolidarea acestei mari forțe în Ortodoxism va avea influențe deosebite și în cadrul creștinismului românesc medieval.

Este singular faptul că, în spațiul est-european, două mari națiuni, polonezii și ungurii, nu vor intra în orbita religioasă a Constantinopolului, ci se vor orienta spre Roma, conștiente fiind că deja de acum, de la nașterea lor ca popoare creștine, trebuie să respecte voința expresă a lui Cristos, aceea de a fi o singură turmă sub un singur păstor. Alături de conștiința păstrării unității Bisericii, în încreștinarea acestor popoare intră și factori pur politici, care însă se încadrează în politica bisericească catolică.

Îmi exprim speranța că aceste teme ce expun *sine ira et studio* pagini din istoria Bisericii să reprezinte o sursă de informare, dar și de reflecție și regăsire istorică și spirituală atât a catolicilor, cât și a confrăților ortodocși. În primul mileniu, cele două mari Biserici au de citit aici aceeași istorie. Cred că o lectură sinceră și atentă a acestor teme poate reprezenta un motiv în plus, eclezial și pur uman, de a ne întinde unul altuia o mână frățească, ca o premisă pentru o colaborare istorică interconfesională.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

PREFAȚĂ

INTRODUCERE

Istoria Bisericii, ca și oricare altă lucrare de acest gen, intenționează, în primul rând, să ne prezinte într-un mod cât mai exact evenimentele cele mai importante, datele și personajele care îi compun propria desfășurare. Pe de altă parte, de o deosebită importanță este prezentarea manifestărilor interne ale vieții Bisericii, dezvoltarea doctrinei, a învățăturii ei, a cultului și spiritualității ce-i sunt specifice. Ilustrarea vieții interne și externe a Bisericii reprezintă, trebuie să reprezinte, un tot unic, unitar și omogen, pentru a scoate mai bine în relief plinătatea aceluia *Mysterium Ecclesiae* spre care tind, de fapt, toate disciplinele ce se ocupă cu una sau mai multe din problemele proprii Bisericii.

Nu vom analiza aici conceptul de Biserică, acesta fiind prezentat în mod suficient de alte materii, cum ar fi, de exemplu, teologia dogmatică. Nu vom analiza nici metoda proprie în studiul istoriei Bisericii. Noțiunile generale de metodologie fac obiectul unei alte materii, pe care studenții trebuie să și-o însușească în mod satisfăcător.

Ne vom opri, pe scurt, asupra subdiviziunilor istoriei Bisericii. Împărțirea ei în diferite faze, perioade istorice, nu poate să fie făcută în baza unor categorii abstracte ale filozofiei istoriei și, pe de altă parte, nici numai în baza planului divin al mântuirii, acesta făcând obiectul special al altor materii teologice. Pe de altă parte, Biserica nu se identifică cu nici o cultură; deci, nu poate fi confundată cu nimic din ceea ce spiritul uman a creat pe parcursul timpului.

Orice împărțire sau periodizare a istoriei Bisericii trebuie să țină seama de creșterea internă și externă a Bisericii, creștere realizată de Duhul Sfânt în colaborare cu libertatea umană, creștere ce se dezvoltă într-un continuu dialog cu diferitele culturi ale lumii creștine și necreștine.

Răspândirea ei pe pământ (bobul de muștar) înseamnă o intimă penetrare a omenirii, a culturilor, a popoarelor și a structurilor sociale (parabola aluatului). În această răspândire, Biserica, luminată și condusă de Duhul Sfânt, se servește de evenimentele istorice, se

TEME DE ISTORIE A BISERICII

adaptează lor. Astfel, ea se găsește într-o situație intermediară, între istoria lumii și cea a mântuirii.

1. Răspândirea și formele asumate de Biserică în lumea greco-romană

Ceea ce este mai puțin controversat în această perioadă este unitatea ei internă și externă. Născută în așa fel încât să depășească spațiul iudaic, Biserica este primită în ambientul lumii culturale romano-eleniste, răspândindu-se astfel în tot imperiul; în Orient, depășește chiar granițele acestui imperiu. Până la Constantin cel Mare, Biserica nu este recunoscută din punct de vedere juridic; mai mult, este persecutată. Începând cu secolul al IV-lea, ea devine Biserică de stat. Organizarea mitropolitană se adaptează subdiviziunilor imperiului; conciliile ecumenice sunt concilii ale imperiului; poziția de întâietate a episcopului Romei nu prejudiciază vasta autonomie a patriarhiilor orientale. După perioada apologeților greci din secolul al II-lea, creștinismul intră în contact cu cultura și religiile romano-eleniste orientale, se servește de filozofia greacă pentru a-și formula dogma trinitară și cristologică în primele patru concilii ecumenice, folosește forme de expresie clasice în cult și în artă. Ca urmare a controverselor cristologice, Bisericile naționale, apărute în afara granițelor orientale ale imperiului, se separă de Bizanț, în timp ce, în partea occidentală a imperiului, se constituie regatele creștine germanice de orientare ariană (ostrogotii și vizigoții), ca și cele de orientare romană (francii). Organizarea bisericească de tip roman a papei Grigore cel Mare și invazia arabă din secolul al VII-lea marchează începutul unei configurații a Bisericii, care va rămâne determinantă până în timpurile noastre: Bisericile înfloritoare din Africa septentrională și din Siria intră în declin, iar legăturile dintre Occidentul romano-german și Bizanț se răresc, ducând la o înstrăinare foarte pronunțată, cu consecințe grave și îndelungate.

2. Biserica – comunitate a popoarelor creștine occidentale (cca. 700-1300)

În timp ce Biserica greacă se concentrează asupra păstrării patrimoniului tradițiilor creștinismului primar, în Occident, credința catolică este îmbrățișată de franci și anglo-saxoni, săvârșindu-se astfel „germanizarea” creștinismului și alianța papalității cu imperiul franc (sec. al VIII-lea). Aceste evenimente reprezintă ocazia propice a

INTRODUCERE

pătrunderii spiritului creștin în comunitatea popoarelor romano-germanice, popoare ce primesc astfel și patrimoniul cultural al antichității (renașterea carolingiană și ottoniană). Raporturile dintre aceste popoare și cele orientale, unite cu Bizanțul (înconjurat de arabi), sunt slabe și nefructuoase.

În organizarea feudală a societății, organizare pe care Biserica nu o creează, ci o găsește deja stabilită în liniile ei fundamentale, domină monarhia teocratică (noua formă de „restaurare” a imperiului roman din partea laicilor). Însă, de la mijlocul secolului al XI-lea, papalitatea, reînnoită prin reforma gregoriană (lupta pentru investitură), își întărește și își lărgeste considerabil sfera de influență. În curia romană se creează instrumentul pentru guvernarea centralizată a Bisericii, guvernare care nu este lipsită de elementele unei politici laice.

O pietate cu elemente individualiste și subiectiviste pune în umbră pietatea de origine antică, obiectivă și liturgică. Scolastica și canonistica schițează un sistem de gândire creștină și de organizare bisericească puțin uniform, dar clar în liniile fundamentale și care va fi apoi perfecționat în universități. Ordinele mendicante din secolul al XIII-lea scot în relief ideea de sărăcie și se dedică, în special, îngrijirii sufletelor, mai ales la orașe.

Anexarea Rusiei la Bizanț și schisma orientală întăresc și mai mult izolarea dintre cele două părți ale lumii creștine. Pe de altă parte, cruciadele trezesc din nou atenția Occidentului asupra Orientului. Acum are loc invazia mongolă care slăbește corsetul ce încătușa creștinismul oriental, invazie care face posibilă și o pătrundere a creștinismului în extremul Orient. În conflictul său cu Filip cel Frumos, papa Bonifaciu al VIII-lea își formulează teoria sa asupra papalității, teorie care este rodul ideilor timpului. Conflictul se va sfârși însă prin catastrofa de la Anagni.

3. Dizolvarea lumii creștine occidentale, reforma protestantă și cea catolică, descoperirile geografice și misiunea mondială a Bisericii (sec. XIV-XVIII)

Universalismul puterii laice, ca și cel al puterii bisericești, scade în favoarea statelor naționale occidentale în plină ascensiune. Unitatea Bisericii este amenințată de schisma occidentală și restabilită la Conciliul din Konstanz. Unitatea gândirii este ruptă prin nominalism, iar cultura bisericească intră într-o confruntare acerbă cu cea laică (umanismul). În interiorul ordinii feudale, cultura burgheză, orășenească, ca și începuturile capitalismului, pun noi probleme Bisericii, probleme pe care ea reușește să le rezolve doar în parte.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Biserica simte o necesitate intrinsecă de reformă (Marsilio da Padova, Wyclif, conciliarismul). Luther, Zwingli și Calvin pretind că ei sunt aceia care pot să reformeze Biserica, iar rezultatul este o nouă schismă. Reformei protestante, Biserica îi opune propria ei reformă prin Conciliul din Trento, în care este restaurată viața religioasă și științele bisericești; mai mult, ea reușește să recâștige o parte din teritoriile trecute la protestantism.

Activitatea misionară în America și în Asia îi largesc câmpul de activitate. În timp ce se stinge rumoarea luptelor confesionale, spiritul european începe să se laicizeze, iar papalitatea nu reușește decât în parte să se impună în fața statelor. Gândirea occidentală scapă controlului Bisericii (iluminismul), iar revoluțiile și secularizarea distrug învelișul feudal al Europei.

4. Aspectul mondial al Bisericii în epoca industrială

Drumul Bisericii în secolele XIX și XX este marcat de trei tendințe:

- Separarea de stat, devenit aconfesional sau laic; accentuarea antitezei dintre gândirea creștină și cea modernă (neoscolastica, Syllabus). Pe de altă parte, se constată adaptarea Bisericii la forme de stat constituționale și democratice, forme promovate de mase din ce în ce mai largi de populație catolică. Aceasta își manifestă angajamentul ei eclezial și civil prin asociații, mass-media, angajare socială.

- Intensificarea vieții religioase datorată mișcării liturgice și apostolatului laic.

- Rolul Conciliului I din Vatican în propunerea dogmatică a primatului papei garantează poziția papalității în sânul Bisericii, în timp ce pierderea puterii temporale marchează începutul unei consolidări a autorității religioase și morale a papilor chiar și în afara spațiului Bisericii. Prin activitatea misionară, ce urmează expansiunii coloniale a Europei, Biserica se distanțează din ce în ce mai mult de colonialism și de europenism, devenind astfel cu adevărat mondială. În această nouă situație, ea se confruntă, la nivel mondial, cu marile religii ale lumii (budismul, hinduismul și islamul), ca și cu sistemul comunist ateu. În același timp, își largeste spațiile și posibilitățile dialogului ecumenic pentru reconstruirea unității tuturor creștinilor.

5. Actualitatea și valoarea istoriei Bisericii

Istoria Bisericii nu reprezintă muzeul ei de antichități, ci autoînțelegerea ei. Putem spune că, într-un anume sens, ea face parte din ecleziologie, fără ca să intre în acest tratat de dogmatică. Cine studiază

INTRODUCERE

devenirea, creșterea Bisericii, în lumina credinței, acela aprofundează caracterul ei umano-divin, o înțelege așa cum este ea, nu numai cum ar trebui să fie; acela învață să-i cunoască legile interne prin care trăiește, formându-și astfel o idee solidă despre dânsa. Astfel, *sentire Ecclesiam* devine pentru dânsul *sentire cum Ecclesia*. Premisa unui asemenea rezultat rămâne, indiscutabil, analiza științifică și expunerea obiectivă a faptelor. Dacă studiul este făcut în acest fel, istoria Bisericii poate și trebuie să tragă concluziile necesare pentru o înțelegere corectă a prezentului și pentru o rezolvare a problemelor, a interogativelor ce i se pun.

Istoria conciliilor ne face să înțelegem al doilea Conciliu ecumenic din Vatican. Numai cel care cunoaște istoria tentativelor de unire a Bisericilor poate să-și formeze o orientare sigură, fără iluzii, referitoare la mișcarea ecumenică. Istoria ordinelor călugărești înseamnă mai mult decât istoria unui singur ordin religios: acestea sunt ramuri din copacul Bisericii, atestări ale elementului carismatic prezent într-însa și care încearcă să răspundă întrebărilor și necesităților pe care fiecare perioadă istorică le pune, le ridică. Atunci când istoria misiunilor se ocupă de problema adaptării evangheliei (ca și a europenismului, de altfel) la diferitele culturi, atunci această istorie contribuie decisiv la determinarea relațiilor dintre Biserică și cultura mondială. Tot istoria Bisericii clarifică sensul originar al instituțiilor ei și ne face sensibili asupra reformelor care sunt necesare într-însa (de exemplu, reforma liturgică).

Este adevărat că nu vom reuși niciodată să înțelegem prezentul Bisericii dacă nu i-am înțeles trecutul. A limita istoria Bisericii la ceea ce este încă viu sau considerat ca atare, înseamnă a o abandona în mâinile unui pragmatism care, dacă este indispensabil ca principiu pedagogic, este, pe de altă parte, inadmisibil ca pilăstru în cercetare și în expunere, deoarece compromite astfel caracterul științific al acestei discipline. Istoria Bisericii primește totuși, în mod continuu, întrebări puse de problematica eclezială actuală, de exemplu, discuții referitoare la un conciliu ecumenic sau la o mișcare ecumenică.

Valoarea ei în educația religioasă constă în a prezenta varietatea și bogăția posibilităților de dezvoltare a existenței creștine, precum și expunerea aspectului uman al Bisericii, cum ar fi, de exemplu, problema puterii, a păcatului sau a perioadelor de criză. Pentru a ajunge la acest rezultat, istoria trebuie prezentată nu în diferite sinteze salvifice sau în determinate fragmente cu scop apologetic, ci în ansamblul ei, cu tentativa de a-i cuprinde viața în toate aspectele sale. Luată astfel, ea devine cel mai eficace mijloc apologetic; considerată în mod diferit, istoria Bisericii devine inutilă; de altfel, imposibil de imaginat.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Cel ce studiază această materie nu trebuie numai, ca orice istoric, să iubească materia căreia i s-a dedicat, ci trebuie, de asemenea, să pună în studiul său mintea și spiritul creștin, adică are nevoie de credință pentru a interpreta istoria. În acest fel, el devine unul care explică lucrarea Duhului Sfânt pe pământ. El nu lasă ca trecutul să treacă prin fața sa ca un simplu spectacol, căruia îi rămâne neutru, ci este conștient că se află în interiorul acestei istorii, activând ca un interpret al ei. Poziția sa față de istoria Bisericii este determinată de punctul său de vedere în sânul Bisericii. Credința sa nu-i prejudiciază libertatea în căutarea adevărului, nici voința de a-și forma o judecată imparțială asupra oamenilor și a evenimentelor. Criteriile sale meta-istorice exclud, în mod cert, istoricismul relativist, dar nu exclud, în nici un caz, o istorie autentică⁶.

---

⁶ Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, I, Milano 1983³, XXI-XXXII.

INTRODUCERE

I.

IZVOARELE ISTORICE ALE BISERICII PRIMARE (până la anul 70)

1. Izvoare necreștine

– *Iosif Flaviu* scrie în *Antiquitates* că „fratele lui Isus”, Iacob, a fost prezentat în fața Marelui Preot Ana.

– *Tacitus* vorbește despre Isus ca fiind Cristos, executat de Ponțiu Pilat. Apoi vorbește despre creștini ca fiind acuzați de incendierea Romei.

– *Suetonius* vorbește despre un oarecare „Chrestos”, care pare a fi Isus.

2. Izvoare creștine

– *Tradiția sinoptică*: Izvorul „Q” (Quelle) și Marcu stau la baza Evangheliilor lui Matei și Luca. Critica literară influențează istoriografia bisericească:

– *Formgeschichte* descoperă *Sitz im Leben*-ul comunității creștine;

– *Redaktionsgeschichte*, concepția teologică a fiecărui autor;

– *Marcu* creează genul literar numit „evanghelie”. Nu are scopul de a scrie o biografie a lui Isus;

– *Luca* intenționează să-l întărească în credință pe cititor. Pentru aceasta, scrie o „biografie” a lui Isus, încadrată în istoria mântuirii.

– *Tradiția iioanică* prezintă materialul primit într-un plan teologic propriu. Este Evanghelia cea mai târzie. Se îndepărtează de tradiția sinopticilor; din acest motiv se ridică anumite rezerve în a considera cea de-a patra Evanghelie ca o relatare exactă a vieții lui Isus. Reprezintă mai mult o prezentare a caracteristicilor comunității „ioanice”.

– *Faptele apostolilor*. Nu este vorba de o „schiță istorică”. Scopul scrierii este acela de a face cunoscută dezvoltarea creștinismului pornind de la Ierusalim și trecând prin Samaria, Galileea și Siria, până la Roma. Personajele principale sunt Paul și Petru.

– *Corpus paulinum*. Scrisorile lui Paul reprezintă izvoarele cele mai interesante referitoare la istoria creștinismului primar.

– *Scrisorile pastorale*. *1-2Tim*, *Tit* ne prezintă formarea ministerelor în Biserică.

ISUS ^{al} I BISERICA

II.

Isus Cristos nu predică o pietate sau o religie individuală, ci un mesaj de mântuire care-i unește pe cei ce-l primesc. El însuși numește această comunitate *Biserica* sa, revendicându-și fondarea ei (*Mt* 16,18). Deși mulți îl aclamă, puțini îl urmează, iar dintre aceștia își alege un grup (cei doisprezece) ce-și asumă o poziție aparte printre discipoli. Pentru acești doisprezece, Isus are o grijă deosebită. Pe ei îi învață multe din misterele împărăției, cu ei vorbește despre misiunile deosebite la care sunt destinați. Ei trebuie să-și asume acea misiune pe care el a primit-o de la Tatăl: „Așa cum Tatăl m-a trimis pe mine, și eu vă trimit pe voi” (*In* 20,21). În repetate rânduri, Evangheliile scot în evidență, cu toată claritatea, poziția deosebită a celor doisprezece, care primesc numele de apostoli, trimiși⁷. În misiunea lor intră și predicarea Împărăției lui Dumnezeu; sunt stabiliți de Isus ca maeștri, iar în cuvântul lor popoarele trebuie să creadă și să se încreadă ca și în cuvântul însuși al lui Isus (*Lc* 10,16; *Mt* 28,20); deciziile lor au aceeași valabilitate și forță obligatorie ca și cum ar fi ale lui Isus însuși (*Mt* 18,18). Cei doisprezece primesc de la el puterea sacerdotală, putere care perpetuează misiunea sa de preot suprem în noua comunitate (*In* 17,19; *Mt* 20,28), care alimentează și sfințește membrii ei prin viața harului sacramental.

În grupul celor doisprezece, Petru primește o misiune cu totul aparte, stabilit fiind de Isus ca stâncă pe care se bazează noua instituție; tot lui îi este încredințată, în mod expres, misiunea de a paște oile și de a-i întâri pe frați (*Mt* 16,18; *In* 21,15 ș.u.).

În acest fel, noua comunitate a lui Isus, pregătită înainte de Paștele său, se articulează și în exterior, iar de acum înainte, se va dezvolta în spațiu și timp ca un organism unitar în varietatea sa, conform legilor de creștere împlântate în el de fondator.

Baza pur *supranaturală* a noii comunități se află într-o altă sferă, care nu este în contrast cu cea vizibilă. Comunitatea este fondată pe moartea lui Cristos; din el, omenirea își primește mântuirea; din el, noul edificiu al comunității își primește viața, seva vitală. Prin moartea sa, care încheie opera de ispășire și mântuire, și prin înviere, care confirmă glorios această operă, fondarea Bisericii reprezintă un act împlinit; viața ei istorică începe cu coborârea Duhului Sfânt.

---

⁷ K.H. RENGSTORF, „ἀπόστολος”, în *GLNT*, I, 1088-1196.

II. ISUS ^aI BISERICA

Comunitatea primară din Ierusalim (*Fap* 1-7)

Intenția autorului în aceste șapte capitole nu este aceea de a prezenta un cadru general al comunității primare, ci de a face cunoscut faptul că mesajul despre noua Împărăție a lui Dumnezeu, adresat întâi de toate iudeilor, prin voința divină, se extinde și la păgâni, iar tot din voința divină, Paul este desemnat ca apostol al neamurilor. Capitolele ne redau primii 15 ani de viață ai comunității. În momentul în care începe narațiunea din *Fapte*, deja un grup de 120 de credincioși sunt împreună și așteaptă întoarcerea Domnului înălțat la cer. În cadrul acestui grup, sub conducerea lui Petru, „Cei Doisprezece” își completează numărul, alegându-l pe Matia. Pentru apostoli, numărul de 12 este sfânt și trebuie păstrat ca fiind îndeplinirea operei și voinței lui Isus. Tânăra comunitate este întărită în ziua de Rusalii. Entuziasmul și forța Spiritului îl determină pe Petru să predice mulțimii pe Cristos mort și înviat: el este Mesia. Aproximativ 3.000 de iudei cred și aderă la Cristos, iar nu după mult timp, membrii comunității ajung la 5.000.

Dezvoltarea tinerei comunități din Ierusalim neliniștește autoritățile iudaice și, din această cauză, apostolii trebuie să se prezinte în fața lor. Purtătorul lor de cuvânt este Petru, care nu ia în seamă amenințările, deoarece nu poate să nu vorbească despre ceea ce atât el, cât și ceilalți apostoli au văzut și auzit (4,5-22). Deoarece predica și minunile lor fac să crească ulterior numărul credincioșilor, din nou trebuie să se prezinte în fața sinedriului. Aici, conștiința misiunii și identității lor de predicatori ai lui Cristos și ai învățăturii sale apare cu toată claritatea: „Mai curând trebuie să ascultăm de Dumnezeu decât de oameni” (5,29). Pedepsa prin bătaia cu vergi și o nouă interzicere de a predica sunt semnele unei apropiate persecuții.

Numărul crescând al membrilor comunității și noile exigențe ce se ivesc îi determină pe apostoli să ia măsuri organizatorice. Apostolii trebuie să fie liberi pentru predică; pentru asistența săracilor, serviciul la mese și ajutorul în activitatea pastorală a apostolilor sunt stabiliți șapte bărbați (6,1-6); în misiunea lor sunt investiți de către apostoli prin rugăciune și impunerea mâinilor. Numele grecești ale acestor diaconi ne arată că în comunitate nu era mic numărul eleniștilor sau iudeilor din diaspora grecească. Între dâșii și iudeo-creștinii din Palestina se creează o anumită tensiune. Printre cei șapte diaconi se remarcă ^atefan, care însă este omorât cu pietre deoarece îndrăznește să afirme că VT este abrogat de Isus Cristos. Moartea sa reprezintă semnalul unei persecuții ce-i lovește mai ales pe creștinii eleniști. Apostolii rămân la Ierusalim, însă mulți creștini fug din oraș, dar continuând să-l facă

TEME DE ISTORIE A BISERICII

cunoscut pe Cristos în zonele rurale, mai ales în Iudeea și Samaria. În aceasta din urmă, elenistul Filip are un succes deosebit.

Răspândirea credinței în afara capitalei îi determină pe Petru și Ioan să controleze noile comunități; creștinilor din Samaria le impun mâinile pentru ca și ei să-l primească pe Duhul Sfânt. Ambii apostoli desfășoară o activitate misionară în diferite localități din Samaria, iar prezența iudeo-creștinilor la Iope și Lida ne arată cum noua învățătură pătrunsese deja în zone îndepărtate de Palestina.

Pacea care se stabilește după prima persecuție este tulburată de Irod Agripa, care-i arestează pe doi dintre principalii apostoli, Petru și Iacob cel Mare, pe acesta din urmă omorându-l (42 sau 43 d.C.) pentru a-și câștiga simpatia iudeilor din capitală (*Fap* 12,2). Petru părăsește Ierusalimul, iar conducerea comunității de aici este preluată de Iacob cel Mic. Moartea lui Irod, în anul 44, aduce un nou timp de pace pentru Biserică, iar Iacob poate să-și desfășoare liniștit activitatea timp de 20 de ani, bucurându-se de o stimă deosebită în grupul apostolilor și în comunitate. Împreună cu Petru și Ioan, Paul îl prezintă printre „coloanele” Bisericii (*Gal* 2,9). Grijă pentru comunitățile iudeo-creștine din afara capitalei ne este atestată de o scrisoare prezentă în canonul NT. Autoritatea sa are o mare greutate în așa-numitul conciliu al apostolilor, unde el desfășoară o activitate de mediere (*Fap* 15,13-21).

III.

ACTIVITATEA MISIONARĂ A APOSTOLULUI PAUL

După convertirea sa pe drumul spre Damasc, Paul înțelege că sfera lui de acțiune o reprezintă imperiul roman. Populația acestui imperiu era unită de o cultură comună, iar apostolul putea să se adreseze tuturor într-o limbă la fel de comună, limba greacă numită *koiné*. Călătoriile sale misionare sunt gândite și analizate dinainte. În predicarea Evangheliei, apostolul pleacă de la un anumit centru, pentru ca apoi să-și lărgască considerabil sfera de activitate.

În prima și cea mai lungă perioadă misionară care se prelungește până la așa-numitul conciliu al apostolilor de la Ierusalim, Paul are ca punct de referință orașul sirian Antiohia. Acum Paul este însoțit de Barnaba și de o rudă a acestuia, Ioan Marcu. Din *Faptele apostolilor* putem cunoaște detalii ale activității pauline. Paul pornește de la sinagogile prezente în cetățile lumii mediteraneene. În ele se adunau iudeii și păgânii convertiți la iudaism („temătorii de Dumnezeu”). Din Antiohia, micul grup misionar se îndreaptă mai întâi spre insula Cipru, în orașul Salamina. De aici, ei trec în Asia Mică, predicând în Antiohia Pisidiei, apoi în cetățile Licaoniei: Iconiu, Listra, Derbe și apoi în Perge (Pamfilia). Peste tot, predica lui Paul era adresată atât iudeilor, cât și păgânilor. Însă, de cele mai multe ori, mesajul paulin întâlnește o puternică opoziție din partea iudeilor. Ca exemple ne stau conflictele de la Antiohia Pisidiei, Iconiu și Listra, unde misionarii au fost alungați sau chiar bătuți. La originea acestor agitații ale maselor erau iudeii care îi ațâțau pe concetățenii lor împotriva acestora, fapt ce se va repeta și în persecuțiile ce vor izbucni în curând. Cu toate acestea, predica lui Paul și a însoțitorilor săi va găsi peste tot și inimi deschise, asistând astfel la formarea primelor comunități creștine, pentru conducerea cărora erau instituți și păstori care să răspundă de ele. După ce pune bazele acestor nuclee creștine, Paul pleca mai departe, răspândind mesajul evanghelic în cât mai multe cetăți ale Asiei Mici. În urma acestei prime faze a activității misionare, Paul, întorcându-se la centru (Antiohia Siriei), declară cu satisfacție că, prin munca lor, Dumnezeu „a deschis păgânilor poarta credinței” (*Fap* 14,27).

Conform profundelor sale intuiții teologice, Paul nu impune comunităților creștine nici circumciziunea și nici respectarea altor prescripții religioase iudaice. Acest fapt a fost dezaprobat și respins de un curent extremist din Palestina format din iudeo-creștini care pretindeau că circumciziunea este absolut necesară pentru a ajunge la

TEME DE ISTORIE A BISERICII

mântuire (*Fap* 15,1-5). Conflictul s-a declanșat la Antiohia, când „unii veniți din Iudeea” au cerut ca noii convertiți din acest oraș să se circumcidă. Paul și Barnaba sunt trimiși la Ierusalim pentru a clarifica lucrurile. Acum are loc așa-numitul conciliu de la Ierusalim, unde, în principiu, este acceptată teza paulină a libertății creștinului față de prescripțiile legii lui Moise. Însă această libertate pare a fi valabilă doar pentru păgânii convertiți. Apostolul Iacob le propune acestora să se ferească de cărnurile jertfite idolilor, de sânge, de animalele sacrificate prin sufocare și de necurăție (*Fap* 15,28 ș.u.). Probabil că în intenția sa, prin aceste concesii făcute iudaismului, apostolul Iacob intenționa să-i apropie pe creștinii proveniți din păgânism de cei proveniți din iudaism. Însă medierea propusă la Ierusalim s-a dovedit a fi foarte dificilă; un exemplu îl avem în incidentul dintre Paul și Petru, despre care ne vorbește *Scrisoarea către Galateni* (2,1-14). Deși Paul afirmă că „omul nu este îndreptățit prin faptele legii, ci numai prin credința în Isus Cristos” (*Gal* 2,16), totuși el nu a reușit să-i câștige de partea sa pe creștinii iudaizanți. Chiar dacă aceștia nu s-au declarat în mod deschis contrari convingerilor sale, pe ascuns au continuat să-i boicoteze activitatea, mai ales în Galația.

A doua perioadă misionară paulină îmbrățișează provinciile Macedonia, Ahaia și Asia Proconsulară, pătrunzând astfel în centrul culturii eleniste. Barnaba se despărțise de Paul. Acum, alături de Apostolul neamurilor, îi găsim pe Sila și, mai târziu, pe Timotei. După ce vizitează comunitățile înființate anterior, Paul, în urma unei viziuni nocturne, este chemat să viziteze Macedonia (*Fap* 16,9). În orașul Filipi, apostolul pune bazele unei comunități, devenită mai târziu foarte înfloritoare (*Fap* 16,11-40). De aici, el se îndreaptă spre Tesalonic, Bereea, Atena și Corint. Peste tot, punctul de plecare îl constituie sinagoga locală, unde Paul îl predică pe Cristos ca fiind Mesia cel așteptat de veacuri (*Fap* 17,1-10). În primele două cetăți menționate se formează mici comunități din păgâni și iudei convertiți. Însă, ca și înainte, iudeii i se opun cu înverșunare; mai mult, apostolul este alungat. La Atena este luat în derâdere, iar la Corint doar câțiva iudei se lasă convinși de predica sa (*Fap* 17,34; 18,8). Însă mult mai mulți vor fi păgânii care se vor converti. Pentru acest motiv, Paul se oprește aici un an și jumătate (anii 51-52 sau 52-53). Iudeii îl denunță în fața proconsulului roman Gallion (*Fap* 18,12-17). De aici, însoțit de familia iudeo-creștină Aquila și Priscilla, Paul se îndreaptă spre Efes, de unde se întoarce în Palestina.

Spre vara anului 54, de la Efes, stabilit ca centru misionar, Paul începe o nouă perioadă misionară care durează aproximativ 5 ani. El vizitează comunitățile din Galația și Frigia, însă mai mult timp se

III. ACTIVITATEA MISIONARĂ A APOSTOLULUI PAUL

oprește la Efes (*Fap* 19). Ca și în alte părți, nici aici nu lipsesc dificultățile. În afară de iudei, un oarecare Demetrios își vede periclitat comerțul său cu statuete ale zeiței Diana. Din acest motiv, urmând exemplul iudeilor, acesta determină mulțimile să se ridice împotriva lui Paul. Spre toamna anului 57, apostolul părăsește orașul, îndreptându-se spre Macedonia și Grecia. Timp de câteva luni, se oprește la Corint, de unde le scrie creștinilor din Roma, pe care nu-i cunoștea personal. Le promite că-i va vizita înainte de a se îndrepta spre Spania (*Rom* 15,24,29). Pe drumul întoarcerii se oprește la Filipi, unde celebrează Paștele, apoi, trecând prin Troas, urmând calea maritimă, ajunge la Milet, unde îi convocase pe bătrânii comunității din Efes (*Fap* 20,1-17). Deși presimțea că la Ierusalim se urzește ceva împotriva lui, Paul este decis să ajungă aici pentru a dărui săracilor acestei comunități sumele adunate din colectele făcute anterior de creștinii proveniți din păgânism. Trecând prin Tir și Cezareea, de sărbătoarea Rusaliilor, Paul ajunge la Ierusalim (*Fap* 21,1-17).

Recunoscut de unii iudei din diaspora Asiei Mici, aceștia încearcă să-lucidă. Luat sub paza gărzii romane, apostolul este dus în fața guvernatorului din Cezareea (*Fap* 21,27-23,35), iar de aici, sub escortă, ajunge la Roma. Aceasta pentru că Paul apelase la judecata lui Cezar (*Fap* 27-28). Astfel, apostolul ajunge în închisoarea Romei. Condițiile blânde ale prizonieratului său îi permit să predice reprezentanților comunității evreiești de aici. „Unii s-au lăsat convinși de ceea ce spunea, alții însă nu au crezut” (*Fap* 28,23 ș.u.).

Faptele Apostolilor nu ne mai spun nimic despre soarta lui Paul. Din mai multe motive putem afirma că, în urma procesului din capitala imperiului, Paul a fost repus în libertate, putând astfel să-și îndeplinească dorința sa de a ajunge în Spania. De aici, Paul mai vizitează încă o dată comunitățile formate de dânsul în Orient. Acest fapt îl putem deduce din scrisorile sale pastorale care ne vorbesc despre evenimente ce pot fi situate doar în această parte finală a vieții sale. În această ultimă călătorie misionară, apostolul se ocupă de organizarea comunităților și ia măsuri împotriva ereziilor care se făceau simțite într-însele. Arestat încă o dată, Paul ajunge din nou în capitala imperiului, unde primește coroana martiriului, în timpul persecuției lui Nero.

IV.

STRUCTURA BISERICII PRIMARE

Comparativ cu dezvoltarea teologică în perioada postapostolică, progresul în formarea structurii bisericești este mult mai mare și mai important. În această direcție, se poate observa cu ușurință continuitatea dintre organizarea comunităților pauline și cea a Bisericii postapostolice. Se înțelege însă că formele ulterioare de organizare devin mult mai complexe, corespunzătoare necesităților comunităților, ca și Bisericii în ansamblul ei. Acest fapt conferă perioadei postapostolice o importanță cu totul deosebită în cadrul istoriei Bisericii.

Creștinii sunt organizați în comunități locale, iar aceste comunități sunt în legătură unele cu altele. Astfel, Biserica lui Dumnezeu care locuiește la Roma salută Biserica din Corint; *Ignațiu de Antiohia*, succesorul lui Petru în scaunul episcopal al Antiohiei, scrie diferitor Biserici, foarte bine precizate: celei din Efes, celei care prezidează în regiunea romanilor etc.³¹ și nu există nici un creștin care să nu aparțină unei determinate Biserici locale. El se unește cu ceilalți credincioși pentru celebrarea Euharistiei, celebrare în care se manifestă în modul cel mai clar posibil, unitatea Bisericii postapostolice. Ignățiu este susținătorul cel mai fervent al acestei unități, pe care încearcă să o ilustreze prin imagini și asemănări foarte sugestive: comunitatea este asemănătoare unui cor în care Domnul Cristos este lăudat la unison; este asemănătoare apoi unui grup de călători care, în drumul lor, urmează instrucțiunile primite de la Domnul. *Hermas* compară Biserica cu un turn clădit pe piatra de temelie care este Cristos. Unitatea și soliditatea Bisericii pot fi amenințate de dezbinările din comunitate, cauzate de susținerea fanatică a unor învățături false. Nu este vorba încă de schisme sau erezii propriu-zise, cât mai mult de ambiții, gelozii sau defăimări care creează o atmosferă de discordie. Mai gravă este situația la Corint, unde persoane cu vază în comunitate sunt înlăturate probabil de tineri geloși pe poziția acestora în cadrul acestei comunități atât de mult stimată și apreciată în această perioadă creștină subapostolică. Biserica Romei este profund mâhnită de acest fapt, iar papa Clement îi mustră aspru pe cei ce cauzaseră astfel de dezordini.

Pentru părinții apostolici, pericolul cel mai grav îl reprezintă erezia. Aceasta se făcea simțită mai ales în unele regiuni din Asia Mică. Ignățiu de Antiohia ia atitudine împotriva *docetismului* și a susținătorilor acestuia, care afirmau că Isus Cristos are un corp doar aparent și că validitatea legii mozaice rămâne indiscutabilă. Creștinii din Antiohia,

IV. STRUCTURA BISERICII PRIMARE

Smirna, Filadelfia, Filipi etc., conduși de păstori lor sufletești, trebuie să fie foarte atenți și să nu se lase prinși în cursele acestei erezii.

În fruntea comunităților, conform celui mai vechi document din perioada postapostolică, se găseau două grupuri de persoane: *prezbiteri sau episcopi* și *diaconi*. Mai târziu, în scrisorile lui Ignațiu de Antiohia, aceste trepte bisericești sunt clar delimitate: episcopi, preoți și diaconi. Așadar, în primele decenii ale secolului al II-lea, avem probe concludente despre *episcopatul monarhic*, prin care conducerea supremă a unei comunități este încredințată unui singur episcop. Izvoarele istorice nu ne permit să cunoaștem diferitele faze ale separării oficiului persoanelor „prezbiter sau episcop” în „prezbiter” și „episcop”. La puțini ani după 150, episcopatul monarhic era deja stabilit în toate țările unde pătrunsese credința creștină.

Primind de la Cristos misiunea de predicare a evangheliei și de păstorie a comunității, părinții apostolici (urmași ai apostolilor) consacră episcopi și diaconi care să le urmeze ca și păstori și învățători după ce dâșii vor muri. Episcopului îi revine misiunea de a celebra Euharistia, de a administra Botezul și de a asista la celebrarea Căsătoriei. La autoritatea și misiunea lui sunt asociați prezbiterii și diaconii, iar comunitatea trebuie să asculte de episcop și de colegiul acestuia ca de Cristos, căci autoritatea și misiunea lor se fundamentează în Cristos și pe învățătura lui. În primirea și exercitarea ministerului pastoral, ierarhia tinerei Biserici se simte asistată și condusă de Duhul Sfânt. Putem constata astfel că validitatea și îndeplinirea corectă a misiunii păstorilor este caracterizată intrinsec de doi factori fundamentali: *originea apostolică* și *conducerea Duhului Sfânt*.

Prezența Duhului Sfânt însă nu se face simțită numai în ierarhie. Clement Romanul vede în credința, castitatea și înțelepciunea creștinilor din Corint carisme speciale ale acestui Duh, daruri care sunt acordate cu îmbelșugare și creștinilor din alte comunități: Efes, Smirna și altele. În cadrul grupurilor carismatice, un loc deosebit îl au *profeții*; aceștia au o misiune proprie în adunările acestor comunități. Ei nu devin autonomi în comunitate: activitatea lor trebuie recunoscută și convalidată de păstorul suprem al comunității, episcopul. Nu peste mult timp, rolul acestor profeți intră în declin, fiind preluat de *doctori* (învățători). Însă și pentru dâșii, episcopul și capii comunității sunt aceia care decid dacă în învățătura lor este prezent Duhul Sfânt ori sunt profeți falși.

Comunitățile creștine postapostolice nu sunt nici izolate și nici autosuficiente. Ele sunt unite cu toate celelalte, formând un unic organism vital, pățuns și condus de Cristos Domnul. Ele formează noul popor al lui Dumnezeu; fie că provin din iudaism, sau dintre păgâni,

TEME DE ISTORIE A BISERICII

toate formează un singur corp al cărui cap este Cristos. Ignațiu de Antiohia este primul care denumește această comuniune a credincioșilor *Biserica Catolică*. Catolicitatea acesteia este atât de importantă pentru dânsa, încât din existența ei se poate recunoaște adevărata Biserică.

Unitatea și universalitatea Bisericii se exprimă în realitățile vieții cotidiene. Orice creștin, misionar, episcop, preot sau diacon, oriunde s-ar afla, este primit cu căldură de ceilalți confrați. Legăturile dintre comunități sunt multiple. Toți participă la bucuriile și la durerile altora. Însă unitatea internă a Bisericii este păstrată și cu alte mijloace, mult mai importante. Unul dintre acestea este *regula credinței*, care, din forme inițiale simple, ia forme mult mai complexe, mai precise. O formă de exprimare a acestei reguli o avem în simbolul baptismal, profesat și îmbrățișat de noii creștini. Unitatea cultului este asigurată de celebrarea Euharistiei care, chiar dacă prezintă și particularități locale, în esență este aceeași peste tot. Unitatea de credință și de cult este garantată apoi în confruntarea cu tradiția bisericească. Deoarece aici nu poate interveni nici o invenție umană, fidelitatea față de tradiție reprezintă condiția esențială a păstrării inalterate a adevărului credinței și a unității cultului. Fără întrerupere, părinții apostolici recurg la tradiție, care este moștenirea primită de la apostoli, așa cum aceștia au primit-o de la Cristos, iar Cristos de la Tatăl. Spre Cristos Domnul, capul Bisericii, se înalță rugăciunile Bisericii, care îi cere să-și adune poporul noii alianțe și să-l păstreze în unitate.

Chiar dacă episcopul are o misiune specifică, proprie în cadrul comunității sale, prin aceasta nu este exceptat de anumite responsabilități față de întreaga Biserică. Legăturile lui cu celelalte comunități sunt multiple: de natură doctrinară, organizatorică, disciplinară, caritativă etc. Aceste legături nu-i sunt impuse; el le simte ca pe o datorie izvorâtă din natura vocației și a misiunii sale.

În cadrul tuturor comunităților creștine, comunitatea din Roma și episcopul ei au o poziție unică, primațială. Atunci când la Corint se iscă tulburări, papa Clement intervine hotărât, cere să fie ascultat, iar scrisoarea sa va fi citită mult timp în această comunitate.

V.

PRIMELE EREZII. GNOSTICISMUL

Deja din scrierile Noului Testament se observă o înțelegere și o acceptare diferită a mesajului creștin⁸. Accentuarea unor elemente ale anunțului biblic, adică urmând metoda alegerii (αἵρεσις), a contribuit la crearea unor divergențe care, urmând tradiții diferite sau bazându-se pe doctrine salvifice curente⁹, a avut ca efect final formarea unor grupuri creștine ce tindeau să iasă din comuniunea Bisericii. Aceasta, spre deosebire de practica din religiile păgâne, în fața acestor tendințe separatiste, se vede constrânsă să insiste asupra unității adevărului ce-i fusese transmis prin tradiția comunităților fondate de apostoli, adevăr apărut de criteriul apostolicității. Încă de la început, așadar, diagnoza istorică ne arată că „nu există imaginea izvorului pur al adevărului de credință, care, puțin câte puțin, a fost alterat de doctrine false..., ci multiplicitatea mărturiilor de credință, care, printr-o alegere unilaterală, adică printr-o deviere de la doctrină, a condus la formarea comunităților separate (secte)”¹⁰. Confruntarea Bisericii cu aceste comunități separate și cu învățătura lor a contribuit mult la aprofundarea mesajului creștin și la o trăire corectă a lui de către primii creștini (cf. *1Cor* 11,19).

La sfârșitul primului secol, în Asia Mică, trăiește și-și propagă învățătura *Cerintus*, despre care Irineu de Lyon ne spune că susținea o cristologie diferită de cea transmisă de tradiția apostolică. Pentru dânsul, Cristos este fiul natural al Mariei și al lui Iosif. Pentru a se deosebi de ceilalți oameni, după botez, Cristos s-ar fi coborât asupra lui Isus sub formă de porumbel. Numai de acum înainte, Isus Cristos l-ar fi revelat pe Tatăl și ar fi săvârșit minuni. Înainte de moarte, Cristos l-a părăsit iarăși și numai Isus a pătimit, a murit și înviat¹¹. Tot Irineu ne spune că evanghelistul Ioan a fost determinat să scrie *Evangelia* sa și pentru a apăra puritatea mesajului și a persoanei lui Cristos de erorile pe care *Cerintus* le propaga. Se pare că ideile lui nu au câștigat mulți adepți.

⁸ Referitor la începuturile literaturii eretice, cf. J. QUASTEN, *Patrologia*, I, Casale Monferrato 1983², 224-247.

⁹ Confruntarea din sânul creștinismului primar este generată de iudeo-creștinismul care se concentrează asupra a două probleme fundamentale, ce necesitau neapărat o clarificare: cristologia și valoarea normativă a legii mozaice.

¹⁰ J. LENZENWEGER, ed., *Storia della Chiesa cattolica*, Cinisello Balsamo 1989, 56.

¹¹ IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, I, 26, 1; III, 1; 11; 34.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Dacă Cerintus rămâne un personaj singular, *ebioniții* (de la termenul ebraic *ebjon* = sărac), în schimb, vor găsi numeroși adepți pentru ereziile lor. Poate că, la început, ei erau iudeo creștini ortodocși, care, după anii 66-67, au plecat din Ierusalim, stabilindu-se în Transiordania. Mai târziu, susținând obligativitatea legii mozaice pentru mântuire, ei se vor separa de Biserică. Ruptura s-a produs probabil în jurul anului 150. De la dâșii avem fragmente ale unei *Evanghelii a lui Matei*, *Predicile lui Petru* și *Pseudo-Clementinele*. Un scriitor ebionit este Simmacus, traducător al Scripturii. Această traducere, cât și alte scrieri ale sale, vor fi cunoscute și de către Origene¹². Atât în problema cristologică, cât și în considerarea validității legii mozaice, ebioniții sunt împărțiți, unii lăsându-se cuprinși și de idei gnostice. Eterodoxia lor se constată cu claritate în *dualismul* referitor la originea lumii. De la început, Dumnezeu a creat două principii, unul bun (care va stăpâni în lumea viitoare) și altul rău (stăpânul lumii prezente). Principiul bun este Cristos (Mesia doar din momentul botezului și până la începerea pătimirii), care trebuie să conducă iudaismul la o autentică observare a legii mozaice. Cristos a respins orice formă de sacrificiu; nici sacrificiul său pe cruce nu are așadar vreo valoare. În locul sacrificiului intră viața de sărăcie și comuniunea bunurilor; pentru iertarea lipsurilor și a greșelilor personale, ebionitul face abluțiuni zilnice, participă la o cină sacră cu apă și pâine și sfințește zilele de sâmbătă și duminică.

Alături de ebioniți, trebuie menționați și *elchasații*, de la un oarecare Elchasai care, la începutul secolului al II-lea, și-ar fi desfășurat activitatea printre sirieni și parți. Secta susține existența a două principii, unul feminin (Duhul Sfânt) și altul masculin (Isus Cristos, om și profet, care ar fi avut mai multe încarnări). Se practică abluțiunile frecvente și este susținută obligativitatea legii, inclusiv circumciziunea. *Mandei* sunt asemănători acestora; în plus, insistă asupra Botezului ce poate fi primit de multe ori, ca semn de curățare interioară. Se acordă mare importanță celebrării ascensiunii culturale a sufletelor defuncților spre împărăția luminii. În eterodoxia lor există un mare rege al luminii, Marele Mani, iar alături de el, nenumărați mici Mani. În opoziție cu Marele Mani și însoțitorii săi, se află lumea apei negre populată de demoni și spirite rele¹³.

Gnosticismul

---

¹² EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească*, VI, 17.

¹³ Secta a supraviețuit până în zilele noastre; cu câteva decenii în urmă era prezentă în zonele Tigrului și Eufratului de Jos și cuprindea mai multe mii de membri. Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, I, 201-208.

V. PRIMELE EREZII. Gnosticismul

Între cunoașterea profundă a misterului creștin, care are ca finalitate apropierea creștinului de Dumnezeu (*In* 10,14), și *gnosticismul* propriu-zis nu se poate stabili decât o simplă paralelă de metodă; nicidecum nu se poate admite ideea că gnosticismul și-ar avea vreo rădăcină în paginile Noului Testament, așa cum unii autori lasă să se înțeleagă¹⁴. Gnosticismul reprezintă un „sincretism religios al antichității târzii care, pe baza unui dualism oriental, pune împreună concepții religioase ale iudaismului târziu și unele elemente, denaturate, ale revelației creștine”¹⁵.

Gnosticismul a existat și înaintea creștinismului, iar multe din persoanele care îl îmbrățișaseră, iar apoi trecuseră la creștinism, nu au renunțat total la vechea lor credință, ci s-au limitat doar la a adăuga unele idei creștine la vechile lor convingeri gnostice. În acest fel apare „gnosticismul creștin”.

El încearcă să ofere omului religios o explicație validă despre lume și despre el însuși, pentru care se servește fără mare discernământ de doctrina cultelor misterice orientale, de filozofia greacă¹⁶ și de noțiuni doctrinare creștine.

Referitor la izvoarele acestei erezii, în afară de târzia *Pistis Sophia* și *Cărțile lui Jeū*, ea poate fi reconstituită în cea mai mare parte din scriitorii creștini antignostici (Irineu, Tertulian, Iustin și Hipolit) și, într-o măsură mai mică, din Clement Alexandrinul, Origene, Epifaniu din Salamina și Filastrius din Brescia. Între anii 1945-1946, săpăturile arheologice scot la iveală bogata bibliotecă de la Nag Hammadi, în Egiptul de Sus, în apropiere de anticul cenobiu pahomian Chenoboskion. În 13 papyrusuri sunt cuprinse 40 de opere necunoscute până atunci, în limba coptă, în cea mai mare parte reprezentând traduceri din opere grecești scrise în secolul al II-lea d.C. Din aceste opere (apocrife ale Noului Testament și lucrări gnostice pure) putem reconstitui cu siguranță *principalele concepte* ale gnosticismului:

- un dualism accentuat între „cauza primă” supranaturală și lumea materială destinată morții;
- imposibilitatea de a se pierde scânteia divină a luminii din „eu”-ul gnosticului, chiar dacă „sufletul” său este înclinat total și învins de rău;

---

¹⁴ Cf. J. LENZENWEGER, ed., *Storia della Chiesa*, 57-58.

¹⁵ H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, I, 239.

¹⁶ Probabil că din filozofia greacă (de exemplu, doctrina platonicească despre căderea sufletului și legătura sa cu materia corpului), gnosticismul a preluat mai mult terminologia, nu și conținutul.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

– urmând calea cunoașterii, „eu”-ul poate să se elibereze de legăturile materiei și să se întoarcă spre împărăția luminii adevăratului Dumnezeu;

– „căderea” și „ridicarea” gnosticului sunt îmbrăcate în speculații mitologice care, completate cu elemente scoase din filozofia, religia și astrologia contemporană, accentuează caracterul său sincretist.

Prezentarea acestor patru mari caracteristici nu trebuie să ne determine să credem că gnosticismul reprezintă un sistem unitar și uniform în toată zona sa de răspândire și pe toată durata existenței sale. Rădăcinile sale trebuie căutate în Orientul Mijlociu și în estul bazinului Mării Mediterane, iar pe parcursul timpului, îmbracă forme și aspecte noi, în funcție de promotorii săi principali sau din cauza adaptării sale la noile situații. *Dualismul* său, de exemplu, provine din Iranul antic, iar atunci când se întâlnește cu Vechiul Testament, Dumnezeu creator este interpretat ca un Demiurg care nu cunoștea lumina. O altă zonă de proveniență trebuie căutată în concepțiile astrologice babiloniene; după Alexandru cel Mare, acestea au pătruns masiv în lumea greacă, propagându-se acum pe scară largă ideea *influențelor planetare asupra destinului omului*. Un aspect ce trebuie încă aprofundat este cel al raportului dintre *iudaism și gnoză*, mai ales în problema creației. Este posibil ca sectarismul iudaic târziu (de exemplu, *esenienii* de la Qumran) să fi exercitat un rol de mediere între curente iranene și eleniste, pe de o parte, și mișcarea gnostică, pe de altă parte.

Atunci când *sincretismul* gnostic ajunge la apogeu, el se întâlnește cu creștinismul care începe să se răspândească peste granițele Palestinei. Mulți creștini aud acum vorbindu-se despre o persoană mănuitoare care are să le comunice noi revelații, complet necunoscute până atunci. Spre anul 160, Iustin ne spune că există creștini care îl recunosc pe Cristos ca mântuitor, însă văd în creatorul lumii un Dumnezeu rău; există grupuri de creștini ce se numesc *valentinieni*, *marcioniți* sau *vasilieni*¹⁷. Însă atât el, cât și mai târziu Origene, ne spun că aceste grupuri nu mai fac parte din Biserică. Succesul propagandiștilor gnostici în rândul creștinilor se poate baza pe două motive principale. În primul rând, din cauza superiorității și profunzimii sale (dubioase), mesajul gnostic nu se servește de tradiția bisericească; el este transmis pe căi secrete, în parabole, și nu poate fi înțeles decât de către cei cărora le este dat să-l înțeleagă. Însăși *Evangelia lui Marcu* spune: „^ai cu multe parabole asemănătoare le propovăduia cuvântul, așa cum erau în stare să-l asculte. ^ai nu le vorbea fără vreo parabolă; dar în particular le lămuria toate discipolilor săi” (4,33-34). În al doilea rând, succesul gnosticilor se

---

¹⁷ IUSTIN MARTIRUL, *Dialogul cu Trifon*, 35, 1-6.

V. PRIMELE EREZII. GNOSTICISMUL

bazează pe ideea că numai ei, oameni superiori celorlalți, „spirituali”, posedă adevărata interpretare a evenimentelor cosmice, capabili așadar să-l cunoască pe Dumnezeu.

Principalii *exponenți* ai gnosticismului sunt: *Menandru*, samaritean de origine, ce se propune ca adevăratul răscumpărător, trimis în această lume de puterile invizibile. Din Siria, provine *Vasilide*, influent la Alexandria, dar care are urmași și la Roma. El susține dualismul persian și propagă teoria emanațiilor (nenumărați îngeri care populează cele 4 ceruri și 365 de firmamente). Un gnostic mai renumit este egipteanul *Valentin*, care începe să predice la Alexandria spre anul 135, propagându-și apoi ideile, pentru două decenii, la Roma. Lui îi este atribuit *Tratatul despre cele trei naturi*, iar Irineu de Lyon cunoaște *Evanghelia adevărului*, atribuită valentinienilor. Valentin se servește de Platon și Pitagora, ca și de gândirea paulină și de cuvintele lui Isus, pentru a avea un plus de acceptare din partea creștinilor. Însă la dânsul, ca la toți gnosticii de altfel, este prezentă în mod substanțial cosmogonia mitologică: de la Tatăl invizibil își au originea realitățile (ființele) emanate, ce culminează în cei 30 de eoni supremi ce constituie *pleroma*, lumea spirituală superioară de la care provine realitatea terenă, și spre care creația imperfectă tinde să se întoarcă. Precizăm că ideile expuse aici nu redau decât ceea ce credem că se repetă frecvent în amalgamul concepțiilor gnostice, amalgam sincretist fără o logică și o coeziune interioară. Este posibil ca gnosticismul în această fază a sa, determinantă și definitivă de altfel, să reflecte indirect o tentativă imatură din punct de vedere cosmogonic, filozofic și teologic, tentativă de realizare a unui acord-dialog („gnozeologic-mântuitor”) între religiile păgâne ale zonei de interes și creștinism¹⁸.

Exponentul principal al „gnosticismului creștin” este *Marcion*. Născut la începutul secolului al II-lea, probabil este fiul episcopului din Sinope, în Pont. Din cauza unei divergențe de opinii referitoare la scrierile pauline, bogatul armator vine în conflict cu autoritățile comunității locale. Apoi, atât papa, cât și Policarp din Smirna îl exclud din comuniunea eclezială. Spre anul 140, vine la Roma, unde intră în contact cu comunitatea creștină pe care o ajută cu o substanțială contribuție financiară. Aici întâlnește un alt gnostic, sirianul Cerdon. Pentru Marcion, Dumnezeu creator nu este adevăratul Dumnezeu, nici Tatăl lui Isus Cristos, ci doar un Dumnezeu drept și sever care, prin

---

¹⁸ Gnosticii nu înțeleg că mesajul creștin reprezintă un complex (simplu în esențialul său) de adevăruri revelate, imutabile și cu valoare absolută. Nu înțeleg apoi că Isus Cristos este revelația ultimă și definitivă a Tatălui și că în persoana sa se realizează mântuirea.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

impunerea legii mozaice, a impus evreilor un jug insuportabil. Ideile sale sunt cunoscute repede și de către comunitatea de aici, pentru care motiv, după doar un an, contrar voinței sale, el trebuie să se separe și de această comunitate. De acum nu-l mai interesează apartenența la comunitatea creștină; începe să-și propage cu mult zel ideile și, în scurt timp, reușește să-și câștige numeroși adepți. Rezultatul îl constituie formarea a numeroase comunități gnostice (cu proprii episcopi și prezbiteri), alături de cele creștine. Deoarece liturgia lor este foarte asemănătoare cu cea a comunităților în ortodoxia credinței, mulți creștini trec cu ușurință în grupul marcioniților. Biserica își dă seama imediat de pericolul marcionit, iar scriitori importanți, precum Iustin, Tertulian și alții, scriu cu toată hotărârea împotriva lui și a învățăturilor sale. Datorită clarificărilor doctrinare ce apar și care demonstrează incompatibilitatea învățăturilor marcionite cu tradiția apostolică, forța de atracție a gnosticismului marcionit scade simțitor.

Doctrina marcionită exclude întreg Vechiul Testament, deoarece aici vorbește Dumnezeu dreptății (judecății), creatorul universului, demiurgul, căruia îi sunt străine bunătatea și caritatea. Dumnezeu cel bun se revelează doar atunci când îl trimite ca Mântuitor pe Cristos, care aduce Evanghelia iubirii divine. Paul este singurul apostol care a primit această Evanghelie, prezentă în epistolele sale și în *Evanghelia lui Luca*. Însă și aceste scrieri au fost alterate prin introducerea dreptății și legalismului vetero-testamentar; aceste două aspecte, afirmă Marcion, trebuie scoase din scrierile pauline și din Evanghelia lucană. Pentru această Scriptură „purificată”, Marcion scrie un comentariu, păstrat în puține fragmente, *Antitheseis*, din care reiese cu toată claritatea contrastul dintre Vechiul și Noul Testament. Nu numai dualismul prezent la dânsul i-a determinat pe scriitorii creștini să ia poziție împotriva lui, ci și *docetismul* destul de accentuat. Marcion nu poate admite faptul ca Mântuitorul să se întrupeze în impurul trup uman; aceasta ar însemna pentru Dânsul să fie în stăpânirea demiurgului. Neputând avea un adevărat trup uman, Cristos nu a putut suferi pe cruce; așadar, jertfa sa pe Calvar este doar aparentă și aparentă este și mântuirea creștinilor. Aceste concluzii, consecințe drastice și înspăimântătoare pentru creștini, sunt trase de discipolii lui Marcion, care încearcă să-l corecteze, ceea ce ne dovedește fragilitatea tezelor marcionite în fața poziției doctrinare a Bisericii. Ideile sale despre impuritatea și decăderea trupului uman îl determină apoi să condamne *căsătoria*, considerată păcătoasă tocmai din cauza decăderii grave a trupului uman.

Lui Marcion îi sunt străine speculațiile gnostice despre emanațiile pleromei, credința în destinul impus de aștri, cosmogoniile, împărțirea

V. PRIMELE EREZII. GNOSTICISMUL

creștinilor în psihici și pneumatici. Succesul marcioniților se datorează personalității fondatorului, seriozității exigențelor ascetice impuse, ca și liturgiei foarte asemănătoare cu cea a mării Biserici. Nici unul dintre gnostici nu a determinat atât de acut Biserica să-și examineze propria poziție față de Scriptură și față de norma credinței (o contribuție importantă o are Irineu de Lyon), să-și revadă formele de organizare și să se coalizeze cu toate energiile pentru a contracara o erezie atât de periculoasă.

VI.

**RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI
PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SEC. AL II-LEA**

Palestina. Războiul iudaic din primul secol a blocat răspândirea creștinismului la Ierusalim și în împrejurimi. Unii creștini au fugit la Pella, la răsărit de Iordan. Cei ce s-au întors au avut dificila misiune de a reface viața creștină din capitală și împrejurimi, după catastrofa din anul 70. Capul comunității este episcopul Simeon, martirizat prin crucificare în jurul anului 107. Până în anul morții sale, Eusebiu de Cezareea ne spune că „foarte mulți trecuseră de la circumciziune la credința în Cristos”¹⁹. Din Ierusalim, creștinii s-au răspândit și în Galileea, însă peste tot activitatea misionară s-a lovit de greutăți și obstacole foarte mari. Una din marile probleme o reprezenta polemica cu iudeo-creștinismul eterodox care susținea necesitatea legii și, deși îl recunoștea pe Isus din Nazaret ca pe un mare profet, nu-l admitea ca Mesia și Fiul al lui Dumnezeu. Afară de aceasta, în acest curent se întâlneau și idei gnostice. O dificultate probabil și mai mare era creată de iudaismul pur al Palestinei, iudaism caracterizat de o ură profundă pentru toți cei ce-l părăsiseră pentru a adera la Cristos.

Insurecția armată a lui Bar Kochba, dintre anii 132-135, a însemnat sfârșitul celei de-a doua perioade a iudeo-creștinismului din Palestina. Mulți creștini mor în persecuția generată de această insurecție. În locul cetății sfinte a Ierusalimului, romanii construiesc un nou oraș Aelia Capitolina, în care nici un evreu nu mai avea dreptul să locuiască. Ca atare, activitatea misionară de aici a putut să aducă la credință doar foști păgâni. Primul episcop al acestora, Marcu, era un grec, iar succesorii săi, până la mijlocul secolului al III-lea, poartă nume grecești sau romane. Aceeași configurație etnică creștină o găsim și în celelalte orașe ale Palestinei. O încreștinare a populației evreiești locale nu va putea avea loc până la începutul secolului al IV-lea, în perioada lui Constantin cel Mare.

Siria. Aici, comunitățile creștine apostolice își mențin pe mai departe importanța lor. Mai importante sunt cele din Damasc, Tir și Sidon, în timp ce pe malul mării, populația rămâne în continuare păgână. Cea mai mare comunitate este prezentă în Antiohia, cu renumitul ei episcop Ignățiu. În prima jumătate a secolului al II-lea, creștinii mai sunt prezenți la Osrhoene, Edessa și în alte localități din această zonă. O altă

¹⁹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească*, 3, 32, 1-3.

VI. RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI

comunitate este prezentă în Edessa; aici, spre sfârșitul celui de-al doilea secol, are loc un sinod în care se discută stabilirea datei pentru celebrarea Paștelui. În Siria, o caracteristică misionară ce trebuie menționată este aceea a preocupării pentru încreștinarea zonelor rurale. De la Edessa, misionarul Addai se îndreaptă spre Mesopotamia.

În *Transiordania* sau Arabia meridională, izvoarele istorice ne menționează prezența creștinilor printre iudei și prozeliți.

În *Egipt*, începuturile creștinismului rămân încă în umbră, neelucidate. O prezență creștină sigură, documentată, o avem la Alexandria, spre sfârșitul secolului al II-lea. Ceea ce cunoaștem acum este renumita școală creștină din oraș, ca și propaganda gnostică, ale cărei începuturi trebuie căutate în sânul creștinismului.

Mai viu și mai promițător este creștinismul din *Asia Mică*. Marele pionier este apostolul Paul, iar pe urmele lui se ridică o întreagă serie de comunități, atât pe coasta occidentală, cât și în interior. Pliniu ne spune că, în jurul anului 112, în provincia Bitinia, existau puternice nuclee creștine în rândul populației rurale. În această Asie, creștinismul ia forme organizatorice stabile, bine puse la punct. Importante sunt comunitățile din Efes, Nicomedia, Amastri, „Bisericile Pontului” și altele. În insula Creta avem comunitățile din Gortyna și Cnossos. În secolul al II-lea, comunitățile de origine paulină din Cilicia și Cipru rămân în urmă; la fel, cele din Grecia și Macedonia. Peste toate se ridică cea din Corint cu episcopul ei Dionis. Informațiile referitoare la activitatea misionară de pe malurile Dunării în secolului al II-lea sunt confuze și fără valoare istorică. Este posibil ca militarii romani sau alți creștini să fi pus bazele creștinismului în aceste părți.

În Occident, comunitatea cea mai importantă este cea a *Romei*, unde majoritatea creștinilor nu erau romani de origine. Printre episcopii ei, îl amintim pe Clement, a cărui scrisoare adresată corintenilor ne arată poziția primațială a acestui scaun apostolic. Această poziție o vedem clar exprimată și la alți scriitori ai primelor secole: Ignățiu de Antiohia, Marcion, Aberciu, Egesip și Irineu de Lyon, Valentin și Teodot, Iustin, Policarp din Smirna și alții. Aici, filozoful Iustin deschide o școală filozofică creștină, unde intenționează să predea persoanelor culte „adevărată filozofie”. Activitatea caritativă din a doua jumătate a secolului al II-lea ne indică numărul mare de creștini prezenți aici. Informațiile despre prezența creștină în restul *Italiei* până la sfârșitul secolului al II-lea sunt foarte puține. Unica informație sigură este cea referitoare la constituirea unor scaune episcopale la sud de Roma.

În *Africa septentrională*, *Actele martirilor din Scilli* ne vorbesc despre o prezență creștină latină în anul 180. Orașul cel mai important este Cartagina, unde activitatea catehetică și literară a lui Tertulian, de la

TEME DE ISTORIE A BISERICII

începutul secolului al III-lea, ne indică un mare număr de creștini bine organizați. Sunt și alte mărturii din primele decenii ale secolului al III-lea care, indirect, ne fac să admitem prezența creștinilor și în alte localități ale Africii de Nord. Prezența creștină latină de aici poate fi asemănată cu cea din Siria și Asia Mică.

Originile creștinismului din *Galia* trebuie căutate în legăturile comerciale ale acestei provincii cu Asia Mică. În timpul lui Marc Aureliu, mulți creștini din Lyon și Vienne vor primi coroana martiriului. Episcopul Lyonului, Irineu, este un episcop misionar, întrucât afirmă că are unele dificultăți cu limba oamenilor de aici. El ne informează despre o prezență creștină „în Germanii”, adică în provinciile de pe Rin, cu centrele lor Köln și Mainz, ca și în „provinciile hispanice”²⁰.

Informațiile despre răspândirea creștinismului în primele două secole ne fac să credem că elanul misionar al creștinismului primar și-a păstrat întreaga vitalitate și forță inițială. Activitatea apostolilor, ca și cea paulină, este preluată de urmașii acestora. Multe comunități și mulți creștini individuali continuă, cu elan și spirit de sacrificiu, predicarea creștină. Cei mai mulți misionari rămân anonimi și nu avem informații despre o activitate misionară centralizată. Alături de metoda inițială, orală, de predicare, acum începe să se contureze alta, cuvântul scris. Alți creștini se servesc de posibilitățile oferite de instituțiile culturale ale antichității. Aceștia deschid școli particulare în care se predică credința creștină. Un alt ferment al activității misionare este oferit de sângele martirilor și de curajul și jertfele mărturisitorilor creștini care au contribuit la o creștere calitativă interioară a învățăturii evanghelice.

---

²⁰ IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, 1, 10, 2.

VII.

**RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI
OCCIDENTAL ÎN SEC. AL III-LEA**

În secolul al III-lea, Biserica s-a bucurat de două mari perioade de pace care i-au asigurat posibilitatea unei activități misionare cu totul neobișnuite. În răspândirea creștinismului din această perioadă trebuie luată în considerație și criza puterii politice a imperiului, ca și cea a forțelor politice și religioase care o susțineau. În timpul dinastiei siriene din acest secol, puterea religioasă romană renunță la bazele sale tradiționale, făcând loc cultelor orientale. Prin aceasta se realizează un sincretism religios, de altfel destul de slab în conținut, și care nu reușea să ofere nimic sigur căutărilor oamenilor; în plus, slăbea și mai mult forțele religioase anterioare. În acest context, creștinismul face mari pași înainte, propunând adevărul său absolut, noutatea sa fundamentală: un unic Dumnezeu-Iubire, întrupat în Cristos, salvator al omului. Noua învățătură este propusă într-o formă din ce în ce mai elevată, mai cultă, atrăgând atenția chiar și păgânismului cult. Astfel, la începutul secolului al III-lea, *școala alexandrină* concurează cu însăși cultura păgână. Aici, valorile culturale antice, care nu vin în contradicție cu evanghelia, sunt integrate în patrimoniul creștin. Origene se bucură de o reputație extraordinară atât în Orient, cât și în Occident. Spre sfârșitul acestui secol, și în *Antiohia* se dezvoltă o mare școală creștină, a doua ca importanță în tot Orientul, ce va influența întreaga Sirie, așa cum cea din Alexandria își va pune amprenta asupra Egiptului.

În *Occident*, diferite școli sau centre de cultură vor atrage spre creștinism un număr din ce în ce mai mare de intelectuali păgâni; mai mult, se va crea o clasă intelectuală creștină ce va da Bisericii numeroși și valoroși episcopi, papi sau oameni de o înaltă cultură, iar ultima și sângeroasă persecuție a lui Dioclețian nu va reuși să oprească ascensiunea intelectuală creștină, deja în drum spre maturizare.

Într-un ritm mai lent, și regiunea *Balcanilor* (zonele dunărene și Noricum) s-a deschis predicării evangheliei. Informațiile referitoare la activitatea apostolului Andrei în Scythia sau a altor discipoli ai apostolilor în zonele dunărene sunt mai mult legendare și, ca atare, nu pot fi luate în considerație. Ceea ce este sigur, este faptul că, în a doua jumătate a secolului al III-lea și începând cu perioada persecuției lui Dioclețian, creștinismul pătrunsese în multe zone ale Balcanilor. Lista participanților la Conciliul ecumenic din Niceea ne prezintă diferiți

TEME DE ISTORIE A BISERICII

episcopi din Sirmium, Durostorum, Dardania, Marcianopolis, Scythia Minor etc. Din informațiile pe care le avem, putem deduce că noua religie pătrunsese mai ales în orașe; la sate, creștinismul va pătrunde în secolele IV și V.

Italia. Cea mai mare comunitate este cea din Roma, care, în acest secol, cunoaște o puternică dezvoltare, atât internă, cât și externă. În timpul papei Fabian, pentru a satisface necesitățile pastorale, comunitatea romană este împărțită în șapte circumscripții. În total, numărul creștinilor se ridică la câteva zeci de mii. În a doua jumătate a secolului al III-lea, comunitatea de aici se structurează în acele Biserici titulare („tituli”): o *domus ecclesiae*, alături de care se aflau locuințele preoților, cimitirele, ca și alte edificii cu scop pastoral sau caritativ. Iar informația sfântului Ciprian, conform căreia împăratul Decius ar fi fost mai puțin neliniștit de revolta unui împărat care să-i ia tronul decât de alegerea unui episcop al Romei, ne arată atât importanța acestui episcop ca și cea a comunității creștine din capitala imperiului. De la Roma, creștinismul s-a răspândit în multe zone ale Italiei. Aceasta ne-o demonstrează faptul că papa Cornel a convocat un sinod la care au participat 60 de episcopi italieni, ca și numeroși preoți și diaconi. În jurul anului 250, numărul comunităților italiene se ridică la aproximativ o sută. Ca și în alte părți, și aici populația rurală nu intrase încă în contact cu creștinismul, excepție făcând probabil cazuri izolate sau mici comunități de țară. În zona septentrională, înainte de pacea constantiniană, creștinismul este prezent la Ravenna, Rimini, Cesena, Piacenza și, probabil, la Bologna. În regiunea Veneto, Aquileia avea un episcop deja din a doua parte a secolului al III-lea. De aici, creștinismul a ajuns la Verona și Brescia, care și ele vor avea proprii episcopi începând cu acest secol. Mai veche, probabil, decât comunitatea creștină din Aquileia este cea din Milano, ai cărei episcopi încep cu prima parte a secolului al III-lea.

În sfera de interes a Romei intrau apoi insulele *Sardinia* și *Sicilia*. Presupunem că noua religie a pătruns aici prin acei creștini romani condamnați la muncă silnică în minele din aceste insule. În interiorul lor, păgânismul a persistat încă multă vreme. Pentru întreaga Italie precizăm că foarte mulți episcopi au fost prezenți la sinoadele din 313 (Roma) și 314 (Arles).

În *Africa de Nord*, creștinismul pătrunde în toate orașele încă de la începutul secolului. *Actele martiriului sfintelor Perpetua și Felicitas*²¹ ne indică prospețimea și forța comunității din Cartagina, unde creștinismul pătrunsese în straturile sociale cele mai diverse. Numeroasele sinoade

---

²¹ *Actele martirice*, București 1997, 104-131.

VII. RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI OCCIDENTAL

ce se țin pe pământul african ne redau numele a nenumărați episcopi nu numai din Cartagina și împrejurimi, ci și din provinciile Bizancena, Mauritania și Numidia. Scrierile episcopului Ciprian ne ajută să cunoaștem în detalii comunitatea cartagineză. Aici, persecuția lui Decius a făcut numeroși martiri. Mulți însă au cedat. Apoi, cu sentimente de profundă căință, cer să fie readmiși la comuniunea bisericească. Ciprian este un episcop care, prin calitățile sale, se ridică deasupra oricărui demnitar imperial, demonstrând astfel validitatea credinței pe care o profesa și o reprezenta. Spre sfârșitul perioadei persecuțiilor, creștinismul se răspândise atât de mult încât era imposibil de a fi distrus. Orașele, aproape în întregime, îmbrățișaseră noua religie, iar păgânismul reprezenta doar un episod trecut al istoriei acestor locuri. Trebuie să precizăm însă că predicarea creștină cucerise populația romanizată; populațiile punice și barbare vor rămâne în continuare păgâne. Probabil, acesta a fost motivul pentru care mai târziu islamul s-a impus definitiv în Africa proconsulară.

În *provinciile hispanice*, prezența creștină ne este atestată de puține documente. Dintr-o scrisoare a lui Ciprian aflăm că în timpul său existau aici unele comunități organizate care aveau un episcop. Episcopul cartaginez menționează patru: Léon, Astorga, Mérida și Saragosa. *Actele martirilor* ne indică o prezență creștină și în alte localități, cum ar fi: Tarragona, Cordoba, Calahorra, Compultum, Saguntum etc. La sinodul din Elvira (Granada), care a avut loc cu puțin timp înainte de pacea constantiniană, sunt reprezentate, prin episcopii lor, 23 de comunități din provincia Betica; din Tarragona sunt prezenți reprezentanții a 14 comunități. Din aceste informații putem deduce că noua religie pătrunsese mai mult în regiunile sud-orientale și, într-o măsură mult mai mică, în cele din zona nord-occidentală. Din actele sinodului putem constata că principiile creștine nu reușiseră încă să schimbe viața și mentalitatea oamenilor: superstițiile persistau, patronii se purtau dur cu sclavii lor, bisericile erau slab frecventate, iar clerul nu avea o conduită prea edificatoare. Cauza acestor deficiențe trebuie căutată în activitatea misionară deficitară, ca și în convertirea rapidă și superficială a multora. Înainte de Constantin cel Mare, creștinismul spaniol nu a dat Bisericii nici un episcop sau scriitor care să se fi impus prin viața sau scrierile sale.

În *Galia* secolului al III-lea, creștinismul se stabilește definitiv de-a lungul Ronului. Deja din secolul al II-lea exista un episcop la Lyon, ca și în alte localități ale căror nume nu le cunoaștem. O altă comunitate care își are propriul episcop este cea din Arles, a cărei importanță creștea foarte repede. Cu cât înaintăm spre nord, cu atât activitatea misionară devine mai dificilă. În provincia Belgica, Trier își are propriul episcop de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

la sfârșitul secolului al III-lea. Cel de-la patrulea episcop, Agriculus, este prezent la sinodul din Arles din 314.

Episcopul Irineu de Lyon ne vorbește despre Bisericele din *provinciile germanice*. Este vorba despre Köln și Mainz. Pentru Germania sudică, înainte de pacea constantiniană, cunoaștem creștini doar la Augsburg, unde este martirizat sfântul Afra.

Pentru *Britannia*, prezența creștină ne este atestată de martiriul sfântului Albanus la Verulamius și al lui Iuliu și Aron din Britannia Occidentală. La sinodul din Arles (314), insula este reprezentată de episcopii din Londra, York și, probabil, Colchester. Ca și pentru provinciile germanice, și aici adevărata activitate misionară începe după anul 313.

Referitor la numărul creștinilor de la începutul secolului al IV-lea s-au emis diferite păreri. Un număr de 7 milioane de creștini, pentru o populație complexivă de 50 de milioane (15%), ni se pare a fi o cifră nesigură. Considerând aici și prezența creștină în regiunile orientale, trebuie să spunem că în zone precum Asia Mică, Armenia și teritoriul Edessei, creștinismul câștigase aproximativ jumătate din populația acestor locuri. În Egipt, pe coastele Siriei, în Africa proconsulară, ca și la Roma și în împrejurimi, noua religie era îmbrățișată de o minoritate, care însă va reprezenta o bază sigură, stabilă pentru viitoarea activitate misionară. Mai mici erau comunitățile din Fenicia, Grecia, din Balcani, din Galia și Spania meridională. Însă și aici existau speranțe și posibilități reale pentru o activitate misionară deosebit de rodnică în viitorul apropiat. În alte zone (frontierele orientale ale imperiului, coastele septentrionale și occidentale ale Mării Negre, regiunea Alpilor, provinciile germanice, coastele Atlanticului și insulele britanice), creștinismul făcea doar primii pași. Constantin își dă seama că noua religie a pătruns practic în tot imperiul, iar orice persecuție, oricât de dură și bine organizată ar fi, nu mai putea schimba starea lucrurilor. Prin edictul de la Milano, el nu face altceva decât să stabilească *de jure* o realitate *de facto*, prezentă deja în tot imperiul.

VIII.

STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

1. Persecuțiile din timpul lui Nero și Domițian

Primul caz documentat în care autoritatea romană se ocupă personal de un creștin este cel al apostolului *Paul*, care în anul 59, în fața procuratorului Porcius Festus, bazându-se pe propria-i cetățenie romană, apelează la Cezar (Claudiu) și pentru acest motiv este dus la Roma. Se pare că procesul s-a încheiat cu declararea nevinovăției apostolului, ceea ce înseamnă că la Roma profesiunea de credință a lui Paul nu a lezat nici o lege în vigoare și nici nu a fost considerată ca o tulburare a ordinii statale existente. Mai mult, se pare că, în cazul unui conflict între iudei și creștini, așa cum era cazul lui Paul, autoritatea romană era dispusă să-i protejeze pe creștini.

O mărturie mai concludentă ne este redată de *Suetonius* și *Dio Cassius*. Împăratul Claudiu îi expulzase pe iudei din Roma deoarece erau mereu în conflict din cauza unui anume Chrestos (Cristos)²². Printre cei expulzați se afla și familia evreiască compusă din Aquila și Priscilla, care se refugiază la Corint. Aici, în jurul anilor 49-50, îl adăpostesc pe apostolul Paul (*Fap* 18,2-4). Totuși, măsura luată de împărat poate fi considerată mai mult ca un mijloc de a elimina din Roma un focar de tulburări, decât ca o reacție împotriva creștinismului.

Exemplul cel mai vechi de persecuție din partea autorității romane este cel din anul 64, cu ocazia incendiarii Romei de către Nero (54-68). Pentru a cunoaște antecedentele acestui eveniment este necesară lectura textului lui *Tacitus* din *Annales*²³, conform căruia împăratul însuși ar fi responsabilul incendiului din 16 iulie, care a distrus mai multe cartiere ale orașului. Pentru a se disculpa, Nero, conform mărturiei lui Suetonius, „i-a condamnat pe creștini la chinuri, (aceștia fiind) un neam ce a îmbrățișat o superstiție nouă și vinovată”²⁴. Tacitus este mai explicit:

Pentru a face să dispară murmurările referitoare la incendierea Romei, Nero a acuzat indivizi respingători din cauza nelegiuirilor lor, pe care vulgul îi numește creștini. Această denumire provenea de la Chrestos care, sub Tiberiu, fusese condamnat la supliciu de procuratorul Ponțiu Pilat.

²² SUETONIUS, *De Vita Caesarum. Claudius*, 25, 4: „Iudeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit”.

²³ TACITUS, *Annales*, 15-44.

²⁴ SUETONIUS, *De Vita Caesarum. Claudius*, 29, 1.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Reprimată pentru un timp, execrabila superstiție se răspândea din nou, nu numai în Iudeea, leagănul acestui flagel, dar și la Roma, unde pătrunde din toate părțile tot ce poate fi mai atroce și mai infam. Întâi de toate, au fost arestați cei ce profesau credința lor... apoi o mare mulțime (*ingens multitudo*), acuzați fiind nu atât pentru că au dat foc orașului, cât mai mult din cauza urii ce o au față de neamul omenesc (*odium humani generis*)²⁵.

Această expresie traduce termenul grecesc *misanthropia*. O comunitate care își trăiește într-un mod diferit (creștinesc) propria-i viață apare deja suspectă. Iar trecerea de la obiceiuri diferite la obiceiuri inumane era foarte rapidă, și aceasta cu atât mai mult cu cât civilizația greco-romană era considerată ca și regula supremă pentru *philanthropia* (umanismul)²⁶. Creștinii din Roma au fost executați cu aceleași metode aplicate celor ce dădeau foc edificiilor: cusuți în piele de animale și aruncați la fiare, acoperiți cu materiale inflamabile și arși de vii, seara, în grădinile împăratului, pe care, cu această ocazie, acesta le punea la dispoziția publicului. Din mărturia lui Tacitus deducem că numărul creștinilor din Roma era foarte mare, iar motivul persecuției nu este acela că împăratul ar fi descoperit în noua religie o amenințare pentru stat. El se servește de atitudinea ostilă a populației păgâne față de creștini pentru a-și acoperi propria-i vinovăție. Apologeții ulteriori (Lactanțiu, de exemplu) văd în Nero primul împărat care persecută creștinismul pentru motive religioase.

Mai târziu, Clement Romanul, fără să-l numească direct pe Nero, ne spune că nu numai Petru și Paul au avut parte de o moarte violentă, ci și „o mare mulțime de aleși”, printre care și femei²⁷.

Lactanțiu este unicul care afirmă că persecuția lui Nero ar fi cuprins întreg imperiul, ceea ce nu poate fi confirmat cu alte izvoare istorice, excepție făcând mărturia lui Tertulian, care, vorbind de această persecuție, afirmă că, după moartea acestui împărat, au fost revocate toate măsurile luate de dânsul, cu excepția uneia singure: proscrierea numelui de creștin, unicul *institutum neronianum* care nu a fost anulat din *damnatio* memoriei lui²⁸. Mulți autori (J. Zeiller, H. Grégoire, J. Beaujeu), bazându-se pe mărturia lui Tertulian, afirmă că împăratul ar fi promulgat un edict de persecuție generală. Împotriva acestei afirmații avem următoarele argumente:

---

²⁵ TACITUS, *Annales*, 25, 44.

²⁶ Cf. J. DANIELOU – H. MARROU, *Nuova storia della Chiesa*, I, 124.

²⁷ CLEMENT ROMANUL, *Scrisoarea către Corinteni*, 6. Nu ne este precizat faptul dacă Petru și Paul au suferit martiriul în anul 64, când a fost incendiată Roma.

²⁸ TERTULIAN, *Ad nationes*, 1, 7, 9: „et tamen mansit erasis omnibus hoc solum institutum Neronianum”.

VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

- izvoarele istorice, mai ales cele referitoare la partea orientală a imperiului, nu ne spun nimic;
- în jurul anului 60, creștinismul nu avea o așa importanță pentru imperiu încât să ceară din nou o intervenție legală din partea autorității centrale;
- în viitor, nici o intervenție a împăraților nu s-a bazat pe o atare măsură a lui Nero.

De aceea credem că, luată în ansamblu, mărturia lui Tacitus este cea mai convingătoare: intervenția lui Nero nu are nici o bază juridică. Totuși, zvonurile existente, cărora le-a urmat cruda persecuție a împăratului, au întărit în conștiința maselor populare falsa convingere că adepții noii religii ar fi persoane fără scrupule, capabile de crimele cele mai oribile. De acum înainte, ceea ce începuse Nero (*id, quod a Nerone institutum est*) va dăinui peste secole: proscriserea morală a numelui de creștin. Pe acest fapt se vor baza în viitor autoritățile romane atunci când vor trebui să decidă dacă trebuie sau nu să-i persecute pe creștini. Opinia maselor păgâne va asuma valoarea unui principiu de drept, care va stabili în mare parte poziția juridică a creștinilor în imperiu.

^ai Domițian (81-96) a fost un persecutor al creștinilor. Meliton de Sardes, în *Apologia* trimisă împăratului Marc Aureliu, îl așază pe Domițian, alături de Nero, ca persecutor al creștinismului²⁹. Mai importantă este știrea istoricului Dio Cassius³⁰, în care ni se spune că sub Domițian au fost acuzați de ateism (ἄθεότης) consulul Flavius Clemens și soția acestuia, Domitilla, ca și „mulți alții care au adoptat obiceiurile iudaice”. Pentru Cassius, delictul acestor oameni este o ασεβεία (*crimen laesae maiestatis*), ateism. De aici ajungem să înțelegem motivul persecuției lui Domițian: refuzul de a da cult împăratului, cult pe care acesta îl cerea de la toți cetățenii imperiului. Se ajunsese deja la un grav contrast între cultul împăratului și noțiunea creștină despre unicul Dumnezeu ce trebuie venerat³¹. Același istoric ne mai spune că împăratul Nerva (96-98) nu a mai luat în considerație

---

²⁹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 4, 26, 9. Importante sunt și adnotările papei Clement I, în prima scrisoare trimisă corintenilor (1, 1), în care scrie despre diferite nenorociri ce s-au abătut asupra creștinilor, nu cu mult timp înainte. La fel, importante sunt și mărturiile lui Epictet, care le reproșează creștinilor faptul de a căuta moartea cu orice preț (EPICTET, *Diss.*, 4, 7, 6), ca și scrisoarea guvernatorului Pliniu cel Tânăr trimisă împăratului Traian (PLINIU CEL TÂNĂR, *Ep.*, 10, 96, 6).

³⁰ DIO CASSIUS, *Hist. rom.*, 67, 14, 1-2.

³¹ Aluziile din *Apocalips* și mai ales reproșurile aduse Bisericilor din Asia Mică, trebuie înțelese în acest sens.

acuzele de ateism și de „obiceiuri iudaice” aduse creștinilor; prin aceasta, practic, înceta persecuția inițiată de antecesorul său.

2. Persecuțiile din timpul lui Traian (98-117) și Adrian (117-138)

În provincia Bitinia din Asia Mică, multe persoane erau denunțate autorităților statale pentru faptul că îmbrățișaseră creștinismul. Urma procesul, iar dacă persistau în mărturisirea credinței, erau condamnate la moarte. Aceasta o știm din corespondența pe care guvernatorul acestei provincii, *Pliniu cel Tânăr*, o are cu împăratul *Traian*³². De aici mai știm că noua credință era răspândită nu numai în orașe, ci și în sate, printre oamenii de toate vârstele și condițiile sociale. Motivul direct pentru care creștinii erau purtați în fața tribunalelor îl constituia o ordonanță imperială care interzicea *hetaeriae*-le, asociații nerecunoscute de stat, ca și întrunirile acestora. Cei ce aveau cetățenia romană nu puteau fi judecați de guvernator; procesul lor trebuia să se desfășoare la Roma. În timpul proceselor, guvernatorul se convinsese de faptul că multe denunțuri erau făcute numai din spirit de răzbunare. Este adevărat și faptul că, în fața torturilor, mulți își renegau credința sau încercau alte mijloace pentru a-și salva viața. Printre întrebările pe care Pliniu le pune împăratului se afla și următoarea: creștinii trebuie pedepsiți numai pentru faptul că sunt creștini, fără să fi încălcat nici o lege în vigoare? Oricum, din scrisoarea sa se poate constata cu toată claritatea un lucru: guvernatorul nu cunoaște nici o lege sau ordonanță statală care să-i servească de normă împotriva creștinilor.

În răspunsul său, împăratul stabilește următoarele: creștinii nu trebuie căutați; denunțurile anonime nu sunt luate în considerație. Cei ce sunt denunțați trebuie să fie judecați. Dacă în timpul procesului își reneagă credința, invocând divinitățile romane, sau neagă faptul de a fi creștini, trebuie puși în libertate. Dacă persistă în credința lor, trebuie pedepsiți. De aici deducem că doar simplul fapt de a fi creștini era suficient pentru a fi persecutați. Falsele zvonuri care se creaseră în jurul creștinilor, încă din timpul lui Nero, îl determină acum pe Traian să stabilească faptul că nu este permis a fi creștin. Aici avem un caz de încălcare flagrantă a dreptului penal roman. ³³i apoi, dacă simplul fapt de a fi creștin constituie un delict, pentru ce atunci ei nu trebuie să fie urmăriți? Pe viitor, aplicarea acestui rescript imperial va depinde de autoritățile locale, de măsura în care acestea erau mai mult sau mai puțin independente de opinia publică păgână. Documentele nu ne

---

³² PLINIUS CEL TÂNĂR, *Ep.*, 10, 96 și 97.

VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

prezintă urmările rescriptului. Cunoaștem două cazuri sigure de martiri din această perioadă: episcopul de Ierusalim, Simeon, care este răstignit la vârsta de 120 de ani³³, și Ignațiu de Antiohia, martirizat la Roma, deoarece era cetățean roman³⁴.

Din timpul lui *Adrian*, avem un răspuns al acestuia trimis proconsulului Asiei, Minucius Fundanus, în care împăratul, ca și antecesorul său, îi dă indicații cum trebuie să se comporte față de creștini³⁵. *Adrian* condamnă ferm denunțările anonime, ca și tulburările populare îndreptate împotriva creștinilor. Creștinul este judecat numai atunci când acuzatorul poate dovedi că acesta „a încălcat legile”, iar guvernatorul trebuie să pronunțe sentința în funcție de „gravitatea vinovăției”. Dacă „vinovăția” o reprezenta doar faptul de a fi creștin, este dificil de înțeles cum putea să existe pentru judecătorul roman diferențe de grad în stabilirea acestei vinovății. Este posibil ca, pentru creștini, poziția lui *Adrian* să reprezinte o îmbunătățire: creștinii puteau fi pedepsiți numai dacă se dovedea faptul că au încălcat legile statului. Împăratul nu exclude faptul că o persoană poate fi condusă în tribunal pentru simplul motiv că este creștină; însă, pentru a fi condamnată, se cere demonstrarea încălcării unei legi romane în vigoare. Nu cunoaștem martiri din această perioadă. Trebuie să menționăm însă faptul că orice funcționar roman putea foarte ușor să-i persecute pe creștini doar pentru simplul fapt că erau creștini. Pe tot parcursul secolului al II-lea, acest principiu va rămâne în vigoare. *Iustin* ne prezintă în detalii cazul a doi creștini martirizați la Roma, în timpul lui *Antoninus Pius* (138-161), pentru că au rămas constanți în mărturisirea credinței lor³⁶. La *Smirna*, este martirizat episcopul orașului, *Policarp*³⁷. Aici, păgânii se ridicaseră împotriva creștinilor, cerând organelor de ordine să-l prindă și să-l condamne pe episcop. Refuzând renegarea lui *Cristos*, acesta este ars pe rug în teatrul orașului.

Începând cu *Nero* și până la sfârșitul secolului al II-lea, putem afirma că persecutarea creștinilor nu se baza pe o lege care să reglementeze uniform și pentru tot imperiul atitudinea statului roman față de creștini. Atitudinea ostilă a populației păgâne crease opinia conform căreia a fi creștin înseamnă a fi în contradicție gravă cu obiceiurile imperiului și reprezintă un delict. Pe această opinie se bazează autoritățile imperiale

---

³³ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 3, 32.

³⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 3, 36, 3; IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, 5, 28, 4.

³⁵ IUSTIN MARTIRUL, *Apologia*, 68, 5-10; EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 4, 9.

³⁶ IUSTIN MARTIRUL, *Apologia*, append. 2.

³⁷ *Martirium Polycarpi*, 3, 2.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

atunci când vor să-i persecute pe creștini. Un alt motiv al persecuțiilor îl găsim în conflictul tacit sau deschis ce exista între imperiu și iudei, iar creștinii erau considerați o „sectă” iudaică. Membrii creștini ai aristocrației romane sunt persecutați pentru că au împrumutat obiceiuri iudaice, iar „rudele” lui Isus sunt arestate în Palestina deoarece proveneau din familia lui David. La fel, comunitățile creștine din Asia Mică sunt persecutate, în primul rând, deoarece erau formate din mulți iudei sau pentru că trăiau în mijlocul acestora. Tot aici a înflorit și *milénarismul* (instaurarea împărăției universale a lui Cristos, cu centrul la Ierusalim), iar autoritățile romane au confundat acest milénarism cu ideile și comportamentul zeloților.

3. Persecuțiile din timpul lui Septimiu Sever (193-211), Decius (249-251), Valerian (253-259), Gallienus (253-268) și Dioclețian (284-305)

La începutul domniei sale, *Septimiu Sever*, primul împărat din dinastia siriană, se arată binevoitor față de creștini³⁸. Ca și sub antecesorul său, *Commodus*, mulți creștini ocupă funcții importante la curtea imperială. Toleranța sa provine și de la soția lui, *Iulia*, o simpatizantă a tuturor curentelor religioase, în special a celor de proveniență orientală. Libertatea creștinilor ne este atestată și de faptul că, spre anul 196, episcopii pot să se întrunească în sinoade în care se dezbate stabilirea datei celebrării Paștelui³⁹. Desigur, rescriptul lui *Traian* nu fusese abrogat, iar în unele locuri, creștinii sunt persecutați, așa cum ne-o dovedește scrierea lui *Tertulian* din anul 197, *Liber apologeticus*.

Atitudinea lui *Sever* față de creștini se schimbă în anul 202, când un edict al său interzice orice convertire atât la creștinism, cât și la iudaism. Acum dispăre principiul lui *Traian*: „creștinii nu trebuie căutați” (*conquirendi non sunt*). Biserica este lovită ca instituție și organizare: este interzisă orice activitate misionară, iar în intenția împăratului, creștinismul trebuie să dispară o dată cu moartea actualei generații de creștini. Schimbarea radicală a atitudinii sale este motivată de convingerea lui că noua credință îi unește pe aderenții ei într-o societate universală și organizată, societate cel puțin suspectă, dacă nu chiar periculoasă, pentru unitatea și siguranța imperiului. Circulau voci, întărite de atitudinea radicală a montaniștilor, precum că aderenții noii religii nu sunt dispuși să îndeplinească serviciul militar⁴⁰.

³⁸ TERTULIAN, *Ad Scapulam*, 3-4.

³⁹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 5, 23-25.

⁴⁰ ORIGENE, *Contra Celsum*, 5, 33.

VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

Consecințele sunt imediate. În două localități din imperiu sunt loviți acum catecumenii și neofiții. ^acoala creștină din Alexandria, unde mulți păgâni fuseseră conduși la adevărul credinței, este atât de strict supravegheată încât maeștrii se văd constrânși să părăsească orașul. ^aase discipoli ai lui Origene sunt martirizați⁴¹. La începutul anului 203, la Cartagina este arestat un grup de șase catecumeni. Martiriul lor reprezintă tema unuia din documentele cele mai importante referitoare la persecuțiile din secolul al III-lea: *Passio ss. Perpetuae et Felicitatis*⁴². Memoria acestora va rămâne vie în conștiința creștinilor nord-africani; și în timpul lui Augustin, actele martiriului lor sunt citite în cadrul serviciilor liturgice. Din informațiile lui Tertulian se poate deduce că diposițiile funcționarilor romani împotriva creștinilor sau animozitatea populației au fost motivele pentru care s-a modificat rescriptul lui Traian. În scrierea sa din anul 197, *Ad Martyres*, Tertulian se adresează creștinilor închiși și care trebuiau să apară în fața judecătorilor. Ulterior, același autor ne spune că numeroși creștini din Africa, inclusiv clerici, pentru a nu fi arestați, au fugit sau au corupt autoritățile romane. ^ai în *Egipt*, decretul lui Septimiu a făcut numeroși martiri. Pentru anul 202, Eusebiu din Cezareea scrie că prefectii Laetus și Aquila i-au urmărit pe creștini până în Tebaida, pentru a-i aduce apoi la Alexandria, unde, după numeroase torturi, au fost executați⁴³. Printre martiri se află și tatăl lui Origene, Leonida, al cărui exemplu a avut o influență deosebită pentru fiul său. Persecuția de aici este atât de dură încât un scriitor al timpului consideră că este aproape venirea lui Anticrist⁴⁴. În *Capadocia*, guvernatorul Claudius Erminianus îi persecută pe creștini deoarece nu reușise să-și convingă soția să nu îmbrățișeze noua religie⁴⁵. Pentru alte părți ale imperiului, inclusiv Roma, informațiile despre persecuția lui Septimiu sunt foarte puține.

Sub împărații Caracalla (211-217), Elagabal (218-222) și Alexandru Sever (222-235), situația creștinilor este relativ bună. O reacție anticreștină se verifică în timpul lui Maximin Tracul (235-238), a cărui domnie, dacă ar fi fost mai lungă, ar fi însemnat o nouă și crâncenă persecuție. În timpul său, papa Ponțian și preotul Hipolit sunt exilați în Sardinia,

---

⁴¹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 3, 1; 4, 1-3.

⁴² J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 161-164. Printre documentele timpului referitoare la persecuții, paginile acestuia sunt dintre cele mai emoționante și edificatoare. Vibia Perpetua era „distinctă din naștere, cu o educație liberală, căsătorită conform regulilor căsătoriei matronului. Îi trăia încă tatăl și mama. Avea doi frați, unul dintre ei fiind și el catecumen, și un fiu, un copil pe care îl alăpta încă”.

⁴³ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 1; 6, 2, 2.

⁴⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 7.

⁴⁵ TERTULIAN, *Ad Scapulam*, 3.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

unde mor. O dată cu urcarea pe tron a lui *Filip Arabul* (244-249), creștinii nu numai că nu mai sunt persecutați, ci însuși împăratul are o atitudine mai mult decât tolerantă față de dâșii⁴⁶. Pentru anul 249, primul consul al imperiului este un creștin⁴⁷. Notăm apoi că atât împăratul, cât și soția lui sunt în corespondență cu Origene⁴⁸.

O privire retrospectivă asupra raporturilor dintre imperiu și creștinism, în prima jumătate a secolului al III-lea, ne arată că relațiile dintre creștini și populația imperiului, inclusiv autoritățile, au fost de cele mai multe ori pacifice, persecuțiile fiind de scurtă durată și la intervale neregulate de timp⁴⁹. O persecutare sistematică și organizată a creștinilor începe în timpul lui Septimiu Sever, așa cum a fost prezentat deja, și sub Maximin Tracul, care intervine împotriva capilor comunităților creștine.

a) *Decius*

Filip Arabul lăsase impresia unei posibile coexistențe pacifice între stat și Biserică, fapt ce se dovedește a fi o utopie la urcarea pe tron a lui Decius, care este decis să reînvie vechea splendoare a Romei și prin restaurarea religiei romane. Primele sale măsuri împotriva creștinilor puteau fi interpretate ca o reacție față de politica antecesorului. Deja în luna decembrie, sunt arestați unii creștini, iar la începutul anului următor, este martirizat papa Fabian⁵⁰. Însă edictul pe care îl emană în același⁵¹ an face să se înțeleagă că intenționa să meargă mult mai departe decât antecesorii săi. Tuturor locuitorilor imperiului le este poruncit să participe la o *supplicatio* (sacrificiu adus zeilor), prin care se implora intervenția și protecția zeilor pentru prosperitatea imperiului. Împăratul dispune ca forțele de ordine și control să supravegheze aplicarea edictului în tot imperiul. Pentru toți cei ce sacrificau, comisii speciale le eliberau un *libellus* (certificat)⁵². După un timp determinat, certificatele trebuiau prezentate autorităților. Cei ce refuzaseră să sacrifice erau aruncați în închisoare, unde, folosindu-se tortura,

---

⁴⁶ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 34; 7, 10, 3.

⁴⁷ Cf. J. MOREAU, *La persécution du christianisme*, Paris 1956, 92.

⁴⁸ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 36, 3.

⁴⁹ Persecuțiile sporadice, neorganizate și locale se explică și prin faptul că în timpul acestor suverani militari imperiul trecea printr-o decadență politică acută, iar împărații, inclusiv autoritățile locale imperiale, se confruntau cu alte probleme mai grave pentru ei decât problema creștinismului.

⁵⁰ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 37, 2; 6, 3-9, 1.

⁵¹ Nu avem textul edictului; el poate fi refăcut în liniile sale esențiale din alte izvoare contemporane.

⁵² CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 37, 2; 6, 3-9, 1.

VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

îndărătnicii erau constrânși să sacrifice. Emanând acest edict, împăratul intenționa să cunoască atât numărul creștinilor, voind bineînțeles să-i determine să renunțe la religia lor, cât și să realizeze o restaurare a vechii religii, a vechiului cult imperial. Indignarea și deziluzia episcopilor Dionis din Alexandria și Ciprian din Cartagina față de creștinii care au sacrificat sau și-au procurat pe alte căi certificatele, ne fac să înțelegem că numărul celor care au cedat a fost destul de mare. Origene, gândindu-se la timpurile eroice ale tinereții, se plânge că acum mulți creștini au devenit slabi în credință, cedând atât de ușor în fața amenințărilor și a persecutorilor⁵³.

La Alexandria, mulți creștini apar în fața autorităților cuprinși de frică; sacrifică zeilor; alții neagă că sunt creștini; alții fug. Unii cedează după mai multe zile de carceră; alții, atunci când sunt aduși în fața judecătorilor; alții, după tortură⁵⁴. În Africa de Nord, cei ce și-au procurat certificate fără să sacrifice vor fi numiți *libellatici*, a căror vină este considerată mai puțin gravă decât a *thurificati*-lor (cei ce depuseseră în vasele rituale aromele pentru tămâiere), sau decât a *sacrificati*-lor (care sacrificaseră zeilor)⁵⁵. La Roma, unii creștini și-au procurat certificate prin intermediari⁵⁶. Numărul mare de *lapsi* (căzuți) din Africa septentrională ne este atestat de Ciprian, de la care aflăm că, după încetarea persecuției, aceștia veneau în masă la mărturisitorii credinței pentru a-și procura „scrisori de pace”, prin care să poată fi readmiși în comunitățile creștine⁵⁷. În numărul celor căzuți, Ciprian ne prezintă și patru episcopi: doi *lapsi* din Africa și doi *libellatici* din Spania⁵⁸.

Nu mic însă a fost numărul acelor care au rămas fideli. Pentru Africa, informațiile cele mai multe le avem tot de la Ciprian. El însuși s-a ascuns în împrejurimile Cartaginei, de unde reușește să mențină legătura cu comunitatea sa, încurajându-i pe cei închiși. Printre aceștia

---

⁵³ ORIGENE, *In Ierem. Hom.*, 4, 3.

⁵⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 41, 10-13: „De altfel, toți s-au înspăimântat: mulți dintre locuitorii mai cu vază s-au prezentat imediat, alții împinși de frică, alții, care erau funcționari publici, determinați de însăși funcția lor, iar alții au fost conduși de către prieteni. Chemați pe nume, se apropiau de sacrificiile impure și nelegiuite, unii palizi și tremurând, ca și cum ar fi fost nu sacrificatorii, ci ei înșiși victimele de sacrificat la idoli, așa încât au devenit obiectul de dispreț al mării mulțimi ce-i înconjură... alții, în schimb, se apropiau mai decizi de altare, afirmând cu nerușinare că nu au fost nicicând creștini... Dintre cei rămași, unii urmară exemplul acestora, alții fugiră”.

⁵⁵ CIPRIAN DE CARTAGINA, *De lapsis*; IDEM, *Ep.*, 55, 2.

⁵⁶ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 30, 3.

⁵⁷ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 20, 2.

⁵⁸ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 65, 1; 59, 10; 67, 6.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

se aflau multe femei și mulți copii, iar în rândul lor, dorința martiriului este mare și sinceră. Însă nu toți vor fi martirizați, deoarece unii vor fi eliberați înainte ca persecuția să înceteze. Pentru Egipt, episcopul Dionis ne prezintă numeroși martiri la Alexandria și în împrejurimi; el menționează și un grup de cinci soldați care, în mod spontan, își mărturisesc credința pentru a-l încuraja pe unul mai slab; pentru curajul lor, tribunalul îi lasă liberi⁵⁹. În Palestina, este martirizat episcopul de Ierusalim, Alexandru, și episcopul din Antiohia, Babila⁶⁰. Acum și Origene își realizează în parte dorința de a deveni martir: este torturat la Cezareea. Pentru Asia proconsulară, cunoaștem arestarea a cinci creștini din Smirna și martiriul preotului Pionius, care este ars de viu. Pentru provincia Pontului, avem puține informații în scrierile lui Grigore din Nyssa⁶¹.

Persecuția declanșată de Decius a fost rapidă, extinsă pe toată suprafața imperiului, și i-a luat pe creștini prin surprindere. După răsunătoarele succese inițiale, ne-am fi putut aștepta ca ulterioare măsuri imperiale să consolideze ceea ce împăratul obținuse deja. Însă din cauza sistemului birocratic neadecvat și a morții lui în lupta cu goții din regiunile dunărene, persecuția s-a întrerupt pentru un timp. Creștinii căzuți (*lapsi* și *libellatici*) cer imediat și în masă să fie readmiși în comuniunea eclezială. Din partea ierarhiei bisericești, aceasta și-a dat seama că, în confruntarea lor cu autoritățile imperiale, mulți creștini nu sunt chiar atât de tari în credință încât să accepte suferința și chiar martiriul. Faptul generează o criză și, după lungi polemici în jurul problemei penitențiale (admiterea în comuniunea Bisericii a celor căzuți și în ce condiții), s-a ajuns la o benefică regenerare a Bisericii.

b) Valerian și Gallienus

Nici un predecesor al lui Valerian (253-260) nu se arătase atât de binevoitor față de creștini. Însă, în al patrulea an al domniei, el își schimbă radical atitudinea, ceea ce a condus la o persecuție foarte dură, asemănătoare în cruzime și organizare cu cea a lui Decius. Episcopul din Alexandria, Dionis, ne spune că în spatele deciziei împăratului era consilierul său, Macrian⁶², care se gândea că prin confiscarea bunurilor creștinilor putea fi redresată situația financiară precară a imperiului.

Primul edict imperial din anul 257 ne ajută să înțelegem care era planul împăratului: toți clericii, episcopi, preoți și diaconi, trebuie să

---

⁵⁹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 41, 14-23; 6, 42, 1-4.

⁶⁰ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 6, 39, 2-5.

⁶¹ GRIGORE DE NYSSA, *Panegy. in Greg. Thaum.*: PG 64, 944-953.

⁶² Cf. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 7, 1-10.

VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

sacrifice divinităților imperiului. În plus, orice întrunire creștină în cimitire este pedepsită cu moartea. Edictul din anul următor merge mai departe: clericii care refuză să sacrifice sunt condamnați imediat la moarte; funcționarii creștini laici își pierd bunurile și funcțiile; dacă refuză să sacrifice, sunt condamnați la moarte, iar soțiile lor sunt pedepsite cu exilul⁶³. Scopul este clar: distrugerea ierarhiei și a creștinilor din clasele înalte; în acest fel, simplii creștini rămân fără păstori și fără cineva care să-i apere sau să-i susțină, ceea ce înseamnă că trebuie să dispară într-un timp relativ scurt. Numărul martirilor a fost mare. La Cartagina, moare marele episcop Ciprian. ^ai în fața călăilor, el își păstrează sângele rece și demnitatea impunătoare. Cu reverență și o profundă stimă, credincioșii îi culeg sângele și îi înmormântează trupul, memoria vieții și martiriului său reprezentând pentru dâșii un model și un izvor de curaj⁶⁴. La Roma, primesc coroana martiriului papa Sixt al II-lea și diaconii săi⁶⁵. În Spania, la Tarragona, este martirizat episcopul Fructuosus și doi dintre diaconi. Episcopul de Alexandria, Dionis, este trimis în exil, reușind să supraviețuiască acestei persecuții⁶⁶. Dintre martirii renumiți face parte și diaconul roman Laurențiu, pe care posteritatea îl va înconjura cu o aură legendară⁶⁷. ^ai printre laici, numărul martirilor a fost destul de ridicat, mai ales în Africa de Nord și în Egipt⁶⁸. În anul 259, împăratul este luat prizonier de persani, iar la scurt timp, moare în această stare. Ca și în cazul lui Decius, acest fapt înseamnă sfârșitul persecuției. Acum, documentele ne vorbesc de foarte puțini creștini care au cedat în fața amenințărilor și a morții.

Gallienus emană un edict în favoarea creștinilor, prin care le restituie locurile de cult și poruncește ca nimeni să nu-i mai persecute⁶⁹. Chiar dacă prin această măsură de toleranță creștinismul nu este recunoscut ca *religio licita*, totuși, de acum înainte, Biserica se va bucura de o perioadă de pace de aproape jumătate de secol, ceea ce-i va permite o creștere și o consolidare internă și externă, cu totul deosebite. Se construiesc biserici, sunt evanghelizați barbarii și grecii, iar la curtea

---

⁶³ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 80.

⁶⁴ *Acta Cypr.*, 3, 3.: CSEL 100-114.

⁶⁵ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 80, 1.

⁶⁶ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 7, 11, 4-6.

⁶⁷ H. DELEHAYE, *Analecta Bollandiana* 51 (1938) 34-98.

⁶⁸ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 76 și 80; EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 7, 11, 18-26.

⁶⁹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 7, 13.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

imperială și în serviciile statale, creștinii se bucură de o stimă deosebită⁷⁰.

c) *Dioclețian*

În prima parte a domniei sale, Dioclețian acceptă cu spirit de toleranță dezvoltarea și răspândirea impresionantă a creștinismului în toată aria imperiului⁷¹. Semnificativ, din palatul său imperial din Nicomedia, el privește cu sentimente pașnice un edificiu de cult creștin din apropiere⁷². Soția Prisca și fiica Valeria sunt creștine, la fel mulți dintre funcționarii curții⁷³. Motivul principal al declanșării persecuției trebuie să-l vedem în convingerea sa că noua religie reprezintă un obstacol în calea refacerii imperiului în cele mai diverse sectoare ale sale. După ce reușise să întărească frontierele, administrația și guvernarea imperială, acum el își îndreaptă privirea asupra spinoasei probleme religioase, pe care intenționează să o rezolve printr-o restaurare a vechii religii romane. În această problemă, colaboratorii și consilierii săi principali, Galeriu și Hierocles, sunt de aceeași părere cu dânsul.

În primul rând, vrea să aibă o armată puternică și sigură. Începe, așadar, epurarea soldaților creștini. Unele antecedente în care aceștia nu vor să aducă cult zeilor *Jupiter* și *Hercule*, titluri pe care și le asumaseră cei doi auguști (Dioclețian și Galeriu), ca și altele asemănătoare, îi confirmă încă o dată împăratului temerea că soldații creștini nu reprezintă un element sigur în armatele sale. Aceștia nu refuzau serviciul militar, ci doar cultul împăratului în diferitele sale forme: împărații se proclamaseră fii ai lui Jupiter și Hercule. Printr-un edict din anul 300, Dioclețian poruncește tuturor soldaților să sacrifice zeilor sau, dacă nu, să părăsească armata⁷⁴. În edictul din anul 303, în numele celor patru împărați, poruncește distrugerea tuturor bisericilor, arderea cărților creștine, interzicând, în același timp, orice reuniune culturală creștină. Creștinii care activaseră în administrația imperială sunt reduși la starea de sclavi, cei cu funcții mai mari își pierd serviciul și toate privilegiile; în plus, toți sunt declarați incapabili de a încheia vreun act valid⁷⁵. Persecuția începe la Nicomedia: biserica din fața

---

⁷⁰ Cf. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 1, 1-6.

⁷¹ Referitor la răspândirea creștinismului în perioada premergătoare persecuției lui Dioclețian, cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, I, 467-491.

⁷² LACTANȚIU, *De mort. pers.*, 12, 2.

⁷³ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 7, 22, 3; 8, 2.

⁷⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 4, 2-3.

⁷⁵ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 2, 4.

VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

palatului este distrusă, iar un creștin care își manifestase indignarea pentru acest fapt, rupând edictul afișat, este omorât⁷⁶. La curte izbucnesc două incendii, iar vinovați sunt considerați creștinii. Cei ce făceau parte din administrație sunt torturați, apoi arși de vii sau înecați. Cei cu funcții mai înalte sunt constrânși să sacrifice la zei, inclusiv soția și fiica împăratului⁷⁷. De la început, persecuția s-a abătut asupra clerului. Episcopul Antim din Nicomedia este condamnat la moarte; la fel, și alți clerici sunt aruncați în închisoare sau omorâți pentru că nu au predat cărțile sacre⁷⁸. Pentru același motiv este decapitat episcopul din Tibiura (Africa de Nord), iar mai mulți laici din Numidia sunt condamnați la moarte⁷⁹. Alături de eroismul creștin al martirilor, și în această persecuție actele ne prezintă un anumit număr de *traditores*⁸⁰, mai ales în Africa septentrională și la Roma. Edictul lui Dioclețian a fost transmis și celorlalți membri ai tetrarhiei pentru a fi aplicat, însă nu peste tot ordonanța imperială a fost aplicată cu aceeași intensitate. În Occident, Maximian este un persecutor feroce, în timp ce în Galia și Britannia, cezarul său, Constanțiu, s-a limitat doar la distrugerea edificiilor de cult, fără a încarcera sau a condamna la moarte pe creștini⁸¹.

Dezordinile care izbucnesc în Siria și care sunt puse în legătură cu edictul de persecuție îl determină pe Dioclețian să ia ulterioare măsuri persecutorii. Este emanat un al doilea edict îndreptat direct împotriva păstorilor comunităților. Închisorile se umplu cu „episcopi, preoți, diaconi, lectori și exorciști”; nu mai rămâne loc în ele pentru delicvenții comuni⁸². Urmează un al treilea edict, mai detaliat în măsurile împotriva clerului: cine sacrifică zeilor este eliberat; cine refuză să sacrifice este torturat și apoi condamnat la moarte⁸³. Al patrulea edict de la începutul anului 304 completează măsurile anterioare, obligându-i pe toți, creștini sau nu, să sacrifice zeilor⁸⁴. Edictele sale persecutorii au

⁷⁶ LACTANȚIU, *De mort. pers.*, 12 și 13.

⁷⁷ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 6, 6.

⁷⁸ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 6, 6; LACTANȚIU, *De mort. pers.*, 15, 2-4.

⁷⁹ AUGUSTIN DE HIPONA, *Breviculus collat.*, 3, 25-27.

⁸⁰ În cadrul controverselor și schismei donatiste din timpul lui Constantin cel Mare, cei ce rezistaseră în fața persecutorilor vor atribui acest apelativ celor ce au încredințat autorităților imperiale cărțile sacre.

⁸¹ LACTANȚIU, *De mort. pers.*, 15, 6, 7; Eusebiu din Cezareea, în schimb, afirmă că tatăl lui Constantin, Constanțiu, nu a luat nici o măsură împotriva creștinilor: EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 13, 13.

⁸² EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 6, 9.

⁸³ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 6, 10.

⁸⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *De mart. Palaest.*, 3, 1.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

antrenat aproximativ 6 sau 7 milioane de locuitori ai imperiului, procurând multora imense suferințe, iar brutalitatea și cruzimea metodelor de persecuție ne fac să înțelegem că o reușită a planurilor sale nu era posibilă decât prin astfel de metode. Persecuția nu slăbește în intensitate nici în 305, când abdică Dioclețian și Maximian, și începe a doua tetrarhie. Acum devin auguști Constanțiu Chlorus, pentru Occident, și Galeriu, pentru partea orientală a imperiului. La demnitatea de cezari sunt numiți Severus și Maximian Daia; împotriva așteptărilor armatei, fiul lui Constanțiu, Constantin, rămâne în continuare în vechea funcție. ^ai ca august, Constanțiu își păstrează aceeași atitudine tolerantă față de creștinii din Occident. Aici, doar pe durata a doi ani și numai în teritoriile care erau direct în subordinea sa, Maximian îi persecută pe creștini. În anul 306, Constantin preia funcția tatălui. În același an, Severus este constrâns să cedeze locul lui Maxențiu. Pentru motive diferite, atât Constantin, cât și Maxențiu vor păstra o atitudine de toleranță. În Orient, în schimb, persecuția continuă până la edictul de toleranță a lui Galeriu din anul 311. Excepție face doar Panonia, unde, începând cu 308, este august Liciniu; din motive tactice, nu-i persecută pe supușii săi creștini.

Pentru Occident, mărturiile despre persecuția lui Maximian sunt foarte puține. Cei doi martori, Lactanțiu și Eusebiu, nu ne spun nimic. Istoria cultului martirilor ne ajută să individualizăm numele unora dintre ei, cu siguranță mult mai puțini decât au fost în realitate. Din această persecuție provin martirii: Agneza, Sebastian, Felix, Petru și papa Marcelin (296-304). Numeroși au fost martirii din regiunile nord-africane și din Spania; aici este renumit diaconul martir Vincențiu din Saragosa. În Balcani și în regiunile orientale, cu mici pauze, persecuția a durat opt ani. Pentru Palestina și Fenicia, martor ocular al persecuției este Eusebiu; tot el ne transmite informații sigure despre martirii din Egipt. În provinciile Capadocia și Pont, cruzimea persecuțiilor depășește orice limită, persecutorii întrecându-se în a inventa mereu noi atrocități⁸⁵. O mică localitate din Frigia este creștină în întregime; aflându-se despre aceasta, persecutorii ard totul, inclusiv pe locuitori⁸⁶.

Referitor la *numărul* martirilor, Eusebiu ne furnizează cifre precise doar pentru Palestina (mai puțin de o sută). În alte locuri, numărul este însă mult mai mare. În Egipt, într-o zi, erau martirizați între zece și o sută de creștini⁸⁷. Luând în considerație densitatea populației creștine din zonele orientale, putem să admitem aici mai multe mii de victime; la

---

⁸⁵ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 12, 8-10.

⁸⁶ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 11, 1.

⁸⁷ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 9, 3.

VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII

acestea trebuie adăugați confesorii, cei ce au fost supuși la diferite torturi și condamnați apoi la muncă silnică în mine⁸⁸. Istoricul Eusebiu îi citează nominal doar pe martirii clerici sau pe cei mai iluștri. Astfel, ne este cunoscut preotul martir Lucian, fondatorul școlii teologice din Antiohia; episcopii din Tir, Sidon și Edessa; pentru Palestina, îi menționează pe episcopul Silvan din Gaza și preotul Pamfil, „cea mai mare podoabă a Bisericii din Cezareea”. Pentru Egipt, ni-l face cunoscut pe episcopul Petru de Alexandria și trei preoți de aici, ca și alți șase episcopi⁸⁹. Eusebiu nu ne spune nimic despre cei căzuți, deși se știe că au existat și mulți „lapsi”⁹⁰.

După anul 308, când Liciniu este proclamat august, spre nemulțumirea lui Maximian Daia, persecuțiile scad în intensitate și cruzime. Mulți dintre creștinii condamnați la muncă silnică sunt repuși în libertate, iar altora li se ușurează existența. Însă totul durează foarte puțin timp; Maximian Daia emană un edict prin care poruncește reconstruirea templelor păgâne, ce căzuseră în ruină, și sacrificarea la zei⁹¹.

O adevărată schimbare se produce doar atunci când Galeriu se îmbolnăvește grav, iar creștinii interpretează aceasta ca o pedeapsă divină. Reflectând asupra atitudinii sale față de dâșii, augustul doborât de boală emană în 311 un edict prin care interzice persecuțiile pe tot teritoriul imperiului⁹². El înțelege că tot ceea ce făcuse împotriva creștinilor fusese zadarnic; produsese numai suferințe și moarte. Deși acest edict poartă la început numele celor patru auguști, este aproape sigur că reprezintă opera lui Galeriu singur. El afirmă că toate măsurile anterioare luate împotriva creștinilor nu urmăreau altceva decât binele statului și restaurarea legilor și ordinii romane, în care trebuiau să se încadreze și creștinii. Aceștia părăsiseră religia părinților și, în aroganța lor, își dăduseră legi proprii, pentru care mulți au preferat să moară sau să suporte diferite suferințe. Acum, totul e anarhie: nu se aduce cult vechilor zei și nici Dumnezeuul creștinilor nu este cinstit. Pentru a îmbunătăți situația prezentă, creștinilor li se permite să „existe din nou și să-și țină adunările lor religioase, cu condiția să nu facă nimic împotriva ordinii publice”⁹³. O scrisoare ce urma să fie trimisă tuturor

---

⁸⁸ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 12, 10.

⁸⁹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 13, 1-7.

⁹⁰ După încetarea persecuției, tocmai în Egipt s-a pus imediat problema dacă și cum pot fi readmiși în comuniunea Bisericii.

⁹¹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *De mart. Palaest.*, 9, 2.

⁹² EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 8, 17, 3-10.

⁹³ LACTANȚIU, *De mort. pers.*: „ut denuo sint christiani et conventicula sua componant ita ut ne quid contra disciplinam agant”.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

prefecților trebuia să cuprindă norme precise și detaliate referitoare la aplicarea edictului. Crezând poate în intervenția Dumnezeului creștinilor, Galeriu le cere apoi să se roage pentru sănătatea lui, pentru dânzii și pentru prosperitatea imperiului.

Acest edict are o importanță capitală în istoria creștinismului antic. El pune capăt unei politici religioase ce durase mai bine de două secole. În mod expres, religia creștină este pusă pe același plan cu celelalte religii ale imperiului; ea nu mai este o *superstitio* sau *religio illicita*. În Occident, edictul legiferează o stare de lucruri deja existentă, iar cei doi auguști nu găsesc nici o dificultate în a-l aplica. Pentru Orient, Maximian nu publică edictul așa cum fusese formulat de Galeriu; totuși, îi încredințează prefectului gărzii sale, Sabinus, misiunea de a comunica tuturor funcționarilor săi să nu mai ia nici o măsură împotriva practicării religiei creștine⁹⁴. Consecințele sunt imediate: toți creștinii închiși sunt eliberați, inclusiv cei condamnați la munca în mine (*ad metalla*). Pe străzile localităților se văd acum întorcându-se grupurile exilaților; bisericile încă existente se umplu din nou; cei ce nu fuseseră tari în credință și cedaseră cereau acum readmiterea în numărul celorlalți, al confesorilor; mai mult, păgânii înșiși iau parte la bucuria creștinilor, fericiți fiind că persecuția s-a terminat⁹⁵.

---

⁹⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 9, 1, 3-6.

⁹⁵ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 9, 1, 7-11.

IX.

PRIMATUL ROMAN
ÎN LUMINA PRIMELOR PATRU SECOLE

1. Mărturii literare despre apostolatul lui Petru la Roma

Izvoarele convergente și sigure referitoare la venirea și martiriul apostolului Petru la Roma, în timpul împăratului *Nero*, sunt împărțite în două: *literare și arheologice*. Prima grupare de izvoare ne este prezentată de o serie neîntreruptă de autori antici care certifică o tradiție de netăgăduit. A doua categorie de mărturii, și anume acelea referitoare la mormântul lui Petru la Roma, constituie un argument sigur, mai ales în urma săpăturilor arheologice făcute sub altarul confesiunii din bazilica „Sfântul Petru”.

În cadrul primului grup, avem la început însăși mărturia lui Petru, care scrie prima scrisoare din *Babilonia*. În literatura apocaliptică, Babilonia era Roma, noua capitală a păgânismului (*Ap* 14,8; 17,5; 18,2).

Clement, episcop al Romei, în scrisoarea sa din anul 96, în care ne descrie fapte la care fusese martor ocular cu 30 de ani mai înainte, vorbește despre Petru și Paul. La aceștia se adaugă mulțimea nenumărată a protomartirilor romani⁹⁶. Aceasta ne dovedește că martiriul celor doi apostoli a avut loc pe timpul împăratului Nero.

Circa 10 ani mai târziu, *Ignațiu de Antiohia* le scrie romanilor⁹⁷. Aceste dispoziții despre care vorbește Ignațiu ne fac să deducem că apostolul a condus îndeaproape și în mod direct comunitatea din Roma.

Clement Alexandrinul, într-un fragment redat de Eusebiu de Cezareea⁹⁸, ne vorbește despre predica lui Petru la Roma și de evanghelistul Marcu, care a scris Evanghelia sa în urma predicii lui Petru. Mărturia lui Clement este de la sfârșitul secolului al II-lea, însă ea se bazează pe un text al lui *Papia din Hierapolis*, care aparține generației postapostolice, Papia fiind discipol al evanghelistului Ioan.

O altă mărturie despre apostolatul lui Petru la Roma ne vine de la *Tertulian*, care, în lucrarea sa despre Botez, scrie: „Nu este nici o diferență între cei pe care Ioan i-a botezat în Iordan și cei pe care Petru

⁹⁶ CLEMENT ROMANUL, *Épître aux Corinthiens*, cap. 5-6: SCh 167, 107-111.

⁹⁷ IGNAȚIU DE ANTIOHIA, *Scrisoarea către Romani*, 4, 3: „Nu vă dau dispoziții ca Petru și Paul: ei sunt apostoli...”, în J. QUAISTEN, *Patrologia*, I, 69.

⁹⁸ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclésiastique*, II, 15: SCh 31, 70-71.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

i-a botezat în Tibru”⁹⁹. Tertulian, referindu-se la activitatea apostolului Petru în cetatea eternă, redă o convingere comună timpului său.

Irineu de Lyon, scriind, către anul 180, opera lui fundamentală *Adversus haereses*, vorbește despre Biserica din Roma ca despre „Biserica cea mai mare și cunoscută tuturor, fondată și constituită în Roma de glorioșii apostoli Petru și Paul”, iar puțin mai departe scrie: „Fericiții apostoli care au fondat Biserica romană au transmis conducerea episcopală lui Lin”¹⁰⁰.

La aceste mărturii pot fi adăugate cele provenite din *scrierile apocrife. Faptele lui Petru*, un manuscris din Vercelli, scris înainte de anul 190, ne descrie venirea lui Petru la Roma, pentru a-l combate pe Simon Magul, care dusesse deja în eroare o parte din credincioșii romani. În disputele pe care le au, Petru iese victorios, iar Simon Magul își termină zilele într-un mod mizerabil¹⁰¹. Același manuscris ne vorbește și despre martiriul lui Petru la Roma, pe timpul lui Nero¹⁰². Tradiția referitoare la disputele dintre apostolul Petru și Simon Magul este preluată și de *Eusebiu de Cezareea*¹⁰³. De fapt, activitatea lui Petru la Roma, ca și martiriul său pe timpul împăratului Nero, în forma prezentată de *Faptele lui Petru*, sunt prezente în multe scrieri apocrife ale antichității, ele reflectând o tradiție înrădăcinată adânc în conștiința creștinilor, tradiție care a continuat până în zilele noastre.

2. Mormântul lui Petru

Săpăturile arheologice efectuate sub altarul confesiunii din bazilica „Sfântul Petru”, începând cu 1940, au readus la lumină „trofeul” de care vorbea *Gaius*, preot al comunității romane din timpul papei Zefirin (199-217). Gaius, în controversă cu Proclus, cap al montaniștilor, îi demonstrează acestuia autenticitatea Bisericii din Roma, aducându-i ca mărturie incontestabilă mormintele „apostolice”: „Eu, însă, pot să-ți arăt mormintele (θρόναιον) apostolilor. Dacă ai voi să vii în Vatican sau pe via Ostia, vei găsi trofeecele acelora care au fondat această Biserică”¹⁰⁴.

⁹⁹ TERTULIAN, *De Baptismo*, 4, 3.

¹⁰⁰ IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, 3, 3, 2-3: Sch 211, 32-39.

¹⁰¹ *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento*, II, Casale Monferrato 1966, 163-168.

¹⁰² H. Sienkiewicz a scris celebrul roman *Quo vadis*, în care se folosește și de această scriere apocrifă.

¹⁰³ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, II, 13-14: Sch 31, 66-70.

¹⁰⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, II, 25, 7: Sch 31, 92-93. Un studiu aprofundat referitor la mormântul apostolului Petru a fost făcut de Margherita GUARDUCCI, care a condus săpăturile arheologice de sub bazilica Sfântul Petru: *Pietro ritrovato*, Verona 1970. Printre alte inscripții, ea a descoperit una de o importanță deosebită: „ΙΙΕΘΡ[Ω] ενι” (=Petru este aici): Cf. *Ibidem*, 56.

IX. PRIMATUL ROMAN ÎN LUMINA PRIMELOR PATRU SECOLE

Tradiția referitoare la colina Vatican, ca loc al mormântului apostolului Petru, s-a păstrat din antichitate. Astfel, sfântul *Ieronim* scrie că Petru „a fost înmormântat la Roma, pe colina Vatican, în apropiere de strada Trionfale”¹⁰⁵. O inscripție a papei *Damasus* (366-384) din bazilica „Sfântul Sebastian” ne spune că Petru și Paul au locuit aici¹⁰⁶. Pe un grafit din aceeași bazilică găsim inscripția „Domus Petri”, iar alte inscripții ne spun că aici se adunau credincioșii pentru banchete funebre în onoarea apostolilor. Astfel, s-a creat ipoteza conform căreia mormântul apostolului Petru ar fi fost transferat în bazilica „Sfântul Sebastian” în timpul persecuției lui Valerian (253-260), pentru a fi ferit de profanare. La o dată ulterioară, moaștele apostolului ar fi fost reînhumate pe colina Vaticanului. Săpăturile arheologice din perioada 1940-1949 par să indice faptul că rămășițele pământești ale apostolului au rămas mereu în mormântul din Vatican.

Mai târziu, pe locul mormântului apostolului, împăratul *Constantin cel Mare* (307-336) a construit, în cinstea lui, bazilica „Sfântul Petru”, peste care se va construi, în evul mediu, actuala bazilică.

Conștiința că Biserica Romei continuă să fie Biserica lui Petru și că Principele apostolilor continuă să trăiască în succesorii lui pe catedra Romei și prin ei continuă să-și exercite funcția de suprem învățător, de conducător și de garant al unității și al autenticității credinței, este prezentă în Biserica primelor secole, chiar dacă documentele în acest sens nu sunt prea numeroase, sau chiar dacă acest fapt rezultă doar din convingeri manifestate doar în mod implicit. Este clar că nu trebuie să căutăm în mărturiile timpului o elaborare teologică, clară și articulată, elaborare care va fi rodul a secole de reflecție stimulată de intervențiile și contribuția Bisericii Romei de-a lungul secolelor. Trebuie să ne întoarcem la izvoarele antice pentru a analiza evoluția ulterioară a doctrinei primatului roman, pentru a verifica faptul dacă această evoluție a fost, după expresia lui *Vincentiu de Lérins* „eodem sensu eademque sententia”¹⁰⁷.

3. Primatul roman

Am amintit mai înainte de scrisoarea papei Clement trimisă comunității din Corint, scrisoare care, implicit, ne arată autoritatea Romei față de celelalte comunități. Un text care aduce o lumină în plus în stabilirea rolului, a poziției Bisericii Romei în cadrul celorlalte comunități creștine,

¹⁰⁵ IERONIM, *De viris illustribus*, 1: PL 23, 639.

¹⁰⁶ DAMASUS, *Epigrammata*, Città del Vaticano 1942, 139 ș.u.

¹⁰⁷ VINCENTIU DE LÉRINS, *Commonitorium primum*, 23, în J. QUASTEN, *Patrologia*, III, Casale Monferrato 1978, 519.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

ne este prezentat de Scrisoarea sfântului Ignățiu de Antiohia scrisă romanilor în jurul anului 107¹⁰⁸. La începutul scrisorii sale, Ignățiu folosește diferite expresii ce exprimă preeminența Bisericii Romei. Trebuie notat faptul că, în nici o altă scrisoare trimisă altor Biserici, Ignățiu nu folosește cuvinte atât de elogioase așa cum o face în această scrisoare. Aceasta ne face să ne gândim că Ignățiu avea convingerea că se adresează unei Biserici a cărei poziție este recunoscută și de necontestat. Din scrisoarea sa, ne atrage într-un mod deosebit atenția expresia: „*înaintestătătoare a carității*”. Expresiei i s-a dat, de către mulți autori protestanți, următorul sens: Biserica Romei se distinge de celelalte Biserici printr-o caritate deosebită. Autorii catolici neagă sensul interpretării protestante, aducând următorul argument: cuvântul *προκαθημενη* (înainte stătătoare) se leagă doar cu nume de persoane sau de locuri, nu cu nume abstracte, cum sunt virtuțile, în cazul nostru caritatea. Al doilea termen *της αγάπης* (carității) este folosit de Ignățiu și pentru a înlocui cuvântul *εκκλησια* (Biserică) și este foarte probabil că acesta a fost sensul voit de dânsul. Astfel stabilind sensul cuvintelor, putem afirma că expresia este destul de convingătoare în a reda întâietatea Bisericii Romei față de celelalte Biserici.

Trebuie notat apoi că o citire atentă a scrisorii ni-l prezintă pe Ignățiu ca pe un discipol, care intenționează să se conformeze indicațiilor pe care această Biserică i le va da, precum și rolul magisterial pe care îl are Roma în comparație cu celelalte Biserici.

Nu intenționăm se ne oprim asupra disputelor cauzate în secolul al II-lea de diferiți *eretici*, care cer din partea Romei recunoașterea învățăturilor lor, conștienți fiind de importanța acestei Biserici.

În jurul anului 170, *Dionis*, episcop de Corint, scrie romanilor și papei Soter (166-175) o scrisoare, din care extragem următorul text: „Astăzi, așadar, am celebrat ziua sfântă a Domnului, în care am citit scrisoarea voastră, pe care vom continua să o citim mereu pentru mustrarea (învățătura) noastră, așa cum facem cu cea scrisă nouă mai înainte de Clement”¹⁰⁹. Citirea scrisorilor primite de la Biserica Romei în cadrul liturgiei duminicale ne dă mărturie de câtă venerație se bucura această Biserică la Corint. Puțin mai înainte, găsim un alt text plin de

---

¹⁰⁸ Această scrisoare, Ignățiu o scrie romanilor în timpul călătoriei sale de la Antiohia spre Roma, unde a fost martirizat în timpul împăratului Traian. Data martiriului este fixată de Eusebiu din Cezareea în anul al zecelea al domniei lui Traian, deci în 107-108. Cf. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, 3, 36, 3-15: SCh 31, 147-150.

¹⁰⁹ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, 4, 23, 11: SCh 31, 205.

IX. PRIMATUL ROMAN ÎN LUMINA PRIMELOR PATRU SECOLE

elogii la adresa Bisericii din Roma, din care desprindem caritatea acestei Biserici față de celelalte comunități aflate în diferite dificultăți¹¹⁰.

Spre sfârșitul secolului al II-lea (cca. 185), *sfântul Irineu*, episcop de Lyon, ne dă o mărturie foarte importantă referitoare la rolul primațial al Bisericii Romei. El scrie pe fundalul disputelor ce le are cu gnosticii, cărora le aduce ca probă a autenticității învățaturii sale, așa cum va face și Tertulian, depozitul credinței, transmis inalterat de apostoli și de Bisericile pe care ei le-au fondat, transmite care s-a făcut printr-o succesiune neîntreruptă a episcopilor. Irineu se oprește la „Biserica cea mai mare, cea mai veche și cunoscută de toți, fondată și stabilită în Roma de cei doi glorioși apostoli, Petru și Paul”. Urmează apoi textul care ne interesează în mod deosebit: „*Ad hanc enim ecclesiam propter potentiolem principalitatem necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est omnes qui sunt undique fideles, in qua semper ab his sunt undique, conservata est ea quae est ab apostolis traditio*”¹¹¹. Rolul Bisericii din Roma este văzut de Irineu nu în sensul unei autorități centrale de tip juridic, ci ca centru de referință pentru celelalte comunități creștine. Dacă comparăm textul lui Irineu cu cel al lui Ignațiu de Antiohia, constatăm că aici s-a făcut un mare pas înainte, întrucât este exprimată necesitatea ca orice Biserică să se confrunte și să fie în unire cu Biserica Romei atunci când sunt în joc probleme care privesc credința și viața creștină.

De succesiunea episcopilor pe scaunul Romei, ca și de autenticitatea învățaturii lor, se interesează și iudeo-creștinul *Egesip*, contemporan cu *sfântul Irineu*. Egesip scrie în același context al disputelor cu gnosticii și se interesează de transmiterea depozitului credinței în cele mai importante comunități creștine ale timpului său. În aceste comunități el găsește o tradiție (διαδοχη) neîntreruptă, transmisă de la episcop la episcop; aceasta reprezintă pentru dânsul proba autenticității doctrinei creștine. Ajuns la Roma, Egesip atribuie acestei comunități o importanță cu totul deosebită în comparație cu celelalte comunități creștine¹¹².

Același mod de argumentare este folosit de *Tertulian*¹¹³ și de papa *Victor* (189-198), în disputa referitoare la data Paștelui¹¹⁴. Papa se bazează pe tradiția apostolică atunci când afirmă că Paștele trebuie

¹¹⁰ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, 4, 23, 11: Sch 31, 205.

¹¹¹ IRINEU DE LYON, *Adversus haereses*, 3, 3, 2: Sch 211, 32.

¹¹² EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, 4, 22, 3: Sch 31, 200.

¹¹³ TERTULIAN, *De praescriptione haereticorum*, 20: „Si autem Italiae adiaceres, habes Romam unde nobis quoque auctoritas praesto est. Ista quam felix ecclesia cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni dominicae adaequatur”. Cf. și *Ibidem*, 32.

¹¹⁴ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, 5, 23, 3-4: Sch 41, 66-67.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

celebrat în duminica imediat următoare lui 14 Nisan. Conștient fiind de rolul său pe catedra Romei, papa impune, chiar cu amenințarea excomunicării, această dată Bisericii din Asia Mică și cere episcopilor de aici să se reunească în sinoade pentru a discuta această problemă. Rezultatul este că uzanța romană a fost acceptată în majoritatea Bisericii din Asia Mică. Un alt caz care ne redă conștiința pe care papa Victor o avea despre rolul său pe scaunul lui Petru este acela al excomunicării lui Teodot, eretic monarhian. Câteva decenii mai târziu, Sabeliu va fi exclus de la comuniunea cu Biserica de către papa *Calixt*¹¹⁵.

La mijlocul secolului al III-lea, papa *Atefan* (254-257) ia măsuri disciplinare împotriva a doi episcopi spanioli care, în timpul persecuției lui Decius, își procuraseră certificate de sacrificiu în cinstea zeilor (*libelli*). Pentru acest fapt, ei fuseseră depuși de un sinod al episcopilor spanioli, însă unul din ei, venind la Roma, își procură în mod fals, pentru el și colegul lui, reabilitarea. Din acest caz ne interesează faptul că acești episcopi, deși spanioli, recurg la Roma, pentru că sunt convinși că aici pot apela împotriva unei decizii luate de un sinod local.

Un alt caz, mai semnificativ încă, este acela al episcopului *Marcian de Arles*, urmaș al lui Novațian, care îi lăsa pe *lapsi* din Biserica sa să moară fără dezlegare, chiar dacă aceștia erau dispuși să facă pocăință pentru păcatul lor. Acum Ciprian, episcop de Cartagina, îi scrie papei *Atefan* ca să intervină contra lui Marcian, să-l depună și să numească în locul lui un episcop african. Scrisoarea lui Ciprian lasă să se întrevadă faptul că acest caz al episcopului de Arles este numai de competența papei și că numai Roma poate să decidă cui să-i acorde comuniunea eclezială și cui nu¹¹⁶. Aceeași convingere exista și în Galia, întrucât scrisoarea lui Ciprian este urmarea unei inițiative a episcopului Faustic din Lyon¹¹⁷. Referitor la Ciprian, mai adăugăm faptul că el nu este de acord cu comportamentul unei părți a clerului din Biserica Cartaginei, care era împotriva Romei, numită de dânsul „scaunul lui Petru”. În lucrarea sa *De catholicae Ecclesiae unitate*, Ciprian vorbește despre înființarea Bisericii, exprimată clar în *Mt* 16,18, text în care Mântuitorul i-a dat lui Simon numele de Petru, arătând că „pe unul singur el își zidește Biserica” și că „de la unul singur provine originea

---

¹¹⁵ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclesiastique*, 5, 28: SCH 41, 74-79.

¹¹⁶ Nu trebuie uitat totuși faptul că Ciprian avea divergențe cu Roma în ceea ce privește botezul ereticilor.

¹¹⁷ Episcopul Faustic îl denunțase pe Marcian la Roma și la Cartagina pentru faptul că poziția lui față de acești căzuți în timpul persecuțiilor (*lapsi*) era în contradicție cu atitudinea pe care o luaseră față de ei episcopii Galiei.

IX. PRIMATUL ROMAN ÎN LUMINA PRIMELOR PATRU SECOLE

unității”¹¹⁸. Ceilalți apostoli erau egali lui Petru în onoare și putere, însă unitatea începe cu Petru. „Cine abandonează catedrala lui Petru, pe care este înființată Biserica, poate să se mai creadă încă în Biserică?”. „E adevărat că și ceilalți erau ceea ce era Petru, însă primatul este dat lui Petru și astfel ne este prezentată o singură Biserică și o singură catedrală”¹¹⁹. La prima vedere, avem impresia că acest text exprimă fără dubii ideea primatului roman. O analiză atentă a scrierilor lui Ciprian ne face însă să renunțăm la această concluzie pripită. E foarte probabil că fraza de mai sus aparține primei redactări a lucrării *De unitate*, frază care apoi, în cadrul controverselor privind validitatea Botezului conferit de eretici, a fost ștearsă de autor. Ciprian intenționează să spună numai că Petru a primit mai înainte de ceilalți apostoli puterea de a lega și dezlega. Această putere o au însă în măsură egală și ceilalți. În *catedrala lui Petru*, Ciprian vede fundamentul originar al unității Bisericii, unitate care își are începutul în Petru. Episcopul de Cartagina nu ne spune însă dacă și în timpul său catedrala Romei își păstrează în episcopii ei același rol unificator. Într-o altă scrisoare spune că episcopii trebuie să dea seamă de episcopatele lor numai în fața lui Dumnezeu¹²⁰.

O exercitare clară a primatului roman (dreptul episcopului de Roma de a da dispoziții obligatorii pentru întreaga Biserică) o vom vedea în continuare, în contextul disputelor dintre Biserica romană și Bisericile din Africa și Asia Mică, dispute referitoare la *validitatea Botezului conferit de eretici*.

Biserica acum se găsea în fața unei probleme cu totul noi: Botezul conferit de eretici era valid sau nu? În Africa de Nord, *Tertulian* neagă validitatea lui¹²¹. În Asia Mică se proceda la fel. Teologii alexandrini, în schimb, nu se pronunță¹²². În timpul episcopatului lui *Dionis*, această Biserică va adopta uzanța romană, primindu-i pe eretici doar printr-o simplă impunere a mâinilor.

Conflictul izbucnește la mijlocul secolului al III-lea, când se găsesc față în față doi susținători inflexibili a două orientări complet diferite:

---

¹¹⁸ CIPRIAN DE CARTAGINA, *De catholicae Ecclesiae unitate*, 4, în: J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 583-584; 605-607.

¹¹⁹ CIPRIAN DE CARTAGINA, *De catholicae Ecclesiae unitate*, 4: „Qui cathedram Petri, super quem fundata ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit – hoc erant utique ceteri, quod fuit Petrus, sed primatus Petro datur et una ecclesia et cathedra una monstratur”.

¹²⁰ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 55, 21, 2: „Manente concordiae vinculo et perseverante catholicae ecclesiae individuo sacramento, actum suum disponit et dirigit unusquisque episcopus, rationem propositi sui Domino redditurus”.

¹²¹ TERTULIAN, *De baptismo*, 15.

¹²² CLEMENT DE ALEXANDRIA, *Strommata*, 1, 19.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Ciprian la Cartagina și *papa* ^a*tefan* la Roma. Primul afirmă în mod categoric: „Botezul este încredințat numai Bisericii Catolice și numai Botezul ei este valid. Cine nu are pe Duhul Sfânt nu-l poate nici conferi”¹²³, iar un sinod al episcopilor din Numidia declară același lucru. *Ciprian* se arată apoi iritat pentru faptul că Roma proceda altfel, iar împotriva papei el scrie că „Petru, pe care Domnul l-a ales cel dintâi, nu și-a arogat pentru aceasta nici o pretenție arogantă, nici nu s-a arătat mai puternic pentru a-și asuma primul loc (*primatus*)”¹²⁴. La începutul anului 256, un alt sinod nord-african analizează această problemă. Rezultatul, contrar bineînțelese uzanțelor romane, este trimis de *Ciprian* papei ^a*tefan*. Răspunsul papei, cunoscut nouă din corespondența lui *Ciprian*, este același. Trebuie notat aici că papa nu se mărginește numai la Biserica africană în a-i impune practica Bisericii Romei. El se adresează deopotrivă și Bisericilor din Asia Mică. Însă peste tot atitudinea sa a trezit opoziție și refuz. Mai mult, mulți nu puteau să înțeleagă faptul că papa „se mândrește cu poziția sa episcopală și crede că posedă succesiunea lui Petru, pe care sunt puse temeliile Bisericii”¹²⁵. În acest text, referința la *Mt* 16,18 ș.u. este evidentă. *Acesta este primul caz cunoscut nouă, în care primatul roman este motivat pe textul biblic, text care va rămâne de bază în Biserică.*

Pe viitor, atât *Ciprian*¹²⁶, cât și mulți episcopi din Africa proconsulară (Mauritania, Numidia) și din Asia Mică vor refuza punctul de vedere al Romei. Însă papa ^a*tefan*, chiar cu riscul unei rupturi în Biserică, a rămas ferm pe poziție. Aceasta a făcut-o conștient fiind de misiunea pe care o are ca succesor al lui Petru, pe care Cristos și-a zidit Biserica sa.

Episcopul de Alexandria, *Dionis*, încearcă să împace cele două tabere, dar fără rezultat. Tensiunile s-au aplanat o dată cu moartea lui ^a*tefan* în 257 și a lui *Ciprian*, martirizat la Cartagina un an mai târziu. Abia după un secol *sfântul Augustin*, prin scrierile sale cu caracter dogmatic, va clarifica problema primatului, așa cum a fost el practicat și înțeles de Biserica Romei și de episcopii ei.

Mai sunt și alte mărturii, unele spontane (aceea a lui *Aberciu* de la începutul secolului al III-lea), care ne arată poziția de prim plan pe care

¹²³ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 69, 1-2 ș.u.

¹²⁴ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 71, 3.

¹²⁵ CIPRIAN DE CARTAGINA, *Ep.*, 75, 17: „de episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiae collocata sunt”.

¹²⁶ Referitor la *Ciprian*, trebuie adăugat că el nu are o poziție coerentă în ceea ce privește diferitele intervenții ale episcopilor Romei. Temperamentul său pragmatic îl face să se pronunțe în mod contradictoriu referitor la poziția și rolul pe care îl au succesorii lui Petru. Mai multe detalii se pot găsi și în J. QUASTEN, *Patrologia*, I, 605-607.

IX. PRIMATUL ROMAN ÎN LUMINA PRIMELOR PATRU SECOLE

o ocupa Biserica Romei și episcopul ei. Spre această Biserică se îndreaptă nenumărați pelerini, delegații etc. Mulți vin aici pentru a obține recunoașterea propriilor opinii sau idei teologice.

Un ultim argument pe care-l aducem aici poate fi găsit în simbolistica creștină. *Barca lui Petru*, ca simbol al Bisericii conduse de urmașul principelui apostolilor, va căpăta un loc central atât în scrierile creștine, cât și în artă¹²⁷. O descriere minunată o găsim în *sfântul Ambroziu*: „Et ideo (Iesus) ascendit in Petri navem. Haec est illa navis quae adhuc secundum Matthaeum fluctuat, secundum Lucam repletur piscibus, ut et principia ecclesiae fluctuantis et posteriora exuberantis agnoscas”¹²⁸.

---

¹²⁷ Cf. H. RAHNER, *Symbole der Kirche. Die Ekklesiologie des Vaters*; trad. italiană *L'ecclesiologia dei Padri*, Roma 1971, 809-863.

¹²⁸ Cf. H. RAHNER, *L'ecclesiologia dei Padri*, 830-833. Tema primatului roman în primele patru secole este analizată în detalii de G. FALBO, *Il primato della Chiesa di Roma alla luce dei primi quattro secoli*, Roma 1989.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

**X.
CREȘTINISMUL ÎN SCHYTHIA MINOR (DOBROGEA)
SECOLELE III-VII**

1. Informații generale¹²⁹

---

¹²⁹ Referitor la izvoarele paleocreștine (inscripții, edificii de cult, obiecte de artă) din România, cf. I. BARNEA, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican 1977.

X. CREȘTINISMUL ÎN SCHYTHIA MINOR (SEC. III-IV)

Înainte de a prezenta cadrul general al creștinismului antic dobrogean, trebuie să precizăm un aspect, și anume: apostolatul sfântului apostol *Andrei* în Dobrogea nu poate fi susținut cu argumente istorice valide. Afirmările istoricului Eusebiu din Cezareea¹³⁰ și ale lui Origene¹³¹ despre o activitate misionară a apostolului în aceste părți nu reprezintă pentru istorici o adevărată mărturie istorică. Putem afirma doar că, încă din primul secol, circumstanțele istorice erau favorabile pentru o pătrundere a creștinismului în Scythia Minor (= SM) și nimic mai mult.

Începuturile creștinismului în SM trebuie căutate în spațiul geografic, cultural și economic în care se găsea această provincie. SM este înglobată în imperiul roman spre sfârșitul domniei lui Cezar August (31 î.C.-14 d.C.). Porturile acestei provincii aveau legături continue cu celelalte porturi ale Asiei Mici și ale Macedoniei, și nu numai cu acestea. Schimburile comerciale ale acestor porturi cu lumea greco-romană reprezintă pentru localitățile de pe malul Mării Negre calea și mijlocul prin care creștinismul a pătruns în cetățile Pontului Euxin. Lipsa probelor istorice care ar putea să ateste o prezență creștină înainte de secolul al IV-lea își poate găsi o explicație în faptul că, până la Constantin cel Mare, noua religie era încă o „religio illicita”, nepermisă, iar numele de creștin era proscris de secole, încă din timpul împăratului Nero. O altă explicație a acestei grave lipse de mărturii istorice în favoarea prezenței creștinilor în SM, pe parcursul primelor trei secole, o poate reprezenta și situația materială a populației acestor cetăți portuare: oameni cu o condiție economică modestă care, în afară de mărturiile epigrafice (în majoritate fiind pietre de mormânt) și de temelii mai multor biserici, au lăsat puține urme în istorie.

Din analiza inscripțiilor funerare vom prezenta unele aspecte ale *creдинței* creștinilor dobrogeni, ale *vieții* lor, ca și ale *originii* lor etnice.

Inscripțiile de pe pietrele funerare creștine sunt în limba greacă (cca. 60), în latină sau bilingve (latină și greacă). Din conținutul lor putem constata lipsa oricărei referințe la vreun conflict deschis între creștinism și religiile tradiționale păgâne. La fel, lipsește orice referință la disputele doctrinale care caracterizează primele secole creștine. De aici putem deduce faptul că în SM creștinismul a fost acceptat și trăit în mod pașnic, natural, am putea spune.

Biserica este considerată „sfântă și *catolică*”. Expresia provine probabil din simbolul de credință niceno-constantinopolitan și ne redă convingerea acestor creștini că fac parte dintr-o Biserică universală,

---

¹³⁰ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 3, 1.

¹³¹ ORIGENE, *Commentarium in Genesim*, III, 24.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

deschisă tuturor popoarelor¹³². În alte inscripții găsim invocată mila divină pentru sufletele răposaților, este exprimată speranța în viața viitoare, sunt elogiați martirii.

Localitățile de unde provin sunt următoarele: Tomis (35 de texte epigrafice), Callatis (8 inscripții), Histria (6), Axiopolis (2), Tropaeum Traiani (1), Ulmetum (8 texte), Dinogetia (7 inscripții), Salsovia (1), Niculițel (1) și Lazu (1). Datarea inscripțiilor: începutul secolului al IV-lea – prima jumătate a secolului al VI-lea.

Simbolurile creștine prezente pe aceste pietre de mormânt sunt: porumbelul, peștele, monograma lui Cristos și frunza de palmier. Ornamentul care se repetă cel mai des este crucea, de diferite dimensiuni și forme. De la mijlocul secolului al IV-lea, aceasta este prezentă pe toate mormintele creștine. Semnificația ei este aceea de a-l proteja pe cel răposat, de a înlătura spiritele rele, dar mai ales garanția vieții veșnice, împreună cu Cristos. Această idee este clar exprimată într-o inscripție de la Tropaeum Traiani: „Crux mort(is et) resurrect(ionis)” = „Crucea morții și a învierii”.

Limba în care sunt scrise este simplă și nu lipsesc nici greșelile ortografice, aceasta reflectând nivelul cultural al creștinilor. Mai mult de jumătate din inscripții sunt funerare. Altele ne prezintă texte scripturistice („Emanuel † Dumnezeu cu noi”; „Domnul este lumina și mântuirea mea, de cine mă voi teme?” ; „Vă dau pacea mea”), liturgice, sau simple invocații sau aclamații religioase („Fiul lui Dumnezeu, Atotputernic, vino în ajutorul nostru! Salvează-ne! Dumnezeu, Maria!”).

Textele nu ne spun multe despre *ocupațiile* creștinilor. Sunt menționați soldați, funcționari civili, comercianți („Pedatura militum lanciarum iuniorum” („Lucrarea soldaților legiunii lanciarilor iuniori”), „Aici se odihnește Anthousa, fiica nobilă a marelui comite”; „Symplicius...sirian de origine, expert în legi”).

Analiza numelor ne ajută să cunoaștem și *originea etnică* a creștinilor, de altfel, destul de variată. Mai mult de 30 de nume sunt grecești; aproape tot atâtea sunt latine. Comitele Gibaste pare a fi un got, fiica lui însă are un nume grecesc: Anthousa. Spre sfârșitul secolului al V-lea și începutul celui următor, inscripțiile ne prezintă nume creștine noi, turanice, protobulgare: Tzeiuk și fiul acestuia, Atala. Putem constata, așadar, că în SM este prezentă lumea romană, Asia Mică, Constantinopolul, Siria, Egiptul, iar din secolul al VI-lea, sunt prezenți și noii cuceritori, bulgarii. Inscripțiile creștine nu ne dau încă nici un nume de autohtoni. Putem presupune una din cauze: populația locală locuia la sate, continuând să trăiască în vechile ei credințe religioase. Este posibil totuși ca noua credință să fi pătruns în rândul

---

¹³² De altfel, în Biserica antică nici nu exista ideea unui creștinism sau a unei biserici naționale. Tendințele de diviziune, de separare din trupul Bisericii, sunt prezente numai la eretici. Astfel de tendințe sunt favorizate apoi și de un important (decisiv) factor politic: noua Romă (Constantinopolul) vrea să devină și capitala creștinismului din Orient.

X. CREȘTINISMUL ÎN SCHYTHIA MINOR (SEC. III-IV)

băștinașilor, însă, așa cum am putut constata, pentru perioada de care ne ocupăm acum (secolele IV-VI), nu avem nici un document care să ne vorbească despre așa ceva.

2. Episcopii de Tomis

Forma de organizare bisericească din Schytia Minor (SM = Dobrogea) o reprezintă Episcopia de Tomis. Orașul Tomis devine cetate episcopală grație poziției sale de prim rang în cadrul *comunității pontice*, adică în acea uniune de cinci cetăți care formau această comunitate: Tomis, Histria, Callatis (Mangalia), Dionysopolis (Balcik, în Bulgaria) și Odessos (Varna, în Bulgaria). La Tomis locuia *pentarhul*, adică capul acestei confederații. În urma reformelor administrative ale lui Dioclețian (284-305), Tomisul devine capitala provinciei SM. În secolul al VI-lea, sub Iustinian, orașul va cunoaște o altă perioadă de înflorire, pentru ca apoi să cadă sub loviturile migratorilor.

Prima mărturie creștină la Tomis o avem din secolul al IV-lea. Este o gemă pe care se poate observa figura lui Cristos. La dreapta și la stânga se găsesc cei 12 apostoli, iar deasupra, cuvântul grecesc „ἰχθύς” (pește, simbol al lui Cristos, fiecare literă din acest cuvânt reprezentând o denumire a lui Cristos: I=Isus, H=Cristos, T=Dumnezeu, Y=Fiu, S=Mântuitor).

Atestarea documentară a episcopiei Tomisului o avem din anul 369. Menționăm că ne lipsesc izvoarele istorice referitoare la fazele anterioare care au dus la formarea acestui episcopat. Trebuie să amintim aici și faptul că, înainte de această dată, avem unele nume de „episcopi de Tomis” (Evangelicus și Efrem), însă analiza documentelor nu ne permite să afirmăm cu certitudine existența acestor persoane ca episcopi în capitala Schythiei Minor.

Primul episcop al Tomisului, asupra căruia nu planează nici un dubiu, este sfântul *BRETANION*. În anul 369, el intră în conflict cu împăratul Valens, un susținător înverșunat al *omeismului* (o derivație a ereziei ariane). Acesta, după o lungă luptă cu goții, pe care-i învinge, încheie o pace cu ei la Noviodunum (Isaccea), spre sfârșitul anului 369. În drum spre Constantinopol, se oprește la Tomis. Intrând în biserică, împăratul încearcă să-l convingă pe episcopul Bretanion să intre în comuniune cu arianii. Episcopul refuză deschis și categoric; ține un discurs în fața întregii comunități adunate în care apără credința sfinților Părinți ai Conciliului ecumenic de la Niceea, iar apoi, în semn de protest față de împărat, iese din biserică împreună cu toată comunitatea, îndreptându-se spre o altă biserică din oraș, lăsându-l pe împărat singur, însoțit doar de escorta sa. Iritat, Valens îl exilează pe

TEME DE ISTORIE A BISERICII

sfântul episcop, însă, nu după mult timp, îi permite să se întoarcă, deoarece se temea de o revoltă a sciților. Istoricul Teodoret scrie că Bretanion era „plin de credință... și a atacat coruperea dogmelor și crimele comise de Valens împotriva sfinților” (= creștinii ce urmau credința de la Niceea). El ne mai spune că „Bretanion se ocupa de cetățile din întreaga Schytie”¹³³. Din confruntarea episcopului cu împăratul putem constata că scaunul episcopal de Tomis era destul de bine constituit, că exista o strânsă legătură între episcop și credincioșii săi, și ceea ce este mai important, că aici era urmată dreapta credință stabilită la Conciliul din Niceea. Acest ultim aspect, deloc secundar, ne spune, indirect, că relațiile dintre SM și celelalte zone creștine erau destul de dezvoltate.

Rămâne deschisă problema dacă sfântul Bretanion a colaborat cu sfântul Vasile cel Mare pentru transportarea în Capadocia a osemintelor sfântului Sava, martirizat în Gothia (Dacia meridională). Cu această ocazie, documentele ne dau multe informații referitoare la creștinismul nord-danubian. Alte informații despre episcopul Bretanion nu mai avem.

În anul 381, printre participanții la Conciliul ecumenic din Constantinopol, îl întâlnim pe *GERONTIUS* sau Terentius, probabil succesorul lui Bretanion. El semnează actele acestui conciliu cu numele de „Gerontius Tomensis”¹³⁴. Împăratul Teodosiu cel Mare (379-395) îl invită să se ocupe de păstrarea autenticității și purității credinței în provincia lui (*Codex Theodosianus*, XVI, I, 3). Presupunem că acest episcop era foarte bine pregătit din punct de vedere teologic, din moment ce-l vedem printre primele 10 personalități bisericești ale imperiului, care trebuia să garanteze păstrarea și aplicarea deciziilor conciliare.

Un alt episcop de Tomis, mai cunoscut nouă, este *TEOTIM*, căruia, în anul 392, sfântul Ieronim i-a consacrat câteva rânduri în cartea sa *De viris illustribus*: „Teotim, episcop în Schytia, la Tomis, a scris în forma dialogului, în stilul elocvenței antice, opere mici și comatice. Aud că scrie și alte opere” (CXXXI). Istoricul Sozomene adaugă că era scit de origine, capul Bisericii din Tomis și din toată SM și că era cunoscut și educat în știința filozofică. Din acest motiv, adaugă istoricul, purta părul lung, în maniera filozofilor. Descrierea sa se încheie cu mențiunea că Teotim avea un mod de viață propriu călugărilor¹³⁵. Hunii care locuiau lângă

---

¹³³ EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica*, 4, 35, 1.

¹³⁴ SOZOMENE, *Istoria bisericească*, 7, 9, 6.

¹³⁵ SOZOMENE, *Istoria bisericească*, 7, 26.

X. CREȘTINISMUL ÎN SCHYTHIA MINOR (SEC. III-IV)

Dunăre îl numeau „Dumnezeul romanilor”¹³⁶. Lui i se atribuie diferite minuni săvârșite printre acești barbari, considerați de Iordanes ca fiind tribul cel mai crud dintre toate celelalte. Din prezentarea lui Iordanes desprindem unele aspecte ale vieții acestui episcop, ca și relațiile lui cu populația locală și cu hunii invadatori. Aceștia din urmă au un respect deosebit față de dânsul. Interesantă ne pare expresia „Dumnezeul romanilor”. De aici deducem nu numai prezența romanilor în această provincie, ci și faptul că, dacă episcopul era considerat într-un fel ca „dumnezeul” lor, aceasta ne face să credem că acești romani erau creștini. Istoricul Socrate îl caracterizează pe Teotim ca „om strălucit datorită pietății și sfințeniei vieții sale”¹³⁷. Nu cunoaștem nici locul și nici anul nașterii sale. Dacă în 392 sfântul Ieronim scrie că Teotim era unul ce scrisese deja diferite opere, iar acum continua să scrie, aceasta înseamnă că episcopul nostru era în plinătatea forțelor sale. Poate că înainte fusese un filozof păgân, iar după îmbrățișarea religiei creștine fusese consacrat episcop. Dacă trăia ca un călugăr, este posibil să se fi ocupat și de promovarea vieții monastice în provincia sa. Calificativul de *kometes* (om cu părul lung) era atribuit și persoanelor din clasa inferioară a dacilor: comaii. Atunci, era Teotim unul dintre aceștia. Nichifor Calixt îl numește „om de origine scită și barbar”¹³⁸. Ce fel de filozofie poseda Teotim? Poate că studiasse printre greci; sau cunoștea o *monastica philosophia*, adică teoria și practica vieții monahale pe care el o trăia. În opera sa *Sacra parallela*, sfântul Ioan Damaschin s-a servit și de operele lui Teotim. Din puținele fragmente rămase deducem că episcopul de Tomis se ocupa mai ales cu probleme de natură morală¹³⁹.

Nu cunoaștem în ce mod episcopul Teotim a intrat în relații cu sfântul Ioan Gură de Aur, episcopul Constantinopolului († 407). Acesta, spre anul 399, trimite misionari pentru „sciții, nomazi la Istru”¹⁴⁰. Acești nomazi sunt migratorii prezenți aici: goții și hunii. La dânsii se referă sfântul Ieronim atunci când scrie că „hunii învață psaltirea, frigul Schytiei se încălzește cu căldura credinței”¹⁴¹. Este foarte posibil ca episcopul Teotim să fi colaborat în regiunile Dunării de Jos la opera misionară a episcopului de Constantinopol.

De mai multe ori, documentele ni-l prezintă la Constantinopol, în cadrul unor sinoade. Într-unul din acestea, ținut în anul 403, Teotim

---

¹³⁶ IORDANES, *Getica*, 24, 121.

¹³⁷ SOZOMENE, *Istoria bisericească*, 6, 112.

¹³⁸ SOZOMENE, *Istoria bisericească*, 12, 45.

¹³⁹ PG 96, 241-242; 319-320; 364; 519-520; 525-526; 533.

¹⁴⁰ TEODORET DIN CYR, *Istoria bisericească*, 5, 31.

¹⁴¹ IERONIM, *Epistula* 107.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

este alături de episcopul acestui oraș, Ioan Gură de Aur, pentru a-l apăra de falsele acuze ce i se aduceau. Din discursul pe care-l ține în apărarea operei și vieții teologului din Alexandria, Origene, ne putem da seama că episcopul de Tomis cunoștea foarte bine tot ce scrisese Origene. Teotim declară: „^atiu că în cărțile lui Origene nu se găsește nici o învățătură falsă”¹⁴².

Ca și pentru episcopii prezentați anterior, nici pentru Teotim nu cunoaștem anul morții sale. În *Acta sanctorum* este numărat printre sfinți la data de 20 aprilie.

Scriitor de limbă greacă, cunoscut contemporanilor prin viața și opera sa, Teotim rămâne un personaj important pentru SM. Era un misionar ca și sfântul Nichita din Remesiana; în plus, era un ascet. Intervenția sa în apărarea lui Origene ni-l prezintă ca pe unul ce stăpânea bine cultura teologică a timpului. Este primul episcop denumit „scit”. Aceasta ne face să ne gândim la o Schytia Minor ce-și dezvoltă propriile caracteristici creștine, în contextul diferitelor populații prezente aici: greci, romani, daco-geți, huni, goți.

Mai târziu, în cadrul celui de-al patrulea Conciliu ecumenic (Calcedon, 451), arhimandritul Carasos din Constantinopol invocă pentru apărarea sa numele lui Teotim ca fiind numele unei autorități de prim rang în apărarea și păstrarea credinței Părinților de la Niceea: „Când sfântul Teotim m-a botezat la Tomis, el mi-a poruncit să nu am alte simboluri de credință (în afară de cel de la Niceea)”¹⁴³. Dacă după atâta timp, Carasos a invocat memoria lui Teotim, aceasta înseamnă că episcopul de Tomis reprezenta într-adevăr o autoritate în ambientul bisericesc de atunci.

După Teotim, pe scaunul episcopal de Tomis îl întâlnim pe episcopul *TIMOTEI*, fără a ști însă dacă a fost succesorul său direct. Este prezent la Conciliul ecumenic de la Efes (431). Timotei se află în grupul episcopilor care păstrasera intactă credința; alături de dânsul se afla Atanasiu, episcop de Develtum. Episcopul nostru a semnat aici cele „12 anateme” ale lui Ciril de Alexandria, ca și condamnarea ereticului Nestoriu. Între semnăturile participanților, el se află la numărul 170: „Timotheus episcopus... provinciae Scythiae decernens subscripsi”. Nu avem alte detalii despre viața sa.

Este foarte probabil ca ultimii ani ai vieții sale să nu fi fost deloc liniștiți. Hunii invadaseră din nou provincia, coborând apoi în teritoriile

---

¹⁴² SOCRATE, *Istoria bisericească*, 6, 12.

¹⁴³ A.J. FESTUGIÈRE, *Actes du Concile de Calcédonie*, Cahiers d'Orientalisme 4, Geneva 1983, 52.

X. CREȘTINISMUL ÎN SCHYTHIA MINOR (SEC. III-IV)

imperiale. Armata bizantină reușește cu greu să stăvilească atacurile lor repetate. În anul 477, aceștia ocupă Tomisul.

Înainte de anul 448, ca episcop de Tomis era *IOAN*. Bun cunoscător al teologiei timpului, dânsul apăra credința în disputele cu ereticii nestorienii monofiziți. Traduse în limba latină extrase din scrierile lui Teodor de Mopsuestia, Teodoret din Cyr și Euteriu din Tyana¹⁴⁴.

În cadrul sinodului din Constantinopol, din luna noiembrie a anului 448, îl întâlnim pe *ALEXANDRU*, „reverendissimus episcopus Tomitanorum civitatis, provinciae Scythiae”. El semnează actele sinodului pe locul al șaptelea. Numele său îl întâlnim și la Conciliul ecumenic din Calcedon (451).

Activitatea lui Alexandru ca episcop de Tomis a fost de scurtă durată. În anul 458, într-o scrisoare trimisă împăratului Leon (457-474), îl întâlnim pe episcopul *TEOTIM al-II-lea*¹⁴⁵. În această scrisoare episcopul îi recomandă împăratului să se ocupe de binele și pacea Bisericii. În continuare, își exprimă adeziunea totală față de deciziile Conciliului din Calcedon. Alte știri despre acest episcop nu mai avem.

După o pauză de jumătate de secol, la Tomis îl întâlnim pe episcopul *PATERNUS*. Numele său se află pe un disc de argint descoperit la Poltava (Ucraina), disc care aparținea probabil Bisericii din Tomis. El intră în disputele cristologice, unde vor fi prezenți și „călugării sciți”, călugări care proveneau, cu multă probabilitate, de la gurile Dunării. Aceștia îl acuză de nestorianism în fața împăratului Iustinian. Paternus sosește în capitala imperială pentru a se apăra. Aici îl întâlnește pe împărat și pe legații papei Hormizda (514-523). Deși Iustinian era favorabil convingerilor doctrinale eronate ale călugărilor sciți, totuși nu ia nici o măsură împotriva episcopului de Tomis.

În anul 520, îl întâlnim din nou pe Paternus la Constantinopol, unde participă la un sinod pentru alegerea patriarhului orașului. În urma alegerii, conform uzanței timpului, alegătorii îi scriu papei, comunicându-i numele celui ales. Acest fapt intra în practica canonică a Bisericii, practică ce consfințea dreptul papei de a recunoaște și aproba numirile înalților clerici ai Bisericii. De fapt, acest drept al pontifului roman recunoscut atunci, și mai târziu (până la 1054) și de Bisericele orientale, demonstrează puterea și autoritatea primațială a urmașului sfântului Petru, garantul unității Bisericii.

Nu știm dacă Paternus s-a întors la Tomis. Provincia era invadată de slavi, care, după puțin timp, amenință și cetatea imperială. Iustinian își dă seama de gravitatea pericolului; în urma unei campanii victorioase,

---

¹⁴⁴ MARIUS MERCATOR, *Monumenta ad haeresim Nestoriana*: PL 48, 1087-1088.

¹⁴⁵ *Epistula Theotimi episcopi Scythiae ad Leonem Imperatorem*: MANSI 7, 545.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

întărește un mare număr de cetăți ale Scythiei Minor. În centrul atenției era orașul Tomis¹⁴⁶.

Seria episcopilor de Tomis se încheie cu *VALENTINIAN*, al cărui nume apare în cadrul disputelor cu ereticii monofiziți. În anul 549, doi clerici îi scriu episcopului de Tomis despre confuziile cauzate de aceste dispute, confuzii în care era implicat și papa Vigiliu (537-555). Valentinian îi scrie papei, care îi răspunde pe data de 15 martie 550. Din scrisoare aflăm că în Scythia Minor pătrunseseră tot felul de zvonuri false referitoare la persoana papei. Acesta îl îndeamnă pe episcopul de Tomis să-i avertizeze pe credincioșii săi să nu dea crezare zvonurilor. Papa încheie, exprimându-și hotărârea de a respecta toate deciziile conciliilor ecumenice, iar dacă Valentinian mai are și alte probleme, îl invită în capitala imperială pentru a discuta personal cu dânsul.

Informațiile pe care le avem despre episcopii de Tomis ne ajută să vedem într-însii persoane care au menținut mereu calea cea dreaptă în păstrarea credinței și păstoria poporului încredințat, aceasta în pofida nenumăratelor dificultăți cu care se confrunta această provincie. Deși circumstanțele politice de afirmare a Constantinopolului deveneau destul de accentuate, ei au păstrat unirea cu Biserica mamă (Roma), ca și cu celelalte Biserici creștine.

---

¹⁴⁶ Istoricul Procopiu ne-a lăsat o listă a cetăților întărite acum: Abrittus, Tropaeum Traiani, S. Cyrillus, Capidava, Carsium, Troesmis, Ibida, Aegyssus, Halmyris, Callatis (*De aedificiis*, 4, 7).

XI.

**PRIMUL CONCILIU ECUMENIC AL BISERICII:
NICEEA (325)**

Din cauza dezordinilor și confuziilor doctrinare cauzate de Arie, ca și a altor controverse (de exemplu, stabilirea datei pascale), Constantin îi convoacă la Niceea pe episcopii imperiului. Pentru deplasare, le pune la dispoziție poșta imperială, privilegiu de care se bucurau doar înalții demnitari imperiali. Cunoaștem numele a 220 de participanți; Eusebiu însă ne spune că au participat 250 din toate regiunile Bisericii. Din cauza vârstei înaintate, papa Silvestru nu poate veni, însă își trimite reprezentanții săi, ne spune același istoric. Împăratul participă personal, încă de la început: ține un discurs în limba latină, îndemnându-i pe participanți să promoveze pacea în Biserică și imperiu, însă nu se amestecă în problemele doctrinare. Mulți dintre părinții conciliari purtau în trupurile lor „rănila Domnului nostru Isus Cristos”, cicatrici ce mărturiseau fidelitatea eroică față de credință, mărturisită în persecuțiile ce abia se terminaseră. Episcopul Paul din Neocezarea Eufratului are mâinile paralizate, iar egipteanul Pafnuțiu și-a pierdut un ochi în persecuția lui Maximin¹⁴⁷.

Lucrările conciliare se desfășoară din 20 mai până pe 25 iulie, în sala palatului imperial de vară de la Niceea. Arie în persoană își susține doctrina, secondat de 17 discipoli, cel mai important fiind episcopul de curte, Eusebiu de Nicomedia. După lungi discuții, ortodoxia are câștig de cauză. Se ia ca bază simbolul baptismal al Bisericii din Cezareea, elaborându-se apoi simbolul de credință. Această profesiune de credință exclude, în termeni clari și categorici, orice subordonare a Logosului față de Tatăl: El este născut „din aceeași esență a Tatălui”, este „Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut iar nu creat, consubstanțial (homooousios) Tatălui”. Apoi, într-un *appendix*, sunt condamnate cele mai importante propoziții ale lui Arie. La 19 iunie, profesiunea de credință este aprobată de părinții conciliari. Excepție fac doi episcopi care, împreună cu Arie, sunt excluși din comuniunea Bisericii. Profesiunea de credință este publicată apoi de împărat, ca lege imperială.

Referitor la data celebrării Paștelui, se stabilește prima duminică după luna plină a echinocțiului de primăvară, iar episcopului din Alexandria îi revine misiunea de a comunica anual data stabilită de

---

¹⁴⁷ EUSEBIU DE CEZAREEA, *De vita Costantini*, III, 6 ș.u.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

dânsul. ăi această decizie a părinților conciliari a fost publicată de împărat tot ca lege a imperiului. În 20 de dispoziții schematice, se decide în alte probleme controversate, dându-se directive concrete (canoane = reguli, măsuri) vieții Bisericii. Canonul 11 dispune ca „lapșii” din persecuția lui Liciniu să fie readmiși în Biserică cu drepturi depline, după ce vor fi îndeplinit o penitență de 12 ani, împărțită în trei etape. Libertatea acordată Bisericii i-a determinat și pe unii oportuniști să îmbrățișeze creștinismul. Canonul 2 confirmă regula deja existentă că noii botezați nu pot fi consacrați imediat preoți sau episcopi; se cere o lungă perioadă de probă. Alte canoane au caracter organizatoric sau liturgic: canonul 4 stabilește că la consacrarea unui episcop trebuie să participe cel puțin trei episcopi; canonul 6 decide ca toți mitropoliții și episcopii din Egipt, Libia și Tebaida să depindă de episcopul de Alexandria. Astfel, scaunul episcopal din delta Nilului dobândește demnitatea patriarhală, asemănătoare cu cea a Romei. Canonul 20 stabilește ca, în duminici și în timpul pascal, credincioșii să se roage stând în picioare. Canonul 17 ia măsuri drastice împotriva cametei (dobândă excesivă), dispoziție prezentă și în conciliile ulterioare.

Evoluția doctrinară ulterioară ne arată că ceea ce se stabilise la Niceea nu reprezenta nicidecum o învățătură de credință acceptată de toți. Episcopul arian Eusebiu din Nicomedia, ce fusese învins la conciliu, câștigă încrederea lui Constantin și-l determină să se ridice împotriva ortodocșilor reprezentați de episcopul de Alexandria, sfântul Atanasie. Acesta este exilat la Trier, unde scrie faimoasa *Viață a eremitului Anton*, făcând cunoscut în Occident idealul monastic egiptean. În 342, la Sardica (Sofia) are loc un alt sinod imperial, cu scopul de a reface unitatea doctrinară a creștinismului oriental. Rezultatul este însă cu totul altul decât cel dorit: occidentalii declară invalidă depunerea lui Atanasie și reconfirmă deciziile de la Niceea. Orientalii, în schimb, discută separat și-l condamnă nu numai pe Atanasie, ci și pe papa Iuliu I care îl adăpostise pe episcopul de Alexandria. Pentru a evita termenul *homousios* (consubstanțial), orientalii caută formule de compromis: Fiul este „asemănător” sau „întru totul asemănător” Tatălui, sau „de o substanță asemănătoare Tatălui”. În anul 359, urmează alte două sinoade, la Rimini, pentru occidentali, și la Seleucia, pentru orientali. Dacă occidentalii reconfirmă Conciliul de la Niceea, orientalii de la Seleucia nu o fac. Constatând că diviziunea continuă, împăratul Constantin, arian, îi amenință cu exilul pe toți episcopii care nu vor semna o formulă de credință care cuprindea în esență ideea „Tatăl și Fiul sunt asemănători conform Sfințelor Scripturi”. Împăratul Valens, favorabil arianismului, reușește să oprească decăderea arianismului și a semiarianismului. Însă deja această scindare a ereziei și ereticilor în

XI. PRIMUL CONCILIU ECUMENIC: NICEEA (325)

mai multe orientări și grupări ne arată că poziția antiniceeană intrase în declin. Datorită clarificărilor doctrinare („O substanță, trei persoane”, formulă privită cu neîncredere de occidentali) ale celor trei mari capadocieni, Vasile, Grigore din Nazians și Grigore de Nyssa, se face încă un pas înainte spre refacerea unității. Acest nou progres doctrinar însă era contestat de ariani și semiariani care îl considerau pe Duhul Sfânt ca pe o creatură a Fiului. Atât Atanasie, cât și diferite sinoade ținute la Roma îi condamnaseră pe acești „adversari ai Duhului Sfânt” (pneumatomași). Deoarece ei erau susținuți și de episcopul de Constantinopol, Macedon, uneori erau numiți macedonieni.

XII.

CONCILIUL ECUMENIC CONSTANTINOPOL I (381)

Pentru a pune capăt disputelor, împăratul Teodosiu (379-395) intenționează să convoace un alt conciliu ecumenic imperial, conciliu care va defini o altă problemă fundamentală a Sfintei Treimi: divinitatea Duhului Sfânt. Printr-un edict din anul 380, împăratul declarase că adevărata credință, ce trebuie să fie îmbrățișată de toți, este cea a comunităților din Roma și Alexandria. Acum, el îi invită în capitala Orientului doar pe acei episcopi orientali de orientare, bineînțeles, nicensiană, pe care îi consideră promotori ai unității credinței. Dezbaterile încep în luna mai 381, iar numărul participanților este inferior celui de la conciliul anterior (aprox. 150). Papa Damasus nu este prezent și nici reprezentanții săi. La începutul aceluși an, episcopii occidentali se adunaseră la Aquileia. Conciliul este condus de protejatul împăratului, episcopul Melețiu din Antiohia, înconjurat de alți 71 de episcopi. Sunt prezenți apoi episcopul capitalei, sfântului Grigore din Nazians, și sfântului Ciril de Ierusalim¹⁴⁸. Din inițiativa împăratului, se prezintă și un grup de 36 de episcopi, adepți ai pneumatomașilor. Părinții sinodali încercă în zadar să-i convingă de eroarea lor; după scurt timp, ei vor refuza orice propunere și, în semn de protest, părăsesc orașul.

În discursul de deschidere, ce are loc în sala tronului, împăratul dă anumite directive părinților conciliari, apoi se retrage. Dezbaterile ulterioare, despre care avem puține mărturii, au loc în biserica Homonoia, fără prezența lui Teodosiu. Datorită insistențelor sale, se prezintă și episcopii egipteni, dintre care făcea parte și „filozoful” Maxim¹⁴⁹. Intenția egiptenilor însă, nu era doar aceea de a participa la conciliu, ci și de a prelua conducerea. Pentru aceasta, într-o noapte, în secret, îl consacră ca episcop pe Maxim, cu scopul de a-l înlocui pe cel ce conducea dezbaterile, sfântul Grigore. Conciliul blochează această tentativă, declară invalidă consacrarea lui Maxim (canonul 4) și-l alege pe Grigore ca episcop al capitalei. După scurt timp, Melețiu moare pe neprevăzute, iar noul episcop va prelua conducerea conciliului. Însă moartea episcopului de Antiohia declanșează o gravă criză, din cauză că pretendentul la scaunul episcopal, preotul Flavian, susținea o poziție

¹⁴⁸ Catehezele sale mistagogice fac parte din capodoperele literare creștine ale antichității.

¹⁴⁹ Grigore din Nazians ne spune că atunci când au sosit episcopii egipteni, „un pătrunzător vânt occidental” a început să sufle peste conciliu.

XII. CONCILIUL ECUMENIC CONSTANTINOPOL I (381)

doctrinară neacceptată de occidentali, iar împăratul voia să evite un conflict cu Occidentul. Criza mai cuprinde și un alt aspect: mulți părinți conciliari propun o formulă de credință în Duhul Sfânt, pe care episcopul Grigore nu o poate accepta; el susținea cu tărie „homousia” Duhului Sfânt, ceea ce îl izolează și mai mult de participanți. Pentru salvarea păcii și a unității conciliare, sfântul Grigore renunță la catedra episcopală, iar succesorul său, Nectariu, va conduce lucrările până la sfârșit. Deși pneumatomații plecaseră, iar orientările participanților nu erau unitare, în esență se poate spune că simbolul de credință niceno-constantinopolitan, a cărui formulare despre Duhul Sfânt se maturizează acum, demonstrează o conștiință de credință unitară¹⁵⁰.

În primul canon se reconfirmă credința de la Niceea și se anatemizează orice erezie, menționați fiind, printre alții, pneumatomații și apolinariștii¹⁵¹. Luând în considerație poziția politică dobândită de capitala de pe malurile Bosforului, ca reședință a împăratului, canonul 3 recunoaște episcopului orașului o poziție primațială față de celelalte patriarhii orientale, dar *după* episcopul Romei¹⁵². Poziția patriarhală a Antiohiei și Alexandriei depindea de originea lor apostolică, și nu de importanța politică. Bizantion, în schimb, fusese până atunci un simplu episcopat supus mitropolitului din Heracleea. Canonul 3 nu se fundamentează pe nimic altceva decât pe noua valoare politică a capitalei imperiale, iar în concepția orientalilor, și episcopul Romei își trage poziția sa, cu totul specială în Biserică, tot dintr-o realitate politică: el este episcop în vechea Romă, capitala occidentală a imperiului. În afară de acest motiv, canonul mai are și alte explicații. Fiind vădit antagonismul dintre Alexandria și Constantinopol, canonul redă victoria episcopilor ostili Alexandriei. Un al treilea motiv trebuie identificat în dorința împăratului de a obține și garanta episcopului din capitala sa un rang care să-l ridice deasupra tuturor episcopilor Orientului. Însă, așa cum se va verifica mai târziu, canonul 3 nu reflectă o atitudine explicită antiromană, deoarece poziția primațială a Romei, pentru întreaga creștinătate, este respectată. Totuși, trebuie să

---

¹⁵⁰ Profesiunea de credință niceno-constantinopolitană se bazează pe simbolul baptismal pe care episcopul Epifaniu din Constanța (Cipru) îl propusese în cartea sa *Ancoratus* și care provenea probabil de la Ierusalim. După prima parte, identică cu cea de la Niceea, urmează un text care confirmă divinitatea Duhului Sfânt: „Domnul și dătătorul de viață, care porcede de la Tatăl, care cu Tatăl și cu Fiul este în mod egal adorat și glorificat, care a vorbit prin Profeți”.

¹⁵¹ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna 1973³, 31.

¹⁵² „Ton mentoi Konstantinoupoleos episkopon ehein ta presbeia tes times meta ton Romes episkopon dia to einai autev nean Romen” (Episcopul de Constantinopol va avea primatul de onoare imediat după episcopul din Roma, deoarece acel oraș este noua Romă).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

adăugăm aici un detaliu semnificativ: atât papa Leon cel Mare, cât și Grigore I susțin că deciziile (canoanele) de la acest conciliu nu au fost comunicate la Roma¹⁵³. Împotriva acestui canon se putea aștepta la o reacție din partea Alexandriei și Antiohiei. Însă episcopii egipteni nu sosiseră încă atunci când s-a elaborat acest canon; în plus, erau prea compromiși cu consacrarea secretă a lui Maxim. Referitor la Antiohia, aceasta rămăsese aproape fără voce după moartea episcopului Melețiu. Iar ceilalți episcopi orientali au rămas liniștiți, crezând că în fond nu este vorba decât de un primat de onoare al episcopului capitalei, și nu de o revendicare jurisdicțională. De fapt, în acel timp era prea puțin previzibilă orientarea spre un primat de jurisdicție a Constantinopolului.

Ecumenicitatea Conciliului din Constantinopol. Participanții la acest conciliu nu au înțeles întrunirea lor ca un conciliu al întregii Biserici. Episcopatul occidental nu fusese invitat și nici nu era reprezentat¹⁵⁴. Teodosiu a publicat apoi deciziile conciliare doar pentru partea orientală a imperiului, nu și pentru Occident, iar Roma, așa cum am afirmat, nu a luat act de dezbaterile de aici.

În anul următor, în capitală are loc un alt sinod care informează Roma că sinodul din anul precedent a fost un „sinod ecumenic”¹⁵⁵. Termenul ecumenic însă nu are aici un conținut de drept bisericesc, ci vrea să indice faptul că participanții din 381, invitați de împărat, proveneau din *oikumene* de limbă greacă. Considerarea ca ecumenic a sinodului din 381 are loc gradual și, abia în timpul papei Grigore cel Mare, Occidentul recunoaște pe deplin ecumenicitatea lui¹⁵⁶. După 382, profesiunea de credință din 381 a devenit oficială pentru Orient. În Occident, s-a afirmat cu timpul, fiind folosită și astăzi în Liturgia romană. Aici s-a adăugat o *amplificare explicativă*, nu o falsificare a Scripturii, așa cum susțineau și mai susțin încă creștinii ortodocși. Grecii înțeleg prin cuvintele referitoare, evident, la Duhul Sfânt care „purcede de la Tatăl”, ca purcedere „de la Tatăl *prin* Fiul”; occidentalii, în schimb, înțeleg purcederea Duhului Sfânt „de la Tatăl *și* de la Fiul” (*Spiritus*

---

¹⁵³ LEON CEL MARE, *Epistula 106*; GRIGORE CEL MARE, *Epistula 34*.

¹⁵⁴ La închiderea lucrărilor, în relația pe care o trimit lui Teodosiu, părinții conciliari indică adunarea ca „sinodul episcopilor reuniți... din diferite eparhii (adică din Orient)”. Cf. MANSI 3, 557-560.

¹⁵⁵ TEODORET DIN CYR, *Istoria bisericească*, 5, 9, 13.15.

¹⁵⁶ De fapt, noțiunile de ecumenic și ecumenicitate, în sensul dreptului ecleziastic, sunt de competența juriștilor bisericești. Lor le revine misiunea de a clarifica conținutul acestor termeni în devenirea lor istorică. Menționăm doar că prerogativele jurisdicționale ale Constantinopolului, devenite evidente la Calcedon, nu au fost nicicând recunoscute de către Roma.

XII. CONCILIUL ECUMENIC CONSTANTINOPOL I (381)

Sanctus... a Patre Filioque procedens). *Filioque* este introdus în simbolul de credință alcătuit de episcopul Pastor din Palencia în anul 447. Sinodul din Toledo din 589 introduce formula în simbolul de credință niceno-constantinopolitan. În istoria divergențelor dintre greci și latini, *Filioque* va deveni unul din motivele importante pentru care Orientul creștin se va separa de Roma.

XIII.

CONCILIUL ECUMENIC DIN EFES (431)

1. Preliminarii

După ce este numit episcop la Constantinopol (428), Nestoriu constată că lumea, clerici și laici, discută dacă este corect ca Maria să fie numită „Maica lui Dumnezeu” (*Theotokos*) sau „Maica omului” Cristos (*Antropotokos*). Debitor școlii teologice antiohene (diferită ca orientare teologică de cea alexandrină), episcopul ia poziție, încercând să concilieze cele două poziții prin numirea Mariei ca „Maică a lui Cristos” (*Christotokos*). Însă, deja înainte de Niceea, poporul se adresa Mariei cu titlul de *Theotokos*; în liturgie, în conștiința creștinilor, ca și în scrierile teologilor din secolul al IV-lea, se impusese deja termenul de „Maică a lui Dumnezeu”. Ideile lui Nestoriu trezesc dispute aprinse întâi de toate în capitală. Călugării sunt primii care protestează. Laicii se lasă și ei prinși în polemică, controversa începând să devină periculoasă, producându-se scene de protest deschis în cadrul funcțiunilor liturgice prezidate de episcop, iar pe porțile bisericii este afișat un text care-l declară eretic.

Spre sfârșitul anului 428, știrea despre ideile episcopului capitalei, referitoare la Fecioara Maria, ajunge la Alexandria, unde este episcop Ciril. Acesta adresase deja episcopilor și monahilor egipteni mai multe scrisori în care o numea pe Maria cu titlul de „Maică a lui Dumnezeu”. Acum scrie și lui Nestoriu, cerându-i explicații despre doctrina sa, care miroase a erezie. În răspuns, episcopul capitalei imperiale se declară ofensat și-i recomandă lui Ciril să încerce să fie mai moderat. De acum, conflictul dintre cei doi devine deschis. În obișnuita scrisoare de Paști din anul următor, Ciril se adresează din nou episcopilor și miilor de călugări egipteni, respingând doctrina colegului său și apelând la decizia papei Celestin I (422-432). Însă, deja înainte de el, Nestoriu se adresase papei, declarând că ideile sale sunt ortodoxe, iar cele ale adversarilor săi sunt ariane și apollinariste. Aceștia, la rândul lor, trimit lui Celestin numeroase predici ale lui Nestoriu. Diaconul Leon, viitorul papă, le încredințează lui Ioan Cassian din abația „Sfântul Victor” (Marsilia). Confruntându-le, abatele scrie acum *De incarnatione Domini*, în care respinge doctrina lui Nestoriu.

În anul 430, papa convoacă un sinod la Roma, declarându-se de partea ideilor episcopului alexandrin. Poruncește lui Nestoriu să-și retracteze afirmațiile, trimițându-i o listă de 12 teze (anateme) pe care

XIII. CONCILIUL ECUMENIC DIN EFES (431)

dânsul trebuia să le condamne. Prima teză: „Dacă cineva nu mărturisește că Emanuel este Dumnezeu adevărat, iar sfânta Fecioară este Născătoarea lui Dumnezeu, generând ea într-adevăr după trup pe Cuvântul lui Dumnezeu făcut om, să fie anatema”. A treia teză condamnă termenul antiohen „unire” (*synapheia*), încă ambiguu, cu sensul de substanță.

Nestoriu rămâne inflexibil. Refuză în continuare să accepte termenul *Theotokos* și-l determină pe împăratul Teodosiu al II-lea să convoace un conciliu pentru lămurirea problemelor. Pe 19 octombrie 430, împăratul adresează o scrisoare circulară tuturor mitropoliților orientali și occidentali, cerându-le ca atât dânsii, cât și unii episcopi ai lor să se prezinte la Efes pentru Rusaliile anului următor. Aici exista o mare biserică dedicată Fecioarei Maria. Invitația a ajuns și la Roma și Hippona, însă aici Augustin murise deja în cetatea asediată de vandali.

Fără ca să aștepte delegația papală și nici pe episcopii antioheni, Ciril stabilește ca *deschiderea conciliului* să aibă loc pe 22 iunie deși, atât reprezentantul imperial, cât și 68 de episcopi protestează, cerând amânarea deschiderii, până când va sosi Nestoriu cu grupul său și delegații papali. Nestoriu însă nu sosește, în primul rând din cauza atmosferei ostile lui ce exista în oraș, motiv pentru care ceruse și obținuse de la împărat un corp de soldați care să-l apere.

În ședința de deschidere, se dau citire scrisorii imperiale de invitare la conciliu, după care lucrările conciliare sunt declarate deschise. După citirea formulei de credință de la Niceea, este făcută cunoscută o scriere a lui Ciril despre unirea ipostatică a celor două naturi în Cristos. Părinții conciliari votează, recunoscând-o corespunzătoare cu profesiunea de credință de la Niceea. Sunt citite și mai multe texte ale Părinților Bisericii, care mărturisesc vechea profesiune de credință în contrast cu 20 de propoziții ale lui Nestoriu. Urmează apoi, cu mare grabă, condamnarea ereticului episcop al capitalei. „Domnul Isus Cristos, blasfemiât de el [Nestoriu], decide prin acest sfânt sinod ca Nestoriu să fie depus din demnitatea episcopală și exclus din întreaga comunitate sacerdotală”; 198 de episcopi semnează condamnarea. Era noapte; în aplauzele poporului, episcopii sunt însoțiți la locuințele lor în lumina făcliilor mulțimii. Printr-o scrisoare trimisă lui Nestoriu, „noul Iuda”, i se comunică decizia conciliară. Într-o altă scrisoare, Ciril comunică comunității sale că „dușmanul credinței” a căzut.

Nestoriu protestează împotriva modului de desfășurare a lucrărilor, acuzându-l grav pe episcopul locului, Memnon. Reprezentantul împăratului îl informează pe stăpânul său, declarând ilegale și invalide deciziile părinților conciliari. Împăratul primește și o relatare din partea conciliului.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Aceasta este situația când, după patru zile, sosește și episcopul de Antiohia, Ioan, și episcopii Siriei, în total 43. Ioan convoacă din nou adunarea conciliară, la care participă aproximativ 50 de episcopi. Ciril este destituit, iar Memnon informează pe împărat, pe cler și pe poporul Constantinopolului de noua întorsătură pe care au luat-o lucrările conciliare. Teodosiu al II-lea declară nul tot ceea ce se săvârșise până acum, spre bucuria, prematură, a antiohenilor, precizând că va trimite un delegat al său pentru a constata în detalii tot ceea ce se întâmplase.

Grupul majoritar se reunește din nou în a doua ședință, pe 10 iulie, în casa lui Memnon, unde sosesc și cei trei legați papali. În ședința a patra din 16 iulie, se declară invalidă decizia anticonciliului antiohen, se ia act de scrierea papei Celestin, iar Nestoriu este condamnat din nou. Ultima ședință, a șaptea (31 iulie), are loc din nou în biserica dedicată Fecioarei Maria. Sunt aprobate șase canoane împotriva lui Nestoriu și a adepților lui, iar printr-o scrisoare circulară, sunt informați episcopii absenți despre cele petrecute și hotărâte aici.

Părinții conciliari cred că totul este încheiat, însă conciliul nu putea fi închis până la sosirea reprezentantului împăratului, Ioan. Acesta sosește la începutul lunii august, comunicând celor prezenți decizia împăratului de depunere a lui Nestoriu, Ciril și Memnon. În felul acesta, împăratul intenționa să aplaneze cel puțin conflictul dintre cele două partide. Deoarece mai ales adepții lui Ciril protestează cu vehemență, Ioan îi închide în casa lui Memnon pe toți trei. Pe ascuns, Ciril reușește să părăsească Efesul, căci se temea ca la întoarcere să nu găsească un succesor, așa cum se întâmplase cu Nestoriu.

Între timp, nestorienii reușiseră să intercepteze toate scrisorile lui Ciril, ca și cele pe care majoritatea conciliară le trimisese împăratului. Un trimis al antiohenilor, travestit ca cerșetor, reușește să introducă în Constantinopol, într-un baston gol pe dinăuntru, o scrisoare pe care Ciril o trimisese călugărilor din capitală contrari lui Nestoriu. Acum, călugării se adună în masă în fața reședinței împăratului, pentru a asculta textul scrisorii. Rezultatul: împăratul reconfirmă depunerea lui Nestoriu, a lui Ciril și Memnon, pe aceștia doi din urmă trimițându-i la închisoare.

Un nou comisar imperial este trimis la Efes. În fața lui, antiohenii îl acuză pe Ciril de a fi corupt cu daruri persoanele importante din capitală, de a fi instigat pe episcopi și poporul; apoi, într-o profesiune de credință, își apără propria poziție doctrinară. Împăratului i se comunică faptul, dar acesta, pentru a se informa mai bine, cheamă la Calcedon câte opt reprezentanți ai ambelor părți. Văzând că pozițiile sunt ireconciliabile, el declară închise lucrările conciliare. După un anumit timp, Nestoriu cade în dizgrația totală a împăratului. Trebuie să se

XIII. CONCILIUL ECUMENIC DIN EFES (431)

întoarce în conventul din Antiohia, unde fusese mai înainte; este exilat la Petra, în Idumeea, iar apoi în deșertul Libiei. Trăia totuși când, la Calcedon (451), se încerca ceea ce nu reușise Efesul: rezolvarea problemei cristologice.

După declararea de către împărat a închiderii conciliului, părinții pot să se întoarcă acasă. Pe 30 octombrie, Ciril ajunge la Alexandria. Pentru a comemora victoria conciliară, papa Sixt al III-lea (432-440) încadrează în arcul triumfal al bazilicii „Sfânta Maria Cea Mare” din Roma mozaicuri ale Fecioarei Maria, care se păstrează și astăzi.

Importanța Conciliului ecumenic din Efes este deosebită în clarificările cristologice și mariologice, cu toate defectele umane care s-au verificat aici. În primul rând, părinții conciliari, renunțând conștient la o nouă formulă de credință, au văzut în profesiunea de credință de la Niceea norma cu care va trebui să se acorde orice tentativă de aprofundare teologică. În al doilea rând, declarând că cea de-a doua scrisoare a lui Ciril nu avea nimic contrar simbolului de credință din 325, recunosc ca obligatorie *communicatio idiomatum* și titlul de *theotokos* pentru Maria. Apoi, recunoașterea din partea legaților papei a poziției avute aici de episcopul Ciril dă conciliului o valoare normativă atât pentru prezent, cât și pentru discuțiile cristologice ulterioare.

Chiar dacă Nestoriu a fost condamnat, deși până astăzi studiile nu au clarificat erezia lui, trebuie recunoscută totuși antiohenilor o anumită contribuție pozitivă în clarificarea doctrinară. Ei recunosc „un Cristos, un Fiu, un Domn”, în care cele două naturi se unesc fără a se contopi, și admit că, în baza acestei uniri, Fecioara Maria este *Theotokos*. După doi ani de la conciliu, se va restabili pacea între Antiohia și Alexandria, tocmai în baza acestei formule de credință.

Datorită eforturilor împăratului și a medierii episcopului Acaciu din Bereea, se ajunge, în 433, la o înțelegere între Antiohia și Alexandria. Reprezentantul curentului antiohen, episcopul Ioan din Antiohia, îi trimite lui Ciril un document în care este acceptată formula de credință de la Efes, inclusiv titlul de *theotokos* al Fecioarei Maria, iar într-o scrisoare alăturată, este aprobată depunerea lui Nestoriu. Ciril, din partea sa, răspunde Antiohiei, bucurându-se că s-a restabilit din nou pacea între cele două episcopate. Din prudență și ca o concesie pentru deschiderea antiohenilor, Ciril nu mai menționează în răspuns anatemele împotriva lui Nestoriu, ceea ce însemna că nu mai insistă asupra acceptării lor. ^atirea este comunicată atât împăratului, cât și papei Sixt al III-lea. De acum înainte, consolidarea păcii depindea de poziția pe care o vor lua aderenții celor două partide.

Ar fi fost mult mai bine și mai de folos pentru Biserică dacă la Efes cele două partide nu ar fi fost atât de intransigente; dacă ar fi existat un

TEME DE ISTORIE A BISERICII

dialog între dănsule, este foarte posibil ca toți să-și fi dat seama că nodul discordiei provenea nu din divergențe esențiale de idei teologice, ci din lipsa unei terminologii precise, concrete. Este posibil ca Nestoriu să se fi angajat cu toate forțele și în deplină sinceritate în înțelegerea unității substanțiale ale celor două naturi ale lui Cristos și că nu a fost un „nou Iuda” și un „sacrileg”, așa cum l-a numit Ciril. Aceasta ne-o demonstrează faptul că în timpul exilului său, când ajunge să cunoască *Epistula ad Flavianum* a papei Leon, el declară, într-o scrisoare trimisă populației din capitală, că este întru totul de acord cu cristologia papei.

2. „Latrocinium Ephesinum”

În 431, Nestoriu și adepții săi fuseseră condamnați, ceea ce nu înseamnă că dispăruseră cu totul. Ei și-au fondat ulterior o patriarhie la Ctesiphon în Seleucia, care a desfășurat apoi o bogată activitate misionară, ajungând până în China și India.

În anul 446, începe o nouă fază a discuțiilor cristologice, însă acum nu mai sunt în viață o serie de persoane importante care dominaseră scena discuțiilor în timpul Conciliului din Efes. La Antiohia, urmează în scaunul episcopal nepotul lui Ioan, Domnus. Lui Ciril († 444) îi urmează Dioscuros, un personaj deosebit de controversat al episcopatului oriental. La Constantinopol, este episcop Flavian, în timpul căruia intră în scenă arhimandritul (abatele) *Eutichie*, un extremist al teologiei alexandrine și combatant neobosit al nestorianismului. Formula lui de credință era aceasta: „Eu mărturisesc că Domnul nostru, înainte de unire, era compus din nouă naturi, însă după unire, profesez o singură natură”. Așadar, după unirea în Cristos a naturii divine cu cea umană, cea umană a fost absorbită de cea divină, ca o picătură de apă într-un ocean, așa încât nu se mai poate vorbi decât de *o natură*, cea divină. Negând natura umană a lui Cristos, monofizismul (*monofizis* = o singură natură), această nouă erezie periclitează grav răscumpărarea omului, deoarece Cristos a suferit în trup. Eutichie își găsește curând un adversar în antiohenul Teodoret de Cir. Acesta, în 447, publică un volum cristologic *Eranistes* (Cerșetorul) în care combate cu succes teoria monofizită a lui Eutichie.

În anul 448, Eutichie, prezent în capitală cu un mare grup de călugări și funcționari imperiali, este condamnat în cadrul unui sinod, prezidat de Flavian, de către episcopul Eusebiu din Dorileea. Pe Eutichie îl apără însă Dioscuros din Alexandria, care reușește să-l determine pe Teodosiu al II-lea să convoace un nou conciliu imperial la Efes. Decretul împăratului este din 30 martie 449 și fixează întâlnirea pentru 1 august, la Efes. Dioscuros este rugat să participe aici cu 20 de

XIII. CONCILIUL ECUMENIC DIN EFES (431)

episcopi egipteni, iar lui Teodoret îi este comunicat că nu poate nicidecum să participe. Prin această măsură, cea mai mare forță a opoziției era anulată, iar scopul era clar: reabilitarea lui Eutichie și depunerea lui Flavian. Sosindu-i invitația, papa Leon numește trei delegați cărora le încredințează mai multe scrisori pentru diferite personalități ale Constantinopolului, pentru împărat și pentru episcopul Flavian. Scrisoarea către acesta din urmă este tocmai renumita *Epistula dogmatica ad Flavianum (Tomus Leonis)*¹⁵⁷, care exprima poziția romană în problema cristologică. Sosind delegația romană, i se refuză prezidența, aceasta fiindu-i încredințată lui Dioscuros. Însă și cadrul extern al sinodului este semnificativ. Împăratul stabilește un contingent de poliție, care să asigure ordinea, adică să-i facă să înțeleagă pe participanți că trebuie neapărat să fie de partea lui Eutichie. Acesta din urmă îi aduce pe călugării săi neliniștiți și agitatori; sosesc și monahi sirieni, iar Dioscuros este însoțit de un grup de fanfaroni. Deschizând lucrările, Dioscuros nu le permite legaților papali să citească scrisoarea dogmatică adresată episcopului capitalei. Episcopul alexandrin supune apoi la vot ortodoxia lui Eutichie. Votanții, toți acești călugări turbulenți și fără teologie, ca și ceilalți ignoranți egipteni și sirieni, declară ortodoxia arhimandritului Eutichie, care este astfel reabilitat. Din toți votanții (140), doar 7 au votat contra. În fața protestelor acestora, Dioscuros face să fie deschise porțile bisericii, iar călugării de afară și mulțimea ațâțată pătrund cu urlete și amenințări grave la adresa opozanților. Însăpăimântați, aceștia semnează depunerea lui Eusebiu din Dorileea și a lui Flavian, care moare apoi pe calea exilului. Într-o ședință ulterioară, Dioscuros, folosind aceleași metode, își atinge scopul final: condamnarea lui Ibas din Edessa, a lui Teodoret și a lui Domnus din Antiohia. În strigăte puternice, monahii prezenți cer ca aceștia să fie condamnați pentru „nestorianism”, iar Dioscuros strigă cu cinism că glasurile lor sunt inspirate de Dumnezeu. În acest fel se încheie „latrocinium”, care are consecințe grave și de lungă durată. Deși acest sinod reprezintă o luare în derâdere a celor mai elementare norme ale raporturilor umane și ale dialogului teologic, gravitatea sa nu constă în aceasta, ci în faptul că el reprezintă o dată și un eveniment determinant în formarea, cristalizarea și dăinuirea peste secole a două erezii: nestorianismul și monofizismul. Firava unire a celor două partide, realizată în 433, este anulată acum cu desăvârșire. Întorcându-se la Roma, diaconul Ilarus îi comunică papei întreaga desfășurare a lucrărilor, iar acesta conchide că la Efes nu a avut loc un *iudicium*, ci un *latrocinium* (sinod al tâlharilor), nume sub care sinodul a intrat în

---

¹⁵⁷*Conciliorum oecumenicorum decreta*, 77-82.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

istorie, ca o rușine ce are în ea anumite aspecte tipic orientale. Pe 13 octombrie, papa îi cere împăratului, în numele său și al episcopilor occidentali, să convoace un nou conciliu în Italia. Repetă apoi de două ori aceeași cerere, însă doar succesorul lui Teodosiu al II-lea, Marcian, convoacă, pe 17 mai 451, un nou Conciliu la Niceea însă, deja înainte de deschidere, acesta își schimbă locul la Calcedon, deoarece era mai aproape de capitală.

XIII. CONCILIUL ECUMENIC DIN EFES (431)

XIV.

CONCILIUL ECUMENIC DIN CALCEDON (451)

Am prezentat deja atitudinea patriarhului de Alexandria, Dioscuros, în cadrul sinodului din 449, când încearcă să impună prin forță cristologia monofizită, tratându-i cu ostilitate pe legații papali, ca și pe opozanții săi antioheni. În fața insistențelor repetate ale papei Leon pe lângă împărat, pentru ca acesta să convoace în Occident un conciliu la care să participe episcopii *ex toto orbe terrarum*, împăratul îi răspunde, după o lungă tăcere, că ceea ce s-a stabilit în 449 era corect, iar el, Leon, să nu se amestece în problemele Orientului. În iulie 450, Teodosiu al II-lea moare în urma unei căderi de pe cal, la tron urmându-i energica sa soră, Pulheria. După patru săptămâni, ea se căsătorește cu comandantul iliric al armatei, Marcian; îl asociază la tron și face să fie numit împărat. Cu această schimbare la tron, începe și o schimbare totală a întregii situații politico-religioase a Orientului.

Pulheria dezaprobase complet politica religioasă a fratelui, în care acesta fusese influențat (condus) de ministrul Crifasiu. Acesta este adus acum în fața tribunalului, judecat și condamnat la moarte. Episcopii care fuseseră condamnați în 449 sunt repuși în scaunele lor, printre aceștia fiind și Teodoret din Cir și Eusebiu din Dorileea. Eutichie este închis într-o mănăstire din apropierea capitalei, iar Dioscuros rămâne fără susținători. Urmează apoi decizia lui Marcian și a Pulheriei de a convoca un conciliu imperial la Niceea. Răspunsul papei Leon este că, în cazul deschiderii acestuia, legații papali îl vor prezida în numele său, stabilind apoi într-o scrisoare care va fi, în general, conținutul discuțiilor, adică vor urma îndeaproape *Tomus ad Flavianum* și vor fi repuși în drepturi episcopii condamnați la *latrocinium*.

La 1 septembrie 451, numeroși episcopi sunt deja prezenți la Niceea, așteptând sosirea împăratului. Deoarece acesta era foarte ocupat cu multe probleme în capitală, toți sunt invitați mai aproape de aceasta, la Calcedon. În biserica de aici, „Sfânta Eufemia”, părinții conciliari au prima întrunire pe 8 octombrie. Sunt prezenți aprox. 350 de participanți, înregistrându-se numărul cel mai mare din toate conciliile antichității, depășit doar de cele două concilii din Vatican. Din Occidentul latin participă doar șase, cinci legați papali și un alt reprezentant. Însă acest număr atât de mic al occidentalilor nu micșorează cu nimic importanța papei, deoarece legații papali prezidează conciliul. De la început, ei cer ca lui Dioscuros să nu i se dea dreptul la cuvânt, iar în a treia ședință, după ce sunt prezentate metodele sale violente pe care le adoptase la

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Efes, este condamnat și depus, decretul de depunere fiind semnat de 308 episcopi. După puțin timp, Dioscuros este exilat la Angra, în Paflagonia, unde moare în 454. În a doua ședință, se dă citire profesiunii de credință nicenă și „scrisorii dogmatice” *Tomus ad Flavianum*, referitoare la cele două naturi ale lui Cristos. Părinții conciliari o aprobă, exclamând: „Aceasta este credința părinților, aceasta este credința apostolilor. Așa credem noi toți. Prin Leon a vorbit Petru”.

Ca urmare a insistențelor papei Leon, sunt reabilitați oficial Flavian și Teodoret din Cir, ceea ce stârnește protestul unui grup de monahi din capitală, adepți ai lui Eutichie. Pe 20 octombrie, aceștia sunt amenințați cu excomunicarea dacă în termen de o lună nu vor aproba deciziile conciliare. Împreună cu Ibas din Edessa, ei vor fi reabilitați din nou în ședința a șasea.

Deși majoritatea părinților conciliari sunt de acord cu profesiunea de credință nicenă și cu *Tomus Leonis*, împăratul și comisarii săi vor elaborarea unei noi profesiuni, dorință pe care și-o exprimă și în a patra întrunire, în care, din nou, participanții consideră ca suficientă scrierea papei Leon, cu excepția a 13 episcopi egipteni care declară că nu pot să semneze *Tomus Leonis*; li se părea că scrierea combate ideile lor ce aveau ceva din monofizism. În următoarea ședință, împăratul insistă din nou asupra elaborării unei noi profesiuni, cu intenția vădită, pe care o avea de la început, de a ajunge la un acord între cele două părți. De aceeași părere este și episcopul constantinopolitan Anatol și un grup de episcopi greci, care propun o schemă de credință proprie. Legații papali nu sunt de acord, susținând că sunt mai mult decât suficiente crezul nicen și *Tomus Leonis*; în caz contrar, ei declară că vor părăsi conciliul și îl vor determina pe papă să convoace un altul în Occident. Împăratul intervine din nou cu aceeași dorință: formularea unei noi profesiuni de credință, la care va trebui să colaboreze fiecare mitropolit sau o comisie va elabora un text care să convină tuturor. În plus, consideră ca imposibilă convocarea unui conciliu în Occident. Luând în considerație dorința sa, părinții deleagă 23 de episcopi care, după trei zile de muncă, propun o formulă definitivă de credință ce respectă întrutotul scrisoarea doctrinară a papei. În ședința a șasea, pe 25 octombrie, în prezența împăratului și a soției, este proclamat solemn crezul calcedonian. Marcian ține un discurs în limba latină, în care afirmă că a convocat conciliul pentru a „întări credința”, apoi dă citire profesiunii de credință, pe care o semnează toți episcopii, inclusiv legații papali. „Noi învățăm [profesăm n.n.] toți de acord unul și același Fiu, Domnul nostru Isus Cristos, perfect atât în divinitate și perfect în umanitate...; în [nu din] două naturi neconfundate și neschimbate [împotriva monofiziților],

XIV. CONCILIUL ECUMENIC DIN CALCEDON

nedespărțite și inseparabile [împotriva nestorianilor], ambele întâlnindu-se într-o persoană și o ipostază (*hypostasis*)”.

O dată cu această ședință solemnă, părinții conciliari cred că lucrările au luat sfârșit. Însă nu a fost așa. Pe 31 octombrie, în absența legaților papali, episcopii orientali aprobaseră 28 de canoane. Pe data de 1 noiembrie, are loc o nouă întrunire în cadrul căreia legații protestează împotriva canonului 28, care acordă superioritate scaunului episcopal al Constantinopolului în cadrul patriarhiilor orientale¹⁵⁸. În pofida protestelor legaților, împăratul, episcopul capitalei și alți episcopi greci rămân fermi pe poziție. Marcian și episcopii greci îi cer cu insistență papei Leon să convalideze canonul, ceea ce papa nu poate accepta, întrucât era în contradicție cu întreaga tradiție a Bisericii și prejudiciază grav poziția primățială a Romei. Dându-și seama de inutilitatea protestelor, legații rezervă Scaunului apostolic roman rezolvarea acestei probleme, rezolvare care nu va veni; dimpotrivă, continua ascensiune a scaunului patriarhal constantinopolitan va prejudicia nu numai raporturile cu Roma, ci și cu celelalte scaune patriarhale orientale, acestea trebuind să constate cu consternare cum patriarhul capitalei le va sustrage multe din drepturile lor jurisdicționale asupra episcopilor din patriarhiile lor.

Canonul 6 interzice așa-numitele sfințiri sacerdotale „absolute”, adică cele care nu sunt făcute în vederea unui determinat oficiu în cadrul comunității creștine. Canoanele 3, 4 și 20 îi supun pe monahi autorității episcopului locului. La ele se va referi mai târziu Conciliul Tridentin. Conciliul se încheie cu un alt discurs solemn al împăratului, în care se subliniază încă o dată contribuția Romei și importanța scrierii dogmatice a papei Leon pentru clarificările doctrinare de aici.

Studiile recente de istoria dogmei creștine afirmă că acest conciliu, prin introducerea unor termeni proprii filozofiei, a „elenizat” în mod definitiv figura și mesajul lui Cristos. Pentru o apreciere corectă și imparțială a unor astfel de afirmații, trebuie studiată în detalii profesiunea de credință semnată de părinții conciliari¹⁵⁹. Deja din primele cuvinte ale profesiunii se poate observa cu ușurință că părinții preiau cu fidelitate tradiția Bisericii, începând cu Scriptura și continuând cu simbolurile de la Niceea, Constantinopol și Efes. Toate formulările nu sunt altceva decât preluări exacte ale izvoarelor amintite, la care se adaugă a doua scrisoare a lui Ciril către Nestoriu, formula de unire din 433, profesiunea de credință a lui Flavian și scrisoarea dogmatică a papei Leon. Se insistă asupra unor termeni

---

¹⁵⁸ V. MONACHINO, *Il canone 28 di Calcedonia*, Roma 1979.

¹⁵⁹ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, 86-87.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

fundamentali pentru persoana lui Cristos: natură, ipostază și persoană, și aceasta pentru a respinge cele două mari pericole: nestorianismul și monofizismul. Mai târziu vor ataca dogma cristologică monotelismul și monoenergismul, iar unii autori afirmă că părinții conciliari ar fi trebuit să introducă în profesiunea de credință unele afirmații clare și precise care să împiedice apariția acestor erezii. Însă ei nu puteau prevedea ceea ce se va întâmpla în viitor. Ei au răspuns în mod strălucit exigențelor prezentului.

Din punct de vedere istorico-ecclesiastic, părinților conciliari greci, determinați într-o măsură mai mică sau mai mare de împărat, li se poate aduce acuza justă de a fi alcătuit acel fatal canon 28 care nu va contribui la altceva decât la slăbirea unității religioase dintre Orient și Occident, prejudiciind grav poziția și drepturile catedrei romane.

O altă critică ce s-ar putea aduce conciliului este aceea de a nu fi găsit o altă modalitate de a-l depune pe Dioscuros, căci mai mult decât pedepsirea justă a unui vinovat, episcopii egipteni au interpretat această condamnare și depunere ca o umilire a Egiptului și, în special, a venerabilului scaun patriarhal al Alexandriei. Gândirea monofizită de aici se unea cu tendințele separatiste ale Egiptului și, în general, ale provinciilor îndepărtate de capitală. Timp de mai bine de un secol, împărații vor încerca în toate modurile să oprească aceste tendințe. Egiptenii însă vor refuza decretul confuz de unire din 482 (*Henotikon*) al împăratului Zenon, ajungând chiar până la ruperea de Roma (schisma acaciană dintre 484 și 518).

XV.

ÎNCEPUTURILE MONAHISMULUI

Începuturile vieții monahale nu reprezintă rezultatul unor inițiative ale autorităților bisericești centrale, ci ele aparțin unor persoane umile, necunoscute cercurilor înalte ecleziastice; într-un anumit sens, viața monahală a luat ființă singură, fără intervenții din afară.

Începuturile aparțin *Egiptului*, începând din a doua jumătate a secolului al III-lea. S-a afirmat deseori că persecuțiile i-ar fi determinat pe anumiți creștini să fugă în deșert și aici să ducă o viață de *eremiți*¹⁶⁰. În realitate însă, primii *solitari* îi întâlnim în zonele locuite, în apropierea orașelor și satelor, și abia mai târziu aceștia se retrag în deșert, fixându-și aici locuințele lor precare. La aceasta a contribuit fără îndoială clima și solul Egiptului. Probabil că nici o altă țară nu oferea așa de bine ca Egiptul *fuga de lume* și nu asigura atât de ușor hrana zilnică, îmbrăcămintea și locuința.

Deși am afirmat că începuturile monahismului sunt într-un fel „independente”, nu trebuie uitat faptul că ele poartă caracteristicile și originalitatea promotorilor, care sunt *sfântul Anton* și *sfântul Pahomie*.

Sfântul ANTON cel Mare (251?-356) provenea dintr-o familie de țărani înstăriți de pe valea Nilului de mijloc. Născut în a doua parte a secolului al III-lea, în jurul anului 251, își părăsește familia și averea, retrăgându-se în apropierea satului natal, unde duce o viață ascetică ale cărei caracteristici erau deja în bună parte stabilite și cunoscute¹⁶¹. În jurul anului 285, se retrage în deșertul dintre *Nil* și *Marea Roșie*, unde își construiește o chilie în apropierea unei fântâni. Aproape întotdeauna avea pe lângă el un discipol dornic să învețe și să trăiască acest mod de viață. Cu timpul, numărul discipolilor s-a mărit; pentru conducerea lor spirituală, maestrul le-a lăsat o *regulă*¹⁶². Aici a trăit Anton în rugăciune, cultivând grădinița din apropiere, și tot aici, simțind că sfârșitul îi este aproape, s-a retras împreună cu doi ucenici; a murit la o vârstă de peste 100 de ani. *Sfântul Ieronim* și *alți sfinți* au vizitat acest loc și l-au descris în lucrările lor. Astăzi se află aici o mănăstire de călugări *copți*.

¹⁶⁰ Cuvântul vine din grecescul ἐρημος (deșert).

¹⁶¹ Chemarea spre viața eremitică i-a venit în urma unei predici ascultate în satul natal, predică bazată pe cuvintele din *Mt* 19, 21.

¹⁶² Această regulă este o inovație pentru timpul în care ne aflăm.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Rareori își părăsea locul unde locuia. Uneori își vizita vechii discipoli, care acum se stabiliseră în apropierea Nilului, ducând același mod de viață învățat de la maestrul lor. Odată a mers la Alexandria, pentru a-i încuraja pe creștinii persecutați de împăratul *Maximian Daia* (286-305; 306-310). A voit să moară împreună cu ceilalți creștini, ca martir, însă nu a avut parte de acest har. A doua oară a ieșit din pustiu la invitația *sfântului Atanasiu*, pentru a-i combate pe *ariani*. Anton nu aparținea clerului, însă toată viața a purtat un respect deosebit față de preoți. Cunoștea numai limba coptă și nu știa nici să scrie, nici să citească. Cu toate acestea, persoane din toate păturile sociale veneau la el pentru a-i cere sfatul. Împăratul *Constantin și fiii lui* i-au scris mai multe scrisori, iar *sfântul Atanasiu*¹⁶³ și alți episcopi l-au vizitat, dornici fiind să-l cunoască pe el și viața pe care o ducea¹⁶⁴.

Sfântul PAHOMIE (290?-346) este fondatorul vieții monastice *cenobite*. Originar din *Tebaida*, s-a născut și a trăit prima perioadă a vieții ca păgân. Soldat fiind, a fost edificat de caritatea colegilor de arme și, datorită lor, a devenit creștin. El este mai ales un organizator. În jurul anului 320, a fondat, pe insula *Tabennisi* din Egiptul de Sus, o mănăstire în care trăia un mare număr de monahi. Urmează apoi alte mănăstiri (în total nouă, pentru bărbați și două pentru femei), cărora, pe parcursul a mai mulți ani, le-a compus o *regulă*¹⁶⁵. Aceasta este cea mai veche regulă monastică cunoscută. Din ea putem cunoaște cu exactitate viața și activitatea acestor monahi. O bună parte a zilei era ocupată cu munca manuală în atelierele de lângă mănăstire sau pe câmp. Călugării sunt împărțiți în grupuri, fiecare grup având un responsabil, care trebuie să dea seamă abatelui mănăstirii de tot ce se întâmplă în timpul

---

¹⁶³ Acesta scrie despre el: „A fost un om dintr-o bucată, care a devenit celebru nu cu scrierile, nici cu înțelepciunea lumii, nici cu ajutorul vreunei forțe oculte, ci numai cu pietatea care-l caracteriza”.

¹⁶⁴ Viața sfântului Anton ne este cunoscută din biografia pe care i-a scris-o sfântul Atanasiu, un an după moartea lui: *Vita Antonii*: PG 26, 835-978. Atanasiu a văzut în el monahul ideal, care își prezintă autenticitatea vocației prin darul discernerii spiritelor și prin minuni. Chiar dacă scrierea sfântului Atanasiu ne prezintă și aspecte curioase ale vieții sfântului din deșert, datele biografice rezultă autentice și de necontestat în ansamblul lor. Biografia lui a influențat hagiografia și literatura religioasă ulterioară, ca și pe diferiți pictori, care au excelat mai ales prin redarea ispitirii sfântului Anton.

¹⁶⁵ În anul 404, Ieronim se interesează de traducerea în latină a regulii lui Pahomie. În secolele următoare, aceasta a influențat mult formarea altor reguli monastice: *Regula Vigili* (*Regula Orientalis*), scrisă în Galia către anul 420; *Regula sfântului Benedict* (cca. 540), regulile lui Cezar din Arles și a succesorului său Aurelian (cca. 512-550); în sec. VI-VII *Regula Tarnatensis*. Benedict de Anian († 821) include versiunea latină a regulii lui Pahomie și face dese referințe la ea în *Concordia regularum*.

XV. ÎNCEPUTURILE MONAHISMULUI

muncii. Acest fapt ne aduce aminte de timpul *faraonilor* care își aveau proprii responsabili ce supravegheau pe cei ce munceau. Însă, în cadrul mănăstirilor lui Pahomie, se verifică ceea ce lipsea celor dintâi: spontaneitatea și iubirea care animau aceste comunități.

Crescând numărul celor ce intrau în aceste mănăstiri, Pahomie introduce și dezvoltă ideea mortificației, bazată pe ascultarea față de abate și față de colaboratorii săi. Aceștia organizau munca și distribuiau în mod echitabil roadele ei. Spre sfârșitul vieții, mănăstirile lui cuprindeau mii de monahi, organizați în grupuri de muncă, ce se adunau pentru rugăciunea de dimineață și de seară și pentru a lua masa.

Pahomie a fixat *Pebou*, a doua mănăstire fondată de dânsul, drept *casă generală* și a stabilit ca în fiecare an, la Paști și în luna august, toți superiorii mănăstirilor să se adune pentru a discuta problemele cu care erau confruntate mănăstirile lor.

După moartea lui Pahomie, mișcarea inițiată de el continuă să se răspândească, cuprinzând mai multe mii de discipoli.

Monahismul propus de Pahomie are caracteristicile unei mișcări sociale de masă, în care, alături de elementele creștine (rugăciune, spirit de sacrificiu, ascultare etc.), se găseau interesele atâtor persoane ce vedeau în aceste mănăstiri posibilitatea unei vieți mai bune, mai drepte, bazate pe iubire și altruism. Mobilizând un număr atât de mare de persoane, monahismul lui Pahomie pune în pericol buna funcționare a terenurilor statale. Aceasta o putem deduce dintr-o ordonanță imperială din anul 370¹⁶⁶ care se ocupă de pierderile pe care le-ar putea cauza statului monahii pahomieni.

La marginile deșertului, pe ambele maluri ale Nilului, în afară de mănăstirile fondate de Pahomie, existau numeroase colonii de eremiți, dintre care cea mai mare era cea de la *Wadi Natrun*, în apropiere de Alexandria. Unele din aceste colonii erau formate din discipolii lui Anton cel Mare. Ele nu formau însă o confederație monastică. Eremitii trăiau în grupuri mici, de doi sau trei, în chilii primitive sau chiar în caverne. Participau la funcțiunile sacre în localitățile vecine. Coloniile mai mari își aveau propria biserică și proprii preoți. Pe timpul secerișului, toți se îndreptau spre văile fertile ale Nilului pentru a culege roadele, din care trăiau apoi pe toată durata anului.

Prin caracteristicile sale, monahismul egiptean avea puțin de-a face cu viața de clauzură care avea să se dezvolte ulterior. Existau apoi și multe lipsuri constând într-o independență exagerată și într-o lipsă de ordine internă. Lipsea stabilitatea necesară unei adevărate vieți monastice. Era considerată apoi ca și pozitivă schimbarea de la o colonie

---

¹⁶⁶ *Codex Theodosianus*, 12, 1, 63.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

la alta pentru a intra sub conducerea unui alt ascet. Un aspect bizar îl reprezintă o anumită tendință a monahilor de a stabili adevărate recorduri în penitență, în posturi și renunțări de tot felul. Totuși nu le poate fi negată acestor solitari o adevărată, autentică religiozitate. Primeau cu multă grijă sacramentele, se rugau mult, se exercitau în virtute și în iubirea aproapelui. Numeroasele maxime pe care le avem de la dâșii, prin intermediul literaturii creștine ulterioare, demonstrează o acută interioritate, o dorință profundă după perfecțiune și un spirit de cunoaștere a înălțimilor și a abisului inimii omului. E adevărat că dorința lor de perfecțiune este încă în multe aspecte needucată, copilărească, dar nu-i lipsește cu siguranță autenticitatea.

Spiritualitatea Botezului și a martiriului din secolele al II-lea și al III-lea, unită cu idealul ascetic al fecioriei¹⁶⁷, rămân ca un principiu animator al monahismului, demonstrându-și astfel vitalitatea profundă și roditoare. Profesiunea monahului este considerată ca un al doilea Botez; viața lui este un așa-zis martiriu, iar el, un *atlet al lui Cristos*.

Sfântul VASILE (329-379). Viața cenobitică iese din solitudinea Egiptului și se extinde la începutul secolului al IV-lea spre *Palestina* și *Siria*, care îl are ca exponent de frunte pe sfântul Vasile cel Mare, născut în regiunea Pontului, din Asia Mică. Îndată după Botez (primit la o vârstă adultă), îmbrățișează viața monahală, iar apoi merge în Egipt (în jurul anului 357) pentru a se informa asupra monahilor și a vieții pe care o duceau. Întors din Egipt, se stabilește, împreună cu un grup de prieteni, pe o proprietate a familiei, pentru a trăi viața monahală spre care se simțea chemat. Printre cei mai apropiați lui se afla și *Grigore*, care va deveni mai târziu episcop de Nazianz. Vasile este sfințit preot și apoi arhiepiscop al Cezareei, în Capadocia (370-379). Comunitatea monastică pe care a format-o și condus-o a servit de model pentru multe altele. Cu Vasile cel Mare intrăm într-o etapă avansată din punct de vedere al cristalizării spiritualității vieții monastice. Accentul este pus pe *viața comunitară trăită în iubire considerată ca și normă, condiție esențială a progresului spiritual*. Prin cele două reguli pe care le-a scris, ca și prin întreaga lui activitate, Vasile a asigurat victoria definitivă a monahismului în Orient (în special în Asia Mică) în fața ascetismului liber, personal și a opozițiilor clerului.

RĂSPÂNDIREA MONAHISMULUI ÎN ORIENT. Începând cu a doua jumătate a secolului al IV-lea, catolicii din celelalte țări încep să se intereseze de monahismul egiptean. La Roma cunoaștem primii monahi

---

¹⁶⁷ Ideea fecioriei din sec. al III-lea pregătește ideea celibatului sacerdotal.

XV. ÎNCEPUTURILE MONAHISMULUI

în anul 341, când Atanasiu, persecutat de ariani, se refugiază pe lângă papa Iuliu. O impresie profundă a făcut biografia sfântului Anton, publicată de sfântul Atanasiu după anul 360. Despre ea ne vorbește sfântul Augustin, în *Confesiuni*, 8, 6, 12. Spre sfârșitul secolului al IV-lea, se verifică un interes cu totul deosebit pentru viața monahală. Sunt scrise diferite cărți pe această temă, iar mulți dintre cei ce vizitau Țara Sfântă făceau un popas în Egipt pentru a-i vizita pe monahi. Cei mai mari sfinți ai timpului, Vasile cel Mare, Grigore din Nazianz, Ioan Gură de Aur, Ieronim, au trăit mai mulți ani acest tip de viață înainte de a-și începe activitatea care i-a făcut celebri.

La începutul secolului al IV-lea, se formează colonii monastice în *Palestina*, Siria și Asia Mică. Peste tot este luat ca model monahismul egiptean în forma propusă de sfântul Anton și de urmașii lui, adică ca și colonii de eremiți, care în Palestina se numeau „lavre”. Una, care a devenit celebră, este cea a *sfântului Saba* († 532), construită între Ierusalim și Marea Moartă. Aici a trăit, în secolul al VIII-lea, sfântul Ioan Damascenul.

O categorie interesantă de călugări o formau *acemiții*, „oamenii fără somn”, înființați de sfântul Alexandru la începutul secolului al V-lea. Împărțiți în diferite grupuri, cântau *Psalmii* fără încetare, zi și noapte. În 463, *Flavius Studion* înființează la Constantinopol o mănăstire pentru acești acemiți, mănăstire care îi poartă numele, Studion. Mult mai târziu, *sfântul Teodor Studitul* († 826)¹⁶⁸ o ridică din decadența în care se afla, introducând aici regula sfântului Vasile.

În *Siria*, monahismul îmbracă aspecte particulare. Istoricul *Teodoret*, episcop de Cir din secolul al V-lea, descrie viața mai multor eremiți care se zideau de vii în celulele lor. Acesta este doar un mod de a spune, deoarece ei participau la funcțiunile sacre, alături de alți monahi. Un caz inedit îl reprezintă *sfântul Simeon Stâlpnicul* († 459), care trăia pe o coloană, de unde însă exercita un fructuos apostolat, predicând, convertind pe mulți, ori împăcându-i pe cei aflați în dușmănie.

În general vorbind, putem spune că monahismul oriental era mai rudimentar, cu aspecte bizare, stranii, dacă îl comparăm cu cel occidental. Mulți monahi orientali aveau un exagerat spirit de independență, nu-i interesa nici autoritatea civilă și nici cea bisericească, și pentru aceasta erau deseori în pericol de a adera la diferite schisme sau erezii. Însă acest spirit de independență își avea și avantajele lui, în sensul că-i ajuta să se opună într-o măsură mai mare

---

¹⁶⁸ Teodor Studitul a fost un teolog de valoare. A fost deseori persecutat pentru faptul că s-a luptat pentru păstrarea integrității și autenticității credinței, ca și pentru apărarea primatului papal.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

diferiților împărați eretici, decât o făceau anumiți episcopi de la curtea imperială. Mai târziu, în perioada iconoclasmului, acești monahi au făcut front comun împotriva împăratului, rămânând fideli doctrinei catolice.

Monahismul oriental avea multe aspecte naționaliste, atât pozitive, cât și negative. Era adânc legat de populația autohtonă și a rămas în comuniune cu Biserica, în contextul crizelor religioase și politice care au început în secolul al V-lea, crize ce au generat mai târziu separarea de Biserica universală. ³i încă un aspect pozitiv: multe din valorile religioase ale Bisericilor orientale sunt o moștenire a acestor monahi.

XVI.

MONAHISMUL LATIN (SEC. V-VII)

Monahismul secolului al V-lea preia liniile directoare ale vieții cenobitice și eremitice anterioare. Referitor la ultima formă de viață monahală, notăm că vor fi din ce în ce mai mulți eremiți care-și vor fixa locuința în preajma unei mănăstiri, trăind astfel în legătură cu abatele acesteia. Într-un al doilea moment, mai ales în Irlanda, vor apare acei eremiți *vaganți*, care vor combina *peregrinatio* (renunțarea la un domiciliu stabil) cu viața anahoretică.

Cea mai mare parte a asceților aleg stilul de viață cenobitic, care, în această perioadă, adoptă unele forme noi. Numeroasele mănăstiri care se formează trăiesc conform unei reguli bine precizate și fixate în scris. În aceste reguli, cenobitismul oriental rămâne modelul ideal, care însă este adaptat condițiilor concrete ale Occidentului. Această adaptare se poate observa deja în *Institutiones* ale lui Ioan Cassian și în *Ascetica* sfântului Vasile cel Mare. În Galia, Spania, Italia și Irlanda apar noi reguli monastice preluate de mai multe mănăstiri. Notăm că, deși numărul asceților care se conduceau după aceeași regulă era destul de mare, totuși nu se ajunge încă la o federație monastică menită să aibă o regulă comună.

Viața monastică era atât de importantă, încât episcopii, chiar și cei din Occident, stimulați și de dispozițiile Conciliului ecumenic din Calcedon, vor să o introducă în propria *jurisdicție*. Pe parcursul secolului al V-lea, acest proces de integrare a instituțiilor monastice nu s-a realizat peste tot în același ritm și cu aceeași intensitate. De exemplu, în Africa de Nord, din cauza invaziei vandalilor, independența mănăstirilor a fost mai mare decât în alte teritorii. În Italia sudică, după recuceririle bizantine din timpul lui Iustinian (535), dreptul monastic oriental se impune mai mult în zonele ocupate de bizantini, dându-i astfel posibilitatea episcopului de a angaja în activitatea pastorală mănăstirile medii ca număr al monahilor și ca importanță. În Italia, controlată de ostrogoți și apoi de longobarzi, mănăstirile își păstrează o mai mare autonomie față de episcop. Papa Grigore cel Mare va fi acela care le va integra pe toate în jurisdicția episcopilor. În Galia și Spania, așa cum ne-o arată legislația sinodală, acest proces de integrare se va accentua în secolul al VI-lea. Intervenția episcopilor în viața și activitatea mănăstirilor avea loc, în primul rând, în alegerea abatelui și în controlul administrării patrimoniului monastic. Apoi, în secolul al VII-lea, laicii bogați, care aveau o anumită contribuție în

TEME DE ISTORIE A BISERICII

fondarea mănăstirilor, vor limita această intervenție episcopală. Aici trebuie să vedem originea exempției monastice, exempție care este confirmată de papă.

Dezvoltarea monastică este favorizată și de *activitatea misionară* a călugărilor. De la misiunile, mai ales ocazionale, printre locuitorii din jurul mănăstirilor, se trece la evanghelizarea unor populații sau țări străine; un exemplu îl avem în evanghelizarea anglo-saxonilor.

O altă caracteristică a monahismului latin occidental o reprezintă *școala claustrală*, destinată formării propriilor monahi. Aceștia trebuie să învețe să citească textele liturgice și cele ale Sfintei Scripturi în cadrul acelei materii numită *lectio divina*. În mod voit, este exclusă citirea textelor profane, mai ales a scrierilor păgâne ale antichității. Aceste școli nu reprezintă o reînviere germinală a școlilor vechiului imperiu, ci elementul vital al viitoarelor școli medievale, mediatoare ale culturii creștine occidentale.

1. Italia

Viața eremitică, prezentă în Italia la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor, este mai pronunțată în insulele mediteraneene, dar și în peninsulă, de exemplu, în apropiere de Spoleto. Aici putem observa cu ușurință influența vieții anahorete egiptene, transmisă de tradițiile latine ale literaturii apoftegmatice a secolului al VI-lea (*Verba seniorum*). "i *viața cenobitică* italiană se inspiră din cea orientală. Un exemplu îl reprezintă mănăstirea din Farfa care mai târziu va avea o deosebită importanță.

Din secolul al VI-lea, considerat ca un secol de tranziție, avem două reguli de o importanță deosebită: *Regula magistri* (RM) și *Regula sfântului Benedict de Nursia* (480/90-550/60) (RB), despre care ne vorbește papa Grigore cel Mare în *Dialogurile* sale. Benedict, în elaborarea regulii sale, a preluat mult din RM. Ambele reguli, mai ales RB, se inspiră din regulile anterioare: *Vitae patrum*, *Regula sfântului nostru părinte Vasile*, *Historia monachorum*, *Pachomiana*, și mai ales *Regula Augustini*.

După ce studiasse la Roma, Benedict se retrage într-o grotă în apropiere de Subiaco, unde duce o viață eremitică după modelul pahomian. Apoi fondează o mănăstire la Monte Cassino, care va deveni centrul și inima ordinului benedictin și care se va conduce după regula fondatorului ei. Trebuie menționat că această regulă, sinteză a regulilor anterioare, va influența în mod decisiv monahismul occidental. Prin aceasta însă, nu putem afirma că Benedict ar fi, în sensul propriu al

XVI. MONAHISMUL LATIN (SEC. V-VII)

cuvântului, părintele monahismului Occidentului, așa cum se afirmă deseori.

Ideea fundamentală a RB o reprezintă *cristocentrismul*. Slujirea în *militia Christi Regis* marchează întreaga viață a monahului. Acesta este ascultător față de abate întrucât în el îl vede pe Cristos. Orice sacrificiu înseamnă o participare la suferințele Domnului, o unire de iubire cu el. În mănăstire, *opus Dei* (liturgia), *lectio divina*, cât și *stabilitas loci* au o orientare și un scop cristocentric. Alături de urmarea lui Cristos, Benedict insistă asupra *carității fraterne*, care reprezintă cea mai profundă *humanitas* creștină, idee atât de pregnantă în regula sfântului Augustin.

Un alt promotor al monahismului italian este papa Grigore cel Mare (590-604). El însuși monah, fondează numeroase mănăstiri la Roma și în Sicilia. Numeroși abați sunt numiți episcopi. Alții sunt trimiși de acest papă la Pavia sau Ravenna, pentru a trata cu longobarzii, sau sunt trimiși ca misionari printre anglo-saxoni. Prin angajarea monahilor în activitatea misionară sau pur pastorală, papa Grigore contribuie la o creștere în calitate și profunzime a mesajului și a vieții creștine, aceasta mai ales prin îmbinarea vieții active cu cea contemplativă.

După moartea sa, Columban cel Tânăr († 615), format în Irlanda și Scoția, fondează celebra mănăstire din Bobbio, la sud de Pavia. Aceasta a primit numeroase și mari subvenții din partea casei regale a longobarzilor, devenind astfel o mănăstire *sui iuris*. Datorită *scriptorium*-ului ei, Bobbio devine cel mai mare centru cultural al Italiei, un *cenobium* a cărui influență se simte nu numai printre longobarzi, ci și în teritoriile ocupate de bizantini. Regula lui Columban, după care se conducea această mănăstire, va fi înlocuită apoi cu RB.

2. Regatul merovingian

Cele două centre ale monahismului în Galia sunt: valea Ronului și Aquitania. În primul, Lérins deține primul loc. Fostul monah de aici, sfântul Cezar de Arles († 542), scrie două reguli, una pentru femei și alta pentru bărbați, ce vor fi preluate de succesorii lui și care, într-o anumită măsură, vor influența întreaga viață monastică a Galiei merovingiene.

Evoluția ulterioară a monahismului merovingian este marcată de monahul irlandez Columban (543-615) care, împreună cu cei 12 însoțitori, poartă pe pământul Galiei idealul monastic al țării sale. Părăsind locul natal Bangor și mănăstirea de aici, irlandezul, condus de idealul creștin al *peregrinării*, ajunge pe continent, unde experimentează *de visu* starea de decadență a creștinismului merovingian. Impresionați de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Înalta ținută morală a lui Columban, atât regele Sigibertus, cât și clasa conducătoare a țării îl vor sprijini în intențiile sale reformatoare. Între cele trei mănăstiri înființate de dânsul, Luxeuil va ocupa imediat locul de frunte. Pentru călugării săi, Columban scrie două reguli: *Regula monachorum* și *Regula coenobialis*, a doua reprezentând un fel de almanah cuprinzând penitențele pe care trebuiau să le îndeplinească cei care se abăteau de la regula claustrală. O mare parte a fiilor nobilimii merovingiene s-a format la Luxeuil. Mănăstirea va forma episcopi excelenți, care vor introduce în diecezele lor spiritul exemplar al acesteia. Astfel, în secolul al VII-lea, mai mult de o sută de mănăstiri, răspândite în Neustria și Austrasia, se conduc după regula mănăstirii „mame”. Activitatea pastorală este marcată de influența acestor mănăstiri. Astfel, se răspândește mărturisirea auriculară și impunerea unor penitențe bine precizate, în raport cu păcatele săvârșite. Acest prim succes al monahilor crează un conflict între dânsii și unii episcopi, care nu acceptau relativa lor independență și nici „supremația” morală a lui Columban. Alături de episcopii geloși se afla și regele Teudebertus al II-lea, căruia călugărul îi reproșa deschis starea de concubinaj în care trăia. Din acest motiv, călugărul irlandez este nevoit să părăsească Galia și, trecând Alpii, ajunge la ultima fază a peregrinării sale, la Bobbio. Totuși, influența sa în regatul merovingienilor va fi decisivă. Dinastia carolingienilor nu va face altceva decât să clădească pe bazele puse de dânsul.

3. Spania

Ca și în Italia, și în Spania, mai ales în insulele Baleare și în munții Asturiei și ai Galiciei, viața eremitică ocupă primul loc. Aceasta nu înseamnă că cea cenobitică dispăruse cu totul. Mănăstiri de acest fel existau încă în număr destul de mare.

Doi promotori ai monahismului spaniol sunt: *Leandru din Sevilla* († 600), cu tratatul său *De institutione virginis*, și fratele lui, *Isidor*, care a scris *Regula monachorum*, în alcătuirea căreia s-a folosit de literatura monastică orientală (regulile lui Pahomie și Macarie, scrierile lui Ioan Cassian), ca și de cea occidentală (Ieronim, Cezar de Arles).

O trăsătură caracteristică a monahismului spaniol o reprezintă predilecția pentru activitatea intelectuală, în special pentru studierea Scripturii care, conform concepției lui Leandru, reprezintă o obligație chiar și pentru mănăstirile feminine. În programul de studiu intră și autorii profani, bineînțeles, în măsura în care sunt utili pentru studiile teologice. În cadrul acestei deschideri culturale se formează școlile claustrale din Sevilla, Toledo și Saragosa, cu renumitele lor *scriptoria*,

XVI. MONAHISMUL LATIN (SEC. V-VII)

frecventate chiar și de episcopi. Totuși, viața ascetică, ca și cea intelectuală era orientată mai mult spre o trăire autentică a idealului monastic propus de sfinții Ieronim, Augustin și Ioan Cassian, decât spre o creare a unor noi valori ascetice și intelectuale.

4. Africa

Ultimele luni de viață ale marelui Augustin au fost marcate de invazia vandalilor arieni, care au lovit de moarte creștinismul nord-african. În afară de biserici și cimitire, au fost distruse și multe mănăstiri, iar călugării acestora au fost masacrați sau aruncați în închisoare. Regele Genseric decretează expulzarea tuturor clericilor din *Africa proconsularis*, iar fiul acestuia, Huneric (477-484), proiectează distrugerea tuturor mănăstirilor, proiect împiedicat de moartea sa neprevăzută. Numeroși monahi și monahii adoptă religia ariană a cuceritorilor. Cea mai mare parte însă, în pofida tuturor suferințelor și persecuțiilor, au rămas fideli credinței și idealului lor de viață. Iar atunci când succesorul regilor persecutori, Guntamondus (484-496), abrogă decretele de persecuție, populația monastică poate să se întoarcă în mănăstiri, încercând o restaurare materială și spirituală a vieții de aici, mai ales în provincia *Byzancena*. În mănăstirile nord-africane trăiau atât călugări și călugărițe, cât și mulți laici. În aceste mănăstiri exista o mare autonomie a monahilor față de episcopul locului, căruia îi revenea doar consacrarea clericilor destinați serviciului liturgic al mănăstirii. Trebuie menționat apoi faptul că, peste tot, influența lui Augustin era vie și destul de eficace, mai ales în ceea ce privește studiul Sfintei Scripturi și cercetarea teologică.

O nouă și scurtă perioadă de înflorire a monahismului nord-african are loc o dată cu victoriile lui Belizarie (533-534) în *Africa proconsularis*. Invazia arabă de la mijlocul secolului al VII-lea distruge definitiv și pentru multe secole înfloritoarea viață creștină nord-africană care a dat Bisericii numeroși sfinți, teologi și asceți, între care primul loc îl ocupă episcopul de Hippona, sfântul Augustin.

XVII.

BISERICA ȘI SOCIETATEA

Pe tot parcursul secolelor IV și V, în activitatea ei de încreștinare a populației romane a imperiului, Biserica s-a găsit în fața unor structuri sociale, economice, a unor obiceiuri și mentalități cu care a venit deseori în conflict și pe care a încercat să le transforme.

1. Căsătoria și familia

În acest domeniu, scrierile părinților Bisericii conțin, pe de o parte, îndemnuri și reflecții moraliste și parenetice, iar pe de altă parte, reflectă dispozițiile dreptului bisericesc în formare. Creștinismul a adoptat multe din prevederile dreptului matrimonial al timpului: legalitatea căsătoriei, poziția capului familiei, ca și dreptul la moștenire.^ai obiceiurile nupțiale profane sunt păstrate în mare parte de creștini; pe acestea Biserica le refuză numai în acel conținut ce reflectă concepțiile religioase păgâne sau în imoralitatea lor. Un aspect delicat, și spinos în același timp, îl reprezintă, în căsătoria păgână, *adulterul*. În concepția și legislația timpului, legea pedepsește totdeauna adulterul femeii, în schimb ce bărbatul este pedepsit doar dacă a comis acest delict cu o femeie căsătorită. Legea era lipsită de echitate față de femeie și pentru faptul că bărbatul era constrâns să-și părăsească soția adulteră, negându-i astfel posibilitatea să se împace cu soțul în cazul în care acesta ar fi fost dispus s-o ierte. Afară de această problemă, Biserica se confruntă cu altă problemă mai gravă: în dreptul matrimonial statal nu există *indisolubilitatea* căsătoriei. În baza clauzelor din *Mt* 5,32; 19,9, scriitorii creștini par a accepta separarea soților, dar nu afirmă nimic referitor la o nouă căsătorie a uneia din părțile separate, atâta timp cât celălalt soț trăiește. Este clar încă de la început că în căsătoria creștină intervine o noutate absolută (indisolubilitatea), aceasta provenind nu din pactul contractat între soți, care din diferite motive ar putea fi anulat, ci bazându-se pe o orânduire divină, pe care sfântul Augustin o arată ca *sacramentum*, găsindu-i bazele în participarea soților la unirea dintre Cristos și Biserica sa. Deși poziția Bisericii în această privință este clară și lipsită de orice echivoc, trebuie precizat faptul că aceasta nu a reușit să schimbe legislația statală nici chiar sub împărații creștini.

Un aspect al asceticii creștine, și anume *elogierea fecioriei*, care părea a pune în umbră demnitatea și sfințenia căsătoriei, i-a determinat atât pe simplii creștini, cât mai mult încă pe scriitorii bisericești să

XVII. BISERICA ³¹ I SOCIETATEA

aprofundeze identitatea și raportul dintre aceste două stări de viață. Ioan Gură de Aur și Augustin afirmă că elogiul fecioriei nu înseamnă nicidecum o subevaluare a căsătoriei.

Referitor apoi la interzicerea căsătoriei între rude, dispoziție ce există și în legislația statală, Biserica nu aduce nici o obiecție. Pe parcursul secolului al V-lea, ea introduce noi impedimente la căsătorie. Astfel, se pronunță împotriva căsătoriilor dintre creștini și păgâni, ca și dintre creștini și evrei. Precizăm că diferitele acte sinodale nu declară nule aceste căsătorii, ci doar stabilesc diferite pedepse canonice pentru soți sau pentru părinții acestora. Dreptul statal devine mult mai aspru: interzice cu desăvârșire căsătoriile creștinilor cu evrei, pedepsindu-le cu moartea sau cu acele pedepse stabilite pentru adulter. În contrast cu dreptul statal, Biserica declară validă căsătoria dintre sclavi, însă respectă drepturile pe care stăpânii le aveau asupra acestora. Dacă soții sclavi aparțineau la doi stăpâni, Biserica subordonează recunoașterea căsătoriei lor acordului dintre stăpâni. O altă divergență, mai gravă încă, dintre Biserică și stat, intervine în problema căsătoriei dintre un sclav și un om liber, aceasta fiind interzisă de legislația civilă. În acest caz, autoritățile ecleziastice recunosc validitatea căsătoriei, însă stabilesc ca sclavul să devină liber înainte de a se căsători, ceea ce depindea în totalitate de bunăvoința stăpânului.

O altă uzanță romană cu care Biserica vine în conflict este *patria potestas*. Puterea tatălui consta în dreptul de a stabili cu cine să se căsătorească fiul sau fiica. Biserica înțelege însă puterea lui nu ca un drept, ci ca o grijă față de fii. Declară apoi că și mamei îi revine dreptul de a se pronunța asupra fiilor, iar acestora le acordă dreptul ca, în anumite situații, să refuze soțul sau soția stabiliți de tată. Reflectând asupra tuturor acestor noutăți introduse și apărute de Biserică, se constată cu ușurință că ea a dat căsătoriei un fundament și o demnitate incomparabil mai mari decât a făcut legislația statală. Baza căsătoriei, așa cum am afirmat deja, Biserica o vede în raport cu modelul legăturii (iubirii) dintre Cristos și Biserică. În consecință, căsătoria creștină se bazează pe iubire (*caritas conjugalis*), ceea ce anulează implicit orice inegalitate dintre bărbat și femeie. Soțului, deși rămâne capul familiei, îi este negată duritatea *stăpânului* (*dominus* și gubernator *praepotens*) roman, iar *reverentia mulieris* înseamnă o „supunere” liber acceptată și care nu se mai bazează pe diferența de sex, ci pe rolul pe care soția îl are în viața familială. Egalitatea soților cere aceeași fidelitate din partea amândurora, iar lipsurile sau căderile lor au aceeași gravitate; mai mult, adulterul soțului este considerat mai grav decât al soției, întrucât el, ca și cap al familiei, trebuie să aibă o conduită exemplară.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Biserica modifică apoi raporturile dintre părinți și fii. *Patria potestas* a părinților reprezintă mai mult o datorie plină de grijă și afecțiune decât un drept, iar mamei îi este acordată o importanță mai mare în educarea fiilor. Biserica se pronunță apoi cu fermitate în favoarea fiului, atunci când acesta ar dori să îmbrățișeze credința creștină, ca și în favoarea fiicei, interzicându-le părinților ca, pe motive de ordin material, să o constrângă să intre în mănăstire. Sunt pedepsiți canonic apoi acei părinți care nu se îngrijesc de fii, iar aceștia din urmă sunt obligați să-i ajute pe părinți atunci când ei nu se mai pot susține singuri.

Ca și în societatea modernă, și în antichitatea târzie, Biserica ia poziție împotriva acelor părinți care, crezând că nu vor putea întreține mai mult de unul, doi sau trei copii, refuză să aibă mai mulți. O altă practică condamnată de Biserică, existentă mai ales în lumea săracă, este cea a vinderii copiilor sau a abandonării lor. Aceasta reprezintă nu atât o consecință a sărăciei, cât mai ales o consecință barbară a lui *patria potestas*, adică a tatălui care nu vrea să-și împartă moștenirea între prea mulți fii. Copiii vânduți sau abandonați erau destinați sclaviei, slujirii pe viață la familiile mai înstărite sau, în cazul fetelor, prostituției. Autoritățile bisericești se îngrijesc de copiii abandonați, luându-i în evidență și încercând să le găsească părinți adoptivi. În timpul împăratului Anastasiu (491-518), în Orient există orfelinat susținute de Biserică, iar o lege a lui Iustinian vorbește pentru prima dată de case ecleziastice în care sunt primiți și îngrijiți copiii abandonați. Menționăm că, în această problemă, ca și în altele care cereau caritatea și spiritul de sacrificiu, statul a rămas inert, lăsând totul la inițiativa Bisericii.

O altă diferență dintre poziția statului și cea ecleziastică se verifică apoi în adoptarea copiilor. Conform dreptului roman, adoptarea o poate face numai soțul, în practică aceasta intervenind pentru motive economice: găsirea unui moștenitor în locul unui fiu decedat sau repudiat. Biserica acordă și soției dreptul de adopțiune, văzând în aceasta o faptă de milostivire și de caritate creștină. Un alt rău al societății antice (ca și al celei moderne) îl reprezintă apoi avortul, practicat pe scară largă. Deși nu era clar la scriitorii bisericești (de exemplu, Augustin) în ce moment fătul primește sufletul, este evidentă în scrierile lor aversiunea față de o astfel de crimă, pe care împărații Septimiu Sever și Antonin o declară ca „*crimen extraordinarium*”, pentru simplul motiv că, avortând, soția îl privează de fiu pe propriul soț. Scriitorii creștini, în schimb, văd în avort o dublă crimă: sinuciderea mamei, a cărei faptă avea deseori consecințe mortale, și omuciderea copilului nenăscut. În scrierile bisericești, avem puține și neclare referințe la fiii nelegitimi. Augustin le neagă dreptul la moștenire;

XVII. BISERICA ^aI SOCIETATEA

Ieronim, în schimb, afirmă că fiul nelegitim nu trebuie să ispășească vinovăția părinților.

2. Stăpânii și supușii

Biserica nu pune în discuție nici structura economică și administrativă imperială, nici monarhia absolută, nici structurile fundamentale ale societății. Ceea ce vede însă ca injust și motiv de grave suferințe, mai ales pentru cei săraci și de condiție socială joasă, sunt raporturile dintre diferitele categorii sociale și politice ale lumii romane. Toate relele existente în aceste structuri, Biserica le vede ca și consecințe ale păcatului din om. De exemplu, afirmă Augustin, sclavia este contrară voinței lui Dumnezeu și omului, creat liber. Însă, afirmă același autor, mai gravă decât această formă de sclavie este cea interioară și care provine din păcatul înrădăcinat în ființa omului. Aceste două forme de sclavie vor dura până la sfârșitul lumii.

Atunci când vorbesc de sclavie, autorii creștini condamnă tratamentul inuman la care sunt supuși sclavii, dar nu cer abolirea ei nici prin legi și nici prin măsuri de forță (răscoală, rebeliune, război). Sclavia este considerată ca o componentă necesară a ordinii economico-administrative sau ca un aspect al proprietății. În anumite cazuri, însăși Biserica are sclavi (primiți ca atare, nu făcuți de dânsa) și-și revedincă dreptul de proprietate asupra lor.

Trebuie precizat, pe de altă parte, că mai mult decât oricare altă instituție statală sau grup social, ea s-a angajat din plin pentru a le îmbunătăți situația. În mesajul creștin, toți oamenii sunt egali în fața lui Dumnezeu. În adunările liturgice, toți stau împreună; căsătoria sclavilor este considerată validă; sclavul este admis în diferite oficii bisericești, cu consimțământul prealabil al stăpânului. Este apărut dreptul său la o viață demnă; nu trebuie pedepsit cu cruzime sau din răzbunare și, mai mult decât atât, stăpânul trebuie să se ocupe de formarea lui religioasă creștină.

Rezultatele nu întârzie să apară: datorită eforturilor Bisericii, începând cu secolul al IV-lea, tot mai mulți sclavi devin oameni liberi. Însă deseori structurile sociale nu permiteau sclavului devenit liber o condiție materială care să treacă peste limita supraviețuirii. De aceea, Ioan Crisostomul propune ca, înainte de a deveni liber, sclavului să i se asigure posibilitatea învățării unei meserii care să-i garanteze ulterior un trai modest. Datorită intervențiilor și acțiunilor eficace ale Bisericii, în anul 331, împăratul Constantin emană o lege prin care aceasta dobândește dreptul de a-i elibera pe sclavi printr-o ceremonie ce se desfășura în biserică. Patronul își prezintă sclavul episcopului, în

TEME DE ISTORIE A BISERICII

lăcașul de cult. În prezența comunității, se dă citire apoi unui *libellus*, act de punere în libertate a sclavului, iar episcopului i se cere să ratifice acest act. Urmează distrugerea „tablelor”, adică a documentației prin care respectiva persoană fusese cumpărată sau autenticată ca sclav. Această formă de emancipare prin intermediul Bisericii a devenit o practică a întregii creștinătăți, reluată apoi pentru populația romană de către burgunzi și vizigoți.

O altă procedură pentru emanciparea sclavilor apare atunci când Bisericii i se recunoaște juridic vechiul *drept de azil*. Un sclav care se refugia într-o biserică intra automat sub protecția specială a clericilor. În acest caz, nu rare au fost conflictele dintre aceștia și stăpânii de sclavi, care-și reclamau drepturile de proprietate a sclavilor. Din acest motiv, legislația civilă ulterioară încearcă să clarifice lucrurile. Nu se poate afirma însă că, refugiindu-se într-o biserică, sclavul nu mai era proprietatea stăpânului său, dar nici că Biserica nu-i putea ameliora starea lui de viață. Sfântul Vasile afirmă că un sclav poate fi primit într-o mănăstire doar dacă stăpânul îl constrânge la păcat. Împărații Arcadiu și Honoriu promit libertatea acelor sclavi care-i părăsesc pe stăpânii lor donatiști, întrucât aceștia îi constrâng la al doilea Botez. La Conciliul ecumenic din Calcedon, Biserica și statul ajung la un acord: sclavii se pot refugia într-o mănăstire, unde să devină călugări, doar cu consimțământul scris al stăpânului.

Un alt obstacol în calea emancipării sclavilor, Biserica îl întâlnește în înalții funcționari, în bogătași și în latifundiari. Deseori, aceștia s-au îmbogățit prin înșelătorie, hoție sau alte mijloace condamnabile. Valoarea unui om depindea de valoarea averilor sau de gradul lui politico-administrativ. În fața acestei stări de lucruri, cei săraci tac, suportă sau vorbesc pe ascuns. Din spirit evanghelic, din prudență sau pentru a nu înrăutăți și mai mult condiția sclavilor sau a oamenilor săraci, ierarhia ecleziastică nu intră într-un conflict deschis cu puternicii timpului.

3. Bogații și săracii

Bogați sunt sau devin doar oamenii *puternici*, adică cei ce au funcții importante în stat sau care se dedică agriculturii pe marile latifundii, comerțului sau altor meserii și afaceri bănoase. Aceștia refuză orice dispoziție sau proiect legislativ și administrativ care ar putea să le reducă bogățiile sau proprietățile lor în favoarea *săracilor*. Bogățiile și banii lor, în mentalitatea și practica timpului, erau folosite doar pentru o viață luxoasă dusă la extrem, sau pentru a combina alte afaceri și planuri de mărire a propriului capital. În fața acestei situații, statul nu

XVII. BISERICA ^aI SOCIETATEA

emană nici o lege care ar fi putut să îmbunătățească situația săracilor, adică nu există ceea ce astăzi se numește „asistența socială”.

Pe de altă parte, ierarhia ecleziastică, chiar dacă afirmă că marile proprietăți și imensele bogății nu au putut fi acumulate numai prin mijloace oneste și legale, nu se gândește la o redistribuire mai echitabilă a bunurilor prin mijloace legislative și nici nu intenționează o ameliorare folosind mijloacele de forță.

Biserica acceptă și recunoaște ca justă *proprietatea privată*; nu consideră bogăția ca un rău în sine, chiar dacă în dura condamnare a abuzurilor, atât bogății, cât și săracii ar putea înțelege prin această luare de poziție că păstorii de suflete ar susține că proprietatea reprezintă un furt.

Ceea ce reprezintă o noutate în poziția Bisericii, în fața problemelor sociale ale timpului, este ideea *datoriei sociale a proprietății*. Dumnezeu a destinat bunurile acestei lumi pentru folosul tuturor, iar cei ce le posedă nu sunt în esență decât administratorii bunurilor, și nu proprietarii absoluți. Se poate conchide din această teză că proprietatea este legitimă numai dacă este administrată în vederea unei finalități sociale de la care nimeni să nu fie exclus. Bogății trebuie să înțeleagă prin aceasta că nu pot să se lege în mod absolut de bunuri, acestea trebuind să fie distribuite și săracilor, deoarece și ei, în planul și orânduirea divină, sunt proprietari și destinatari ai lor.

În ce măsură un sărac trebuie să posedă anumite bunuri? Răspunsul Părinților Bisericii nu este identic. În baza afirmațiilor evanghelice, unii autori mai radicali (Vasile sau Ieronim) susțin că din partea bogăților se cere o renunțare „absolută” la ceea ce nu este strict necesar unei vieți oneste. Alții sunt mai moderați în propuneri. Însă, analizând în complexitatea lor poziția scriitorilor și păstorilor Bisericii, se poate spune cu certitudine că, în distribuirea bunurilor, ei nu acceptă nicidecum doar o pomană sau o faptă de caritate ocazională; bogății trebuie să renunțe la surplusuri și să-și planifice în așa fel bogățiile încât să contribuie la crearea unei bunăstări mulțumitoare a săracilor. Însă, prin toate aceste propuneri, nu se poate spune că Biserica ar fi avut inițiativa creării unei strategii sociale de ajutorare și de asistență a celor care, din diferite motive, aveau nevoie de ajutorul material al altora. Nu exista o „doctrină socială” creștină, și nici nu putea exista.

Am prezentat deja poziția scriitorilor și predicatorilor creștini care condamnau, în modul cel mai clar posibil, viața luxoasă a celor bogăți și modul cum își adunau capitalul în sectoarele economice, financiare și administrative. În acest aspect al predicării sociale a mesajului creștin, autorii antici sunt departe, de exemplu, de „teologia eliberării” din timpurile noastre, în sensul că nu înțeleg micșorarea distanțelor enorme

TEME DE ISTORIE A BISERICII

dintre bogați și săraci prin metode și practici dialectice materialiste și nici nu propun, nici măcar implicit, forța armelor sau a altor coaliții ale maselor împotriva celor bogați.

Evident fiind dezinteresul statului în favoarea lumii sărace și lipsa totală a oricărei legislații asistențiale sau caritative, Biserica găsește mijloacele și metodele cele mai eficace posibile pentru a ameliora suferințele unei mari părți a populației, creștine sau nu, condamnate doar supraviețuirii sau unei „agonii” prelungite. Camăta și dobânzile exagerate sunt condamnate fără nici un echivoc. Clericilor le este interzis cu desăvârșire să accepte dobânzi sau să practice alte forme de câștig, oricare ar fi ele, care ar putea să-i defavorizeze pe cei săraci. Un sinod din Cartagina (401) îl determină pe împărat să numească *defensores* care să apere interesele săracilor împotriva abuzurilor celor bogați.

În cadrul comunităților, episcopii numesc un diacon, ajutat de diaconese și văduve, care să se ocupe de săraci. În special la orașe, *caritas* locală se confruntă cu numeroase probleme și dificultăți. În timpul lui Ioan Crisostomul, de exemplu, la Antiohia majoritatea populației este creștină. Din aceasta, 10% o reprezintă bogații, 10% săracii, iar 80% au un nivel de viață modestă. Lista săracilor cuprinde aproximativ 3.000 de nume de văduve, fecioare și alți săraci care primesc un ajutor zilnic. La acest număr trebuie adăugați prizonierii, bolnavii și convalescenții din *xenodochia* (hanuri pentru călători și pelerini, dar și spitale), străinii, invalizii, clericii și alte persoane care zilnic au nevoie de un ajutor alimentar, medical sau de altă natură. Veniturile Bisericii de aici nu erau mai mari decât ale unui bogat sau (uneori) decât ale unei persoane de condiție medie, iar pentru a acoperi necesitățile zilnice, era necesară o sumă de zece ori mai mare. Din acest motiv, păstorii apelează mereu la oferte mai consistente din partea credincioșilor, care deseori nu se arătau prea generoși. *Agapa* antică publică și comunitară decăzuse, devenise privată, practică fiind doar atunci când un bogat îi invita la masă pe săraci.

Acum începe perioada când comunitățile încep să posede bunuri imobiliare¹⁶⁹, din veniturile cărora episcopul trebuie să organizeze susținerea clerului și a persoanelor ce-l înconjoară și-l ajută în mod direct, din care motiv nu rămâne o cantitate sau sumă suficientă pentru acoperirea diferitelor necesități cu care se confruntă comunitățile din jurisdicția sa. Augustin este oprit pe drum sau la ușa bisericii de nenumărați săraci care îi cer intervenția pe lângă credincioșii săi mai

---

¹⁶⁹ Spre sfârșitul sec. al IV-lea, din ce în ce mai mulți bogați intră în rândul creștinilor; din acest motiv, Biserica începe să-și mărească numărul proprietăților sale.

XVII. BISERICA ^aI SOCIETATEA

înstăriți, însă trebuie să constate cu amărăciune că nu poate satisface toate cererile ce i se prezintă. În aceeași situație se află papa Leon cel Mare; în fiecare an, în timpul Postului Mare, el apelează cu insistență la caritatea credincioșilor săi.

Începând cu secolul al IV-lea, alături de caritatea (*caritas*) mai mult sau mai puțin spontană a credincioșilor (dirijată fiind însă de clerici, în primul rând de episcopi), Biserica acordă o deosebită atenție construirii de edificii pentru asistența și îngrijirea bolnavilor, a săracilor, orfanilor și pelerinilor. Astfel, începe să ia ființă asistența socială creștină, care îl vede pe Cristos în oricine are nevoie de un ajutor material. În persoana aflată în dificultate este văzut chipul lui Cristos suferind. În felul acesta, asistența caritativă a Bisericii, ca structură bine organizată și autonomă, se diferențiază de inițiativele caritative ale primelor secole creștine, punând bazele unei structuri permanente creștine, bazată pe principii religioase și diferită de puținele inițiative umanitare prezente în lumea necreștină.

Dezvoltându-se practica pelerinajelor la Ierusalim, Menapolis (în delta Nilului) și la Nola (Campania), atât în aceste localități, cât și pe drumurile ce duceau la ele se dezvoltă *xenodocheion* (vechile *officium hospitalitatis* promovate de episcopi, unde sunt primiți călătorii, pelerinii, unde, așa cum am menționat, sunt îngrijiți și bolnavii). Primul *xenodocheion* cunoscut este cel din Sebaste (în Samaria), care se ocupă și de bolnavi și leproși. Deoarece, în cadrul mișcării monastice, ospitalității i se acordă o deosebită atenție, cu timpul se ajunge la construirea unui *xenodocheion* în fiecare mănăstire cenobitică mai mare. În timpul sfântului Vasile, monahismul începe să fie introdus în opera caritativă a Bisericii, cu consecințe deosebit de pozitive pentru întreaga creștinătate. La periferia Cezareei, acest sfânt construiește un complex care cuprinde, alături de mănăstire și locuințele pentru cler, un han pentru străini și o casă pentru săraci, la care erau anexate toate serviciile de asistență: medici, infirmieri, ateliere, tarabe, chiar și mijloace de transport. Complexul se dezvoltă rapid, astfel că, în secolul al V-lea, centrul orașului se mută în această parte, primind numele de *Vasiliada*. Inițiative similare se dezvoltă la Antiohia și Constantinopol. Aici, în 472, împăratul Leon acordă diferite privilegii pentru hanurile și pentru spitalele existente.

În Occident, primele inițiative caritative organizate se dezvoltă spre sfârșitul secolului al IV-lea, preluând modelul oriental. La Roma, bogata Fabiola construiește un *nosocomium* (spital), iar în portul orașului (Ostia), Pammachius ridică un *xenodochium*. Episcopul Paulin din Nola face să se construiască un edificiu ce funcționa drept casă pentru pelerini și *gerontocomium* pentru îngrijirea bătrânilor. La Hippona,

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Augustin ridică un *xenodochium*, spunându-ne că astfel de edificii existau deja în Africa.

Activitatea caritativă a Bisericii îi cuprinde și pe *prizonieri* și pe *deținuți*. Datorită activității și intervenției clerului în favoarea lor, legile imperiale încearcă să umanizeze puțin pedepsele aplicate acestora. Nu trebuie uitat apoi faptul că Biserica a plătit deseori sume mari de bani pentru răscumpărarea prizonierilor căzuți în mâinile barbarilor. Datorită importanței și eficienței crescânde a activității caritative și asistențiale creștine, statul devine mai atent la astfel de probleme. Chiar dacă din partea sa, astfel de inițiative, ce izvorăsc din caritate creștină și din spirit de sacrificiu, nu sunt promovate decât în foarte mică măsură, cel puțin statul a acordat Bisericii diferite privilegii și ajutoare, impunând apoi, în perioada protobizantină, și un control statal al acestei activități.

O privire panoramică asupra vastei opere de asistență socială a Bisericii în secolele IV și V ne determină să constatăm că nimic asemănător, nici ca eficiență și nici din punct de vedere al fundamentelor etico-religioase, nu i se poate alătura acestui sector de activitate izvorât și crescut pe baza unui principiu creștin simplu și esențial: slujindu-l pe omul în suferință, este slujit Cristos însuși¹⁷⁰.

---

¹⁷⁰ Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, II, Brescia 1977, 434-452.

XVIII.**ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII
ÎN SECOLELE IV-VI****1. Activitatea misionară în Orient**

După libertatea acordată creștinismului, ne-am fi așteptat la o declanșare a activității misionare a Bisericii peste granițele imperiului, ceea ce însă nu se verifică. Aceasta probabil și din cauza identificării dintre *Orbis Romanus* și *oikumene* creștină. Puținele inițiative misionare nu aparțin ierarhiei, ci sclavilor, comercianților sau prizonierilor de război care sunt constrânși să ia contact cu lumea păgână, care și ea provenea tot din imperiu. În aceste nuclee creștine trebuie să vedem locul de unde va pleca activitatea misionară printre „barbarii” indigeni. Un al doilea aspect misionar trebuie să-l vedem în triburile care se infiltrează în imperiu. Pentru a avea posibilitatea de a participa la bunăstarea cetățenilor imperiului sau datorită confundării avantajelor civilizației imperiale cu cele ale creștinismului, aceste triburi cer ele însele Botezul. De fapt, acest mod de a vedea lucrurile nu era propriu doar triburilor barbare, ci și lumii grecești orientale. În acest mod, în Orient începe formarea acelei simbioze dintre imperiu și Biserică, pe care o dorise și o schițase în scrierile sale episcopul Eusebiu din Cezareea¹⁷¹.

Este interesantă și semnificativă activitatea misionară printre beduinii din regiunile *siro-palestiniene*. Un șeic beduin trece, împreună cu tribul său, din imperiul persan în cel roman, unde este primit fără dificultăți, încredințându-i-se paza graniței imperiale. Deoarece are un fiu bolnav, șeicul merge în deșertul Palestinei la anahoretul Eutimiu, care-i vindecă copilul. Șeicul se convertește împreună cu întreaga familie. După un timp, revine la anahoret împreună cu mulți din propriul trib. Se opresc aici, primind loc pentru pășune și pentru corturi. Eutimiu îi convertește, iar apoi îl convinge pe patriarhul de Ierusalim, Juvenal, să le dea un episcop. Patriarhul nu găsește o persoană mai potrivită decât șeicul însuși, care la botez a primit numele de Petru. Noul episcop nu are o reședință stabilă, o clădire episcopală. Așa cum a moștenit de la înaintași, reședința sa este cortul, lângă care sunt corturile celorlalți beduini creștini. Așa se naște prima „dieceză a

¹⁷¹ Cf. H.G. BECK, „Christliche Mission und politische Propaganda im byzantinischen Reich”, în *La conversione al cristianesimo nell'Europa dell'alto medioevo*, Spoleto 1967, 649-694.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

corturilor”, urmată, la mijlocul secolului al V-lea, de o alta în „Fenicia Secunda”. În listele Conciliului ecumenic din Calcedon sunt prezenți 20 de episcopi arabi, ceea ce ne spune că încreștinarea arabilor, în majoritate beduini, căpătase o amploare deosebită.

În timpul lui Iustin și Iustinian, politici de încreștinare a vecinilor barbari i se acordă o atenție cu totul deosebită. Avantajele încreștinării erau multiple și reciproce. Încreștinându-se, barbarii intrau în *oikumene* politico-religioasă imperială, ceea ce mărea suprafața și puterea imperiului, iar pe de altă parte, noii convertiți găseau în bazele un sprijin și o protecție împotriva dușmanilor vecini. În afară de aceste avantaje politico-militare, sunt importante și cele economice. De exemplu, din punct de vedere strategic, *Arabia meridională* îi interesa puțin pe împărații bizantini. Îi interesează, în schimb, din punct de vedere economic. Dacă perșii ocupă această regiune, atunci este foarte posibil ca să le blocheze sau să le condiționeze drumul lor comercial peste Marea Roșie, sau „drumul tămâiei”. Fiindcă nu poate accepta o asemenea alternativă, împăratul se interesează de încreștinarea arabilor și a perșilor, încercând să facă din ei supuși fideli, chiar dacă uneori unii sau alții dintre acești noi membri ai imperiului creștin nu împărtășesc credința oficială a capitalei, fiind monofiziți sau nestorienii, de exemplu.

Aceeași „politică misionară” este urmată și în alte părți ale imperiului. Pe malurile sudice ale *Dunării* se stabiliseră *herulii*, care erau în conflict continuu cu indigenii. Deși nu avea o impresie prea bună despre dâșii, Iustinian le trimite misionari pentru a-i încreștina, ceea ce însemna că vor deveni supuși pașnici ai imperiului. După un timp, mulți se convertesc, inclusiv regele lor; acesta se botează în capitala bizantină, avându-l ca naș pe însuși Iustinian, care-și vede încununată cu succes eforturile sale: pe malurile Dunării e pace, iar granița de aici este în siguranță.

În regiunile *Caucazului*, Iustinian le acordă o atenție aparte *abasgilor*, populație din Abhazia. Aici sosesc numeroși misionari care au un astfel de succes încât autohtonii îi izgonesc pe conducătorii lor păgâni, orientându-se cu totul spre Bizanț. Pentru vecinii lor din Lazica, împăratul are o grijă și mai mare, interesându-se nu numai de încreștinarea lor, ci și de ridicarea nivelului de viață. Le construiește drumuri, stabilește pășuni pentru cai și le favorizează legăturile comerciale cu alte triburi. Acestea rezistaseră îndelung tentativelor politice și armate ale bizantinilor de a-i îngloba în imperiu, iar Iustinian consideră, pe drept, că, învingându-i, a repurtat o mare victorie. De acum înainte, aceste triburi nu vor mai face parte din Persia, iar prin încreștinarea lor, împărații au un motiv în plus de a nu se neliniști prea mult, atunci când se gândesc la granițele de aici ale imperiului.

În *Persia*, creștinismul pătrunde în secolul al III-lea, iar în cel următor, devine deja o realitate stabilă și promițătoare. Însă totul este blocat apoi de conducătorii persani, care văd în noua religie un pericol pentru siguranța statului. Un mare persecutor este regele Sapor al II-

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

lea (310-380), în timpul căruia istoricul Sozomene ne spune că, în afară de martirii necunoscuți pe nume, sunt cunoscuți chiar și cu numele 16.000 de creștini martirizați¹⁷². Așii succesorii săi i-au persecutat pe creștini. În același timp însă, Persia devine centrul nestorianismului, aici înființându-se o Biserică națională independentă, cu centrul la Seleucia Ctesiphon. În curând, toate comunitățile locale rămase în ortodoxia credinței vor cădea în această erezie.

Armenia îmbrățișează creștinismul tot în secolul al III-lea. Apostolul Armeniei este sfântul Grigore Iluminatorul (260-328), care-l convertește pe regele Tiridat. Acesta din urmă distruge apoi templele păgâne și face din creștinism religie de stat. Urmându-i exemplul, nobilimea și o parte din popor se convertește; cei ce rămăseseră păgâni se vor converti curând. Conducătorii Bisericii naționale armene vor fi succesorii lui Grigore, purtând titlul de *katholikos* (arhiepiscop sau patriarh). Pentru reforma religioasă a poporului, își va da o contribuție deosebită *katholikosul* Narset I (339-373). În 428, țara devine, în cea mai mare parte, o provincie persană. Într-un sinod din 491, armenii îmbrățișează monofizismul din *henotikon*-ul lui Zenon, respingând Conciliul din Calcedon. Ca urmare a acestui fapt, de acum înainte, Armenia va rămâne mereu separată de Biserica imperială.

În *Abisinia* (Etiopia) creștinismul pătrunde în secolul al IV-lea, doi din principalii apostoli ai acestui popor fiind sclavii originari din Tir, Frumențiu și Edesiu. Ei sunt sclavi la curtea din Aksum; datorită vieții exemplare și culturii pe care o au, devin foarte influenți; profitând de poziția dobândită, ei se angajează pentru răspândirea noii credințe. Ca rezultat, avem convertirea regelui Aițana. Atanasiu din Alexandria îl consacră episcop de Aksum pe Frumențiu, iar de acum înainte, încreștinarea se va face aici cu pași repezi. Unindu-se apoi cu Alexandria monofizită, și Abisinia îmbrățișează această erezie, care durează aici până astăzi.

În *Africa de Nord*, rezultatele politicii misionare a lui Iustinian sunt cu totul nesemnificative. Populația romană încreștinată de pe coastele mării este în continuă scădere, iar nu departe de mare, încep nisipurile Saharei, unde se retrag berberii și triburile punice. Între acești autohtoni, rareori s-au auzit glasurile misionarilor; aceasta și pentru faptul că atât Iustinian, cât și alți împărați nu au avut nici un interes de a cuceri zonele deșerte și sărăcicioase ale Saharei.

Alta este situația în *Asia Mică*. Aici, creștinismul pătrunsese încă din timpul apostolului Paul. Totuși, existau încă mulți păgâni, ca și creștini ce nu împărtășeau credința oficială, monofiziți, de exemplu, care nu erau

---

¹⁷² SOZOMENE, *Istoria bisericească*, 2, 9-14.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

atât de siguri pentru imperiu. În împrejurimile Smirnei și Efesului, călugărul Ioan, fost monofizit, convertește, afirmă dânsul, aprox. 100.000 de păgâni, cărora le construiește nenumărate biserici (100) și zece mănăstiri. Toate cheltuielile sunt suportate de Iustinian, care cumpără chiar și hainele albe ale noilor botezați. În general însă, nu trebuie să-i căutăm pe păgâni în afara orașelor sau departe de căile de acces, ci tocmai în marile orașe, mai ales printre intelectuali. Convertirea acestora nu urmează decât rareori metodele evanghelice ale dialogului. Apusese și perioada apologetilor; împăratul și oamenii săi, laici și clerici, se simt destul de puternici și siguri spre a le promulga acestora un „ultimatum” pentru trecerea la creștinism.

Referitor la *evrei*, politica religioasă imperială este aceeași ca și față de păgâni. Deși ebraismul rămânea o *religio licita*, aceasta nu-i împiedică pe bazele de la începutul secolului al VII-lea să-i oblige prin lege pe urmașii lui Avram să treacă la creștinism. Rezultatul este aproape nul. Ceea ce se observă este doar o creștere a numărului scrierilor polemice împotriva lor.

Pentru perioada care este în atenția noastră, nu avem decât foarte puține informații despre activitatea misionară condusă de Bizanț printre ceilalți slavi și bulgarii care, începând cu secolul al VI-lea, amenință granițele de nord ale imperiului.

Teodosiu cel Mare (379-395), considerat ca adevăratul fondator al *Bisericii de stat* bizantine, prin edictul din 380, *De fide catholica*, impune tuturor supușilor imperiului ca obligatorie profesiunea de credință de la Niceea. Constatând opoziția păgânilor, împăratul trece la măsuri de forță. În primul rând, le sunt distruse templele, statuile, cărțile cultuale etc. În 388, celebrul retor Libaniu se adresează împăratului cu scrierea *Oratio pro templis*, încercând să-l convingă să renunțe sau măcar să atenueze măsurile drastice luate împotriva cultelor păgâne. Retorul însă luptă pentru o cauză deja pierdută. Trei ani mai târziu, o ordonanță imperială interzice toate cultele păgâne, pentru ca, nu după mult timp, sacrificiile și *haruspices* (examinarea victimelor) să fie considerate tot atât de grave ca și delictul de înaltă trădare.

Această tendință de distrugere a păgânismului reprezintă o constantă a tuturor împăraților. Teodosiu al II-lea (408-450), influențat și de sora lui, credincioasa Pulheria, în 416, îi exclude pe păgâni din serviciile statale. Iustinian închide școala filozofică din Atena (529) și poruncește ca toți păgânii să se boteze; cine refuză își pierde bunurile și toate drepturile civile. Cu această ocazie, în Asia Mică se botează aprox. 70.000 de persoane.

2. Irlanda, Anglia și Scoția

Când poziția politică a Romei începe să apună, în omilia sa din sărbătoarea apostolilor Petru și Paul, papa Leon cel Mare îi urează profetic orașului: „tu [Roma, n.n.], ca și neam sfânt și popor ales, oraș preoțesc și regal, să prezidezi pentru religia divină într-un spațiu mult mai mare decât cel al stăpânirii pământești”¹⁷³. Iar când împărații își mută reședința la Milano și apoi la Ravenna, Roma va rămâne orașul papilor. Imperiul occidental este în agonie și tocmai acum, ieșind din *oikumene* greco-romană, Biserica adresează evanghelia barbarilor. Acum ia naștere o nouă *oikumene* occidentală, bazată pe credința creștină și pe cultura latină. Înțelegând și interpretând istoria, același papă afirmă:

Pentru ca... efectele acestui har de nedescris [întruparea lui Cristos, n.n.] să se răspândească în lumea întreagă, providența divină a pregătit imperiul roman; creșterea lui a ajuns până la acele granițe care să cuprindă de aproape și fără întrerupere toate popoarele. Într-adevăr, prin dispoziția divină, un atare plan era cel mai potrivit pentru scopul pentru care mai multe regate au fost unite în imperiu, iar anunțul adresat tuturor să fie primit de popoarele supuse conducerii unui singur oraș¹⁷⁴.

Irlanda (Hibernia sau Scotia major). Pentru anul 431, un prieten al papei Leon, Prosper din Aquitania, notează în cronica sa: „Palladiu, sfințit de papa Celestin, este trimis de acesta ca primul episcop al scoților care cred în Cristos”¹⁷⁵. Cu siguranță că noua religie fusese deja predicată aici de către persoane venite din Britannia (Galles) și din Galia occidentală. Însă apostolul „insulei verzi”, în care nici romanii și nici barbarii invadatori nu pătrunseseră, nu este Palladiu, ci sfântul *Patriciu*. Se naște în Britannia, ca fiu al diaconului britanno-roman Calpurnius din Banna (în Cumberland). La vârsta de 16 ani, pirații iredoni îl răpesc, ducându-l în Irlanda (probabil la Tirawley, Connach); fiind sclav, i se dă misiunea de a paște oile. Acum se naște și se maturizează într-însul vocația sa religioasă. După șase ani, reușește să fugă și să se întoarcă acasă. Este primit în rândul clericilor. Studiază la Lérins și Auxerre, în Galia; cunoaște viața monastică din această țară și din Italia, după care este sfințit episcop. În urma unei viziuni în care Dumnezeu îl îndeamnă să predice irlandezilor, în anul 432, Patriciu se întoarce în Irlanda, unde activează aproximativ 30 de ani.

¹⁷³ LEON CEL MARE, *Sermo* 82: PL 54, 423.

¹⁷⁴ LEON CEL MARE, *Sermo* 82: PL 54, 423.

¹⁷⁵ *Ad Scottos in Christum credentes ordinatus a papa Caelestino Palladius primus episcopus mittitur*: MG Auct. ant. 9, 472 ș.u.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În secolele al VII-lea și al VIII-lea s-au format numeroase izvoare care ne vorbesc de viața și apostolatul său. Una din misiunile cele mai dificile este de a face lumină în ele și de a separa adevărul de legendă. În orice caz, toate aceste mărturii literare concordă în a-i recunoaște lui Patriciu un rol enorm, decisiv chiar în încreștinarea insulei verzi. Probabil că apostolul și-a fixat reședința episcopală la Armagh, în Irlanda de Nord; aici se va stabili mai târziu centrul mitropolitan al insulei.

Începuturile creștinismului irlandez trebuie căutate în lumea simplă, săracă, așa cum a fost și printre goți. Însă Patriciu se adresează acum întregii populații, încercând să câștige toleranța și ajutorul material al celor avuți și al conducătorilor regatelor tribale (*tuathas*), grupate în cinci zone (Münster, Leinster, Meath, Ulster și Connacht). În baza acestor grupări, se formează și structura diecezană a insulei, structură care o imită pe cea de pe continent.

O particularitate a creștinismului și a organizării bisericești irlandeze o reprezintă pronunțatul caracter monastic. Deja din timpul lui Patriciu, pentru fiecare clan se înființează câte o mănăstire, ceea ce însemna că numărul acestora era foarte mare. În secolul al VI-lea, elementul monastic din centrele ecleziastice devine predominant, în timp ce constituția Bisericii este influențată de mentalitatea aristocratică a conducătorilor țării. Activitatea pastorală era în mâinile călugărilor, iar jurisdicția ecleziastică o aveau abații, căci ei sau unul din călugării lor erau și episcopi. Între nenumăratele mănăstiri (centre de ascetism sever și focare de cultură după modelul clasic latin), se evidențiază cea din Bangor, în apropiere de Belfast, fondată de sfântul Comgallus (558).

Abațiile devin centre nu numai monastice, ci și pastorale. Ele sunt grupate în jurul abației mamă și a fundațiilor acesteia. Datorită faptului că în micile regate irlandeze se formează numeroase mănăstiri ce nu depind de o abație din respectivul regat, cu timpul, structura bisericească irlandeză iese din cadrul vechi, în care era circumscrisă, așa cum am afirmat, în limitele respectivului regat.

Pătrunderea monahismului și a culturii latine într-o insulă care nu fusese cucerită de romani și nu intrase până la mijlocul secolului al V-lea în *oikumene* greco-romană își găsește explicația în evenimentele ce au loc în Britannia. În jurul anilor 408-410, conducerea imperială părăsește insula, însă structurile romane continuă până la sosirea germanilor, spre 457. Acum, vechi orașe și centre episcopale (din 314) precum Londra și York, cad sub sabia noilor cuceritori. Latina, care fusese până acum limba comună, este circumscrisă în ambientul

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

bisericesc, iar orașele constituite după modelul roman nu se mai deosebesc de centrele irlandezilor și picților.

În această situație, populația caută un punct de sprijin, un centru de stabilitate, ceea ce nu poate găsi decât în creștinism, religie care deja pentru Patriciu devenise *signum romanitatis*, care acum se unește cu cultura celtică în formare. Fuziunea dintre aceste două culturi este făcută de călugări, atât de îndrăgiți de insularii irlandezi. Acești „scotti peregrinantes” unesc înclinația nativă spre viața nomadă cu asceza severă, care pentru ei înseamnă a fi fără țară, fără nimic stabil și sigur. Sunt liberi în bătaia vânturilor Spiritului, în Irlanda, Britannia, Galia, Scoția, Germania și Italia. În anul 590, împreună cu alți 12 însoțitori, irlandezul Columban cel Tânăr pleacă de la Bangor spre continent. Cu ardoarea unui profet al Vechiului Testament, el predică asceza și pocăința în Bretagne, apoi, pentru aproximativ 20 de ani, în Bourgogne, înființând centrele monastice de la Anegray, Luxeuil și Fontaine. Până în secolul al XI-lea, acest „peregrinari pro Dei amore” constituie un factor important al activității misionare și al monahismului din întregul Occident. Ceea ce le lipsea călugărilor irlandezi era spiritul organizatoric, iar deseori metoda lor misionară și ascetică era prea individualistă.

În orice caz, nu există nici un dubiu asupra faptului că monahii de aici au avut cel mai important rol în formarea irlandezo-catolică a acestor populații. Totul gravita în jurul mănăstirilor. Aici se învăța și se practica o asceză severă. Practicile penitențiale se inspirau din cele ale monahismului oriental și provensal. În cult, există o predilecție pentru rugăciunile litanice și cele pentru îndepărtarea spiritelor rele (*loricae*).

Lectio divina ocupă apoi un spațiu important în viața monastică. Până în secolul al VII-lea, autorilor clasici păgâni nu li se acordă aproape nici o atenție. Ulterior, călugării devin maeștri ai exegezei, gramaticii și calculului matematic. Mănăstirile apoi nu sunt o realitate ruptă de viața lumii laice. „colile lor sunt deschise pentru copii și tineri, fiind, în același timp, centre intelectuale și de meserii. Cei ce le frecventau luau parte apoi la viața claustrală a mănăstirii, afară de cazurile când părinții nu o doreau. În acest fel, se crează o osmoză între călugări și laici, cu rezultate atât de benefice pentru viața spirituală a poporului și pentru activitatea păstorilor. Călugării introduc în popor confesiunea auriculară și o serie lungă de practici penitențiale de tip monastic, toate devenind o constantă spirituală a insulei; mai mult, pătrund și pe continent. Nu trebuie uitată apoi activitatea caritativă a călugărilor, îndreptată spre ajutarea tuturor acelor care se găseau în diferite dificultăți materiale. Mai mult, cel puțin în cazul mănăstirilor

TEME DE ISTORIE A BISERICII

mai importante, se poate spune că întreaga viață a populației din împrejurimile mănăstirilor era condusă sau orientată spre ele.

În a doua parte a secolului al VI-lea, irlandezii îi depășesc pe foștii lor maeștri, englezii. Descendent al casei regale O'Neill, irlandezul Columban cel Bătrân (521-597) este apostolul *Scoției*, unde lucrează 34 de ani. În insula Iona, el fondează o mare mănăstire care devine centrul evanghelizării picților și scoțienilor din Caledonia (Scoția).

Anglia. În secolul al V-lea, triburile germanice ale „anglo-saxonilor” (angli, saxoni, juți) ocupă partea orientală a Britanniei, contribuind astfel la procesul de deromanizare a britannilor, care se retrag spre vest, aici continuând să-și păstreze fidelitatea față de credința creștină și cultura latină¹⁷⁶. Informații despre creștinismul lor avem încă din timpul lui Tertulian, care vorbește despre „pământurile britannilor supuse lui Cristos” (*Adv. Jud.* 7, 4). La sinodul din Arles (314) sunt prezenți trei episcopi din Londra, York și Lincoln, iar la mijlocul acestui secol, în provincia romană Britannia se constituise deja o puternică organizare bisericească. În afara ei, adică printre celții creștini din Scoția, se constată anumite particularități liturgice (Paștele celebrat la o altă dată decât pe continent) și o slăbire a jurisdicției papei, aspecte care se accentuează după ce administrația și armata romană părăsesc insula.

Printre anglo-saxonii de aici, primele inițiative misionare nu aparțin britannilor, izolați de dâșii în vest, ci Galiei. Suveranul Britanniei, Ethelbert de Kent, se căsătorește, înainte de 589, cu fiica merovingianului Caribert I, Berta. În această legătură matrimonială am putea întrevedea începuturile creștine la anglo-saxoni. Deși nu poate fi negată o astfel de posibilitate, trebuie să precizăm că încreștinarea lor aparține inițiativelor misionare ale papei Grigore cel Mare. Considerând rolul providențial al imperiului roman de a uni o mulțime de popoare printr-o singură credință, papa constată că, în afara imperiului, există populații care rămân în afara comuniunii de credință prezentă în imperiu.

3. Încreștinarea francilor.

Formarea Bisericii naționale merovingiene

---

¹⁷⁶ Referitor la identitatea lor religioasă și culturală, sfântul Patriciu va afirma: „Ecclesia Scottorum, immo Romanorum, ut Christiani ita ut Romani sitis”. Cf. J. RYAN, „The Early Irish Church and the See of Peter”, în *Le chiese nei regni dell'Europa occidentale e i loro rapporti con Roma sino all'800*, II, Spoleto 1960, 551.

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

Spre mijlocul secolului al V-lea, goții ariani vor reuși să-i atragă la confesiunea lor pe burgunzii și suabii spanioli încreștinați deja. Acest pericol al extinderii ereziei ne arată indirect importanța convertirii la catolicism a lui Clovis și a neamului său, francii.

În a doua parte a secolului al V-lea, francii coboară de pe Rinul inferior spre sud-vest. Tânărul și energicul lor rege, *Clovis* (481-511), îl învinge, în 486, pe romanul Siagrius, în apropiere de Soissons, punând astfel capăt stăpânirii romane în Galia. Cucerește apoi teritoriul până la Loara; urmează înfrângerea vizigoților și extinderea francilor până la Garonne (507).

Creștinismul pătrunsese de mai înainte printre franci, însă convertirea lor este legată de încreștinarea lui Clovis, al cărui exemplu este urmat imediat de nenumărați franci. Deja de la începutul domniei sale, el este în relații bune cu episcopul de Reims, Remigiu. Căsătorit cu principesa Clotilda din casa regală din Bourgogne, la început a acceptat propunerea acesteia ca cei doi fii să fie botezați. Deși ambii fii se îmbolnăvesc grav, ceea ce pune la grea încercare gândurile bune pe care Clovis le avea despre Dumnezeu soției, totuși rămâne în el germenul dorinței de a deveni creștin.

Pasul decisiv este făcut în preajma unei bătălii cu alemanii de pe Rin, în 497. Acum se repetă o scenă asemănătoare în conținut și semnificație cu cea a lui Constantin cel Mare de la podul Milvius. Clovis promite Dumnezeului Clotildei că va deveni creștin, dacă va fi ajutat de acesta să învingă¹⁷⁷, ceea ce se întâmplă. În acest fapt trebuie văzută nu numai o „intervenție” a Dumnezeului creștinilor, ci și un exemplu al unei practici de cult germanic. Longobarzii, de exemplu, îl invocă pe Wodan înaintea unei bătălii; după victorie se convertesc la cultul acestuia. Însă Clovis vede în aceasta o intervenție directă și favorabilă a Dumnezeului soției, pentru care motiv, în noaptea Crăciunului din acest an sau din anul următor, episcopul Remigiu îl botează la Reims atât pe dânsul, cât și pe 3.000 de franci ce-l însoțesc. Este un eveniment de o importanță epocală, iar în predica pe care o ține, episcopul i se adresează regelui cu aceste cuvinte: „Apleacă-ți cu umilință ceafa, o, Sicambrus; adoră ceea ce ai incendiat și incendiază ceea ce ai adorat”¹⁷⁸.

Convertirea lui Clovis are mai multe motive. Ea nu poate fi înțeleasă ca o alegere politică împotriva dușmanilor săi, goții, care erau ariani.

---

¹⁷⁷ GRIGORE DE TOURS, *Historia Francorum*, II, 30: „O, Isuse Cristoase, pe care Clotilda îl proclamă fiul lui Dumnezeu cel viu... implor gloria măreției tale: acordă-mi victoria asupra acestor dușmani... iar eu voi crede în tine și mă voi boteza în numele tău”. Deși Grigore aparține generației nepoților lui Clovis, totuși opera lui rămâne cea mai importantă pentru cunoașterea acestei perioade.

¹⁷⁸ GRIGORE DE TOURS, *Historia Francorum*, II, 31.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Întâi de toate, trebuie văzută aici convingerea lui în puterea Dumnezeuului soției și al episcopului de Reims. Această convingere o primește din învățătura religioasă pe care i-o oferă Remigiu, învățătură care nu se oprește aici. Lui Clovis i se prezintă și tradiția petrino-apostolică a Bisericii, în care Petru este reprezentat ca portarul cerului. Ca semn al acceptării acestei tradiții, regele va construi biserica dedicată lui Petru și celorlalți apostoli (actuala „Sfânta Genoveva” în apropiere de Paris), iar înainte de moarte, îi trimite papei Simacus o coroană, recunoscându-l cap suprem al Bisericii.

Trecerea la creștinism a francilor are un dublu efect: asupra *regilor germanici* și asupra *episcopatului galic*. În rândul germanilor se crează convingerea că regii lor nu pot fi decât păgâni sau ariani. În ochii creștinătății occidentale, Clovis apare acum ca și corifeul și apărătorul ortodoxiei, pregătind astfel poziția de prim rang pe care carolingienii o vor avea în întreg Occidentul. În al doilea rând, acum se pun bazele acelei unități a tuturor popoarelor germanice într-o unică credință.

*Burgunzii*¹⁷⁹. Urmându-i exemplul lui Clovis, la începutul secolului al VI-lea, Sigismund, vice-rege burgund la Geneva, se convertește la catolicism; reconstruiește catedrala genevană închinată sfântului Petru și este primul rege germanic care merge ca pelerin la Roma, pentru a venera mormintele apostolilor. În 515, urcă pe tronul tatălui său, instituind astfel în Galia a doua dinastie catolică, după cea merovingiană. Un rol important în catolicizarea lor îl are episcopul Avitus din Vienne († 518 cca.). Însă burgunzii catolici nu vor avea viață lungă: în 534, urmașii lui Clovis îi înving, împărțindu-și între dâșii teritoriile cucerite. Astfel, încă o familie a francilor este unită sub sceptrul său.

În politica sa de unire a tuturor francilor, ca și a rudelor lor mai îndepărtate, sub o singură coroană, vin la rând goții, ce-și aveau centrul la Tolosa. În anul 507, Clovis declară în fața francilor: „Nu-mi place deloc ca acești ariani să stăpânească o parte din Galii. Cu ajutorul lui Dumnezeu, să mergem și, învingându-i, să le supunem pământul stăpânirii noastre”¹⁸⁰. În apropiere de Vouillé (provincia Poitou, la sud de Loara), urmașii săi îi includ în regatul franc pe turingi și bavarezi, aceasta însemnând formarea unei *singure monarhii merovingiene* a tuturor francilor.

---

¹⁷⁹ La începutul sec. al V-lea, locuiesc pe cursul mijlociu al Rinului și pe Neckar. Pătrunderea catolicismului printre dâșii este menționată de istoricii OROSIU, *Historia ecclesiastica*, VII, 32 și SOCRATE, *Historia ecclesiastica*, VII, 30. Însă este mai probabil că ei au îmbrățișat creștinismul arian al vizigoților, pe care și l-au păstrat și după ce au fost înfrânți de huni (435, 437). Acum coboară spre Sabaudia și Ron, unde sunt romanizați.

¹⁸⁰ GRIGORE DE TOURS, *Historia Francorum*, II, 37.

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

Pentru creștinismul galic, în primul rând războaiele franco-gotice din 507-511, ca și celelalte de altfel, au o importanță tot atât de mare ca și pentru istoria laică. Contemporanul Avitus de Vienne, scrie cu ocazia botezului lui Clovis: „Vostra fides nostra victoria est” (*Epistula 46*).

În Galia septentrională, creștinismul care suferise în timpul migrațiilor își găsește acum un sprijin în catolica *Romania Aquitanensis*. Acum începe formarea unui corp politico-religios omogen („Biserica națională francă”), în care se acordă o atenție deosebită valorilor cultural-religioase pe care Biserica antică le păstrase și le dezvoltase. În vara anului 511, Clovis dispune ca toți episcopii din teritoriile sale să se adune la Orléans; este primul conciliu național merovingian, unde se stabilește dreptul fundamental al Bisericii merovingiene și se dă curs organizării bisericești în *Regnum Francorum*, o formă statală în care se dezvoltă o extinsă autonomie față de Roma și față de deciziile papale. Chiar dacă liturgia și forma de organizare bisericească sunt romane, influența papei era foarte mică, iar numirile episcopilor depindeau de intervenția decisivă a regelui și a nobililor. În pofida acestei „distanțări” față de Roma, trebuie remarcat un aspect deloc secundar. În cadrul contrastelor crescânde dintre Roma și Constantinopol din secolul al VII-lea, papii se vor orienta și vor avea sprijinul Bisericilor naționale germanico-neolatine, ceea ce ne demonstrează că venerația lor profundă față de Petru și urmașii săi nu scăzuse. În secolul al VI-lea, avem numeroase mărturii despre pelerinajele francilor la mormintele apostolilor, ca și despre legăturile dintre regii și episcopii franci și papalitate, legături condiționate de raporturile cu împărații bizantini.

Deși în Franța predomină unitatea constituțională, în diferitele regate care o compun (Neustria, Austrasia și Bourgogne) se simt tendințele unei dezvoltări autonome, tendințe care, în domeniul ecleziastic, favorizează într-un prim moment (după 511) formarea diecezelor, care nu corespund teritorial cu limitele provinciilor bisericești. Această dublă realitate (unitate și regate parțial autonome) este contrastată de două perioade în care predomină unitatea: perioadele 511-555 și 613-638, a doua perioadă fiind cea mai strălucită din istoria merovingienilor, fiind marcată de domniile lui Clotar al II-lea și Dagobert I.

Atât în prima, cât și în a doua perioadă, au loc numeroase sinoade provinciale și naționale. În prima, se impune centrul Orléans, iar în cealaltă, Paris. În sudul Franței, în teritoriile burgunzilor, Lionul este cel mai important centru bisericesc. Sinoadele naționale sau regionale france sunt convocate din ordinul sau cu acceptul regelui. Deciziile sinodale însă sunt autonome, în conformitate cu dreptul canonic, chiar dacă voința regelui nu este cu totul ignorată. Libertatea sinodală ne este

TEME DE ISTORIE A BISERICII

demonstrată și de faptul că, în elaborarea și aplicarea canoanelor, nu era necesară confirmarea regală. În secolul al VI-lea, în conformitate cu modelul antic, sinoadele sunt cu totul independente și separate de adunările demnitarilor laici. Cu Clotar al II-lea însă, distanțele dintre ele se micșorează. Acum începe și germanizarea episcopatului, până acum format, în cea mai mare parte, din romani.

4. Încreștinarea popoarelor germanice

Emigrările barbare ale triburilor germanilor în imperiul roman au favorizat contactul acestora cu creștinismul. Germanii, războinici și cruzi din fire, au cauzat băștinașilor din zonele cucerite mari și grave suferințe. În primele patru secole, germanii rezidenți în regiunile Rinului sau în lungul Dunării au avut legături când amicale, când ostile, cu imperiul roman. Pe de altă parte, influența creștinismului și a culturilor și civilizațiilor locale asupra acestor triburi au pus bazele viitoarelor state germanice. Din cauza lipsei unui loc stabil și de lungă durată, ca și a superiorității evidente a monoteismului creștin, credințele lor religioase, ca și cultul divinităților Ziu (zeul suprem al cerului), Thor (zeul tunetului) și Wodan (zeul furtunilor și al morții), au intrat într-un declin inexorabil.

În comparație cu zeii naturii descătușate, cu fatalismul și cu sentimentul prezenței aproape obsesive a spiritelor rele, germanii au fost cucerii de unicul Dumnezeu al creștinilor, creator a toate, atotputernic peste orice faptură, bun și drept. Începuturile încreștinării lor rămân încă în umbră. Ceea ce este cert e faptul că, în triburile lor, convertirea capului însemna, de cele mai multe ori, și convertirea supușilor; aceștia însă nu erau constrânși să accepte creștinismul, ci o făceau din admirație pentru superioritatea noii religii și pentru a păstra unitatea politico-religioasă a tribului. Ceea ce trebuie remarcat în încreștinarea lor e faptul că majoritatea popoarelor germanice au îmbrățișat creștinismul în formă *ariană*. Ostrogoții și vandalii au rămas ariani până la dispariția lor; vizigoții, suabii, burgunzii și alții au părăsit erezia, trecând la catolicism.

De la stingerea dinastiei teodosiene (455) și până la începutul războaielor de restaurare ale lui Iustinian (533), Occidentul este marcat de „stăpânirea” și incursiunile germanilor orientali, în special ale goților.

Vandalii, împreună cu suabii și alanii, pleacă din Panonia și, după ce devastează Galia, în 409 se stabilesc în Spania. Rămân ariani și după trecerea lor în Africa nord-occidentală. Conduși de Genseric (428-477), sunt primii care formează un regat suveran (439-442) și contribuie nu prea mult, dar semnificativ, la distrugerea imperiului roman occidental.

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

De la Genseric și până la ultimul rege Gelimer (530-534), cu unele excepții, vandalii propagă cu înverșunare arianismul, persecutându-i pe creștinii din regiunile supuse și distrugând înfloritoarea și promițătoarea Biserică nord-africană. În timpul lui Iustinian, valorosul său general Belizarie reușește să distrugă acest regat arian persecutor (534).

Vizigoții. În secolul al III-lea sunt pe malurile Dunării inferioare și în nordul fluviului, în Dacia. Creștinismul în rândurile lor este propagat de către prizonieri capadocieni. Între aceștia fusese și Wulfila († 383 cca.), consacrat de episcopul filoarian Eusebiu din Nicomedia ca „episcop al creștinilor din țara goților”. În felul acesta, creștinismul în forma ariană pătrunde printre germanii orientali. Din activitatea marelui misionar Wulfila printre conaționalii săi de la nord și sud de Dunăre (341-383), de menționat este traducerea gotică a Scripturii, din care el a scos cartea Regilor, pentru a nu trezi și mai mult spiritul războinic al conaționalilor săi.

Conștient fiind de pericolul acestor triburi războinice și crude, Valens îi acceptă ca aliați ai imperiului (*foederati*), acordându-le anumite spații de locuit în Tracia și garantându-le o existență pașnică. Acum, Wulfila și alți misionari îi încreștinează în forma ariană, erezia fiind favorizată de Valens și Constanțiu, încercându-se chiar propunerea ei ca religie de stat.

Arianismul goților lui Wulfila a fost acceptat apoi de toate popoarele germano-orientale, care au intrat în teritoriile imperiale în secolul al V-lea. Edictul lui Teodosiu I din 380, prin care impune credința niceiană ca lege pentru tot imperiul, nu reușește să-i facă pe goți să renunțe la arianism, considerat de ei ca un patrimoniu național pe care nu-l pot părăsi pentru nici un motiv¹⁸¹.

În zona Balcanilor, vizigoții nu acceptă totuși să fie supuși pașnici ai imperiului, iar în urma unei nedreptăți pe care le-o provoacă funcționarii imperiali, ei declară război împăratului Valens, care moare în lupta de la Adrianopole (378). După ce îl asasinează pe generalul vandal creștin Stilicon, socru și prim ministru al tânărului împărat Honoriu (395-423), triburile devastează Grecia, invadează Italia și atacă Roma. În 410, sub conducerea lui Alaric, vizigoții masacrează populația romană, sub privirile neputincioase ale papei Inocențiu I. De aici, trec

---

¹⁸¹ Caracteristicile arianismul germanic: în doctrină este acceptat *omeismul* (Fiul nu este etern ca și Tatăl, ci numai asemănător lui. Este refuzată speculația grecească trinitară și cristologică). În cult, este introdusă limba germanică a Bibliei lui Wulfila. Regele numește episcopii și convoacă sinoadele, iar clerul înalt capătă funcții de conducere în administrație și armată. În plus, așa cum vom vedea, germanicii promovează sistemul Bisericilor proprii.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

peste Alpi, fondând în Galia meridională și Spania primul regat germanic pe pământul imperial, în care populația romană sau romanizată poate să-și trăiască credința creștină fără a fi persecutată.

Stabilitatea regatului vizigotic spaniol este însă amenințată nu atât de armatele imperiale, cât mai mult de descompunerea internă, de lupta pentru succesiunea la tron, luptă care se sfârșește sub regele *Leovigild* (568/572-586), în timpul căruia nobilimea mai susținea încă confesiunea omeusiană. Sfătuit de soția creștină, principesa francă Ingunda, primul său născut, *Ermenegild*, îmbrățișează creștinismul pe care intenționează să-l impună poporului. Pentru a ocupa tronul, se revoltă împotriva tatălui, dar este învins și executat în închisoare (585).

Trecerea vizigoților la creștinism are loc în timpul domniei celui de-al doilea fiu al lui Leovigild, *Recaredo* (586-601), iar exemplul său este urmat de tot poporul. Convertirea la creștinism a întregului popor vizigot, sau gotico-hispanic, este celebrată cu toată solemnitatea în sinodul de la Toledo din anul 589. Imitându-i pe marii împărați Constantin și Marcian, Recaredo se prezintă aici ca „reactualizând în timpurile noastre pe veneratul principe Constantin cel Mare, care a preamărit cu prezența sa sfântul conciliu nicen, și pe preacreștinul împărat Marcian, prin zelul căruia au fost confirmate decretale Conciliului din Calcedon”¹⁸². Reacțiile vizigoților ariani împotriva politicii religioase a lui Recaredo au fost destul de slabe și de scurtă durată, iar din 633, toți episcopii din regat sunt aleși din rândurile aristocrației locale, ceea ce înseamnă și aici, ca și printre franci, de exemplu, formarea unei „Biserici naționale” ce păstrează comuniunea cu Roma și primatul urmașului lui Petru. Episcopii frați Leandru († 600 cca.) și succesorul lui, arhiepiscopul *Isidor* din Sevilla († 636), au un mare rol în organizarea și consolidarea creștinismului în regat, ca și în dezvoltarea unei culturi creștine de orientare latină. La Isidor, ultimul părinte al Bisericii occidentale și primul mare maestru al evului mediu, se constată o predilecție deosebită pentru îmbrățișarea întregului univers al cunoașterii timpului său, tentativă prezentă în marea operă în 20 de cărți *Etimologiae* (compendiu al culturii antice și paleocreștine)¹⁸³.

---

¹⁸² „Renovans temporibus nostris antiquum principem Constantinum magnum sanctam synodum Nicaenum suam illustrasse praesentia, necnon et Marcianum christianissimum imperatorem, cuius instantia Chalchedonensis synodi decreta firmata sunt”: PL 84, 345.

¹⁸³ Alături de această operă, a mai scris *Libri tres sententiarum*, compus pe baza textelor patristice, este o operă morală și dogmatică. *De fide catholica contra Iudaeos* este o lucrare apologetică. *De ecclesiasticis officiis* reprezintă o descriere a liturgiei și a persoanelor bisericești. *De viris illustribus* este o continuare a istoriei literare cu același

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

Centrul bisericesc este fixat la Toledo, unde au loc numeroase sinoade din actele cărora putem cunoaște evoluția îmbucurătoare a creștinismului în regatul vizigot. Totuși, rămășițele păgâne persistă: magia, divinațiile (prezicerile), cultul stâncilor, al arborilor și izvoarelor.

În *civitas regia* din Toledo, regele vizigot apărea ca și împăratul „Occidentului”, dar al unui Occident limitat la regiunea Pirineilor, iar capitala sa se prezenta ca singura capitală politică și creștină a Occidentului, așa cum era Constantinopolul în Orient. Din 646, se stabilește ca toți episcopii să facă anual o vizită *ad limina* la Toledo, iar după zece ani, mitropolitul de aici primește dreptul de a prezida toate conciliile naționale. Din 681, mitropolitul toledan va aproba toți candidații desemnați de rege pentru episcopatele vacante din tot regatul. Însă poziția de prim rang în regat nu o va avea mitropolitul de Toledo, ci regele, în aceasta găsindu-se similitudini cu poziția bazileului în cadrul imperiului oriental.

Episcopii regatului nu au numai puteri și responsabilități spirituale, ci și temporale, ei participând, alături de înalții demnitari laici, la discuțiile și deciziile sinodale ce priveau întregul regat. În felul acesta, sinoadele se transformă în adunări politico-religioase, convocate și prezidate deseori de rege, și ale căror dispoziții au valoare de lege pentru toți supușii, și nu numai pentru dâșii, ci și pentru rege, întrucât episcopii, alături de demnitarii laici, decid și drepturile și datoriile coroanei și ale supușilor față de aceasta. În baza vechilor virtuți imperiale *iustitia* și *pietas*, acum o *pietas* creștină, episcopii contribuie la crearea unei etici regale care începe și se fundamentează în ritul ungerii noului ales (prima mărturie este din 672). Considerând cronologic toate aceste aspecte, se poate afirma că Biserica națională gotico-hispanică este mai consolidată decât cea merovingiană.

În anul 711, berberul musulman Gib el Tariq (de la el provine numele de Gibraltar) trece peste strâmtoarea Mediteranei, instaurând în Spania dominația arabă, aceasta însemnând o grea lovitură pentru tânăra Biserică vizigotică.

Venind de pe mare, în anul 408, suabii păgâni debarcă în nord-vestul Spaniei (Galaecia). Datorită populației creștine de aici, ei trec la catolicism, iar apoi, sub influența vizigoților ariani, îmbrățișează arianismul: regele lor Remismund se căsătorise cu o principesă vizigotă ariană. În timpul regelui Cararic (550-559), erezia este blocată, iar în

---

titlu a sfântului Ieronim și a semipelagianului Ghenadiu din Marsilia († 500). Pentru cunoașterea istoriei vizigoților, a vandalilor și a suabilor, foarte importantă este opera sa *Historia Gotorum* (sau *De origine Gotorum*). Deși este de origine romană, Isidor îi iubește pe goți și lui i se atribuie meritul de a fi pus bazele unei unități culturale între germanici și romanici. Pentru aprofundare, cf. „Isidor din Sevilla”, în *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, II, Casale Monferrato 1983, 1835-1840; H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 384-302.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

curând, toate aceste triburi îmbrățișează catolicismul datorită activității misionare a episcopului mitropolit Martin din Braga († 580). În viitor, istoria lor se identifică cu cea a vizigoților, sub stăpânirea cărora intră în 585.

Ostrogoții. În jurul anului 230, emigrează la nord de Marea Neagră și aici vor cunoaște creștinismul în forma ariană. Pentru a rezista atacurilor ulterioare ale hunilor, o parte din ei se unesc cu vizigoții, iar în 378, luptă împotriva împăratului Valens, după care se stabilesc în Panonia. În 476, acesta se proclamă rege al Italiei și-l detronează pe împăratul Romulus, numit în batjocură *Augustulus*. Această dată marchează sfârșitul lipsit de glorie al unui imperiu ce stăpânise lumea. Zenon îl recunoaște pe germanul arian Odoacru (476-493) ca regent și-i conferă titlul de patricius. După 13 ani de conducere, Zenon îi permite regelui ostrogoților, Teodoric (471-526), ce trăise zece ani ca ostatic la Constantinopol, să vină în Italia și să-l detroneze pe Odoacru (489-490), pentru ca apoi să fie asasinat la Ravenna (493). După această victorie, Teodoric pune bazele unui regat ostrogot, cu capitala la Ravenna, care cuprinde o bună parte a peninsulei italiene, Sicilia, Dalmația, Panonia, Noricum, Raetia și Provence. Teodoric încearcă să-i cucerească și pe franci, pentru ca astfel să-i unească pe toți germanicii sub o singură conducere, însă planul său eșuează. Împăratul Anastasiu recunoaște regatul ostrogoților, care respectă atât valorile civilizației și culturii romanice, cât și religia creștină. De menționat e faptul că Teodoric are ca secretar intim și șef al administrației civile pe renumitul Cassiodor († 580 cca.)¹⁸⁴.

Complicatele tensiuni dintre Roma și Constantinopol, din timpul patriarhului Acaciu (473-491), tensiuni generate de monofizism, de decretul de unire *Henotikon*, ca și de pozițiile pro și contra celor două concilii ecumenice din 431 și 451, generează așa-zisa schismă

---

¹⁸⁴ În 535, se retrage din serviciul ostrogoților ce se dovedeau a fi din ce în ce mai ostili romanilor. În Italia meridională, fondează o mănăstire *Vivarium*, al cărei centru îl reprezenta o renumită bibliotecă. Dintre operele sale renumite, notăm *Variae*, în 12 cărți, și *Historia Gothorum*, scrisă din porunca lui Teodoric. Această ultimă operă s-a pierdut; un rezumat al ei este elaborat de gotul Iordanes, în 551, în lucrarea sa *Getica*. Alte opere: *Expositio Psalmorum*, *Institutiones divinarum litterarum* (o introducere în scrierile sacre și profane). Traduce din greacă în latină *Historia Ecclesiastica Tripartita*, *Antiquitatum Iudaicarum libri XXII*, *Adumbrationes in Epistulas Canonicas*. La adânci bătrânețe, conștient de decadența lingvistică din Italia, compune ultima lucrare *De Orthographia*. După moarte, *Vivarium* mai supraviețuiește câteva decenii. În sec. al VII-lea, celebra sa bibliotecă dispare, reprezentând o mare pierdere pentru cultura occidentală.

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

„laurențiană” (preotul filobizantin Laurențiu vrea să devină papă)¹⁸⁵. Ambele partide apelează la ajutorul lui Teodoric, care, în anul 506, se decide în favoarea papei Simacus (498-514), căruia pentru moment nu-i mai rămăsese în Roma decât bazilica „Sfântul Petru”, toate celelalte biserici fiind ocupate de susținătorii lui Laurențiu. În toamna acestui an, datorită intervenției decisive a regelui ostrogoților, apărător al pontifului roman ca și cap suprem al Bisericii, se afirmă principiul intangibil *prima sedes a nemine iudicatur*, aceasta împotriva partidei filobizantine care, în urma multor calomnii aduse lui Simacus, dorea un proces împotriva papei și o depunere a sa¹⁸⁶.

Ulterior, Bizanțul renunță să mai susțină monofizismul, una din cauzele principale ale schismei acaciane, și recunoaște ortodoxia apărată mereu de papi, fapt care a făcut să fie uitate tensiunile periculoase dintre papalitate și Bizanț. Teodoric, apărător al papei, fondator al celui mai puternic regat barbar al timpului, devine acum și „rex Italiae”, însă, în grija lui exagerată de a nu-și pierde tronul, începe să creadă că are dușmani peste tot, ceea ce-l împinge la acuze nefondate chiar și față de unii colaboratori și prieteni devotați. Printre victime se numără și propriul ministru, celebrul scriitor latin, filozof și teolog Boețiu, care, timp de mai mulți ani, fusese în serviciul său. Acuzat de înaltă trădare și de colaborare cu ambiente bizantine, în 523 este condamnat la moarte de Teodoric și executat¹⁸⁷. Aceeași soartă o are și socrul lui Boețiu, Simmacus, președinte al senatului roman, ca și patriciul Albin.

Murind Teodoric, în fața noilor pericole barbare, Occidentul latin trebuie să-și îndrepte din nou privirile spre Bizanț. În 552, la poalele Vezuviului, generalul lui Iustinian, Narses, îl învinge pe dușmanul papei Gelaziu, gotul Teja, după care, conform planurilor bizantine, pune bazele stăpânirii bizantine în Italia, formând exarhatul de Ravenna. Pentru papalitate, stăpânirea bizantină a însemnat o continuă umilire și dependență de politica împăraților (secolele VI și VII). În acest context, prestigiul papalității este prejudiciat cel mai mult în timpul papilor Vigiliu (Trei Capitole), Martin I și Honoriu (monotelismul).

*Longobarzii*¹⁸⁸. Din regiunile Elbei inferioare, spre anul 400, ei coboară în Panonia, unde iau contact cu creștinismul arian al germanilor orientali. Ostili ostrogoților, se aliază cu dușmanii acestora,

---

¹⁸⁵ H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 3-16. Majoritatea electorilor îl votează pe diaconul Simmacus, dar în aceeași zi (22 noiembrie), sub presiunile președintelui senatului roman, Festus, partida bizantină îl alege pe Laurențiu. Festus spera ca noul ales să accepte *Henotikon* și astfel să se pună capăt schismei acaciane.

¹⁸⁶ H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 238-240.

¹⁸⁷ H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 369-372.

¹⁸⁸ PAUL DIACONUL, *Historia Langobardorum*: MGSS, Berlin 1878.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

gepizii și francii. Sub regele lor Audoin, în jurul anului 548, se aliază cu Iustinian împotriva foștilor prieteni. Bazileul le acordă acum regiunile dintre Dunăre, Sava și Noricum-ul oriental. Din punct de vedere religios, ei acceptă atât influența catolică francă, cât și cea ariană a gepizilor. În timpul lui Albuin (560-672), îi înving pe gepizi, ceea ce nu le consolidează poziția, deoarece îi amenință pericolul mult mai grav al avarilor. Fugind din calea acestora, Albuin își îndreaptă triburile spre Italia (568), timp în care longobarzii se decid pentru confesiunea ariană. În peninsula, se organizează în ducate, mai renumite fiind cele de Friului, Spoleto și Benevento, iar drept capitală a tuturor longobarzilor este ales orașul Pavia. Spre deosebire de ostrogoți, ei sosesec în peninsula nu ca și confederați, ci ca învingători și dușmani ai romanității și catolicismului localnicilor. Invazia și devastările lor, distrugerea multor centre episcopale (sau mutarea unora în teritoriile bizantine), înseamnă sfârșitul Italiei creștine antice. Pierderile au fost tot la fel de grave și sub aspect laic. Marii proprietari de pământuri sunt uciși sau alungați, iar teritoriile acestora intră în mâinile noilor stăpâni care impun aici o conducere proprie, militarizată.

Pentru a-și salva exarhatul și poziția de control „parțial” al Italiei, bizantinii se aliază cu francii împotriva longobarzilor. Coaliția bizantinilor cu francii dă o lecție exemplară acestor triburi: renunțând la conducerea și ascultarea de diferiți duci, triburile longobarde devin mai centralizate, mai unite. Exemple în acest sens ne stau campaniile militare de cucerire a nordului Italiei și de unificare tribală din timpul lui Autar (584-590) și Rotar (636-652). Totuși, rezultatele au fost doar parțiale, vechile ducate continuându-și existența într-o formă mai puțin periculoasă pentru unitatea longobarzilor.

Istoria încreștinării sau a trecerii lor la catolicism este lungă și nu poate fi cunoscută în detalii. În 589, Autar se căsătorește la Verona cu catolica Teodolinda, fiica ducelui Bavariei, căsătorie în care intervine și papa Grigore cel Mare, cu scopul de a iniția astfel încreștinarea lor. Cu ajutorul abatelui Secundus din Trento și a episcopului de Como, Agrippinus, o parte din longobarzii septentrionali trec la catolicism. În schimb, în Italia centrală și sudică, ei rămân în continuare ariani sau păgâni, considerând creștinismul ca o trădare a neamului.

După moartea primului soț, Teodolinda se căsătorește cu următorul rege longobard, Agilulf, ceea ce înseamnă un nou pas înainte spre încreștinare și catolicism. Deși rămâne arian, regele mută capitala regatului din „orașul regal gotic” Verona în cetatea imperială Milano, oraș care, prin poziția și importanța sa catolică, va contribui la slăbirea poziției ariane și păgâne a longobarzilor. În centrul convertirii, al părăsirii arianismului și al legăturilor tot mai strânse cu Roma papală,

XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII (SEC. IV-VI)

stă însă mănăstirea din Bobbio, înființată în 612 de sfântul Columban și dotată cu bunuri și terenuri de Agilulf. Alarmați de creșterea elementului catolic, ca și de cuceririle militare bizantine din timpul lui Heracliu, ramura tradițională ariană a longobarzilor îl detronează pe regele catolic Adaloald și restabilește arianismul ca religie de stat, catolicismul fiind apărut mai ales de soțiile regilor, urmașe ale Teodolindei. Strânși apoi ca într-un clește de catolicii bizantini și de franci, longobarzii încearcă în timpul lui Grimoald (662-671) o alianță cu musulmanii din sud, însă, după moartea regelui, se impune din nou partida catolică.

În viitor, convertirea lor definitivă la catolicism se datorează activității misionare a preoților și călugărilor care fugiseră din calea musulmanilor. Acum, Roma instituie la Pavia un scaun episcopal catolic, primul episcop fiind sfântul Damian. Sunt înfrânte apoi ultimele rezistențe ariane și păgâne, iar în cadrul sinodului de la Pavia din 698, regele Cunibert celebrează unificarea religioasă a longobarzilor, unire la care aderă și ducatele de Tuscia, Spoleto și Benevento.

O monarhie catolică în rândul longobarzilor se instaurează abia sub Liutprand (712-744), în timpul căruia capitala regatului rămâne tot la Pavia. Ca și în istoria convertirii francilor sau a vizigoților, urmând exemplul bazileilor creștini, regele convoacă și prezidează în capitală un sinod al întregii creștinătăți longobarde. Aici se proclamă din nou unificarea politico-religioasă a neamului, sub ocrotirea sfântului Mihai arhanghelul, declarat patron al regatului. Asemenea regilor franci și vizigoți, și Liutprand se amestecă în problemele bisericești, numind episcopi și emanând legi ecleziastice cu caracter obligatoriu pentru toți supușii, recunoscând însă valoarea și poziția primațială a Romei și a papei, ca și cap suprem al Bisericii. Spre deosebire de Toledo, centrul creștin al vizigoților, Pavia nu va dobândi o poziție primațială și, din izvoarele cunoscute, nu vor avea loc aici concilii naționale. Explicația o găsim în organizarea mitropolitană italiană. În interiorul regatului longobard, existau doar două mitropolii, Milano și Aquileia (Cividale), care ar fi putut depinde de Pavia. În toate celelalte zone ocupate de longobarzi, episcopiile depindeau de mult timp de alte centre nesupuse longobarzilor: episcopii longobarzi din Emilia depindeau de Ravenna (exarhat bizantin), cei din Toscana, ca și episcopii de Spoleto și Benevento, depindeau de provincia ecleziastică a Romei.

Liutprand intenționează să-și supună definitiv ducatele de Spoleto și Benevento și să includă în regat exarhatul de Ravenna și Pentapolis; față de Roma, vrea să păstreze o poziție de „defensio papae”. Această politică a sa nu găsește însă nici un ecou în Italia imperială. Pe de altă parte, papii gândeau, ca și înainte, că siguranța Bisericii depindea de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

cea a imperiului, amenințat acum tocmai de longobarzi; în plus, papalitatea devenise cu timpul protectoarea Romei și a Italiei imperiale, ceea ce însemna că trebuia să garanteze acum autonomia ducatelor de Spoleto și Benevento, pe care și le revendicau longobarzii. În această conjunctură, atât italienii, cât și sufraganii creștini (episcopii) ai longobarzilor, care juraseră în momentul consacrării să păstreze pacea între imperiu și regatul longobard, se decid de partea papei, adică să păstreze *status quo*-ul drepturilor papalității, ceea ce însemna o slăbire considerabilă a puterii longobarde. Dată fiind această situație religioasă, regilor longobarzi nu le mai rămânea decât calea politică de salvare a regatului; pe plan jurisdicțional, visul lui Liutprand de a fonda un regat longobard creștin de sine stătător se dovedea a fi o iluzie. În această perioadă, intervine criza și conflictul iconoclast dintre Roma și Bizanț, iar papalitatea, negăsind un sprijin valid nici în bazileu și nici în longobarzi, se îndreaptă spre franci. „Regnum Longobardorum” este pe moarte, iar papa dă curs alianței cu regatul francilor, adică cu Occidentul¹⁸⁹.

---

¹⁸⁹ Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 164-197.

XIX.**ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN SECOLELE IV-VII****1. Parohia**¹⁹⁰

În marile orașe, precum Roma, Alexandria sau Cartagina, structura viitoarelor parohii ia contur înainte de secolul al IV-lea. În celelalte orașe, ca și în zonele rurale, după libertatea acordată creștinilor, comunitățile încep să se organizeze o dată cu sfârșitul secolului al IV-lea. Canonul 5 al primului sinod din Toledo, din 398, cere ca fiecare cleric să celebreze zilnic Liturghia, dacă în zonă există o biserică. Urmărind evoluția grupărilor demografice, vedem că, în afară de orașe, creștinii sunt prezenți în locurile fortificate, în sate și zone agricole sau posesiuni ale unor familii înstărite. Aceasta nu înseamnă că în toate aceste locuri există biserici în care, zilnic, clericii trebuie să celebreze sacrificiul euharistic. În 585, episcopul Martin din Braga cere ca toți clericii să-i convoace pe creștini pentru rugăciunea de dimineață și de seară a *Psalmilor*; celebrarea euharistică este cerută doar pentru zilele de duminică. Nu putem însă ști cu certitudine dacă acești clerici aveau responsabilități precise pentru o comunitate determinată.

În Galia meridională (de exemplu, în Bourgogne), bisericile se ridică mai ales în zonele locuite de fosta populație păgână, acum încreștinată. Episcopul Martin din Tours, în lunga sa activitate de misionar, a înființat doar șase parohii, iar până la sfârșitul secolului al V-lea, dieceza de Tours număra aproximativ doar 20 de parohii. Dieceza de Auxerre avea, în aceeași perioadă, cam același număr de parohii în sate și vile (proprietăți ale unor stăpâni ce-și aveau domiciliul în altă parte). După un secol, numărul parohiilor din această dieceză se dublează. Aceasta nu înseamnă că în ele locuia întreaga populație a zonei. Existau grupări de populație ce nu intraseră în cadrul comunităților parohiale și de care trebuia să se îngrijească, în primul rând, episcopul, care-i delega pentru munca misionară sau pastorală pe clericii din vecinătate.

Rămânând încă în vigoare în mare măsură modalitatea pastorală antică, sinodul din Agde, din 506, interzice preoților „binecuvântarea” poporului și „penitența”, acestea fiind administrate în antichitate de

¹⁹⁰ La origine, *parohia* înseamnă comunitatea orășenească condusă de episcop. Cu trecerea timpului, în orașe, comunitatea se împarte în mai multe biserici. Pentru comunitățile rurale, acest termen este folosit pentru prima dată de papa Zosim, în anul 417. Astfel de comunități, ca unități administrative ale bisericii locale sub jurisdicția episcopului, se numesc *dioecesis*. Începând cu secolul al VII-lea, teritoriul jurisdicției unui episcop se numește dieceză, iar comunitățile din teritoriu, parohii.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

către episcop, înconjurat de clerul său. Această realitate nu era însă comună și universală. Acum are loc o transformare decisivă, demonstrată, de exemplu, de sinodul din Carpentras, din 527, unde episcopul Cezar de Arles (470 cca. - 543) stabilește preoților acele datorii și obligații prin care ei să poată conduce în mod autonom (sub jurisdicția episcopală, bineînțeles) comunitățile parohiale rurale. Dacă până acum, o treime din veniturile bisericilor rurale intrau în patrimoniul bisericii catedrale, iar terenurile și alte bunuri ale acestora erau administrate doar de episcop, Cezar stabilește ca, de acum înainte, doar bisericile rurale mai bogate să ajute centrul diecezan, iar colectele tuturor parohiilor să se îndrepte spre centrul episcopal doar în cazul în care acesta s-ar afla în condiții deosebit de dificile. În sinodul din Vaison, din 529, același episcop acordă preoților din sate dreptul de a predica, predica fiind considerată ca mijlocul cel mai apt al activității pastorale. Preluând uzanțele pe care în călătoriile sale le constatare la Ravenna și Roma, Cezar înființează o școală (un seminar în formă incipientă) în propria reședință, ca și alte colegii cu același scop, iar acum cere preoților din zonele rurale să se ocupe de formarea viitorilor clerici, în primul rând a lectorilor. Aici vedem începuturile școlilor parohiale, care, în secolul următor, acceptă și elevi externi, dar tot cu scopul de a forma din ei viitorii clerici.

Inițiative asemănătoare vedem și în Spania. Sinodul din Mérida, din anul 666, cere ca parohii să-i pregătească în propriile școli și pe sclavii (servitori) Bisericii, formând din ei clerici de un grad minor. Prezența acestor școli parohiale nu înseamnă că existau parohii și școli pe tot teritoriul Galiei sau al Spaniei. Organizarea parohială la nivel național este o realitate a secolelor următoare. În latifundii (*villae*), construirea de biserici, ce depindeau de episcopi, se generalizează în secolul al VII-lea. Se pare că tocmai episcopii sunt aceia care construiesc „biserici autonome” pe aceste domenii unde populația depindea tocmai de bisericile lor catedrale. Imitându-i pe episcopi, și proprietarii laici de terenuri dispun construirea de biserici pe terenurile lor, biserici unde ei determină numirea clericilor, însușindu-și o bună parte din bunuri, ceea ce face ca noile comunități ce se formează aici, inclusiv clerul, să depindă de dânzii. În această aviditate de a percepe prea mult din veniturile bisericilor autonome, cad însă nu numai proprietarii laici, ci și unii episcopi, pentru care motiv numeroase sinoade¹⁹¹ trebuie să ia măsuri de apărare a clericilor; de multe ori însă, aceste măsuri sunt lipsite de orice rezultat, tocmai din cauza opoziției proprietarilor. Organizarea parohială rurală este prezentă în regiunile germanilor încă

---

¹⁹¹ Orléans 541; Lérida 546; Toledo 633; Châlon 650.

XIX. ORGANIZAREA BISERICĂ ÎN SEC. IV-VII

înainte de venirea lui Bonifaciu; în Anglia, în schimb, se impune abia în secolul al VIII-lea.

Deși comunitățile și parohiile rurale devin entități juridico-pastorale în care îngrijirea sufletelor este asigurată de clericii locului, parohiile urbane și centrele episcopale își revendică unele drepturi în care să se manifeste dependența de dănele a comunităților rurale. De exemplu, celebrarea marilor sărbători ale anului liturgic trebuie să aibă loc doar în bisericile catedrale ale orașelor și în bisericile parohiale mai importante. Aici trebuiau să se prezinte, pentru celebrarea euharistică și pentru binecuvântare, atât clericii, cât și credincioșii oratorilor. În Bourgogne, sinodul din Epaon, din anul 517, cere ca familiile înstărite și nobilii să se prezinte la Paști și Crăciun în catedrale, pentru a primi binecuvântarea de la episcop. Deși se observă cu ușurință importanța secundară acordată bisericilor oratoriale și celor proprii (*Eigenkirche*), după jumătatea secolului al VI-lea, în toate aceste biserici se celebrează în mod regulat, adică zilnic, inclusiv cu ocazia marilor sărbători anuale. Însă nu toți clericii de pe teritoriile bisericilor proprii aveau posibilitatea de a-și asigura o „honestă sustentatio” doar din celebrarea Liturghiei zilnice în propria biserică, pentru care motiv li se încredințează mai multe biserici în care să celebreze Liturghia în zilele de duminică și sărbătoare.

Formarea și consolidarea comunităților parohiale orășenești și rurale putea să micșoreze autoritatea episcopului asupra lor, ceea ce ar fi contribuit la slăbirea unității ecleziale locale. Pentru a preîntâmpina o astfel de eventualitate, episcopii încearcă să se sprijine și să colaboreze cu stăpânii feudali. Însă dacă a existat o slăbire a autorității episcopului în dieceză, aceasta nu se datorează atât consolidării parohiilor, cât mai mult neglijării „vizitei pastorale” anuale a episcopului în întreaga dieceză, vizită pe care tradiția o impusese în Biserică încă din antichitate. Un alt mijloc al consolidării unității diecezane îl constituie „sinodul diecezan”¹⁹², prezidat de episcop sau de un delegat al său, în cazul în care, din motive valide, era împiedicat să participe.

2. Clerul

Cultura. Pe tot parcursul secolului al VI-lea, din actele sinoadelor Galiei, care se ocupau într-o măsură foarte redusă de formarea intelectuală a clericilor, se poate deduce că formarea teologică a

---

¹⁹² Primul sinod diecezan, ale cărui acte le cunoaștem, este cel din Auxerre. Cu intermitențe, actele lui sunt datate între 561 și 605.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

acestora se reducea la un minimum necesar pentru a celebra Liturgia, pentru administrarea sacramentelor și pentru a predica. În schimb, sinoadele trebuie să se ocupe cu alte probleme: moralitatea clericilor, rezolvarea problemelor patrimoniale, probleme juridice și judiciare etc. În secolul al VI-lea, se poate afirma că majoritatea parohilor nu erau în stare să aprofundeze probleme de natură teologică sau să poarte controverse pe astfel de teme.

În Spania, sinoadele cer, ca și în Galia, ca toți clericii să învețe să scrie și să citească, pentru ca astfel să poată lua contact cu Scriptura și să cunoască canoanele. ^acolile pentru formarea viitorilor clerici erau, în cea mai mare parte, în orașele episcopale, iar de ele profita clerul citadin, preoții de țară rămânând la un nivel de pregătire foarte scăzut.

Lipsa de pregătire teologică se simte și în viața clericilor. Sinoadele interzic ca, începând cu treapta diaconatului, aceștia să se mai ocupe cu afaceri, să participe la vânătătoare, să poarte arme sau o îmbrăcăminte luxoasă.

Celibatul. Dispozițiile repetate ale sinoadelor pentru respectarea celibatului nu trebuie văzute și interpretate decât în cadrul general al efortului continuu al Bisericii de a rămâne fidelă mesajului evanghelic și practicării genuine a credinței, efort în care Roma a avut mereu rolul de ghid și de centru al unității doctrinare, morale și disciplinare.

Începând cu treapta diaconatului, sinodul din Elvira (Iliberis), din anul 300, cere ca toți clericii să respecte celibatul, însă se pare că această decizie nu a avut urmări prea mari pentru perioada imediat următoare. Însă, o dată cu papii Damasus și Siricius, și mai mult încă în secolul al V-lea, celibatul se impune în Occident, papa Grigore cel Mare stabilindu-l și pentru subdiaconi. Uneori, puteau fi admise la preotie și persoane căsătorite, dar înainte de sfințire trebuia să promită că nu vor trăi ca soț și soție. Din timpul papei Pelagiu I (555-561), cunoaștem un alt aspect al problemei preoților căsătoriți: patrimoniul personal al acestora nu trebuia să intre, după moartea preotului, în mâinile fiilor sau ale altor moștenitori, ci în patrimoniul Bisericii.

În Galia, dispozițiile papilor Pelagiu al II-lea și Grigore cel Mare, referitoare la celibatul clericilor, sunt acceptate fără dificultate în conciliul din Orange, din 441.

În Spania, conciliul al IV-lea din Toledo (633) stabilește practica și dispozițiile pontifilor romani de acceptare a celibatului pentru a se putea dedica, după exemplul lui Cristos și al apostolilor, slujirii lui Dumnezeu și a sufletelor.

Până în secolul al VII-lea, clerul occidental este însă împărțit în clerici căsătoriți (acestora li se repetă deseori că trebuie să trăiască cu soțiile ca frate și soră) și necăsătoriți, iar deseori soțiile clericilor ocupau

XIX. ORGANIZAREA BISERICĂ ÎN SEC. IV-VII

funcții importante în cadrul comunităților; în cazul episcopilor, soțiile acestora (*episcopa*) aveau un rol deosebit în dieceză, mai ales în promovarea activităților caritative.

Deseori, sinoadele recomandă ca, pentru activitățile domestice, în casa clericilor să nu intre decât mama sau sora clericului, sau alte persoane care nu trezesc nici o suspiciune. O accentuare a obligativității și exigențelor celibatului se observă în Spania, o dată cu convertirea vizigoților ariani la catolicism (586). Clericii ariani convertiți intenționau să trăiască în continuare cu soțiile lor, însă al treilea conciliu din Toledo (589) dispune ca atari clerici să fie reduși la starea de lectori (canonul 5). Același canon ia măsuri mai drastice împotriva concubinarilor. Un astfel de cleric va fi închis într-o mănăstire, femeia cu care trăia va fi vândută ca sclavă, iar banii obținuți vor fi împărțiți săracilor. Următorul sinod (633), prezidat de Isidor din Sevilla, cere ca toți preoții și diaconii din zonele rurale să pronunțe în fața episcopului votul de castitate, același lucru fiind cerut și pentru episcopi la sinodul din Mérida (666). Următoarele sinoade din Toledo trebuie să constate că dispozițiile referitoare la respectarea celibatului erau deseori nerespectate, pentru care motiv se înăspresc pedepsele pentru cei ce nu le respectă. Fii unui cleric sunt excluși de la dreptul de moștenire; mai mult, ei vor rămâne pentru totdeauna servitori (sclavi) ai bisericii sau diecezei din care făcea parte tatăl lor.

Considerând toate aceste aspecte, nu se poate trage concluzia că toți sau majoritatea clericilor nu respectau celibatul. Nerespectările erau mai frecvente în cadrul clerului de țară sau de pe domeniile stăpânilor unde, practic, existența lor depindea de bunăvoința stăpânilor, care nu înțelegeau decât rareori și în mică măsură importanța dispozițiilor episcopilor și a sinoadelor. Decadența intelectuală și morală a clericilor din această perioadă (secolele VI-VII) trebuie văzută ca o consecință a unirii dintre Biserică și regatele spaniole și france. În ambele regate, numirea episcopilor era în mâinile regilor, care deseori promovau la această demnitate persoane ce reprezentau interesele lor și care puteau plăti mai mult. Episcopii, apoi, erau implicați în politica regatului: alegerea regelui, relațiile cu nobilii etc., mijloace prin care ei urmăreau și întărirea puterii jurisdicționale în propriile dieceze. ^aÎn alt aspect: secolele VI-VIII sunt caracterizate de o decădere generală a culturii, ceea ce, implicit, a condus spre o decădere morală, sau spre un mod de activitate pastorală în care superioritatea celibatului și avantajele sale pentru misiunea sacerdotală erau cunoscute într-o măsură destul de redusă. Deseori, episcopii proveneau din ambientele monastice, unde atât pregătirea culturală destul de elevată, cât și celibatul reprezentau valori păstrate cu gelozie, valori pe care apoi episcopii, ajutați de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

„arhipreoți” ai catedralei și ai comunităților rurale, le promovau în diecezele lor. Nu se poate realiza un procentaj al clericilor celibi și al celor căsătoriți. Însă pentru a ne da seama că realitatea Bisericilor Galiei și ale Spaniei nu era atât de sumbră pe cât s-ar putea crede, prezentăm exemplul Galiei meridionale din secolul al VI-lea: din 148 de episcopi, 34 sunt venerați ca sfinți¹⁹³.

Biserica orientală păstrează practica tradițională conform căreia o căsătorie încheiată înainte de consacrarea sacerdotală putea fi continuată fără ca respectivul cleric, inclusiv soția lui, să contravină vreunui canon bisericesc. Pentru episcopi însă, începând cu Iustinian, se cere o viață celibatară.

3. Viața morală a creștinilor; formele de pietate și cult

Încă din primele secole, Biserica promovase catecumenatul și formele de penitență ca mijloace apte pentru îndepărtarea reminiscențelor păgâne din viața laicilor și pentru formarea unui model nou de om, omul creștin, tentativă deloc ușoară și ca atare realizată doar în parte. Aplicarea imperativelor morale ale creștinismului, net superioare celor păgâne, găsea un teren pregătit în parte de decadența și confuzia religioasă politeistă din imperiu. În al doilea rând, legislația romană (în privința dreptului penal, nu era atât de dezvoltată precum se afirmă uneori) și cultura greacă elevată reușiseră să civilizeze mulți cetățeni ai imperiului, deși o vastă arie a populației rurale rămăsese la limitele extreme ale civilizației. Iar când mesajul creștin începe să fie predicat germanicilor, acesta găsește o mare audiență datorită naturii sănătoase, ca și sentimentului de libertate și de onoare al acestor popoare.

După libertatea acordată creștinismului, progresul rapid al noii religii chiar și în afara granițelor imperiale, favorizarea creștinilor și impunerea formulei de credință de la Niceea ca religie a imperiului de către Teodosiu (380), iată doar câteva cauze care au favorizat și o *mediocritate* a vieții creștine, mediocritate de care se lamentează deseori părinții și scriitorii Bisericii antice. Este adevărat, apoi, că Botezul era considerat ca o garanție și condiție indispensabilă a mântuirii; pe de altă parte însă, exigențele unei adevărate vieți de credință erau considerate nu de puțini creștini prea mari, pentru care motiv amânau penitența (spovada) spre sfârșitul vieții, ceea ce ne face să credem că în rândul lor plana și un anumit pesimism referitor la capacitatea omului de a colabora cu harul mântuitor primit la Botez. Acest pesimism era mărit

---

¹⁹³ Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 266-281.

XIX. ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN SEC. IV-VII

apoi de marile nedreptăți sociale, ca și de decăderea crescândă a puterii politice a imperiului.

La Marsilia, preotul Salvian († 480) le reproșează creștinilor romani din orașe că ar trebui să se rușineze de viața lor morală, inferioară celei a germanilor păgâni sau ariani. Sfântul Ieronim constată și el cu durere că Biserica a devenit mai puternică și mai bogată, dar a sărăcit în virtute („*potentia quidem et divitiis maior, sed virtutibus minor*”: *Vita Malchi*, 1). Însă aceste aspecte nu ne pot îndreptăți să afirmăm că Biserica mergea în declin. Acum este perioada marilor sfinți părinți precum Atanasie, Ioan Crisostomul, Ambrozie care-l pune la pocăință pe împăratul Teodosiu (390), ceea ce reprezintă un triumf moral al Bisericii, și mai ales prin Augustin. Alături de memoria vie și edificatoare a perioadei martirilor, ca și de alți sfinți și scriitori ai timpului, aceste personalități marcante au exercitat o puternică forță de atracție pentru întreaga Biserică. Nu trebuie uitat apoi un alt aspect important. În perioada marilor tulburări și transformări ale lumii antice, cauzate de *emigrările barbarilor*, Biserica a fost singura instituție care a salvat civilizația și cultura greco-romană, iar în perioada ce se scurge de la Constantin cel Mare și până la Iustinian, legislația și întregul mod de viață și de gândire al oamenilor au fost din ce în ce mai pătrunse de spiritul și etica creștină.

Mai ales pentru a scăpa de boli și pentru îndepărtarea calamităților și a duhurilor rele, în rândul creștinilor persistă însă superstițiile și practicile magice, împotriva cărora atât Cezar de Arles, cât și Martin din Braga se găsesc pe un front comun de luptă. Însă, în combaterea acestor rele, trebuie să-i vedem angajați pe toți păstorii Bisericii. În predicile sale (*Sermones*), Cezar se ridică împotriva alcoolismului, a indiferentismului religios, cauză primă a ignoranței în cele ale credinței. Fiecare creștin trebuie să participe la Liturghia duminicală, purtând cu dânsul ceara pentru lumânări, ulei, pâine și vin, daruri prin care Dumnezeu îi face vrednici de a participa la Liturghie. Odihna festivă care o înlocuiește pe cea păgână ce se observa joia, în cinstea lui Jupiter, trebuie să fie respectată de toți, fapt care nu-l împiedică pe creștin ca în astfel de zile să viziteze un bolnav sau un prieten. Fiecare trebuie să cunoască cel puțin *Crezul* și *Tatăl nostru*; trebuie apoi să practice caritatea, dreptatea și pomana. Din predicile acestui episcop se mai poate observa un alt aspect negativ: în lumea bogată sau relativ înstărită, numărul tinerilor care trăiau în concubinaj era atât de mare încât nu era posibilă o excomunicare a lor. Alături de folosirea mijloacelor anticoncepționale, tot în această pătură a populației era practicat avortul, pe care episcopul îl numește, simplu, o crimă.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În privința *primirii Euharistiei*, exigența adresată soților de Cezar din Arles și Isidor din Sevilla de a se abține un anumit număr de zile de la raporturile conjugale, a cauzat o scădere a numărului celor ce se împărtășeau, chiar dacă erau numeroase persoanele care participau cu regularitate la Jertfa euharistică. În Galia, sinodul din Agde (506) cere ca orice creștin să se împărtășească cel puțin de trei ori pe an: la Crăciun, Paști și Rusalii. Pentru a întări disciplina eclesiastică în rândul creștinilor, atât în Occident, cât și în Orient, se dezvoltă acum penitența secretă (rugăciuni, abstinence etc.), care riscă încă de la început să cadă în formalism sau să „contravină” vechii mentalități rigorige antice.

În *formele de pietate*, creștinul simplu este sensibil la *cultul sfinților*, al *martirilor*¹⁹⁴ și la *pelerinaje*. Dacă Fecioara *Maria* este proclamată la Efes ca Maică a lui Dumnezeu, la Roma, numele ei este introdus în canon în secolul al VI-lea. Primele sărbători mariane sunt celebrate în Occident în secolul următor, urmându-se exemplul Romei, care preia și contribuția Orientului. Trebuie menționat apoi că numeroase biserici și mănăstiri ale secolului al VI-lea sunt dedicate Mariei, ceea ce ne face să credem că cultul ei își avea rădăcini ce veneau din secolele anterioare.

Referitor la devoțiunea față de *sfântul Petru*, nu se poate susține că principele apostolilor începe să fie venerat doar o dată cu perioada încreștinării anglo-saxonilor, care apoi ar fi transmis carolingienilor această devoțiune. Deja de la începutul perioadei merovingiene, se cunosc aprox. 40 de biserici și 20 de catedrale care poartă acest titlu. Alături de numele lui Petru se află cel al lui Paul, ambii fondatori ai comunității romane și patroni deosebiți ai Bisericii Romane, în special Petru, capul și centrul vizibil al unității doctrinare, morale și disciplinare a întregii Biserici. Împotriva tuturor fenomenelor de decadență de la sfârșitul antichității, pentru a afirma noua unitate imperială (cea creștină), întregul episcopat latin a promovat, în special, cultul lui Petru și l-a transmis apoi noilor convertiți, burgunzilor, vizigoților și francilor.

Sunt venerați apoi *martirii*¹⁹⁵, numele celor mai renumiți fiind prezente, în special, în liturgia romană și în canonul I al Liturghiei.

---

¹⁹⁴ Biserica greacă instituie o sărbătoare a tuturor martirilor în octava Rusaliiilor. În anul 609 sau 610, papa Bonifaciu dedică templul tuturor marilor zei ai imperiului (Pantheonul) cultului Fecioarei Maria și a tuturor martirilor, punând astfel bazele sărbătorii de mai târziu a *Tuturor Sfinților*.

¹⁹⁵ În sec. al IV-lea sunt compilate liste ale martirilor (aniversarea sau comemorarea lor). Astfel de liste sunt alcătuite la Roma (*Depositio [episcoporum et] martyrum* din Cronograful din anul 354), Cartagina și Neapole (Calendarul de marmură) și în Siria (calendarul din jurul anului 400). În Occident, aceste liste stau la baza *martirologiilor*,

XIX. ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN SEC. IV-VII

Însă teritoriile noilor convertiți se aflau departe de locurile unde primiseră coroana martiriului eroii credinței din primele trei secole. Pentru a aduce „acasă” relicvele martirilor, primul rege creștin al burgunzilor, Sigismund, merge la Roma, însă relicvele pe care le aduce la întoarcere sunt furate (cu un scop sfânt, pios) de către alte biserici, astfel că el este nevoit să trimită la Roma un diacon pentru a aduce alte relicve. În acest fel, se dezvoltă simultan atât practica *pelerinajelor*¹⁹⁶, cât și venerarea *relicvelor*. În 590, Grigore de Tours (538 cca.-594) trimite și el un diacon la Roma pentru a aduce relicve, iar de la dânsul episcopul învață cât de mult era venerat în capitala creștinătății principele apostolilor.

În *Orient*, Constantin cel Mare merge cu mama lui, Elena, să viziteze locurile sfinte din Țara Sfântă, locuri legate de viața și faptele Mântuitorului, la care se adaugă cele ce au legături mai importante cu Vechiul Testament. Începând cu secolul al IV-lea, mormintele martirilor mai importanți, ca și cele ale sfinților, devin locuri de pelerinaj. La Edessa este venerat mormântul apostolului Toma; Efesul are mormântul apostolului Ioan; Seleucia Isauriei are renumitul sanctuar al sfintei Tecla; sfântul Sergiu este venerat la Rusafa, pe Eufrat; la Calcedon este venerată sfânta Eufemia; la Constantinopol sunt venerați sfinții medici Cosma și Damian; sfântul Dumitru este cinstit la Tesalonic, dar și la Sirmium. Un sanctuar deosebit (un Lourdes al antichității) este cel al sfântului Mena din Egipt, la vest de Alexandria etc. Această practică, foarte răspândită printre creștinii orientali, va avea un ecou deosebit și în Occident și va scădea considerabil o dată cu invazia în aceste zone a arabilor musulmani.

Spre Roma se îndreaptă în pelerinaj britannicii convertiți, iar noii lor stăpâni, germanii, odată încreștinați, preiau această tradiție. În secolele al V-lea și al VI-lea, Roma pierde vechea faimă și splendoare a capitalei imperiale. Devine însă cetatea sfântă în care este înmormântat Petru și în care locuiește urmașul acestuia. De noua splendoare a Romei sunt conștienți papii, ca și noile capete încoronate ale Occidentului, ce se îndreaptă spre acest oraș, simbol al noii unități catolice (universale) occidentale. Noile popoare convertite găsesc în Roma și în urmașul lui Petru un centru nu numai de unitate, ci și de „fraternitate” creștină,

---

în Orient ele fiind numite *menologii* sau *sinaxare*. Cel mai important martirologiu este *Martyrologium hieronymianum* (începe cu Crăciunul și cuprinde aprox. 6.000 de nume de martiri și sfinți). Acest martirologiu a fost alcătuit în jurul anului 450, în Italia de sud, și amplificat în Galia spre anul 600. Pentru Orient, calendarul sfinților este fixat la sinodul Trullan din 692.

¹⁹⁶ Așa cum am menționat deja, locurile de pelerinaj cele mai frecventate erau mormintele apostolilor Petru și Paul. La acestea se adaugă mormântul sfântului *Hipolit* din Roma, al sfântului *Ciprian* din Cartagina. În viitor, catolicii din Galia și Spania vor face pelerinaje anuale la mormântul sfântului Martin din Tours. Spaniolii au și propriile locuri de pelerinaj: mormintele martirului Vincențiu din Zaragoza și al sfintei Eulalia din Mérida.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

ceea ce contribuie la slăbirea vechilor antagonisme, rivalități și lupte dintre dânsese.

Un nou factor de unitate a Occidentului vine în secolul al VII-lea de la călugării irlandezi, care, în promovarea practicilor penitențiale, găsesc un mijloc ideal de a face penitență, acela de a merge în pelerinaj spre o destinație nu tocmai precisă, dar cu scopul precis de a ispăși anumite păcate, sau pur și simplu pentru a demonstra existența de pelerin a creștinului. De cele mai multe ori, destinația unor astfel de pelerinaje era tot mormântul unui sfânt, unde se făceau rugăciuni, penitențe și de unde se luau relicve. Un astfel de loc era cel al arhanghelului Mihai de pe muntele Gargano, în Italia meridională.

4. Catecumenatul și cateheza baptismală

Cultul și adorarea în „spirit și adevăr” (cf. *In* 4,23) a Dumnezeuului unic și întreit nu i-a împiedicat pe creștini să-și manifeste credința în forme doctrinare (profesiuni sau simboluri de credință) și acte de cult care, din varietatea inițială, își caută un drum spre unitate (conform naturii intrinsece a unicității învățăturii creștine și a Bisericii), unitate care se va manifesta în bogăția și varietatea impresionantă, dar și contrastantă a secolelor viitoare, în care forțe centrifuge (Bizanțul politico-religios [cezaro-papism] și tendințele eretice și schismatice) vor pune la grea încercare poziția primațială doctrinară și disciplinară a Catedrei romane.

Catecumenatul și cateheza. În secolul al IV-lea se cristalizează formele precedente ale *catecumenatului* și *practicii baptismale*. Atât timp cât în imperiu existau pe scară largă păgâni de convertit, este de înțeles că Botezul era administrat mai mult persoanelor adulte, și chiar mulți părinți creștini amânau botezul copiilor lor pentru vârsta adultă. Totuși, nu rare au fost și cazurile în care acest sacrament era primit și de copii sau de noii născuți¹⁹⁷. Se pare că, în contextul negării păcatului originar de către pelagiani, Biserica a insistat mult asupra botezării noilor născuți, practică ce s-a răspândit peste tot abia în secolul al V-lea. Pentru botezul copiilor nu a fost elaborat un ritual propriu, ci s-a menținut într-o formă abreviată ritul de admitere la catecumenat: impunerea mâinilor, semnul crucii și administrarea de sare

---

¹⁹⁷ Botezul copiilor este atestat de IRINEU DE LION, *Adversus haereses*, 2, 22, 4; și HIPOLIT, *Trad. apost.*, 46, 1. Origene afirmă că acesta reprezintă o tradiție apostolică (*Hom. in Epist. ad Rom.*, 5, 9). Din câte cunoaștem, o cateheză specială pentru copii nu există înainte de sec. al VI-lea.

XIX. ORGANIZAREA BISERICĂSĂ ÎN SEC. IV-VII

binecuvântată. La întrebările baptismale răspundeau acum părinții sau nașii, și tot lor le era încredințat simbolul de credință.

În familiile creștine, părinții le explicau copiilor adevărurile fundamentale ale credinței, aceasta reprezentând una din marile lor datorii, însă cateheza oficială aparținea clerului, în primul rând episcopului. În opera sa, mai mult teoretică decât practică, *De catechizandis rudibus*, Augustin ne prezintă două modele de cateheză, una mai lungă și alta mai scurtă. Fără a folosi polemica sau retorica, autorul stabilește că cel ce catehizează trebuie să se adapteze ascultătorilor, nivelului lor cultural, ca și deschiderii lor față de credință. Nucleul și orientarea oricărei cateheze trebuie să fie istoria mântuirii. Nararea minunățiilor lui Dumnezeu (*mirabilia Dei*) va prezenta nu numai legătura intrinsecă dintre Vechiul și Noul Testament, ci trebuie să ofere o panoramă a întregii istorii ce-și află împlinirea în planul salvific realizat în Cristos. Acceptând în deplină libertate învățătura creștină, catecumenul, viitorul creștin este îndemnat să-și conformeze viața după modelul lui Cristos. Prin rituri simbolice, cum ar fi semnul crucii, persoana se alătură Bisericii, însă primirea Botezului putea fi amânată mai mulți ani.

Urmându-se pregătirea imediată și intensă din timpul Postului Mare, Botezul¹⁹⁸, împreună cu Mirul și Euharistia (marele sacrament), erau administrate la Paști sau Rusalii, în capelele din vecinătatea bisericilor, adică în baptisterii. Deoarece continua încă vechea „inițiere ezoterică”¹⁹⁹ în misterele creștine, nofiții continuau să fie instruiți în

---

¹⁹⁸ În Biserica latină, alături de botezul apei (administrat de cele mai multe ori printr-o triplă scufundare), a fost recunoscut și *botezul dorinței*. În cap. 53 din necrologul pentru împăratul Valentinian al II-lea, asasinat în 392, Ambroziu afirmă că pietatea și dorința acestuia de a primi botezul l-au „curățat” de păcate („hunc sua pietas abluit et voluntas”). De aceeași părere este și AUGUSTIN DE HIPONA, *De bapt. c. Donat.*, 4, 22, 29. În Biserica greacă, în schimb, s-a impus convingerea că doar *botezul sângelui* poate fi considerat ca un adevărat botez.

¹⁹⁹ În fond, „inițierea mistică” însemna aprofundarea misterele creștine de către cei botezați. De la această inițiere erau excluși cei „nechemăți”. Lor li se refuza și prezența în comunitatea creștină, în timp ce aceasta participa la celebrarea misterele. Numai în celebrarea euharistică ce-și atinge punctul culminant în „consacrare”, creștinului i se oferă posibilitatea de a pătrunde în mistere, iar semnificația ultimă a Botezului și Euharistiei este cunoscută de neofit numai după consacrare. Nechemăți erau toți aceia cărora le lipseau premisele necesare pentru o înțelegere corectă a experienței mistice. Așa cum afirmă Teodor de Mopsuestia, cine nu este botezat, chiar dacă se roagă *Tatăl nostru*, nu înțelege această rugăciune și nici nu o poate recita cu folos (*In Rom.*, 8, 15). Este posibil ca în această inițiere ezoterică (*disciplina arcani*) să fi contribuit și concepțiile și cultele mistice păgâne, însă între acestea din urmă și inițierea ezoterică creștină există o diferență de conținut ce le face diametral opuse.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

adevărurile credinței, această nouă fază a catehizării transformându-se într-o catehizare comunitară.

La Milano, Ambroziu își elaborează catehezele sale mistagogice (explicarea și pătrunderea tot mai adâncă în misterele creștine), foarte asemănătoare cu gândirea teologică orientală. El insistă asupra înțelegerii conținutului simbolic al riturilor sacramentale. Pentru a-și atinge scopul, folosește deseori interpretarea tipologică a evenimentelor și personajelor Vechiului Testament.

În lumea greacă nu există nici o scriere catehetică menită să se apropie de cea a lui Augustin. Catehezele mistagogice atribuite lui *Ciril de Ierusalim* plasează istoria mântuirii în centrul pregătirii celor ce vor să primească Botezul. Scrise într-un limbaj accesibil maselor largi, adaptându-se auditoriului, aceste cateheze îmbină aspectele dogmatice cu cele morale. Lucrarea *Logos katehetikos* a sfântului *Grigore de Nyssa* se adresează cateheților, preferând o explicare filozofică a adevărurilor de credință, în detrimentul fundamentului biblico-teologic al catehezei. Catehezele morale ale lui *Ioan Crisostomul* sunt ținute de autor mai ales în prima săptămână de după Paști. În ele este repetată cu insistență exigența noilor botezați de a păstra intact noul spirit primit în Botez, de a rămâne mereu „neofiți”. Folosind un limbaj puțin elevat, *Teodor de Mopsuestia* preferă cateheza sacramentală a Botezului și Euharistiei, insistând asupra riturilor creștine de inițiere. Prin Botez, creștinul începe o viață nouă, care este alimentată de Euharistie, sacrament prin care omul moare pentru păcat pentru a învia împreună cu Cristos.

Cateheza reprezintă un aspect al activității Bisericii de transmitere și aprofundare a misterelor credinței și de trăire a lor. În procesul de pătrundere a creștinismului în lumea și cultura greco-romană, cateheza începe să capete și aspecte propriu-zis științifice, un exemplu în acest sens fiind contribuția și tentativa lui Augustin de a realiza un dialog între știința creștină și tradiția clasică. Deși Biserica se arată sceptică față de *paideia* păgână (chintesența anticiei realizări sau împliniri a vieții), comunitățile monastice și episcopii au deschis școli pentru învățarea Scripturii și a cultului divin. O dată cu decăderea sistemului scolastic imperial și a răspândirii creștinismului atât în imperiu, cât și în afara fostelor sale granițe, Biserica începe să acorde o atenție tot mai mare misiunii sale nu numai de evanghelizare, dar și de culturalizare a maselor. Pe lângă marile mănăstiri și centre episcopale sunt deschise școli care le prevestesc pe cele conventuale medievale, în care, alături de studiul Scripturii și al Sfinților Părinți, este păstrată și transmisă posterității *paideia* antichității greco-latine.

XIX. ORGANIZAREA BISERICĂ ÎN SEC. IV-VII

Botezul (secolele V-VII). În fața obiceiului mereu crescând al secolelor IV și V de a amâna Botezul pentru vârsta adultă, ca și datorită practicii crescânde a botezului copiilor, s-a impus de la sine o modificare a practicii catecumenatului trienal introdus de preotul Hipolit din Roma († 235 sau 236). Un alt motiv al acestei schimbări îl găsim în contextul pătrunderii creștinismului în rândul popoarelor germanice. Acum, timpul catecumenatului se scurtează considerabil, deoarece exemplul convertirii principilor este urmat imediat de populația (nu de toți supușii) pe care aceștia o conduc. În aceste cazuri, convertirea însemna mai mult o abandonare a cultului idolilor și un interes exterior pentru creștinism, iar în comparație cu primirea Botezului în secolele anterioare, convertirea de acum are carențe grave pentru înlăturarea cărora Biserica va munci secole de-a rândul.

În secolul al VI-lea, Botezul este administrat într-o măsură crescândă în parohii și mai puțin în catedrale. Se încearcă apoi să se păstreze sărbătoarea Paștelui ca dată a Botezului, însă sinodul din Mâcon, din 585, trebuie să constate că la această sărbătoare sunt botezați doi-trei copii. Mulți nou-născuți sau copii de doi sau trei ani erau botezați la Crăciun sau în sărbătoarea altui sfânt. Cezar de Arles se adaptează situației: într-o formă sintetică, expune părinților și nașilor copilului conținutul și forma vechiului catecumenat ce-și avea perioada intensă a Postului Mare. ²i acum este preferat acest timp ca fiind cel mai potrivit pentru pregătirea părinților și a nașilor, care trebuiau să se angajeze în educarea creștină a copiilor. Pentru botezurile ce se celebrează în timpul anului, Cezar cere părinților măcar o săptămână de pregătire (rugăciune, post și participare la Liturghia de dimineață), timp în care copilul primea impunerea mâinilor și ungerea cu sfânta crismă. În Spania secolelor al V-lea și al VI-lea, timp în care se încearcă o convertire forțată a evreilor, sunt atestate și numeroase cazuri de botez a adulților.

5. Liturgia

În primele trei secole se fixează liniile fundamentale liturgice, în special în privința celebrării euharistice (anafora și canonul). Părțile celelalte ale Liturghiei se dezvoltă și se modifică mai ales în privința formulelor doxologice, îmbunătățiri care reprezintă rezultatul clarificărilor doctrinare din lungile controverse dogmatice ale primelor concilii. Apoi, o dată cu răspândirea botezului copiilor și cu schimbările profunde ale disciplinei penitențiale, sunt scurtate sau chiar abandonate formulele prin care catecumenii și penitenții erau invitați să părăsească grupul celor ce participau la Liturghie. Deși părinți orientali, precum

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Vasile cel Mare și Ioan Crisostomul, își dau seama că Liturgia Euharistică este prea lungă, Orientul va păstra, în mare parte, aceeași structură a Liturghiei²⁰⁰.

Orientul. Patriarhiile orientale, Antiohia, Alexandria și Constantinopol, sunt și centre care impulsionează o liturgie care se caracterizează printr-un mai mare dramatism, fără însă a-i prejudicia accentuatul caracter misteric. Liturgiile orientale din secolele IV și V scot în evidență și participarea terestră la cultul adus Sfintei Treimi de către îngeri, iar controversile cristologice accentuează într-însele acțiunile salvifice ale Mântuitorului, atotputernicia Logosului divin și opera sacerdotală a veșnicului Preot Cristos.

Cea mai veche dintre formele liturgice este așa-numita *liturgie clementină*, ce se găsește în cartea a opta a *Constituțiilor apostolice*²⁰¹ și care conține un formular complet al celebrării Liturghiei duminicale. La rândul ei, „liturgia clementină” depinde de *Tradiția apostolică* a lui Hipolit Romanul.

Așa-zisa liturgie apostolică a Siriei orientale din secolul al V-lea s-a păstrat în liturgia nestorienilor, a malabarezilor și a caldeilor uniți cu Roma. În Siria occidentală se afirmă *liturgia lui Iacob cel Mic*, ale cărei origini trebuie căutate la Ierusalim și care a devenit liturgia creștinilor din Edessa (iacobiți). Alexandria crează *liturgia lui Marcu*, prezentă în papirusuri din secolele al IV-lea și al VI-lea, preluată de copti și considerată ca liturgia marelui lor Ciril. Aceasta a influențat textele rugăciunilor din *Eucologhionul* atribuit episcopului Serapion din Thmuis († după 362), prieten al sfinților Anton abate și al lui Atanasie. Liturgiei lui Marcu i-au urmat liturgiile lui Vasile cel Mare și ale lui Grigore din Nazianz. Formularele liturgiei copte au trecut apoi la etiopieni, care le-au îmbogățit cu numeroase anafore. Însă în cadrul liturgiilor orientale, cea care se va impune cel mai mult este *liturgia bizantină* de la Constantinopol, bazată pe două formule atribuite episcopului de Cezareea, Vasile, și episcopului capitalei, Ioan Crisostomul. Primul formular, mai lung, era folosit cu precădere în zilele de duminică, în timpul Postului Mare, ca și în vigiliile marilor sărbători. Al doilea s-a impus în liturgia greacă din capitală și apoi, o dată cu extinderea dominației imperiale în lumea slavă, s-a impus în toate țările ce vor

---

²⁰⁰ După conciliile din Efes și Calcedon, monofiziții și nestorienii vor dezvolta liturgii proprii, ale căror forme se cristalizează în secolele VI-VII, chiar dacă ulterior ele vor mai suferi modificări și îmbunătățiri.

²⁰¹ Apostolii l-ar fi însărcinat pe papa Clement cu scrierea sau răspândirea acestei opere. În realitate, ea aparține unei perioade posterioare, probabil sfârșitului sec. al III-lea.

XIX. ORGANIZAREA BISERICĂSĂ ÎN SEC. IV-VII

intra sub jurisdicția Constantinopolului. Din secolul al X-lea, această liturgie va fi numită a sfântului Ioan Gură de Aur.

Occidentul. După înlocuirea limbii grecești cu cea latină (în jurul anului 380), Occidentul va dezvolta noi forme liturgice, forme promovate mai ales de pontifii romani. Înainte de formarea celor două mari liturgii occidentale, romano-africană și galică, exista o formă liturgică fundamentală comună întregului Occident, formă pe care Roma o va modifica curând.

Liturgia romană este cea mai importantă pentru întreg Occidentul și se va impune în fața tuturor celorlalte liturgii latine occidentale, deși la început era asemănătoare lor, așa cum și acestea aveau multe aspecte comune. Această liturgie evidențiază, în primul rând, „medierea” mântuitoare a lui Cristos, prezentă în doxologiile rugăciunilor care se termină „per Christum”. Sunt evitate apoi elementele dramatizante și poetice, păstrându-și astfel o solemnitate impunătoare diferită de cea orientală.

Trecerea de la liturgia greacă la cea în limba latină are loc la Roma, proces de tranziție care se completează spre sfârșitul secolului al IV-lea. Însă dezvoltarea unor formulare proprii romane este verificabilă doar într-o perioadă posterioară²⁰². Reformele liturgice importante sunt atribuite papilor Damasus (366-384), Gelaziu I (492-496), Grigore cel Mare (590-604) și episcopului de Milano, Ambroziu († 397). Probabil că în timpul lui Damasus au fost introduse mai multe sărbători, inițiindu-se astfel formarea anului liturgic.

*Liturgiile galicană*²⁰³, *spaniolă* (vizigotă) și *milaneză* (ambroziană). Liturgia *galicană*, cu rugăciuni nu prea diferite între ele, are un rit relativ unitar al Liturghiei, dar nu cunoaște un formular fix al acesteia, ci formulare proprii fiecărei duminici și sărbători. În prefață, se

---

²⁰² De exemplu, *canonul*, adică partea centrală a Misei romane dintre *Sanctus* și *Pater Noster*, dobândește o formă stabilă spre sfârșitul sec. al VI-lea. Cu excepția *Sacramentariului Leonian* (sau *Veronese*, de la localitatea unde a fost descoperit), care cel puțin în parte aparține perioadei lui Leon cel Mare, izvoarele principale (sacramentariile: culegeri de rugăciuni ale Misei și binecuvântări) pentru cunoașterea liturgiei romane au suferit transformări care ne împiedică să stabilim o cronologie precisă în evoluția acestei liturgii.

Sacramentarium Gelasianum are caracteristicile unei cărți oficiale; forma în care ni s-a păstrat aparține perioadei franco-carolingiene (700-750).

Sacramentarium Gregorianum (baza viitorului *Misal roman*) conține elemente care, în forma cea mai veche la care se poate ajunge, aparține perioadei lui Grigore cel Mare. Este misalul folosit pentru celebrările papale în 754 și pe care Pepin l-a introdus în regat cu ocazia încoronării și a prezenței papei Ștefan al II-lea.

²⁰³ Conform unui palimpsest descoperit în abația din Weissenburg (Alsacia), originile acestei liturgii pot fi stabilite în secolele al V-lea sau al VI-lea.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

distanțează de tradiția antică, iar în rugăciuni, se apropie de tradiția orientală printr-o exprimare patetică și diluată în conținut; este mai înclinată spre somptuozitate și fast. Liturgia *spaniolă* sau vizigotă va suferi transformări mari o dată cu invazia arabilor (711), purtând numele apoi și de mozarabică (mozarabi – vechii creștini arabizați). Atât în liturgia din Galia, cât și în cea din Spania se observă efectul controverselor cu arianismul: medierea mântuitoare a lui Cristos este pusă pe plan secund, acordându-se un spațiu mai amplu rugăciunilor adresate direct lui Cristos. La aceasta se adaugă o adorare deosebită a Sfintei Treimi, așa cum era și în liturgia bizantină. Alături de aceste trăsături comune ale liturgiilor din Galia și Spania, în liturgia *milaneză* se observă și influența romană. Canonul Liturghiei romane era prezent la Milano deja din timpul lui Ambroziu²⁰⁴.

---

²⁰⁴ Deși studiile ulterioare ale marilor liturgiști au clarificat multe probleme în domeniu, credem că *Istoria liturgiei* în patru volume (2371 pagini) a lui M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, Milano 1945-1953, merită să fie menționată aici. Alte lucrări de istorie a liturgiei: B. NEUNHEUSER, *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*, 1983², 160 pagini; E. CATTANEO, *Il culto cristiano in Occidente; note storiche*, Roma 1984², 658 pagini. Pentru o sinteză a liturgiei, pastoralei și pietății creștine din secolele IV-VII, cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, I, 316-335; III, 282-297.

XX.**BISERICA ȘI CULTURA PĂGÂNĂ****1. Primele patru secole**

După libertatea acordată creștinilor, aceștia reprezentau încă o minoritate într-un imperiu a cărui viață culturală era profund marcată de păgânism. Însă și creștinii proveniți din păgânism erau tributari culturii acestuia. Din acest motiv, Biserica începe să-și pună din ce în ce mai acut întrebarea: în ce măsură poate să accepte și în ce măsură trebuie să respingă o moștenire culturală incompatibilă cu vocația și identitatea ei. Răspunsurile scriitorilor creștini variază în funcție de experiența lor personală, ca și de importanța pe care fiecare o dădea unui aspect sau altuia al culturii antice. Apoi, când creștinii vor deveni mai numeroși, mai puternici, ba chiar competitivi în lumea culturală, atitudinea de teamă sau chiar refuz al culturii păgâne se va modifica în sensul unei analize și a unei acceptări a unor aspecte culturale, mai înainte refuzate cu desăvârșire.

Considerată din punctul de vedere al conținutului, *literatura profană* este refuzată de majoritatea autorilor creștini. Aceasta era impregnată de mitologie, considerată ca imorală. Totuși, atât Vasile cel Mare, cât și Grigore din Nazianz consideră că aceasta poate fi folosită în educarea tinerilor, bineînțeles, cu distincția riguroasă între ceea ce poate fi acceptat și ceea ce trebuie refuzat, iar Nazianzenul afirmă că o bună cunoaștere a literaturii grecești poate contribui la întărirea credinței. Episcopul de Milano, Ambroziu, afirmă că autorii păgâni trebuie cunoscuți pentru a le combate erorile. Mai mult, el este de acord că scrierile multor filozofi păgâni conțin adevărate valori ce trebuie cunoscute. Ieronim, în singurătatea grotei din Betleem, îl citește pe Virgiliu și pe alți poeți și istorici păgâni.

În dificilul și lungul său drum spre convertire, Augustin este influențat de cultura păgână acumulată înainte, cultură pe care el o va filtra și analiza mai bine în anii când, episcop fiind, va păstori comunitatea din Hippona. El este împotriva acelei *vanitas* literară a retoricii, ca și împotriva întregii *curiositas*, de care fusese dominat mai înainte. Totuși, atât Cicero, cât și Virgiliu îl influențează în scrierile sale în formă de dialog, ca și în legile stilistice ale retoricii, iar în programa sa de studiu și cercetare se va folosi de schema antică a celor șapte *artes liberales*²⁰⁵. Mai târziu, ca păstor al sufletelor, Augustin se rupe de cultura antică, considerând-o inutilă, periculoasă chiar pentru credincioși. Refuză categoric formalismul retoricii și eleganța oratoriei și

²⁰⁵ Evul mediu preia artele liberale antice și le împarte în două: *Trivium* (materile lingvistice: gramatica, retorica și dialectica) și *Quadrivium* (științele matematice: geometria, aritmetica, astronomia și muzica).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

tot la fel de radical este și împotriva conținutului literaturii păgâne, pe care o consideră imorală și plină de superstiții și mitologii opuse fundamental monoteismului creștin. El este convins că această literatură este sortită morții și uitării definitive. Într-o schiță de studii (*Doctrina christiana*) destinată formării clerului, apoi și laicului creștin, Augustin afirmă că studiul Scripturii este *unum necessarium*. Geografia, istoria și științele naturale trebuie cunoscute numai în măsura în care ajută la o mai bună cunoaștere și trăire a mesajului conținut în Biblie. Totuși, pentru grupuri mai mici, care au timp și înclinație spre o viață contemplativă, el le indică și o cunoaștere a filozofiei. Însă, marcat fiind prin propria-i experiență de valoarea absolută a lui *Summum bonum*, Augustin se păstrează distant, sceptic chiar față de tot ce aparține „acestei lumi”.

Totuși, atât el, cât și ceilalți sfinți Părinți ai acestei perioade s-au interesat foarte puțin de crearea unor *școli creștine* în care să se aplice programul lor cultural și pedagogic. Fiii familiilor creștine mergeau în continuare la școlile păgâne; tinerii frecventau academiile unde majoritatea profesorilor erau păgâni. Biserica, în ansamblul ei, crede că educația creștină primită în familie este suficientă pentru a-i proteja pe copii și tineri de erorile păgâne. La fel, nu cunoaștem inițiative ale Bisericii de a influența în sens creștin legislația și planificarea studiilor în imperiu.

În scrierile sfinților Părinți se poate observa cu ușurință influența retoricii, a dialecticii și a normelor stilistice proprii culturii păgâne. Totuși, în aceste scheme formale, autorii creștini au introdus un conținut de o superioritate indiscutabilă: este noul ideal prezent în scrierile lor, prospețimea și forța de convingere a argumentării, noile speranțe, noua orientare a vieții, ca și noua semnificație a naturii umane. În cadrul celor două limbi de circulație, greaca și latina, prima era mult mai flexibilă, mai bogată și mai sugestivă în conținut și în formulare. Datorită superiorității ei, un orator ca Ioan Gură de Aur putea să-i captiveze fără dificultate pe ascultătorii săi din capitala imperială de pe malurile Bosforului. În Occidentul latin însă, autorii creștini, prin scrierile și discursurile lor, care dau o nouă formă și un nou conținut limbii latine în decădere, au salvat această limbă de la anchilozarea la care era destinată.

Rămânând tot în cadrul cultural al timpului, trebuie menționat că autorii creștini sunt total împotriva *teatrului*, a jocurilor circului, împotriva luptelor cu gladiatori, ca și a tuturor reprezentărilor teatrale, multe din ele licențioase, care aveau loc în orașe. În timp ce se desfășurau astfel de reprezentații, bisericile rămâneau goale. În anul 325, împăratul Constantin cel Mare interzice jocurile cu gladiatori

XX. BISERICA ȘI CULTURA PĂGÂNĂ

pentru partea orientală a imperiului; în Occident, acestea sunt interzise la începutul secolului al V-lea de împăratul Onoriu. Celelalte forme de spectacol păgân, teatrul și cirul, au continuat datorită faptului că erau integrate în calendarul sărbătorilor publice. Biserica și-a dat seama că, atâta timp cât acestea vor continua să existe, ele vor constitui un obstacol serios în calea acceptării moralei creștine. Din acest motiv, oamenii Bisericii se opuneau cu înverșunare atât teatrului și cirului, cât și întregii industrii și oamenilor angajați în menținerea lor. Cu timpul, actorii, ghitariștii, flautiștii și alții trebuiau să-și părăsească profesia dacă doreau să fie admiși la Botez.

Pe de altă parte, era clar că formele de divertisment păgâne nu puteau fi suprimate nici prin legile și dispozițiile cele mai drastice, dacă nu se încerca o înlocuire a zilelor de sărbătoare păgâne cu altele, creștine bineînțelese, care să satisfacă necesitatea de destindere și distracție a mulțimilor. Aici trebuie să vedem începuturile formării *calendarului creștin*. În formarea acestuia, era absolută nevoie de participarea autorităților statale și a împăraților. În anul 357, împăratul Constanțiu elimină din sărbătorile imperiale numele zeilor păgâni și ceremoniile sacrificale. Însă pentru zilele festive și jocurile legate de acestea, zile în care se comemora de păgâni încoronarea împăratului, Biserica nu poate face nimic. Un prim pas se va face atunci când duminica este stabilită ca zi de odihnă obligatorie. Începând cu Teodosiu I, toate duminicile, săptămânile de dinainte și de după Paști, Epifania și Nașterea Domnului sunt recunoscute de stat ca și sărbători creștine, iar sărbătorile păgâne care se celebrau în aceste perioade nu mai sunt înregistrate în actele statale. Cu toate aceste dispoziții de încreștinare a calendarului, pentru o bună perioadă de timp, cirul, mai ales în Orient, și-a menținut o mare popularitate în rândul maselor.

În globalitatea lor, schimbările produse de Biserică în cultura și societatea primelor patru secole, ar putea fi sintetizate în următoarele afirmații:

- cea mai mare parte a populației se încreștinează, iar în cadrul acesteia, puterea și influența clerului și a monahilor devin din ce în ce mai evidente, decisive chiar;

- cu ajutorul statului, ierarhia Bisericii reușește să încreștineze parțial sărbătorile, mentalitățile și structurile sociale ale antichității. Totuși, atât din punct de vedere intelectual, cât și sub aspectul ridicării nivelului etico-moral al societății, în cei 125 de ani care despart Conciliul din Niceea de cel din Calcedon, Biserica seamănă mai mult decât să culeagă.

2. Educație și cultură în Occidentul latin (sec. V-VIII)

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Informații generale. În perioada care precede dispariția imperiului roman occidental, școlile păgâne își păstrează aproape intact prestigiul pe care-l aveau înainte. La începutul regatului lui Carol cel Mare, din aceste școli nu mai exista aproape nimic. Este organizat un nou tip de educație, care va influența istoria culturii occidentale până în secolul al XII-lea. Civilizația scrierii este distrusă, iar formarea intelectuală a laicilor aproape că nici nu există. Din rândul clerului, doar o elită a acestuia și a principilor creștini au acces la noua cultură care începe să se înfiripe pe lângă mănăstiri sau în jurul bisericilor mai importante.

Această transformare lentă, dar decisivă, are loc pe parcursul celor două secole care despart antichitatea de evul mediu. În rândul populațiilor germanice rămase ariane, școala antică a continuat să existe, iar împărații ariani nu au făcut nimic nici pentru a o susține, nici pentru a o distruge. În Galia (până la începutul secolului al VI-lea), în Italia (până la începutul secolului următor) și în Africa (până la invazia arabilor), școlile de gramatică, ca și cele ale retorilor, au continuat să funcționeze și să-și mențină programa tradițională de studii. Acolo unde școala nu a putut supraviețui, cultura clasică și-a găsit refugiul în rândul familiilor aristocrate. „Senatorii” Galiei meridionale și nobilii hispano-gotici au continuat să cultive gustul pentru vechiul stil și pentru înțelepciunea scrierilor antice.

În același timp, influența culturii antice a marcat cultura clericilor și a călugărilor. Papa Grigore cel Mare și Casiodor, la sfârșitul secolului al VI-lea, Isidor din Sevilla și discipolii săi, în secolul următor, ne apar astăzi ca niște moștenitori ai scriitorilor antici. ³¹ Dacă ei au contribuit la formarea culturii medievale, aceasta s-a datorat mai mult faptului că ei au păstrat moștenirea trecutului, în locul inventării unui nou sistem de gândire. Ei se înscriu pe linia sfântului Augustin și nu sunt adevărați „fondatori”, așa cum sunt maeștrii irlandezi și anglo-saxoni. Urmându-le exemplul, clericii și călugării Occidentului, în poeziile și discursurile lor, au rămas fideli formelor clasice și, deși se simt jenați de patrimoniul cultural necreștin pe care-l posedă în bună parte, nu sunt deocamdată capabili să creeze o veritabilă cultură creștină fundamentată pe Sfânta Scriptură.

Totuși, necesitatea unei culturi creștine se simte cu acuitate chiar înainte de dispariția școlilor clasice, iar școlile creștine ce se formează vor să fie nu o continuare a vechilor școli, ci rivale ale acestora. La începutul secolului al VI-lea, reformatorii, formați în centre monastice sau inspirați de acestea, au creat centre de studii pentru clerul parohial și pentru episcopi, în care se promova cultura ascetică și formarea gustului pentru studiile biblice.

Noua cultură creștină. În secolul al V-lea, ostilitatea față de cultura clasică, manifestată deja în ambiencele monastice la sfârșitul antichității, își găsește acum noi adepți mai ales în rândurile rigoriștilor, care nu văd nimic bun nici în păgânismul propagat de aceasta, nici în

XX. BISERICA *I CULTURA PĂGÂNĂ

stilul în care fusese scrisă, stil considerat prea complicat și artificial. Lectura poezilor păgâni nu servește la altceva decât la alimentarea senzualității, iar doctrinele filozofilor contribuie doar la înșelarea spiritelor slabe și la propagarea devierilor doctrinale. Acum este timpul în care Biserica se interesează cel mai mult de formarea creștină a poporului, iar pentru atingerea acestui scop, păstorii trebuie să știe doar să scrie și să citească deoarece, conform unui dicton repetat deseori, Evanghelia trebuie să fie predicată acum păcătosului, nu retorului. Primul pas la care este obligat monahul este acela al „convertirii”, adică al abandonării tuturor obiceiurilor acestei lumi: familie, bogății, meserii și, mai ales, abandonarea înțelepciunii umane. Unul dintre exponenții de seamă ai acestei convertiri este sfântul Benedict de Nursia, care, așa cum scrie biograful său, papa Grigore cel Mare, „și-a retras piciorul abia pus pe pragul acestei lumi și, disprețuind locuința și bunurile tatălui, dorind să placă doar lui Dumnezeu, vrea să devină monah”. El este *scienter nescius et sapienter indoctus*. Însă această „sfântă ignoranță” nu însemna refuzul oricărei culturi, deoarece călugării Occidentului își însușesc cel puțin acel minim de cunoștințe care să le permită să citească Sfânta Scriptură și alte scrieri pioase, hagiografice.

Noua orientare spirituală și culturală a monahilor a avut o influență deosebită și asupra preoților și episcopilor. Aceștia din urmă, proveniți, în cea mai mare parte, din rândul claselor aristocrate, trebuie să se elibereze de multe din aspectele trecutului lor: modul de viață bogat și luxos, dar mai ales ei trebuie să realizeze o profundă eliberare interioară și intelectuală de tot ceea ce aparținea literaturii, filozofiei și gândirii păgâne.

Preoții și diaconii, la fel ca și episcopii, trebuie să renunțe la tot ceea ce este pământesc. În nenumăratele acte ale conciliilor provinciale, se repetă mereu aceleași denunțări și condamnări ale compromisurilor pe care aceștia le fac cu ceea ce aparține lumii, și cum ar fi putut fi altfel de vreme ce ei nu primiseră nici o formare religioasă solidă, ci trecuseră direct de la starea laicală la cea clericală? Pentru acest motiv, episcopul îi adună în jurul bisericii catedrale și aici, tânărul cleric, sau cel destinat acestei misiuni, sub privirea sa grijulie, învață să scrie și să citească, dar mai ales învață trăirea spiritului evanghelic.

Trebuie să precizăm că, pentru perioada de care ne ocupăm acum, mai importante sunt școlile monahale, școli în care monahul se eliberează, așa cum am menționat deja, de ceea ce aparține acestei lumi, iar diferitele activități din interiorul zidurilor mănăstirii: rugăciunea, liturgia, lectura, muncile manuale, nu aveau alt scop decât această eliberare, prin care monahul devine capabil să-l preamărească pe Dumnezeu și să-și mântuiască sufletul. În lungul și dificilul proces de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

convertire, discipolul trebuie să asculte de maestru, de abate. Atât maestrul, cât și discipolul își îndreaptă atenția asupra Scripturii, numai asupra ei, deoarece aici sunt ascunse toate comorile înțelepciunii și ale științei. Astfel, cine vrea să cunoască poezia nu are altceva de făcut decât să studieze *Psalmii*, cine iubește științele fizice își poate găsi satisfacția în citirea și meditarea *Genezei*, cine este înclinat spre istorie să citească cronicile Vechiului Testament, iar cine vrea filozofie să mediteze cu atenție epistolele pauline.

Când un monah ajunge episcop, fapt frecvent la începutul secolului al VI-lea, acesta dorește ca și clericii săi să imite modul de viață în care el se formase. Astfel, episcopul de Arles, Cezar, fost monah la Lérins, le cere acestora să participe în catedrală la rugăciunea Breviarului: *tertia*, *sexta* și *nona*. Alături de acești clerici, care rămân în jurul episcopului, îndeplinind diferite activități pastorale, juridice sau administrative, era nevoie și de alții care să se ocupe cu pastorația zonelor rurale. Nereușind să se ocupe și de formarea acestora, episcopul îi alege pe clericii mai pregătiți din *domus ecclesiae* (sau *domus episcopi*) ca să se ocupe cu formarea păstorilor destinați acestor zone rurale. Alături de noua categorie de clerici care se formează, sunt aleși și laici care să învețe citirea textelor sacre și cunoașterea preceptelor divine și bisericești. Aici își are începutul *școala rurală medievală*. Începuturile sunt, bineînțeles, modeste. Școala este rară și nu prea frecventată. Într-însa un cleric, în altă parte un monah, îi învață pe puștii învățăcei să citească, să cânte și poate și să scrie, dar mai ales îi învață să fie virtuoși.

În cadrul vizitei sale pastorale, episcopul cercetează nivelul cunoștințelor și al spiritualității învățăceilor laici, iar celor ce făcuseră progrese mai mari, le garantează posibilitatea primirii ordinelor sacre. Nivelul cunoștințelor cerute era destul de modest. Într-un sinod ținut la Vaison în anul 529, episcopul Cezar de Arles le cere candidaților la ordinul diaconatului să fi citit deja de patru ori întreaga Sfântă Scriptură. La mijlocul acestui secol, unui episcop i se cere cunoașterea din memorie a întregii psaltiri. Bagajul cunoștințelor clericilor va rămâne destul de modest până în momentul în care pe continent vor sosi călugării englezi și irlandezi. Cu dânșii începe o adevărată reînnoire a culturii religioase creștine.

Acestor barbari celți și anglo-saxoni le-a revenit onoarea de a aplica cu succes principiile culturii creștine. Atunci când moare Isidor din Sevilla (636), regele din estul Angliei înființează o școală creștină; irlandezii se stabilesc la Lindisfarne; discipolii sfântului Columban deschid centre ascetice în Galia și Italia, iar în toate acestea, studiile erau centrate doar pe Sfânta Scriptură. Spre sfârșitul secolului al VII-lea, în cadrul schimburilor intelectuale dintre lumea nordică și cea

XX. BISERICA ^aI CULTURA PĂGÂNĂ

mediteraneană, mănăstirile nu se mai mulțumesc numai cu o cultură ascetică; acum ele încep să promoveze și studiile literare, prin aceasta neintenționând să revină la programa studiilor antice. ^atiința monastică, centrată pe gramatică, pe numărare și cânt, are ca scop principal studiul Bibliei și celebrarea liturgiei în care se conciliază dragostea față de litere cu cea pentru Dumnezeu.

Când Carol cel Mare devine rege al francilor (768), marile mănăstiri care trebuiau să deschidă calea *renașterii carolingiene* erau deja în plină forță. La Corbie, Saint-Martin de Tours, la Saint-Gall, Fulda, Bobbio și în alte locuri, călugării recopiau manuscrisele, utilizând uneori un nou stil de scriere. Viitorii colaboratori ai lui Carol cel Mare își începuseră deja cariera lor literară: Paul Diaconul este în serviciul principilor longobarzi; în anul 767, Alcuin, maestrul școlii din York, îl întâlnește la Pavia pe Petru din Pisa, care este exponentul reînnoirii studiilor gramaticale în Italia de Nord. În sfârșit, elenismul își făcuse deja reapariția la Roma.

La început, programul reformator al lui Carol cel Mare este destul de modest și limitat. Voind să refondeze mai ales școlile, regele se gândește întâi de toate la reforma religioasă inițiată de tatăl său, Pepin cel Scurt. Vrea ca orice cleric și monah să știe să citească Scripturile și să celebreze liturgia în mod corect și în același fel în tot regatul său. Pentru aceasta, producția literară a secolului al VIII-lea este predominant religioasă: opere liturgice, exegetice, drept canonic și vieți ale sfinților. Numărutul și astronomia sunt științe ajutătoare celor religioase. Autorii profani recopiați în *scriptoria* nu sunt studiați în conținutul operelor lor; de aceea, literații primei generații carolingiene nu pot fi considerați niște umaniști ai timpului. Trebuie să așteptăm sfârșitul acestui secol pentru ca, în unele centre de studii, de exemplu la Saint-Martin de Tours și la curtea regală, artele liberale să devină într-adevăr obiecte de studiu.

Scopul principal al regelui și al prietenilor săi este acela de a reda clerului plăcerea de a scrie corect latinește. De aceea, toate eforturile se concentrează asupra gramaticii: gramaticieni sunt Petru din Pisa și Paul Diaconul, aduși din Italia de rege însuși; gramatician este Clemens Scotus, care se stabilește la curtea acestuia. Marele Alcuin transmite pe continent tradiția gramaticală anglo-saxonă. În cartea sa *De grammatica*, el intenționează să înlăture toate barbarismele și solecismele și să fixeze o punctuație și o ortografie corectă. Aceste eforturi au salvat limba latină de la procesul de degradare în care căzuse, transformând-o în latina medievală, limba culturii și civilizației, mijlocul privilegiat de comunicare al tuturor literaților occidentali.

Pentru a citi și a scrie corect, era nevoie de manuscrise scrise tot la fel de corect. Pentru acest scop, regele încurajează dezvoltarea

TEME DE ISTORIE A BISERICII

atelierelor de scris (*scriptoria*) și formarea copiștilor. Stilul scrierii ce se impune acum în toată Europa, ordonată, cu litere bine conturate, minuscule, poartă numele promotorului ei principal: scrierea carolingiană. Astăzi avem 8.000 de manuscrise ale acestei perioade, iar ele nu reprezintă decât o mică parte din imensa producție literară ieșită de pe mesele scriptoriilor. Copiștii transcriu fără distincție tot ce le cade în mână: autori sacri și profani. Grație intervenției lor, ajunge până la noi întreaga pleiadă a antichității: sfinții Părinți, gramaticienii, retorii, poeții și prozatorii latini. Imensă este datoria și recunoștința pe care cultura europeană o datorează acestor copiști, căci fără dânsii astăzi nu am fi cunoscut multe din scrierile latine ale antichității.

Din cauza aspectului ei monden și literar, cultura secolului al IX-lea își atrage reproșurile spiritelor religioase mai rigide. În loc să studieze misterele Scripturii, înamorații acestei culturi se ocupă cu puerilitatea tragediilor și cu invențiile poezilor. Creștinul se poate oare mântui cu ornamentele discursurilor și cu citirea poemelor? Oare sufletul nu este amenințat de falsa glorie a autorilor păgâni? De la sfârșitul antichității și până acum, acestea sunt întrebările și neliniștile care frământă spiritele rigoriste.

În pofida acestor neliniști, cultura carolingiană este de acord că știința gramaticală (adică studiile literare) este de ajutor pentru studiul și înțelegerea Scripturii. Însă din conținutul acestor scrieri trebuie scos tot ceea ce este idolatrie, magie și erotism. În felul acesta, ne întoarcem la principiile enunțate, cu secole înainte, de sfântul Augustin. Dintre științe, dialectica atrage atenția într-un mod deosebit. Ioannes Scotus îi învață pe carolingieni că acest instrument rațional îi poate ajuta în căutarea lui Dumnezeu. Pornind de la această idee, Scotus scrie *De divisione naturae*, prima sinteză filozofico-teologică a Occidentului. Prin această operă, autorul face loc, în Occidentul latinizat, geniului sfinților Părinți greci. Nutrit de ideile neoplatonice și animat de o credință profundă, autorul realizează o frescă grandioasă: plecând de la Dumnezeu și studiind apoi creația, el se întoarce la Dumnezeu prin medierea lui Cristos. Această operă nu s-a bucurat de primirea pe care o merita, și aceasta din motivul că literații carolingieni erau prea dependenți de tradiția patristică latină.

Astfel, în cadrul literar, filozofic și teologic al secolului al IX-lea, nu toți au aceleași idei. Unii vor să pună artele liberale în slujba lecturii divine; alții, mai optimiști, cum este celebrul Lupus din Ferrière, vor să studieze științele pentru ele însele, scoțând în evidență frumusețea și adevărul existente în scrierile păgâne.

Ajunși aici, se impune precizarea unui aspect deloc secundar: originalitatea primei renașteri carolingiene este mai puțin grandioasă decât am

XX. BISERICA ^aI CULTURA PĂGÂNĂ

fi înclinați să credem. Ceea ce a frapat cel mai mult, atât pe contemporanii lui Carol cel Mare, cât și pe urmașii acestei perioade, a fost, în primul rând, legislația scolastică a acestuia. De fapt, în Anglia, Bavaria și Galia episcopii și principii luaseră deja de mai înainte o serie de măsuri prin care-i obligau pe preoți și călugări să se instruiască. Carol continuă această inițiativă, restaurând școlile parohiale și episcopale existente. Regele decide ca în fiecare episcopie și mănăstire să se studieze *Psalmii*, *notae*-le (stenografia), cântul și gramatica, iar toate cărțile existente să fie corectate cu grijă. Ceea ce este nou acum este faptul că regele decide ca această programă să se aplice în *fiecare* episcopie și mănăstire. Studiile nu mai trebuie să reprezinte privilegiul unor centre, așa cum fusese până acum. Însă scopul acestei renașteri rămâne același: pregătirea clericilor pentru a putea înțelege Biblia și pentru a oficia cultul divin.

Carol cel Mare nu a voit să fie doar un legislator. Colecționând scrieri din toate țările, el a căutat să formeze la curtea sa un centru cultural de prestigiu, o nouă Atenă a Occidentului. Ca și principii barbari, Carol are o predilecție deosebită pentru problemele științifice și pentru astronomie. Nu lipsesc apoi preocupările pentru litere și pentru manierismul literar și oratoric, aspecte care reprezintă una din caracteristicile renașterii ce-i poartă numele. Totuși, ca și centru cultural creștin, genul literar cel mai favorizat aici este cel hagiografic. Pentru a restaura poezia creștină clasică, carolingienii îl imită pe Avitus din Vienne (născut în anul 460), pe Arator (începutul secolului al VI-lea), pe abatele Aldhelm din Malmesbury (secolul al VIII-lea) și pe episcopul Eugen din Toledo (secolul al VII-lea). În alt loc, la Saint-Gall, călugării recopiază scrisorile vizigote care li se par a fi demne de modele ale retoricii.

În entuziasmul lor literar, carolingienii credeau că redescoperă operele scriitorilor antici. În realitate însă, ei reciteau scrierile înaintașilor: Casiodor²⁰⁶, Isidor din Sevilla²⁰⁷ și scrisorile vizigoților. Asemenea acestora din urmă, ei nu se interesează nici de veritabilele studii științifice și nici de filozofie. În tratatele teologice, fac apel mai mult la autoritatea sfinților Părinți decât la o reflecție personală rațională. Pe scurt, cultura carolingiană rămâne, ca și în trecut, literară și oratorică. Din acest motiv, putem afirma că adevărata renaștere

---

²⁰⁶ A trăit în sec. al VI-lea și este fondatorul în Italia meridională a unui *Vivarium*, o mănăstire cu o bibliotecă în care se traduc fragmente din sfinții Părinți și se comentează Biblia.

²⁰⁷ Începând cu anul 600, el este episcop al acestui oraș. Spirit enciclopedic, împreună cu un *staff* de colaboratori, elaborează o operă în 20 de cărți (*Etymologiae*), în care sunt rezumate cele mai diverse aspecte ale culturii timpului său.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

carolingiană este cea a secolului al IX-lea, timp în care școlile se multiplică, iar operele literare ale înaintașilor sunt recopiate cu o grijă și o minuțiozitate într-adevăr științifice²⁰⁸.

---

²⁰⁸Referitoare la istoria educației în antichitate și la rolul pe care l-a avut creștinismul în formarea intelectuală și morală a lumii antice, o importanță deosebită o au două opere ale lui H. I. MARROU, *Istoria educației în antichitate*, II, București 1997, 130-182; IDEM, *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, București 1997. Există și un excelent compendiu al istoriei educației creștine în evul mediu timpuriu: P. RICÉ, *Le scuole e l'insegnamento nell'Occidente cristiano dalla fine del V secolo alla metà dell'XI secolo*, Roma 1985.

XXI.**EVUL MEDIU OCCIDENTAL**

Prin expresia „evul mediu” (EM), introdusă de Cristofor Cellarius, la sfârșitul secolului al XVII-lea, pentru a separa istoria antică de cea modernă și contemporană, se înțelege perioada de timp cuprinsă între secolele VIII-XIII. Din mai multe motive, această delimitare este mai adecvată istoriei civile decât celei bisericești. În primul rând, expresia corespunde mai mult istoriei europene decât celorlalte continente. De exemplu, pentru imperiul bizantin ar fi cu totul greșit ca secolele VIII-XIII să fie considerate ca perioada sa de mijloc, din moment ce, la sfârșitul secolului al XIII-lea, acesta se apropia de sfârșit. S-ar putea totuși găsi o scuză la această obiecție: în această perioadă, creștinismul este mult mai viu în Occident decât în Orient, unde, din cauza legăturii strânse dintre Biserică și imperiu, aceasta pare obosită și fără putere. ^{ai} tocmai pentru acest motiv, informațiile noastre se vor opri mai mult asupra Occidentului. Apoi, dat fiind faptul că nu cunoaștem sfârșitul timpurilor, din punct de vedere cronologic, expresia EM nu este corectă.

Menționăm că EM nu reprezintă, în primul rând, o delimitare cronologică, ci indică un proces într-o cultură. Din acest motiv, astăzi se vorbește de un EM grecesc (secolele VIII-VI î.C.) sau de un EM greco-roman, indian, chinez etc.

Pentru Occident, EM reprezintă timpul nașterii, copilăriei și tinereții culturii europene. El se formează după căderea imperiului roman occidental și după migrația popoarelor. Numai în urma acestor evenimente, se formează cele trei arii geografice ale lumii cunoscute atunci:

- lumea bizantină, moștenitoarea parțială a vechiului imperiu, care nu mai este latin, ci grec;
- conglomeratul popoarelor musulmane, între care se afirmă arabii;
- aria regatelor germanice convertite unul după altul, fie de la păgânism, fie de la arianism.

În spațiul lumii creștine, tranziția istorică este lentă și durează secole de-a rândul. De exemplu, deosebirea funcțională existentă în *Christianitas*, încă unită, va deveni apoi una ontologică. În altă ordine de idei, deosebirea formală din cadrul unității occidentale Biserică-Imperiu se va transforma, pe parcursul secolelor al XII-lea și al XIII-lea, într-o deosebire ontologică, în timp ce în Orient se cristalizează ceea ce mulți istorici orientali numesc simfonie (unitatea dintre Biserică și Stat). Acea *Christianitas* occidentală, condusă de papă în secolele al XII-lea și al

TEME DE ISTORIE A BISERICII

XIII-lea, devine apoi *Corpus principum christianorum*, unde papa devine un membru al acestui corp, cu puteri delimitate, de multe ori, de principii.

Ultimele secole ale antichității romane pregătesc deja viitorul politic și cultural al EM. Pornind de aici, putem stabili o diviziune practică a istoriei occidentale. În perioada secolelor IV-VII, perioadă ce aparține încă antichității, asistăm la o compenetrare a elementelor germanice și romane, în care timp găsim germenii viitoarei culturi europene. Acum, scena istoriei o reprezintă spațiul mediteranean. În consecință, și Biserica se folosește de dreptul roman pentru a-și stabili propria-i organizare și activitate.

Începând cu perioada carolingienilor (secolul al VIII-lea), dreptul roman se va îmbogăți cu elemente germanice, fapt ce va reprezenta un avantaj și o îmbogățire a creștinismului occidental, în timp ce în Orient, cultura bizantină va ajunge la apogeu în secolul al VI-lea, pentru ca apoi să intre într-un lent și continuu declin. În acest context, Occidentul începe să reprezinte o nouă cultură, în timp ce Orientul continuă să reprezinte vechea cultură în ultima sa fază de progres.

1. Caracteristici tipologice ale EM

În general, această primă și nouă perioadă a societății în formare o putem numi copilărie și tinerețe. Un element esențial al acesteia îl reprezintă structura sa organică. Este o organizare de tip piramidal cu o bază socială agricolă. În această structură, toți membrii se simt animați de același spirit, se supun acelorași legi etice, morale, politice și, mai ales, sunt uniți într-o unică religie. Elementul religios creștin pătrunde în toate sectoarele vieții, constituind baza și norma incontestabilă a vieții publice, ca și a celei private. Astfel, creștinismul așază societatea medievală într-o lume, s-o numim transcendentă și de tip cosmic²⁰⁹. Din acest motiv, se vorbește deseori de o mentalitate mitică, tipică EM, care posedă o mare forță de fascinație și de unitate.

Pe de altă parte, trebuie accentuat faptul că EM nu reprezintă un tip de cultură autonomă, deoarece în nici o cultură nu există un punct zero, ci totdeauna descoperim rădăcini și cauze anterioare care explică și determină fazele ulterioare ale oricărei religii, ale oricărei culturi. Originea noii culturi occidentale trebuie căutată în perioada migrării popoarelor germanice care invadează imperiul roman. În acest timp, două culturi total opuse sunt destinate confruntării și compenetrării: cea a dominatorilor, mai rudimentară și mai tânără în același timp, și

---

²⁰⁹ Menționăm că o situație identică se află și în alte culturi și civilizații necreștine.

XXI. EVUL MEDIU OCCIDENTAL

cea a popoarelor dominate, superioară celeilalte, dar bătrână și fără forțe. Este foarte greu de stabilit perioada cronologică a impactului dintre aceste culturi și a nașterii celei noi. În linii generale, secolele V-VII pot fi considerate ca epoca apunerii uneia și nașterii celeilalte. În secolul al VII-lea, în special în Spania, dispar vechile instituții și apar altele noi, tipic medievale.

2. Faza de coeziune (700-1050)

În faza precedentă s-au conturat deja elementele ce construiesc și fundamentează această a doua fază: coeziunea organică a societății, forța spirituală unificatoare și forța dreptului.

După unitatea religioasă sosește și cea politică. Ordinea politică este formată dintr-o piramidă de instituții. Începe de la bază cu asociațiile țărănești, alături de care se găsesc deja marii latifundiari, domnii feudali cu titluri nobiliare de conți, duci, marchizi și baroni. În aceste categorii de persoane nu există spațiu pentru clasele inferioare (țărani, artizani etc.), cu toate că unii dintre aceștia sunt vasalii nobililor. Aceștia, la rândul lor, sunt vasalii regelui. Cu dânsul, piramida statală este completă. Într-un atare stat, regele este suveranul și garantul funcționalității întregului organism. Totuși, el nu este stăpânul absolut care poate să treacă peste legi. El este supus codului legal comun, căci acum nu există coduri de drept și nici legislative. Este adevărat că suveranul se află în vârful piramidei, dar tot la fel de adevărat este și faptul că nobilii și poporul pot să-l destituie, deoarece ei l-au ales. Din acest motiv, putem să afirmăm că acum există o suveranitate de drept, și nu una regală. În această perioadă, statul funcționează în baza unui drept inspirat din legea divină, care îl are ca autor pe Dumnezeu însuși.

3. Factori esențiali ai EM

Aceștia sunt în număr de trei:

- forța tânără a culturii germanice;
- superioritatea culturii romane;
- religia creștină.

Din coeziunea acestor trei factori se va naște cultura medievală, care deja de la origini va fi o cultură tipic creștină.

4. Aspecte și popoare din lumea romano-germanică

Până în anul 395, *vizigoții* locuiesc încă în vecinătatea Mării Negre și în stânga Dunării. Începând cu acest an, toate triburile acestui popor, bărbați, femei și copii, invadează Grecia. În 401, tutorele împăraților

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Honoriu și Arcadiu, Stilicon, reușește să-i oprească. Ei își schimbă direcția, îndreptându-se spre Illyricum și Italia, iar în 410, conduși de Alaric, jefuiesc Roma. Urmează trecerea peste Alpi și stabilirea în teritoriul francilor, în Aquitania.

Vandalii traversează Galia și Spania și ajung în Africa septentrională.

Ostrogoții ocupă Italia, stabilindu-și capitala la Ravenna.

Anglo-saxonii ocupă vechea colonie romană, Britannia.

Alemanii și bavarezii se stabilesc pe teritoriile pe care se află și astăzi.

Hunii, popor mongol, asiatic, după ce sunt alungați din China, încep marșul lent spre Occident. Conducătorul lor, Atila, după ce-i obligă la tribut chiar pe bizantini, își conduce hoardele spre Galia. Însă, în anul 451, este învins de generalul roman Aetius. Aceasta, însă, reprezintă ultima victorie a unui general al imperiului roman occidental.

În 476, Odoacru, conducătorul *ostrogoților*, îl înfrânge și-l detronează pe ultimul împărat occidental Romulus Augustulus. Deși retroactiv, acest eveniment are o importanță istorică deosebită, în ochii contemporanilor a trecut ca una din obișnuitele înfrângeri ale romanilor.

Un alt ostrogot, Teodoric (493-526), îl învinge de trei ori pe Odoacru, stabilind în Italia regatul ostrogot.

Iustinian (527-565) intenționează refacerea vechiului imperiu. În mare parte, reușește în planurile sale, distrugându-i, în 534, pe *vandalii* din Africa, iar în 552, pe *ostrogoții* din Italia. În campaniile sale militare, de un real folos i-au fost generalii Belizarie și Narses. În acest fel, Africa și Italia sunt încorporate între provinciile imperiului roman Oriental, constituindu-se exarhatele de Cartagina și Ravenna. Totuși, victoriile sale vor fi de scurtă durată și fără mare importanță.

Longobarzii, care în marșul lor migrator se opriseră pe teritoriile iugoslave, coboară în Italia, chemați fiind de bizantini în lupta acestora împotriva *ostrogoților*. Ajunși peste Alpi, se stabilesc în nordul Italiei, formându-și aici mai multe ducate în nord, în Friuli, Benevento și Spoleto.

Sintetizând, putem constata că, la sfârșitul secolului al VI-lea întreg Occidentul este divizat în regate de origine germanică. Viitoarea Europă își schimbase complet și definitiv aspectul avut în perioada romană. Pe de altă parte, dorința imperiului roman de răsărit de refacere a vechilor frontiere se dovedește zadarnică, dat fiind faptul că răsăritul creștin este amenințat de perși și slavi.

Motivele care au determinat triburile germanice să se îndrepte spre Occident sunt multe și complicate în același timp. În primul rând, este

XXI. EVUL MEDIU OCCIDENTAL

sărăcia teritoriilor lor de origine. Ca și astăzi, Occidentul reprezenta un miraj ce-i captiva. Trebuie notat apoi că aceste triburi nu intenționau în mod expres distrugerea imperiului roman sau a civilizației acestuia. Dimpotrivă, erau dispuși să adopte civilizația de aici în măsura în care nu se opunea uzanțelor proprii. Un exemplu îl avem în Teodoric, care încredințează romanilor administrația publică a teritoriilor sale. Însuși învățatul Casiodor a fost cancelar al său, iar filozoful Boetiu i-a fost prieten, până în momentul în care l-a executat pe motiv de înaltă trădare. ⁴¹În tot el, Teodoric, a fost recunoscut de către Bizanț ca și „Patricius romanorum”, fiind astfel un vicar al împăratului oriental.

Odoacru, primul rege germanic al Italiei, i-a cerut împăratului oriental confirmarea titlului său, pentru a nu fi văzut ca un uzurpator pe tronul imperial roman.

Cu totul altfel va fi raportul dintre creștini și vandalii din Africa de Nord. Ei vor fi mereu ostili catolicilor și romanilor și vor rămâne ariani până la distrugerea lor de către Iustinian.

În Spania, vizigoții aveau bune raporturi cu romanii, iar când aceștia se vor converti la creștinism, diferențele etnice nu vor mai reprezenta un obstacol, creându-se astfel o cultură creștină vizigotă de mare valoare, mai ales în domeniul liturgiei.

Anglo-saxonii. Contactele lor cu lumea mediteraneană au fost puține și marginale. Mai mult decât de cultura greco-romană, acest popor a fost influențat de Biserica irlandeză, Biserică foarte diferită de cea romană. Însă în timpul papei Grigore cel Mare (590-604), relațiile acesteia cu Roma vor suferi o întorsătură decisivă.

Poporul cel mai important în structura istorică medievală este însă poporul *francilor*. Regele acestora, Clovis (481-511), este numit consul „honoris causa” de către împăratul Anastasiu, iar Clovis, deși independent de puterea bizantină, nu se sfiește să poarte tunica consulară, pentru el având aceeași valoare ca și vechile decorații imperiale romane.

În regatul francilor, putem distinge trei zone:

- partea septentrională a actualei Franțe, Belgia și regiunea din jurul Rinului. Această zonă constituie nucleul central al regatului lor; aici, francii, superiori numeric romanilor, trăiesc după uzanțele lor tipic germanice;

- centrul Franței. Aici, francii sunt egali ca număr romanilor;

- partea meridională a Franței, în majoritate ocupată de romani și condusă de legile imperiale, deși suveranitatea aparține francilor.

Francii reprezintă un popor numeros și viguros, care se va impune asupra vecinilor saxoni, burgunzi, alemani și bavarezi. În cadrul acestor

TEME DE ISTORIE A BISERICII

triburi, se impune dinastia merovingienilor, urmată apoi de casa regală și imperială a carolingienilor.

În concluzie, se poate afirma că emigrarea popoarelor germanice nu a reprezentat o perioadă a catastrofelor, așa cum unii autori lasă încă să se înțeleagă. În contactul cu noile popoare, cultura romană nu a fost nici detronată, nici exterminată. Ea a continuat să existe; mai mult, a devenit maestra noilor popoare. Totuși, nu trebuie uitat că această cultură se găsea într-o profundă decadență, departe de perioada gloriei clasice. Însă chiar și în perioada ei de maximă afirmare, arhitectura avea profunde influențe siriace, iar pictura și artele plastice erau, în mare parte, de origine greacă. Succesul major dobândit de romani îl reprezintă sfera legislației și a dreptului. În acest domeniu, noile popoare au fost marcate decisiv de *lex romana*. Iar romanii, simțind în legislația germanică lipsa perceptorilor, i-au considerat deseori pe noii veniți nu ca pe niște invadatori, ci ca pe eliberatori care nu cunoșteau dispozițiile fiscale elaborate pe parcursul a mai multor secole de dreptul roman administrativ și legislativ.

5. Popoarele germanice și religia creștină

În momentul contactului cu romanii, religia germanilor era într-o profundă decadență. Însă ceea ce înșiși romanii apreciau la noii veniți, era înalta moralitate conservată în rândul acestor popoare. Din acest motiv, convertirea germanilor la creștinism nu a întâmpinat obstacole prea mari.

Primul popor germanic convertit la creștinism îl reprezintă vizigoții, care trăiau pe malurile Mării Negre. Apostolul lor este *Ulfila*, mort în jurul anului 383 la Constantinopol. Probabil, el a fost consacrat episcop de arianul Eusebiu de Nicomedia, în ultimii ani ai domniei lui Constantin cel Mare. Fiind un arian, apostolul vizigoților a transmis poporului său un creștinism în formă ariană. Iar multe alte triburi germanice, devenind creștine, vor îmbrățișa creștinismul tot în formă ariană. Exemple ne stau ostrogoții, suabii, vandalii, longobarzii și burgunzii. Aceștia, în momentul în care arianismul este deja depășit în partea orientală a imperiului, în Occident ei continuă să propage vechea erezie a preotului Arie din Alexandria.

La începutul secolului al VI-lea, regele ostrogot Teodoric încearcă să unească toate triburile germanice într-o unică formă religioasă, ariană. Tentativa sa a dat faliment și, tocmai în această perioadă (496), regele francilor, Clovis, îmbrățișează forma creștină genuin catolică. După el, alte popoare germanice (burgunzii și vizigoții) devin și ele catolice. Constatăm astfel că, la sfârșitul secolului al VI-lea, toate marile

XXI. EVUL MEDIU OCCIDENTAL

importante regate germanice deveniseră catolice. Trebuie menționat însă că aceste Biserici creștine conservau o deosebită independență atât față de Roma, cât și față de proprii conducători.

Un caz aparte în cadrul creștinismului antico-medieval îl reprezintă *Biserica irlandeză*. Constituită deja din secolul al V-lea, acestei Biserici îi lipsea atât unitatea politică, cât și cea religioasă. Lipsită fiind de contacte semnificative cu creștinismul de pe continent, Biserica irlandeză se dezvoltă într-un mod propriu și atipic. Noua religie nu este promovată nici de episcopate, nici de dieceze, ci de mănăstiri, din care motiv întreg creștinismul irlandez are o caracteristică accentuat monastică. Deseori, episcopii erau simpli monahi care trăiau în conventurile lor, supuși unui abate ce controla mai multe mănăstiri.

Fiind structurat într-un mod diferit de Biserica de pe continent, creștinismul irlandez ne oferă unele diferențe liturgice proprii. Un exemplu îl găsim în celebrarea Paștelui la o dată diferită de cea stabilită de Biserica romană, dată respectată de creștinismul occidental. Un alt exemplu, mai semnificativ încă, îl reprezintă sacramentul Penitenței și practica penitențială privată, practicate într-un mod propriu în mănăstirile irlandeze. Pe continent, penitența își mai păstra caracterul public, obișnuit în perioada romană. Cu timpul însă, cărțile penitențiale irlandeze, cu un accentuat caracter individualist, se vor impune în întreg spațiul creștinismului occidental.

Biserica francilor. Aceasta ne apare ca fiind cea mai unită, atât geografic, cât și ideologic cu Biserica Romei. Totuși, episcopii merovingieni sunt mai supuși deciziilor propriilor regi decât papei. În aceasta, ei se aseamănă cu episcopii vizigoți din Spania, care sunt în același timp demnitari ecleziastici și asistenți politici ai regelui (tipul clasic al episcopilor aulici orientali, mai apropiați de împărat decât uniți între dânsii). Așa cum se verifica și în imperiul roman oriental, regii merovingieni și vizigoți convocau concilii naționale pentru a discuta probleme bisericești, atât doctrinale, cât și disciplinare, cât și pentru a organiza un cler național, iar toate acestea fără interferența papilor. Din acest motiv, mulți istorici vorbesc de Biserici naționale mai mult sau mai puțin independente. În toate aceste practici există un amalgam de idei romane și germanice, care își găsesc deplina simbioză în secolul al VIII-lea, din care motiv numai din acest secol putem vorbi de Biserici tipic medievale.

Intervențiile regilor populațiilor germanice în problemele bisericești se bazează pe tradițiile vechilor împărați romani și pe concepția germanică a regalității, care-i recunoaște regelui o valoare și un conținut sacerdotal-re-ligios. În timpul merovingienilor, Biserica francă a manifestat o umiltoare supunere față de rege. În schimb, Biserica

TEME DE ISTORIE A BISERICII

vizigotă spaniolă a fost mai liberă atât în raporturile cu regii, cât și cu papii.

În rezumat, putem spune că, în timpul și după migrarea popoarelor occidentale, Biserica romană s-a găsit în fața unei situații cu totul noi, ceea ce a determinat-o să-și schițeze un mod de activitate diferit de cel antic. În spațiul ei, alături de zona mediteraneană, se va adăuga centrul și nordul Europei. Acum, prima sa misiune este aceea de a evangheliza popoarele germanice și de a le încorpora organizatoric, legislativ, doctrinar și disciplinar în propria-i comuniune. În acest context, se formează ceea ce numim EM. Însă Biserica nu se va limita doar la proclamarea mesajului evanghelic, ci va desfășura o puternică activitate civilizatoare și culturală, de care popoarele germanice, inteligente și deschise, vor profita din plin, bineînțeles, nerenunțând total la uzanțele și cultura ce le erau proprii.

Sinteza celor trei elemente prezentate anterior nu era deloc ușoară sau simplu de realizat. Aceasta însemna realizarea unui edificiu grandios și plin de riscuri. Hegemonia unuia din cele trei elemente le periclita pe celelalte. În începuturile EM, exaltarea puterilor imperiale a pus în grav pericol echilibrul politico-religios, mai ales în ceea ce privește autonomia și libertatea Bisericii în propriul său câmp de activitate. Reforma gregoriană a secolului al XI-lea și continuarea ei până la concordatul din Worms (1122) a reușit să îndepărteze acest pericol, însă, de acum înainte, exaltarea puterii papale va crea o nouă tensiune în cadrul căreia se conturează elementele ce vor determina sfârșitul EM²¹⁰.

---

²¹⁰ J. LORTZ, *Storia della Chiesa*, I, Roma 1980⁴, 237-265.

XXII.

**CONTROVERSE DOCTRINARE DE LA
CALCEDON (451) LA CONSTANTINOPOL II (553)**

Textele doctrinare conciliante ale Calcedonului nu au fost în stare să-i reunească pe monofiziți cu nestorienii. Aceasta mai ales datorită accentuării celor două naturi ale lui Cristos, care pentru monofiziți însemna o cădere în nestorianism. Din acest motiv, în Egipt se declanșează diferite polemici, iar lunga tăcere a papei Leon în a aproba deciziile conciliare le apărea egiptenilor ca un dubiu, o îndoială a Occidentului în a aproba sau nu textele conciliare.

1. Monofizismul egiptean

În anul 452, Marcian îi exilează pe monofiziții Dioscuros (patriarh de Alexandria) și Eutichie, fapt care este simțit și interpretat de egipteni ca o ofensă națională. Succesorul acestuia, Proteriu, încearcă să aducă pacea în patria sa, însă este asasinat, iar scaunul patriarhal al Alexandriei este ocupat, în 457, de Timotei Ailur, un susținător tenace al ideilor lui Dioscuros. Deși bazileul Leon I i se opune, Timotei reușește să înscăuneze mai mulți episcopi ce-i împărtășeau ideile. Urmează un sinod nu atât cu caracter doctrinar, cât mai mult naționalist, în care este proclamat din nou monofizismul, iar scaunele patriarhale ale Romei, Antiohiei și Constantinopolului sunt excomunicate.

Situația nu este calmă nici în Palestina. Călugării de aici nu-l suportă pe „ambitiosul” patriarh Juvenal și-i reproșează trădarea lui Ciril de Alexandria. Cu ajutorul împărătesei Eudoxia, reușesc să-l îndepărteze pe patriarh și să-l înscăuneze pe Teodosiu. Același situație se repetă la Antiohia: călugărul Petru reușește să fie ales patriarh împotriva tuturor normelor eclesiastice. În acest fel, putem spune că în Orient este cristalizat deja un puternic front anticalcedonian, în fața căruia bazileul nu reușea să găsească nici un mod de rezolvare pașnică a profundelor divergențe care prejudiciuau nu numai unitatea doctrinară, ci și siguranța și unitatea politică imperială.

Unirea celor două naturi în Cristos trezea suspiciunea și opoziția nu atât a teologilor și a clerului care dorea păstrarea unității bisericești, cât mai mult a poporului simplu de orientare monofizită, atâtat deseori de călugări intransigenți și puțin pregătiți teologic; în ochii lor și ai poporului, răscumpărarea cerea o unire aproape fizică a divinității cu

TEME DE ISTORIE A BISERICII

umanitatea lui Cristos, unire ce li se părea că nu era garantată de formula de credință de la Calcedon.

Ortodoxia credinței este pusă din nou în pericol în timpul împăratului Zenon (474-491), când patriarhul alexandrin filomonofizit Petru Mongul elaborează, împreună cu patriarhul constantinopolitan Acaciu, un simbol al credinței în care sunt condamnate doctrina lui Nestoriu și Eutichie, ca și Conciliul din Calcedon, propunându-se ca normă a credinței simbolul niceno-constantinopolitan, cele 12 anateme ale lui Ciril și Conciliul din Efes. Împăratul crede că noua formulare va avea succes; o publică, așadar, în 482, sub numele de *Henotikon*, declarând-o ca lege statală obligatorie pentru tot imperiul. Rezultatul este însă cu totul altul. Atât catolicii, cât și monofiziții intransigenți refuză aceste jumătăți de măsură, iar după doi ani, papa Felix al II-lea îl depune și-l excomunică pe episcopul Constantinopolului, ceea ce cauzează o ruptură între Occident și Orient (*schisma acaciană*), care durează 35 de ani (484-519).

2. Formula theopaschită

Papa Anastasiu (496-498) nu are timpul necesar pentru proiectul său de pacificare cu Constantinopolul, iar în Orient se afirmă din nou un curent favorabil lui Ciril, în fruntea căruia se afirmă Sever din Antiohia († 538). El este trimis în capitală pentru a-i apăra pe călugării monofiziți palestinieni, iar drept cale de rezolvare a problemei, Sever introduce în liturgia lui Cristos de trei ori sfânt cuvintele „care pentru noi a fost răstignit”, formulă prezentă deja de mai mult timp în liturgia antiohenă din porunca împăratului Anastasiu I. Locuitorilor capitalei li se pare că aici se ascunde un germen monofizit; în plus, liniștea doctrinară a capitalei este deranjată de călugării sciți în frunte cu Ioan Maxențiu, care, din anul 510, afirmau că „unul din Treime a suferit în trup”, încercând să obțină aprobarea papei Ormizda (514-523). Acceptabilă în baza *communicationis idiomatum*, formula trezește suspiciuni datorită tendinței sale antinestoriene; datorită aparenței sale unioniste cu severianii, formula reușește totuși să se impună (este acceptată la conciliul ecumenic din 553), ceea ce nu ne îndreptățește să afirmăm că lungul conflict este acum depășit, iar neclaritățile doctrinare, rezolvate. În esență, ni se pare că un asemenea conflict nu putea fi depășit datorită lipsei unei terminologii dogmatice adecvate, ca și a tendinței ambelor partide de a rezolva cu puterile rațiunii, și nu rareori cu forța naționalismului și a intereselor personale (setea de putere, revanșe etc.), misterul răscumpărător al persoanei divino-umane a lui Cristos. Așadar, „schisma” continuă.

3. Depășirea „schismeii”

Determinat de nepotul său, Iustinian, ca și de puternice grupuri de călugări acemiți, împăratul Iustin, favorabil Calcedonului, ajunge la un acord cu Roma. O delegație imperială este trimisă să discute cu papa Ormizda. Pontiful roman le prezintă imediat „formula de credință” în care este prezent conciliul din 451 și condamnarea monofiziților, inclusiv a lui Acaciu.

În primăvara anului 519, patriarhul capitalei, Ioan al II-lea, acceptă poziția doctrinară romană, inclusiv dreptul primațial al catedrei romane „în care se află deplina, reala și perfecta stabilitate a Bisericii creștine”²¹¹. Se părea că, cel puțin între papă și împărat, relațiile se restabiliseră, iar patriarhul constantinopolitan era dispus să accepte rolul de ghid doctrinar al Bisericii Romane, ca și poziția sa primațială. Realitatea însă era alta. În Egipt, mulți episcopi rămăneau adversari ai Calcedonului. În plus, intervine acum regele ostrogoților, Teodoric, care nu privea cu ochi buni climatul de pace ce se stabilise între Roma și Constantinopol. În ultimii ani, atât regele burgunzilor, Sigismund, cât și cel al vandalilor, Hilderic, se aliaseră cu bazileul (523), iar Teodoric constată că a rămas singur, izolat și înconjurat de forțe ostile. “i un alt aspect: în capitala de pe Bosfor, goții ariani sunt persecutați și constrânși să treacă la catolicism; Teodoric îl trimite (constrânge) pe papa Ioan al II-lea (523-526) să meargă la Constantinopol și să pledeze pentru dânsii în fața împăratului, adică să-l determine pe împărat să-l lase pe goții ariani în erezia lor, iar cei trecuți la catolicism să poată să se întoarcă la erezia pe care le-o predicase Wulfila.

În afară de faptul că papa considera constrângerea lui Teodoric ca o gravă umilire, se afla în fața unui grav proces de conștiință: cum să pledeze în favoarea unei erezii? Probabil și pentru a mări mai mult neîncrederea și ostilitatea lui Teodoric față de papă, când acesta ajunge la Constantinopol, împăratul îl primește cu toate onorurile posibile, iar în cadrul liturgiei pascale din anul 526, acceptă să fie încoronat de dânsul, nu de propriul patriarh, așa cum se obișnuia deja. După ce se întoarce în Italia, Teodoric îl acuză pe papă de neîndeplinirea mandatului pentru care fusese trimis și-l întemnițează în închisoarea din Ravenna, unde Ioan al II-lea moare după puțin timp. Cu acest pontif începe seria unor pontificate scurte, în care papii sunt antrenați în lupta dintre ostrogoții în declin și puterea bizantină superioară lor.

---

²¹¹ *Collectio Avellana 116b*: CSEL 35, 521.

4. Trei Capitole

Influențat de soția Teodora, Iustinian menține un contact cu monofiziții moderați, care însă nu vor și nici nu pot să înțeleagă formula calcedoniană a unicei persoane a lui Cristos în două naturi. Ei profesează o natură încorporată în Isus Cristos și „ipostaza” Logosului divin care și-a asumat umanitatea. Ca o contrabalansare a poziției lor, se împământenise deja printre credincioși și călugări formula theopaschită. Profitând de aceste noi elemente, Iustinian promovează această cristologie mediatoare (neocalcedonism), în speranța unei concilieri între ortodocși și monofiziți, cu scopul, bineînțeles, și de a întări unitatea imperială.

Politica religioasă a împăratului se confruntă acum cu un alt aspect. De la începuturile secolului al V-lea se răspândesc afirmații precum că Origene ar fi susținut preexistența sufletelor și restaurarea universală de la sfârșitul timpurilor (*apocatastasis*). Propagate de scrierile urmașului său fidel, Evagriu din Pont († 399), ideile alexandrinului erau susținute acum mai ales de „lavra” anahoretică și cenobitică, fondată în Palestina, în anul 507, de către sfântul Sava din Capadocia († 532). Monofiziților, ideile și spiritualitatea călugărilor de aici le apăreau ca o ofensă gravă. Conflictul dintre cele două părți izbucnește la Constantinopol, unde sosește monahul Leonțiu, susținând ideile marelui alexandrin. Iustinian nu intervine încă, însă disputele acerbe care se declanșează, mai ales în ambiencele monastice, între origeniști și antiorigeniști (monofiziți) îl determină să publice, în 543, un edict destul de dur împotriva lui Origene, care în practică însemna o apropiere a lui față de monofiziți, ceea ce el nu voia, deoarece ar fi fost caracterizat de adversari ca un eretic. Bazileul experimentează încă o dată gustul amar al înfrângerii, al rezultatului nul.

Găsindu-se în această situație, episcopul Teodor îi propune o altă variantă de rezolvare a conflictului: pentru a-i câștiga pe monofiziți și pentru a nu și-i îndepărta pe adversarii acestora, împăratul ar trebui să publice așa-zisele *Trei Capitole*, adică o scriere (scrisoare) a lui Ibas din Edessa, scrierile lui Teodoret din Cir împotriva lui Ciril de Alexandria și împotriva scrierilor și persoanei lui Teodor de Mopsuestia. Considerând sugestia ca salvatoare, împăratul „teolog” compune imediat un „tratat” împotriva antiohenilor, pe care-l publică ca și edict imperial, în anul 544. În afară de faptul că nu era un teolog, greșeala sa crește și mai mult în gravitate pentru faptul că nu a consultat episcopii, fie în cadrul unui sinod, fie în discuții personale. Episcopatul a acceptat cu greu decretul imperial, mulți doar în mod formal sau din frică. În schimb, l-a semnat patriarhul constantinopolitan Mena, ceea ce i-a atras

XXII. CONTROVERSE DOCTRINARE

condamnarea apocriziarilor papali din capitală, ca și cea a întregului episcopat occidental. Încă o dată, Iustinian se află într-o conjunctură deloc favorabilă planurilor sale de consolidare politico-religioasă a imperiului.

Constatând opoziția clară a întregului Occident, ca și cea tacită a multor episcopi și călugări orientali, bazileul crede că poate găsi o cale de rezolvare. În anul 537, urcase pe scaunul lui Petru papa Vigiliu, care avusese un anumit rol în destituirea antecesorului său de către Belizarie: probabil că a promis împărătesei Teodora că va abandona conciliul din 451, dacă aceasta îl va ajuta să ajungă papă; în plus, împăratul crede că nu era tocmai fidel și corect față de scaunul imperial. Profitând de aceste antecedente, Iustinian îl cheamă în capitală, unde, după lungi presiuni, slab de caracter și indecis, papa promulgă, în aprilie 548, celebrul *Judicatum*, prin care, nu fără rezerve (respectarea deciziilor calcedonene), condamnă cele *Trei Capitole*. Atitudinea sa trezește imediat cele mai vehemente condamnări din partea celor mai apropiați colaboratori, prezenți cu dânsul în capitală, a Galiei, a Italiei septentrionale, iar un sinod african îi refuză comuniunea ecleziastică și condamnă aspru comportamentul împăratului. Apoi, întregul Occident se revoltă. În această situație gravă și fără precedent, papa își recapătă curajul și declară că a fost constrâns să publice *Judicatum*.

Dându-și seama de pericolul noii conjuncturi create, Iustinian bate în retragere, permițându-i papei să-și retragă *Judicatum* și promițând că totul va fi analizat într-un apropiat sinod. Dându-și seama de intenția împăratului de a urma aceeași linie politico-religioasă, episcopii nu se grăbesc să dea curs inițiativei sale de a participa la sinod. Acum intervine din nou episcopul Teodor, care-l determină pe bazileu să publice o nouă condamnare în 13 anateme a celor *Trei Capitole* (iulie 551), la care, de această dată Vigiliu, se opune în mod deschis. Prevăzând că va fi din nou arestat, papa reușește să se refugieze în reședința pe care o avea în capitală, iar de aici, în biserica „Sfântul Petru” din palatul papei Ormizda, unde îl excomunică pe Teodor. Iustinian își trimite trupele pentru a-l aresta, însă papa se apără cu tot ce poate, inclusiv cu mâinile și picioarele. Iustinian atunci îi promite libertatea; papa se întoarce la reședință, unde însă este tratat ca un prizonier. Atunci, pe ascuns, Vigiliu traversează Propontida și se refugiază în biserica „Sfânta Eufemia” din Calcedon, biserică în care se celebrase conciliul. Cu toate insistențele și amenințările bazileului și ale lui Belizarie, papa nu se întoarce în capitală. De aici promulgă o enciclică în care explică motivele pentru care fusese constrâns să publice *Judicatum* și-i excomunică pe Menas și pe Teodor.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Se părea că astfel se va ajunge la ruptura definitivă dintre papă și împărat, dar acesta din urmă încearcă să evite un astfel de deznodământ. Îi determină așadar pe cei doi excomunicați să ceară iertare papei, care se întoarce în capitală. După puțin timp, moare Menas, iar noul patriarh se declară de la început de acord cu papa, afirmându-se din nou necesitatea unui sinod unde să se clarifice totul. Iustinian însă, rămâne pe vechile poziții, adică de condamnare a celor *Trei Capitole*.

5. Conciliul ecumenic Constantinopol II (553)

Constatând că nu are nici o putere de decizie, papa refuză să participe la lucrările conciliare care se deschid în capitală, după lungi tratative, pe 5 mai 553. Dintre cei 166 de episcopi prezenți, doar 12 reprezentau Occidentul. Deși împăratul nu este prezent în persoană, le dă de înțeles participanților că, prin semnarea edictului său din 544, ei condamnaseră deja cele *Trei Capitole*, condamnare pe care o făcuse și papa; deci, nu era vorba acum decât de o ratificare a unor decizii deja luate. Participanții încearcă acum să-l convingă pe papa să prezideze, dar acesta își condiționează prezidarea și participarea de o mai numeroasă prezență a episcopilor occidentali.

Deși nu mai sosește nici un episcop, iar dorința împăratului nu se schimbese câtuși de puțin, conciliul trece la ordinea de zi a problemelor, începând cu condamnarea celor *Trei Capitole*, exact după voința împăratului. Pe 14 mai, papa promulgă un *Constitutum* (semnat de nouă episcopi italieni, doi africani, doi din Illyricum și doi din Asia Mică), în care condamnă 60 de propoziții din scrierile lui Teodor de Mopsuestia, nu și cealaltă parte a operei sale și nici persoana acestui părinte al Bisericii. La fel, refuză condamnarea lui Teodoreț și a scrisorii lui Ibas, deoarece, dacă ar fi procedat astfel, ar fi pus în dubiu deciziile calcedonene.

Împăratul refuză să accepte *Constitutum* și acum dă toate cărțile pe față. Le prezintă participanților un dosar conținând acorduri secrete dintre el și papă, prin care acesta din urmă se declara dispus să condamne cele *Trei Capitole* și să nu ia nici o decizie fără consimțământul împăratului. Aflând de acestea, numele papei este șters din diptici, însă nu-l excomunică deoarece consideră că nu pot atenta la autoritatea Scaunului apostolic roman. Urmează imediat arestarea și încarcerarea însoțitorilor săi mai apropiați.

În cadrul ultimei întruniri (2 iunie), sunt condamnate cele *Trei Capitole*; în 14 anateme este exclusă orice interpretare nestoriană a Calcedonului, iar Ciril este acceptat în întregime. În conformitate cu

XXII. CONTROVERSE DOCTRINARE

neocalcedonismul, a patra anatemă definește „unirea ipostatică în Cristos”: natura umană a lui Cristos nu există ca separată de cea divină, ci este mereu inserată într-însa. Acum era important ca papa să se decidă. Din 552, Roma era în mâinile bizantinilor și cerea cu insistență întoarcerea papei.

Pentru a le îndeplini dorința, Iustinian cere papei condamnarea celor *Trei Capitole*, iar papa cedează din nou: pe 8 decembrie 553 semnează condamnarea. Pe 23 martie, anul următor, Vigiliu promulgă un nou *Constitutum* în care contestă autenticitatea scrisorii lui Ibas și aprobă Calcedonul. Obosit și decimat psihic, în primăvara anului următor, papa poate, în sfârșit, să părăsească Constantinopolul, însă nu mai ajunge la Roma; moare la Siracusa. Diaconul și însoțitorul său fidel, Pelagiu, cel care îl îndemnase mereu pe papă să nu cedeze, este dispus acum să accepte deciziile conciliare, iar ca recompensă, Iustinian îl impune romanilor ca papă (556-561). Când ajunge la Roma, întâlnește opoziția clerului, ceea ce-l determină să-și revadă pozițiile. Cu toate acestea, o parte a episcopatului occidental se gândește că noul pontif nu a procedat corect din punct de vedere doctrinar, că a făcut jocul împăratului, ceea ce creează un anumit climat schismatic între Scaunul apostolic roman și o parte a Occidentului catolic.

În nordul Italiei invadează longobarzii, iar bisericile din Milano și Aquileia, ce intră sub stăpânirea lor, se opun Scaunului roman. În continuare, regina acestora, Teodolinda († 628), va da curs, împreună cu papa Grigore cel Mare, reîntoarcerii adepților condamnării celor *Trei Capitole* în sânul catolicismului. Deși cu trecerea timpului occidentalii au început să uite timpurile triste ale papei Vigiliu, iar Grigore cel Mare se bucură de o deosebită considerație în fața întregii creștinătăți, papalitatea pierde din creditul pe care-l avea în ochii credincioșilor, în primul rând al clerului.

În Orient, capriciile teologice ale lui Iustinian îl determină să încerce din nou recucerirea monofiziților printr-o nouă elucubrație teologico-soteriologică: Cristos a suferit pe cruce numai datorită unui miracol (aftarodocetismul). Imediat s-a apucat să scrie un tratat pe această temă. Însă de această dată, primul care l-a condamnat a fost însuși patriarhul capitalei, ceea ce i-a atras exilul.

Acum, atât Occidentul, cât și Orientul condamnă ideile bazileului-teolog, însă, înainte ca noul conflict să ia proporții, Iustinian moare (14 noiembrie 556). Ambițiile sale teologice diletantiste pot fi interpretate ca un rezultat al dorinței și convingerii sale de cap politic și spiritual al creștinătății. Faptul că o bună parte a clerului oriental l-a urmat și i s-a supus fără demnitatea umană și creștină necesară, reprezintă cel puțin o sărăcire teologică ce se va roti într-un cerc vicios și care va dura secole

TEME DE ISTORIE A BISERICII

de-a rândul. Excluzându-l pe Manuel I din secolul al XII-lea, a trata dogma și credința așa cum a făcut el, fără a ține cont de autoritatea magisterială a Bisericii, reprezintă un caz unic, și nu poate fi atribuit ideii bizantine de imperiu sau „preoției” imperiale. Deși este, repetăm, un caz aproape unic, el reprezintă totuși o mentalitate și un model de împărat creștin care conține într-însul germeni periculoși pentru unitatea doctrinară și disciplinară a Bisericii, iar comportamentul său față de labilul papă Vigiliu prevestește deja tragica îndepărtare a Orientului de Occident și de papalitate. Pe de altă parte, clerul oriental, care s-a supus deciziilor sale doctrinare eronate, a contribuit și el la întărirea convingerii bazileului de cap suprem al statului și al Bisericii; acest aspect, papa Vigiliu nu-l putea accepta nici în momentele sale cele mai accentuate de teamă și de slăbiciune²¹².

---

²¹² Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 17-43.

**XXIII.
MONOTELISMUL CA *I CALE DE UNIFICARE DOCTRINARĂ.
CONCILIUL ECUMENIC CONSTANTINOPOL III (680-681; 692)**

Politica ecleziastică a lui Iustinian se soldase cu un eșec total. Imitându-l pe Zenon, împăratul Iustin al II-lea (565-578) promulgă și el un *Henotikon* (567), în care reformulează tezele antecesorului, condamnă cele *Trei Capitoale*, îi amnistiază pe monofiziți și nu menționează Calcedonul, însă monahii monofiziți nu acceptă aceste poziții ambigui pentru dânșii. Urmează persecuții și arestări în masă, ajutat fiind și de patriarh, însă cu aceleași rezultate; împăratul disperă în fața tentativelor sale, toate falimentare, și cu timpul aproape că înnebunește.

Împăratul Maurițiu (582-602) crede că tot Calcedonul rămâne centrul doctrinar al unificării, ceea ce, implicit, ar fi condus la o strângere a raporturilor cu Roma, dacă patriarhul Ioan nu și-ar fi arogat titlul de „patriarh ecumenic”, ceea ce însă papa Grigore cel Mare nu poate accepta, deoarece contravenea normelor disciplinare și jurisdicționale ale Bisericii și însemna, implicit, un atentat la unitatea ecleziastică. Referitor la cele două mari grupări anticalcedonene, menționăm că monofiziții egipteni (coptii) și cei din Siria se întăresc și mai mult datorită activității deosebite a lui Iacob Baradaios († 578), constituindu-se acum ca și biserici naționale schismatice. Cealaltă grupare, nestorienii, își stabilise centrul în regatul sasanizilor, avându-și centrul în patriarhia de la Ctesiphon. Împărații își dau seama de această diviziune politico-religioasă a imperiului, însă nu pot să acorde prea mult timp tentativelor de reunificare, deoarece sunt amenințați de triburile arabe și mai ales de expansiunea perșilor. În felul acesta, bazileii simt din plin gustul amar al nerealizării dorinței lor de a fonda un imperiu creștin, normal, cu o singură credință și cu o coroană care să fie respectată și ascultată de toți supușii.

1. Împăratul Heracliu (610-641) și patriarhul Sergiu

Asaltat fiind de perșii care ocupă unele părți ale Asiei Mici, Siriei și Egiptului, împăratului nu-i mai rămâne timp pentru a se ocupa de vechile dispute doctrinare. În plus, vechii dizidenți din Egipt și Palestina (monofiziți) au salutat cu un anumit entuziasm venirea perșilor. După lungi campanii militare, Heracliu reușește să slăbească puterea perșilor, încercând acum să-i determine pe evrei să îmbrățișeze creștinismul; tentativa se dovedește a fi total falimentară pe cale

TEME DE ISTORIE A BISERICII

pașnică sau cu mijloacele diplomației, iar împăratul adoptă mijloacele de forță, dar cu aceleași rezultate. Cum ar fi fost atunci posibil să unească cu melchiții întregi provincii care nu acceptau nici Calcedonul, iar în naționalismele lor crescânde considerau politica religioasă a bazileului ca un atentat la conștiința și identitatea lor națională și religioasă?

În disperatele sale tentative unioniste, bazileul își găsește un sprijin în patriarhul Sergiu (610-638), care însă nu vrea să pescuiască în apele tulburi ale controverselor doctrinare. Ținea prea mult la puritatea credinței și la demnitatea sa spirituală, ca să se coboare la compromisuri sau la măsuri de forță. Întrucât dualitatea naturilor părea inconciliabilă cu încă neclara noțiune de persoană unică a lui Cristos, acum începe să se profileze o altă cale de ieșire din criză: renumitul Dioniziu Areopagitul formulase expresia *teandrike energheia* (energia umano-divină) în Cristos. Sergiu promovează imediat culegerea tuturor textelor patristice care apără această formulare ce i se pare genială pentru exprimarea unirii ipostatice în Cristos. Printre promotorii noului curent se găseau episcopi renumiți: Teodor din Faran și mai ales Cyrus, episcop de Fasis, pe care împăratul îl promovează ca patriarh al Alexandriei. Pe baza acestui teologumen, patriarhul de aici reușește să promoveze unirea cu monofiziții teodosiani (severiani), iar în 3 iunie 633, la Alexandria, patriarhul promulgă noul „pact” al unirii dintre teologul „național” Ciril și conciliul din 451: unicul și același Cristos, ființă umano-divină, acționează „cu unica energie teandrică”.

Monofiziții jubilează: acum, nu noi trebuie să mergem la Calcedon; Calcedonul a venit la noi! Însă bucuria și grăbita victorie a monofiziților este pusă sub semnul întrebării de călugărul palestinian Sofroniu († 638), patriarh de Ierusalim. Conform principiului aristotelic, el declară că energia vine din natură și, deoarece în Cristos sunt două naturi, implicit, trebuie să fie și două energii. Pentru a-și apăra teza, merge la Constantinopol pentru a trata cu Sergiu, care se arată dispus la dialog. Rezultatul discuțiilor este că în viitor nu va trebui să se folosească expresia „două energii”, ci „un Cristos care acționează”: se schimbă accentul de pe facultatea operativă (sau activitate) pe unicul care acționează. Negăsind texte patristice care să pledeze în favoarea a două energii, dar nerenunțând nici la faptul că din nouă naturi derivă, implicit, două energii, Sofroniu pierde totuși lupta. Patriarhul Sergiu publică o scriere dogmatică (*Judicatum*) în care apără teza unicului Cristos care acționează, acceptată apoi și de Maxim Mărturisitorul.

2. Papa Honoriu I (625-638)

XXIII. MONOTELISMUL CA ^aI CALE DE UNIFICARE DOCTRINARĂ

Întors acasă nemulțumit, în scrisoarea de întronare ca patriarh, Sofroniu refuză formula unei unice energii în Cristos, iar Sergiu crede că este bine să-l informeze pe papa Honoriu despre poziția colegului său din Palestina. Până acum nu se vorbise niciodată de două voințe în Cristos, iar introducerea unei noi terminologii ar fi riscat căderea într-o confuzie terminologică și mai mare. Ca atare, Honoriu îi răspunde lui Sergiu: „Noi profesăm și o voință (*en teleia*) a Domnului Nostru Isus Cristos, deoarece, evident, natura noastră (umană) a fost asumată de divinitate, și mai precis, cea fără vină, așa cum era înainte de cădere”. Bazându-se pe textele scripturistice și puțin înclinat spre discuții raționaliste, papa încerca să evite extremele cristologice, deși, prin *una voluntas*, el nu se referă atât la această facultate, cât mai ales la actul concret individual al voinței. Însă vorbind de *una voluntas*, folosind adică un substantiv încă neclarificat în locul unui verb, substantiv care putea fi interpretat atât ca facultate, cât și ca *arbitrium* care decide în ultimul moment, papa furniza un sprijin pentru o falsă interpretare monofizită.

Sergiu preia scrierea papei și, în locul expresiei *mia energheia*, abandonată deja, plasează *en telema*, convingându-l pe împărat să publice un decret, elaborat tot de dânsul, *Ektesis*, în anul în care moare atât papa, cât și patriarhul (638). Decretul interzice de a se vorbi de una sau de două energii, stabilind ca formulă de credință unica voință a lui Cristos (monotelism), aducând ca argument că Cristos în trup nu a voit niciodată ceva în afara sau contra voinței Logosului. În alte cuvinte, *telema* este interpretată nu ca facultate teoretică, ci ca act volitiv.

O bună parte a episcopatului oriental este de acord cu acest decret; Occidentul însă este contrar, pentru care motiv (adăugăm și faptul că în Orient disputele degeneraseră într-un mod inacceptabil) împăratul Constantin al II-lea (641-668) revocă *Ektesis* și publică un *Typos* (648), ce interzice orice dezbateră în jurul a una sau două voințe, cerând în mod simplist adeziunea la vechile simboluri de credință. În jurul anului 640, intrase deja în controverse Maxim Mărturisitorul, interpret fidel al gândirii papei († 662). Pentru acest teolog, *telema fyzikon* reprezintă o facultate fundamentală ce aparține naturii. În baza celor două naturi ale lui Cristos, în el există așadar o dublă facultate volitivă. Maxim însă recunoaște că alegerea sau valoarea decizională aparține unicei persoane a lui Cristos. ^ai deoarece bazileul interzisese deja orice discuție în materie, iar decretul nu avea nici o șansă de a fi urmat, el se îndreaptă spre Roma, unde papa Martin I (649-653) îl ascultă cu atenție, iar rezultatul discuțiilor dintre dânsii formează conținutul sinodului din Lateran, din anul 649. Aici este propusă doctrina celor două voințe în

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Cristos. Sunt excomunicați Sergiu, Pirus și Cyrus din Fasis, adică capii monotelismului oriental, însă nu și papa Honoriu.

Decizia sinodului roman trezește reacția violentă a lui Constanțiu, care era supărat pe Roma și pentru faptul că, în 650, exarhul său din Ravenna se proclamase împărat, fapt ce părea imposibil dacă nu ar fi avut cel puțin acordul tacit al papei. Din ordinul împăratului, papa este arestat și supus unui proces în care se omite orice problemă doctrinară. Papa este condamnat la moarte pentru înaltă trădare, pedeapsă care este comutată în exil pe viață în Crimeea. Aici moare în 655. Cu doi ani mai înainte, fusese arestat și adus la Constantinopol și prietenul papei, Maxim Mărturisitorul. Este judecat și el, i se taie mâna dreaptă și limba, fiind exilat la Lazika, pe coastele îndepărtate ale Mării Negre, unde moare în 662. Constanțiu crede că astfel a rezolvat toate problemele, atât dificultățile doctrinare, cât și rivalitățile pentru ocuparea tronului (și exarhul din Cartagina se autoproclamase împărat). Deoarece Occidentul nu putea suporta o astfel de politică despotică, Constanțiu se îndreaptă spre Roma, pentru a-și impune autoritatea, însă este asasinat în Sicilia, în anul 668.

3. Conciliul ecumenic Constantinopol III (680-681)

Constantin al IV-lea (668-685) nu mai acordă nici o atenție problemelor doctrinare, care și așa păreau de nerezolvat. Cea mai mare parte a monozifiților căzuseră în puterea arabilor musulmani, iar imperiul nu-și mai făcea iluzia de a-i recupera. Exponentul de vârf al ortodoxiei africane, Maxim, murise, iar musulmanii se îndreptau victorios din Egipt spre coastele africane. Bazileul încearcă așadar să mai salveze ceea ce mai putea fi salvat, adică Italia bizantină. Era conștient însă de faptul că nu putea câștiga dacă nu ajungea la o înțelegere doctrinară cu papa. În 680, papa Agaton (678-681) convocase un sinod cu 125 de episcopi, care, în spiritul sinodului din 649, condamnă monotelismul, trimițând și împăratului rezultatele dezbaterilor.

Constantin al IV-lea Pogonat, preluând deciziile romane, în prezența delegației papale, convoacă în capitală al șaselea conciliu ecumenic, în sala cupolei (*trulos*) din palatul imperial, conciliu prezidat de el însuși. Celor 170 de participanți li se prezintă scrierea papei, la care subscriu. Opozanții (șase) sunt anatemiați. ^ai defunctul papă Honoriu este condamnat, deoarece în scrisoarea sa trimisă patriarhului Sergiu

XXIII. MONOTELISMUL CA ^aI CALE DE UNIFICARE DOCTRINARĂ

apărase monotelismul²¹³. Cei condamnați nu mai au susținători, așa că acum nu mai există pericolul unei noi schisme. La fel, nici monofiziții nu mai reacționează contra poziției imperiale, întrucât nici nu mai fac parte din imperiu²¹⁴. În acest fel, ortodoxia se închidea în ea însăși într-un spațiu restrâns, în care dezbaterile doctrinare importante apun sau cel puțin intră într-o multiseculară letargie.

Fără participarea Occidentului, în anii 691-692, Iustinian al II-lea (685-695) convoacă un sinod în care sunt reluate ultimele două concilii ecumenice (*quinisextum* sau *Trullan II*). Folosind doar izvoare orientale, participanții aprobă 102 canoane, în cea mai mare parte cu caracter disciplinar, ce priveau Orientul. Unele din ele sunt îndreptate direct împotriva Occidentului. De exemplu, canonul 13 respinge clar celibatul sacerdotal; canonul 55 condamnă postul sabatic, iar canonul 36 reconfirmă poziția patriarhală și „primațială” a scaunului constantinopolitan în întregul Orient creștin²¹⁵.

Ultimul papă al acestui secol, Sergiu (687-701), refuză hotărât aprobarea deciziilor sinodale pe care i-o cere împăratul. Acesta nu suportă o astfel de atitudine și-și trimite oamenii la Roma ca să-l aresteze pe papă și să-l aducă la Constantinopol, unde urma să fie judecat și condamnat, așa cum se întâmplase și cu papa Martin. Planul eșuează din cauza opoziției populației și a soldaților din Roma, Ravenna și Pentapolis. Procedând astfel, atât împăratul, cât și persoanele (laici și clerici) ce acceptă sau îi sugerează astfel de decizii, contribuie și

---

²¹³ Analizând contextul pur istoric și doctrinar neclar în care papa Honoriu se pronunță în favoarea „monoteismului”, nu se poate trage concluzia certă că dânsul s-ar fi pronunțat cu claritate *ex cathedra* în favoarea unei erezii. Totuși, la Conciliul ecumenic întâi din Vatican, poziția sa a trezit obiecțiile istoricilor împotriva dogmei infailibilității pontifului roman.

²¹⁴ Îndepărtându-se tot mai mult de politica imperială, ca și de elenismul cultural, monofizismul se menține în Armenia, Siria, Mesopotamia, Egipt și Abisinia, înființând Biserici naționale în toate aceste țări: Bisericele armeană, siro-iacobită, copto-egipteană și abisiniană. În Egipt, monofiziții și-au luat numele de *coppi*, adică urmași ai anticului creștinism egiptean, în timp ce toți cei din Egipt și Siria, rămași în comuniunea doctrinară a Bisericii, primesc numele de *melchiti* (apartenenți la Biserica imperiului). În Siria și în țările vecine acesteia, monofiziții s-au numit *iacobiti*, de la numele episcopului de Edessa (541-578), Iacob Baradaios, care a consolidat Biserica monofizită în aceste regiuni, stabilindu-l și pe Sergiu ca patriarh al Antiohiei (544).

²¹⁵ Din cele 102 canoane aprobate aici, foarte multe erau în contrast cu Roma. Printre altele, canonul 36 reînnoiește faimosul canon 28 din 451, care acordă scaunului constantinopolitan aceleași drepturi ca cele ale Romei. În alte canoane atacă dur Occidentul și primatul pontifului roman. Canonul 30 afirmă că celibatul ecleziastic reprezintă o inovație ce poate fi tolerată doar printre națiunile barbare. Papa Sergiu I (687-701) dezaprobă semnăturile depuse pe actele sinodului de apocrizarii săi și nu semnează actele ce-i fuseseră trimise.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

prevestesc separarea inevitabilă a unității eclesiastice dintre Roma și Bizanț, dintre Orient și Occident, separare care va mai fi confirmată și de alte episoade tragice²¹⁶.

---

²¹⁶ Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 44-51; 252-255. Biserica greacă consideră și conciliul din 691-692 ca ecumenic.

XXIV.

**BISERICA ÎNAINTE ^aI DUPĂ
SINODUL „TRULLAN II” (692)**

1. Situația Orientului la începutul EM occidental

Trebuie precizat încă o dată că noțiunea de EM, așa cum se aplică Occidentului, nu este valabilă cronologic și pentru Orient, unde Biserica își continuă existența conform concepției antice.

În timpul secolului al VI-lea, Iustinian reușise să refacă granițele vechiului imperiu, însă această recuperare a fost fragilă și de scurtă durată. Deja de la început, intențiile sale se loveau de lipsa elementelor interne de unitate: lipsa unității religioase catolice, fapt ce se amplifică după Conciliul din Calcedon (451), când, religios, Orientul se împarte în două. Acum, creștinii din Armenia, o bună parte din Egipt și Siria rămân monofiziți (neagă cele două naturi ale lui Cristos), separați de creștinătatea susținătoare a conciliului, ce se va autoproclama „melchită” (de la *meleq* = împărat, adică imperială, unită cu imperiul ce acceptase deciziile conciliare).

Discuția teologică se va prelungi pe parcursul a două secole, dând naștere grupului *monoteliților* (o singură voință în Cristos). În fața diviziunii religioase interne a imperiului, împărații se angajează cu toate forțele să pună capăt acestei sciziuni, atât prin mijloace pacifice, cât și cu forța, sau folosind compromisurile ce contrastau cu puritatea credinței. Motivele care-i determină pe bazei să acționeze sunt de natură prevalent politică: menținerea unității interne pentru a face față dușmanilor din exterior. Însă, din cauza autoritarismului împăraților, conflictele și tensiunile care existau între Orient și Occident se amplifică și mai mult, la fel și cele existente între „ortodocși” și eterodocși.

a) Vechii dușmani externi ai imperiului erau *perșii*, care, între anii 611-619, reușesc să ocupe Armenia, o mare parte a Asiei Mici și a Siriei, ca și Egiptul. În același timp, slavii și avarii invadează Balcanii, iar cu aceasta se părea că imperiului oriental ajunsese la sfârșitul existenței sale.

La data de 5 mai 614, Ierusalimul este cucerit și jefuit de perși, iar relicva sfintei cruci este dusă în Persia. În fața unui atare afront, creștinii orientali se simt profund jigniți, din care motiv pornesc o „cruciadă” împotriva noilor cötropitori. Datorită calităților organizatorice și militare ale împăratului Heracliu (610-641), Bizanțul își recapătă forțele și energia, ajutat fiind și de banii Bisericii. Aceasta

TEME DE ISTORIE A BISERICII

reuşeşte să trezească entuziasmul patriotic al poporului care uneşte cauza crucii cu cea a propriei eliberări. Un exemplu îl avem în patriarhul de Constantinopol, Sergiu, care, în anul 626, în bazilica „Sfânta Sofia” din capitală, îl constrânge pe împărat să jure că va muri în lupta pentru apărarea poporului.

Heracliu porneşte acum campania militară împotriva cotropitorilor; într-o acerbă luptă de pe malurile Bosforului, perşii sunt învinşi şi alungaţi. În urma acestei victorii, Bizanţul recuperează provinciile imperiale din Asia şi Africa, iar sfânta cruce este readusă în triumf în capitală.

b) După nici 40 de ani, armatele *arabe* cuceresc provinciile Siriei, Mesopotamiei, Armeniei şi Egiptului. Între anii 674-678, imperialii duc o luptă disperată împotriva califatului omeiazilor. Aceasta nu este doar o luptă pentru supravieţuirea imperiului, ci şi pentru cea a întregii creştinătăţi orientale. Împăratul Constantin al IV-lea reuşeşte să respingă asediul asupra Bizanţului, iar provinciile cucerite de arabi sunt reîncorporate între graniţele imperiului.

Însă, când se părea că ordinea şi pacea se restabilesc, se declanşează un nou conflict de natură nu politico-militară, ci doctrinală. Monofiziţii şi monoteiştii nu-i suportă pe melchiştii imperiali, iar pentru aceasta deschid porţile arabilor, duşmanii împăratului şi ai imperiului. În pofida efemerelor victorii bizantine, spre jumătatea secolului al VII-lea, imperiul oriental pierde o bună parte din Siria, Palestina şi Egipt. Cu aceste teritorii, creştinismul oriental pierde şi trei mari centre patriarhale: Alexandria, Ierusalim şi Antiohia. În 769, aceasta din urmă este recuperată, însă celelalte două nu vor mai fi recucerite de bizantini.

Spre sfârşitul secolului al VII-lea, autorităţile politice încep să nu se mai intereseze de problemele religioase ale imperiului şi de diviziunile doctrinale existente. Se ajunge chiar la un compromis cu monoteiştii, favorizat de Heracliu şi Constanţiu al II-lea. Iar atunci când problema monotelită îşi pierde din importanţă din cauza ocupării zonei monoteiştilor de către arabi, calea spre o reconciliere doctrinală a Orientului pare complet blocată. Cel mult se putea iniţia o întărire a unităţii cu Biserica romană. Din acest motiv, a fost convocat al VI-lea conciliu ecumenic, al treilea din Constantinopol (680) sau Trullan (numele îi vine de la sala în formă de cupolă în care s-a celebrat). Conciliul este convocat de împăratul Constantin al IV-lea, cu acordul papei Agaton (678-681). Acum este condamnat monotelismul, dezvoltându-se doctrina propusă la Calcedon şi reformulându-se cele două voinţe ale lui Cristos (divină şi umană). Este lansată anatema împotriva propagatorilor monotelismului, între care se afla patriarhul de Constantinopol, Sergiu, şi papa Honoriu. Referitor la papă, trebuie precizat că în mod sigur el nu este un eretic, ci doar prea conciliant cu

XXIV. BISERICA ÎNAINTE ȘI DUPĂ SINODUL „TRULLAN II” (692)

ereticii. În condamnare nu sunt menționați cei doi mari responsabili ai ereziei, împărații Heracliu și Constantin al II-lea.

Începutul EM pentru Orient va fi atunci când împărații vor recunoaște și se vor adapta noii situații create în teritoriile lor. Această adaptare are loc între anii 678 și 681. În anul 678, Constantin al IV-lea semnează un armistițiu de 30 de ani cu arabii, recunoscând temporar cuceririle lor. După puțin timp, semnează o pace cu alți dușmani ai imperiului: longobarzii. În Italia, lupta de 150 de ani dintre bizantini și longobarzi nu s-a încheiat cu vreo victorie decisivă pentru una din părțile beligerante, motiv pentru care împăratul decide recunoașterea definitivă a pierderilor occidentale. Și tot el, prin conciliul din 680, semnează pacea cu Biserica Catolică occidentală, după criza monotelistă.

c) Pe parcursul secolului al VII-lea, situația din Balcani se schimbă radical. *Avarii* și *slavii* invadaseră deja aceste zone și, păgâni fiind, aduseseră aici aluviunea păgânismului, combătându-i și distrugându-i pe creștini, începând cu ierarhia și centrele ei. Din acest motiv, multe centre creștine de renume dispar pentru o lungă perioadă de timp de acum înainte. Totuși, o parte a peninsulei balcanice, Grecia și Peloponezul, rămân încă sub controlul politic al Bizanțului, conservându-se astfel creștine.

Aceste invazii ale noilor barbari creează o barieră păgână între creștinătatea occidentală și cea orientală. Din acest motiv, calea comercială dintre Roma și Bizanț este blocată. Distrugerea creștinismului în Illyricum, bariera păgână balcanică, și dominarea Mediteranei din partea arabilor au contribuit în mare măsură la distanțarea politică, economică și religioasă a Orientului de Occident. Un exemplu îl avem cu limba latină. Până acum, aceasta fusese limba oficială a imperiului; de acum înainte, va fi înlocuită cu limba greacă, iar latina va fi repede uitată în Orient. La fel, multe uzanțe occidentale nu-i mai interesează pe orientali, rămân vii, însă tradițiile juridice și cele administrative, ca și pretențiile politice de universalitate ale imperiului bizantin. Însă ceea ce începe să se piardă și este cel mai grav, este unitatea de limbă, de religie și de cultură. Bizanțul se conturează ca un imperiu grecesc. Împărații își păstrează titlul de „împărați romani”, însă, în terminologia grecească, de „bazilei”.

2. Italia

Juridic, mai aparțin de imperiul bizantin Sicilia, Puglia și Calabria, ducatul de Neapole, Tuscia Romană și Campagna (acestea două vor

TEME DE ISTORIE A BISERICII

forma apoi ducatul de Roma, în care va intra și acest oraș), Pentapolis (regiunea de la nord de Assisi, spre Ancona) și exarhatul de Ravenna.

Italia bizantină este condusă de exarhul din Ravenna, exceptând Sicilia, care forma o provincie specială a imperiului, numită „tema”. Exarhul din Ravenna era, practic, vicarul împăratului din Bizanț. Organizarea acestor teritorii era mai mult militară decât civilă. Zonele erau împărțite în provincii conduse de un prefect; provinciile în ducate, conduse de duci numiți de împărat sau de exarh. Ducatele erau divizate în „castele” (numite și „numere”), conduse de tribuni numiți de exarh și aleși din populația locală. Toți acești capi, militari, juridici sau administrativi, vor forma cu timpul noua aristocrație italiană.

Administrația. Dominația bizantină era relativ slabă; ceea ce se remarcă era fiscalismul excesiv, corupția și neputința în fața longobarzilor, ca și nerespectările flagrante ale legilor. Din aceste motive, populația italiană se va distanța tot mai mult de bizantini, orientându-se spre papă. În acest context, găsim explicația creșterii puterii papale în Italia.

3. Originile statului papal

Din timpul formării Patrimoniului Sfântului Petru, patrimoniul spiritual al Pontifului Roman ia și aspecte teritoriale. Un atare patrimoniu va crește grație concesiilor și donațiilor teritoriale ce se făceau Sfântului Scaun. Papa Grigore cel Mare, de exemplu, adaugă la Patrimoniul Sfântului Petru și propriul patrimoniu. Începând cu dânsul, papii, deși se supun în continuare bazileului și exarhului din Ravenna, se constituie tot mai mult ca și capi naturali ai Italiei, în special în cazurile de pericol comun sau în timpul dificultăților și calamităților naturale. Deja din timpul său, papii erau și guvernatorii civili ai Romei, iar în codul lui Iustinian, episcopul este confirmat și ca judecător, administrator și protector al celor umili din dieceza lui. În cazul Romei, papii au și gestiunea cerealelor provenite din Sicilia, Sardinia și Corsica, devenind astfel pe teritoriile lor aproape ca niște bancheri, perceptori ai impozitelor și plătitori față de împărat. Ținând seama de această situație, se explică de ce papa Grigore cel Mare era cel mai bogat deținător de terenuri din Italia. Aceste terenuri constituiau la început *Patrimoniul Sfântului Petru*. Menționăm că, alături de terenurile bogatei sale familii, papa adaugă acestui patrimoniu și marile donații pe care le primește în Italia meridională de la împărat (Sicilia și Sardinia). De acum înainte, papa și ducii romani vor fi adevărații stăpâni ai Romei, atât în problemele spirituale, cât și în cele materiale, și aceasta chiar dacă juridic depindeau de bazileu. În această situație concretă,

XXIV. BISERICA ÎNAINTE ȘI DUPĂ SINODUL „TRULLAN II” (692)

papii trebuie să apere „Republica Sfântului Petru” atât de pericolul lombard, cât și de cel bizantin imperial.

Această dublă putere a papei are ca și consecință formarea unei armate proprii și a unor administratori, economiști și juriști care să se ocupe de propriile teritorii și de locuitorii acestora. Din acest motiv, Roma se împarte în două clase înalte de funcționari: cei pontificali, clerici sau laici, și aristocrația orașului, ce se va ocupa aproape întotdeauna de patrimoniul pontifical. Iar între cele două clase va exista mereu o anumită invidie și neîncredere.

Deși, cum am menționat, papii depindeau de împăratul de la Constantinopol, în practică sunt domni independenți, care însă trebuie să se ocupe și de întreținerea și construirea de noi străzi, de construirea zidurilor cetăților, de aprovizionarea cu cereale etc. Teritoriile pontificale se bucură de imunitatea administrativă statală și o bună parte din patrimoniul petrin nici nu plătea impozitele generale față de împărat. Împărații înșiși acordă Bisericii privilegiul de a aduna, prin proprii funcționari, contribuțiile supușilor imperiali, plătind apoi o cantitate fixă la fiscul imperial. În acest fel, percepătorilor imperiali le este interzisă intrarea pe teritoriile papilor.

Cu toată această independență a teritoriilor papale, ca și a papei însuși, rămânea totuși o anumită legătură juridică cu împăratul. Acesta trebuia să confirme alegerea papală. Aici găsim explicația pentru ce, din 13 papi, câți sunt aleși între 678 și 752, 11 nu sunt romani, ci sicilienii, grecii sau sirienii. Însă în anul 685, pe motive de distanță față de Roma, Constantin al IV-lea îi permite exarhului din Ravenna să confirme alegerea papei. În viitor, pentru a-și da confirmarea, acesta va cere noilor aleși sume destul de consistente. Din acest motiv, în 686, cu ocazia alegerii papei Conon, clerul roman se ridică împotriva avariției exarhului.

A fost menționat anterior sinodul din 692. Din cauza refuzului papei de a semna actele eminate aici, împăratul Iustinian al II-lea îl trimite la Roma pe exarhul Zaharia pentru a-l face prizonier pe papa Sergiu. Însă acum nu se mai puteau repeta timpurile lui Martin I († 653), care moare în exilul la care-l condamnase Constant al II-lea. Trupele din Ravenna și Pavia se opun protospătarului imperial, iar acesta, nu numai că nu-l încarcerează pe papă, ci este salvat de dânsul de furia soldaților prezentați în apărarea pontifului. Evenimentul este semnificativ și ne arată ostilitatea Italiei față de împărat, ca și creșterea puterii papale și importanța acesteia pentru italieni.

Iustinian al II-lea nu mai are timp să se revanșeze, deoarece, în 695, este depus în cadrul unei rebeliuni a armatei orientale. După puțin timp, este mutilat (i se taie nasul) și exilat. În timpul exilului său, arabii

TEME DE ISTORIE A BISERICII

cuceresc din nou Cartagina (695), iar Africa este pierdută definitiv pentru imperiu. Succesorul său, Tiberiu al III-lea, pornește din nou împotriva Romei, dar se repetă același fenomen: trupele italiene se alătură papei împotriva exarhului.

În practică, papii vor urma o cale de mijloc între fidelitatea față de împărat și interesul comun al italienilor și al Sfântului Scaun. Timpurile nu erau încă mature pentru ca papii să preia conducerea mișcărilor naționaliste, iar acestora le lipsea forța de a crea o ordine politică capabilă să se opună bizantinilor sau longobarzilor. Pe de altă parte, pontifii romani încă mai au conștiința dependenței lor de stăpânii naturali care sunt împărații romani, acum rezidenți la Constantinopol.

Cu împăratul Filip Bardanes (711-713), asistăm la o schimbare în politica religioasă a imperiului. Dacă predecesorii săi încercaseră o apropiere de Roma, acesta este decis să distrugă tot ceea ce săvârșise conciliul din 680, încercând să restabilească monotelismul. În 712, adresează papei Constantin I un edict prin care cere ca toți supușii imperiului să profeseze dogma într-o singură voință în Cristos și reabilitarea tuturor celor pe care conciliul îi condamnase (inclusiv papa Honoriu), readmițând numele lor în diptici²¹⁷. Episcopii care nu acceptă edictul sunt exilați. Papa refuză atât edictul, cât și tabloul împăratului care, conform tradiției, era expus în biserica „Sfântul Cezar” de pe colina Palatinului. Mai mult, poporul roman nu vrea să-l recunoască împărat deoarece este eretic. Succesorul împăratului eretic, Anastasiu al II-lea (713-716), respinge categoric doctrina monofizită a antecesorului și, cu aceasta, monofizismul, una dintre marile erezii care, timp de trei secole, a tulburat viața și ordinea internă a Bisericii, apune pentru totdeauna.

După acest împărat, intrăm într-o fază decisivă a istoriei Bisericii. Protagonisții inițiali sunt Leon al III-lea Isaurul (717-741), papa Grigore al II-lea (715-731) și Liutprand, regele longobarzilor. Domnia bazileului începe sub cele mai bune auspicii și, conform uzanțelor, trimite Romei declarația sa de profesiune a dreptei credințe. Pe plan politico-militar, reușește să-i înfrângă pe arabi, salvând astfel nu numai propria-i capitală, ci și Europa de atacurile ulterioare ale acestora. Închizându-li-se calea Bosforului, arabii pornesc pe Mediterana și ajung să ocupe o parte a Spaniei.

În relație cu Italia, din cauza neplătirii taxelor, motiv al golirii visteriei imperiale, împăratul majorează tributurile, cerând plățirea tuturor taxelor dinainte ce nu sosiseră în visteria sa. În afară de aceasta, nu recunoaște nici unul din privilegiile acordate de predecesorii

---

²¹⁷ Cărți liturgice pentru celebrarea sfintei Liturghii în care erau notați toți mitropoliții, arhiepiscopii și episcopii existenți în comuniunea Bisericii.

XXIV. BISERICA ÎNAINTE ȘI DUPĂ SINODUL „TRULLAN II” (692)

săi Bisericii italiene, în special celei romane, care era cea mai puternică proprietară funciară din Italia bizantină. Noua problemă trebuie să fie înfruntată de papa Grigore al II-lea, secretar al predecesorului său și un bun cunoscător al lumii orientale. Se aștepta ca dânsul să nu mai continue politica antecesorilor săi de compromis cu împăratul, iar pe de altă parte, noul ales nu intenționa să ia nici o măsură periculoasă sau prea riscantă care ar fi putut să creeze situații imprevizibile. Papa consideră măsura împăratului ca o gravă ofensă politică și morală adusă Bisericii romane. Din partea sa, împăratul vede în atitudinea papei un fel de rebeliune, un delict de ofensare a maiestății, din care motiv urzește comploturi pentru a-l prinde, depune și, probabil, executa. Urmează reacția poporului roman: un legat imperial este ucis și ales un altul. În acest caz, papa nu poate fi acuzat de rebeliune împotriva împăratului, prin care ar fi contribuit la mărirea distanței dintre creștinismul occidental de cel oriental. Pontiful roman îl îndeamnă pe bazileu să renunțe la măsurile sale fiscale și tot dânsul îl ajută pe exarhul din Ravenna să calmeze spiritele revoltate de deciziile imperiale.

Însă apoi, exarhul Ravennei își trimite trupele împotriva Romei. Faptul declanșează opoziția ducelui longobard de Spoleto și a celui de Tuscia, ambii barând înaintarea armatei bizantine. Faptul ne arată cum papa era considerat de armatele italiene și longobarde ca și promotorul și capul unei mișcări naționale, a unei rezistențe active împotriva bazileului.

4. Izvoarele principale pentru istoria secolului al VIII-lea

– MGH (*Monumenta Germaniae historica*), inițiată la începutul secolului al XIX-lea de Fönstein, politician prusac opus lui Napoleon. Este o colecție și, în același timp, o ediție critică a celor mai importante izvoare ale istoriei Germaniei. O atare istorie nu poate însă să fie desprinsă de istoria altor popoare, cum ar fi longobarzii. Pentru aceasta, au ieșit apoi publicații paralele, de exemplu pentru autorii antici (MGH A Ant.), și *Scriptores longobardorum et italianorum* (MGH SS LoIt).

– *Historia longobardorum* a lui Paul Diaconul. Pentru istoria acestui popor, opera sa este cea mai importantă. Paul, născut în anul 722 dintr-o familie nobilă longobardă, a fost educat în capitala acestora, Pavia. Apoi se îndreaptă spre curtea ducatului de Benevento. După distrugerea puterii longobarde de către Carol cel Mare, acesta este chemat de cuceritor la curtea sa. La insistențele episcopului de Metz, Paul scrie faimoasa operă *Gesta episcoporum metensium*. În anul 786, se

TEME DE ISTORIE A BISERICII

întoarce la Montecassino, unde, până la moarte (799), continuă scrierea operei sale *Historia longobardorum*.

– *Liber pontificalis* (ed. L. Duchesne, 3 vol.: I-II, Paris 1886-1892; III, Paris 1957). Este o colecție a vieților papilor, începând cu Petru până la papa Adrian al II-lea († 872). Opera este reluată în secolul al XII-lea și apoi în secolul al XV-lea. Informațiile ce cuprind perioada de după anul 570 devin mai exacte și mai valoroase. După jumătatea secolului al VIII-lea, pare a fi redactată de persoane importante ale Curiei Romane, care introduc aici și documente oficiale.

– *Cronica fredegarii*. Este scrisă de trei autori ce s-au succedat până în anul 658. Apoi continuă ca și cronică a familiei carolingiene până în 678. Este publicată în MGH rer Mer.

– *Codex carolinus*. Colecție de scrisori papale, făcută din porunca lui Carol cel Mare și scrisă de papi și membri ai casei carolingiene. Conține aproximativ 100 de scrisori redactate din perioada papei Grigore al II-lea până la Adrian I și adresate lui Carol Martel, Pepin cel Tânăr și lui Carol cel Mare. Se găsește în MGH Ep, III, 469-657.

– *Regesta pontificum* (ed. Jaffé). Este un rezumat al tuturor scrisorilor papale până în 1198, găsite de Jaffé. Opera a fost continuată de Ewald și Loewenfeld.

– *Liber diurnus*. Colecție de scrisori, privilegii și bule papale care puteau servi de model pentru documente similare, în uzul Cancelariei pontificale. Prima colecție exista deja în timpul papei Grigore cel Mare; conține documente până în secolul al XI-lea.

Există și alte izvoare istorice pentru secolul al VIII-lea; pe cele prezentate le considerăm a fi cele mai importante.

XXV.
CONFLICTELE DINTRE ÎMPĂRATUL LEON AL III-LEA
^aI PAPII GRIGORE AL II-LEA ȘI GRIGORE AL III-LEA

1. Originea iconoclasmului

Raporturile dintre Roma și Constantinopol se agravează și mai mult din cauza unui decret imperial prin care împăratul Leon al III-lea interzicea cultul icoanelor. Acest cult se dezvoltase deja din timpul lui Ciril de Alexandria (380-444), mai ales cultul sfintei Fecioare.

În secolele al VI-lea și al VII-lea, cultul icoanelor este favorizat mai mult de devoțiunea populară bizantină, din capitală răspândindu-se în tot Orientul. Un fenomen similar are loc la Roma, însă puțin mai târziu. În timpul lui Grigore cel Mare, cultul icoanelor este deja un fapt normal în tot Occidentul, iar unul din scopurile sale era acela de a-i instrui pe cei neștiutori de carte, un catehism al lumii simple.

În Orient, cultul icoanelor era foarte simțit și iubit de popor, din care motiv nu lipseau unele excese, ajungându-se până la extreme: a nu mai distinge între icoană și ceea ce reprezintă aceasta. Împotriva acestor grave exagerări s-au ridicat mai mulți episcopi, chiar înainte de a fi promulgat decretul sau mandatul imperial. Afară de motivul prezentat anterior, între cauzele acestei lupte trebuie să mai vedem:

- atitudinea ostilă a Vechiului Testament față de orice reprezentare figurativă a divinității;
- dorința de purificare a religiei creștine de orice reminiscență păgână;
- influența musulmanilor și a evreilor și altele.

Oricare ar fi fost situația momentului, în anul 726, Leon al III-lea declanșează o aprigă campanie împotriva icoanelor. Decizia sa este ca acestea să fie înlăturate sau acoperite cu un vâl. De pe poarta palatului imperial, el face să fie înlăturată o icoană a Mântuitorului, numită „Antiphonetes” și venerată foarte mult de către popor. Acesta se revoltă și ucide câțiva funcționari imperiali. Împăratul își dă seama că, pentru a avea succes, trebuie să-i câștige de partea sa pe patriarhul de Constantinopol și pe papa Grigore al II-lea. Nici unul nu acceptă; patriarhul este depus, iar biograful papei ne spune că acesta s-a înarmat împotriva împăratului ca și cum acesta i-ar fi fost un dușman de moarte. Leon îi scrie papei că-i iartă toate datoriile dacă i se alătură în lupta împotriva icoanelor. În caz contrar, își va trimite trupele asupra Romei ca să distrugă icoanele sfântului Petru și ca să-l încarcereze, așa

TEME DE ISTORIE A BISERICII

cum făcuse un predecesor al său (Constantin al II-lea) cu papa Martin. Papa Grigore scrie întregii creștinătăți, avertizând-o să nu se lase înșelată de ceea ce făcea împăratul. Mai mult, îi scrie și lui două scrisori, în prima îndemnându-l să renunțe la planurile sale. A doua scrisoare reia doctrina papei Gelaziu despre cele două puteri și afirmă că dogmele provin de la Biserică prin reprezentanții acesteia, și nu de la puterea civilă. Apoi, combătând afirmația împăratului „Ego imperator sum et sacerdos”, îi răspunde că există o mare deosebire între datoriile papei și cele ale împăratului, între cele ale Bisericii și cele ale statului. Fiecare trebuie să fie liber și independent în propria-i sferă de activitate. Papa consideră că împăratul este deja „anatema”, dar nu vrea să se pronunțe împotriva lui printr-o condamnare explicită.

Ceea ce ne surprinde în aceste scrisori, este limbajul pasional folosit. În spatele acestui limbaj putem citi cu ușurință conștiința papei că reprezintă suprema autoritate a Bisericii, autoritate ce-i derivă de la sfântul Petru și în baza căreia este gata să-l excomuniche chiar și pe împărat. Între altele citim: „mergi în școala copiilor, spunând că intenționezi să distrugi icoanele și vei vedea cum aceștia îți vor sparge capul cu tăblițele lor, și ceea ce nu ai învățat de la înțelepți să poți învăța de la dânșii”.

La amenințarea papei, împăratul răspunde cu violență. Îl amenință cu arestarea și cu distrugerea statuiilor sfântului Petru din oraș. Papa îi răspunde că îi este suficient să se îndepărteze puțin de Roma pentru a-l lăsa să se lupte cu vântul. Mai mult, îi face cunoscut că întregul Occident, din devoțiune față de sfântul Petru, va împiedica, chiar prin folosirea forței, orice ofensare a icoanelor și a papei²¹⁸, deoarece Occidentul îl venerază nu numai pe Petru, ci și pe succesorul acestuia.

Scrisorile papei ne prezintă și un alt motiv pe care se bazează siguranța sa: *devoțiunea față de sfântul Petru*, devoțiune prezentă la popoarele anglo-saxone, france și longobarde, un promotor al acesteia fiind apostolul germanilor, sfântul Bonifaciu. Acum încep să se dezvolte și pelerinajele acestor popoare la mormântul lui Petru, la Roma. Mai mult, în prima sa scrisoare, papa se arată dispus să facă o călătorie în Germania, pentru a-l ajuta pe Bonifaciu la botezarea păgânilor. Toate acestea ne arată cum papa și-a dat seama de creșterea importanței creștine și politice a Occidentului.

Evoluții ulterioare. În același an, 726, ca o consecință a atitudinii împăratului, papa îi neagă ascultarea, iar acesta continuă cu noi amenințări. Veneția și Pentapolis se ridică împotriva bizantinilor, îi

---

²¹⁸ Este pentru prima dată când un papă vorbește despre o reală diviziune între cele două blocuri, oriental și occidental.

XXV. CONFLICTELE DINTRE ÎMPĂRATUL LEON AL III-LEA

depun pe ducii numiți de exarh și aleg alții noi. Liutprand se reconciliază cu italienii, pentru a-și putea însuși unele castele bizantine din ducatul romanilor, castele pe care ulterior papa încearcă să le recupereze în schimbul unor mari sume de bani. Ducii longobarzi de Spoleto semnează o alianță cu papa și cu forțele italiene, în dorința de a numi un alt împărat, de a-l duce la Constantinopol și de a-l încorona în locul lui Leon al III-lea. În speranța de a-l câștiga pe împărat și de a-l determina să renunțe la ideile sale iconoclaste, ca și pentru a nu mări și mai mult distanțele dintre Occident și Orient, papa reușește să le schimbe planurile longobarzilor.

Împăratul continuă însă linia sa dură. Trimite la Ravenna un nou exarh cu misiunea de a-l judeca pe papă și pe nobilii romani rebeli, restabilind astfel ordinea pe teritoriile bizantine. La fel, dânsul nu este deloc dispus să renunțe la lupta iconoclastă. Exarhul este destul de inteligent ca să-și dea seama că planurile împăratului nu se pot realiza decât printr-o alianță cu Liutprand care, pe de altă parte, nu vedea cu ochi buni starea de semi-independență a ducilor de Spoleto și Benevento și dorea să le limiteze tendințele lor de autonomie. Între cei doi se ajunge la un acord conform căruia regele longobard trebuia să atace cele două ducate, iar apoi, împreună cu exarhul, să se întâlnească sub zidurile Romei, pentru a-i distruge atât pe romani, cât și pe papă. S-a întâmplat însă că Liutprand i-a învins foarte repede pe cei doi duci, iar acum, fără să fi sosit exarhul, ajunsese deja pe Monte Mario, la porțile Romei. La câteva zile, în bazilica „Sfântul Petru”, are o discuție cu papa Grigore. Papa reușește să-l câștige de partea sa, iar regele nu numai că-și oferă darurile pe mormântul principelui apostolilor, ci promite chiar că nu-i va face nici un rău și se va angaja ca intermediar între papă și exarh. Un atare succes al papei nu se poate explica decât prin profunda devoțiune pe care longobarzii o nutreau față de sfântul Petru, devoțiune care trebuie considerată atât sub aspectul ei pur religios, cât și sub cel politic. În tot acest context se observă și avantajul suveranității temporale a papalității; din natura lucrurilor, își croi drum ideea formării unui stat pontifical. Acesta începe să se contureze atunci când papii vor fi independenți față de imperiu, fapt ce se va realiza, într-un fel, fără contribuția nemijlocită a papilor.

La Constantinopol, Leon al III-lea își continuă lupta iconoclastă. În ianuarie 730, convoacă un sinod în care promulgă un decret prin care interzice cultul icoanelor și-i declară trădători pe toți aceia care nu vor respecta acest decret. Decât să se conformeze ordinelor imperiale, patriarhul German renunță la scaunul său, în loc fiind ales Anastaziu. Papa nu-l recunoaște și-l amenință cu excomunicarea. La acest punct ajunseseră lucrurile când, în anul 731, papa Grigore al II-lea moare.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În locul său, romanii aleg un preot de origine siriană, ce-și ia numele de *Grigore al III-lea* (731-741). El este ultimul papă care-i cere exarhului de Ravenna confirmarea alegerii sale. Deși intenționează să ajungă la un acord cu împăratul, planurile sale de reconciliere nu ajung la nici un rezultat²¹⁹.

2. Noua organizare patriarhală

Leon al III-lea își dă seama că vechiul sistem patriarhal al lui Iustinian, cel puțin pentru Italia, nu mai funcționează bine. Elaborează așadar o organizare a imperiului mai descentralizată decât cea dinainte. Până acum, Italia depindea doar de exarhul din Ravenna. Acum sunt introduse trei centre administrative independente: exarhatul de Ravenna (cu Pentapolis), ducatul de Sicilia (cuprinzând Italia meridională) și ducatul de Roma (cu Tuscia și Campania). Hotărând apoi să centralizeze toate forțele disperse, împăratul separă de ascultarea față de patriarhia romană întreaga Italie meridională, Sicilia, Illyricum și Grecia, supunându-le direct patriarhului de Constantinopol, care devine astfel capul întregului creștinism oriental, aceasta și pentru motivul că patriarhiile de Antiohia, Alexandria și Ierusalim se găseau în mâinile arabilor.

În acest fel, patriarhul Bizanțului poate să-și aroge pretențiile de supremație orientală, așa cum fusese stabilit deja la conciliile din Constantinopol (anul 381, canonul 3), Calcedon (anul 451, canonul 28) și Trullan (692). În aceste concilii, așa cum se știe, în cadrul ierarhiei bisericești, patriarhul de Constantinopol este plasat imediat după cel de Roma. De fapt, deja din secolul al VI-lea, ei au început să-și atribuie titlul de „patriarh ecumenic”²²⁰.

În urma acestei organizări patriarhale a imperiului, episcopul de Bizanț se va transforma în capul indiscutabil al întregii Biserici orientale, iar consecințele acesteia se văd și astăzi. Provinciile Greciei, Macedoniei și o parte a peninsulei balcanice, unde, încă de la origini, creștinii erau înglobați în jurisdicția universală romană, deși aveau un vicar papal la Tesalonic²²¹, trec acum sub ascultarea bizantină orientală. Pe plan politico-religios, restructurarea făcută de împărat însemna o

---

²¹⁹ În două rânduri, papa trimite la Constantinopol trei legați care să-i prezinte împăratului scrisoarea sa (în care nu acceptă nici un compromis cu iconoclasmul). Ambii cad în mâinile bizantinilor din sud, care-i maltratează și-i trimit în exil. Papa reacționează prin convocarea la Roma a unui sinod în care sunt excomunicați toți iconoclaștii.

²²⁰ Titlul nu a fost inventat de Foție, așa cum au afirmat unii istorici.

²²¹ Despre Vicariatul de Tesalonic, cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, III, 263-266.

XXV. CONFLICTELE DINTRE ÎMPĂRATUL LEON AL III-LEA

incapacitate a acestuia de a menține controlul asupra Occidentului și manifestarea dezinteresului (a refuzului, chiar) față de Biserica romană²²². Prima informație despre această restructurare o avem din timpul papei Adrian I (772-795), care cere Bizanțului restituirea zonelor din Italia meridională și din Illyricum²²³.

---

²²² H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, IV, 37-51.

²²³ Este foarte dificil de stabilit data exactă a restructurării. Unii autori afirmă că ea a avut loc în 733, când, în urma unei furtuni, navele imperiale ce se îndreptau spre Italia sunt cufundate în mare. Vezi bibliografia prezentată în paginile notei anterioare.

XXVI.

**AVANSAREA POLITICO-RELIGIOASĂ A
CONSTANTINOPOLULUI ^aI CRE^aTINISMUL DIN
ROMÂNIA**

Ținând cont de faptul că Noua Romă (Constantinopolul) devenise, o dată cu împăratul Constantin cel Mare, reședința împăraților imperiului roman, canonul al treilea al Conciliului ecumenic din *Constantinopol* (381) acordă episcopului acestui oraș o poziție primațială în raport cu patriarhiile Bisericii orientale, primat care respectă însă *întâietatea* pontifului roman. Acești primi pași ai ascensiunii religioase a episcopului de Constantinopol, datorăți doar unor motive politice, devin mult mai clari, determinanți chiar la Conciliul ecumenic din *Calcedon* (451), unde canonul 28 declară următoarele:

orașul [Constantinopol, n.n.] care este onorat cu reședința împăratului și a senatului și se bucură de aceleași privilegii ca și vechea cetate imperială [Roma, n.n.], trebuie să aibă aceleași prerogative și în domeniul ecleziastic și să fie a doua după aceea [Roma, n.n.]. ^ai astfel, [decretăm ca] numai mitropoliții diecezelor Pontului, ai Asiei și Traciei, ca și episcopii teritoriilor numitelor dieceze care sunt între barbari, vor fi consacrați de sfântul scaun al sfintei Biserici din Constantinopol²²⁴.

Papa Leon cel Mare protestează energic împotriva acestei flagrante uzurpări a drepturilor pontifului roman și a Bisericii Romei, dar totul este în zadar: împăratul Marcian și episcopul de Constantinopol, Anatol, erau decisi să treacă peste orice normă a Bisericii pentru a acorda o poziție de *întâietate* scaunului episcopal al Constantinopolului. Am menționat aceste două canoane ale conciliilor din Constantinopol și Calcedon tocmai pentru a vedea de unde și cum începe ascensiunea religioasă a capitalei de pe malurile Bosforului, ascensiune datorată, în esență, doar unor motive politice, din care cauză, în secolele următoare, și regiunile țării noastre, în primul rând Schytia Minor, vor fi scoase din jurisdicția universală a Romei și înglobate în jurisdicția patriarhului de Constantinopol. Menționăm apoi faptul că *motivele* pentru care Constantinopolul (= „onorat cu reședința împăratului și a senatului”) este declarat al doilea ca importanță religioasă după Roma, din cauză că sunt simple motive politice, și nu sunt aprobate de Scaunul apostolic al Romei, *nu sunt nicidecum valide* pentru a pretinde o astfel de poziție în

---

²²⁴ V. MONACHINO, *Il canone 28 di Calcedonia*, 75-76.

XXVI. AVANSAREA POLITICO-RELIGIOASĂ

cadrul Bisericii și în raport cu Roma. Importanța religioasă a acesteia derivă nu din motive politice, ci din faptul că aici a fost martirizat și înmormântat capul văzut al Bisericii, apostolul Petru, pentru care motiv aici și-au stabilit reședința pontifii romani, urmașii lui Petru, în conducerea Bisericii. Însă, se pare că, în acele timpuri, bazele și episcopii lor de curte nu înțelegeau sau nu voiau să înțeleagă că, prin astfel de gesturi, atentau în mod tragic la unitatea Bisericii, unitate al cărei garant era și rămâne doar pontiful roman.

Pentru regiunile țării noastre, în special în Dobrogea (*Scythia Minor*), consecințele nefaste ale acestui canon 28 de la Calcedon nu se simt încă. Așa cum ne atestă o inscripție din secolul al VI-lea, creștinii dobrogeni, necunoscând manevrele politico-religioase de la Constantinopol, afirmău că fac parte din „sfânta Biserică Catolică”²²⁵.

1. Vicariatul papal din Tesalonic

Cu trecerea timpului, ca o urmare a sus-menționatului canon 28, provinciile răsăritene ale imperiului roman vor trece sub jurisdicția patriarhiei din Constantinopol. Totuși, zona prefecturii Illyricului, până la râul Vit (în Bulgaria), rămâne unită în continuare cu Roma. Pentru această zonă, papa își avea un vicar la Tesalonic (în Grecia) care reprezenta aici Scaunul apostolic al Romei. Zonele nord-dunărene, învecinate cu această prefectură, se mențineau în comuniune cu Biserica universală și prin legăturile etnice, economice și religioase ce le aveau cu regiunile din sudul Dunării. Un exemplu (printre multe altele) al jurisdicției papei în prefectura Illyricului îl avem din anul 531, când episcopul mitropolit de Larissa (Grecia), în urma depunerii sale de către patriarhul din Constantinopol, se adresează papei Agapit pentru a i se face dreptate.

2. Arhiepiscopia Iustiniana Prima

În timpul împăratului *Iustinian* (527-565), un exponent de vârf al cezaro-papismului, prefectura Illyricului a suferit o schimbare importantă datorată „ambției împăratului, care voia să ridice la o faimă deosebită satul său natal Tauresium”²²⁶, la circa 40 km de localitatea Niș, în fosta Iugoslavie. În anul 535, prin *Novela XI* din 14 aprilie, el ridică localitatea natală, căreia îi schimbă numele în Iustiniana Prima, la rangul de mitropolie și-i acordă jurisdicția asupra unor provincii care până acum aparțineau de Vicariatul papal de Tesalonic. Ca și la

---

²²⁵ I. BARNEA, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, 46.

²²⁶ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București 1980, 160.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

conciliul din 451, nici acum împăratul nu cere consimțământul papei și nici măcar nu menționează Vicariatul din Tesalonic și drepturile acestuia. În viziunea lui Iustinian, arhiepiscopul de aici dobândește anumite puteri peste ceilalți episcopi din Illyricum nu de la papă, așa cum ar fi fost normal, ci „la umbra conducerii politice” (*Novela XI*).

Zece ani mai târziu, Iustinian promulgă legea nr. 131, prin care definitivează *novela* din 535. Probabil și din ironie, împăratul îl menționează pe papa Vigiliu, însă este aproape sigur că acum rolul pontifului roman este acela de a se vedea constrâns să constate cu durere ceea ce făcuse împăratul. Prin deciziile sale, Vicariatul de Tesalonic pierde foarte mult din importanța pe care o avusese înainte.

Trebuie să menționăm însă faptul că, deși împăratul a luat inițiativa înființării arhiepiscopiei Iustiniana Prima, în viitor, papii vor interveni deseori în această arhiepiscopie, iar documentele istorice nu ne relatează nici un protest al patriarhului de Constantinopol față de intervențiile papilor. De exemplu, *papa Grigore cel Mare* (590-604) conferă *pallium*-ul (semnul demnității arhiepiscopale) arhiepiscopului de Iustiniana, numit Ioan. În diferite alte ocazii, același papă se adresează unora sau tuturor episcopilor sau mitropoliților din Illyricum, ceea ce ne atestă încă o dată faptul că această arhiepiscopie, cu toate diecezele sufragane, depindea încă de jurisdicția Scaunului apostolic roman.

3. Jurisdicția arhiepiscopiei Iustiniana Prima

Afară de zonele de la sudul Dunării, *Novela XI* ne spune că și „Viminacium, cât și Recidiva și Litterata, care sunt dincolo de Dunăre, se află iarăși sub stăpânirea noastră”. Deoarece puterea politică a Constantinopolului se extinsese și peste Dunăre, în Oltenia și Banat, este ușor de înțeles cum și jurisdicția arhiepiscopiei Iustiniana Prima cuprindea acum și aceste provincii ale țării noastre. Din cauza pătrunderii slavilor și avarilor în peninsula balcanică, după anul 602 nu mai avem nici o știre despre această arhiepiscopie și nici despre mitropoliile și episcopiile din jurisdicția sa.

4. Căderea lumii vizigote

Pe plan politic, deja din timpul lui Iustinian al II-lea (685-695), Africa de Nord făcea parte din imperiul oriental, iar apoi va cădea în puterea musulmană. Același destin îl va avea curând și Spania. În secolul al VII-lea, poporul vizigot realizase un mare progres cultural, rod al fericitei compenetrări între cultura romană și cea germanică, al

XXVI. AVANSAREA POLITICO-RELIGIOASĂ

cărei exponent de vârf este Isidor din Sevilla, ultimul părinte latin al Bisericii (570-636). Neînțelegerile interne au făcut din regatul vizigot o pradă ușoară pentru arabi. Pretendenții la tron ai regelui Witiza (familie regală colaterală) se aliază cu arabii berberi, care, sub comanda lui Gib el Taric, trec Gibraltarul și, din invitați prieteni, devin cuceritori și stăpâni. Locuitorii Spaniei sunt uciși, făcuți sclavi sau convertiți cu forța la mahomedanism. Însă o parte din populația supusă își poate păstra teritoriile și religia. Aceștia formează acel grup creștin numit mozarabic. În deceniile următoare, își refac propria Biserică, organizată și administrată de arhiepiscopul de Toledo și, deși vor păstra vechile tradiții, vor avea foarte puține legături cu celelalte Biserici ale Occidentului și cu Roma. În anul 718, pornind dinspre sud, arabii traversează Pirineii și ocupă unele cetăți din regatul francilor, ajungând până pe malurile Loarei. Însă în 732, majordomul Carol Martel reușește să-i învingă în apropiere de Tours și Poitiers, obligându-i apoi să facă cale întoarsă spre Spania. Această victorie a însemnat practic frânarea avansării arabe în Europa.

În timpul invaziei arabe, o anumită rezistență reușește să se organizeze în munții Asturiei, lărgindu-se apoi pe toată zona muntoasă de la Pirinei până în Galiția. Cu trecerea anilor, zona liberă creștină se lărgeste tot mai mult, iar în timpul regelui Alfons I Catolicul (739-757), zona cuprinde întreaga parte septentrională dintre munți și mare (aproape 70 km lățime), numită regatul Asturiei. Aceasta reprezintă prima etapă a Reconquistei, timpul istoric eroic al Spaniei, care va dura mai mult de 7 secole. Guvernatorii califilor se stabilesc la Cordoba, iar în anul 756, organizează aici un emirat independent.

Din cele prezentate se poate observa cât de șubred a fost începutul EM occidental. Biserica de aici a pierdut multe teritorii, iar cele rămase s-au organizat în mici regate independente, dependente mai mult de proprii regi decât de papa. Iar acesta era amenințat continuu de expansiunea longobardă, fiind părăsit de bazilei sau, mai grav, atacat de aceștia. Pierdută fiind și Spania, Bisericii occidentale îi mai rămânea o parte a Italiei, Franța și o parte a Angliei.

XXVII.

SLAVII ^aI UNGURII ÎNTRE OCCIDENT ^aI ORIENT

1. Începuturile²²⁷

Între secolele III-VII, emigrările germanilor lăsaseră în Europa diferite spații libere în care s-au stabilit numeroasele ramuri ale *slavilor*. Pornind din regiunile Mării Baltice, ei ocupă un vast teritoriu ce se întinde pe deasupra Carpaților, de la Nistru până la Elba, iar din secolul al VI-lea, ocupă Alpii orientali până la Marea Adriatică și cea mai mare parte a Balcanilor septentrionali.

Aflându-se în această perioadă între Occidentul latin și Orientul bizantin, de încreștinarea lor s-a ocupat atât Roma, cât și Constantinopolul. Deși toți slavii au afinități etnice și lingvistice, pentru istoria încreștinării lor se impune o tratare separată, pentru fiecare țară și popor în parte.

Prima încercare misionară printre slavii din Croația a întreprins-o împăratul Heracliu (610-647). Aici, misionarii bizantini i-au întâlnit pe cei trimiși de Roma. Este posibil însă ca primii misionari să fi fost creștinii din Sirmium, retrași apoi spre Pécs din calea avarilor năvălitori (582). Misionarii trimiși de Roma încreștinează o parte a croaților din Dalmația, în timpul principelui Porga (670-680 cca.), ajungând până în Moravia și Boemia. Spre anul 630, avem un alt apostol al slavilor: episcopul belgian Amandus († 679).

De încreștinarea slavilor s-au mai ocupat episcopatele de Salzburg, Passau și Regensburg. În 696, episcopul Rupert înființează la Salzburg o episcopie care, alături de integrarea religioasă a populației romanizate, se ocupă și cu încreștinarea slavilor. În a doua parte a secolului al VIII-lea, un adversar al sfântului Bonifaciu, episcopul iro-scoțian Virgil (745-784), proiectează încreștinarea slavilor din regiunile Alpilor, care ceruseră ajutorul bavarezilor împotriva avarilor. Principalul misionar printre slavii de aici (Carintia-Kärnten) este episcopul Modestus, care construiește două biserici pe Drava superioară, la Maria-Saal și S. Peter im Holz Kirchen. În politica sa anti-francă, ducele Bavariei, Tassilo al III-lea († 794), înființează pentru slavi centrul misionar Kremsmünster,

²²⁷ Izvoarele istorice cele mai importante ale încreștinării slavilor au fost adunate și publicate de C.H. MEYER, *Fontes historiae religionis slavicae*, 1931. Pentru întreaga istorie civilă și religioasă a tuturor slavilor, cf. opera densă și sintetică a lui F. DVORNIK, *Les slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux debuts de l'époque contemporaine*, Paris 1970, 1179 pagini.

XXVII. SLAVII ³¹I UNGURII ÎNTRE OCCIDENT ³¹I ORIENT

la est de Passau. În secolul al VIII-lea, și Aquileia a încercat o activitate misionară printre vecinii ei slavi. Însă până la Carol cel Mare, toate aceste centre misionare au realizat doar o pătrundere parțială și firavă a noii credințe printre slavii din regiunile sud-orientale.

2. Slavii occidentali (*Veneții*²²⁸)

Pentru a se apăra de vecinii veneți, la sfârșitul secolului al VIII-lea, Carol cel Mare înființează dincolo de Elba o zonă care îi era subordonată, fapt care a contribuit și la răspândirea creștinismului în acest teritoriu. După înfrângerea avarilor (791; 796)²²⁹, lui Carol i se deschide drumul misionar spre est, un rol important avându-l acum episcopatele de Salzburg și Aquileia. După Carol, prin mai multe expediții militare, saxonul Henric I (919-936) încearcă refacerea zonei tributare imperiului de dincolo de Elba. În timpul său, episcopul Adalward din Verden predică slavilor din Mecklenburg. Politica sa militară ia amploare sub Otto cel Mare (936-973), care încearcă cucerirea tuturor slavilor dintre Elba, Saale și Oder. După exemplul lui Carol cel Mare, Otto se îngrijește nu numai de asigurarea granițelor, ci și de încreștinarea supușilor, de extinderea moralei și culturii creștine. În 948, sunt înființate diecezele de Havelberg și Brandenburg; în 968, sunt create diecezele de Meissen, Merseburg și Zeitz. Toate aceste dieceze vor intra apoi sub jurisdicția arhidiecezei de Magdeburg²³⁰, dotată cu multe privilegii și stabilită ca scaun primațial pentru toate Bisericele din dreapta Rinului. Probabil tot în 968, este înființată dieceza de Oldenburg, dependentă de arhidieceza de Hamburg-Bremen, aceasta din urmă ocupându-se de încreștinarea nu numai a germanilor nordici, ci și a slavilor occidentali.

Inițiativele politice și religioase ale saxonilor în mijlocul veneților nu au dus la o incorporare și o încreștinare definitivă a acestora, adică la includerea lor în spațiul viitorului imperiu creștin de neam german. În anii 982-983, luzii se revoltă în masă împotriva stăpânirii germane, distrugând întreaga organizare bisericească de dincolo de Elba. Mai târziu, Henric al II-lea are nevoie de ajutorul luzilor în lupta sa

---

²²⁸ Nume dat de către germanii medievali tuturor slavilor dintre Oder, Elba și Saale, ca și slovenilor din sud-estul Germaniei.

²²⁹ Înfrângerea avarilor din 796 înseamnă și convertirea lor în masă la religia învingătorului. În cursul sec. al IX-lea, aceste triburi sunt absorbite în marea masă a slavilor în mijlocul cărora trăiau.

²³⁰ Cu toată opoziția fiului lui Otto, arhiepiscop de Mainz, și a episcopului Bernard din Halberstadt, incorporarea acestor dieceze jurisdicției Magdeburg-ului se realizează în sinoadele de la Ravenna (967; 968), la care participă împăratul și papa Ioan al XIII-lea.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

împotriva Poloniei. Ca preț al alianței, aceștia îi cer respectarea tradițiilor lor păgâne, ceea ce regele este constrâns să accepte. Un principe creștin al veneților, Gotescalc, din ramura obotriților, fondează, spre mijlocul secolului al XI-lea, un regat, iar cu ajutorul arhiepiscopului de Hamburg-Bremen și al preoților germani, convertește o mare parte a poporului său. Însă, în 1066, conașionalii săi păgâni îlucid atât pe dânsul, cât și pe mulți misionari germani, ceea ce duce la o restabilire aproape totală a păgânismului în teritoriile veneților. O nouă deschidere misionară în regiunile lor va avea loc abia în secolul al XII-lea.

3. Boemia și Moravia

În timpul lui Carol cel Mare, regatul *moravilor* se extindea în Boemia, traversa Slovacia, ajungând până la lacul Balaton. Regele francilor reușește să-i subordoneze parțial puterii sale, ceea ce, implicit, determină și o activitate evanghelizatoare desfășurată de misionarii franco-bavarezi. Principele lor, Pribina, se botează la Salzburg și primește de la Ludovic Germanicul regiunea Sloveniei și cea din jurul lacului Balaton, iar după un deceniu, zece duci boemi se botează la Regensburg. Sinodul din Mainz, din 852, consideră că, în regatul moravilor, creștinismul a prins rădăcini adânci. Ducele lor, Moimir, reușește să unească diferitele triburi morave, însă Ludovic nu-l vrea; îl învinge, întronându-l pe creștinul Rastislav (846-870) și restabilind astfel suveranitatea francă asupra Moraviei. Dar noul principe morav nu acceptă dominația francă. Din 855 începe lupta pentru independența și extinderea regatului Moraviei, ajungând să-și supună regiunile până la Gran și Nitra (Neutra). Însă în 870, Ludovic îl prinde și, după ce-l orbește, îl închide într-un convent. Noul duce, Svatopluk (870-894), nepot al lui Rastislav, preia conducerea cu acordul francilor, dar, ca și bunicul său, în curând se ridică împotriva acestora, reușind să anihileze influența francă asupra regatului său. Mai mult, reușește să anexeze și Boemia. În pacea din 874, Ludovic este constrâns să recunoască independența Moraviei, care-și extinde stăpânirea până în Silezia și Galiția.

Rastislav înțelege că marele său regat va putea dăinui numai dacă va deveni în întregime un regat creștin. Pe de altă parte, nu va putea fi un regat independent atâta timp cât va rămâne sub jurisdicția provinciei bavareze de Salzburg. Implicit, aceasta ar fi însemnat o dependență față de germani. Din aceste motive, în 862-863, el se îndreaptă spre Orient, cerând misionari de la bazileu. Imediat, Mihai al III-lea (842-867) și patriarhul Foție trimit în teritoriile moravilor un grup misionar condus

XXVII. SLAVII ^aI UNGURII ÎNTRE OCCIDENT ^aI ORIENT

de frații *Constantin (Ciril) și Metodiu*²³¹. De la slavii din regiunile natale ale Tesalonicului, aceștia învățaseră deja un dialect slav, așa că nu le-a fost greu să le predice în limba maternă moravilor lui Rastislav. Succesul acestor mari apostoli ai slavilor se datorează traducerii Scripturii în limba autohtonilor, ca și a textelor liturgice (liturgia romană sau liturgia sfântului Petru). În acest scop, Constantin creează o scriere proprie, glagolitica, derivată din minusculele greacă și îmbogățită cu unele simboluri corespunzătoare foneticii slave. După mai bine de trei ani de activitate, succesele lor le întrec pe cele ale misionarilor bavarezi. Nefiind episcopi, nu pot să consacre preoți pe tinerii pe care-i educaseră și care voiau să devină apostoli ai conaționalilor lor. Amândoi vor să se întoarcă, pentru scurt timp, la Constantinopol. Ajung la Veneția, unde află că papa Nicolae I îi invită la Roma, însă, când ajung în cetatea eternă, papa murise deja. Noul ales, Adrian al II-lea (867-872), le-a făcut o primire triumfală, mai ales pentru faptul că Ciril purta cu dânsul relicvele papei Clement pe care le descoperise la Chersonesos, în Crimeea, în timpul călătoriei sale printre cazari.

La Roma, alături de primirea călduroasă pe care le-o face papa, misionarii trebuie să suporte însă și reproșurile grecilor, care nu pot să înțeleagă inovația lor, adică traducerea textelor sacre într-o altă limbă afară de cele trei, considerate sacre: latina, greaca și ebraica. Papa însă este de altă părere. Le permite să celebreze în slavă în bisericile romane, îl sfințește preot pe Metodiu, iar altor tineri slavi le conferă consacrarea preotească sau diaconală. La scurt timp, Constantin moare într-o mănăstire din oraș (14 februarie 869). Fratele său decide să se întoarcă în misiune. Înainte de plecare, primește binecuvântarea papei și recomandarea de a citi în latină epistola și Evanghelia înainte de a predica în slavă. Întorcându-se, predică în regiunile din jurul lacului Balaton, iar după scurt timp, revine la Roma. În 870, Adrian îl consacră episcop de Sirmium (Mitrovița), centrul unei provincii bisericesti care trebuia să cuprindă întreaga zonă misionară sârbo-croată, slovenă și moravă.

Teritoriile misionare ale lui Metodiu se găsesc însă într-o situație foarte delicată. Tocmai acum, Bulgaria intenționa să se separe de Roma, deoarece papa Nicolae I refuzase, pentru motive canonice juste, cererea hanului bulgarilor de a-l alege pe Formosus din Porto ca arhiepiscop misionar al bulgarilor. ^ai, deoarece cererea lui rămâne neîndeplinită, la

---

²³¹ Pentru o aprofundare a vieții și activității acestor apostoli ai slavilor, cf. F. GRIVEC, *Santi Cirillo e Metodio*, Roma 1984; I. DUJEEV, *Medioevo bizantino-slavo*, II, Roma 1968, 29-41; 69-135; 147-190.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

începutul anului 870, Bulgaria acceptă jurisdicția Constantinopolului. Pe de altă parte, numindu-l pe Metodiu ca arhiepiscop în vechea capitală a Illyricului (Sirmium), papa făcea cunoscut Bizanțului dreptul jurisdicțional al Romei asupra acestei provincii, provincie pe care o revendica în întregime și scaunul patriarhal constantinopolitan²³².

Metodiu nu poate locui la Sirmium, un oraș distrus și nesigur. De aceea se îndreaptă spre principele Kocel, stabilindu-și reședința în castelul acestuia din Zalavár, de lângă Balaton. Stabilirea lui într-o regiune ce aparținea mărcii franco-orientale a Panoniei, și pe care deja Leon al III-lea o încredințase arhiepiscopiei bavareze de Salzburg, declanșează curând un aprig conflict între noul arhiepiscop și episcopii de Salzburg, Passau și Freising, care consideră Panonia ca o zonă a lor de influență. Este foarte posibil ca, în această situație, Metodiu să fi predicat doar în partea moravă a diecezei sale, ceea ce nu l-a împiedicat pe fiul lui Ludovic Germanicul, Carloman, să-l facă prizonier și să-l aducă în fața unui sinod bavarez din Regensburg, la care este prezent și Ludovic (noiembrie 870). Aici, arhiepiscopul de Salzburg relatează pe larg activitatea misionară a diecezei sale în regiunile încredințate lui Metodiu. Acesta apelează la misiunea și drepturile pe care i le-a încredințat papa, ceea ce nu-i împiedică pe bavarezi să-l țină închis într-o mănăstire timp de doi ani și jumătate. Protestele lui Adrian al II-lea se dovedesc inutile. Doar succesorul său, Ioan al VIII-lea, reușește să-l elibereze. Metodiu se îndreaptă acum spre Moravia, devenind apostolul moravilor. În prima perioadă a activității sale, se înțelesese cu Rastislav. Acum domnea Svatopulk (870-894), căruia episcopul nu poate să nu-i reproșeze viața sa imorală. Pierzându-și sprijinul acestuia, Metodiu este susținut de Ioan al VIII-lea, care îi permite să folosească liturgia romană tradusă în limba slavă (880). După doi ani, merge la Constantinopol, unde este bine primit de împărat și de patriarh. Aici moare la 6 aprilie 884. După moartea acestui apostol misionar, care poate fi pus alături de apostolul germanilor, Bonifaciu, în fostele sale teritorii de misiune se declanșează o criză, în urma căreia este interzisă liturgia slavă. Din acest motiv, discipolii lui Metodiu se refugiază în Bulgaria, unde acceptă ritul grec (în limba slavă). Aici are loc o transformare a scrierii glagolitice în cirilică, limbă folosită și astăzi de slavii ortodocși (bulgarii, sârbii și rușii).

---

²³² Atât Nicolae I, cât și Adrian al II-lea își dau seama că politica ecleziastică a Bizanțului a reușit să se impună asupra Illyricului și a vicariatului din Tesalonic. În plus, și Bulgaria intră definitiv în zona de influență bizantină. Ca o compensare a acestor pierderi (lezări ale dreptului jurisdicțional al Romei), acești papi vor fondarea unei noi provincii bisericești în regiunile Panoniei și ale Moraviei, care să rămână în comuniune cu Roma.

XXVII. SLAVII ³¹ I UNGURII ÎNTRE OCCIDENT ³¹ I ORIENT

La începutul secolului al X-lea (906), marele regat al Moraviei este distrus de unguri, ceea ce-i determină pe învinși să se îndrepte spre Boemia, acum formându-se *marea Boemie*, condusă în vest de principii premyslizi²³³, iar în partea estică, de slavnikingi, ambele case princiare îndreptându-se spre Germania și integrându-se astfel în creștinătatea occidentală. Germanii vor încerca să-i încorporeze cât mai strâns în imperiu, dar nu vor reuși. Boemii supun stăpânirii lor Moravia, Slovacia, Silezia și o parte din Croația Albă (din apropierea Cracoviei), restaurând astfel *regatul Moraviei*. Din punct de vedere juridic, depinseseră, în primul rând, de episcopatul de Regensburg, însă, în noua situație, se impunea neapărat o revizuire a organizării ecleziastice.

În urma activității misionare occidentale, urmându-i cea a fraților Ciril și Metodiu, cea mai mare parte a regatului devenise creștină. În secolul al X-lea, mai rămân însă centre de rezistență păgână, mai ales în Boemia. Din cauza acestora, ca și a tensiunilor politice și dinastice, este asasinată principesa catolică sfânta Ludmila (921) și apoi nepotul acesteia, regele Venceslau cel Sfânt (929), ucis din porunca fratelui. La tron îi urmează asasinul, Boleslav I cel Crud (937-967), și apoi fiul său, Boleslav al II-lea Pobožny (967-999), în timpul căruia autoritatea sa se extinde asupra întregii *Cehii*. Toți acești regi au contribuit la consolidarea catolicismului în cele două forme liturgice existente; cea latină s-a impus mai mult în Boemia. În această regiune, ducii cer papei Ioan al XIII-lea înființarea unor Biserici care să depindă doar de Roma. Însă planurile lor sunt zădărnice de Otto cel Mare, care, neutralizând influența bavareză, vrea încorporarea diecezelor boeme în provincia germană de Magdeburg sau de Mainz. În 976, este înființată dieceza boemă de Praga, fiind supusă imediat jurisdicției de Mainz. Al doilea episcop de Praga este nobilul ceh, sfântul Adalbert (Vojtech). Din cauza conflictelor politice dintre polonezi și cehi, Adalbert părăsește țara și se stabilește în mănăstirea romană „Sfântul Alexie”. În 992, este rechemat la Praga, dar după trei ani, pentru aceleași motive, se îndreaptă spre Ungaria, fiind primit de tânărul rege al acesteia, ³²tefan. Însă nici aici nu stă prea mult; în ultimii ani ai vieții activează ca misionar printre prusaci, unde moare ca martir (997).

4. Polonia

Otto cel Mare vrea să-i țină pe polonezi într-o situație de vasalitate, însă în timpul primului cneaz piast²³⁴, Mieszko I (960-992), polonezii încep să se afirme ca un popor de sine stătător, ceea ce contravine planurilor împăratului german. Deși Mieszko trebuie să-i plătească lui Otto un tribut anual pentru teritoriile sale, ce se întind până la râul Warta, și să-i jure fidelitate, în realitate, cneazul rămâne independent.

---

²³³ Dinastie a regilor cehi (924-1306).

²³⁴ *Piasty* este prima dinastie de cneji și regi ai Poloniei care i-a condus pe polonezi, cu întreruperi, din 1025 până în 1370.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În 965, Miezsko se căsătorește cu catolica Dubravka, fiica lui Boleslav I al Boemiei, iar la insistențele acesteia, se botează (966). Datorită activității misionare a cehilor și germanilor, spre sfârșitul secolului al X-lea, polonezii se încreștinează, intrând în orbita cultural-religioasă latină a Occidentului, deși se păstrează și o oarecare influență rituală slavă, mai ales în Polonia meridională.

După moartea lui Otto al II-lea, Miezsko își extinde stăpânirea până la gurile Oderului, supune triburile din Croația Albă și le ia boemilor Silezia și teritoriul din jurul Cracoviei. Fiul său, Boleslau cel Curajos (992-1025), încearcă să extindă dominația poloneză asupra întregii Boemii, pe care însă, după nenumărate lupte, o va pierde. În schimb, la moartea sa, Polonia stăpânea Lausitz (două regiuni din Germania orientală), Moravia, Slovacia și o parte a Rusiei de Kiev. Sub fiul său, Miezsko al II-lea (1025-1034), Polonia pierde tot ceea ce cucerise tatăl său: Lausitz revine Germaniei, Moravia este recucerită de boemi, Rusia reintră sub stăpânirea Kievului, iar Slovacia este cucerită de unguri. Din cauza campaniilor lui Bratislav I al Boemiei (1034-1055) de cucerire a Poloniei, cneazul Cazimir își mută reședința de la Gniezno (distrus de boemi în 1038) într-o zonă mai sigură, la Cracovia.

În 968, este înființată dieceza de Poznań, pe care Otto cel Mare o vrea sub jurisdicția scaunului arhiepiscopal de Magdeburg. Pentru a anula tendințele de extindere politico-religioasă ale Germaniei, tânărul stat polonez apelează la ajutorul papalității: în anul 990, Miezsko I donează regatul său Sfântului Scaun, în speranța că papii îl vor ajuta să fondeze o provincie bisericească poloneză. Datorită clarviziunii universaliste (catolice) și de respectare (promovare) a elementului național (etnic) a lui Otto al III-lea și a papei Silvestru al II-lea, în anul 1000, este înființat scaunul mitropolitan de Gniezno, cu diecezele sufragane de Cracovia (pentru mica Polonie), Wroc³aw (pentru Silezia) și Ko³obrezg (pentru Pomerania), la care se va adăuga și dieceza de Poznań. Dacă campaniile de cucerire a Poloniei din timpul ottonilor precedenți determinaseră, într-o anumită măsură, tânărul stat să se orienteze mai mult spre Ungaria și Rusia de Kiev, ceea ce ar fi reprezentat probabil o extindere a stăpânirii Bizanțului și peste acest teritoriu, clarviziunea lui Otto al III-lea și a lui Silvestru al II-lea au contribuit la încorporarea definitivă a Poloniei în creștinismul occidental. După moartea lui Boleslau cel Curajos, elementele păgâne răbufnesc într-o teribilă revoltă care ar fi putut distruge frageda organizare bisericească poloneză. Însă, cu ajutorul germanilor, după anul 1040, Cazimir I restabilește catolicismul și organizarea bisericească, de acum urmând faza a doua a creștinismului polonez: încreștinarea întregului popor și consolidarea

diecezelor și a parohiilor, fază care se va încheia abia în secolul al XIV-lea²³⁵.

5. Bulgaria

Începuturile convertirii ei aparține activității misionare a preoților greci din a doua jumătate a secolului al IX-lea. În toamna anului 865, cneazul Boris se botează, luând numele nașului, împăratul bizantin Mihai al III-lea. Imediat, noul convertit, folosind forța și mijloacele represive, le cere tuturor supușilor să îmbrățișeze noua religie și, deoarece are multe nelămuriri referitoare la metodele de impunere a creștinismului și de reprimare a păgânismului, îi cere explicații patriarhului constantinopolitan, Foție (858-867; 877-886). Patriarhul îi răspunde printr-o lungă scrisoare (tratat) ce conține 114 capitole. Primele 22 au un conținut teologic profund și subtil, care scapă înțelegerii unui nou convertit. Următoarele capitole trasează imaginea suveranului creștin, conform principiilor și tradiției bizantine, și chiar dacă aici este exaltată importanța și demnitatea „sacră” a suveranului, Boris rămâne nesatisfăcut, deoarece el aștepta un răspuns la alte probleme concrete și urgente cu care era confruntat atât dânsul, cât și bulgarii din cnezatul său. Nemulțumit așadar de răspunsul patriarhului, în 866, Boris trimite o delegație la Roma, prezentându-i papei Nicolae I (858-867) o listă cu 115 întrebări redactate în limba greacă. Dintre acestea, 61 priveau credința, cultul și organizarea bisericească. Celelalte se referă la probleme juridice, matrimoniale, la viața creștinilor și la reprimarea păgânismului. Papa îi trimite în teritoriile bulgarilor pe episcopii Formosus din Porto (mai târziu, papă) și Paul, iar împăratul Ludovic Germanicul îl trimite pe episcopul Hermann din Passau, însoțit de mai mulți clerici. Aceștia trebuie să se întoarcă; legații papali, însă, vor avea un succes deosebit în încreștinarea aproape totală a bulgarilor, încercând și să restabilească jurisdicția Romei asupra Illyricului.

La întrebările cneazului și ale consilierilor săi, papa răspunde prin celebrele *Responsa ad consulta Bulgarorum*²³⁶, în care papa intenționează să stabilească aici liturgia și dreptul ecleziastic roman. Întrucât, cu puțin timp înainte, printre bulgari își făcuseră apariția și diferiți predicatori greci, armeni și din alte locuri, adevărați, dar și falși, care răspândiseră învățături adevărate, dar și eronate, papa le promite noilor convertiți un episcop care să-i consolideze în adevărata credință.

²³⁵ Cf. J. KOCZOWSKI, *Histoire religieuse de la Pologne*, Paris 1987, 17-104.

²³⁶ Cf. I. DUJÈEV, *Medioevobizantino-slavo*, III, Roma 1971, 143-173.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Din analiza scrisorii papale, nu se poate afirma că Nicolae I, prezentând uzanțele liturgice și metodele pastorale romane, ar fi avut o atitudine ostilă sau disprețuitoare față de cele bizantine. Referitor la întrebarea bulgarilor, dacă un preot poate să-și exercite ministerul său, chiar dacă este căsătorit (așa cum se obișnuia în lumea bizantină), papa se arată foarte prudent, afirmând că, în aceste cazuri, nu laicii sunt cei ce decid, ci episcopul. Conform unei alte practici orientale, unele persoane, de exemplu, văduvele, erau constrânse să accepte viața mănăstirească pentru motive familiale sau politice, practică pe care clericii orientali voiau să o impună și printre bulgari. Papa le răspunde că nimeni nu are dreptul să forțeze o altă persoană să îmbrățișeze viața monastică. Referitor, apoi, la ordinea ierarhică și jurisdicțională în Biserică, papa reafirmă poziția și drepturile primațiale ale Romei, fără însă a leza poziția scaunului patriarhal constantinopolitan și fără a lua în derâdere uzanțele orientale. Dacă papa se arată intransigent față de uzanțele păgâne prezente printre bulgari, el este cât se poate de prudent atunci când este vorba de uzanțele bizantine, încercând să evite pe cât posibil o înăsprire a tensiunii ce exista deja între Roma și patriarhul Foție²³⁷.

În continuare, Boris îi va cere papei să-l numească pe Formosus ca arhiepiscop-patriarh al bulgarilor, cerere pe care Nicolae I nu i-o poate îndeplini, din motive canonice. La aceasta se adaugă intrigile bizantine de a-i îndepărta pe bulgari de Roma. Din aceste motive, în anul 870, Boris se îndreaptă din nou spre Constantinopol, ceea ce înseamnă includerea definitivă a bulgarilor în jurisdicția acestuia și începuturile formării *Bisericii naționale slave*, la care au contribuit și discipolii lui Metodiu, expulzați din Moravia în anul 885. Constantinopolul impune aici ritul greco-bizantin, rit care este îmbrățișat și de sârbi și ruși. Ulterior, papa Ioan al VIII-lea va încerca să-i recâștige pe bulgari, dar, în contextul schismei lui Foție și a revenirii sale pe scaunul constantinopolitan, Boris profită de slăbiciunea bizantinilor și pune bazele unei Biserici naționale (patriarhie autocefală) cu centrul la Ohrid. În anul 1018, sub împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), Bulgaria își pierde independența, devenind o provincie grecească.

6. Ungaria²³⁸

Din regiunile dintre Volga și Don, între anii 895-896, triburile maghiare conduse de Arpad († 907) trec Carpații, ocupând zonele din

---

²³⁷ H.G. Beck afirmă însă că papa „neglijează datoriile stării sale atunci când atacă riturile bisericii grecești, luându-le în răs pe nedrept”. Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, IV, 233.

²³⁸ *Scriptores rerum Hungaricarum*, I-II, Budapesta 1937-1938.

XXVII. SLAVII ^aI UNGURII ÎNTRE OCCIDENT ^aI ORIENT

lungul Dunării și al Tisei și distrugând bisericile și fragila structură ecleziastică ce exista aici încă din timpul romanilor. Sub presiunea pecenegilor, se îndreaptă spre Occident, stabilindu-se în lungul Dunării centrale. De aici, timp de o jumătate de secol, atacă în repetate rânduri regiunile învecinate: Bavaria, Suabia și nordul Italiei. Atacurile acestor hoarde teribile sunt curmate doar de armatele coalizate ale lui Otto I, care-i învinge în celebra bătălie de la Lechfeld, în apropiere de Augsburg (955). Acum, maghiarilor li se închide drumul avansării spre inima Occidentului. Iar nu după mult timp (969), Sviatoslav de Kiev îi învinge pe cazari, blocându-le astfel și calea de comunicare comercială cu fostele lor locuri de origine. În această situație, maghiarii se găsesc în fața unei alternative: sau să rămână nomazi războinici, și astfel să fie distruși de puterile vecine: germanii, rușii și bizantinii, sau să renunțe la modul lor de viață și să se adapteze la noua situație, adică să devină sedentari și să accepte creștinismul. Sub conducerea lui Geysa și a fiului acestuia, ^atefan I (997-1038), maghiarii aleg cea de-a doua posibilitate.

După moartea lui Arpad, Geysa îi învinge rând pe rând pe toți conducătorii clanului lui Arpad, punând astfel bazele unui regat unit (în care intră și nordul Ungariei și Transilvania), operă care va fi definitivată de marele ^atefan. Activitatea de încreștinare a acestor noi veniți este desfășurată atât de bizantini și bulgari, cât și de Occidentul latin. În jurul anului 950, mai mulți principii maghiari din *Transilvania*, printre care și *Gyula*, primesc Botezul din mâinile bizantinilor. Pentru a nu intra sub stăpânirea maghiarilor vecini, și conducătorii (voievozii) transilvăneni își îndreaptă atenția spre Constantinopol, însă mărturiile istorice ne oferă foarte puține date precise în acest sens. În strategia lor geopolitică de păstrare a unei anumite autonomii, voievozii transilvăneni înțeleg bine că apropierea de îndepărtatii bazilei și „protectoratul” acestora sunt mai favorabile și eficace pentru a contracara expansiunea și stăpânirea maghiarilor peste teritoriile lor, însă, așa cum se va vedea, din cauza superiorității politico-militare a maghiarilor, Transilvania va deveni o provincie a Ungariei. În această perioadă de răscruce pentru destinul politico-religios al poporului român, din mărturiile istorice cunoscute, nu se poate afirma că autohtonii transilvăneni (ca și ceilalți locuitori ai fostei Dacii) aveau conștiința unei apartenențe religioase și juridice de Constantinopol.

Este posibil ca viața creștină din Transilvania să fi existat în forme organizate (episcopii) înainte de venirea ungarilor, însă, ca și pentru contextul politic, și pentru cel religios, istoria ne spune foarte puține

TEME DE ISTORIE A BISERICII

lucruri despre creștinismul transilvănean autohton din secolele anterioare venirii ungarilor²³⁹.

În timpul lui Geysa, episcopul Pilgrim din Passau trimite mai mulți misionari, preoți și călugări, care să-i evanghelizeze pe unguri. Compunând unele bule papale („falsificările de la Lorch”), episcopul încearcă să demonstreze că Passau este succesoarea legitimă a diecezei de Lorch, deci nu mai trebuie să depindă de scaunul mitropolitan de Salzburg. În felul acesta, Passau ar fi trebuit să fie recunoscută de Sfântul Scaun ca mitropolie cu jurisdicție asupra Mărcii orientale, asupra Ungariei și Moraviei. Însă planurile sale eșuează datorită afirmării puterii maghiarilor. Deja Geysa, căsătorit cu principesa creștină poloneză Adelaida, primește botezul împreună cu fiul său, Wajk, care își ia numele de *“tefan*.

Puterea maghiară își avea centrul în câmpia Panoniei și ca atare se îndreaptă spre creștinismul occidental latin. Căsătoria lui *“tefan* cu Ghizela, fiica ducelui Bavariei, viitorul împărat Henric al II-lea, a însemnat o ocazie în plus de apropiere de Occident. Misiunea principală a noului rege al maghiarilor este aceea de a continua încreștinarea poporului și de a stabili o ierarhie și o organizare ecleziastică proprie. Ca și pentru Polonia, clarviziunea și înțelegerea împăratului Otto al III-lea și a papei Silvestru al II-lea i-au fost de un real folos. În anul 1000 sau 1001, *“tefan* este încoronat la Esztergom ca rege al Ungariei, titlu ce-i este recunoscut și confirmat atât de papă, cât și de împărat. Esztergom este recunoscut ca scaun mitropolitan, independent de puterea germană. În 1006, regele include în jurisdicția acestuia arhiepiscopia de Kalocsa, care trebuia să se ocupe de evanghelizarea părții orientale a Ungariei. După câțiva ani, sunt create în Panonia și Transilvania alte dieceze sufragane, care completează organizarea ecleziastică a tânărului stat maghiar. În felul acesta, Ungaria, ca și Polonia, devine un avanpost al culturii și creștinismului occidental spre Orientul asiatico-păgân și greco-slavo schismatic. Ca și Miezsko al Poloniei, probabil că și *“tefan* a donat (omagial, simbolic și semnificativ) țara sa sfântului Petru.

Folosindu-se de toate puterile și drepturile sale, *“tefan* (canonizat împreună cu fiul său de Grigore al VII-lea) a stabilit prin legi și alte mijloace construirea de biserici, disciplina și jurisdicția ecleziastică, ca și viața creștină a poporului. Însă nu toți erau creștini, opoziția păgână

---

²³⁹ Arheologia ne spune că în perioada venirii ungarilor în Transilvania existau mai mult de o sută de așezări omenești. Pentru creștinismul transilvănean din secolele IX-XIII, cf. M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București 1980, 198-212. Ni se pare discutabilă afirmația naționalist-religioasă a autorului, de la pagina 211: „În Transilvania exista o puternică viață ortodoxă românească”. Izvoarele istorice pe care autorul le menționează nu sunt suficiente pentru o astfel de afirmație.

XXVII. SLAVII ȘI UNGURII ÎNTRE OCCIDENT ȘI ORIENT

răbufnind cu toată violența după moartea sa. Deoarece în 1031 murise singurul fiu și succesor la tron al lui Ștefan, Emerich, Ștefan îl desemnase pe fiul dogelui Veneției, Pietro Orseolo. În schimbul jurământului de vasalitate față de Germania, acesta este ajutat de Henric al III-lea al Germaniei să ocupe tronul. Însă ungurii nu acceptă: în 1046 îl alungă, ucigându-l apoi cu toată cruzimea. Urmează apoi o devastare teribilă a bisericilor și a structurii religioase organizate de Geysa și Ștefan. Rebeliunea anticreștină este curmată însă de Andrei I (1046-1061) și de succesorul acestuia, Bela I (1061-1063). Sub Ladislau cel Sfânt (1077-1095) și Coloman (1095-1116), creștinismul maghiar este în floare, intrând apoi în mișcarea de reformă a Bisericii, mișcare inițiată de Grigore al VII-lea.

XXVIII.

**BISERICA ROMANĂ ^aI LONGOBARZII
ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL VIII-LEA**

Până în secolul al VIII-lea, modul de acțiune al papilor era inspirat de principii aproape în exclusivitate religioase. Aceasta din motivul că nu le lipsea siguranța materială pe care le-o dădeau bizantinii, chiar dacă uneori aceasta însemna o adevărată sclavie sau oprimare. Însă, când într-un moment dificil al istoriei această protecție începe să lipsească, italienii, și mai ales romanii, încep să caute o altă protecție care să-i guverneze și să-i apere. Iar papii puteau oare să nu ia în considerație o atare orientare și necesitate a unor populații pentru soarta cărora ei sunt direct responsabili? În acest context, putem afirma că autoritatea politico-administrativă a pontifilor romani este determinată mai mult de circumstanțele politice, decât de dorința expresă a acestora. În concretețea faptelor, papii sunt pentru italieni unica putere în stare să-i apere și să-i guverneze. În acest mod începe o politică implicată în progresul Bisericii și în bunăstarea materială a papalității și a Romei, politică ce nu este lipsită de pericole și riscuri.

Juridic, ducatul de Roma se află încă sub stăpânirea bizantinilor. În practică însă, papii rămân uniți cu bazileul din motive de loialitate și prudență politică, dat fiind faptul că adevăratul pericol nu-l reprezenta Bizanțul, ci ambițiile longobarzilor care se aflau la porțile Cetății Eterne. În orientarea lor politică, longobarzii intenționează să cucerească Italia centrală, pentru a putea uni partea nordică cu cea sudică, pe care o posedau deja.

Din motive de fond, Biserica se opune cu tenacitate acestor proiecte. A se supune longobarzilor însemna a pierde libertatea de care se bucura sub bizantini. În afară de acest motiv, exista un altul mult mai important: Orientul recunoștea fără mare plăcere supremația episcopului Romei; și dacă acesta s-ar fi separat de Constantinopol, ce fel de ascultare față de pontiful roman ar mai fi avut Bizanțul, dacă însuși papa s-ar fi separat de dânsul? Pentru papi, așadar, a rămâne uniți cu Orientul reprezenta mai mult o cauză religioasă decât una politică. Pe de altă parte, exista sentimentul naționalist italian, iar Italia îi considera barbari pe longobarzi, chiar și după convertirea acestora. O politică filo-longobardă s-ar fi lovit cu siguranță de opoziția italienilor.

După pacea dintre Grigore al II-lea și Liutprand din 728, papa cumpără castelul din Sutri, prin care fapt se rupe definitiv alianța dintre longobarzi și

XXVIII. BISERICA ROMANĂ ^aI LONGOBARZII

bizantini. Însă, în viitorul apropiat, relațiile dintre papă și longobarzi degenerază într-o luptă deschisă, din cauză că papa se aliase cu ducii longobarzi din sud, nesuferiți de regele Liutprand.

În fața pericolului iminent, papa Grigore al III-lea cere ajutorul lui Carol Martel. În scrisoarea trimisă acestuia, papa îl roagă să nu refuze ajutarea lui „Petru de pe pământ”, pentru ca, într-o zi, „Petru din ceruri” să nu-i închidă intrarea în regatul ceresc. Carol nu vrea să declanșeze ostilitățile cu longobarzii; mai mult, el nu poate să uite ajutorul decisiv al lui Liutprand în lupta împotriva musulmanilor la Poitiers (732).

Papa Zaharia (742-752) reușește să ajungă la o înțelegere cu longobarzii, fapt care nu a fost dezaprobat nici de bizantini și nici de romani sau italieni. În anul următor, Liutprand atacă Ravenna, voind astfel să-și realizeze visul vieții sale, și anume unificarea Italiei sub o singură putere, cea a longobarzilor. Papa Zaharia reușește la timp să-l facă să renunțe la acest plan, fapt ce nu poate fi atribuit decât înaltei considerații pe care regele longobard, înaintat în vârstă, o avea față de urmașul lui Petru, ca și dorinței sale de a nu-și vedea închise porțile cerului, dat fiind că se apropia de moarte.

Papei Zaharia îi urmează ^atefan I, care moare la două zile după alegere, fiind ales apoi ^atefan al II-lea. În timpul său se realizează acea *alianță celebră* dintre Biserica romană și regatul francilor, alianță ce va marca definitiv destinele creștinătății occidentale.

XXIX.

**ÎNCRE^aTINAREA SAXONILOR
A GERMANILOR NORDICI**

1. Saxonii

Primii saxoni locuiau în provincia Holstein, iar de aici, trecând marea, vor invada Britannia. Ulterior, își extind stăpânirea de la Elba până la Rin, iar după căderea Turingiei (531), ajung în Asia, la sud de Hannover. Spre anul 700, trec peste Lippe, invadând astfel teritoriile ocupate de franci. Primii carolingieni reușesc să stăvilească avansarea saxonilor, impunându-le celor din Westfalia plățirea unui tribut. În această zonă de frontieră, în secolele al VII-lea și al VIII-lea, diferiți predicatori anglo-saxoni au încercat să-i convertească, dar cu rezultate foarte slabe. Misionari precum frații Evald („cel alb” și „cel negru”), Suitbert, însoțitorul lui Willibrord († 739), Liawin, Willehad, Sturm, Liudger, Bonifaciu, toți aceștia au încercat să răspândească noua religie în mijlocul acestei populații, reușind să pună bazele unor centre de iradiere misionară printre saxonii vecini. Dintre aceste centre, menționăm Utrecht, Werden, Amöneburg, Büraburg-Fritzlar, Fulda și Hersfeld. Însă din întreaga familie a germanilor, saxonii au rămas cei mai înrădăcinați în vechile lor credințe religioase și cei mai înverșunați dușmani ai francilor conduși de Carol Martel și Pepin cel Scurt. Voind cu orice preț să-i includă pe saxoni în marele său regat (imperiu) creștin, lui Carol cel Mare nu-i rămâne altă posibilitate decât să-i constrângă cu spada să intre în marea familie occidentală creștină. După unificarea celor două mari ramuri (regate) ale francilor (772) și după expediția victorioasă din Italia (775), în anul următor saxonii îi promit lui Carol că vor îmbrățișa creștinismul și vor accepta stăpânirea coroanei sale, promisiune ratificată solemn în dieta de la Paderborn (777). În zonele din jurul orașelor Dortmund și Paderborn, francii organizează primele Mărci orientale cu un rol strategic și religios, adică de convertire a saxonilor și de incorporare în acest al doilea imperiu occidental. În afara mărcilor, francii se bazează pe colaborarea nobililor saxoni favorabili lor. Acestei perioade îi aparține convertirea unui număr impresionant de saxoni. Însă, în 782, izbucnește o puternică revoltă împotriva francilor, condusă de westfalianul Widukind, care nu se prezentase la dieta din Paderborn, refugiindu-se în teritoriile normanzilor. Profitând de înfrângerea francilor la Roncesvalles (în 778, Carol este înfrânt de basci în această strâmtoare din marca spaniolă; aici moare celebrul

XXIX. ÎNCREȘTINAREA SAXONILOR ȘI A GERMANILOR NORDICI

Roland, intrat apoi în legendă și în literatura epică franceză), Widukind se întoarce printre ai săi și-i îndeamnă la revoltă împotriva stăpânirii francilor. Acum începe a doua fază a rezistenței saxonilor împotriva lui Carol. Pentru apărarea vechilor credințe păgâne și recucerirea independenței pierdute, soldații lui Widukind distrug bisericile, pe misionari îi alungă sau îi omoară, iar saxonii încreștinați sunt amenințați cu diferite pedepse sau cu moartea dacă nu revin la păgânism. Această teribilă revoltă saxonă îl convinge încă o dată pe Carol că nu există alt mijloc de a-i supune pe saxoni decât spada. În a doua dietă francă din teritoriile Saxoniei (Lippspringe, 782), la care participă și reprezentanți ai danezilor și slavilor, Carol decide încorporarea întregii Saxonii în sistemul administrativ franc al conteelor (comitate). Tot acum, regele emanează celebra și mult discutată și controversată *Capitulatio de partibus Saxoniae*²⁴⁰. Sub amenințarea pedepsei cu moartea, Carol le cere tuturor saxonilor ascultarea și supunerea față de Dumnezeu și față de dânsul. În contextul timpului, Carol nu găsește o altă cale de rezolvare a problemei saxonilor, deși, pe de altă parte, contextul istoric contravine principiilor creștine de evanghelizare și acceptare a credinței. Impunerea forțată a stăpânirii francilor și a credinței acestora declanșează o altă revoltă a saxonilor care, profitând de întoarcerea lui Carol în teritoriile sale, îi înving pe franci la Süntel. Aflând de această teribilă înfrângere a armatei sale, Carol se întoarce, însă saxonilor le este frică să-l înfrunte direct. Widukind fuge din nou la normanzi, iar nobilii saxoni favorabili francilor îi încredințează lui Carol numeroși rebeli, care sunt tratați acum conform normelor din *Capitulatio*. În toamna acestui an (782), mai multe mii de saxoni sunt masacrați („baia de sânge de la Werden”). Acest masacru, care trebuie interpretat nu atât ca un martiriu pentru păstrarea credințelor păgâne, cât mai mult ca o administrare a dreptății conform legilor și mentalității timpului, a avut un efect contrar celui așteptat de Carol. În Friesland, saxonii se revoltă din nou, ceea ce provoacă o nouă intervenție armată a lui Carol. Dându-și seama de inutilitatea rezistenței armate, Widukind cedează: împreună cu mulți colaboratori apropiați, la Attigny (în Champagne) primește Botezul, naș fiindu-i tocmai Carol (785). Acum se termină a doua fază a luptelor aprige dintre franci și saxoni. Din cauza impunerii unor decime ecleziastice exagerate, saxonii septentrionali se revoltă din nou, însă rezistența lor este mult mai slabă și mai puțin periculoasă, iar după ce mii de familii saxone au fost transferate în teritoriile francilor, și invers, coloniști franci se stabilesc în Saxonia,

²⁴⁰ Pentru o înțelegere corectă a acestei „Capitulatio”, cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, IV, 92-93; *Lexikon des Mittelalters*, II, München 1983, 1483-1484.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

calmul și liniștea apar pentru prima dată în aceste zone în care, din 772 (an în care Carol distruge coloana sacră a saxonilor din Irmin), nu se auziseră decât strigăte de luptă și zăngănitul armelor.

Începând cu secolul al IX-lea, în teritoriile saxonilor se formează dieceze autonome, care mai înainte fuseseră încredințate altor dieceze și abații france: Münster, Osnabrück, Bremen, Paderborn și Minden (în jurul anilor 803-907), iar în timpul lui Ludovic cel Pios (814-840) se formează diecezele de Halberstadt și Hildesheim. Alături de centrele diecezane, apar și mănăstiri de bărbați și femei, renumită fiind abația benedictină din Korvey, pe Weser (822), o filială a abației din Corbie.

Cucerirea și încreștinarea Saxoniei nu au însemnat o încorporare a ei în imperiul carolingian, ci începuturile formării unui regat german unitar. După un secol, Saxonia preia conducerea tuturor germanilor, punând bazele viitorului imperiu creștin de neam german. Semnificativ și simbolic, sfânta Matilda, strănepoată a lui Widukind, este soția lui Henric I și stă la rădăcina arborelui genealogic al casei imperiale saxone.

2. Danemarca

Deja apostolul frisonilor, Willibrord, încercase, spre anul 700, încreștinarea danezilor, predicând în insula Helgoland. Însă inițiatorul creștinismului în sudul Danemarcei (Schleswig) este arhiepiscopul de Reims, Ebbon, un saxon, numit de papa Pascal I, în 822, ca legat pontifical pentru regiunile nordice. În anul următor, Ludovic cel Pios îi oferă Münsterdorf ca punct de plecare pentru misiunea sa evanghelizatoare în Schleswig-Holstein. Adevărata încreștinare a danezilor începe o dată cu terminarea în 825 a luptelor pentru succesiunea la tron dintre Horik și Harald. Cerând ajutorul francilor, acesta din urmă primește Botezul împreună cu însoțitorii săi (Mainz, 826), iar Ludovic îi oferă ca feudă teritoriul de la gurile Weserului. La propunerea abatelui de Corbie, Vala, călugărul din Korvey, Anscar, este desemnat să-l însoțească pe Harald la întoarcerea în țară și să se ocupe apoi de misiunile din teritoriile acestuia.

În 827, Harald este alungat din Danemarca împreună cu Anscar. Însoțit de unii neofiți danezi, acesta din urmă se întoarce, continuându-și activitatea misionară. După doi ani, sosește la curtea francilor o delegație a regelui suedez Björn, iar Vala insistă să se organizeze un grup misionar și pentru acest popor. Pentru evanghelizarea danezilor, suedezilor și a adobriților (slavii nordici), Ludovic înființează, în 831, arhiepiscopia de Hamburg. Anscar este consacrat episcop de către fratele împăratului, Drogus, și de mitropoliții de Mainz, Trier și Reims,

XXIX. ÎNCREȘTINAREA SAXONILOR ȘI A GERMANILOR NORDICI

după care papa Grigore al IV-lea îl numește legat papal și arhiepiscop de Hamburg. În 845, corsarii normanzi distrug orașul, iar Anscar se mută la Bremen, unind acest episcopat cu cel de Hamburg. În anul 864, papa Nicolae I convalidează arhidieceza de Hamburg-Bremen, despărțind-o de centrul mitropolitan Köln. Până la moarte (865), Anscar și-a desfășurat activitatea misionară în Danemarca și Suedia. Opera sa este continuată de discipolul și biograful său, arhiepiscopul Rimbertus (865-888).

După victoria lui Henric I asupra danezilor (934), arhiepiscopul de Hamburg-Bremen, Adelgang (937-988), poate să lucreze cu succes în mijlocul acestui popor. Cu ajutorul lui Otto I, el pune bazele episcopiilor din orașele portuare ale Jutland-ului, Haithabu (Schleswig), Ripen și Arhaice (948), toate dependente de Hamburg-Bremen. Menționăm că și în afara acestor localități se formează puternice comunități creștine. Spre anul 960, regele Harald Blaatant (Dinte Albastru) se botează împreună cu fiul său, Svend I (988-1014). Cu ajutorul lui Otto, ei contribuie mult la răspândirea creștinismului nu numai în propriile teritorii, ci și în regiunile meridionale ale peninsulei scandinave și în Holstein. Un interes aparte îl are Harald pentru încreștinarea teritoriilor vecine a veneților. În acest scop, favorizează consolidarea celor două centre de iradiere misionară: Hamburg-Bremen și Magdeburg. În 983, veneții păgâni, ajutați de Svend, se coalizează împotriva lui Harald, care trebuie să fugă din calea fiului rebel. Ocupând tronul, Svend va favoriza creștinismul, ajutat fiind și de englezi. În timpul domniei fiului său, Knut cel Mare (1018-1035), creștinismul se răspândește în toată Danemarca, iar episcopii pentru noile dieceze daneze sunt consacrați în Anglia, ceea ce trezește opoziția arhiepiscopiei de Hamburg-Bremen. Episcopul acesteia, Adalbert (1043-1072), va încerca, cu rezultate parțiale, să transforme acest episcopat într-un centru patriarhal al Nordului. În 1104, orașul Lund devine centru mitropolitan pentru Danemarca, Suedia, Islanda și Groenlanda, separându-se astfel de Hamburg-Bremen.

3. Suedia

Începuturile creștinismului în Suedia aparțin tot activității misionare a lui Anscar (829-831) și lui Ebbon din Reims. Prima biserică este construită la Birka, iar după revolta populară păgână din 845, Anscar se întoarce aici, având și permisiunea regelui Olaf, care primește Botezul spre anul 1008. După câțiva ani, este înființată prima dieceză, la Skara. Deși regii următori vor favoriza creștinismul, opoziția păgână este stăvilită abia spre sfârșitul secolului al XI-lea. În jurul anului 1060,

TEME DE ISTORIE A BISERICII

suedezii aveau nouă dieceze, ceea ce presupunea înființarea unei arhidieceze și a unei organizări bisericești proprii. În secolul următor, datorită activității misionare a călugărilor cistercieni, este înființată arhiepiscopia de Uppsala (1164).

4. Norvegia

Începuturile creștinismului aparțin perioadei lui Hakon cel Bun (938-961), educat creștinește la curtea anglo-saxonă a Angliei. După moartea tatălui, el se întoarce în țară însoțit de preoți englezi, pentru a-l alunga pe fratele vitreg Erik, și el pretendent la tron. Din cauza opoziției țărănimii, nici el și nici succesorul său, Harald Manta Albastră (960-975), botezat la York, nu vor reuși să impună creștinismul ca religie a poporului. Olaf Trygvason (995-1000), botezat și el în Anglia, înfrânge opoziția păgână prin forța armelor. Olaf Haraldson (1015-1028), botezat în Normandia, folosește aceleași metode. Activitatea misionară pacifică a clericilor anglo-saxoni și danezi are ca rezultat doar încreștinarea sudului Norvegiei, cea mai mare parte a țării rămânând în afara sferei lor de influență. Olaf moare pe câmpul de luptă, încercând să înfrângă rezistența rebelilor păgâni. Minunile care s-au verificat la mormântul său au contribuit la progresul creștinismului și la înrădăcinarea unei culturi creștine, amestecată totuși cu magia și cu vechile concepții religioase păgâne. În secolul al XI-lea, Norvegia are trei dieceze, apoi cinci, dependente de Hamburg-Bremen, iar apoi de Lund. În 1152, se pun bazele unei Biserici naționale, având ca centru arhiepiscopal Nidaros-Trondheim.

5. Normanzii, Islanda și Groenlanda

Normanzii. Din cauza lipsei de spațiu vital, spre sfârșitul secolului al VIII-lea, oamenii nordului (*vichingii* danezi și norvegieni) se imbarcă pe bărcile lor ușoare și rapide, căutându-și norocul în insulele atlantice, în Islanda, dar și la gurile fluviilor, de la Elba până la Garonne. Îndrăzneți și cruzi, acești navigatori devin spaima nordului vest și est european, pătrunzând până în Rusia nordică. Sub conducerea lui Rurik, ramura „rusească” a vichingilor (varegii) se stabilește, în a doua jumătate a secolului al IX-lea, la Novgorod și pe cursul mijlociu al Niprului, punând bazele regatului de Kiev²⁴¹.

În 912, normandul Rollon primește de la Carol cel Simplu mâna fiicei sale, Ghizela. Tot acum, el se botează, primind numele de Robert. Prin

---

²⁴¹ În viitor, istoria acestui regat va aparține Rusiei de Kiev, și nu vichingilor propriu-ziși.

XXIX. ÎNCREȘTINAREA SAXONILOR ȘI A GERMANILOR NORDICI

căsătoria lui cu o principesă francă, el și poporul său primesc nu numai creștinismul, ci și provincia Normandia, unde are loc romanizarea și includerea în comunitatea creștină occidentală a acestor oameni ai mării, care, de acum înainte, devin stabili, integrându-se în regatul carolingian. Normanzii francezi își păstrează însă obișnuințele războinice, ca și caracterul lor de navigatori îndrăzneți. La începutul secolului al XI-lea, cuceresc contea (comitatul) de Aversa (în apropiere de Neapole) și regiunile meridionale ale Italiei (Puglia). Învîingându-i pe sarazini și pe greci, aici ei pun bazele unui adevărat regat normand. Împăratul Henric al III-lea îi recunoaște ca vasali ai imperiului. În curând, ei vin în conflict cu soldații papei Leon al IX-lea. În anul 1053, în apropiere de Civitate (în Puglia), trupele papale sunt înfrânte și însuși papa cade în mâinile lor. Timp de nouă luni este ținut prizonier la Benevento. Repus fiind în libertate, papa moare în drum spre Roma (19 aprilie 1054).

Islanda și Groenlanda. Harald cel Frumos († 933) își extinde stăpânirea asupra întregii Norveгии, ceea ce-i determină pe mulți localnici să abandoneze țara și să se transfere în Islanda sau în insulele Faroe, Sudreyjar, Orkney și Shetland, ajungând până în Groenlanda. Din porunca regelui Olaf Trygvason, între anii 997-999, predică în Islanda preotul saxon Dankbrand. În anul 1000, din porunca regelui, comunitățile rurale de aici se decid în favoarea creștinismului, păstrându-și însă anumite uzanțe păgâne, ce vor fi eliminate de Olaf cel Sfânt (1016). În viitor, aici se vor constitui două dieceze: Skalholt (1054) și Holar (1106). Groenlanda este colonizată cu oameni ai mării, sosiți din Islanda în secolul al X-lea. Același rege al Norveгии, Olaf, se interesează de încreștinarea acestei insule. Și aici se formează o episcopie. Din cauza opoziției eschimoșilor păgâni, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, creștinismul foștilor coloniști dispare din această insulă.

Misiunea evanghelizatoare medievală occidentală a avut un deosebit succes atât datorită activității predicatorilor (episcopi, preoți, călugări), cât și datorită intervențiilor (pașnice sau cu spada) regilor și claselor dominante. În contextul istoric al afirmării europene a imperiului carolingian sau german (ottonian), regii noilor popoare în formare înțeleg că unica posibilitate de a rămâne pe scena istoriei, ca și cea, mai complicată și mai greu de explicat, a formării unei comunități europene creștine, rămânea acceptarea creștinismului ca liant religios și cultural, ce venea să înlocuiască vechile credințe și uzanțe păgâne. Considerând în ansamblul său *etos-ul* tribal păgân, putem afirma că acesta reprezenta atât un factor de diviziune și conflict între diferitele familii etnice ale continentului, cât și un obstacol în calea creștinismului care, în mod ireversibil, crea o nouă lume bazată pe alte principii, pe alte legi

TEME DE ISTORIE A BISERICII

morale și etice, incompatibile cu uzanțele și credințele păgâne. Pentru o înțelegere corectă a acestei perioade de răscruce a viitoarei Europe, istoricul trebuie să privească realitatea în contextul timpului ei, context în care fidelitatea față de rege și față de Dumnezeu reprezenta un tot unic și indivizibil. Desigur, această nouă „simfonie”, diferită de cea bizantină, își avea pericolele ei, ale căror consecințe se vor vedea mai târziu, în cadrul luptei pentru investitură.

Începând cu perioada iluminismului, s-au adus diferite critici referitoare la metodele prin care au fost încreștinați saxonii sau alte popoare germanice, metode considerate ca incompatibile cu principiile creștine ale non-violenței și acceptării credinței din convingere, fără nici o constrângere. Nu mic a fost numărul acelor persoane ale Bisericii care au criticat atât „baia de sânge” de la Werden a lui Carol cel Mare (Alcuin și Paulin din Aquileia, de exemplu), ca și metodele forței și ale constrângerii, adoptate de numeroși regi și principii. Aceste metode nu au fost evanghelice, dar, istoric vorbind, alături de predicarea genuin evanghelică a mesajului creștin de către misionari (mulți declarați sfinți), nu exista o altă cale de formare și consolidare a unității politico-religioase a popoarelor france, germanice sau slave.

XXX.

**EVANGHELIZAREA POPOARELOR GERMANICE
DIN EUROPA CENTRALĂ**

1. Situația Occidentului

Aspecte politice. Poporul vizigot căzuse în puterea musulmanilor. Francii, începând cu secolul al VII-lea, cu toate eforturile lui Carol Martel (714-741) și ale lui Pepin cel Scurt (741-768, rege din anul 751), se aflau într-o gravă decadentă. În Italia, continuau luptele dintre longobarzi, bizantini și naționaliștii autohtoni. Iar în mijlocul lor, papalitatea se confrunta cu mari dificultăți și cu nenumărate pericole.

Aspecte religioase. Spania și nordul Africii sunt deja pierdute pentru creștinătate. În aceste regiuni mai rămân doar mici grupuri de creștini, fără putere și fără nici o influență.

Biserica merovingiană, în decădere și fără relații cu Roma, se descompune încetul cu încetul. Majordomii, care au nevoie de fonduri pentru a restabili economia ruinată de luptele continue, încep să-și însușească bunurile bisericesti, transformând astfel episcopatele în obiect al speculațiilor politico-economice.

În Italia, luptele interminabile condiționează nespuse de grav relațiile dintre episcopi și papă, anulând colaborarea dintre dânsii.

Această situație întunecată începe să se lumineze cu un fir de speranță ce sosește din Anglia. De altfel, de aici pornesc misionarii în intenția lor de a converti Europa centrală, în mare parte încă păgână. Acești misionari conduși de Wilibrord și Bonifaciu, reușesc să restabilească contactele dintre aceste popoare și Roma papală. Iar acest fapt ne face să constatăm cum vitalitatea Bisericii nu este rezultatul numai al activității papale, ci și al forțelor de la bază, uneori aproape neobservate.

2. Evanghelizarea Europei centrale

Deja avusese loc convertirea la catolicism a unor popoare germanice ariane, însă mai rămâneau destui păgâni în centrul și nordul Europei. Convertirea regelui francilor, Clovis, în 496, și cu el a întregului său popor, a însemnat începutul convertirii popoarelor germanice și un adevărat triumf pentru Biserică.

Prin cuceririle lor, francii reușesc să ocupe teritoriile *alemanilor*, *bavarezilor*, *turingilor* și *frisonilor*. Însă evanghelizarea acestora nu este rodul cuceritorilor, ci al misionarilor de origine vizigotă (Spania) și

TEME DE ISTORIE A BISERICII

celtică (Irlanda). Misionarii, persoane cu o profundă cultură și cu o viață exemplară, au desfășurat o activitate evanghelizatoare demnă de apreciat și nu este de mirare faptul că noii convertiți i-au trecut degrabă în rândul sfinților, cultul acestora răspândindu-se apoi în tot Occidentul.

Alemanii sau suabii. În imperiul roman, ei pătrunseseră din nord-est, iar în perioada secolelor III-IV, se stabiliseră în zonele europene ce corespund astăzi Germaniei, Alsaciei, Elveției nordice și Austriei occidentale. Cultural, rămân în afara romanității, iar în privința religiei, adoră arbori, munți și masive pietroase imense. Zona septentrională, cucerită de Clovis între anii 496-497, se va converti la creștinism, iar sub influența francilor, încep să construiască biserici și capele.

Se pare că în prima fază nu a existat o activitate misionară, nici din partea francilor, nici din cea a diecezelor fondate de mult timp în imperiu, precum ar fi Augsburg, Ckur și altele. Spre anul 600, este înființat centrul episcopal din Konstanz, care va deveni cel mai important, până în momentul în care Carol cel Mare îl va uni cu episcopatul din Mainz. Spre sfârșitul secolului al VI-lea, influența creștină devine decisivă, dat fiind faptul că nobilii și poporul acceptă creștinismul ca religie oficială. *Pactus alemannorum*, care este cea mai veche lege cunoscută a acestui popor, denotă o puternică influență creștină.

În activitatea evanghelizatoare, o importanță decisivă au avut-o misionarii străini, în special scoțieni. De menționat sunt: sfântul Fridolin, venit din Poitiers și care a populat zona cu nenumărate mănăstiri, și succesorul său, sfântul Columban, un irlandez, care a activat în vecinătatea lacului Konstanz și a orașului Freiburg. Spre sfârșitul vieții, în 612, se îndreaptă spre Italia de nord, unde fondează mănăstirea din Bobbio. Colegul lui, sfântul Gallus, îi continuă opera; acesta moare în jurul anului 645. Pe locul chiliei sale se construiește mănăstirea „St. Gallo”, un celebru centru de iradiere creștină în perioada culturii carolingiene.

Aceste popoare alemane sau suabe au fost în mod definitiv integrate în regatul franc de către Carol cel Mare, în 746. Prin aceasta, nu se poate afirma că evanghelizarea lor ar fi devenit un fapt împlinit, întrucât uzanțele lor rămâneau profund păgâne.

Bavarezii. Descendenți ai marcomanilor, spre sfârșitul secolului al VI-lea, își încep emigrarea și, trecând peste fostele granițe ale imperiului, se stabilesc în Austria și Tirol. În jurul anului 640, sunt supuși de către franci, prin aceasta având ocazia de a intra în contact cu religia creștină de formă romană. Principalii predicatori ai acestui popor au fost sfinții Severin și Valentin. Alături de ei găsim și alți sfinți

XXX. EVANGHELIZAREA POPOARELOR GERMANICE

predicatori și episcopi itineranți datorită cărora, în jurul anului 696, se va forma centrul creștin din Worms, cu apostolul său celebru, sfântul Rupert.

Turingii. Începuturile creștine în mijlocul acestui popor din jurul provinciei Asia își are mai mulți misionari sfinți, care însă nu au reușit să creeze o organizare eclezială stabilă. Planurile lor misionare sunt mai mult planurile unor asceți, decât planuri și orientări de perspectivă. Însă, la începutul secolului al VIII-lea, papa Grigore al II-lea îl trimite pe episcopul Martinian și pe alți doi însoțitori cu instrucții precise de a organiza Biserica în aceste teritorii. Din motive necunoscute încă, planurile papei nu au putut fi duse acum la îndeplinire.

Frisonii. Stabiliți în actualele Țări de Jos și în nordul Germaniei occidentale, acest popor a cunoscut multe și serioase dificultăți în acceptarea creștinismului. Din punct de vedere politic, ei se găseau într-o situație dificilă: pentru a-și menține independența, trebuia să lupte împotriva francilor creștini, astfel că lupta lor capătă și un caracter anticreștin. În anul 719, moare principalul lor conducător, Radbodus, ceea ce înseamnă începutul cuceririi lor de către franci. De acum înainte, predicarea creștină obține unele rezultate doar în zonele de contact maxim cu francii.

Evaluări asupra evanghelizării acestor popoare. Activității misionare îi lipsește organizarea și planificarea de perspectivă. Misionarii erau mai mult asceți, pelerini și deseori individualiști. Tot ceea ce fac reprezintă o inițiativă proprie; își păstrează propriile obiceiuri și nu se acomodează mentalității popoarelor în care activează. Schimbarea decisivă intervine puțin mai târziu, atunci când sosesc misionarii anglo-saxoni, care, din rațiuni etnice, vor înțelege mai bine limba, mentalitatea și obiceiurile acestor popoare. O notă caracteristică a acestui al doilea val de misionari va fi puternica unire cu Roma și devoțiunea față de sfântul Petru.

3. Biserica în Anglia

Anglo-saxonii, de neam germanic, deja ocupaseră insula în secolul al V-lea, distrugând creștinismul prezent aici din timpul romanilor. Spre sfârșitul secolului al VI-lea, în 596, papa Grigore cel Mare îl trimite pe prepozitul mănăstirii sale din Roma, Augustin, împreună cu 40 de monahi, pentru a organiza Biserica engleză. După 5 ani, ca o consecință a succesului obținut, papa autorizează organizarea acestei Biserici, dându-i lui Augustin *pallium*-ul de arhiepiscop. Organizarea cuprindea

TEME DE ISTORIE A BISERICII

probabil două provincii cu doi mitropoliți (de Londra și York) și cu 12 episcopii sufragane. Se pare însă că planul papei era încă prematur.

În acest timp, Biserica celtică irlandeză, puțin unită cu Roma, își face simțită influența asupra Angliei, creând diferite dificultăți lui Augustin († 604). Concurența între aceste două Biserici va dura până în secolul al VIII-lea. Într-un asemenea context, sfântul Wilfrid, de nobilă origine anglo-saxonă, devine protagonistul relațiilor dintre Biserica anglo-saxonă și Roma. Educat în mănăstirea din Lindisfarne, irlandezoscoțiană, întreprinde prima călătorie spre Roma, în anul 653, unde cunoaște această Biserică, liturgia și viața ei monahală, pe care le consideră superioare celor anglo-saxone. Întors în țară însă, monahii îl consideră prea dur și se distanțează de dânsul.

În anul 664, are loc un sinod al tuturor Bisericilor irlandezoscoțiene²⁴². Grație lui Wilfrid, liturgia și ciclul pascal roman sunt adoptate de această Biserică. În același timp însă, o molimă îngrozitoare îi nimicește pe toți episcopii englezi. Ca urmare, regii de Northumberland și Kent îi cer papei Vitalian numirea unui nou arhiepiscop de Canterbury. După cinci ani, papa îl numește pe Teodor, născut în Tarsul Ciliciei. Acesta fondează din nou Biserica anglo-saxonă și o organizează ierarhic după sistemul roman. Cu el, asistăm la convertirea acestei Biserici într-o Biserică fiică a celei romane, cu posibilitatea de a stabili aici structura existentă în orașul papei. Scaunele de York și Canterbury vor rămâne unite cu Roma fie prin numirea papală a arhiepiscopilor, fie prin liturgia și disciplina ecleziastică romană. Începând cu secolul al VIII-lea, și Biserica irlandeză, sub influența celei anglo-saxone, începe să se apropie de Roma, acceptând disciplina și liturgia acesteia.

4. Sfântul Bonifaciu (680-754)

Născut probabil între 672 și 675, în regatul anglo-saxon de Wessex (Anglia sud-occidentală), dintr-o familie simplă, Winfrid, viitorul Bonifaciu, primește o educație aleasă în abațiile benedictine din Exeter și Nursling. Este un tânăr talentat care, ajungând maestru, scrie o gramatică, un tratat de metrică și diferite poezii. Datorită reputației sale, este invitat ca și consilier la diferite sinoade ale Bisericii anglo-saxone.

Cu dorința arzătoare de a predica Evanghelia printre saxonii răspândiți pe continent, în anul 716, își începe prima călătorie

---

²⁴² Sfântul Beda Venerabilul († 735), prin opera lui *Historia ecclesiastica*, este principalul narator al evenimentelor Bisericii engleze.

XXX. EVANGHELIZAREA POPOARELOR GERMANICE

misionară, însă fără rezultate deosebite. Întors în abația de la Nursling, își dă seama că succe-sul misionar nu se poate dobândi fără ajutorul principilor seculari. Doi ani mai târziu, se întoarce pe continent și ajunge până la Roma. La data de 15 mai 719, este primit de papa Grigore al II-lea, care îi dă instrucțiuni precise referitoare la misiunea sa în zona orientală a Rinului. Celebrând-se în acea zi memoria sfântului Bonifaciu, papa îi schimbă numele în Bonifaciu, nume prin care este cunoscut ca și apostolul Germaniei.

Plecând din Roma, se îndreaptă spre Bavaria și Turingia, unde, timp de doi sau trei ani, muncește alături de arhiepiscopul Wilibrord, perfecționându-și vocația misionară, dar fără să se lase prins în mreaja laudelor arhiepiscopului care-l voia ca succesor.

După această perioadă, se îndreaptă spre centrul Germaniei, numită Asia. Așa cum ne spune biograful său, aici botează mii de păgâni și îi readuce pe calea cea dreaptă pe acei creștini care recăzuseră în practici păgâne.

În anul 722, datorită succeselor sale, este chemat la Roma de Grigore al II-lea, care îl consacră episcop misionar pentru Germania, la est de Rin, fără însă a-i fixa o reședință episcopală. Înainte de plecare, noul episcop jură ascultare papei, așa cum făceau și episcopii sufragani ai Romei. În formula de jurământ este schimbat doar un lucru: cuvintele cu care sufraganii romani promiteau fidelitate față de împăratul bizantin sunt înlocuite cu promisiunea de a menține comuniunea cu papa, și de a nu o menține cu acei episcopi care nu urmau normele romane; la fel, el promite că va încerca să-i corijeze pe aceștia, iar în caz de refuz, îi va denunța papei. De altfel, mulți episcopi intrați în regatul francilor se interesau mai mult de problemele lor materiale decât de suflute.

Bonifaciu este convins că unirea cu Roma reprezintă o condiție indispensabilă pentru progresul Bisericii, iar această convingere și-a păstrat-o cu scrupulozitate pe tot parcursul vieții. Pe drumul întoarcerii, se întâlnește cu majordomul Carol Martel, de la care obține confirmarea activității sale misionare. În această fază de coeziune (proces de formare a unor structuri socio-religioase în care se îmbină elementele creștine cu cele ale culturilor și civilizațiilor franco-germanice), supunerea față de papă și față de principele temporar nu crea încă dificultăți. Astfel, având scrisori de protecție papală și regală, în primăvara anului 723, Bonifaciu începe o nouă și principală etapă misionară în Asia (Turingia francă).

Printr-o bogată corespondență, rămâne unit cu Anglia, de unde primește cărți și obiecte sacre, ca și diferiți clerici. Faima lui Bonifaciu crește, iar acesta înființează numeroase mănăstiri care vor fi centre de cultură și de iradiere creștină și misionară.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

După 16 ani de activitate în Turingia și Asia, acestea erau convertite aproape în întregime. În tot acest timp, relațiile cu Roma se menținuseră mereu vii, pentru care motiv Grigore al III-lea îi trimite, în 732, *pallium*-ul de arhiepiscop, cu puterea de a consacra alți episcopi pentru celelalte teritorii ale Germaniei (Neustria și Austrasia). Aici însă, nu erau încă mature timpurile de a fonda noi dieceze, din care cauză Bonifaciu se limitează doar la înființarea de mănăstiri.

Numai după anii 737-738, când întreprinde o a treia călătorie la Roma, arhiepiscopul poate începe o adevărată muncă de organizare și de reformă a întregii Biserici germane. Papa îi dă acum titlul de legat al Scaunului Apostolic, și în această calitate, invitat de ducele bavarez Odilo, împarte Biserica de aici în mai multe dieceze: Passau, Regensburg, Salzburg și Freising. Ducele Odilo se opune însă creării unui scaun mitropolitan, deoarece intenționa să-și mențină controlul asupra noilor dieceze.

În 741 (?), întors în Asia și Turingia, fondează noile episcopate de Büraburg, Erfurt și Würzburg, iar în Bavaria, Eichstätt. Nu are prea mult succes în regiunile suabilor și nici printre saxoni, din cauză că aceștia nu-i suportau pe franci, de care era legat Bonifaciu.

În tot timpul activității sale în Asia, nu pierde din vedere reforma radicală de care avea nevoie regatul francilor (Neustria), unde viața creștină decăzuse mult, clerul de jos era ignorant și cu o moralitate decăzută, iar clerul înalt, mândru și ocupat cu tot felul de activități lumești, uitând și de unirea sa cu Roma.

În anul 752 sau în cel următor, moare episcopul de Utrecht, succesorul sfântului Wilibrord, iar arhiepiscopul de Köln, ce nu iubea prea mult reforma și nici nu era dorit de episcopii străini, vrea să supună acest scaun episcopal jurisdicției sale. Pentru a împiedica acest lucru, Bonifaciu îl determină pe Pepin ca să-l numească pe discipolul său, Lullus, ca episcop de Mainz, iar el ocupă scaunul de Utrecht.

Sfântul arhiepiscop reușește ca mănăstirea sa predilectă din Fulda să rămână sub jurisdicția Romei, fapt ce semnifică începutul exempțiunii ordinilor călugărești. După puțin timp, el își împlinește vechiul său vis misionar de a activa printre frisoni și saxoni. Cu scrisori de la Pepin cel Scurt, apostolul lucrează cu mult zel și succes printre conașionalii săi anglo-saxoni din zona frisonilor, apostolat ce va da roade deosebit de pozitive. Aici, este asasinat în apropiere de Bokkum, la data de 5 iunie 754, coroana sa de martir încununând o viață misionară exemplară. Trupul său este transportat și înmormântat în mănăstirea din Fulda, unde se află și astăzi ca simbol al unității catolice germane²⁴³.

---

²⁴³ Lângă această abație se adună episcopii Conferinței Episcopale Germane.

XXX. EVANGHELIZAREA POPOARELOR GERMANICE

Lui Bonifaciu nu i-a reușit întreaga reformă a francilor, dar a obținut un lucru foarte important: unirea acestora cu Biserica romană. În acest sens, este deosebit de importantă ascultarea pe care episcopii franci o promet papei Zaharia, în anul 747. Unirea acestui popor cu Roma nu are doar o importanță locală, ea determinând cursul întregii istorii a Europei occidentale.

Reamintim că, începând cu secolul al VII-lea, Mediterana este locul de întâlnire a trei culturi, a trei concepții politico-religioase: cea bizantină, cea musulmană și cea catolică romană. Prima nu mai are o putere deosebită; luptele interne și externe (iconoclasmul și războaiele cu musulmanii) i-au slăbit considerabil forțele. Viitorul, așadar, este în mâinile islamului și ale Occidentului, însă pentru a rezista, acesta din urmă are absolută nevoie să rămână unit. Așadar, destinele întregului Occident depind de forța și coeziunea regatelor franc și germanic. Spania nu mai reprezenta o forță, iar „exilatul” regat vizigot trebuie să-și ducă existența prin munți, fiind redus la un teritoriu minim. Dincolo de mare, Anglia, mai mult sau mai puțin, este unită cu francii și cu Roma. Bonifaciu va da o contribuție deosebită acestui proces de consolidare și unire a popoarelor Europei centrale. Dacă în anul 732, la Poitiers, Carol Martel apără Europa *ab extrinseco*, Bonifaciu o apără *ab intrinseco*, și aceasta prin caracteristica romană a activității sale și prin puternicul devotament față de sfântul Petru, pe care îl sădește în inima acestor popoare. La sfârșitul activității sale, putem constata că ceea ce Roma pierduse în Orient prin reforma arbitrară a împăratului Leon al III-lea, câștigase acum în Occident grație activității misionare a lui Bonifaciu și a altor misionari din timpul său.

XXXI.**CAROLINGIENII ȘI BISERICA ROMÂNĂ**

Începând cu secolul al VII-lea, istoria familiei carolingiene este strâns legată de cea a *merovingienilor*. După moartea lui Dagobert I (638), slăbul său regat intră într-un inexorabil declin. Însă în fața slăbiciunii regelui, se întărește puterea aristocrației, în special cea a majordomilor, posesori ai unui post privilegiat, și anume administratori ai bunurilor regelui. Iar această putere economică a lor se va transforma din ce în ce mai mult într-una politică.

Majordomii. În regatul merovingian, existau doi majordomi: cel al Austrasiei (partea sudică a actualei Germanii) și cel al Neustriei (partea occidentală). Prima avea două centre mai mari: Reims și Metz; a doua cuprindea zonele dintre Sena și Loara, având ca principale centre Paris și Soissons, rivale între ele pentru o lungă perioadă de timp.

Între acești majordomi se impune cel al Neustriei, Pepin cel Scurt, care, o dată cu intrarea în mănăstirea Monte Soratte (în vecinătatea Romei) a fratelui său ce conducea Austrasia, devine majordom unic al celor două regiuni. Dorința lui de a deveni și rege se lovea însă de ultimul rege merovingian Childeric al III-lea. Pentru a-l îndepărta, se gândește să organizeze o lovitură de stat, însă nu poate risca oprobiul poporului, pentru care regele nu este doar un simplu suveran. Conform concepției populare, acesta aparține cumva unei lumi supranaturale. Pentru a îndepărta această barieră magico-religioasă, Pepin are nevoie de o autoritate religioasă importantă care să-l sprijine în planurile sale, iar această autoritate nu putea fi alta decât papa, al cărui prestigiu crescuse foarte mult datorită misiunilor anglo-saxoni. Așadar, doi legați sunt trimiși la papa Zaharia (741-752) pentru a-l întreba dacă este mai bine ca să fie rege cel ce deține titlul sau cel ce deține puterea. Răspunsul papei este următorul: „Melius esset illum regem vocari qui potestatem habere, quam illum qui sine potestate manebat, ne conturbaretur ordo; per auctoritatem apostolicam iussit Pippinum regem fieri” (este mai bine să fie numit rege cel ce are puterea, și nu cel ce are titlul, pentru a nu tulbura ordinea publică; prin autoritatea apostolică a poruncit ca Pepin să fie rege)²⁴⁴. Având răspunsul papei, la sfârșitul anului 751 sau începutul celui următor, Pepin convoacă o mare adunare a francilor la Soissons, unde se face ales rege. După puțin timp, este uns rege de către Bonifaciu sau de către episcopii franci. Din

²⁴⁴Cronica Fredegarii, 32: MGHss rer. Merov, II, 182.

XXXI. CAROLINGIENII *I BISERICA ROMANĂ

ordinul noului rege, lui Childeric al III-lea i se taie părul (semn al puterii regale) și este închis într-un convent.

Continuă reforma Bisericii francilor. Înainte de a fi rege, pentru a nu și-i ridica împotrivă pe nobili, Pepin nu se ocupase prea mult cu reforma Bisericii. Acum însă, având toată puterea, noul ales se sprijină în planurile sale reformatoare nu atât pe misionarii anglo-saxoni, cât mai mult pe clerul franc. Unul din marii reformatori este sfântul Cordegang de Metz († 766), cel mai important consilier al regelui. Pentru canonicii săi, acesta scrie mai multe reguli bazate pe dreptul sinodal franc, rezumând în ele regula benedictină și păstrând astfel tradițiile romane. Rezultatul va fi o exemplară sinteză a dreptului bisericesc roman și franc. O atare regulă va fi folosită de către regulile canonice pe tot parcursul EM. De acum înainte, se țin numeroase sinoade ce vizează reforma, din actele cărora cunoaștem cu multe detalii adevărata față a Bisericii francilor.

În anul 765, din ordinul lui Pepin, este promulgată o lege prin care devine obligatorie plățirea decimei (zeciuiala) în favoarea Bisericii „pro cura animarum”; un sfert este destinat episcopului, iar restul, clerului parohial. Această lege favorizează o mai bună organizare a parohiilor și a activității spirituale a acestora, iar în ansamblu înseamnă o îmbunătățire a vieții Bisericii france.

Întronarea lui Pepin. Faptul acesta este deosebit de important pentru Biserica medievală și ne ajută să înțelegem mai bine mentalitatea acestei epoci.

Întrebarea pe care Pepin o adresează papei Zaharia prin cei doi legați ne face să deducem următoarele:

- marea autoritate a papei, ca urmaș al apostolului Petru; cuvântul său este considerat ca un oracol divin, cu o deosebită influență și în sfera politică;
- este un semn al progresului religios al francilor care iau în considerare și latura morală a unei acțiuni politice;
- reprezintă și o mărturie a devoțiunii francilor față de sfântul Petru, apostol care trăiește și acționează în persoana papei.

Cronicarul franc ne vorbește de o poruncă papală: „ussit regem fieri”. Este sigur că nu papa i-a dat tronul lui Pepin, deoarece unicul act constitutiv în numirea unui nou rege îl constituia alegerea acestuia din partea nobililor și a poporului. Însă, prin răspunsul său, papa a pregătit un atare eveniment.

Izvoarele istorice posterioare vor interpreta în sens juridic această „iussio Papae”, dându-i valoarea unui act constitutiv. Pe aceste izvoare, interpretate în acest mod, se va baza Grigore al VII-lea pentru a-l depune pe Henric al IV-lea și Inocențiu al III-lea pentru a invalida alegerea lui Friedrich al II-lea, un copil de doi ani, inapt așadar pentru

TEME DE ISTORIE A BISERICII

a conduce imperiul romano-german. ³i alți papi, bazându-se pe aceste cuvinte, se vor erija în judecători ai validității alegerii imperiale.

Principiului de drept al descendenței regale, „*ius stirpis regis*”, fundament al legitimității pe tronul franc, papa îi opune principiul „dreptului de capacitate” (*ius idoneitatis*), demonstrând astfel o divergență fundamentală de mentalitate între germani și papă. Pentru primii, dreptul la tron este bazat pe descendența regală, în timp ce pentru pontiful roman este legitim acel rege care posedă calitățile de a conduce. Primii se bazează pe un „drept pozitiv”, în timp ce papa se bazează pe un „drept natural”. Așadar, divergența constă între aceste două drepturi, pozitiv și natural. Primul poate și trebuie să fie corectat de al doilea și, pe tot parcursul EM, ambele își vor exercita puterea de influență.

În favoarea orientării sale, papa poate să invoce opiniile filozofilor păgâni și concepția dreptului roman, chiar și a celui mai recent, cum era *Codul lui Iustinian*. Într-adevăr, atât imperiul roman, cât și cel bizantin nu se bazeau pe succesiunea de sânge. De cele mai multe ori, era ales împărat cel ce era mai puternic, mai inteligent și mai curajos (numai astfel se explică numeroasele „asasinări imperiale” de la Roma sau Constantinopol).

Trebuie notat totuși că teza papei se bazează și pe doctrina sfinților părinți, care învață că scopul ultim al statului îl reprezintă garantarea unei ordine sociale juste și pașnice, scop căruia trebuie să i se supună și capetele încoronate: suveran este dreptul și nu regele sau împăratul. Așadar, conform concepției teologice a Părinților, principiul de capacitate este superior celui dinastic al sângelui.

Conform principiului de capacitate, candidatului la tron sau înscăunatului i se cer două condiții:

– *bunăvoința*; regele trebuie să fie pios, drept și cu o credință dreaptă. Atunci când nu întrunește aceste condiții, supușii pot să-i refuze ascultarea și să nu-i mai îndeplinească poruncile. Principiul, așa cum am menționat deja, a stat la baza contrastului dintre papa Grigore al VII-lea și Henric al IV-lea, dintre Inocențiu al III-lea și Friedrich Suabul. ⁴i tot pornind de la acest principiu, începe dezabsolutizarea puterii regale.

– *puterea de guvernare*; nu poate fi rege un copil sau un nebun. Din acest motiv, în anul 879, episcopii franci îl depun pe Carol cel Gras (a înnebunit), iar în 1200, papa Inocențiu al III-lea invalidează alegerea lui Friedrich al II-lea (un copil în vârstă de doi ani).

Din punct de vedere obiectiv și considerat în el însuși, dreptul de capacitate apare ca superior celui al descendenței regale. Cu aceasta însă, nu se îndepărtează abuzurile, indiferent din ce parte provin.

XXXI. CAROLINGIENII ȘI BISERICA ROMÂNĂ

Totuși, un atare pas contribuie la mărirea splendorii autorității regale. Iar papa Zaharia îl aprobă „ne ordo conturbaretur”, voind să urmeze legea divină, superioară celei pozitive umane. Aici avem începutul teocrației medievale, prin care regii trebuie să se ocupe și de problemele religioase, teocrație care se contrapune hierocrației: influența ecleziastică în domeniul profan.

XXXII.

ORIGINEA ȘI CARACTERISTICILE STATULUI PAPAL

1. Alianța dintre papalitate și franci

Pentru a nu lăsa Biserica Romei și ducatul acesteia pradă tendințelor expansioniste ale regelui longobard Astulf, papa Ștefan al II-lea (752-757) se îndreaptă spre Constantinopol, cerând ajutorul acestuia. Însă Roma era prea departe de capitala imperiului, iar armata bizantină din sudul Italiei nu putea să-și măsoare forțele cu longobarzii. Mai mult, Constantin al V-lea Copronimul era ocupat cu lupta împotriva icoanelor. Încă o dată, din cauza cezaro-papismului bizantin, este pierdută ocazia unei mai strânse colaborări între Roma și Constantinopol. Astfel stând lucrurile, pe ascuns, papa își trimite, în 752, delegații săi la regele Pepin, pentru a-i cere ajutorul în fața pericolului iminent. Regele îi trimite la Roma pe episcopul de Metz, Cordegang, și pe Auscard, prin care-l asigură pe pontiful roman de tot sprijinul său.

Motivele pentru care Pepin îl ajută pe papă ar putea fi sintetizate în trei puncte:

- ca recunoștință față de papa, care i-a făcut posibilă urcarea pe tron;
- din motive politice, dat fiind faptul că alianța cu Roma putea să-i mărească prestigiul demnității sale regale;
- din devoțiunea pe care Pepin și francii o aveau față de urmașul lui Petru.

Primind răspunsul regelui, papa îi răspunde (scrisorile sale sunt păstrate în codicele carolingian), rugându-l „pentru Dumnezeu și pentru Domnul Isus Cristos, să se îngrijească de ajutorul față de sfântul Petru, pentru ca acesta să se bucure și să-i acorde meritatul premiu în ziua judecății”. Pepin îi răspunde, invitându-l să-i viziteze regatul.

2. Papa în Franța

În timp ce papa se pregătește pentru călătorie, sosește la Roma un legat al împăratului bizantin, care-i cere să intervină pe lângă Astulf, pentru ca acesta să restituie bizantinilor exarhatul de Ravenna. Papa, însoțit de delegația francă și de legatul bizantin, se îndreaptă spre Pavia, unde se întâlnește cu Astulf (14 octombrie 753). Longobardul refuză categoric cererea Bizanțului, însă, din considerație față de legații franci, îi permite (*dentibus fremens sicut leo*) papei să se îndrepte spre Franța.

XXXII. ORIGINEA ^aI CARACTERISTICILE STATULUI PAPAL

6 ianuarie 754: Papa sosește la Ponthion, în apropiere de Chalon sur Marne. Aici îi iese în întâmpinare Pepin, care îl primește în genunchi, conducându-l apoi pe pontif și ținând căpăstrul calului pe care se afla papa. Un atare gest va deveni o tradiție pentru mai multe secole în întâlnirea dintre papi și împărații germani²⁴⁵. În ziua următoare, papa și clerul, cu cenușă pe cap și ciliciu, se prezintă în fața regelui, cerându-i să-i elibereze de longobarzi. Pepin îi cere papei să se ridice, promițându-i că-l va ajuta.

La data de 1 martie, adunarea armatei france discută problema ajutării papei, fără a decide nimic concret. Francii nu aveau motive suficiente de a-i ataca pe longobarzi, care încă le mai erau prieteni. Însă, în ziua Paștelui (14 aprilie), la Carisiacum (actualul Quierzy, de unde și numele faimoasei *Promissio Carisiaca*), în prezența papei, înalții demnitari franci se adună din nou și, așa cum ne narează biograful lui Carol cel Mare, Einard, în *Vita Caroli Magni*, proiectul ajutării papei întâlnește opoziții decise din partea nobililor și a întregii aristocrații.

Tocmai în aceste zile, se întoarce de la Montecassino, Carloman, fost majordom și fratele lui Pepin. În Italia îl ajutase pe longobardul Astulf. Deoarece Carloman se opune planului lui Pepin, acesta îl trimite din nou în mănăstirea benedictinilor din Italia. Urmează apoi celebra alianță dintre Pepin și papă. Ca semn al noii alianțe, papa săvârșește două lucruri foarte importante:

- repetă ritul ungerii regale pentru Pepin și regină, ca și pentru cei doi fii ai lor, Carloman și Carol (viitorul Carol cel Mare);
- conferă lui Pepin și fiilor lui titlul de *patricius Romanus*.

3. Semnificația „Promisiunii carisiace”

a) Natura juridică a alianței dintre papă și Pepin

Izvoarele istorice, în special culegerile din *Codex Carolinus*, ne vorbesc despre un *foedus charitatis* (pact al carității), dând astfel impresia că acum Pepin promite papei anumite teritorii. Îngenunchind înaintea regelui, unii istorici (Gundlach, Caspar și Haller) afirmă că papa s-ar fi făcut vasal al regelui. Ca răspuns, Pepin ar fi devenit tutorele și protectorul Bisericii Romane, cu drepturi asupra acesteia, dar și cu datoria de a o proteja și de a rămâne fidel Scaunului Apostolic, prieten al prietenilor papilor și dușman al dușmanilor acestora. Însă

---

²⁴⁵ Friedrich Barbarossa se va simți umilit și jignit profund de această misiune de valet al papei. Din descrierea acestui fapt, putem deduce că acea „donatio” sau „constitutum Constantini”, în care ne este prezentată aceeași atitudine a lui Constantin cel Mare față de papa Silvestru I, reprezintă o falsificare posterioară anului 754.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

această teză a sus-menționaților istorici nu ne este atestată de nici un document istoric ulterior. Mult mai plauzibilă este ideea că acum papa s-a oferit ca și părinte spiritual al casei carolingiene, iar *foedus charitatis* are doar un caracter ecleziastic (un fel de înrudire spirituală).

b) Natura juridică a titlului „Patricius romanus”

Acest titlu reprezintă o denumire bizantină, prin care împăratul își onorează atât propriile oficialități, cât și principii din afara imperiului, încercând astfel să și-i asocieze scopurilor politicii sale.

Istoricii occidentali afirmă că, prin această conferire, papa ^atefan al II-lea ar fi uzurpat drepturile împăratului bizantin, deoarece ar fi decis să nu mai restituie Bizanțului teritoriile acestuia, care pentru moment fuseseră ocupate de longobarzi. Pontiful roman avea nevoie acum de un administrator laic (Pepin) care să-l înlocuiască pe exarhul din Ravenna.

Acestei interpretări i se opun istoricii bizantinologi. Ei afirmă că, în timpul lui ^atefan al II-lea, nici papa și nici romanii nu s-ar fi gândit să uzurpe un drept atât de important al împăratului. Tentativele papei de alianță cu francii îi erau deja cunoscute lui Constantin al V-lea prin ambasadorii pe care papa îi trimisese la Constantinopol înainte de alianța cu Pepin. Bazileul, așa cum am menționat, îi ceruse papei să intervină pe lângă Astulf pentru ca acesta să restituie teritoriile exarhatului de Ravenna. Opunându-se, bazileul ar fi oferit papei titlul de *Patricius romanorum*, pentru ca apoi papa ^atefan să-l poată numi pe Pepin *Patricius romanus*. Așadar, nu papa îi dă acest titlu regelui franc, ci bazileul, prin intermediul papei. Teza bizantinologilor rămâne o simplă ipoteză. Care este adevărul? Documentele istorice nu ne ajută să-l descoperim.

c) „Promissio carisiaca”

În această *promissio* avem începutul statului papal. Se pare că promisiunea lui Pepin de a acorda papei teritoriile longobarde italiene s-a făcut și în scris. Nu avem acest document. Ulterior, în timpul asediului Romei din 774 din partea longobarzilor, Carol cel Mare face un pelerinaj la Roma. Acum îl vizitează pe papa Adrian I; papa îi prezintă lui Carol un document scris de tatăl său, Pepin, și-i cere să-l ratifice. Carol cel Mare reînnoiește actul tatălui și reafirmă promisiunile făcute de acesta în 754. Conținutul documentului ne este prezentat în *Liber pontificalis* în următorii termeni: Pepin ar fi promis papei ^atefan al II-lea imense teritorii care cuprind ducatele de Spoleto și Benevento, exarhatul de Ravenna, provinciile bizantine din Veneto și Istria, insula

XXXII. ORIGINEA ^aI CARACTERISTICILE STATULUI PAPAL

Corsica și toate teritoriile cuprinse între orașele Luna, Passo della Cisa, Parma, Reggio Emilia, Mantova și Monselice.

Istorici precum Louis Saltet²⁴⁶ și Griffé²⁴⁷ afirmă că aceasta reprezintă o falsificare de la sfârșitul secolului al VIII-lea, introdusă apoi în *Liber pontificalis*. Alți istorici (L. Duchesne, P. Kehr, H. Jedin) afirmă că documentul este autentic. Dată fiind extinderea acestor teritorii, promisiunea lui Pepin nu se poate explica decât prin necunoașterea din partea sa a mărimii și importanței lor. Ulterior, dându-și seama de importanța lor, Pepin nu-și mai menține promisiunea.

---

²⁴⁶ L. SALTET, „Lectura unui text și Critica. Așa-zisele promisiuni de la Quierzy și Roma din *Liber pontificalis*”, *Bulletin du Littérature Ecclesiastique* (1940).

²⁴⁷ „La originile Statului papal”, *Bulletin du Littérature Ecclesiastique* (1952).

XXXIII.**PERIOADA CAROLINGIANĂ**

La moartea lui Pepin cel Scurt (768), regatul franc este împărțit între cei doi fii ai săi: Carloman devine rege al Austrasiei, iar Carol, rege al Neustriei. Însă între cei doi nu există înțelegere, iar mama lor, Bertrada, încearcă în zadar să-i împace. La sfârșit, ea se va da de partea lui Carol. Ca o femeie prudentă și cu vederi politice destul de largi, pune la cale căsătoria fiicei Gisela cu Adelchi, fiul regelui longobard Dezideriu, iar pe Carol intenționează să-l căsătorească cu Ermengarda, fiica aceluiași rege. Planurile ei sunt evidente: unirea celor două familii domnitoare²⁴⁸. Acest fapt îi displace complet papei aștefan al III-lea, care-i scrie lui Carol: „Cum este posibil ca un neam atât de nobil, cum este cel franc, să se unească cu un neam răufăcător, cum este cel longobard”. Cu tot protestul papei, căsătoria lui Carol cu Ermengarda are loc în anul 770. După un an de căsătorie, Carol se desparte de soție, trimițând-o înapoi tatălui ei, care se simte profund ofensat de gestul ginerelui. În același an moare Carloman, iar Carol îi invadează regatul, obligând-o pe văduvă să se refugieze la curtea lui Dezideriu. În noua conjunctură, un război între franci și longobarzi apare ca inevitabil.

În 773, Carol traversează Alpii. O parte a armatei, condusă de el însuși, ajunge la Pavia. Aici îi învinge pe longobarzi; Dezideriu și toată familia fratelui defunct sunt făcuți prizonieri și închiși într-un convent. Cealaltă parte a armatei se îndreaptă spre Verona, oraș apărat de fiul lui Dezideriu, Adelchi. Reușind să scape cu viață, se îndreaptă spre Bizanț în căutare de protecție și ajutor. În urma acestor răsunătoare victorii, Carol încorporează teritoriile longobarzilor în regatul francilor și își ia numele de „rex francorum et longobardorum et patricius romanus”. Pentru a evita surprize neplăcute, atât în administrația, cât și în armata fostului regat longobard, Carol fixează în posturile cheie nobili franci care să-i reprezinte interesele și să apere integritatea noilor frontiere. În viitor, el va mai coborî în Italia, donând papei diferite teritorii, astfel încât Patrimoniul sfântului Petru (viitorul stat pontifical) devine o realitate evidentă atât în ochii papalității, cât și ai francilor și împăraților din Constantinopol.

1. Extinderea regatului francilor

²⁴⁸ Referitor la politica matrimonială, cf. M.V. ARY, „Un dilemma ecclesiastico: la politica matrimoniale tra longobardi e franchi”, *Archivium Historiae Pontificiae* (1980).

XXXIII. PERIOADA CAROLINGIANĂ

În 787, Carol îi învinge pe bizantinii din sudul Italiei, ceea ce înseamnă încorporarea în regatul său a ducatului de Benevento. În urma acestor cuceriri, în Europa centrală mai rămânea un singur popor neinclus în stăpânirea francilor: saxonii. Din motive politico-religioase, dușmănia dintre franci și saxoni nu se poate aplană decât prin învingerea definitivă a unuia dintre cei doi rivali. Biograful lui Carol cel Mare, Eginardus, observă cu multă acuitate (*Vita Caroli Magni*, cap. VI) că „era imposibilă unirea sau cel puțin conviețuirea dintre cele două popoare fără o credință comună”. Notăm că luptele dintre saxoni și franci au durat aproape 30 de ani, perioadă în care se conturează din ce în ce mai mult destinul saxonilor: supunerea față de franci. În dieta de la Paderborn (777), ca o garanție pentru a nu fi nimiciți, saxonii promit că acceptă religia creștină. Dar nu după mult timp (782), sub Widukind, se ridică din nou împotriva cotropitorilor, renunțând și la creștinism. Conform relatărilor din *Annales regni francorum*, Carol pedepsește aspru rebeliunea lor: sunt condamnați la moarte toți aceia care nu vor să accepte Botezul. În anul 782, dându-și seama de inutilitatea luptei împotriva francilor, Widukind acceptă Botezul, naș fiindu-i însuși Carol cel Mare²⁴⁹. De acum, rezistența împotriva francilor va fi din ce în ce mai slabă. Ultima insurecție împotriva lor are loc în 804, când Carol decide deportarea a nenumărați saxoni în teritoriile francilor. După cucerirea politico-militară, împăratul se ocupă de fondarea a noi dieceze în teritoriile ocupate: Paderborn, Münster și Osnabrück²⁵⁰. Sub dominația francilor vor cădea rând pe rând bavarezii, populațiile basce din zona Pirineilor (marca hispanică) și avarii din Panonia. În urma acestor nenumărate victorii, Carol nu mai conduce un regat, ci un imperiu creștin care se întinde de la Marea Nordului până la Marea Adriatică, iar în vest până la emiratul de Cordoba²⁵¹.

2. Personalitatea lui Carol cel Mare

Atât ca războinic, cât și ca om al păcii, Carol reprezintă o persoană care, în realitate, intră în legendă. Într-o anumită măsură, personalitatea lui ne prezintă aspecte deloc simpatice. În primul rând, este duritatea, cruzimea chiar, pe care și-o manifestă, de exemplu, față de învinși: saxonii sau capii longobarzilor. Nu-l caracteriza apoi o moralitate prea riguroasă: o alungă pe prima soție și nu se poartă prea

---

²⁴⁹ Trebuie precizat că astfel de metode de „convertire” reprezintă totuși o excepție. În activitatea lor, misionarii nu folosesc forța, considerând-o ca un mijloc total antievangelic.

²⁵⁰ După aproximativ un secol, în dorința lor de independență, saxonii se vor alia cu celelalte neamuri germanice, punând bazele viitorului imperiu roman de neam german.

²⁵¹ Trebuie notat că bascii, deja creștini, nu vor suporta niciodată stăpânirea francilor. Când aceștia se retrăgeau din expediția împotriva emiratului de Córdoba, bascii îi atacă din spate, luptă în care își pierde viața viteazul Roland (de aici provine faimosul *Chanson du Roland*).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

frumos nici cu văduva fratelui sau cu fiii acesteia. Pentru a-l înțelege, trebuie ținut cont de duritatea și cruzimea timpurilor în care trăia.

În pofida tuturor acestor aspecte, deloc lăudabile, notăm că, în limita posibilului, participa zilnic la actele și celebrările liturgice. O influență deosebită în viața sa a avut-o *Alcuin* († 804). Acest cap al școlii catedrale din York este omul cel mai ilustru al celei de-a doua jumătăți a secolului al VIII-lea. Este chemat de Carol la curte, unde regele are intenția de a-i aduna pe cei mai buni intelectuali ai timpului: cercetători, poeți, artiști, teologi din diferite națiuni: Eginardus, Paul Diaconul și însuși Alcuin. Toți se unesc într-un fel de Academie condusă de Alcuin. Apoi, acesta este numit abate de „Sf. Martin de Tours”, consilier intim al regelui și ministru al învățământului pentru întreg regatul.

Deși uneori scopul scuza mijloacele, ceea ce intenționa Carol era, în esență, binele poporului și al Bisericii. În acest sens, *legislația* promulgată de dânsul a folosit nu numai francilor, ci întregului Occident creștin. S-a interesat apoi de formarea *culturală* a supușilor, de educarea *religioasă și culturală* a clerului, de promovarea *disciplinei* în școli și mănăstiri, ca și de construirea a nenumărate biserici. Considerând toate aceste aspecte, care ar necesita o expunere mult mai amplă²⁵², se poate vorbi pe drept de o adevărată *renaștere carolingiană*.

3. Încoronarea lui Carol cel Mare

Preliminarii. La data de 26 decembrie, este ales papă *Leon al III-lea* (795-816). Cu multă probabilitate, noul ales (un simplu cleric) nu provenea nici din ambientul Cancelariei papale și nici din rândurile nobilimii romane. Din cauza originii sale modeste, în Roma se formează o anumită opoziție, care începe să răspândească în popor grave calomnii referitoare la trecutul papei. La 25 aprilie 799, în timpul unei procesiuni, adversarii iau cu asalt cortegiul papal, îl trag jos de pe cal pe papă și, după ce îl maltratează, îl închid în mănăstirea „Sfântul Erasmus”. În noaptea următoare însă, credincioșii îl eliberează, ajutându-l să intre din nou în „Sfântul Petru”.

În acest timp, Carol cel Mare era ocupat cu lupta împotriva saxonilor. Neputând veni la Roma, papa se decide să meargă el însuși în întâmpinarea regelui, pentru a-i cere ajutor și protecție. În timp ce ajunge la Paderborn, sosesc și nobilii romani, care-l acuză pe papă de sperjur și adulter. Ascultându-i pe toți, Carol își dă seama că problema nu se poate rezolva decât la Roma. Așadar, alături de o puternică

---

²⁵² Cf., de exemplu, P. RICHÉ, *Le scuole e l'insegnamento nell'Occidente cristiano dalla fine del V secolo alla metà dell'XI secolo*, Roma 1984; J. PAUL, *L'Église et la culture en Occident (IXe-XIIe siècles)*, Paris 1986.

XXXIII. PERIOADA CAROLINGIANĂ

escortă ce-l însoțește pe papă, se pornesc la drum regele, arhiepiscopii de Köln și Salzburg, cinci alți episcopi și trei conți franci, toți aceștia trebuind să analizeze cazul papei la fața locului.

În ziua de 23 noiembrie, regele ajunge la Roma, unde papa îl primește cu mult fast și alai. În ziua următoare este introdus în bazilica „Sfântul Petru”, unde se cântă *Laudele* și se recită o rugăciune specială, acestea reprezentând actele liturgice cu care era primit împăratul bizantin. În luna decembrie, Carol convoacă un sinod în care sunt analizate și acuzele împotriva papei. Sinodul, fidel vechiului principiu „Papa a nemine judicatur”, se abține de la emiterea unei judecăți asupra pontifului roman. O judecată asupra papei putea fi emisă numai de împărat. Însă acum tronul imperial era ocupat de o femeie, Irina, fapt nemaiauzit în istoria Bizanțului, pentru care motiv părinții sinodali consideră tronul imperial ca fiind vacant. Conform relatării din *Liber pontificalis*, papa însuși își declară nevinovăția, și fără a fi constrâns de nimeni și nimic, își însoțește declarația cu un jurământ de nevinovăție (23 decembrie 800).

Încoronarea. În vizitele sale anterioare, Carol fusese primit la Roma cu onorurile unui patrician. Care, așadar, au fost motivele ce l-au determinat pe papa să-l încoroneze ca împărat la două zile de la declarația sa de nevinovăție? Dată fiind situația de neputință în care se afla, papa avea nevoie de cineva care să-l ajute să-i condamne pe nobilii romani rebeli și să schimbe, în același timp, politica statului papal, în sensul unei independențe față de Bizanț, independență promovată, de altfel, și de înaintașii săi.

Din partea lui Carol, el începuse deja să construiască un nou oraș, Aachen, care, într-o poezie a timpului apărută la Paderborn, *Carolus magnus et Leo papa*, este indicat ca a „doua Romă”. În construirea catedralei de aici se urma îndeaproape planul bisericii imperiale din Ravenna, „San Vitale”; așadar, intențiile sale erau destul de evidente. În *Cărțile Caroline* se vorbește apoi de o accentuată opoziție între bizantini și franci, aceștia din urmă afirmând că regatul lor este tot la fel de puternic ca și imperiul bazileilor. Aceeași mentalitate o găsim și în scrierile prietenilor și consilierilor lui Carol. În scrisorile adresate lui, Alcuin repetă deseori expresia „imperium christianum”. Toate acestea ne fac să deducem că atunci când Carol ajunge la Roma, era decis deja să obțină de la papă demnitatea imperială²⁵³.

---

²⁵³ Trebuie menționat totuși că părerile istoricilor sunt diferite: a) nu se știe cine a voit încoronarea imperială, papa sau Carol; b) Carol nu avea o conștiință clară despre titlul de împărat; c) Carol trebuia să fie încoronat și el voia aceasta în mod explicit.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Liber pontificalis (Viața lui Leon al III-lea, redactată imediat după moartea sa) ne spune că, în noaptea de Crăciun a anului 800, papa însuși l-a încoronat pe Carol ca împărat. În rugăciunea *Laudelor* este introdusă formula: „Lui Carol, Augustului pios, încoronat de Dumnezeu, împăratului mare și pacific, viață și victorie!” Această formulă a fost proclamată de tot poporul prezent, care recunoaște într-însul pe împăratul care, cu iubire și devotament, apără Biserica Romană. Alte documente ne mai spun că regele a fost îmbrăcat cu o mantie imperială, iar în mână i s-a pus un sceptru. Așa cum se cuvenea vechilor împărați, și cum era în uz la Constantinopol, Leon al III-lea se pleacă în fața noului împărat²⁵⁴. Luate în ansamblu, toate mărturiile istorice de valoare²⁵⁵ concordă în a afirma că încoronarea lui Carol a reprezentat un fapt gândit și analizat de mai înainte și că ceremonia încoronării s-a desfășurat în unica formă validă, cea a dreptului roman.

Semnificația istorică a încoronării. Cu încoronarea lui Carol cel Mare ia sfârșit evoluția unei epoci și începe alta nouă, a cărei importanță va depăși considerabil spațiul european. Încoronarea înseamnă separarea totală de Bizanț.

O atare separare cunoscuse deja o evoluție lentă, graduală și constantă:

- Sinodul Trullan I, cu tendințele sale de grecizare, tendințe care au alarmat Roma;
- conflictul dintre Roma și Bizanț din timpul papei Grigore al II-lea (715-731), în problema taxelor;
- persecuția iconoclastă a împăratului Leon al III-lea (717-741);
- separarea Greciei și a peninsulei balcanice de Biserica romană, prin opera aceluiași Leon al III-lea.

De acum înainte, Occidentul va avea doi capi: papa și împăratul, iar încoronarea lui Carol înseamnă nașterea Sfântului Imperiu Roman pe ruinele vechiului imperiu. Titlul de Sfântul Imperiu Roman, la care se va adăuga ulterior „nationis teutonicae” (de neam german), redă cei trei factori determinanți ai EM: imperiu roman, caracterul sacru (creștin) și germanic. Relația papă-împărat va determina cursul istoriei, atât civile, cât și bisericești, până în anul 1806, când Napoleon îl va constrânge pe

---

Aceste opinii atât de divergente se bazează pe izvoare istorice de o importanță secundară: EGINARDUS, *Vita Caroli Magni*: MGH SS. rer. Germanicarum (ediția din 1911); *Annales Maximiani*, și altele.

²⁵⁴ Aceasta a reprezentat prima și ultima „închinare” a unui papă în fața unui împărat occidental.

²⁵⁵ Cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, IV, 120-124.

XXXIII. PERIOADA CAROLINGIANĂ

Francisc al II-lea să renunțe la coroană, rămânând cu simplul titlu de împărat al Austriei.

Pe de altă parte, acum începe o perioadă nouă atât pentru Roma, cât și pentru teritoriile sale. Prin „închinarea” papei în fața lui Carol, acesta îi ia locul bazileului, devenind suveranul Romei și al Patrimoniului sfântului Petru. Din acest motiv, papa Leon al III-lea va începe să dateze toate documentele în conformitate cu anii de domnie ai noului împărat. Până acum se luau în considerație anii de domnie ai împăratului de pe malurile Bosforului.

Referitor la drepturile concrete pe care Carol le are asupra Bisericii, trebuie notat de la început că acestea nu au fost nicidecum specificate în actul încoronării. Papa își reține administrația statului pontifical, însă sub supremația împăratului. Autonomia administrativă a pontifului roman este confirmată în *Constitutum Romanum* sau *Constitutum Lotarii* din anul 824. Însă, în circumstanțele concrete, imediate, Carol își exercită din plin drepturile sale prin judecarea și condamnarea la moarte a celor ce se ridicaseră împotriva papei. Datorită intervenției lui Leon, pedeapsa acestora este comutată în exil pe viață.

Așa cum s-a specificat deja, în ceremonia încoronării nu au fost luate în considerație imensele consecințe pe care le comporta un asemenea act. Papa și romanii înțeleg că ei i-au conferit noului ales o asemenea demnitate și putere. Francii, în schimb, sunt convinși că, în conferirea titlului de împărat, papa nu a adăugat nimic nou, propriu, din moment ce formarea noului imperiu li se datorează numai lor, și nu papalității sau romanilor. Apoi, nu este clar dacă este Carol împărat, în afară de teritoriile francilor, doar peste Patrimoniul sfântului Petru sau peste toate teritoriile vechiului imperiu occidental. Din cauza acestor neclarități, pe parcursul timpului, ideea de imperiu va suferi transformări continue.

4. Teocrația carolingiană

A fost prezentată deja activitatea reformatoare din timpul lui Pepin și al sfântului Bonifaciu. În această nouă fază, reforma are următoarele caracteristici:

- sub aspect religios și statal, reforma are un caracter unitar;
- deși se intenționează doar o reînnoire a Bisericii franceze conform tradiției romane, reforma nu înseamnă o reîntoarcere în trecut, ci crează aspecte cu totul noi.

Noutatea o putem constata în două sfere de activitate:

- în *liturgie*, în care, deși sunt urmate tradițiile liturgice romane, se introduc elemente autohtone, astfel încât se formează o liturgie franco-romană, care va influența considerabil însăși liturgia romană;

TEME DE ISTORIE A BISERICII

– în *dreptul ecleziastic* sunt introduse instituții noi, cum ar fi bisericile proprii (Eigenkirche)²⁵⁶ și episcopatele, care sunt încorporate în regat prin reglementări de drept medieval.

Un alt aspect demn de notat este acela că reforma bisericească îi are ca promotori principali nu pe papi sau episcopi, ci pe suveranii carolingieni, iar aici trebuie să vedem o mentalitate tipică EM timpuriu.

a) Influența carolingiană în sfera juridică a Bisericii

Deoarece atât Pepin, cât și fiii săi sunt uniți cu untdelemn sacru și se numesc „Dei gratia rex”, ei, alături de nobilii regatului, își asumă dreptul și misiunea de a se ocupa de problemele bisericești.

În *sfera legislativă*, notăm *sinoadele* la care participau episcopii și nobilii, iar la cele mai importante, însuși regele sau împăratul. Este adevărat că episcopii se adunau și singuri pentru a trata anumite probleme, însă actele care se emanau în aceste sinoade rămâneau simple propuneri, având caracter de lege doar atunci când erau promulgate de către suveran.

Capitularea: legi sau simple mandate promulgate de carolingieni. De obicei, completau sau precizau drepturile consuetudinare deja existente. Partea cea mai importantă a unor astfel de legi a fost definitivată în 827, fiind recunoscută doi ani mai târziu de către Ludovic cel Pios²⁵⁷.

Pentru aplicarea acestor legi, regatul se servea de „Missi regali sau imperiali”. Regele sau împăratul îi trimitea pe aceștia pentru a publica *Capitularea* și pentru a se îngriji de aplicarea lor. Grupul trimișilor era format din episcopi și nobili franci, în care fapt putem vedea deja legătura strânsă dintre regnum și sacerdotium.

În *domeniul administrativ*, putem afirma, fără teama de exagerare, că regele, și apoi împăratul Carol cel Mare, este adevăratul Rector (conducător) al Bisericii occidentale. Reforma legiferată de dânsul în *Capitularea* se articulează în mai multe puncte:

- administrarea bunurilor bisericești;
- grija pastorală, stabilind, de exemplu, ca fiecare credincios să cunoască bine *Tatăl nostru*, *Crezul*, să respecte Decalogul și poruncile Bisericii. Se insistă asupra participării regulate la Liturghia duminicală și în zilele de sărbătoare. Carol îi obligă apoi pe preoți să predice regulat și în limba poporului și luptă împotriva superstițiilor atât de înrădăcinate în popor;
- episcopii și preoții trebuie să-și cunoască bine propriile dieceze sau parohii;
- sunt stabilite drepturile și obligațiile preoților;

---

²⁵⁶ Deseori acestea sunt administrate de laici independenți de episcopi, însă nu contrari acestora.

²⁵⁷ *Leges et Capitularia Regni Francorum*: MGH LL. Cap. reg. Franc., I-II.

XXXIII. PERIOADA CAROLINGIANĂ

– în formarea intelectuală și spirituală a clerului este stabilit tot ceea ce un călugăr sau preot trebuie să cunoască. Carol se ocupă și de complerea unei culegeri de predici;

- disciplina monastică;
- construirea de școli;
- progresul științelor etc.

În esență, Carol se simte personal responsabil de tot ceea ce privește credința și Biserica, pe aceasta el trebuind s-o apere atât în interior, cât și în exterior (cu forța armelor). Cu același zel se ocupă de problema misionară, iar atunci când se constată că în unele zone oamenii nu sunt dispuși să accepte noua religie, el recurge la forța armelor (cazul saxonilor).

În ceea ce privește alegerea episcopilor, nu se cunosc prea bine normele pentru alegerea sau numirea acestora, însă este sigur că regii franci au o putere deosebită în această alegere. Însăși organizarea Bisericii depinde aproape în întregime de voința monarhilor. Carol stabilește nouă provincii bisericești și nouă scaune mitropolitane, printre care Köln, Mainz și Salzburg și nouă episcopii în Saxonia „convertită”. Toată această activitate organizatorică se desfășoară în strânsă legătură cu papa, de unde se înțelege că, în fond, organizarea Bisericii reprezintă un drept al papei, deși, în practică, inițiativa aparține monarhului. După înfrângerea avarilor, Carol le-a împărțit teritoriul în două zone de misiune, cu două centre: Salzburg și Aquileia.²⁵⁸ În acest caz, papa a confirmat activitatea monarhului.

Sinoadele de la Aachen, din anii 816 și 817, s-au ocupat în detalii de reforma bisericească. Din ceea ce s-a decis aici, notăm doar două aspecte: este stabilit în mod definitiv statutul bisericilor proprii, iar viața monastică este organizată conform regulii sfântului Benedict. După Ludovic cel Pios, reforma Bisericii francilor intră într-o gravă criză, aceasta din cauza amestecului excesiv al laicilor în alegerea episcopilor și din cauză că puterea civilă cere o implicare exagerată a episcopilor și abaților în problemele politice.

b) Caracterul specific al teocrației carolingiene²⁵⁸

Ideea de Biserică Universală. Pentru omul medieval, Biserica nu este o instituție ca celelalte; ea reprezintă *Societas fidelium* sau *Christianitas*, destinată incorporării într-însa a tuturor oamenilor. Nu este considerată apoi ca o realitate abstractă, ci concretă, vie și activă.

---

²⁵⁸ Este bine, credem, de specificat că teocrația carolingiană nu s-a transformat în cezaro-papism, așa cum susțin unii autori.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În izvoarele epocii se vorbește deseori de Biserica Universală. Universalitatea ei cuprinde sfera naturală și cea supranaturală, statul și Biserica (*stricte dicta*), cu tot ceea ce aparține de viața religioasă, politică și profană a întregii creștinătăți. În acest sens, credem că nu este greșit a se vorbi de *Cosmosul medieval*, în care Cristos este conceput ca suveranul absolut al întregii creații. În Biserica antică, Cristos este prezentat ca Pantocrator, suveranul universal, însă cu un accent escatologic, ceresc. În Biserica medievală, alături de suveranitatea sa asupra lumii cerești, este accentuată și suveranitatea asupra lumii prezente, în concretul existenței sale.

Cristos este Preotul și Regele care guvernează o Biserică destinată să-i cuprindă pe toți membrii unei societăți umane deja încreștinate. Societatea trebuie să fie condusă de *Sacerdotium* și *Regnum*. În această concepție, la această Biserică participă și Biserica transcendentă, îngerii și sfinții, care intră în sfera terestră și-i ajută pe cei ce locuiesc aici, în efortul de realizare a unei împărății mondiale. Viața trebuie să fie un serviciu adus lui Cristos, capul Bisericii, și toți trebuie să se simtă angajați în extinderea acestei Împărății, bineînțeles conform identității și misiunii proprii. Prin asceza lor, monahii trebuie să lupte împotriva patimilor și a demonilor. Prin predică și administrarea sacramentelor, preoții întăresc forțele în lupta împotriva celui rău și contribuie la răspândirea Împărăției. Laicii și regii, ajutați de îngeri și sfinți, participă la lupta definitivă împotriva răului. Ei sunt prezenți în Biserică, în sinoade și concilii, ca și în luptele împotriva dușmanilor externi ai Bisericii.

O atare concepție a luptei împotriva dușmanului este prezentă în întreaga artă și arhitectură medievală. Edificiul bisericii nu este doar un loc de rugăciune și cult; el este și un castel al lui Dumnezeu, un loc de apărare împotriva diavolului. În marea absidă a bisericii este prezent Cristos Pantocrator; dedesubt sunt îngerii și sfinții, prezenți și în Biserica luptătoare, temporală. Clopotele au misiunea de a-i mobiliza pe sfinți în lupta de îndepărtare a diavolilor. În esență, Biserica este inima universului, care este astfel divinizat. Aflându-se în centru, Biserica poate să absoarbă orice activitate și orice sector al vieții religioase sau civile.

În biserici, numai din secolul al VIII-lea începe să-și facă drum o anumită distanță între preoție și laicat. Altarul devine separat de restul bisericii, iar Liturghia nu se mai celebrează cu fața la popor, ci în fața lui Cristos din absidă. Canonul Misei se recită în șoaptă; începe celebrarea sfintei Liturghii și fără participarea poporului, fapt ce este aspru criticat de sinodul din Paris, din anul 829. Din acest proces de „laicizare” a poporului creștin, excepție face doar o singură persoană:

XXXIII. PERIOADA CAROLINGIANĂ

regele sau împăratul. În diferite izvoare ale timpului, Pepin este numit „noul David”, „fundamentum et caput omnium christianorum”, iar fiul său, Carol, „conducător al lumii creștine”, „Sacerdos et rex”, „pax mundi” etc.

c) Unirea dintre REGNUM și SACERDOTIUM în Biserica Universală

Biserica reprezintă o realitate care încorporează în sânul ei și statul. Ea este împărăția lui Dumnezeu pe pământ, al cărei rege este Cristos, cap al poporului ales, popor constituit ca o preoție împărătească. Această concepție despre Biserică dă naștere la o dificultate foarte serioasă: Cum este posibil ca o Biserică constituită ierarhic, în formă piramidală, să-l numească pe rege ca un fel de cap al ei? Cum se poate concilia hierocrația ecleziastică cu teocrația imperială?

În Orient, între Biserică și stat exista o unitate mai mult externă, unitate garantată de persoana împăratului. Occidentul, în schimb, la începuturile EM, nu era capabil să înțeleagă distincția ontologică dintre stat (drept civil natural) și Biserică (drept bisericesc supranatural). Ne găsim la începutul fazei de coeziune, de confuzie între dreptul public și privat, între cel civil și cel canonic. Teocrația carolingienilor, mult diferită de sistemul bizantin, este mai mult de tip unitar, orice realitate intrând în conceptul de Ecclesia Universalis. Un text clasic care ne redă această concepție este elaborat la sinodul din Paris, din 829, în timpul lui Ludovic cel Pios. Acest text este împărțit în două cărți: cartea I ne vorbește despre un singur trup, al cărui cap este Cristos. În acest trup al Bisericii lui Dumnezeu există două persoane importante (preotul și regele sau împăratul) care-și împart întreaga putere. Oficiul (*ministerium*) regal este acela de a conduce poporul lui Dumnezeu în pace și dreptate, pentru realizarea păcii și a înțelegerii între toți. Unii autori (Ulmann, Gierke) propun, pentru prima perioadă a EM, următoarea schemă: ECCLESIA UNIVERSALIS – SACERDOTIUM – REGNUM, ceea ce înseamnă că Biserica este deasupra statului. O atare schemă nu corespunde realității. Abia în timpul lui Grigore al VII-lea (1073-1085), teocrația regilor este înlocuită cu hierocrația papilor, care devin astfel capi ai întregii creștinătăți. În practică însă, atât Grigore al VII-lea, cât și succesorii săi nu intenționează să conducă lumea. Ceea ce voiesc este doar libertatea Bisericii. Luate în globalitatea lor, teoriile medievale despre originea și rolul puterii sunt foarte diferite, existând între ele o continuă tensiune, promovată de teologi și canoniști. În esență, unii sunt de partea hierocrației, alții de cea a teocrației, nelipsind însă și cei ce susțin o viziune dualistă.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Un medievist de excepție, Friedrich Kempf SJ, afirmă că, în lumea medievală, organismele Bisericii și cele ale statului se intersectează în nenumărate puncte, completându-se reciproc. Regele, prin legăturile feudale existente, își unește nu numai principii temporali, ci și abații și episcopii. La rândul lor, nobilii îi controlează pe preoți prin sistemul bisericilor proprii. Pe de altă parte, clericii, mai ales cei din sferele superioare, se bucură de drepturi statale, acționând deseori ca și principii unui regat. Așadar, o schemă mai realistă a EM ar fi următoarea:

ECCLESIA UNIVERSALIS
REGNUM SACERDOTIUM
(și sacerdotal) (și regal)
IDEM FINIS
(politico-religios)

În cadrul Bisericii Universale, cele două organisme sunt la același nivel, ambele colaborând la realizarea aceluiași scop suprem, final, cel supranatural. Între cele două funcții și competențe exista o anumită distincție, însă doar funcțională, nu ontologică. O atare distincție funcțională vine de la papa Gelaziu (492-496), care susține că împăratul nu trebuie să se amestece în problemele Bisericii, la fel ca și preoții în cele politice; toți însă trebuie să „colaboreze” spre realizarea aceluiași scop final, suprem: gloria lui Dumnezeu și mântuirea sufletelor.

Unitatea medievală, compusă din *Sacerdotium* și *Regnum*, este o unitate accentuat religioasă. Chiar și puterea temporală participă la sacralitatea sacerdoțiului, a preoției, iar în baza unei atare concepții, se va dezvolta întreaga gândire teologică a timpului. Conform unei concepții larg răspândite, dar puțin fundamentate, baza acestei gândiri s-ar găsi în așa-numitul „augustinism politic”, prezent mai ales în *De civitate Dei*. Însă printre teoreticienii de seamă ai augustinismului politic nu se află episcopul de Hippona, ci Grigore cel Mare și Isidor de Sevilla. Pentru acesta din urmă, regele este un ministru în interiorul Bisericii, iar rațiunea puterii sale se concentrează în rolul său de Rector al Bisericii²⁵⁹. În secolul al IX-lea, preluând o doctrină comună, Iona din Orleans afirmă:

Regnum și *Sacerdotium* sunt ministerii, simple funcții în *Ecclesia Universalis*, doi poli ai unicului ens care intenționează să realizeze împărăția lui Dumnezeu, aici, pe pământ, în timpul prezent. În esență,

---

²⁵⁹ ISIDOR DIN SEVILLA, *Sententiae Lib. III*, cap. 51: PL 83, 723 ș.u.

XXXIII. PERIOADA CAROLINGIANĂ

această împărăție²⁶⁰ tinde spre cer, iar de aceasta se ocupă preoții. Însă, întrucât ea înseamnă și realizarea pământească a împărăției lui Dumnezeu, de aceasta se ocupă laicii (suveranii și poporul).

În confruntarea dintre cele două ministere, puterea sacerdotală este superioară celei laice, deoarece misiunea sa este direct legată de scopul ultim și suprem. În practică însă, în atingerea scopului său, deseori laicul simplu sau suveranul are o putere mai mare decât clericul. Începând cu Grigore al VII-lea, în cadrul asprului conflict al investiturii, puterea sacerdotală se va ridica deasupra celei laice, culminând apoi în exasperata hierocrație a lui Bonifaciu al VIII-lea.

---

²⁶⁰ Traducerea românească a lui „regnum” (termenul clasic folosit mereu în limbajul bisericesc) prin împărăție este improprie. Deoarece însă în limbajul obișnuit se folosește expresia „împărăția lui Dumnezeu”, și nu „regatul lui Dumnezeu”, preferăm folosirea în continuare a acestei traduceri incorecte gramatical.

XXXIV.

EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SECOLELE IX-XI

1. Peninsula iberică

La începutul secolului al X-lea, în peninsula iberică existau regatele de León (fostul regat al Asturiei) și Pamplona (sau Navarra), și comitatele (diviziuni administrative conduse de un conte) de Aragon și Barcelona. După perioada de glorie a emiratului de Córdoba din timpul strălucitului al-Mansur, urmează o perioadă de decădere a forței maurilor (începutul secolului al XI-lea), perioadă de care principii creștini nu știu să profite, rămânând în continuare divizați între dâșii și încercând diferite alianțe sau înțelegeri cu maurii împotriva rivalilor lor creștini.

Sancho al III-lea de Navarra, numit și el Major (1004-1035), reușește să pună capăt conflictului dintre principi și să anexeze la regatul său vaste regiuni în care, în sfârșit, începe să domnească pacea și ordinea. El intră în contact cu Franța, chemându-i pe călugării de la Cluny pentru reforma mănăstirilor spaniole. Tot acum, pelerinajele iau o amploare deosebită, Santiago devenind tot la fel de celebru ca și Roma sau Ierusalim. În acest timp de renaștere spirituală, se face din ce în ce mai vie necesitatea, de mult timp simțită, a reconquistei catolice. Din nefericire, înainte de a muri, Sancho el Major comite o gravă eroare împărțind vastele sale teritorii între cei trei fii ai săi. Astfel, se formează trei dinastii, toate bucurându-se de demnitatea regală: Castilia-León, Navarra și Aragon. Ferdinand I de Castilia (1035-1065) ocupă León, anexându-l la regatul său (1037). În 1054 el reia reconquista, operă care este continuată de succesorii săi, un fapt important în această recucerire reprezentându-l cucerirea celui mai mare oraș al Spaniei, Toledo.

Un alt important protagonist al reconquistei este *el Cid Campeador* (Rodrigo Diaz de Libar), imortalizat de literatura populară spaniolă. Condotier al lui Ferdinand I, a lui Sancho al II-lea și Alfons al V-lea, are marele merit de a fi recucerit Valencia în anul 1094²⁶¹.

---

²⁶¹ Unificarea coroanelor spaniole într-una singură are loc abia în 1469, prin căsătoria Isabellei de Castilia cu Ferdinand de Aragon. Nu după mult timp, în 1492, cade ultima fortăreață a maurilor, Granada. În același an, Ioana, fiica Isabellei și a lui Ferdinand, se căsătorește cu Carol al V-lea de Habsburg, fapt prin care Spania devine una din cele mai mari puteri europene și chiar mondiale.

XXXIV. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SEC. IX-XI

În regiunile *Portugaliei* și ale Coimbrei, Alfons I îi învinge pe mauri și se proclamă rege al Portugaliei (1139). Unificarea completă a Portugaliei are loc în timpul lui Alfons al III-lea (1248-1279).

Caracteristicile Reconquistei. Noțiunea de reconquistă se deosebește de cea de cruciadă. În timp ce cruciații voiau alungarea musulmanilor din Țara Sfântă, spaniolii nu intenționau să-i distrugă sau să-i alunge pe mauri, ci doar să-i supună puterii lor, fără să-i constrângă să accepte religia creștină.

În regiunile unde stăpânesc creștinii, se restabilește și Biserica. Vechi dieceze, deja distruse, se refac, în cadrul lor înflorind mănăstirile călugărilor de la Cluny, care aduc în Spania aerul proaspăt al reformei gregoriene. În noul climat de pace, o amploare deosebită o iau și studiile, în mod special fiind aprofundată cultura arabă, cu scopul de a o integra în patrimoniul creștin. Acest fapt a impulsionat mult disciplinele din quadrivium (aritmetica, geometria, muzica și astronomia). Numele marilor intelectuali arabi *Avicena* († 1037) și *Averro*e († 1198 la Córdoba) devin fundamentale în lumea științei spaniole, și nu numai. Ascensiunea lentă a civilizației și culturii creștine spaniole se poate constata și în scrierea vizigotă, apărută în secolele VIII-IX, și care atinge maxima sa splendoare în următoarele două secole.

În secolul al XI-lea, Spania iese din izolare și datorită locului de pelerinaj dedicat sfântului Iacob de Compostella, loc care atrage pelerinii din toate țările europene. În afară de aceasta, regii spanioli stabilesc legături de sânge cu diferite familii nobile franceze, fapt care, printre altele, îi determină pe cavalerii francezi să treacă Pirineii și să participe activ la reconquista spaniolă.

2. Franța

La începutul secolului al X-lea, imperiul carolingian este invadat de *maghiarii* ce poposiseră în Panonia tocmai din îndepărtata Asie. În anul 906, invadează Saxonia, Turingia în 933, Bavaria și Franconia în 954. De aici se îndreaptă spre Alsacia, Bourgogne și Champagne. Flodardus, canonic al Bisericii din Reims, îi descrie ca pe niște oameni dedați „jafului, incendiilor și omorurilor”. Maghiarii pătrund și în Italia. Episcopul de Cremona, Liutprand, este șocat de incendierea orașului Pavia, în 924: „Ea arde, nefericita Pavie, odată atât de frumoasă!”.

În *decăderea imperiului carolingian*, o cauză trebuie s-o vedem și în incursiunile acestor noi barbari ai Europei. Însă, în ansamblu privind lucrurile, distrugerea visului lui Carol cel Mare nu poate să ne surprindă cu nimic. Ceea ce ne miră este faptul că unitatea acestui

TEME DE ISTORIE A BISERICII

imperiul a putut să dureze câteva decenii pe un spațiu ce se întindea de la Elba până la Barcelona. Această unitate este rezultatul a aproximativ 50 de războaie duse în 46 de ani de domnie a lui Carol; de fapt, autoritatea lui se baza pe război continuu. Iar când acesta nu mai poate fi susținut, autoritatea decade vertiginos.

Conform mentalității feudale, la bătrânețe, Carol se gândise deja să împartă imperiul. Însă la moarte, el are doar un singur fiu, Ludovic, numit și cel Pios. În 817, acesta din urmă își aranjează succesiunea. La puterea și demnitatea imperială și-l asociază pe cel mai în vârstă dintre fii, Lothar, iar celorlalți doi fii, Pepin și Ludovic, le dă regatele de Aquitania și Bavaria. În familia imperială intervine însă o noutate care schimbă toate planurile. Din cea de-a doua căsătorie a lui Ludovic cel Pios se naște viitorul Carol cel Pleșuv, fapt care-l constrânge pe tată să-și revizuiască tot ceea ce înfăptuise deja. Nemulțumiți, ceilalți fii se revoltă împotriva tatălui. La moartea lui (840), Pepin nu mai era în viață, iar Ludovic și Carol se aliază împotriva fratelui mai mare, Lothar, pe care-l înving și-l constrâng la o partajare a imperiului.

Tratatul de la Verdun (843) îi atribuie lui Carol cel Pleșuv Franța occidentală; lui Ludovic Germanicul, Franța orientală sau Germania, iar lui Lothar îi rămâne un teritoriu care se extinde din Țările de Jos până la Roma (Lotharingia).

3. Istoria regatelor post-carolingiene

Prin legăturile lor atât de strânse, Biserica și imperiul carolingian crescuseră împreună. Deoarece ambele instituții tindeau spre o unitate supranațională fondată pe existența creștină. Universalitatea Bisericii contribuise la consolidarea imperiului și invers: vastul spațiu al imperiului permisesese o organizare unitară a diferitelor instituții bisericești, organizare inspirată din tradiția romană. Decăderea imperiului, însoțită în Italia și Franța de decăderea puterii regale, va lovi în mod necesar și în Biserică. Acesta este motivul de fond pentru care, în istoria Bisericii, secolul al X-lea este numit *saeculum obscurum* sau *ferreum*. Acestei definiții, însă, nu trebuie să i se adauge ideea de decadență, cât mai ales conceptul de *transformare*, amintind astfel că multe elemente care, într-un prim moment, au fost dăunătoare vieții Bisericii, ulterior au contribuit la construirea viitorului Occident și a Bisericii.

Franța. În timpul secolului al X-lea, regatul franc a suferit puțin din cauza dușmanilor externi;

– atacurile ungurilor, inițiate la sfârșitul secolului precedent, rareori au trecut granițele Lotharingiei;

XXXIV. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SEC. IX-XI

– maurii, care în jurul anului 888 ajung până în apropiere de Frassineto, nu au reprezentat un real pericol nici pentru Roma și nici pentru sudul Franței;

– diferitele grupuri de normanzi primesc în feudă, de la Carol al III-lea cel Simplu (911), Normandia, aici începând să renunțe la limba lor proprie și la religia păgână.

Dificultatea cea mai mare cu care se confruntă Franța occidentală provine din interior, din cauza lipsei unui rege puternic care să oprească *anarhia feudală*. După renunțarea forțată a lui Carol al III-lea cel Gros, regatul se dezmembrează. Eude, conte al Parisului, se proclamă rege al Neustriei (888-898), cu el începând dinastia Robertinilor sau *Capetingilor*. Adevăratul fondator al dinastiei Capetingilor este Hugo Capet (987-996), a cărui dinastie a condus Franța în linie directă de la 1328 până în 1848.

Situația Bisericii din Franța. La începutul secolului al IX-lea, Biserica de aici era cea mai bine organizată în comparație cu celelalte Biserici europene, și aceasta datorită puterii regale, ca și ierarhiei eclesiastice destul de bine organizate. În viitor însă, decăderea continuă a regalității și întărirea puterii feudale laice au dăunat Bisericii de aici, transformând multe abații și episcopate în biserici proprii supuse nobililor. Așa se ajunge la formarea unor dinastii episcopale, vândute pe bani chiar și unor femei care gestionează veniturile, încredințând îngrijirea sufletelor unor episcopi supuși acestor familii. Luând în considerație faptul că în Franța învinge particularismul politic, ceea ce nu se verifică în Germania, episcopii francezi nu primesc drepturi importante de la suverani și, ca atare, nu-și asociază misiunea lor la noile forțe ale conducerii centrale. Mai mult, nefiind legați în bine și în rău de un determinat sistem de conducere, bisericile pot să-și dezvolte mai bine propriile inițiative religioase, inițiative sprijinite deseori de principii devotați cauzei Bisericii.

Italia. În prima jumătate a secolului al X-lea, teritoriile italiene sunt complet împărțite între puterile străine și cele locale. Sicilia este sub stăpânirea sarazinilor musulmani care o cuceriseră între anii 827 și 902. Bizantinii își afirmaseră deja stăpânirea în Italia meridională, iar episcopii de aici sunt constrânși să asculte de Constantinopol, și nu de Roma. În orașul papilor, lipsa unei puteri centrale capabile să se impună dăduse naștere *puterilor locale autonome*. Așa apăruseră ducatele de Spoleto și Benevento, principatul de Salerno, comitatul de Capua, ducatele de Amalfi, Neapole și Gaeta (deși, nominal, depindea de bizantini), margraviatele de Tuscia, Ivreea, Piemont și Friuli. În Lombardia, episcopii au puteri bisericești și civile. Veneția și alte orașe

maritime sunt conduse de un patriciat de origini nobile, ce-și caută rădăcinile în secolele antichității.

4. Situația papalității

În mijlocul luptelor și diviziunilor interne, papii, rămași fără protecția imperială, cad în mâinile familiilor romane, care îi tratează ca pe niște slujitori, punând pe Scaunul lui Petru persoane fără demnitate, capacitate și fără caracter, adică simple instrumente ale propriilor interese.

Benedict al IV-lea (893-901), în anul 901, îl încoronează împărat pe Ludovic, rege în Provence. Acesta însă nu rezistă în fața lui Berengario I din Friuli, care aspiră la hegemonia asupra întregii Italii. În 904, cu ajutorul ducelui Alberico de Spoleto și a partidei romane conduse de Teofilact, se întoarce la Roma papa *Sergiu al III-lea* (904-911). Acesta fusese ales în 897, însă a fost constrâns să cedeze în fața forței mai mari a lui Ioan al IX-lea (Leon al V-lea și Cristofor, predecesorii imediați ai lui Sergiu, au fost eliminați).

În istoria papalității din acești ani, figura lui Teofilact, comandant al miliției romane, ce se numea „dux, senator Romanorum, consul et dux”, este strâns legată de *trei femei* ce-i stau alături: soția Teodora și fiicele Maroția și Teodora jr. Aceste femei vor exercita o influență decisivă în politica romană și cea papală²⁶².

Pontificatul lui Sergiu al III-lea înseamnă victoria decisivă a antiformozienilor (partid care se opusese papei Formosus [891-896]). Într-un sinod, aceștia constrâng clerul roman să declare invalide toate consacrările sacerdotale ale papei Formosus. După papa Sergiu, scaunul papal este ocupat de persoane neînsemnate. Mai important este papa *Ioan al X-lea* (914-928), fost arhiepiscop de Ravenna, care, conform aceleiași cronici de scandal a lui Liutprand, ajunge papă datorită legăturilor afective pe care le avea cu Teodora, soția lui Teofilact (așa cum Sergiu al III-lea își întărise puterea în Roma datorită grațiilor Maroției). În 915, Ioan al X-lea îl încoronează împărat pe margravul de Friuli, Berengario I. Împotriva lui se ridică Ludovic al III-lea din Bourgogne, revoltă care îi este fatală: Berengario îl învinge și apoi îi scoate ochii. Margravul de Ivreea se aliază cu maghiarii împotriva lui Berengario, care este asasinat la Verona (924). Rămânând fără

---

²⁶² În contextul scandalos al rolului acestor femei, și nu numai al lor, în istoria papalității secolului al X-lea se situează și legenda papesei Ioana, care ar fi existat spre anul 855. Informațiile cele mai numeroase despre aceste evenimente le avem de la Liutprand, episcop de Cremona, autor al unei cronici de scandal numită semnificativ *Antapodosis* (Răzbunarea).

XXXIV. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SEC. IX-XI

protector, Ioan al X-lea îl sprijină pe Hugo din Vienne, care devine rege al Italiei (926-946). La începutul pontificatului său, acest papă încercase să rezolve și problema sarazinilor, care constituiau un real pericol pentru peninsula. Organizând o ligă a principilor creștini, în care intră și Teofilact și Alberico de Spoleto, papa participă personal la bătălia de la *Garigliano* (915), unde se dă o gravă lovitură organizării musulmane din Mediterana. Ioan al X-lea moare în 928, în închisoare (probabil strangulat), deoarece se opusese politicii Maroției.

În urma morții lui Alberico de Spoleto (probabil în anul 924), văduva Maroția se căsătorește cu margravul Guido de Tuscia (926), pentru a contrabalansa politica imperială a lui Hugo de Vienne. Murindu-i și al doilea soț, Maroția își oferă mâna și, implicit, stăpânirea Romei regelui Hugo, care atunci era în culmea gloriei. Însă ambițiosul proiect al celor doi soți contravine total conștiinței de libertate a romanilor care, instigați de Alberico, fiul Maroției și al lui Alberico de Spoleto, iau cu asalt castelul Sant'Angelo, unde tocmai se celebra căsătoria mamei cu Hugo. Acesta reușește să fugă, iar Maroția este aruncată în închisoare. Alberico preia puterea și devine mai celebru decât înaintașii săi. Este rege între anii 932-954. Toți papii din acest timp au fost complet dependenți de dânsul. Cu toate acestea, el era convins că, în virtutea dreptului, Roma și statul pontifical trebuie conduse de papa, pentru care motiv o atare situație nu putea dura la nesfârșit.

Pentru a-și asigura în viitor puterea familiei sale, cu puțin timp înainte de a muri, Alberico îi determină pe romani să jure că vor alege ca papă pe fiul său Octavian. Promisiunea a fost menținută și, la moartea papei Agapit al II-lea (946-955), pe scaunul pontifical urcă Ioan al XII-lea (955-963). În această unire dintre *princeps* și *pontifex* se realiza visul tatălui pontifului, care voise unirea puterii laice cu cea bisericească. Însă noul pontif nu era persoana cea mai indicată pentru a realiza un asemenea proiect.

5. Germania

Ca urmare a decăderii imperiului carolingian, pentru aproape un secol, Occidentul a fost lipsit de un punct de referință, din care motiv s-au format state de dimensiuni mici sau medii, destul de puternice pentru a se apăra și capabile, în același timp, de a fi conduse de o singură persoană cu o armată nu prea numeroasă și cu resurse financiare reduse. Așa este cazul Spaniei, Franței, Angliei etc. Spre

TEME DE ISTORIE A BISERICII

același destin se îndrepta și partea orientală a imperiului carolingian, Germania²⁶³.

Ultimul suveran carolingian a fost Ludovic Copilul († 911), care ocupă tronul, sub regență, când avea doar 7 ani. La moartea lui, ducii saxoni care trebuiau să se ocupe de alegerea noului rege se orientează spre o persoană care ar putea să garanteze o anumită unitate a regatului și care, în același timp, să nu devină prea puternică. Electori ai regelui sunt ducii de Saxonia, Franconia, Suabia și Bavaria (în viitor, printre electori va intra și ducele de Lotharingia, actuala Lorena). Este ales Conrad I de Franconia. Acesta, de acord cu episcopii, încearcă o consolidare a drepturilor regale, dar fără rezultat. Succesorul său, *Henric I de Saxonia* (919-936), încearcă o altă linie politică, evitând alianța cu Biserica și încercând mai ales să unească toate triburile într-o federație, sub conducerea Saxoniei. Proiectului său i se opun bavarezii, care, în 919, îl proclamă rege pe ducele lor Arnolf (acum apare pentru prima dată termenul de rege al teutonilor, înțelegându-se populația de pe teritoriul Germaniei). Henric însă se impune și, printr-o politică abilă, unită cu mai multe campanii militare victorioase, recuperează teritoriile Lotharingiei, împărțindu-le în Lorena de Sus și Lorena de Jos. Învinge și puternicul popor al danezilor, care își extinsese suveranitatea asupra Danemarcei, Angliei și Norvegiei. Lupta cea mai dură o are cu ungurii, pe care-i învinge definitiv în anul 933. Datorită victoriilor sale, Henric devine faimos în toată Europa, pentru care motiv el se simte un urmaș demn al carolingienilor, chiar dacă nu făcea parte în linie directă din familia imperială a lui Carol cel Mare. La moartea sa, stabilitatea regatului este asigurată, pe tron urmându-i fiul său Otto.

Regatul lui Otto I cel Mare (936-973). Deja de la început, Otto, din casa regală de Saxonia, are o viziune clară a politicii și a obiectivelor ce trebuie ajunse. El nu vrea să fie un rege german, cât mai mult un succesor al lui Carol cel Mare. Pentru acest motiv, face să fie încoronat în catedrala din Aachen, unde se afla mormântul ilustrului său înaintaș. În interior, planurile sale sunt împiedicate de tendințele de autonomie ale ducilor; decide așadar să le anuleze orice tentativă de acest fel. Îl depune pe ducele de Bavaria (938), iar un an mai târziu, îi învinge pe ducii coalizați împotriva lui. Spre mijlocul secolului, fiind morți sau învinși toți marii duci ai regatului, Otto I împarte regatul între membrii familiei: Lorena este dată cumnatului, Bavaria, fratelui

---

²⁶³ Notăm că în acest timp apare termenul *german*, aplicat poporului din Austrasia. Când dispare familia carolingiană, pe malul drept al Rinului, francii constituie doar o minoritate, majoritatea fiind formată din *saxoni*. Din acest cuvânt provine cel de *teuton*, care redă mai mult limba vorbită de triburile saxone, mult diferită de limba latină.

XXXIV. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SEC. IX-XI

Henric (948), Suabia, fiului său (950), iar Franconia este anexată la Saxonia. Tot membrilor familiei le încredințează și cele mai mari scaune episcopale (Mainz, Köln și Trier).

În politica externă, dificultățile cele mai mari îi vin din Italia. În 951, îl învinge pe Berengario al II-lea de Ivreea, se *căsătorește* a doua oară cu Adelaide de Bourgogne și se proclamă rege al Italiei. În Germania, noua căsătorie trezește o violentă luptă internă, din cauză că membrii familiei regale se temeau că la tron va urma fiul pe care Otto îl are cu Adelaide. Împotriva suveranului se coalizează fiul său Liudolf de Suabia, ducele de Lorena și arhiepiscopul de Mainz. Otto este învins și capturat. Nu după mult timp, reușește să evadeze din închisoare și se răzbună pe rebeli. Acest fapt provoacă o nouă răzmeriță, din care Otto este salvat printr-o intervenție externă, a *ungurilor*, care intenționează astfel să pună mâna pe destinele Germaniei. În fața acestui grav pericol sunt lăsate la o parte toate discordiile dinastice, întreg neamul germanilor unindu-se în jurul lui Otto. În bătălia decisivă de la Lech (955), ungurii sunt învinși. Faima lui Otto ia proporțiile de odinioară, iar din această înfrângere au avut de câștigat ungurii înșiși: dându-și seama că nu-i pot învinge pe germani, părăsesc obiceiurile migratorii și încep să se deschidă spre mesajul evanghelic, convertirea lor fiind un fapt împlinit sub marele rege ^atefan (997-1038), fostul Waik.

„Renovatio imperii” și caracterul imperiului ottonian. După înfrângerea ungurilor la Lech, întreaga creștinătate occidentală vede în Otto eroul european, *dux Europae*, care o salvează de ungurii păgâni. În interiorul Germaniei, Otto slăbește și mai mult puterea domnilor feudali, iar pentru aceasta se servește de episcopi și abați, cărora le acordă numeroase privilegii și puteri civile. Urmând așadar politica bisericească a lui Carol cel Mare, el consolidează și mai mult raportul stat-Biserică națională.

Situația Bisericii germane în timpul ottonilor. În *Biserica de Stat* care se formează, regele are puteri aproape nelimitate. Numirea episcopilor, în general străini de marile familii ale locurilor unde erau numiți, se conformează planurilor politice ale regelui. De cele mai multe ori, aceștia erau formați pe lângă capela regală, fiind experți în problemele de cancelarie sau în alte domenii promovate de rege. Pentru a primi de la marile Biserici prestații cât mai mari în favoarea regatului, suveranii le acordă acestora donații ce aparțin patrimoniului coroanei. La fel, regii acordă episcopilor diferite privilegii de imunitate chiar și pentru cazuri de delikte foarte grave, ceea ce face ca autoritatea bisericească să ajungă pe același plan cu comitatele. Mai mult, în viitor, întregi comitate vor fi conferite bisericilor episcopale sau abaților regale. Jurisdicției episcopilor sau abaților i se adăugau și alte drepturi (de vamă,

TEME DE ISTORIE A BISERICII

vânătoare, drepturi comerciale etc.), astfel încât putem afirma că privilegiile ottoniene au pus bazele puterii teritoriale a episcopilor. Din alt punct de vedere, celibatul principilor bisericești permitea ocuparea scaunelor vacante conform unor noi criterii sau unor noi planuri.

Sistemul ottonian a adus regatului numeroase *avantaje*:

- multe teritorii, cândva acordate clericilor, deveneau imune față de autoritatea ducilor;
- teritoriile acordate episcopilor sau abaților se bucurau de avantajul, pentru rege, de a putea fi acordate, atunci când deveneau vacante, unor persoane care serveau mai bine planurilor regale;
- principii bisericești erau legați de rege printr-o dublă legătură: autoritatea lor în propriul teritoriu de jurisdicție constituia un beneficiu al regelui, iar acesta își trăgea foloasele, cerând de la respectivii clerici alte servicii: cancelari ai imperiului, consultanți pentru probleme teologice și juridice, legați etc.

O dependență atât de mare a Bisericii de rege este de înțeles numai într-o perioadă ca aceasta, în care era cunoscută doar distincția funcțională dintre *sacerdotium* și *regnum*. Suveranul, din mâinile căruia episcopul primea, prin învestitura cu inelul și sceptrul, nu numai bunurile și drepturile temporale, ci și oficiul ecleziastic, în mentalitatea timpului nu reprezenta doar figura unui laic: ungerea și consacrarea, considerate ca un sacrament de teologia timpului, îl înălțau la demnitatea de vicar al lui Cristos, îl făceau, conform unei formule de consacrare prezentă într-un Ordo din Mainz, participant la ministerul episcopal și mediator între cler și popor.

Deoarece acum nu există o Biserică liberă, pentru episcopi este mai avantajos de a fi supuși regelui decât unui principe. Suveranul, ce se inspira din principiile teocratice, urmărea un obiectiv universal, politico-religios, în timp ce principii rămâneau în sfera intereselor lor particulare și deseori egoiste. Episcopii germani din secolele al X-lea și al XI-lea ne oferă o imagine mai mult decât pozitivă, printre dâșii găsindu-se numeroși sfinți. Natural, sistemul ottonian avea o viață limitată. Imediat ce în mentalitatea occidentală încep să-și facă drum distincțiile mai precise între competențele civile și cele bisericești, Biserica trebuie să-și restructureze ministerul episcopal și să se opună formei teocratice a învestiturii tradiționale. Lupta pentru învestitură ce se declanșează constituie o revoluționare atât a sistemului bisericesc, cât și a celui statal.

Caracteristicile imperiului medieval. Preocuparea lui Otto I de a obține de la papă consacrarea imperială pune o serie întreagă de întrebări referitoare la caracterul imperiului său. Ce este imperiul

XXXIV. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SEC. IX-XI

medieval? Ce puteri are împăratul? De ce se preocupau atât de mult împărații germani să obțină consacrarea de la papă? Mulți istorici, în special germani, îi acuză pe împărații acestui timp de a fi neglijat problemele interne din regiunile germane pentru a se ocupa mai mult de problemele italiene și de cele ale Bisericii Romane. În realitate, lucrurile stau altfel.

Evul mediu are o scară de valori diferită de cea a perioadei contemporane. Împărații se simt responsabili de destinele creștinătății, în centrul căreia se găsește Scaunul Apostolic Roman. Ei își concep misiunea într-un context universal. Desigur, cine este investit cu demnitatea imperială reunește în propria-i putere două sau mai multe regate, motiv pentru care dimensiunea spirituală a imperiului este legată de factorul temporal, teritorial, care conferă suveranului o putere efectivă, de care se poate servi oricând dorește. În acest sens, autoritatea și puterea lui Otto I nu au nevoie de sprijinul extern al papei. Plecând de la aceste considerații, putem afirma că motivele pentru care ottonii cer papei consacrarea imperială sunt de ordin ideal, și nu material.

Imperiul medieval reprezintă un fapt ideal, lipsindu-i o realitate tangibilă. Unii istorici (de exemplu W. Holtzmann²⁶⁴), voind să explice imperiul ottonilor, au încercat să-l pună în relație cu autoritatea împăraților romani, care afirmau: „Ca magistrat, sunt egal cu ceilalți, însă mă deosebesc de dâșii prin autoritatea mea”. Însă afirmația cezarilor nu mai era prezentă în cultura oamenilor medievali. Istoricul F. Kempf SJ a făcut distincția foarte oportună între *potestas* a regelui german (care stăpânește, de exemplu, Boemia, Polonia etc.), care este regală, și *dignitas* imperială, care are o valoare simbolică²⁶⁵. *Potestas* este reprezentată de puterea regală exercitată asupra diferitelor regate (Germania, Italia și apoi Bourgogne); deja această putere, concentrată în mâinile unui singur suveran, reprezintă o noutate pentru EM. Pe de altă parte, chiar dacă suveranul avea titlul de rege, extinderea teritorială ne face să ne gândim la un imperiu (în izvoarele timpului, chiar și mai înainte de încoronarea ca împărat a lui Otto I, teritoriile acestuia sunt prezentate cu titlul de *imperium*). Așadar, hegemonia împăratului asupra altor regate are un fundament de fapt, și nu unul juridic.

În particular, dimensiunea universală a imperiului ottonian se bazează pe următoarele rațiuni:

– în imperiul lor, ottonii reînvie o tradiție. Dintotdeauna imperiul avusese o respirație universală, și nu locală, iar împărații germani, așa cum am precizat deja, se consideră succesori ai împăraților romani;

---

²⁶⁴ W. HOLTZMANN, *Beiträge zur Reichs- und Papstgeschichte des hohen Mittelalters: Ausgewählte Aufsätze*, Bonn 1957.

²⁶⁵ Cf. F. KEMPF, „Il papato dal secolo VIII alla metà del secolo XI”, în *Problemi di storia della Chiesa*, Milano 1973.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

– caracterul creștin al imperiului medieval mărea splendoarea acestui imperiu. Angajarea majoră a împăraților este aceea de a apăra Biserica Romană, care revărsa asupra imperiului dimensiunea sa universală;

– o serie întreagă de considerații teologice aprofundează motivul precedent. Imperiul medieval își găsește descrierea în paginile Vechiului Testament: când profetul Daniel, cap. 2, prezintă cele patru regate ale lumii, prin ultimul regat, cel de fier, conform exegezei patristice, se intenționa descrierea imperiului roman, cel ottonian fiindu-i continuarea. Exegeții medievali, apoi, colorând profeția lui Daniel în nuanțe escatologice, susțin că acest imperiu va dura până la venirea lui Anticrist. Imperiul, așadar, dobândește un rol determinant în istoria mântuirii²⁶⁶. Luând în considerație aceste elemente, se poate înțelege forța misterioasă pe care o iradia demnitatea imperială. Încoronarea imperială reprezenta un titlu, o splendoare mai mare, și nu o mărire a puterii, și așa a fost până la declanșarea luptei pentru investitură.

Cum se dobândea demnitatea imperială? Carol cel Mare a fost încoronat de papa Leon al III-lea. Carol, însă, l-a încoronat la Aachen pe fiul lui, Ludovic cel Pios, care, la rândul-i, l-a încoronat pe fiul său, Lothar (chiar dacă ambii au primit încoronarea și de la pontiful roman). Practica s-a schimbat atunci când regatele s-au divizat și când împăratul, primul a fost Ludovic al II-lea (844-875), are nevoie de o recunoaștere externă, pentru care motivează la papă. Încoronarea este considerată ca un drept al papei, chiar dacă se desfășura în două momente diferite:

- alegerea și încoronarea regală în Germania;
- ungerea, consacrarea și încoronarea imperială la Roma.

Cu timpul, în special în secolul al X-lea, se dezvoltă un *jus ad rem* (drept la imperiu), atunci când papii nu mai au posibilitatea de a alege pe împărat dintre mai mulți candidați. Cu familia ottonilor, *renovatio imperii* se referă direct și explicit la regii germani, pentru motivul hegemoniei lor asupra celorlalți regi creștini; de fapt, când germanii își aleg regele, aceasta înseamnă că tot el este și împăratul. Ideea este prezentă deja în *Annales laureshamenses* (din abația de Lorsch), care ne redă informația despre încoronarea lui Carol cel Mare. În aceste anale se afirmă că, în urma încoronării imperiale din partea papei, suveranul franc primise numai titlul imperial, din moment ce această demnitate o avea de mai înainte, fiind stăpân peste orașele imperiale ale romanilor (Trier etc.). Teza aceasta nu dispăre din rândul germanilor; dimpotrivă, se accentuează: regii germani au *jus* la imperiu iar încoronarea papală

---

²⁶⁶ Cf. opera abatelui ADSO DE MONTIER-EN-DER († 999), *De adventu Antichristi*.

XXXIV. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SEC. IX-XI

reprezintă doar o confirmare exterioară a acestui titlu și demnități. Mai târziu, dreptul la imperiu se va accentua și mai mult. În 1155, Friedrich Barbarossa, de exemplu, afirmă că are dreptul la conducerea imperiului, întrucât este un succesor al lui Carol cel Mare și al lui Otto I.

Pentru secolul al X-lea și prima parte a celui următor, izvoarele nu ne prezintă opinia papilor referitoare la această problemă. Totuși, ei nu pot accepta convingerea suveranilor germani și deja Ioan al VIII-lea (872-882) refuză să fie considerat doar un simplu instrument. Dacă dreptul de ungere și încoronare de către papa nu a fost nicicând contestat, totuși, numai cu reforma gregoriană asistăm la o schimbare radicală a situațiilor. Papalitatea, eliberându-se de sub dominarea imperială și dobândind conducerea spirituală și politică (parțială) a creștinătății, își asigură poziții independente în relație cu autoritatea imperială. În această nouă conjunctură este prezent pericolul care va izbucni în timpul lui Friedrich Barbarossa, când Adrian al IV-lea (1154-1159) îi comunică împăratului că încoronarea este un „beneficium” al papei, pentru care împăratul trebuie să rămână mereu recunoscător (Besançon 1157). Suveranul nu acceptă afirmația papei, în special cuvântul „beneficium”, care putea fi interpretat și ca o „feudă” (supunere totală față de papa), și declară că a primit imperiul de la Dumnezeu, prin alegerea principilor germani. Această divergență fundamentală de vederi a suscitat vii discuții între canonici. Unii consideră că imperiul reprezintă un transfer de putere, de la papa la împărat; alții consideră încoronarea ca o simplă conferire a unui titlu, și nu a unei puteri. Problema rămâne în discuție până la Bonifaciu al VIII-lea. Anterior, un episod semnificativ se derulează în timpul lui Inocențiu al III-lea, care recunoaște principilor germani dreptul de a-l alege pe propriul suveran, dar își reține dreptul de a examina dacă persoana aleasă este demnă de a urca pe tronul imperial. În acest fel, papalitatea condiționa și alegerea regelui german și a viitorului împărat.

„*Privilegium ottonianum*” (13 februarie 962). În prima parte a acestui document, ce se păstrează în Arhivele Secrete Vaticane, suveranul german acordă papilor teritorii imense (aproximativ 60% din Italia actuală). Mai precis: sunt reconfirmate donațiile lui Pepin cel Scurt din *Promissio Carisiaca* și cele ale lui Carol cel Pleșuv. Pe toate acestea Otto I le reconfirmă, iar în partea a doua a documentului, împăratul garantează libera alegere a papei, stabilindu-se, în schimb, un jurământ de fidelitate pe care noul pontif îl face față de împărat. Urmează apoi dreptul de apel la judecata împăratului, drept pe care îl au toți locuitorii de pe teritoriile papale, împotriva papei, bineînțeles. În schimbul acestui drept, împăratul se angajează să apere și să promoveze interesele

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Bisericii Romane. Calculând avantajele și dezavantajele, se poate constata cu ușurință că avantajele împăratului erau mult mai mici decât obligațiile pe care și le asuma față de Biserică.

Idealul imperial al lui Otto al III-lea (983-1002) și al papei Silvestru al II-lea (999-1003). Otto al III-lea era un tânăr inteligent ce primise o profundă educație de tip grecesc. Pentru acest motiv, el își concentrează idealul politic în jurul universalității imperiului roman, și aceasta într-un mod diferit de antecesorii săi. Pentru dânsul, Roma este capitala creștinătății, capitală a papei și a împăratului. Un papă francez și un împărat german demonstrau din plin universalitatea Romei, oraș pe care împăratul vrea să-l transforme în principala sa reședință.

Curia Romană, în schimb, nu vede cu ochi buni politica universalistă a tânărului împărat. Numai faptul că el se stabilea la Roma constituia, pentru curia acestei Biserici, o restrângere a libertății de care se bucura. Otto al III-lea colaborează îndeaproape cu papa Silvestru al II-lea, considerându-se „imperator romanus”, „orbis imperator”, „servus apostolorum” și „servus Jesu Christi”. Această politică universalistă și-a dovedit repede rezultatele sale pozitive: formarea regatelor creștine ale ungarilor și polonezilor, regate pe care Otto nu intenționează nicidecum să le încorporeze în imperiu. Pentru Polonia, papa împreună cu împăratul, stabilesc orașul Gniezno ca și scaun mitropolitan cu diecezele sufragane de Cracovia, Breslav și Kohlberg. Decizia împăratului este destul de înțeleaptă, ea însemnând și orientarea Poloniei către Occident. Aceeași i-a fost orientarea și față de unguri. În 973, capul acestora, Waik, se botează și ia numele de ^atefan. Imediat, el ia legătura cu papa și cu împăratul pentru a obține coroana regală și o organizare bisericească națională. Spre anul 1000 sau 1001, ^atefan este încoronat la Gran (Esztergom) ca rege al Ungariei, coroana fiindu-i binecuvântată de Silvestru al II-lea. În acest fel, și ungurii se orientează tot spre Occident, iar ^atefan va continua, cu multă energie și hotărâre, încreștinarea poporului său și consolidarea unei ierarhii și organizări bisericești ce-și avea centrul la Gran. Cu moartea lui Otto al III-lea (23 ianuarie), se spulberă visul unei *renovatio imperii*. Succesorii săi vor trebui să se ocupe mai mult de problemele interne germane decât de Roma, care este lăsată la dispoziția capriciilor și planurilor egoiste ale familiei Tuscolo, după ce anterior fusese dominată de familia Crescenzo.

XXXV.

VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU

În Occidentul creștin, formele de viață germanică, romană și, în parte, celtică fuzionează într-o cultură și civilizație proprie, cea a EM timpuriu. Același lucru se întâmplă și în Biserică, unde, în baza concepțiilor juridice germanice și romane, se formează noi instituții care transformă structura ierarhică rigidă a formelor diecezane din epoca romano-creștină. În acest sens, în formarea unui drept propriu al Bisericii trebuie să facem o distincție graduală, cronologică:

- de la originile creștinismului până la începutul secolului al VIII-lea, în viața Bisericii este viu încă dreptul roman;
- de la începutul secolului al VIII-lea și până spre anul 1150, dreptul bisericesc este influențat de cel germanic;
- de la 1150 și până în 1550, se formează adevăratul drept canonic în care intră culegeri de canoane, dispoziții conciliare și decrete pontificale;
- din 1550 și până în 1917, în Biserică funcționează normele dreptului tridentin și post-tridentin, cristalizat în *Codex Iuris Canonici* (1917).

În a doua perioadă indicată observăm că, dacă a existat o influență reciprocă între dreptul roman și cel germanic, baza ideologică și operativă a acestei interdependențe a fost mereu *ecclesia universalis*, fondată teologic pe augustinismul politic care permitea o intervenție directă a laicilor în viața bisericească și a clericilor în problemele statale.

1. Bisericiile proprii

Originile bisericilor proprii sau private trebuie căutate în zonele sătești. În perioada antică și în EM timpuriu, Biserica desfășoară o adevărată activitate de înculturare, deoarece existau puține centre rurale, cele mai numeroase fiind latifundiile. În perioada imperială târzie, familii romane nobile, proprietare de vaste terenuri, după ce se converteau, se ocupau și de construirea de biserici pe proprietățile lor. În astfel de cazuri, ele cedau episcopului diecezei bisericile construite. Însă, de cele mai multe ori, acestea lăsau urmașilor familiei aceste biserici, din care motiv ele se numesc biserici proprii sau private. Un atare sistem s-a dezvoltat atât în Occident, cât și în Orient, pentru care nu se poate afirma că originea acestor biserici trebuie căutată numai în

TEME DE ISTORIE A BISERICII

dreptul germanic. Desigur, în Occident, și din punct de vedere socio-cultural, germanii erau mai legați de zonele rurale decât de orașe, care erau în număr destul de mic.

Biserica proprie devine o instituție juridică în baza strânsei legături a altarului cu terenul pe care era construit. Edificiul bisericii, casa preotului și cimitirul, câmpurile și țărani ce le lucrau și care erau legați de biserică, intrările ce proveneau din decime, ofertele și drepturile stolare, într-un cuvânt, tot ceea ce există în jurul altarului este considerat ca proprietate a stăpânului pământului. Acestuia îi revenea datoria de a se îngriji de biserică. Preotul nu era ales de episcop, ci de acești stăpâni, care îl luau deseori dintre servitorii sau sclavii lor, sau dintre clericii de pe alte domenii, iar condițiile puse păstorului de suflele nu rareori erau destul de umilitoare.

Drepturile bisericilor proprii puteau să treacă la o altă persoană prin închiriere, pe cale ereditară, prin vindere, donare sau pe alte căi. Deoarece din patrimoniul ecleziastic nu trebuia să se ia nimic și așa să treacă la urmași, aviditatea i-a determinat deseori pe proprietarii de pământuri să-și însușească cel puțin în parte câștigurile mai mari ale acestui patrimoniu. Astfel, în secolele X și XI, bisericile proprii decad din ce în ce mai mult până la a deveni o încurcătură de nedescifrat de drepturi particulare. Notăm totuși că această decadentă a bisericilor proprii a permis papalității să le reformeze din rădăcini, făcându-le mai utile scopurilor pastorale.

Forma juridică a bisericilor proprii a schimbat radical dreptul roman tradițional. Conform acestui drept, biserica constituia o instituție de drept public. Conducerea ei, de tip monarhic, era în mâinile episcopului, care stabilea proprii ei clerici, dându-le o putere delegată. O atare organizare centralizată, pentru germani era cel puțin stranie, deoarece ei nu cunoșteau distincția dintre *jus publicum* și *jus privatum* și nici forma romană a dreptului administrativ. Pentru ei, construirea societății începea de la bază, și nu din vârful ierarhiei; în speță, dreptul particular și obiectiv se concretizează în această formă a bisericilor proprii.

Răspândirea bisericilor proprii a întâlnit opoziții ferme încă de la început. Atât în Spania vizigotă, cât și în Franța merovingiană episcopii nu vor nicicum să accepte o astfel de biserică. Deoarece erau convinși că nu le pot opri în formarea lor, atât episcopii, cât și abații au transformat toate Bisericile de pe teritoriul propriei jurisdicții în biserici proprii, înainte ca laici să pună stăpânire pe ele, ceea ce nu înseamnă că nu au existat destui laici, stăpâni ai unor astfel de biserici. Grație lui Carol cel Mare și succesorilor lui, forma juridică a bisericilor proprii devine o realitate cvasiunică și universală. Episcopi și stăpâni laici își dispută și-

XXXV. VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII ÎN EVUL MEDIU

și împart competențele, drepturile și datoriile pentru ele. În acest „dialog” juridico-economic și pastoral, cei ce erau implicați direct erau tocmai clericii care trebuia să-și desfășoare activitatea în aceste biserici, care depindeau de stăpânul laic, ca și de propriul episcop. În acest context, începe să se dezvolte sistemul beneficiilor, tipic EM. În alți termeni, se acorda ceva unei persoane fizice sau juridice nu ca proprietate, ci *ad usum*, ca recompensă pentru serviciile pe care le presta. Sistemul comportă condiții avantajoase pentru cel ce primește uzufructul, de unde și termenul de *beneficium* (beneficiu). În lumea carolingiană, beneficiile erau acordate vasalilor care, în schimb, trebuiau să presteze servicii celor de la care le primeau. Relația dintre stăpânul sau domnul care acorda beneficiul unei biserici proprii și preotul care îl primea se exprima într-un mod destul de variat. În timp ce în Italia se stipulau acte scrise, în țările de peste Alpi, investitura se exprima prin gesturi simbolice care apoi se cristalizează în forme bisericești canonice: înmânarea cheilor unei biserici, a funiei clopotului etc.

Elemente pozitive și negative ale bisericilor proprii. Inconveniente nu erau nici mici și nici puține:

- în biserica proprie era determinantă puterea stăpânului teritorial care, de exemplu, la moartea preotului, putea să sechestreze tot ceea ce exista, în baza lui *jus spoli*;

- formarea culturală și spirituală a clericului acestei biserici a fost totdeauna foarte redusă sau aproape inexistentă, deoarece originea lui socială trebuie căutată mereu printre slujitori sau persoane fără nici o bază materială;

- preoții care trebuiau să se îngrijească de bisericile proprii erau constrânși, de cele mai multe ori, să se transforme în agricultori care să-și cultive bucățica de pământ din care să trăiască. Iar atunci când trebuiau să aibă pe lângă casa parohială și o femeie care să îndeplinească muncile casnice, deseori celibatul său se găsea într-un grav pericol;

- organizarea ecleziastică a bisericilor proprii a creat o diviziune în cler, împărțindu-l în clerul de sus și cel de jos.

Nu trebuie neglijate însă nici aspectele *pozitive*. Prin acest sistem de biserici, s-a creat posibilitatea unei evanghelizări capilare a zonelor rurale din majoritatea țărilor Europei occidentale. Apoi, nu toate bisericile rurale erau biserici proprii. În Italia sunt cunoscute așa-numitele *ecclesiae baptismales*, formate conform vechilor norme canonice de inspirație romană. Teritoriul unor astfel de biserici era foarte extins și cuprindea mai multe biserici de importanță secundară, oratorii și capele, administrate de clerici ce depindeau de biserica

TEME DE ISTORIE A BISERICII

centrală. Aceasta reprezintă forma ce precede sistemul parohial. Biserica principală era încredințată unui arhipreot, de care depindeau apoi așa-zisele *pieve* secundare. În secolul al XI-lea, și în Italia se impune sistemul bisericilor proprii tipice germanilor. Clericii ce administrau pieve-le semnau un contract cu stăpânul; mai mult, biserici foarte bogate sunt încredințate laicilor, care, la rândul lor, le dau în administrația, nu în proprietatea, unui cleric, care trebuie să plătească stăpânului sume sau produse agricole destul de consistente.

2. Bisericile urbane

În antichitate, preoții trăiau împreună cu episcopul în biserica catedrală. În Galia secolului al VI-lea, clericii care duc o viață comună cu episcopul se numesc *canonici*. Spre anul 754, Crodegang, episcop de Metz, scrie o regulă pentru viața comună a clerului secular din catedrala sa. În această regulă este urmat modelul roman, regula sfântului Benedict și dreptul sinodal franc. Spre diferență de monahi, clericii, deși duceau o viață comună și tot în comun participau la celebrările liturgice, aveau dreptul să posede un anumit patrimoniu. Instituirea canonicilor a reprezentat un mijloc excelent pentru îmbunătățirea spirituală și culturală a clerului citadin. Trebuie menționat însă că scopul acestor canonici, care se constituie apoi în colegii, era mai mult unul ascetic și cultural, decât pastoral.

De colegiile canonicilor erau interesați în mod direct *nobilii*. Nici un cleric nobil nu ar fi acceptat să-și desfășoare ministerul pastoral într-o zonă rurală. Intrând în rândurile lor, nobilii își păstrau uzufructul propriilor bogății. Mai mult, regii instituie colegii canonice pe lângă capelele palatine, de unde au posibilitatea apoi să-și aleagă episcopii sau alte persoane care să le reprezinte interesele. Este ușor de înțeles că, în scurt timp, colegiile canonicilor au devenit în mare parte prerogativa aproape exclusivă a nobililor. Dezvoltându-se pe tot parcursul EM, colegiile s-au împărțit în două: o parte formate numai din nobili și o alta formată din nobili și persoane fără o stare materială deosebită.

3. Investiția episcopală

Consacrați ai unui episcop sau abate puteau fi numai episcopii. Investiția, însă, într-un oficiu presupunea o autoritate care să aibă o deosebită putere asupra episcopiei sau abației pe care urma să o primească noul consacrat. Episcopul era investit de rege sau de principe; abatele, de respectivii proprietari pe care se găsea abația sa, adică episcopi, principi sau nobili. Cu secolul al IX-lea, începe o evoluție

XXXV. VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII ÎN EVUL MEDIU

lentă care integrează investiția în sistemul feudal: după alegerea episcopală sau abațială urma, înainte de consacrare, investiția și omagiul față de rege. Cu timpul, investiția dobândește caracterul unui *beneficium*, iar omagiul devine o declarație oficială de vasalitate.

La început, *beneficiul* se referea doar la bunurile materiale, în special la terenuri, date în uzufruct, de obicei pe viață, cu avantaje deosebite pentru beneficiar. Riscul inerent al beneficiului cu care un cleric se confrunta consta în aceea că se creau dubii referitoare la puterea respectivului cleric, în sensul că aceasta ar proveni de la rege, principe sau nobil, împreună cu respectivul beneficiu. Spre un atare dubiu sau confuzie se îndrepta și ceremonialul simbolic al investiției, care conținea gesturi sau formule sugestive, dar și ambigue: până spre anul 1050, regele încredința episcopului cârja episcopală (*baculum*), iar mai târziu și inelul.

Vasalitatea își trage originile din actul de omagiu și jurământul de fidelitate față de rege, care are loc după alegerea episcopului sau abatelui. O dată cu Ludovic cel Pios, toți episcopii devin vasali direcți sau indirecți ai regelui. Ca normă scrisă sau nescrisă, vasalul rămâne o persoană liberă care acceptă să fie în serviciul unuia mai mare și mai puternic ca el și care să-i garanteze sprijin și protecție. Omagiul se desfășoară într-o formă solemnă: vasalul, îngenunchat în fața stăpânului, își pune mâinile în cele ale stăpânului, prin care gest îi devine vasal pe viață. Dependența episcopilor și abaților, ca și a respectivelor instituții pe care le conduc, de autoritățile laice centrale (regi sau împărați) sau locale a condiționat în mod decisiv viața acestora, marile episcopii (Köln, Mainz și Trier), de exemplu, transformându-se în adevărate principate cu drept de alegere a împăratului.

4. Creșterea puterii papale în evul mediu timpuriu

În secolele X și XI, din cauza instrumentalizării papilor din partea marilor familii romane, puterea temporală a acestora a fost aproape nulă. Aceasta nu a însemnat că papilor, în teorie, nu le-a fost recunoscut dreptul de conducere a Romei și a statului pontifical, drept pe care trebuiau să-l exercite sub protecția împăratului, care acum nu mai este cel bizantin, ci împăratul franc și apoi cel german. Faptul este de o deosebită importanță deoarece, în timp ce episcopii sunt înglobați în sistemul de dependență feudală față de principe sau rege, papa rămâne liber de orice legătură directă cu vreo autoritate locală. La prima vedere, afirmația ar părea falsă, dacă se consideră influența exercitată de împărat; însă prezența acestuia la Roma este doar periodică și de scurtă durată. Unicul drept pus în aplicare în mod eficace de împărați a

TEME DE ISTORIE A BISERICII

fost confirmarea alegerii papale, drept exercitat până la pontificatul lui Victor al II-lea (1055). O atare prerogativă, totuși, nu a făcut din papă un vasal al împăratului, deoarece nicicând nu a primit investitura de la dânsul.

Puterea ecleziastică a papilor din această perioadă a avut o evoluție sinuoasă și discontinuă: în latura ei teoretică, s-a mărit mereu, până la decretaliile pseudo-isidoriene (mijlocul secolului al XI-lea); în practică, acuza o slăbiciune gravă.

Factorii principali care au contribuit la creșterea puterii papale:

- o dată cu încoronarea lui Carol cel Mare, papalitatea ajunge la maxima ei autonomie în raport cu Bizanțul;

- în Occident, papa reprezintă unica autoritate apostolică, iar mormântul sfântului Petru se bucură de o venerație deosebită: Corintul, atât de venerat în timpul papei Leon al III-lea, nu mai aparține jurisdicției romane; Santiago de Compostella devine un loc de pelerinaj internațional abia în primele timpuri ale reconquistei; în întreg Occidentul, venerarea sfântului Petru nu reprezintă o creație a popoarelor germanice, ci de la ele primește doar un plus de popularitate.

- cu trecerea timpului, figura însăși a papei evoluează, trecând de la rolul de patriarh la cel de primat.

Ultimele două aspecte merită să fie aprofundate.

a) *Venerația față de Sfântul Petru*. Nu se poate nega faptul că popoarele germanice au avut un cult deosebit față de sfântul Petru, „principele apostolilor”. Conform unor autori (de exemplu, Haller), cultul față de sfântul Petru, „portarul ceresc”, ar fi fost creat de popoarele germanice, prin care fapt ar fi contribuit la o radicală transferare a ideii de primat roman din sfera jurisdicției ecleziastice în cea a credinței, punând astfel un fundament religios conceptului însuși de primat. Așadar, cultul petrin al saxonilor și francilor ar fi însemnat altoirea unei ramuri într-un copac (papalitatea), care, între secolele al VI-lea și al VII-lea, ar fi pierdut toate ramurile și acum era în agonie. Despre toate acestea, la începutul EM, Roma ar fi fost complet inconștientă.

Teza lui Haller și a altor istorici antiromani este radicală și inexactă. Cultul față de sfântul Petru era prezent în toate elementele sale înainte ca anglo-saxonii să se încreștineze. În plus, episcopii de la sfârșitul antichității și începutul EM obișnuiau să se numească „vicari ai sfântului Petru”, recunoscând că puterea lor reprezenta o participare la puterea principelui apostolilor, putere pe care acesta o primise de la Cristos.

b) *Poziția Sfântului Scaun*²⁶⁷. În antichitate, existau Biserici principale, care aveau o *organizare* interprovincială independentă și autonomă (Alexandria, Antiohia și Ierusalim). Ele nu primeau putere și

---

²⁶⁷ Precizăm că această prezentare a poziției Sfântului Scaun nu reprezintă nicidecum o analiză doctrinală (dogmatică) a poziției și rolului Scaunului Apostolic Roman și al papei în cadrul Bisericii. O atare analiză nu este de competența Istoriei Bisericii; pe de altă parte, nici nu contrazice această istorie, dimpotrivă, o confirmă.

XXXV. VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII ÎN EVUL MEDIU

prestigiu de la Roma. Aceasta era organizarea patriarhală, ce trebuie deosebită de cea mitropolitană, formată pe baza organizării politice romane. Administrația mitropoliilor se menține prin sinoadele provinciale, pentru care motiv, în antichitate, există multe sinoade de acest fel de o importanță deosebită pentru organizarea ecleziastică.

În antichitate, organizatoric, papalitatea nu a avut un rol monarhic, integrându-se mai ales în comuna structură ecleziastică occidentală. ³În aici structurile se fundamentau pe autoritatea și prestigiul episcopilor, nefiind stabilite de Roma, de care rămâneau independente. Dependente de Roma erau numai vicariatele de Tesalonic și Arles, însă acestea au un rol cu totul secundar în istoria Bisericii.

În cadrul marilor biserici teritoriale, puterea se verifica în sinoadele interprovinciale, iar ca urmare *primus*, sau mitropolitul, era un „*primus inter pares*”. Acesta avea puteri care puteau să fie dezvoltate; și așa s-a întâmplat în Orient. În Occident, sinoadele au creat noi dieceze, au judecat episcopi și au controlat alegerile episcopale. În acest sens, sinodul din Sardica (astăzi, Sofia) din anul 342, care prevede apelarea la episcopul Romei împotriva deciziei unui sinod, reprezintă o excepție.

Nici în Occident nu era posibilă o guvernare monarhică a papei (asupra Spaniei, Africii etc.). Când însă structura vizigotă din Spania a fost răvășită de invazia arabă și chiar și în Franța dispare vechea organizare bisericească, vechile structuri diecezane dispar pentru totdeauna. Carol cel Mare încearcă să refacă structurile antice în teritoriile sale, dar nu reușește. Regii franci convoacă numeroase sinoade, însă acestea nu se mai bazează pe structura ecleziastică antică, ci pe noua organizare a regatului franc.

La nivel organizatoric a apărut un element nou. Din proprie autoritate și inițiativă, papa Grigore cel Mare dă naștere la o nouă Biserică teritorială, cea anglo-saxonă. Prima tentativă de organizare o săvârșește sfântul Augustin de Canterbury; nu reușește și este trimis Diodor din Tars. Printr-însul, Roma fondează o adevărată biserică teritorială, unde episcopii de York și Canterbury primesc titlul de arhiepiscopi și apoi *pallium*-ul. Aici, legătura cu Roma este clară și la fel se va repeta cu apostolul germanilor, sfântul Bonifaciu. Astfel se cristalizează ideea că episcopul trebuie să fie recunoscut de Roma și apoi trebuie să primească *pallium*-ul de la papa. Ca urmare a acestei practici, se dezvoltă ideea că o nouă dieceză trebuie să fie înființată și aprobată de Sfântul Scaun. Deja sub Carol cel Mare, faptul este destul de clar (Otto I, de exemplu, pentru fondarea diecezei de Magdeburg, cere de două ori aprobarea papei).

Creșterea puterii papale la începuturile EM este exprimată prin consemnarea *pallium*-ului. La început, el reprezintă doar un însemn

TEME DE ISTORIE A BISERICII

onorific. În viitor, devine atât de important încât mitropolitul, deși numit, nu-și poate exercita prerogativele fără să fi primit *pallium*-ul. Ca semn al participării episcopilor la puterea sfântului Petru era depunerea noilor *pallium*-uri în nișa de deasupra mormântului apostolului Petru.

Creșterea puterii papale a contribuit la răcirea raporturilor dintre Biserica latină și cea orientală, care nu putea înțelege și accepta puterea pe care o avea Scaunul apostolic roman. În Orient, erau păstrate tradițiile antice pe care Occidentul le transformase în altele noi.

În secolele cu care începe EM, ascensiunea papalității ca și centru de unitate și organizare a Bisericii se exprimă printr-o serie de drepturi pe care Sfântul Scaun și le rezervă:

- deja din timpul lui Ludovic al II-lea (877-879), papa își rezervă încoronarea imperială, care, o dată cu pontificatul lui Inocențiu al III-lea, comportă și un control direct al Sfântului Scaun asupra candidaților, cu dreptul de a alege și decide persoana ce trebuia să ocupe scaunul imperial;

- Sfântul Scaun are dreptul de a fonda noi dieceze; mai mult, nici o dieceză nu poate fi înființată fără sau împotriva voinței Scaunului Apostolic Roman;

- în anul 933, papa Ioan al XV-lea îl canonizează pe episcopul Ulderic de Augsburg. În virtutea primatului său universal, papa decide într-o situație care, conform tradițiilor, reprezenta o prerogativă a episcopului locului. În secolele X și XI, papii canonizează un număr din ce în ce mai mare de sfinți, până când Grigore al IX-lea († 1241), printr-un decretal, rezervă acest drept Sfântului Scaun;

- pentru a-și apăra mai bine bunurile lor de ingerințele laicilor, monahii le încredințează protecției sau proprietății Romei, stabilind astfel o serie de mănăstiri (în special în Italia și Franța; în Germania, doar Fulda) care depindeau direct de Roma, și nu de autoritățile locale. Această exempțiune devine o practică stabilă în secolul al X-lea, garantând Sfântului Scaun o autoritate absolută asupra multor ordine monastice. Atunci când Grigore al V-lea și Silvestru al II-lea acordă exempțiunea primelor mari complexe monastice de la Cluny, ei nu puteau înțelege îndeajuns consecințele deciziilor pe care le luau. În acest caz, trebuie precizat că exempțiunea a fost voită de călugări și nu a intrat într-un plan de centralizare al papilor²⁶⁸.

---

²⁶⁸ În antichitate, canonul al IV-lea al Conciliului din Calcedon stabilea că monahii sunt supuși jurisdicției episcopului locului.

XXXVI.**RELAȚIILE DINTRE RUSIA DE KIEV
ȘI EUROPA CREȘTINĂ (SEC. X-XII)**

Începuturile orașelor *Novgorod* și *Kiev* (nu trebuie uitat *Suzdal*), marile centre rusești până la ascensiunea Moscovei, sunt marcate de varegi (denumire dată normanzilor de slavii răsăriteni, de bizantini și arabi), vichingii Peninsulei Scandinave, care, în secolul al IX-lea, se stabilesc în Rusia și fondează principatul de Novgorod, apoi statul kievian. În 862, Novgorod devine capitala principelui vareg Rjurik, considerat ca și fondator al statului rus. După 20 de ani, Oleg pune stăpânire pe Kiev, aici stabilindu-și chiar capitala, iar Novgorodul trece sub stăpânirea Kievului până la sfârșitul secolului al X-lea.

Pentru motive comerciale, și nu numai pentru acestea, varegii ajung până la *Constantinopol*, urmând itinerarul Marea Baltică, lacul Ladoga, Nipru, Marea Neagră. Un atare traseu apare cu toată claritatea în harta celebrului Hereford (sfârșitul secolului al XIII-lea). Deja din secolul al X-lea, varegii se unesc cu „Ros” (rușii), îndreptându-se apoi spre capitala bizantină, ca mercenari sau comercianți. Până la sfârșitul secolului al XI-lea, bazileul are o gardă militară ruso-varegă, înlocuită apoi de una anglo-varegă. În viitor, comercianții din Gotland și din peninsula scandinavă își vor avea propriile biserici la Novgorod, Kiev, Smolensk și probabil la Polotsk și Pskov. Toate aceste biserici se bucură de toleranța principilor locali.

Două lumi complet diferite: cea creștină bizantină și cea a stepelor și a regiunilor reci nordice se întâlnesc pe această cale aventuroasă deschisă de varegi.

Creștinismul își face apariția la Kiev în perioada sfintei Olga, spre anul 955, și se instaurează definitiv atunci când fiul acesteia, principele Vladimir (978-1015), primește botezul (988), ajutat fiind de bizantini. Fixându-și reședința la Kiev (mitropolie pentru întreaga Rusie din 1037), Vladimir dă o nouă viață orașului și, menținând și întărind legăturile cu Bizanțul, se străduiește să introducă Kievul și în lumea catolică occidentală. Trebuie precizat însă că „mitropolia Rusiei” era dependentă canonic de patriarhia de Constantinopol. Prelați, monahi și artiști greci erau prezenți la curtea marelui principe Vladimir. Din 21 de mitropoliți ai Kievului (1039-1353), numai trei au fost ruși. Se verifică însă și contrariul: monahi ruși prezenți la Constantinopol; mai mult, pe muntele sfânt Athos își au propria mănăstire. Biserica rusă nu era în

TEME DE ISTORIE A BISERICII

relații strânse doar cu grecii din Bizanț, ci și cu celelalte popoare slave intrate în sfera de influență (sau dominație) bizantină.

Fiind sub *conducerea spirituală greco-bizantină*, rușii, împreună cu principii lor, au fost într-adevăr și sub controlul politic bizantin? Nicio-dată Rusia nu a fost un vasal al bazileului. Folosind două concepte ale dreptului roman, putem spune că bazileul nu exercita în Rusia de Kiev nici o *potestas* (putere); era prezent doar cu propria *auctoritas* (autoritate), ce-i era conferită în baza recunoașterii ca și cap al „familiei principilor”. O expresie folosită de D. Obolensky, „Byzantine Commonwealth”, redă cel mai bine relațiile bizantino-rusești²⁶⁹.

Așa cum s-a afirmat deja, de cele mai multe ori mitropolitul de Kiev era un grec consacrat de patriarhul de Constantinopol și confirmat de împărat. În baza noțiunii eleniste, modificată de bizantinii încreștinați, a suveranului „divinizat”, bazileul reprezintă în fața supușilor săi legea încarnată, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, și numai el posedă puterea absolută în fața tuturor creștinilor. Plecând de la această imagine a împăratului, putem descoperi în întregime explicația subordonării Rusiei față de Constantinopol pentru o perioadă de aproximativ patru secole. Trebuie să menționăm apoi faptul că influența bizantină se vede în principiile fundamentale ale legislației rusești, în special în cea religioasă.

În câmpul *politic și social*, cu timpul, principii ruși se înscriu pe un drum propriu, cel al autonomiei față de bazilei. Realizarea acesteia este favorizată de marea distanță care-i separă de capitala imperială. Deja de la început, în raporturile cu Bizanțul, ei nu rămân doar simpli supuși imperiali. Diferitele facțiuni în lupta pentru tronul imperial sunt sprijinite și de rușii varegi. Un caz îl avem la moartea lui Constantin al IX-lea Monomahul (1043). În rebeliunea armatei din Sicilia intrau și mulți ruși, iar la Kiev se pare că revolta era privită cu simpatie. După trei ani, din motive economice și politice, rușii și bizantinii încheie o pace. Rușii vor să reia comerțul cu Bizanțul, iar acesta încearcă să și-i câștige pe ruso-varegi ca aliați împotriva noului dușman apărut: pecenegii.

În viitor, nu apar conflicte grave între ruși și bizantini, iar relațiile dintre dâșii vor fi mai mult de natură bisericească. La mijlocul secolului al XV-lea, după unirea de la Florența (1439), rușii, voind să fie mai ortodocși decât împăratul Ioan al VIII-lea și patriarhul Iosif, încep să se distanțeze de Bizanț.

Totuși, influența religioasă bizantină rămâne determinantă. Tânăra Biserică rusă nu se limitează doar la a fi sub jurisdicția patriarhului din

---

²⁶⁹ D. OBOLENSKY, *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, Londra 1982.

XXXVI. RELATIILE DINTRE RUSIA ^aI EUROPA

Constantinopol. Ea primește și *valorile literare și filozofice* ale epocii eleniste și ale celei clasice. Homer, Platon, Aristotel sunt cunoscuți mitropolitului de Kiev, Clement Smoliatitë (1147-1155). Mitropoliții, episcopii și, în general, toți cei ce soseau din imperiu purtau cu ei ceva din aceste valori.

Monahii ruși, îndreptându-se spre capitala imperială sau la muntele Athos, la întoarcere aduc cu ei tradițiile monastice bizantine, de care profită nu numai dâșii, ci și polonezii. Pentru ruși, faptul că majoritatea operelor clasice grecești nu au fost traduse în limba lor slavă reprezintă o mare pierdere. S-au tradus numai unele fragmente din Ioan Damaschinul, Democrit, Platon, Aristotel, Filon, Epictet etc. Pentru o primire fructuoasă a tezaurilor elene era nevoie de o lungă perioadă de pace, de care Rusia nu se va bucura niciodată. Decadența Kievului, interminabilele lupte fratricide pentru succesiunea la tron, declinul comercial și invazia mongolă (în decembrie 1240, Batū Han pune stăpânire pe Kiev) au închis calea pentru intrarea acestor valori universale în lumea culturală slavă.

Principii ruși, continuând linia politică a lui Vladimir, au urmat o *politică matrimonială* care îi apropia de importante *familii occidentale*. Pe parcursul a patru generații, Rusia de Kiev a încheiat 44 de căsătorii în exterior: 8 în regiunile scandinave, 7 în Germania, una în Franța, 6 în Ungaria, una în Boemia, 9 în Polonia, una în Pomerania, 5 cu Bizanțul și 6 cu neamul cumanilor. Problema care se pune este aceea de a ști dacă, în aceste căsătorii, o parte îmbrățișa religia celeilalte, și care era aceasta. Documentele ne spun foarte puțin. Mai cunoscut este cazul Gertrudei-Elisabeta, fiica lui Mieszko al II-lea al Poloniei. Spre anul 1043, ea se căsătorește cu Iziaslav. Rămânând văduvă în 1078, îl urmează pe fiul Iaropolk la Vladimir (oraș) în Volynia, iar apoi se retrage la Kiev, unde era celălalt fiu, Sviatopolk; aici moare în anul 1108. Este cunoscută intervenția ei pe lângă soț în favoarea monahilor ce trăiau în grotile din jurul Kievului, monahi pe care-i aseamănă cu cei polonezi, adică nu-i consideră schismatici. Din viața ei mai știm că avea o deosebită devoțiune față de sfântul apostol Petru, semnul distinctiv sigur al unirii cu Roma. Soțul și fiii săi sunt în corespondență cu papa Grigore al VII-lea.

Observând cu atenție viața bisericească și politică a Rusiei de Kiev, putem afirma că, la sfârșitul secolului al XI-lea, nu erau cunoscute și simțite aici consecințele schismei din 1054.

O altă căsătorie care ne arată legătura Rusiei cu Occidentul este cea dintre Vladimir și Gyda, principesă anglo-saxonă, căsătorie încheiată în anul 1074 sau în cel următor. Este foarte probabil ca soția să fi avut o anumită influență la curtea soțului. Afirmația se bazează pe

TEME DE ISTORIE A BISERICII

introducerea cultului unor sfinți scandinavi. Pe lângă aceasta, sunt cunoscute relațiile dintre monahii ruși și cei scoțieni stabiliți la Regensburg.

Sub aspect cultural, un exemplu care ne arată *ecumenicitatea* Bisericii rusești și dorința ei de a profita de valorile religioase occidentale îl găsim în introducerea cultului sfântului Nicolae († 345). Actualmente, atât în Orient, cât și în Occident, sfântul este venerat în ziua de 6 decembrie. Menologhiioanele (martirologiile) rusești indică o altă dată a celebrării cultului său, pe 9 mai, data transportării relicvelor sfântului la Bari, în anul 1086. După instituirea oficială a memoriei sfântului de către Urban al II-lea în 1089, în ziua de 9 mai, sfântul era comemorat numai în Occident. În Rusia, cultul sfântului dobândește o deosebită popularitate, iar icoanele sale sunt cele mai numeroase, după cele ale Fecioarei Maria.

Rușii întrețin relații și cu ceilalți vecini: polonezii și ungurii. În 1038, viitorul rege Andrei I își găsește refugiu la curtea lui Iaroslav, unde se căsătorește cu fiica acestuia, Anastazia. Polonia și Rusia ocupă spații ample în cronicile rusești: în *Cronica timpurilor trecute* (titlul complet este *Cronica timpurilor trecute, de unde provine Pământul rusc, cine a domnit mai întâi la Kiev și ce a devenit Pământul rusc*), în cea de la Kiev (1200), ca și în cele din Volynia și Galiția. Principii acestor țări se întâlnesc destul de des: cu ocazia jurământului pe Cruce, atunci când preiau puterea, la aniversările încoronării lor etc.

Sub principele Daniel al Galiției (încoronat în 1208), relațiile cu Roma ajung la apogeu. În 1253, acesta primește coroana din mâinile unui legat papal, la Drohiczyn. Însă în viitor, principele schimbă orientarea politică, iar papa Alexandru al IV-lea îi reproșează faptul de a nu fi respectat promisiunile făcute antecesorului său, Inocențiu al III-lea.

Ocupând estul Galiției, Vladimir deschisese o altă fereastră spre Europa occidentală. În teritoriile dinastiei cehe a Premyslizilor, pe parcursul secolelor X și XI, se fac diferite *traduceri de opere din latină în slavă*. Iar aceste opere, prin Galiția, ajung până la Kiev și Novgorod. Un exemplu îl reprezintă *Viața sfântului Venceslau*. La Praga se traduce *Viața sfântului Vitus*; aceeași traducere se găsește într-o culegere rusă din secolul al XII-lea: Uspenski Sbornik, la fel ca și *Viața sfintei Ludmila*, bunica lui Venceslau. Alte texte rusești din secolele XIV–XV au la bază vechi traduceri slave făcute din latină. Este cunoscută *Viața sfântului Benedict de Nursia*, *Martiriul papei Eugen* și multe alte texte.

În afară de aceste opere literare religioase, Rusia acceptă și *cultul sfinților occidentali*: sfânta Ludmila, sfântul Venceslau, sfântul Adalbert de Praga (venerați în secolele X–XI). O rugăciune către Sfânta Treime, compusă la sfârșitul secolului al XI-lea, menționează mulți sfinți

XXXVI. RELAPIILE DINTRE RUSIA ^aI EUROPA

occidentali: Magnus, Canut, Olaf, Alban, Botulf, Martin, Victor, papii Lin, Anaclet, Clement, Leon cel Mare, Ciril și Metodiu, Venceslau și Adalbert. O altă rugăciune slavă le adaugă pe sfințele Cecilia, Lucia și Walburga. Se găsesc apoi rugăciuni adresate sfinților Grigore cel Mare și Ambroziu. Centrul de unde plecau aceste texte liturgice era abația din Sázava, în apropiere de Praga, care păstrează ritul slav până în 1096. Aici se păstra o relicvă a sfinților Boris și Gleb, canonizați de biserica rusă în anul 1072.

Accentuăm faptul că toate aceste schimburi religioase și culturale dintre Occident și Rusia au loc într-o perioadă în care schisma din 1054 reprezintă un fapt consumat. Consecințele ei negative, însă, încep să se simtă abia la începutul secolului al XII-lea. Papa Grigore al VII-lea intenționează să centralizeze și să latinizeze tot mai mult Biserica, din care motiv liturgia slavă este interzisă în Boemia. Însă *distanțarea dintre Rusia și Occident* are cauze mult mai profunde, care, în majoritate, trebuie văzute pe fundalul ascensiunii și influenței politico-religioase a Bizanțului în Balcani. Nu poate fi neglijată apoi nici alianța dintre papalitate și popoarele occidentale. A căuta cauzele în altă parte înseamnă pentru orice istoric a se înscrie de la început (*a priori*) pe o cale care-l duce spre rezultate eronate și, în consecință, spre o interpretare falsă a istoriei orientale și occidentale a acestor secole. Menționăm că și cruciadele (1096-1270), cu jafurile cavalerilor occidentali printre băștinași sau arabi, treziseră între greci puternice resentimente anti-latine. Iar călugării greci sosiți la Kiev au purtat printre ruși aceleași resentimente.

Această schimbare de raporturi, care scoate Rusia din comuniunea bisericească universală, are și alte rădăcini, dezvoltate în controversele cristologice și trinitare (arianismul, nestorianismul și monofizismul). În continuare se dezvoltă controversa dogmatică a purcederii Duhului Sfânt (*Filioque*). În polemicile medievale intră și alte puncte de dezacord: folosirea de către latini a pâinii azime în Euharistie (o uzanță pur iudaică, spun grecii), celibatul pentru preoții latini etc. Mihai Cerularie, în scrisoarea trimisă lui Petru, patriarhul de Antiohia, îi consideră eretici pe latini, iar după a patra cruciadă (1202-1204), această prejudecată devine larg răspândită și acceptată ca validă. Acum, în lumea creștină slavă, se maturizează o profundă sciziune cauzată de faptul că noțiunea de ortodoxie își părăsește în bună parte aspectul dogmatic și ia un conținut politic, adică național. Iar rușii, slavi și ei, vor fi atrași în aceeași sciziune. Mitropolitul de Kiev, George al II-lea, în *Polemica* sa cu latinii, le găsește diferite defecte sistematizate în 27 de acuze.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

La începutul secolului al XII-lea, mitropolitul Nicephoros I reia acuzele în două scrisori adresate lui Vladimir Monomahul și principelui de Volynia, Iaroslav Sviatopolkoviè. Îi avertizează să nu se contamineză cu falsa doctrină latină. Câteva decenii mai târziu, abatele din grotele de la Kiev, Teodosiu Grecul, aduce latinilor aceleași acuze, folosind un ton de o duritate cu totul ieșită din comun. *Cronica timpurilor trecute* suferă acum grave modificări în ceea ce privește convertirea lui Vladimir.

La problemele neacceptate de „adevărații ortodocși” se adaugă altele, cu totul în afara câmpului doctrinal: postul și abstenența. Apoi, latinii nu au suficient respect față de cei trei mari părinți doctori ai Bisericii: Vasile de Cezareea, Grigore din Nazianz și Ioan Crisostomul. Nu respectă icoanele și relicvele, preoții participă la lupte și nu poartă barbă. În concluzie, se confundă esențialul cu accesoriul. Ca rezultat practic, de exemplu, în problema căsătoriilor dintre latini și pravoslavnici (drept credincioși), opiniile sunt destul de împărțite. Unii patriarhi dau probă de toleranță (Ioan al II-lea). Teodosiu Grecul le interzice cu desăvârșire. În intoleranța lor, latinii sunt puși alături de armenii monofiziți, de sarazini, iudei și de bulgarii musulmani de pe Volga. Ritualismul rus intolerant este alimentat și de slaba pregătire teologică a călugărilor și preoților. Timpurile raporturilor pozitive și constructive dintre Rusia și Occident aparțin deja trecutului. Se pare că, de acum înainte, relațiile cu latinii vor fi doar de ordin negativ: a găsi „defectele și ereziile latinilor”. Mulțumiți de ortodoxia învățaturii și practicilor lor tradițional-religioase, clericii Rusiei închid porțile spre Occident, iar în autoizolarea lor, ineluctabil și tragic, este atras și poporul²⁷⁰.

---

²⁷⁰ Cf. F. DVORNIK, *Les slaves*, Paris 1970, 214-228; R. MARICHAL, *I primi cristiani della terra russa*, Brescia 1988, 11-32; R. PORTAL, „La Russia”, în *Storia universale dei popoli e delle civiltà*, XVII, Torino 1972, 29-37; L. VACARO, ed., *Storia religiosa della Russia*, Milano 1984, 27-32; 50-52; 126-130; V. VODOFF, *Naissance de la chrétienté russe*, Paris 1988, 301-327.

XXXVII. REFORMA MONASTICĂ A SECOLULUI AL X-LEA: CLUNY

Descompunerea regatului franc împiedică orice ulterioară reformă inițiată cândva de Benedict de Nursia, iar incursiunile englezilor și ale normanzilor contribuiau și ele la decadența mănăstirilor de pe continent. Totuși, mișcarea de reformă monastică crease o anumită structură și orientare pe care o vedem exprimată în *capitularia* francă din anii 816-817 și care se împart în două curente reformiste autonome centrate în jurul a două mănăstiri: Gorze și Cluny.

Ambele curente reformatoare se bazează pe regula sfântului Benedict de Nursia, însă au și o precisă arie geografică de dezvoltare și tradiții proprii ce nu sunt rezultatul direct al regulii fondatorului benedictinilor. Pe de o parte, avem reforma din zona Lorenei, cu centrul la Gorze, și care unește mai multe mănăstiri cu o observare egală a regulii, iar pe de altă parte, reforma din regiunea Bourgogne, cu centrul la Cluny, și care promovează o confederație a mănăstirilor. În Lorena, unirea mănăstirilor se baza pe observarea comună a regulii, iar orice nouă mănăstire rămânea *propriei juris*. Ca semn explicit al unirii mănăstirilor rămăneau doar confraternitățile de rugăciune, născute cu scopul de a-i comemora pe monahii defuncți și pe binefăcători. Diferit de centrul Gorze, Cluny, care pretindea că se bazează cu fidelitate pe regula benedictină și care încerca o unire a mănăstirilor din tot regatul franc, construiește o rețea de mănăstiri de tip congregațional în care impune observarea regulii amintite, regulă care suferă însă diferite transformări și modificări.

Totuși, între cele două centre diferențele nu sunt prea numeroase. Printre acestea, menționăm: Cluny, spre deosebire de Gorze, nu acceptă elevi sau studenți externi. Tot aici, nu este acceptată influența stăpânilor feudali. Marile deosebiri dintre cele două curente reformatoare pot fi reduse la trei:

- în Lorena, inițiativa de reformă o au, în primul rând, stăpânii de pământuri, laici sau clerici;
- tot aici, legătura cu domnii locali garantează acestor mănăstiri autonomie și independență față de papă;
- această autonomie lipsește la Cluny, care preferă o conducere papală ce se concretizează în exempțiunea propriilor mănăstiri.

1. Reforma de la Cluny

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Fondarea mănăstirii de la Cluny nu a atras în mod deosebit atenția contemporanilor. Ea este fondată în anul 909 de Wilhelm cel Pios, duce de Aquitania și conte de Alvernia. Deja în documentul de înființare se prevede că întreg patrimoniul este sustras ingerințelor oricărei autorități, laice sau bisericești, iar abația intră sub directă protecție a Sfântului Scaun. Wilhelm încredințează mănăstirea conducerii lui Bernus, cunoscut pentru rigurozitatea cu care își trăia viața monahală.

^ai alți domni laici își încredințează mănăstirile de pe propriile teritorii conducerii lui Bernus; la moartea lui, trei mănăstiri sunt preluate de nepotul său Guide, iar altele trei, de discipolul său predilect, Oddon (al doilea abate de Cluny). În toate, însă, este impusă cu severitate respectarea aceleiași reguli. Sub conducerea lui Oddon (927-942), comunitatea din Cluny dobândește o importanță cu totul aparte, iar reforma inițiată aici se răspândește cu rapiditate în Aquitania (fr. Aquitaine) și chiar la Roma, unde Oddon a făcut mai multe călătorii.

Primul care a încurajat reforma monastică a fost fiul Maroției (cf. paginile anterioare), Alberic al II-lea, ale cărui merite în domeniu i-au atras titlul de „cultor monasteriorum”. El îl întâlnește pe Oddon la Cluny cu speranța ca acesta să intervină pe lângă Hugo al Italiei, pentru a nu asedia Roma. În 936, Oddon ajunge la Roma. Reforma de aici începe cu mănăstirea „Sfântul Paul”, abandonată după jefuirea ei în 836. Devenit arhimandrit al tuturor mănăstirilor romane, el se ocupă de mănăstirile „Sfântul Laurențiu”, „Sfânta Agneza” și apoi de toate celelalte. În afara Romei, la Farfa, călugării trimiși de dânsul pentru a reforma această mănăstire trebuie să fugă din fața călugărilor care trăiau împreună cu propriile familii²⁷¹. Biograful lui Oddon, Giovanni de Salerno, ne spune că acesta a făcut șase călătorii în Italia, cunoscând astfel toată peninsula. Într-o călătorie ajunge la Montecassino; aici însă mănăstirea mamă a monahismului occidental nu avea nevoie să fie reformată.

Succesorul lui Oddon la Cluny a fost Aimardus (942-954), cu el scăzând interesul pentru mănăstirile romane, unde mișcarea de reformă este continuată de Alberic al II-lea și de papi. Papa Agapit al II-lea se ocupă de mănăstirea „Sfântul Paul”, iar Alberic construiește noi mănăstiri (de exemplu „Sfinții Cosma și Damian”), iar la Farfa îl impune, cu forța armelor, ca abate, pe Dagobertus.

Cu Oddon, începe seria marilor abați de la Cluny, aproape toți venerați ca sfinți și promotori ai unei reforme monastice de răsunet: Aimardus, Haiolus (954-994), Odillon (994-1049), Hugo cel Mare (1049-

---

²⁷¹ Farfa va fi reformată în anul 947 de către Dagobertus. Tot acum începe și reforma mănăstirilor de pe muntele Sorrate din apropierea Romei.

XXXVII. REFORMA MONASTICĂ A SEC. AL X-LEA: CLUNY

1109), Ponțiu (1109-1122), singurul care nu este declarat sfânt, și Petru Venerabilul (1122-1152). În timpul acestuia din urmă, Cluny atinge culmea prestigiului și a extinderii influenței sale. Erau aproximativ 1150 de mănăstiri care depindeau de acest centru, care număra 700 de călugări. Reforma clunyană se răspândește în Italia, Spania, Anglia, Portugalia și Germania.

2. Caracteristicile reformei de la Cluny

Numeroși au fost factorii care au contribuit la progresul acestei reforme monastice, care apoi și-a arătat efectele sale benefice pentru întreaga Biserică.

În primul rând, este *spiritul însuși* al reformei prezent în regulile fondatorilor inițiali: Benedict de Nursia și apoi Benedict de Aniane. Ei propun o ascultare absolută față de abate, o liturgie bine pregătită, obligativitatea corului, disciplina ascetică severă, dar nu exagerată, tăcerea și separarea de lume. ^ai din punct de vedere teologic, Oddon propune o reformă bine fundamentată:

- viața monastică reprezintă o întoarcere spre nevinovăția originară a omului;

- viața monahală este o anticipare a vieții veșnice: în tăcere, monahii aspiră spre eternitate;

- viața monahală este o înnoire a Rusaliilor, care se realizează prin separarea de lume.

Stilul de viață al călugărilor. Ei celebrează liturgia cu toată solemnitatea, iar pentru aceasta au nevoie de biserici spațioase. Abatele Hugo cel Mare construiește a treia biserică a abației de la Cluny, consacrată în 1131, și care, pe vremea aceea, era cea mai mare din întreaga lume creștină. Călugării sunt cultivatori ai artelor (arhitectura, sculptura, pictura și cântul coral) și mai puțin ai științelor. Observă disciplina, în special tăcerea și o locuință săracă (în pofida acuzelor de mese opulente și rafinament lansate de sfinții Bernard și Petru Damian), ca și sobrietatea și curățenia scrupuloasă a mănăstirii. Sunt prezente însă și anumite lipsuri, în primul rând slaba pregătire științifică. Contrar obiceiurilor lui Benedict de Aniane, clunyanii dedică prea mult timp corului și prea puțin muncilor manuale, pentru care angajează laici. Era prezent apoi riscul ritualismului, din cauza numărului exagerat de psalmi de recitat sau cântat în corul bisericii (abații Maiolus, Odillon și Hugo cel Mare cer ca zilnic să se recite 138 de psalmi, sau chiar mai mulți).

Coresponderea față de mentalitatea timpului. Grija pentru liturgie, ca și splendoarea cultului, creează o fascinație deosebită în popor, care

TEME DE ISTORIE A BISERICII

se regăsește pe deplin în această liturgie. Călugării impulsionează numeroase devoțiuni apropiate de sensibilitatea creștinilor: devoțiunea euharistică, cea mariană, devoțiunea pentru sfânta cruce, ca și sufragiile pentru sufletele defuncților. Începând cu secolul al X-lea, în ziua de 2 noiembrie, începe să se celebreze comemorarea tuturor răposaților, comemorare care intră apoi în calendarul universal al Bisericii. Pentru acest motiv, mulți nobili cer să fie înmormântați în bisericile mănăstirești.

Prietenia cu nobilimea. Fără sprijinul substanțial al nobilimii nu poate fi explicată extraordinara dezvoltare a mănăstirilor dependente de Cluny. Un biograf al lui Hugo cel Mare ne spune că una din marile virtuți ale acestui abate a fost tocmai convingerea multor nobili de a susține economic mănăstirile prin oferte destul de generoase: mănăstirile sunt numite „locul obolului pentru cer”. Totuși, așa cum am specificat deja, spre deosebire de Gorze, mănăstirile dependente de Cluny rămân mult mai libere față de influența și puterea laicilor.

Exempțiunea abației de la Cluny. Fondatorul acesteia încredințează proprietatea mănăstirii Sfântului Scaun. Papa Leon al VII-lea (936-939) îi concede lui Odillon autoritatea de a supune jurisdicției sale orice mănăstire pe care intenționează să o formeze. Cu timpul, privilegiile papale se înmulțesc: Grigore al V-lea conferă abației unele drepturi tipice exempțiunii înțelese în sensul modern al cuvântului (de exemplu, abatele poate alege episcopul care să consacre preoți pe călugării săi, fără ca să ceară consimțământul episcopului locului), iar papa Ioan al XIV-lea declară că monahii clunyani sunt exempți de excomunicările episcopale.

Succesiunea abaților. Cu siguranță că au fost cât se poate de benefice longevitatea și caracterul reprezentativ al primilor abați. Însă mai importantă a fost procedura care stabilea succesiunea abaților, fără nici o intervenție din afară. În curând, s-a stabilit obiceiul ca abatele în funcție să-și desemneze succesorul, garantând astfel mănăstirii continuitatea spiritului de reformă.

Organizarea. Originile federației clunyane nu sunt cunoscute încă în toată complexitatea lor. Uneori, monahii acceptau în deplină libertate obiceiurile de la Cluny. Unele mănăstiri cereau călugări de aici care să introducă ceea ce era propriu mănăstirii mamă. Altele voiau un abate de la Cluny; altele cereau abatelui de aici confirmarea alegerilor lor interne. Legăturile care se creează devin din ce în ce mai puternice, creând astfel o nouă organizare. Punctul central îl reprezenta abatele de la Cluny, numit și „marele abate”. De centru depindeau prioratele, care formau majoritatea congregației, și abațiile. Spre diferență de reforma lorineză, priorul conducea mănăstirea în numele abatelui de Cluny, care

XXXVII. REFORMA MONASTICĂ A SEC. AL X-LEA: CLUNY

conducea federația în mod monarhic, cu posibilitatea de a depune priorii în caz că sunt nedemni sau în caz de necesitate. În timp ce prioratele aveau aproximativ 30 de monahi, abațiile puteau fi mult mai numeroase. Organizarea federativă se întărește și se răspândește și printr-un noviciat centralizat, la Cluny. Aici, ei îmbracă haina monastică; profesiunea religioasă o fac în prioratul sau abația de proveniență. Ca o concluzie, se poate observa că reforma clunyană nu a dat naștere unui ordin nou, ci a creat o confederație care, conform unei structuri organizatorice proprii mentalității feudale, se concentra în jurul persoanei „marelui abate”²⁷².

---

²⁷² Pentru a completa cadrul vieții monastice a acestui timp, trebuie amintite și alte centre de reformă: „Sfântul Victor” din Marsilia, care rămâne mereu autonom față de Cluny. Alte centre, precum Aurillac, Molesme și Fleury-sur-Loire, spre deosebire de Cluny, pun un accent deosebit pe activitatea intelectuală. La Aurillac s-a format celebrul Gilbert, prieten al lui Otto al III-lea, viitorul papă Silvestru al II-lea.

XXXVIII.

SCHISMA DIN 1054

Deja schisma lui Fotie, depășită canonic, contribuise la îndepărtarea Orientului de Occident, a grecilor de latini. În noul ambient al secolului al XI-lea, o concordanță ecleziastică și culturală între cele două lumi se prezenta ca imposibil de realizat. În plus, grecii nu vedeau cu ochi buni alianța dintre papalitate și imperiul ottonilor, iar politica acestora din urmă în sudul Italiei reprezenta un alt punct de ruptură. Insistând apoi în mod excesiv asupra ortodoxiei Bisericii lor, grecii îi considerau pe latini decadenți și îndepărtați de tradiția și spiritualitatea perioadei patristice.

La începutul secolului al XI-lea, mai precis din anul 1009, numele papei dispare din dipticii Bisericii constantinopolitane. Nu cunoaștem cauza; probabil că grecii nu acceptaseră profesiunea de credință a papei Sergiu al IV-lea (1009-1012) trimisă patriarhului Sergiu al II-lea, în care intra și *Filioque*. În plus, în anul 962, Otto al III-lea este consacrat împărat de Ioan al XII-lea, ceea ce însemna încă o dată că papalitatea își părăsise poziția neutră față de cele două puteri imperiale, aliindu-se cu Occidentul. În Biserica antică, dipticii reprezintă listele trimise de fiecare patriarh celorlalți patriarhi și în care erau scrise numele patriarhilor vii sau decedați cu care erau în comuniune; numele lor erau pronunțate în cadrul celebrării euharistice. A omite numele unui patriarh înseamnă a nu mai fi în comuniune cu el.

La Roma, colaboratorii papei *Leon al IX-lea* (1049-1054) considerau restabilirea autorității și a prestigiului Sfântului Scaun (decăzute în secolul al X-lea) ca și condiția absolut indispensabilă pentru reforma Bisericii și pentru primatul papal. Acum însă, autoritatea și prestigiul Scaunului Apostolic Roman erau știrbite de autonomia crescândă a scaunului patriarhal constantinopolitan. Personajul principal al occidentalilor este cardinalul *Umberto de Silva Candida*, al cărui caracter impetuos se apropia de cel al lui Cerularie; pentru Orient, îl avem pe patriarhul *Mihai Cerularie*, un personaj mai mult politic decât religios și cu o pregătire teologică sumară și superficială. În urma unei revolte împotriva împăratului (probabil că aspira la coroană), pentru a-și salva viața se refugiază într-o mănăstire, unde, mai mult din dorința de putere, decide să devină cleric. Ulterior, ajunge colaboratorul intim al patriarhului, reușind să-l influențeze și pe împăratul Constantin al X-lea.

XXXVIII. SCHISMA DIN 1054

Murind patriarhul Alexe Studitul în anul 1043, Cerularie își realizează visul de a ocupa scaunul patriarhal din capitala imperială. De la indiferența față de Roma, trece imediat la ostilitate. În anul 1050, an în care papa Leon al IX-lea primește omagiul normanzilor, el îi declară eretici pe latini. Aceasta, probabil, pentru că acum se proiectează o *alianță* între imperiul oriental, cel occidental și papalitate împotriva dușmanului comun, normanzii, care rup înțelegerea încheiată anterior cu papa. Promotorul acestei alianțe este comandantul armatelor bizantine din sudul Italiei, *Arghir*, persoană pe care Cerularie nu o poate suporta; în plus, nu poate accepta o alianță între latini, considerați eretici, și grecii „drept credincioși”. Ideea alianței este împărtășită atât de papă, care se duce în Germania pentru ajutor, cât și de împăratul bizantin. Cerularie, în schimb, vede într-însa un pericol grav pentru autonomia Bisericii sale. Arghir este excomunicat de patriarh și i se neagă comuniunea. În plus, patriarhul dă curs unei aprigi campanii de denigrare a Bisericii Romei. Închide Bisericile latine din capitală și sechestrează mănăstirile ce aparțineau Romei. Motivul? Folosirea pâinii azime în celebrarea euharistică, uzanță generală în Occident încă din timpul lui Carol cel Mare. Pentru îndeplinirea ordinelor sale, patriarhul îl delegă pe propriul trezorier, care declară neconsacrată hostia azimă și o calcă în picioare.

Polemica în jurul hostiei azimă își are și o motivație ce provine din Armenia. Această provincie fusese recucerită de Bizanț între anii 1022 și 1045. Aici erau prezente unele uzanțe proprii Bisericii latine, printre care și folosirea pâinii azime. Pentru teologii bizantini, aceasta reprezenta o practică iudaică, pe care Cristos ar fi depășit-o.

În scurt timp, situația devine din ce în ce mai gravă. În primăvara sau vara anului 1052, patriarhul de Antiohia, Petru, îi scrie papei, exprimându-și preocuparea față de lipsa de comuniune dintre Roma și Constantinopol, vinovatul fiind în ochii săi tocmai papa. În anul următor, instigat de un colaborator al lui Cerularie, arhiepiscopul Leon de Ohrida (Bulgaria) adresează tuturor arhiepiscopilor latini și papei o scrisoare în formă de tratat (destinatarul scrisorii este episcopul de Trani, în apropiere de Bari).

În aparență, propunând reconcilierea, arhiepiscopul cere abolirea tuturor uzanțelor Bisericii latine: pâinea azimă, postul sabatic, omiterea lui Aleluia din timpul quadragesimal, excluderea cărnurilor animalelor moarte prin sufocare²⁷³ etc. Latinii sunt considerați jumătate evrei și jumătate păgâni. În scrisoare nu este menționat *Filioque*. Acestea sunt

---

²⁷³ Probabil că în unele comunități creștine provenite din iudaism se mai păstra această „clauză a lui Iacob” prezentă în *Faptele apostolilor*.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

gravele acuze care, în concepția grecilor, blochează comuniunea ecleziastică; în fond, pe lângă antipatia existentă, ele nu denotă altceva decât slaba pregătire teologică a celor ce le susțineau.

Este posibil ca această scrisoare să fi ajuns în mâinile lui Umberto și ale papei, prin Arghir, comandantul militar menționat anterior. Leon al IX-lea și Curia Romană văd într-însa un atac la adresa primatului roman. Răspunsul îl constituie o scrisoare a papei adresată lui Cerularie, în care sunt prezentate unele aspecte esențiale ale reformei Bisericii și concepția despre Biserica Universală. Scris într-o formă polemică, răspunsul papei îl amenință cu excomunicarea pe Cerularie, excomunicare ce-i va veni în urma unui proces la Constantinopol. Tot din ordinul papei, Umberto este însărcinat să răspundă și arhiepiscopului de Ohrida.

În toamna anului 1053, lui Cerularie i se pregătește un alt răspuns într-o formă sistematică și sintetică. Sunt respinse acuzele grecilor aduse latinilor. În plus, căsătoria preoților greci este considerată ca adulter și erezie nicolaistă, iar respingerea lui *Filioque*, ca erezie macedoniană. Scrisoarea Romei nu este expediată acum, ci purtată la Constantinopol, în anul următor, de către legații papali.

Între timp, pericolul normand devenise iminent și deosebit de amenințător pentru Constantinopol. În această circumstanță, unica scăpare rămânea doar alianța cu papalitatea și cu occidentalii. Atât bazele, cât și Cerularie îi scriu papei, însă ambele scrisori sunt pierdute. Se pare că patriarhul a promis papei că-i va reintroduce numele în diptici. Din 28 iunie 1053 până în luna martie sau aprilie a anului următor, papa este făcut prizonier de normanzi și închis la Benevento. După eliberarea sa, pontiful roman îi trimite la Constantinopol pe Umberto, pe arhiepiscopul de Amalfi, Pietro, și pe cancelarul roman, Friedrich de Lorena. Ei primesc și două scrisori, una destinată împăratului și alta patriarhului, acesta din urmă trebuind să fie condamnat și depus de către legații papali. Ajunși în capitală, ei tratează doar cu împăratul, sperând că acesta va fi mai puternic decât patriarhul, căruia îi neagă orice gest de onorificență și-i dau de înțeles că au venit pentru a corecta erorile bizantine.

Acum este publicat și tratatul lui Cerularie împotriva latinilor. Ideile bizantine sunt susținute de un monah venerabil din mănăstirea Studion, Niketas Stethatos care, printre altele, condamnă explicit celibatul preoților latini. Umberto obține de la împărat permisiunea unei dispute publice cu monahul care, din lipsă de argumente solide, cât și pentru a nu compromite alianța cu latinii, este constrâns de împărat să cedeze. Cel ce nu cedează însă este patriarhul, care respinge orice discuție cu legații papali, întărâtă poporul împotriva lor și le interzice

XXXVIII. SCHISMA DIN 1054

celebrarea Liturghiei în capitală. În urma acestei decizii, siguri pe ajutorul împăratului și sperând încă în cedarea patriarhului, la data de *16 iulie 1054*, într-o sâmbătă, legații papali depun pe altarul bisericii „Sfânta Sofia” bula de excomunicare²⁷⁴ a lui Cerularie și a tuturor adeptilor lui, apoi părăsesc capitala. Bula, în termeni destul de aspri, fusese redactată de Umberto. Este posibil ca împăratul să nu fi cunoscut textul bulei sau să nu fi reflectat îndeajuns asupra consecințelor ei.

Patriarhul cere ca bula să fie tradusă în limba greacă. Acest document conține mai multe acuze, unele adevărate, altele false, la adresa lui Cerularie, a lui Leon de Ohrida și a adeptilor lor. Patriarhul este considerat ca invalid în postul pe care îl ocupă, simoniac, îi rebotează pe latini, neagă legea lui Moise (din cauza pâinii azime), a scos *Filioque* din Crez, este un neofit întrucât a primit sfințirile sacre într-o singură zi, a intrat în mănăstire doar din frica de a nu fi prins și executat etc.

Cerularie consideră că acuzele îl lovesc nu numai pe dânsul, ci întreaga Biserică bizantină. Vorbește cu împăratul și-l convinge să-l cheme înapoi pe legații papali. De fapt, Cerularie nu intenționa să ajungă la un acord cu legații papali. În scurt timp, mobilizează populația împotriva lor și stabilește ca discuțiile cu latinii să se desfășoare într-un ambient unde viața legaților să fie pusă în pericol. Urmează apoi un sinod în care nici una din părți nu cedează. Constatând că totul este zadarnic, mai mult, poporul începuse să asalteze palatul imperial, împăratul îi sfătuiește pe legați să se întoarcă la Roma. Cedând apoi în fața patriarhului, împăratul îl destituie pe Arghir, iar cei mai buni consilieri ai săi trebuie să părăsească curtea imperială.

În duminica următoare, 24 iulie, patriarhul convoacă un sinod unde expune totul conform propriilor interese. La sfârșit, îi excomunică pe legații papali și pe susținătorii lor, în special pe Arghir. Patriarhul Petru al III-lea de Antiohia, mai prudent și dându-și seama de consecințele conflictului, îi scrie patriarhului, rugându-l insistent să evite ruptura cu Roma. În viitor, dânsul nu va urma orientarea lui Cerularie, din care motiv nu se poate vorbi de o schismă între Roma și Antiohia.

Umberto și însoțitorii săi puteau într-adevăr să-l excomunică pe Cerularie din moment ce papa era mort deja de trei luni (aprilie 1054), iar puterile lor încetaseră o dată cu moartea papei? Excomunicarea era îndreptată apoi împotriva patriarhului și a susținătorilor lui, și nu împotriva întregii Biserici bizantine. La rândul său, Cerularie i-a excomunicat pe legați și pe susținătorii lor, și nu pe papă sau Biserica

---

²⁷⁴ Textul latin al bulei se găsește în PL 143, 1002-1004; traducerea în greacă în PG 120, 736-748.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

occidentală. Din acest motive, din punct de vedere juridic, schisma nu este validă. Însă vehemența discuțiilor și absurditatea acuzelor depășesc cu mult contextul schismei foșiene. Totuși, nu se poate spune că situația ar fi devenit disperată și imposibil de remediat. Împăratul avea un caracter slab; în locul lui, un altul ar fi reușit probabil să calmeze impetuositatea, îndărătnicia și setea de putere a patriarhului. Mai mult, la Bizanț se știa că, într-o mare măsură, tot ceea ce se întâmplase se datora lui Cerularie.

În perioada care urmează, imperiul intră într-un lung și grav declin. Se fac simțite contrastele sociale, criza economică și comploturile de curte. În același an, 1054, Constantin al IX-lea moare, urmându-i Teodora, ca regentă, și apoi Mihai al VI-lea (1056-1057). În timpul Paștelui anului 1057, Cerularie organizează un complot împotriva împăratului, care este înlocuit cu Isaac Comnenul, cu el începând dinastia comnenilor. La puțin timp după complot, patriarhul moare. Cu el se încheie unul din episoadele triste ale istoriei Bisericii. Exemplul său și al scaunului patriarhal constantinopolitan este decisiv și pentru alte Biserici orientale care intră sau intraseră deja în sfera de influență bizantină (Bulgaria, Serbia, Rusia și România).

XXXIX.**GRIGORE AL VII-LEA (1073-1085)****1. Personalitatea**

Hildebrand, viitorul Grigore al VII-lea, s-a născut la Soana, în Toscana, între anii 1019 și 1030. De tânăr a intrat în mănăstirea „Sfânta Maria” de pe Aventino (Roma), unde era abate un bunic al său. După primirea ordinelor minore, este chemat la curtea papală de Grigore al VI-lea, pe care-l însoțește apoi în exil, în Germania. După moartea acestuia (1047), intră într-o mănăstire clunyană, sau poate chiar la Cluny, unde nu stă prea mult timp, deoarece papa Leon al IX-lea îl cheamă la Roma, încredințându-i administrația mănăstirii „Sfântul Paul în Afara Zidurilor”. Datorită personalității și cunoștințelor sale, este trimis în diferite misiuni diplomatice în Franța (1054, 1056) și Germania (1057). Numit arhidiacon (1059), devine unul din consilierii principali ai lui Nicolae al II-lea, iar sub Alexandru al II-lea este cel mai influent personaj al palatului papal din Lateran.

La 11 aprilie, moare Alexandru al II-lea, iar cardinalii îl aleg imediat pe călugărul Hildebrand. Mic de statură și nu prea atrăgător la înfățișare, noul papă se impune din primele zile ale pontificatului prin personalitatea sa cu totul ieșită din comun. Niciodată nu-și dezvăluia sentimentele. În scrierile sale găsim puține metafore. Două, dintre puținele existente, erau acelea de mamă și fiu, pentru el, Biserica fiind „mama”. În scriere folosește un stil „rusticus”, denumire pe care el însuși o dă corespondenței sale. Nu intra în dispute, fiind sigur de poziția sa; mai mult, deseori se considera inspirat de sus, un profet.

Mulți îl consideră ca și protagonistul libertății Bisericii, însă acest cuvânt se găsește foarte rar în scrierile lui, doar de 30 de ori; în schimb, cuvântul „ascultare” îl găsim repetat de 300 de ori. Cerea ascultare de la supuși, dar și dânsul avea un profund simț al ascultării față de Dumnezeu.

^ai ca papă va purta haina monastică, în care haină se simte un urmaș al lui Petru, iar în ochii săi, orice urmaș al lui Petru trebuie să fie un sfânt. În contrast cu devoțiunea contemporană care venera mulți sfinți, Grigore al VII-lea avea o pietate prevalent cristocentrică și mariană, nelipsind însă devoțiunea față de sfântul Petru.

Referitor la conținutul și orientarea conducerii sale, noul ales este de la început un adept convins al augustinismului politic. Întreaga lume reprezintă câmpul de luptă universală între împărăția lui Cristos și cea

TEME DE ISTORIE A BISERICII

a diavolului. Iar această luptă trebuie purtată sub conducerea papei. Deși Grigore al VII-lea este influențat de acest augustinism, trebuie totuși să spunem că el nu era un cunoscător al sfinților părinți, cu excepția, probabil, a lui Grigore cel Mare.

În gândirea sa nu a fost un original; originală era voința de a promova și instaura dreptatea și ordinea. De fapt, papa nu se considera un înnoitor, ci doar un apărător al dreptului, al unor realități ecleziale ce trebuie puse în practică, apărate. În acest sens, îi însărcinează pe Umberto de Silva Candida și pe Anselm de Lucca cu misiunea de a culege vechile decrete ale Bisericii. Printre decretul culese de oamenii săi se găseau și *Pseudoisidorienele secolului al IX-lea*, o falsificare care nu a adus Bisericii nici un serviciu durabil.

Bazându-se pe aceste decrete, elaborate apoi într-o formă sintetică (nu sistematică), Grigore al VII-lea a dat naștere faimosului *Dictatus Papae*, un registru de idei sintetizate în 27 de sentințe care afirmă prerogativele Bisericii romane (fondată de Cristos și infailibilă), ale papalității (sfințenia pontifului roman și dreptul de a depune capetele încoronate), autoritatea papei asupra episcopatului etc. Opoziția față de aceste sentințe este considerată ca o probă de neascultare sau, mai grav, de rebeliune față de capul Bisericii.

2. Conflictul cu Henric al IV-lea

Pentru papă, regele este un laic supus jurisdicției eclesiastice. Pe de altă parte, avea o stimă deosebită pentru funcția unui rege, a cărui putere vine de la Dumnezeu. Activitatea acestuia însă, în ceea ce privește poruncile divine, este supusă judecății papei. Mai mult, orice activitate a oricărui creștin trebuie să aibă o finalitate religioasă.

În baza acestor principii, putem înțelege raportul și conflictul cu Henric al IV-lea. Henric preia puterea când era încă prea tânăr și lipsit de experiență. La moartea tatălui avea doar șase ani. În 1065 este declarat major; acum, noul încoronat moștenește o situație internă deloc favorabilă. În timpul tatălui său, Henric al III-lea, mai mulți principii contribuiseră la slăbirea regatului, iar în 1073, în Saxonia se declanșează o revoltă împotriva puterii centrale. Temându-se să nu fie detronat, Henric al IV-lea apelează cu disperare și într-un mod și limbaj copilăresc la ajutorul papei. Un an mai târziu, papa Grigore trimite în Germania doi legați pentru celebrarea unui sinod. Episcopii germani nu-i acceptă pe legații papali, ceea ce atrage indignarea papei. Într-un sinod quadragesimal din anul 1075, el excomunică 5 episcopi germani și condamnă investitura din partea laicilor. Totuși, regele nu reacționează încă împotriva deciziilor sale. În vara aceluiași an, la Milano, are loc o

XXXIX. GRIGORE AL VII-LEA (1073-1085)

revoltă în care își pierde viața arhiepiscopul Ellembaldo. Profitând de ocazie, Henric numește arhiepiscop pe un oarecare Teobaldo; mai mult, numește și doi episcopi pentru dieceza de Roma, toți trei complet necunoscuți papei.

Papa nu poate suporta amestecul regelui și-l amenință cu excomunicarea. Ignorând-i amenințarea, Henric convoacă, în 1077, o dietă la Worms, unde papa este numit „falsul monah Hildebrand”. La puțin timp, însuși regele scrie papei, declarând că nu-l recunoaște ca papă. Reacția acestuia a fost promptă și decisă. Îi dezleagă pe supuși de jurământul de fidelitate și-l excomunică pe rege.

Decizia papală și-a avut efectul imediat în Germania, unde partida imperială se distanțează de monarh, dând câștig de cauză adversarilor lui, care încep să se gândească la alegerea unui alt rege. În atitudinea sa, papa nu voia depunerea lui Henric al IV-lea, ci doar ascultarea lui. Ne-o confirmă faptul că Grigore al VII-lea trimite imediat doi legați în Germania care trebuie să împiedice alegerea unui alt rege. Henric își abandonează consilierii excomunicați și promite, în scris, ascultare față de papa. Principii însă decid că nu-l vor recunoaște de rege dacă, în timp de un an, nu i se va ridica excomunicarea în care căzuse.

Pentru rezolvarea cazului, se decide convocarea unei diete la Augsburg pentru anul 1077. Papa este invitat să participe ca arbitru între principii și rege. Primind invitația, Grigore pornește spre Germania. Din partea lui, Henric trece Alpii în miezul iernii pentru a-l întâlni pe pontif și pentru a primi dezlegarea de excomunicare. Întâlnirea dintre cei doi are loc la Canossa. Regele se prezintă desculț și, timp de trei zile, la poarta castelului, imploră iertarea pontificală. Cunoscându-i caracterul schimbător, papa îi refuză iertarea. Totuși, la insistențele Matildei de Toscana și ale abatelui de Cluny, pe 28 ianuarie îi ridică excomunicarea, cerându-i, în schimb, ca la dieta de la Augsburg să se reconcilieze cu principii. În conștiința sa, papa era convins că Henric se va comporta ca și mai înainte, dar, preot fiind, putea oare să nu ierte un penitent care timp de trei zile, desculț și în zăpadă, îi implora iertarea? În acest sens, episodul Canossa ne demonstrează că cel care a învins aici nu a fost papa, ci Henric.

Proiectata dietă de la Augsburg nu a mai avut loc. Principii germani, nemulțumiți, aleg un nou rege, pe ducele Rudolf al Suabiei, ale cărui teritorii, din răzbunare, sunt devastate de Henric. Într-un prim moment, pontiful roman rămâne neutru. Deși adepții lui Henric îi cer excomunicarea lui Rudolf, papa îl excomunică pe Henric. Decizia sa nu este motivată de motive politice, ci pentru faptul că Henric își aroga în continuare drepturi exagerate asupra Bisericii, mai ales în ceea ce privea investitura.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Profund convins că excomunicarea sa reprezintă întocmai judecata divină, papa profetește căderea definitivă a lui Henric. Acesta însă convoacă un sinod la Bressanone și-l declară depus pe papă. În locul lui îl alege pe arhiepiscopul de Ravenna, Viberto, un fost prieten al lui Grigore al VII-lea, care îl excomunică.

În viitor, sorții îi surâd regelui excomunicat. Îl învinge pe Rudolf și pornește spre Roma. Aliații săi lombarzi învinseseră deja armatele Matildei de Toscana, aliata papei împotriva germanilor. Cu toate aceste victorii, Henric ocupă Roma abia în 1083. Acum se declară dispus să-l abandoneze pe Viberto dacă papa îl va încorona ca împărat. Mai mult decât în fața unei probleme politice, papa se găsește acum în fața unui caz de conștiință. El nu poate consacra un rege rebel și, deși mulți colaboratori ai săi, alături de 13 cardinali, trec de partea lui Henric, papa Grigore refuză categoric cererea lui și se închide în castelul Sant'Angelo.

Este ales Viberto, care-și ia numele de Clement al III-lea. În sărbătoarea Paștelui din acest an (1084), antipapa îl încoronează împărat pe Henric în bazilica din Lateran. Închis în castelul său, se părea că soarta papei este decisă. Între timp, apelase la ajutorul normanzilor, dar aceștia nu-i veniseră în ajutor. În această situație într-adevăr disperată, intervine o schimbare. Pentru acțiunile sale împotriva papei, regele german primise de la împăratul bizantin o mare sumă de bani. Ca recunoștință, se îndreaptă spre sud pentru a lupta împotriva dușmanilor acestuia, normanzii. În continuare, conducătorul acestora, Roberto Guiscardo, își îndreaptă armatele spre Roma, unde îi constrânge pe germani să se retragă. Înainte de retragere, atât normanzii, cât și bizantinii jefuiesc Roma și-i dau foc. Pentru acest dezastru, populația orașului îl găsește vinovat pe papă, care este nevoit să se retragă cu normanzii spre sud. Ajuns la Salerno, Grigore moare (25 mai 1085). Înainte de a muri, a cerut ca pe mormânt să i se scrie epitaful, inspirat din *Psalmul* 44: „Am iubit dreptatea și am urât nedreptatea; pentru aceasta mor în exil”. Cuvintele sale nu exprimă disperare, ci convingerea de a participa la misterul Crucii, mister în care germinau deja forțele reformei Bisericii, în primul rând eliberarea de sub tutela (investitura) laicilor, care în perioada anterioară lăsaseră Bisericii și lumii un „saeculum obscurum, ferreum”.

3. Reforma Bisericii

Sinoadele romane din anul 1074 și cel din anul următor iau măsuri drastice împotriva simoniei și a nicolaitismului clericilor, măsuri luate de altfel și în alte sinoade anterioare. Însă ceea ce este nou acum, este

XXXIX. GRIGORE AL VII-LEA (1073-1085)

tocmai decizia papei de a dezrădăcina din rândul clerului aceste păcate și scan-daluri. Sinodul din 1078 poruncește tuturor episcopilor, sub pedeapsa destituirii, să nu-i mai tolereze pe clericii ce trăiau cu femei sau aveau relații cu ele. În anul următor, la Roma, are loc un alt sinod în care sunt declarate invalide toate consacrările sacerdotale celebrate de episcopii excomunicați. În toamna anului 1080, un alt sinod declară invalide și consacrările celebrate pentru bani, în schimbul unor servicii, sau fără aprobarea clerului, a poporului (în 1059, poporul este invitat să-i boicoteze pe clericii sinomiaci sau nicolaiți) și a superiorilor legitimi.

Însă lupta cea mai dură pe care o are de dus papa și cei ce-l sprijineau este cea împotriva învestiturii. Deși opiniile istoricilor referitoare la poziția lui și a antecesorilor împotriva învestiturii sunt împărțite, ceea ce este sigur e faptul că, o dată declanșat conflictul cu Henric al IV-lea, papa Grigore devine radical și inflexibil. Începând cu Germania și Franța și apoi pentru toată Biserica, în sinodul roman din toamna anului 1078, papa declară, sub pedeapsa excomunicării și a anulării actului săvârșit, că orice învestire a clericilor din partea laicilor cu dieceze, abații sau Biserici este invalidă. În sinodul quadregesimal din anul 1080 interzice învestitura și pentru oficiile ecleziastice minore, iar pe laicii care ar practica astfel de învestituri, incluzându-se, bineînțeles, și cele anterioare, îi declară excomunicați. Trebuie precizat că deciziile sale nu au avut ecou în toate țările creștine.

Atitudinea drastică a papei în această problemă nu era motivată nici de caracterul său, nici de motive economice sau de altă natură; în joc se găsea, în toată amploarea și gravitatea ei, reforma Bisericii, iar învestitura din partea laicilor reprezenta obstacolul cel mai mare. Mulți clerici nu puteau duce o viață demnă, conformă cu propria vocație, atâta timp cât consacrarea lor depindea de interesele economice sau politice ale principilor de care depindeau. Papa intenționează să reactualizeze vechile norme canonice ale Bisericii, prin care episcopul, mitropolitul și papa decideau alegerea și consacrarea clericului. În cazul în care are loc o alegere ce nu respectă normele canonice, laicul nu mai are puterea de învestitură, aceasta trecând la mitropolit sau direct la papă (dreptul devolutiv, necunoscut până atunci). Referitor la alegerea episcopilor, în același sinod din anul 1080 se stabilește că decizia ultimă nu o are principele laic, ci autoritatea bisericească.

O altă problemă ce trebuia rezolvată era și cea a bisericilor proprii. În sinodul din 1078, li se amintesc laicilor pericolele pe care le comportă pentru sufletele și mântuirea lor, posedarea de biserici proprii și de decime. Într-un alt sinod din același an (Gerona, Spania), se stabilește că laicii nu pot avea biserici, iar acolo unde acest lucru este imposibil, li se interzice de a strânge decime sau alte taxe.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În actualizarea planurilor sale de reformă, papa se servește de legați, în activitatea și puterile lor introducând o noutate foarte importantă. Celor pe care-i trimitea doar pentru o determinată perioadă de timp le încredința misiuni specifice, bine delimitate. În schimb, pentru reforma în general a unei țări, își alege legați stabili, originari din țara respectivă, aproape toți episcopi. În țările lor, aceștia convoacă numeroase sinoade în care încearcă să aplice linia reformatoare a Romei. Deoarece papa își rezervă ultimul cuvânt în problemele dificile, cum ar fi pedepsirea, suspendarea, depunerea sau excomunicarea clericilor recalcitranți, apelurile la Roma devin din ce în ce mai frecvente. Totuși, papa acorda destule și mari puteri și autorităților bisericești locale, aceasta și pentru faptul că acum îi lua mult timp conflictul cu Henric al IV-lea.

Concentrarea multor puteri în mâinile sale nu înseamnă nicidecum că Grigore al VII-lea ar fi intenționat o slăbire a puterii și prerogativelor episcopilor și mitropoliților. Convins fiind că orice creștin trebuie să rămână strâns unit cu urmașul lui Petru, unitate care înseamnă și trăirea mesajului evanghelic și a exigențelor sale (în cazul concret de acum, eliberarea de puterea nefastă a laicilor investitori), papa nu poate concepe și nici găsi o altă cale de reformă a Bisericii decât cea a ascultării de dânsul, așa cum și el, cu toată convingerea și rigurozitatea, urma spiritul evanghelic și normele canonice ale Bisericii.

Pentru realizarea scopurilor sale, papa cere colaborarea laicilor (uneori armată). Creează chiar o *militia S. Petri*, pe care, în momentele dificile, încearcă să o transforme într-un corp regular de armată. ^{ai} această armată, deseori provizorie, se înscrie în planurile și gândirea sa care, așa cum am menționat deja, vede în această lume un câmp de luptă între împărăția lui Dumnezeu și *corpus diaboli*. Pentru câștigarea luptei, papa cere de la toți credincioșii, laici sau clerici de orice rang, *oboedientia* și *fidelitas* față de urmașul lui Petru. ^{ai} deoarece această ascultare și fidelitate nu erau încă precizate în forme și termeni juridici clari și preciși, papa încearcă să găsească modurile cele mai diverse și, în același timp, cele mai adecvate pentru a întări această legătură cu suprema autoritate a Bisericii. Astfel, cere de la credincioși promisiuni de ascultare, plătirea taxelor și decimelor, asigurarea din partea lor a unor ajutoare militare și alte forme de dependență, tipic feudale. În toate acestea, dânsul nu intenționează să creeze un determinat sistem politico-religios. Ceea ce îl interesează este doar reforma Bisericii,

reformă în care, datorită mijloacelor, metodelor și persoanelor antrenate, intră atât aspectul politic, cât și cel pur religios²⁷⁵.

4. Investiția până la concordatul din Worms (1122)

Atât papii care îi urmează marelui Grigore, cât și teologii și canoniștii au în centrul atenției și a preocupărilor lor problema cea mai arzătoare a timpului: investiția. Mai ales în sfera canonică și disciplinară, oamenii Bisericii se împart în două grupări mari: pro gregorienii și pro imperiali, adică pentru emanciparea Bisericii de sub puterea laicilor sau împotriva acestei emancipări. Trebuie specificat că aceste două grupări nu ajung la antagonisme radicale, între ele existând și multe puncte comune. Din punct de vedere intelectual, pro gregorienii (în special sfântul Yves de Chartres) sunt superiori imperialilor.

Deja Grigore al VII-lea reușise să-și atragă cauzei sale diferiți principii și domni din *Franța meridională*. Mai dificilă era situația în teritoriile dominate direct de regele Filip I (1060-1108). Nu s-a ajuns însă la o ruptură. Urban al II-lea, cu scopul de a-l câștiga pe rege pentru cauza reformei, nu-l condamnă public pe acesta atunci când își repudiază soția, pentru a se căsători cu soția unui conte. Totuși, atunci când arhiepiscopul Hugo din Lyon îl excomunică, în 1094, papa confirmă excomunicarea acestuia în celebrul sinod de la Clermont din anul următor.

Marele canonist Yves de Chartres are marele merit de a fi aprofundat problema investiției, contribuind astfel la găsirea unei soluții provizorii pentru Franța. Înainte, cel ce acorda oficiul trebuia să acorde și beneficiul. Yves, în schimb, dovedește că laicii, regele în primul rând, nu pot acorda oficiul episcopal, ci numai concederea bunurilor temporale legate de acest oficiu. Din anul 1098, Filip I renunță la investiție, reținându-și doar dreptul de a controla alegerea noilor episcopi. Din partea lor, aceștia renunță la omagiul de vasalitate. Totuși, regele nu vrea să renunțe la puterile legate de dreptul de uzufruct al bunurilor în perioada de „vacanță” a scaunelor episcopale (*regalia*). De acum înainte, regele transmitea noului ales doar puterile temporale, fără consemnarea cârjei episcopale și a inelului, însemne specifice și proprii puterii spirituale și jurisdicționale a episcopilor. Astfel, în procesul investiției se stabilește o nouă ordine favorabilă Bisericii: alegerea canonică, consacrarea noului ales, investiția (*cessio*); înainte, *cessio* reprezenta prima etapă în complexul investiției.

Anglia. Personajul principal de aici este arhiepiscopul Anselm de Canterbury, succesorul lui Lanfranco de Pavia, care îi avusese ca discipoli pe Yves de Chartres și Anselm de Lucca, viitorul Alexandru al II-lea. Pe tronul Angliei, lui Wilhelm I Cuceritorul îi urmează Wilhelm al II-lea, setos de putere și bani, pentru care motiv favorizează

²⁷⁵ Această expunere generală a reformei Bisericii condusă de Grigore al VII-lea poate fi completată cu exemplificări luate din țările creștine occidentale. Pentru aceasta, cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, IV, 487-500.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

(promovează) din plin simonia în rândul clerului. Imediat, încep tensiunile între arhiepiscop și rege. În postul pe care-l ocupa, Anselm trebuie să primească *pallium*-ul din mâinile delegatului papal; regele însă se opune, voind ca el să-i confere această demnitate și, o dată cu ea, să-l constrângă la anumite compromisuri. Demnul arhiepiscop se opune cu decizie și până la urmă va reuși să primească *pallium*-ul în mod canonic. După câțiva ani, regele îi interzice să mai comunice cu Roma și, deoarece acesta se opune, este exilat pentru o perioadă destul de lungă. La moartea regelui, Anselm se întoarce, însă noul ales, Henric I, îi cere omagiul de vasalitate. Anselm refuză și trebuie să gaste din nou din fructul amar al exilului. După mai mulți ani, se ajunge totuși la un compromis. În urma mai multor tratative purtate în abația din Bec (1106), acordul între cei doi se realizează la dieta de la Londra din anul următor. Henric renunță la investitura cu cârja și inelul, dar își păstrează dreptul de a primi de la episcopi, înainte de consacrare, omagiul feudal al vasalității. Le fel, își păstrează influența în alegerile episcopale, la care deseori participă personal.

În anul 1164, la dieta din Clermont, se stabilește că alegerea prelaților trebuie să aibă loc în capela regală, iar alesul, înainte de consacrare, trebuie să presteze omagiul de vasalitate. Din cauza distanței mari față de Roma, ca și a voinței regilor de a-și păstra o cât mai mare putere de decizie în Biserică, în Anglia începe să se contureze Biserica de stat. În 1109, Anselm moare, lăsând în urma sa exemplul unui demn apărător al libertăților Bisericii; afară de aceasta, prin scrierile lui, el este numit pe drept „părintele Scolasticii”.

Germania. Papa Pascal al II-lea (1099-1118) trebuie să-și confrunte puterile și perspicacitatea cu șiretul și calculatul Henric al V-lea, aprobat ca rege de către principii germani, în 1106. În mai multe sinoade, papa continuă lupta împotriva investiturii laicilor, depunând mulți episcopi investiți de aceștia. Reușește apoi să readucă sub ascultarea papală mai multe dieceze, abații și parohii care fuseseră înainte, cu antipapa Clement al III-lea.

După lupta deschisă declanșată de Grigore al VII-lea, atât papalitatea, cât și imperiul se simțeau obosiți, aproape epuizați. În 1109, la Roma sosește un memoriu al curții germane în care aceasta afirmă că forma cu care se fac investiturile nu este esențială. Nu peste mult timp, Henric al V-lea îi comunică papei intenția de a veni la Cetatea Eternă pentru a primi consacrarea și coroana imperială. Profitând de ocazie, papa propune o soluție radicală: episcopii și abații din teritoriile imperiului trebuie să posede numai bunurile ecleziastice, renunțând astfel la regalia, acestea revenindu-i din nou regelui. În schimb, acesta trebuie să renunțe la investitură. Este posibil ca Henric să fi înțeles

XXXIX. GRIGORE AL VII-LEA (1073-1085)

utopia acestei propuneri însă, deoarece aspira la coroană, acceptă propunerea papei. Pe 9 februarie 1111, prin reprezentanți, între cei doi se încheie un pact secret care trebuia publicat doar în vigilia încoronării. Trei zile mai târziu, Pascal al II-lea începe în bazilica „Sfântul Petru” ceremonia încoronării. Dă citire pactului semnat, la care episcopii și principii germani prezenți se revoltă cu toată indignarea. Papa refuză să-l mai încoroneze pe monarh, iar acesta îl aruncă imediat în închisoare. După câteva luni, mai mulți cardinali și regele îl constrâng pe pontif să semneze tratatul de la Ponte Manuolo. Regele își rezervă dreptul de investitură cu inelul și cârja (*baculum*), rezervând papei dreptul liberei alegeri a episcopilor. În aprilie urmează încoronarea ca împărat a lui Henric, tot în bazilica „Sfântul Petru”.

În urma violențelor din acest an, 1111, sinoadele din Vienne și Köln îl excomunică pe noul împărat. În 1118, papa Pascal moare într-un turn al puternicii familii Pierleoni. După alte două scurte pontificate, urmează *Calixt al II-lea* (1119-1124). Provenea dintr-o familie nobilă, înrudită cu regii Franței, ai Angliei și imperiului. Este un susținător decis al reformei bisericești. După ce convoacă un sinod la Reims, unde pozițiile sale se dovedesc cu totul contrare celor ale participanților, noul pontif vine în Italia. Aici îl întâlnește pe antipapa Grigore al VIII-lea și, după ce îl mustră și îl umilește în public, îl închide într-o mănăstire.

În 1121, prin reprezentanți, încep tratativele între împărat și papă, care culminează cu celebrul *concordat de la Worms* (23 septembrie 1122)²⁷⁶, unul din cele mai fericite compromisuri ale istoriei bisericești medievale. Împăratul renunță la investitura cu inelul și baculum, dar își păstrează dreptul la *regalia*. Monarhul garantează apoi alegerea liberă și canonică a episcopilor. În cazul unei alegeri dubioase, împăratul și mitropolitul trebuie să decidă în rezolvarea situației respective. În concordat, nu se menționează omagiul de vasalitate, ceea ce nu înseamnă că pe viitor nu a fost practicat în imperiu. Acum ia sfârșit sistemul ottonian, în care împăratul avea un control deplin asupra episcopilor. Aceștia devin mult mai liberi, iar pe viitor, siguranța pe tron a monarhului va depinde și de consimțământul marilor episcopi (trei din ei vor deveni principii electori) și al laicilor. În dieta de la Bamberg din același an, concordatul este ratificat pentru imperiu; Conciliul I din Lateran (1123) îl ratifică pentru Biserică.

Practica investiturii în diferite țări:

---

²⁷⁶ A. MERCATI, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, I (1098-1914), 18-19.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

- Franța: alegerea controlată de rege, consacrarea, jurământul de fidelitate, nu de vasalitate;
- Anglia: alegerea în prezența regelui, omagiul de vasalitate și jurământul de fidelitate, consacrarea; nu există o învestitură formală;
- Germania: alegerea în prezența regelui, învestitura cu sceptrul, omagiul de vasalitate, consacrarea;
- Italia și Bourgogne: alegerea, consacrarea, învestitura cu sceptrul de către împărat sau reprezentanții săi (în termen de 6 luni).

XL.

CREȘTINISMUL ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. X-XII

1. Dobrogea

O dată cu încreștinarea bulgarilor (870), apoi a rușilor (989) și a maghiarilor, (în jurul anului 1000) a început să se pună mai stringent problema jurisdicției bisericești asupra teritoriilor românești. Din cauza politicii imperiale și a legăturilor comerciale cu lumea bizantină, Dobrogea își păstrează legăturile religioase cu Bizanțul. Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul (912-959) menționează că pentru Tracia exista o organizare politico-administrativă încă înainte de pătrunderea avaro-slavilor (602), din care făcea parte Bulgaria, Istros și Haemus²⁷⁷. Se admite că Istros a fost o formă administrativă antecedentă temei (din grecescul *thema*) Paristrion, având ca centru *Durostorum* (Silistra). Pentru perioada următoare, diferite mărturii arheologice și literare, ca și altele de ordin logic (o îngrijire pastorală organizată a credincioșilor) ne indică continuitatea unui centru bisericesc la *Durostorum* până în secolul al IX-lea, când dominația bulgară s-a extins și în sudul Dobrogei. Această dominație nu a anulat influența bizantină. Unele sigilii de plumb din această perioadă ne indică permanența relațiilor cu Bizanțul și dominația acestuia la *Durostorum*. Realitatea ne este confirmată de țarul Simeon (893-927), care ne spune că orașul era în stăpânirea bizantinilor²⁷⁸. În aceste condiții, putem crede că centrul *Durostorum* a putut dăinui ca atare până la fondarea patriarhiei bulgare (926).

Din secolul al IX-lea se cunosc diferite documente care vorbesc de „eparhia din Scythia-Tomis”, pe locul al doilea printre arhiepiscopiile autocefale²⁷⁹. Numele de Tomis va fi schimbat cu cel de Constanța²⁸⁰.

O nouă fază în viața ecleziastică la *Durostorum* începe în anul 971, cu recucerirea Dunării de Jos. În acest an, împăratul Ioan Tzimiskes (969-976), după o asediere de trei luni a cetății, îl învinge pe principele de Kiev, Sviatoslav, care ocupa nord-estul Bulgariei și nu voia să se întoarcă în Rusia. Împăratul reorganizează centrul episcopal de la

²⁷⁷ *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București 1970, 671; I. BARNEA, *Din istoria Dobrogei*, II, București 1968, 442-445.

²⁷⁸ G. CEDRENUS, *Historiarum compendium*: I. BEKKER, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, II, Bonn 1893, 255.

²⁷⁹ *Notitia V*, 45; 48: J. DARROUZÈS, ed., *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, 265; *Fontes Historiae...*, 639.

²⁸⁰ R. VULPE, „Note de istorie tomitană”, *Pontice* 2 (1968) 163-164.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Dorostolon (Durostorum) într-o formă mitropolitană, sub jurisdicția permanentă a Constantinopolului. Este foarte probabil ca întreaga Dobroge să fi trecut sub această autoritate. Descoperirile arheologice ne arată că acum încep bizantinii întărirea vechiului limes: Noviodunum, Dinogetia, Arrubium, Troesmis, Carsium, Capidava, Axiopolis, Durostorum etc. În același timp, a fost construită o fortificație deosebită la Păcuiul lui Soare. Însă, în pofida acestei activități a Bizanțului, spre sfârșitul secolului asistăm la începuturile unei adevărate organizări a autohtonilor, în luptă cu bizantinii²⁸¹. Durostorum este menționat în diferitele *Notitia*²⁸², iar prezența lui în listele episcopale, după căderea imperiului bizantin sub latini²⁸³, ne demonstrează lunga și bogata sa activitate.

Este foarte posibil ca în nordul provinciei, la Chilia sau în împrejurimi, să fi existat Lykostomion, „reședința avarilor, a sciților și a fluviului Dunărea”²⁸⁴. Aici locuia un oarecare „Toma, mare demnitar și judecător de Lykostomion”²⁸⁵, căruia patriarhul Foție i-a dedicat opera sa *Lexikon*. Probabil că, alături de această funcție administrativă și judecătorească, el sau un altul avea și o funcție bisericească, în favoarea căreia pledează afirmația conform căreia trebuiau îngrijiți sufletește 12.000 de deportați din Adrianopoli în „Bulgaria de cealaltă parte a Dunării”, după căderea acestui oraș în anul 813²⁸⁶. Prezența creștină în Dobrogea ne mai este demonstrată și de descoperirea unor biserici la Murfatlar-Basarabi, Bisericuța-Gârvan și Niculițel. La Murfatlar sunt cunoscute șase biserici, unele din ele fiind datate: leat 6500 (anul 992)²⁸⁷ și leat 6550 (anul 1042)²⁸⁸. Unele inscripții în greacă și slavă ne dau nume de preoți, călugări și credincioși prezenți aici și confirmă caracterul monastic al complexului de la Basarabi²⁸⁹.

²⁸¹ M. ATTALIOTA, *Historia*, Bonn 1853, 204-206; 302-303. Acestei începuturi de cristalizare a unei formațiuni statale valahe este controversată și pusă în dubiu de unii autori. Cf. N.S. TANASOCA, „Les Mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI-è siècle”, *Revue Roumaine d'Histoire* 1 (1973) 61-82.

²⁸² I. DARROUZÈS, „Listes synodales et Notitiae”, *Revue des études byzantines* (1970) 78-79.

²⁸³ *Notitia* 21, 59: *Notitiae episcopatum*, 197-198; 420.

²⁸⁴ *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, 639.

²⁸⁵ *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, 637.

²⁸⁶ *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, 631; 651-653.

²⁸⁷ I. BARNEA, „Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul R.P.R.”, *Studii teologice* 3-4 (1960) 213.

²⁸⁸ A. MIHAILĂ, „Inscripții slave vechi de la Basarabi”, *Studii și cercetări lingvistice* 1 (1964) 45-47.

²⁸⁹ A. IONIȚĂ, „Viața mănăstirească în Dobrogea până în secolul al XII-lea”, *Studii teologice* 1-2 (1977) 88.

XL. CREȘTINISMUL ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. X-XII

Un alt centru bisericesc este *Dinogetia-Gărvan*. Prosperitatea ei spirituală și materială ne este demonstrată de diferite descoperiri arheologice: case, cruci, monede, o biserică, un cimitir, sigilii ale diferitelor personalități laice și bisericești. Biserica a fost construită după marea invazie a pecenegilor din 1036²⁹⁰. A fost descoperită o cruce de aur cu relicviar care aparținuse lui „Mihail, arhipăstor al Rusiei”. Arhipăstorul a fost identificat cu mitropolitul Mihai al Kievului (1130-1145)²⁹¹. Prezența sigiliului său ne indică probabil o scrisoare expediată capului religios din Dinogetia.

Strânsele legături cu Constantinopolul și cu lumea orientală ne sunt confirmate de diferitele cruci simple de bronz (mai mult de 200), importate din capitală sau din alte orașe orientale. Aceste modele de cruci au fost descoperite și în alte orașe din Dobrogea.

Referitor la viața spirituală a provinciei în secolele X-XII, din mărturiile pe care le avem, putem afirma că este mulțumitoare, dacă nu uităm condițiile puțin favorabile. Războaiele și desele conflicte de aici au împiedicat construirea unor biserici durabile. Din acest motiv, astăzi se cunosc urmele a puține biserici. Pentru perioada următoare (după secolul al XII-lea), un rol important în viața creștină a provinciei, ca și pentru estul Valahiei și sudul Moldovei, l-a avut arhiepiscopia de Vicina, devenită scaun mitropolitan în anul 1260²⁹².

2. Transilvania

Din secolul al IX-lea sunt cunoscute primele formațiuni prestatale, sub conducerea lui Gelu, Glad și Menumorut²⁹³. Considerând procedura mereu respectată prin care organizarea religioasă vine după cea politică, putem să admitem că acești capi au dorit organizarea unor centre episcopale pentru teritoriile lor. Astfel, un prim centru putea fi Dăbâca, capitala lui Gelu. Aici se cunosc ruinele unei biserici probabil din secolul al IX-lea, iar nu departe de actuala Dăbâca s-au descoperit

---

²⁹⁰ I. BARNEA, „Dinogetia-ville byzantine du Bas-Danube”, *Byzantina* 10 (1980) 264-282.

²⁹¹ V. LAURENT, *Les corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, nr. 788, V/1, Paris 1963, 605.

²⁹² V. LAURENT – G.I. BRĂTIANU, „Recherches sur Vicine et Cetatea Albă”, *Echos d'Orient* 181 (1936) 115-116.

²⁹³ Informații despre fiecare dintre aceștia, în E. SZENTPÉTERY, ed., *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Budapesta 1937; Gelu: pag. 65-69; Menumorut: pag. 49.59-64.101-106; Glad: pag. 49.89-91. O prezentare detaliată a problemei: B. CÂMPINA, „Le problème de l'apparition des états féodaux roumains”, în *Nouvelles études d'histoire*, București 1955, 181-207.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

temeliile a trei biserici și alte obiecte religioase²⁹⁴. În nord-vestul Transilvaniei exista formațiunea statală a lui Menumorut, cu centrul la Biharea, care nu vrea să accepte dominația ducelui maghiar Arpad (907), iar în tratativele cu trimișii acestuia invocă suveranitatea împăratului bizantin, pe atunci Leon al VI-lea (886-912):

Însă noi, nici din dreptate și nici din frică, nu le dăm pământul, nici măcar un deget, deși a declarat că are un drept pentru acesta [pământul n.n.]... Mai mult, a luat prin violență acest pământ al înaintașului meu, însă acum, prin favorul stăpânului meu, regele din Constantinopol, nimeni nu mi-l mai poate smulge din mâinile mele²⁹⁵.

În noul context al prezenței maghiarilor în Transilvania, atitudinea autohtonilor de apropiere de Constantinopol nu trebuie interpretată ca o apropiere sau comuniune cu ortodoxia acestora, cât mai mult ca o încercare de a găsi o putere protectoare (îndepărtată) împotriva tendinței de dominare a vecinilor maghiari.

În anii 948-949 sunt trimiși la Constantinopol doi capi maghiari din Transilvania, Termatzus și Bulcsu, pentru ca să reînnoiască pacea cu bizantinii. Aici, Bulcsu primește Botezul, iar după puțin timp sosește și principele Gyla²⁹⁶, primind și el Botezul din mâinile bizantinilor. Apoi se întoarce în Transilvania, aducând cu dânsul un episcop, Ierotei, cunoscut pentru evlavie sa²⁹⁷. În istoriografia românească se afirmă că încreștinarea maghiarilor a început în forma adusă de acest episcop de la Constantinopol²⁹⁸. În viitor, maghiarii din câmpia Panoniei vor veni în contact cu creștinismul latin al bavarezilor și al ducilor lor. De notat însă este faptul că, în anumite aspecte, tânărul creștinism al maghiarilor din Transilvania va fi influențat de creștinismul cu rădăcini orientale din Transilvania și din regiunile sud-dunărene; de exemplu, căsătoria preoților, menținută aici până în 1112, ca și unele practici liturgice. Postul Mare începea luna înainte de Miercurea Cenușii și dura șapte săptămâni. Datorită reformei gregoriene, ca și apropierii de Occidentul latin, maghiarii vor părăsi practicile orientale, acestea rămânând în continuare numai în uzul autohtonilor. Faptul este de o deosebită importanță, deoarece ne demonstrează continuitatea etnico-religioasă a autohtonilor în cadrul larg al comuniunii de credință al

---

²⁹⁴ S. PAȘCU – M. RUSU, „Cetatea Dăbâca”, *Acta Musei Napocensis* 5 (1968) 169-171.

²⁹⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, 60-61.

²⁹⁶ El va da numele capitalei provinciei: Gyla Fehérvár (Alba Iulia).

²⁹⁷ M. CEDRENUȘ, *Historiarum compendium*: PG 122, 61C; I. ZONARA, *Annalium lib. XVI*: PG 135, 104B.

²⁹⁸ M. PĂCURARIU, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București 1980, 27. Există aici o lungă bibliografie referitoare la acest argument.

XL. CREȘTINISMUL ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. X-XII

Bisericii antice, în trecerea ei spre perioada medievală, în care perioadă încep să se contureze tendințele politico-religioase generatoare de schismă²⁹⁹.

La Alba Iulia au fost descoperite o „rotonda ecclesia” din secolul al X-lea și urmele unei biserici mai vechi³⁰⁰. Deasupra acesteia din urmă a fost construită, în secolul al XII-lea, o catedrală, mărită ulterior.

Organizarea creștinismului din Transilvania se datorează sfântului ^atefan (995-1038) și succesorilor lui. Regele ^atefan pune bazele scaunului mitropolitan cu centrul la Esztergom (Gran), unde construiește o catedrală în colaborare cu bizantinii³⁰¹. Acest centru avea 10 episcopii, dintre care două erau în Transilvania: *Episcopatus Bihariensis* și *Episcopatus Transilvaniensis*³⁰².

Episcopatus Bihariensis (Oradea). Se găsea în regiunile nordice ale lui Menumorut³⁰³. Probabil a fost înființat în anul 1010. ^atefan nu a reușit să definitiveze organizarea acestei episcopii. Munca lui a fost continuată de Ladislau (1041-1095). În 1083, acesta continuă activitatea expansionistă spre est, iar în 1088, construiește abația benedictină de la Sâniob, pentru a păstra o relicvă foarte importantă: mâna dreaptă a regelui ^atefan adusă aici de la Alba Regalis (Székesfehérvár). Ladislau ajunge până la curbura Carpaților, în regiunile râurilor Mureș și Târnave. Împotriva acestei extinderi teritoriale reacționează vecinii lui, în special cumanii, iar când regele era ocupat cu o campanie militară în Croația, în 1091, aceștia îi invadează teritoriile și distrug cetățile Biharea și Tășnad. Întorcându-se, Ladislau construiește castelul Oradea și o biserică catedrală, stabilind aici centrul episcopal de Biharea, care primește acum un capitol de canonici și terenuri întinse³⁰⁴. Între granițele episcopiei de Oradea (Magnum Varadium) intrau județele

²⁹⁹ F. TAILLIEZ, „Sommets et paradoxes dans la genèse de l'histoire roumaine entre l'Orient et l'Occident”, în *Acta historica*, I, Roma 1959, 1083-1092.

³⁰⁰ P. DAVID, „În legătură cu rotonda de la Alba Iulia”, *Biserica Ortodoxă Română* 9-10 (1978) 1083-1092.

³⁰¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, 316-317. Exemple similare avem la Slon (jud. Prahova), Moldovenești (jud. Cluj) și Pescari (jud. Caraș Severin), unde, în secolele al X-lea și al XI-lea, capii locali cer ajutorul bizantinilor pentru construirea castelelor lor. Cf. D.G. TEODOR, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași 1981, 54-55.

³⁰² Jurisdicția asupra lor se exercita de la Kalocsa, dependentă de Esztergom, și care se ocupa de evanghelizarea părții orientale a Ungariei.

³⁰³ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, 14. 50.90.125.197 etc. Mulți autori ortodocși români, plecând de la argumente logice, dar fără probe istorice, afirmă existența unui centru episcopal la Biharea înainte de sosirea maghiarilor, și nu numai aici, ci și la Alba Iulia și Morisena. Cf. M. PĂCURARIU, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, 29-34.

³⁰⁴ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, 133-134.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Oradea, Cluj, Satu Mare, Sălaj, Debrețin (Ungaria), iar spre nord, episcopia atinge o limită mai la nord de actuala graniță română. Viața creștină este în continuă dezvoltare, deoarece, după 100 de ani, găsim multe parohii și mănăstiri de premonstratenzi, augustinieni, ioaniți și alții. După 1192, adică după canonizarea regelui Ladislau I, biserica catedrală din Oradea a fost mărită, iar relicvele sfântului, alături de altele, au fost puse în altarul principal, biserica devenind un important loc de pelerinaj³⁰⁵. Însă această stare înfloritoare a fost afectată grav de invazia tătarilor din 1241, restabilindu-se apoi cu greu și pe parcursul unei lungi perioade de timp. Succesiunea episcopilor ne este cunoscută începând cu anul 1103.

Episcopatus Transylvaniensis. A fost înființat în același timp cu cel de Oradea, iar la început își avea centrul în castelul de la Tășnad. După invazia cumană din 1091, centrul s-a mutat la Alba Iulia și a fost dotat cu terenuri și cu un capitol de canonici. Sub jurisdicția lui intrau zonele din centrul Transilvaniei, regiunea Ugocea (Ucraina) și regiunea Tășnad. Capitolul de la Alba Iulia avea și o școală unde se pregăteau viitorii clerici. La Cluj-Mănăstur, s-a înființat, probabil în 1062, o abație benedictină cu o bogată activitate spirituală.

Regele Coloman (1095-1116), renunțând la titlul purtat de antecesorii, „rex Ungarorum”, își ia titlul de „rex Hungariae” și introduce latina ca limbă oficială în administrația și în liturgia bisericească. Stabilește celibatul preoților, iar în relațiile cu românii hotărăște că, dacă unele teritorii de-ale lor au fost încredințate sau date bisericilor și mănăstirilor catolice, trebuia să rămână în posesia acestora din urmă.

Începând cu sfârșitul secolului al XII-lea, ne sunt cunoscute mai multe conflicte între centrul diecezei și mănăstirile exempte. Episcopul Adrian (1187-1202) și succesorii lui vor avea diferite dificultăți cu mănăstirea de la Cluj-Mănăstur, iar procesul ajunge până la Roma. Un alt caz este acela al saxonilor veniți din Flandra și stabiliți în partea de sud a episcopiei, spre anul 1131. Pentru dâșii, papa Clement al III-lea înființează, în 1191, prepozitura de Sibiu, supusă direct mitropoliei de Esztergom. Cazuri similare de conflicte se verifică ulterior cu saxonii și cavalerii teutoni. Ca și pentru episcopii de Oradea, nici aici nu se cunosc primii episcopi.

În regiunea *Banatului* exista ducatul lui Athum, botezat la Vidin în 1002; el construiește o mănăstire în interiorul castelului său de la Morisena. Ca și Menumorut, nici el nu suportă expansiunea maghiară. Într-o luptă cu regele ^atefan este trădat de consilierul său, Cenad, care trece de partea maghiarilor. Acesta primește Botezul, iar apoi este

---

³⁰⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, 333.788; II, 22-23.

XL. CREȘTINISMUL ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. X-XII

trimis de rege cu un corp de armată împotriva lui Athum, care este învins în apropiere de localitatea Maidan. Teritoriul său trece sub suveranitatea maghiarilor.

Episcopatus Morisena. Este înființat de ^atefan în capitala lui Athum, Morisena. Primul episcop este un călugăr benedictin venețian, sfântul Gerardo Sagredo. Sosind aici cu 12 călugări, nu găsește nici biserică și nici o reședință adaptată unei episcopii. Exista numai o mănăstire ocupată de călugării greci ai sfântului Ioan Botezătorul. În fața noilor sosiți, aceștia părăsesc locul, îndreptându-se spre Oroszlános. Ulterior, sfântul Gerardo a construit aici o biserică catedrală în cinstea sfântului Gheorghe, o abație și o altă biserică dedicată sfintei Fecioare și unde dorea să fie înmormântat. Din activitatea sa, cunoaștem o școală latină, unde studiau 30 de alumni. Este școala cea mai veche cunoscută pe teritoriul țării noastre.

Gerardo moare ca martir în apropiere de Budapesta, pe 24 septembrie 1046, într-o revoltă a ungarilor păgâni împotriva creștinilor. Un timp, trupul său s-a aflat în biserica din Morisena; actualmente este în biserica „San Donato” din Veneția³⁰⁶. Limitele episcopiei erau între afluenții Crișului, la nord, și cetatea Vidin, la sud. La est se învecina cu Valahia, iar la vest pătrundea în fosta Iugoslavie și în Ungaria. Până la invazia tătară din 1241, nu avem alte informații; putem presupune că a avut un curs normal de dezvoltare, deoarece, la această dată, izvoarele ne vorbesc despre o situație înfloritoare distrusă de invadatori. În continuare, episcopia nu va mai purta numele de Morisena, ci de „Tsanadiensis”. Aici, succesiunea episcopilor este cunoscută de la început³⁰⁷.

Din această perioadă cunoaștem ruinele unor mănăstiri și biserici (Oroszlános, Hodoș, Meseșeni etc.), care păstrează în construcție unele elemente arhitecturale prezente ulterior în stilul românesc, ca și altele specifice bisericilor din Kiev și Poskov (Ucraina) și Tihany și Zebegeny (Ungaria)³⁰⁸. Aceste biserici și mănăstiri trebuie puse în relație cu scrisoarea regelui Ungariei, Henric (1196-1204), în care îl informează pe papa Inocențiu al III-lea că unele biserici ale călugărilor „greci” din regatul său (Bihor) merg spre ruină din cauza „dezinteresului episcopilor diecezani și chiar din cauza grecilor înșiși”³⁰⁹. Împotriva unor

---

³⁰⁶ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, 106-107.

³⁰⁷ I. GABOR, *Ierarhia catolică de rit latin din România* (pro manuscripto), București 1980, 31-83.

³⁰⁸ M. RUSU, „Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului”, în *Sub semnul lui Clio*, Fs. ^atefan Pașcu, Cluj 1974, 267-269.

³⁰⁹ EUDOXIU DE HURMUZAKI, ed., *Documente privind Istoria României*, I, București 1951, 39-40.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

foste sau actuale afirmații ale unor autori tendențioși, demn de remarcat ni se pare faptul că, până în anul 1200, documentele timpului ne menționează 72 de localități transilvănene autohtone, ceea ce, implicit, ne spune că la sosirea maghiarilor exista aici o populație băștinașă³¹⁰.

3. Valahia

În antichitate, creștinii din VALAHIA nu aveau decât preoți și episcopi (grecește: *chorepiscopi*) trimiși de la Constantinopol, Iustiniana Prima (din secolul al VI-lea) și din centrele sud-dunărene sau din Dobrogea (secolele IV-VI). Nu se știe dacă acești creștini, despre care avem foarte puține informații, erau descendenții unei populații dacoromane, sau erau de origine greco-latină. În Evul Mediu, Scaunul Apostolic roman îi numește pe episcopii trimiși aici de bulgari „episcopi falși”, în opoziție cu episcopii sosiți în Transilvania după încreștinarea ungurilor³¹¹. Pentru perioada secolelor X-XII, nu avem alte informații referitoare la viața și organizarea bisericească a Valahiei. De fapt, despre o organizare bisericească în Valahia putem vorbi doar o dată cu începuturile formării statului valah, în secolul al XIV-lea.

4. Moldova

Sub aspect etnic, aici asistăm la începuturile cristalizării unei populații autohtone deosebită de triburile pecenege, cumane și tătare și care nu acceptă nici stăpânirea acestora și nici pe cea a maghiarilor și saxonilor care trec peste curbura Carpaților. Fiind Moldova în zona de influență a Bizanțului, Rusiei și Ungariei, fiecare din aceste puteri a încercat să controleze și să domine acest teritoriu. Însă, atât populația locală, cât și triburile turanice s-au opus acestor tendințe, cu succes sau fără. Din cauza numărului mic al locuitorilor, ca și a slabelor avantaje economice, atât Rusia, cât și Bizanțul s-au mulțumit cu unele avantaje derivate din influența religioasă și din comerțul făcut pe căile moldovene, în special pe râurile Siret și Prut, comerț împiedicat deseori de pecenegi și cumani. Pentru motive militare și religioase, începând cu secolul al XIII-lea, Ungaria a ocupat unele zone de sosire în Moldova (regiunea Vrancea). Trecând prin pasul Bran, maghiarii au construit diferite fortărețe de apărare împotriva invadatorilor din est. În acest context, ia naștere episcopia numită a cumanilor (1227-1241). Din cauza deselor incursiuni ale triburilor tătare, contactele cu Bizanțul au fost destul de slabe. Acesta este motivul pentru care Moldova are acum

---

³¹⁰ a. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj 1971, 222-232.

³¹¹ EUDOXIU DE HURMUZAKI, ed., *Documente privind Istoria României*, I, 275-276.

XL. CREȘTINISMUL ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. X-XII

relații deosebite cu centrul religios de la Halicz³¹². Însă, în contextul general al istoriei Moldovei, influența bizantină este predominantă.

Pătrunderea ritului în limba slavă. Suprapunerea unui rit în limba slavă peste limba vechilor băștinași provine de la bulgarii stabiliți la începutul secolului al VII-lea la sud de Dunăre. Până în această perioadă, autohtonii foloseau în cult limba greacă (dialectul *koiné*) sau limba latină. Limba liturgică slavă care datora mult sfinților Ciril și Metodiu, pătrunzând în spațiul carpato-dunărean, a rămas limba culturală a valahilor și după asimilarea slavilor în masa băștinașilor.

Liturgia greco-latină tradusă în limba slavă este opera discipolilor sfinților menționați anterior, care activează în Bulgaria începând cu secolul al IX-lea. În secolul următor, aceasta pătrunde în Rusia și Serbia din marele centru cultural de la Preslav. În România, această limbă liturgică s-a impus înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania. În special în Moldova și Valahia, limba slavă va fi folosită apoi și în administrație și în actele de cancelarie³¹³. Nord-vestul Transilvaniei și Maramureșul au cunoscut influența slavei occidentale provenită din Moravia³¹⁴. Această limbă, ca și puterea politico-religioasă a Bizanțului, au contribuit în mod decisiv la scoaterea valahilor din comuniunea universală a Bisericii și la includerea lor în jurisdicția scaunului patriarhal al Constantinopolului.

O altă cauză a separării de Occidentul latin catolic își are rădăcinile profunde în *spațiul traco-daco-getic*. Viitorul popor român avea multe afinități etnice cu locuitorii de la sudul Dunării. Influențele religioase, culturale și economice orientale au fost acceptate aici în mod pașnic, ca o consecință a comunei apartenențe etnice și a comunei limbi romanice (secolele IV-VI) și consolidate prin multiplele și permanentele relații dintre imperiul bizantin și populația locală (acea populație a cărei cultură și viață religioasă s-au dezvoltat sub semnul unei legături continue cu civilizația de la sudul Dunării). Prezența puterii imperiale în regiunile carpato-dunărene ne demonstrează cum spațiul românesc a fost încorporat în cel bizantin, cu toate consecințele politice, sociale și religioase ce se vor vedea ulterior.

Din cauza profundelor lor rădăcini romanice, viitorii români au continuat să-și dezvolte caracteristicile lor religioase și culturale în legătură cu civilizația romano-bizantină și bizantină. Aceste extinse și profunde

---

³¹² V. SPINEL, „L'influence du Byzance et de la Russie sur les regions orientales de la Roumanie au premier quart du II-e millenaire à la lumière des sources archéologiques”, *Dacia* 10 (1975) 227-242.

³¹³ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, 177-181.

³¹⁴ P. OLTEANU, „Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et du Maramureș”, *Romanoslavica* 1 (1958) 169-196.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

rădăcini ale acestui popor și ale culturii sale laice și religioase au rămas până astăzi, în cadrul profundelor transformări ulterioare, singura probă a unei romanități orientale³¹⁵ care, în contextul etnico-religios al Balcanilor, ar trebui să devină un factor de unitate religioasă între trei lumi ale Europei: latină, greacă și cea slavă.

---

³¹⁵ Asupra acestui argument, un studiu fundamental rămâne cel al lui N. IORGA, *Byzance après Byzance*, București 1971.

XLI.

**UNIVERSITĂȚILE EUROPENE
A I SCOLASTICA SECOLULUI AL XIII-LEA**

Cultura Evului Mediu de vârf își atinge apogeul în secolul al XIII-lea, iar la realizarea acestei performanțe au contribuit trei factori. Primul îl reprezintă aristotelismul, comentariile și reelaborarea lui în filozofia și teologia catolică. În această confruntare stau, de o parte, preoții diecezani și călugării dominicani și franciscani, iar de cealaltă parte, comentatorii arabi și greci și filozofii evrei. Al doilea factor e constituit de universități, în primul rând cele din Paris, Oxford și Bologna, iar al treilea factor îl reprezintă ordinele călugărești, care, începând cu mijlocul secolului al XIII-lea, ocupă posturile principale din universități, dând un impuls foarte important științelor timpului.

Deja din secolul al XII-lea, existau centre culturale importante (Paris, Reims, Bologna, Salerno, Toledo), însă, în secolul următor, Parisul intră în atenția tuturor, cucerind spiritele nu numai ale oamenilor Bisericii, ci și ale principilor, regilor și împăraților. Friedrich al II-lea Hohenstaufen înființează centrul de studii de la Napoli, în 1224; în Spania sunt înființate centrele de la Toledo, Palencia, León și mai ales Salamanca, iar la Roma, papa Inocențiu al IV-lea înființează un centru de studiu pentru teologie și drept canonic și civil (1244-1245). Acum e primăvara universităților ce se ridică într-un climat favorabil, alături de catedralele gotice ce își înalță turnurile svelte spre cer, primind cu bucurie lumina acestuia filtrată prin vitraliile multicolore care, citite cu atenție, ne vorbesc clar despre spiritul epocii. În această panoramă culturală occidentală, se vor remarca universitățile din Paris, Oxford și Bologna, care vor fi luate ca model pentru tot învățământul universitar al creștinătății medievale.

Populația marilor orașe occidentale începea să piardă coloritul uniform și cumva plicticos și depășit al secolelor anterioare. Lumea se diferențiază economic și social, iar pe această platformă începeau să apară și diferențe de gândire, de interpretare a clasicilor creștini, iar la aceasta adăugăm intrarea în forță a titanilor gândirii grecești prin filieră arabă, grecească și evreiască. La *Bologna*, grupurile mari de studenți se constituie în *universitates* ale lombarzilor, ale ultramontaniștilor și ale romanilor, iar fiecare își revendică drepturi proprii și o autonomie destul de mare față de autoritățile locale, laice sau religioase. Seniorii locali și papii vor încerca, în repetate rânduri, să aplaneze contrastele cu dânsii, încercând să oprească emigrarea lor spre alte centre unde puteau găsi

TEME DE ISTORIE A BISERICII

mai multă înțelegere și spirit de cooperare. Din 1224, Sfântul Scaun reușește să-și afirme controlul asupra acestei universități, dând însă studenților dreptul de a se organiza în corporații. Acesta e primul pas spre o supunere a tuturor, studenți și profesori, jurisdicției episcopului local, care are aici mâna lui dreaptă în persoana cancelarului. Începând cu 1245, și *universitates* ale studenților sunt încorporate în structurile orașului. De acum, toată lumea cultă a orașului e împărțită în două corporații, cea a italienilor și cea a străinilor, care își alegeau propriul rector și în fața căruia orice nou student jura fidelitate, ca și condiție *sine qua non* de a fi admis. Deasupra acestor corporații stătea Sfântul Scaun, ca și garant al respectării autonomiei universitare în fața dorinței de putere a autorităților locale.

În schimb, originile universității din *Paris* sunt diferite de ale celei de la sud de râul Po. Între anii 1200 și 1221, regele Filip al II-lea îi eliberează pe studenții parizieni atât de jurisdicția civilă, cât și de cea episcopală. Papalitatea reușește însă să-și mențină o anumită influență, iar în 1215, prin legatul papal, cardinalul Robert Courçon dă un statut tuturor studenților și magiștrilor din oraș, aceasta însemnând în practică un control general al universității; termenul de universitate e folosit pentru prima dată în 1219. Universitatea pariziană își are rădăcinile în școala catedralei „Notre Dame” și în fuziunea comunităților de profesori și de studenți de aici. Ea are patru facultăți: teologie, medicină, artele liberale (împărțite în *trivium* și *quadrivium*) și drept, acum numit *decretum*. În fruntea acestora stă teologia. Din punct de vedere etnic, aici sunt patru națiuni: francezi, picarzi, normanzi și englezi; ultima grupare îi încorporează și pe germani și scandinavi. Dominicanii intră în învățământ în 1217, iar după doi ani, se stabilesc aici și franciscanii. Ambele ordine semnează acorduri strânse cu universitatea, asigurându-și astfel poziția, însă nu pentru mult timp. În 1229, din cauza conflictelor dure dintre universitate și autoritățile locale (cancelarul și episcopul orașului), universitatea ia calea exilului, împrăștiindu-se prin tot Occidentul. După doi ani, papa Grigore al IX-lea reușește să încheie un nou acord cu universitatea, acordându-i alte privilegii și drepturi. În această criză foarte gravă, profesorii celor două ordine mendicante își consolidează poziția, ocupând trei dintre cele 12 catedre de teologie. Alte trei sunt ocupate de capitlul catedralei „Notre Dame”, iar celelalte șase sunt rezervate clerului diecezan. Papa Inocențiu al IV-lea concede universității, în 1245-1246, propriul sigiliu, ceea ce însemna legalizarea deplină a universității. În interior rămăneau active și periculoase dorințele de acaparare a puterii, care degenerază, în 1250, într-un conflict între diecezani și seculari; primii nu recunosc validitatea magisteriului mendicanților. Papa Alexandru al

XLI. UNIVERSITĂȚILE EUROPENE *I SCOLASTICA (SEC. XIII)

IV-lea intervine ca arbitru și dă câștig de cauză urmașilor sfinților Dominic și Francisc.

Al treilea mare centru universitar al creștinătății medievale este *Oxford*. El prinde contur spre sfârșitul secolului al XII-lea, din unirea multor școli și a numeroase fundații călugărești. În 1214, legatul papal, cardinalul Nicolae de Tuscolo, aplanează conflictele dintre autoritățile orașului și *Studium*-ul de aici, acordând acestuia privilegii asemănătoare cu cele concesse de Robert Courçon la Paris. Centrul de la Oxford este pus sub jurisdicția episcopului de Lincoln, care o conduce printr-un cancelar. Exodul universitarilor din Paris, din anii 1229-1231, a contribuit la o creștere substanțială a Oxfordului. În 1235, episcopul de Lincoln, Robert, numit și Cap Mare, fost cancelar aici, consolidează și mărește poziția juridică a cancelarului. În anii 1252-1253, același episcop acordă Oxfordului statutele universitare. În felul acesta, și Oxfordul intră în constelația universitară occidentală. Ca și în alte părți, și aici autoritățile laice și episcopul locului vor să-și impună controlul, limitând libertățile universitare. Din nou, intervine papa Inocențiu al IV-lea, în 1254, acordându-i drepturi și privilegii și desemnându-i pe episcopii de Londra și Salibury ca apărători și patroni oficiali ai universității.

La Oxford, franciscanii reușesc cu ușurință să ocupe o poziție centrală în facultatea de teologie. Cât privește configurația etnică, alături de englezi sunt prezenți doar scoțienii și irlandezii.

Așa cum am menționat deja, Parisul era luat ce centru de referință pentru întreaga constelație universitară occidentală. Studenții, ca și profesorii, erau clerici; laicii reprezintă o excepție. În rândul profesorilor, însă, la Bologna erau acceptați ca docenți și laici. Profesori și studenți, toți împreună locuiau într-o anumită zonă, într-un anumit cartier al orașului. Profesorii mai renumiți reușeau să adune în jurul lor un anumit număr de studenți, și așa se năștea o comunitate ce trebuia ocrotită și tutelată de *universitas magistrorum et scholarium*.

Cât privește învățământul, acesta trebuia să fie gratuit, cel puțin în teologie și artele liberale (*artes*, treaptă obligatorie spre teologie; spre mijlocul secolului, *artes* se maturizează în facultăți filozofice). Cine însă studia dreptul sau medicina trebuia să plătească. Cu timpul, mai toți studenții trebuie să plătească școlarizarea, sau măcar taxele pentru examene. Pentru masă și cazare, profesorii primesc *prebendae* bisericești, iar studenții, mai ales cei străini, au și ei ajutoarele sau sponsorii lor.

Pregătirea academică, care era și o condiție obligatorie pentru ocuparea multor oficii bisericești, atrage mii de studenți dornici de cultură sau de un post mai înalt în structurile bisericești. Așa se explică

TEME DE ISTORIE A BISERICII

aglomerația exagerată din marile centre. Nu sunt locuințe suficiente și lipsesc și aulele necesare. Mulți studenți sunt găzduiți de particulari, iar pentru profesori se construiesc locuințe. Ordinele călugărești intră și ele în concurență, punând la dispoziție o parte din propriile case, organizându-le ca internate, destinate în special studenților străini bursieri. În 1257, Robert de Sorbon înființează la Paris un colegiu propriu pentru clericii diecezani ce trecuseră de treapta artelor liberale; erau acum *magistri artium* și începeau studiul teologiei.

Ascensiunea universităților înseamnă declinul școlilor conventelor și ale catedralelor. Filozofia, teologia, medicina și dreptul reprezintă materiile de bază, iar schimbul de idei și persoane între universități favorizează o creștere atât în conținutul, cât și în metoda științifică a acestor discipline. Filozofia, care se dezvoltase din artele liberale, în special din *trivium* (gramatica, retorica și dialectica), devine slujitoarea teologiei, iar între ele intervine ca mediatoare grandioasa operă a lui Aristotel. În prima fază, marele gânditor din Stagira e la loc de cinste în primul rând la Toledo și Napoli, centre de referință și de legătură între lumea creștină, civilizația arabă și gândirea grecească.

Nu intenționăm să ne oprim aici la enorma activitate de traducere a clasicilor antichității, ci voim să creionăm raportul dintre filozofie și teologie. Filozofia, cu puternice accente de tradiție platonico-augustiniană, este pusă în slujba teologiei, iar când nu reușea să se explice sau să se justifice în fața teologiei, ceda în favoarea acesteia din urmă. Ieșirea din acest grav impas se datorează în primul rând lui Albert cel Mare (1200 cca.-1280) și lui Toma de Aquino (1225-1274).

În ce privește teologia, la începutul secolului al XIII-lea, ea se împărțea în două curente, unul conservator, legat de școala lui Petru Lombardul (1100 cca.-1160), maestrul *Sentințelor*, și unul progresist, reprezentat în secolul al XIII-lea de exponenți precum Simon de Tournai, Wilhelm de Auxerre și Wilhelm de Alvernia. Acum apar și primele *Summae*, mai renumită fiind a franciscanului Alexandru de Hales (†1245), *Summa universae theologiae*. În școala franciscană, Alexandru este exponentul principal al primei faze, urmându-i apoi sfântul Bonaventura (1217 cca.-1274), iar a treia fază este reprezentată de Ioan Duns Scotus (1265 cca.-1308).

Din partea dominicanilor, prima lor școală începe cu Roland din Cremona (†1259) și cu cardinalul Hugo de Saint-Cher (†1264). Ei încă mai parcurg căile tradiționale de inspirație augustiniană. Aristotel este introdus aici de către sfântul Albert cel Mare (1200 cca.-1280), un enciclopedist fără egal care pune bazele aristotelismului creștin. Elevul lui cel mai bun este sfântul Toma de Aquino (1225-1274), „boul mut al Siciliei”, cum îl numeau în derâdere colegii și elevii săi de la Paris, care,

XLI. UNIVERSITĂȚILE EUROPENE ȘI SCOLASTICA (SEC. XIII)

Însă, atunci când și-a deschis gura, s-a cutremurat pământul. Însă cutremurul a venit cu întârziere, deoarece acest oracol al cunoașterii nu a scris atât pentru secolul său (altfel nu se explică condamnarea a 21 de propoziții ale sale din partea episcopului de Paris, în 1277), cât mai ales pentru viitor, un viitor care este cumva al său și astăzi.

XLII.

BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

La câteva săptămâni după ultrajul de la Anagni, papa Bonifaciu al VIII-lea murea la Roma. În urma lui, atât Roma, cât și statul pontifical erau în mare agitație, iar lupta dintre cele două partide, Caetani (simpatizanții defunctului papă) și Colonna (sprijiniți de Franța și Nogaret), izbucnea din nou, cu toată violența. Cu toate aceste dificultăți, conclavul adunat la Roma reușește să-l aleagă, din primul scrutin, pe fostul superior general al dominicanilor, episcopul cardinal Nicolae Bocassini, ce-și ia numele de *Benedict al XI-lea*. Dată fiind tensiunea, conflictele din statul papal, ca și influența regelui francez în Italia, noul ales nu va reuși să aplaneze contrastele existente între papalitate și puterea rivală franceză. Această situație atât de dificilă reprezenta și rezultatul politicii lui Bonifaciu al VIII-lea. Franța nu putea uita ceea ce făcuse defunctul papă și pentru aceasta cerea acum condamnarea papei Bonifaciu și convocarea unui conciliu. Pentru a liniști spiritele, Benedict al XI-lea îl eliberează pe Filip cel Frumos de cenzurile în care căzuse, iar cardinalilor Colonna le iartă pedepsele primite de la înaintașul său.

La data de 7 iulie 1304, papa Benedict al XI-lea moare la Perugia, unde se retrăsese pentru a fi mai departe de neliniștita Romă. După zece zile de la moartea sa, cardinalii se adună în conclav pentru a alege un nou papă. Acest conclav a durat 11 luni și, din cauza consecințelor sale (transferarea reședinței papale la Avignon), este considerat unul dintre cele mai dificile din istoria Bisericii. De la început, s-au făcut simțite cele două tendințe aproape imposibil de conciliat: adepții lui Bonifaciu al VIII-lea și cei ai politicii franceze. Cu două treimi din voturi, în ajunul sărbătorii Rusaliilor (5 iunie 1305), este ales, fără să fie prezent la conclav, arhiepiscopul de Bordeaux Bertrand de Got (*Clement al V-lea*). Spre sfârșitul lunii, află de alegerea sa ca papă și se pregătește să meargă la Roma. Însă, în sărbătoarea Tuturor Sfinților, trimite șase cardinali la Lyon pentru a-i pregăti încoronarea, care are loc pe data de 14 noiembrie. Urmează apoi mai multe proiecte ale noului ales de a veni în Italia, ceea ce însă nu se va întâmpla. Era legat mai mult de patria și de regiunea sa Gascogne decât de Roma. Cât de legat era de patria sa ne-o poate demonstra și faptul că la Poitiers s-a oprit pentru o perioadă de 16 luni de zile. Preferința pentru Franța o putem vedea și din numirile pe care le face. În decembrie 1305, numește nouă cardinali francezi (dintre care 4 nepoți) și un englez. Dacă până acum

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

curia papală era dominată de italieni, din acest moment, aspectul ei ia cu totul o altă înfățișare.

În 1309, papa se transferă la Avignon și aceasta din motivul că orașul era mai aproape de Vienne, unde trebuia să aibă loc în curând un conciliu ecumenic (1311-1312). Din momentul transferării sale și până la moarte (1314), Clement al V-lea a stat mai mult în afara orașului de pe Ron. Această lipsă a unei *stabilitas loci* reprezintă o caracteristică a papilor din secolul al XIII-lea. Din cauza neliniștilor și a conflictelor existente în Cetatea Eternă, mulți papi romani preferau să stea într-una din fortărețele statului pontifical (Viterbo, Perugia, Orvieto sau Anagni). Fostul arhiepiscop de Bordeaux, bolnăvicios (ipohondric chiar) și dependent de clima regiunii unde se afla, ca și a anotimpurilor, era mereu în căutarea locului cel mai prielnic pentru sănătatea lui atât de șubredă. Adăugăm apoi faptul că nepoții săi au știut să-i stoarcă toate privilegiile și avantajele posibile.

Însă, analizând situația papalității în ansamblul ei, putem afirma că aspectul cel mai grav era acela al dependenței papei de regele și politica franceză. De aici trebuie să pornim pentru a putea înțelege procesul intentat memoriei lui Bonifaciu al VIII-lea, ca și desființarea ordinului Templierilor. În 1308, la Poitiers, papa are lungi discuții cu Filip cel Frumos. Regele cere ca papa să se stabilească în Franța, să se celebreze tot pe pământ francez mult discutatul conciliu ecumenic, să fie canonizat papa Celestin al V-lea, să fie condamnat papa Bonifaciu, iar trupul său să fie incinerat, lui Nogaret să-i fie iertate toate pedepsele și să fie condamnați templierii judecați în Franța. La început, Clement al V-lea refuză în bloc toate cererile regelui. Apoi, însă, începe să cedeze. Cu bula *Rex glorie* din 27 aprilie 1311, papa declară că Filip cel Frumos nu greșise cu nimic în comportamentul său față de Bonifaciu al VIII-lea, iar din registrul oficial al curiei papale sunt eliminate toate bulele acestuia împotriva regelui francez.

XLIII.

**DESFIINȚAREA ORDINULUI TEMPLIERILOR
CONCILIUL ECUMENIC DIN VIENNE (1311)**

***

În 1291, cade ultima fortăreață creștină din Țara Sfântă, Accon. Însă ideea cruciadelor nu dispare, iar cavalerii templieri (înființați la Ierusalim în 1118) făceau parte dintre acei cavaleri ai spadei puse în slujba Crucii și a celor ce voiau să facă un pelerinaj la locurile sfinte.

Încă înainte ca papa Clement al V-lea să urce pe tronul pontifical, Filip cel Frumos proiectase unificarea tuturor ordinelor cavaleriești, el trebuind să fie marele maestru al acestora. Însă adevăratul motiv al desființării templierilor scapă cunoașterii noastre. Ceea ce putem presupune, ca și cauză a persecutării ordinului din partea regelui, o reprezintă bogăția și puterea acestuia. Pentru a-i discredita, regele pune la cale o campanie de defăimare, alimentată și de un trădător al ordinului Esquiu de Floyran. În dimineața zilei de 13 octombrie 1307, din ordinul regelui, toți templierii din Franța au fost arestați, după care au urmat interogatoriile și tortura. În acest fel, mulți dintre dâșșii, cedând în fața suferinței și a amenințărilor, au confesat ceea ce voiau acuzatorii: au călcat în picioare Crucifixul, au săvârșit tot felul de fapte imorale și împotriva naturii, au adorat un idol în cadrul ceremoniei acceptării lor în ordin. Interesantă ne pare scrisoarea circulară a marelui maestru al ordinului Iacob de Molay, în care-i îndeamnă pe confrăți să-și mărturisească vinovățiile. Tot ceea ce au declarat templierii a fost comunicat papei, care a dat ordin ca toți, din toate țările, să fie arestați. La începutul anului următor, papa ajunge să cunoască mai bine procedura folosită în interogatorii, ca și retractările multora din ei. Îndoindu-se de vinovăția lor, suspendă puterile episcopilor și ale inchizitorilor, însă templierii continuau să rămână în puterea regelui și a funcționarilor acestuia.

Văzând că lucrurile pot să ia o întorsătură defavorabilă lui, regele lansează alte noi acuze împotriva papei. Acum monarhul se afla la Poitiers, și aici, în lungi consistorii, erau citite declarațiile alcătuite de Nogaret împotriva pontifului roman și împotriva templierilor. Practic, papa era privat de libertatea de decizie; nu putea opune nici o rezistență împotriva acestui rege decis ca, prin orice mijloc, să-i desființeze pe templieri și să le ia bunurile. Papa trebuie să-i promită regelui convocarea unui conciliu în Franța, să deschidă procesul condamnării memoriei lui Bonifaciu al VIII-lea și să redea episcopilor și inchizitorilor puterile de a-i judeca pe templieri. Cu trecerea timpului, se pare că

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

papa a început să se îndoiască de nevinovăția acestora. Astfel ne explicăm de ce dânsul, la data de 1 octombrie 1310, îi citează în fața Conciliului din Vienne. Două comisii formate din persoane numite de rege trebuia să analizeze vinovățiile ordinului, în general, și ale superiorilor, în special. Din documentele rămase se poate constata cu ușurință cum, în Franța, intenția regelui și a oamenilor săi era aceea de a-i discredita și de a le confisca bunurile. În afara Franței, deoarece rezultatele comisiilor de anchetă întârziiau să apară în fața celor două comisii adunate la Vienne, papa a dat ordin să fie folosită tortura. Cu toate acestea, multe au fost cazurile de eroism în care, din mijlocul flăcărilor, templierii au mărturisit nevinovăția lor și a ordinului, retractând și ceea ce declaraseră anterior. Astfel, pe masa de lucru a conciliului, numărul confesiunilor incriminatorii era prea mic, pentru care motiv deschiderea Conciliului din Vienne a fost amânată cu încă un an: 1 octombrie 1311.

În Spania, regele Aragonului Iacob al II-lea, profitând de persecuția lansată împotriva nefericiților călugări cavaleri, a încercat prin toate mijloacele să le ia castelele, ceea însă s-a dovedit a fi greu de obținut. Prevăzând intențiile regelui, călugării s-au pregătit de luptă și, abia după lungi și grele asedii, a trebuit să capituleze. Cu toate acestea, în pofida nenumăratelor torturi și presiuni psihice, oamenii regelui nu au reușit să le smulgă declarațiile dorite. Cam aceeași a fost situația și în celelalte țări: Italia, Germania, Anglia și Cipru.

Fără declarațiile dorite și fără să se decidă nimic oficial referitor la ordin, pe data de 1 octombrie 1311, părinții conciliari se reunesc la Vienne. Convocarea acestui conciliu are ca motiv principal rezolvarea problemei templierilor. Alte probleme prezente în bula de deschidere, precum convocarea unei cruciade și reforma Bisericii, treceau pe locul doi. Numărul participanților la conciliu se ridica la 300. În discursul de deschidere, papa Clement al V-lea pune în discuție problema templierilor. În comisiile ce se formează erau și mulți călugări ai acestui ordin. Foarte mulți au declarat că este absolut necesar ca ordinului să i se ofere posibilitatea să se apere, ceea ce oamenii regelui au respins categoric, temându-se de „mânia” acestuia. Aceeași era și atitudinea papei, care era decis să suprimă ordinul. În lungile și secretele tratative care au loc între oamenii curiei și guvernul francez, în cadrul cărora a intrat probabil și amenințarea unui proces împotriva papei Bonifaciu, s-a reușit a se obține de la papa Clement al V-lea suprimarea ordinului pe cale administrativă. Nu după mult timp, la data de 3 aprilie, în cadrul conciliului la care era prezent și regele, papa anunță suprimarea ordinului. Majoritatea participanților la conciliu voiau ca templierii să se reunească într-un ordin nou, însă papa și guvernul francez au decis

TEME DE ISTORIE A BISERICII

ca aceștia să fie încorporați cavalerilor ioaniți. Cu puțin timp înainte de închiderea lucrărilor conciliului, la 2 mai, a fost anunțată trecerea bunurilor templierilor la ordinul ospitalierilor. Excepție făceau bunurile călugărilor din peninsula iberică (Castilia, Aragonul, Portugalia și insula Mallorca).

În cadrul acestui conciliu, au avut loc și alte discuții cu caracter doctrinar și de reformă a Bisericii. Unele din aceste dezbateri erau legate de disputa existentă în sânul ordinului franciscan, dispută în centrul căreia stătea persoana și învățătura lui *Pietro Giovanni Olivi*. În întrunirea finală a conciliului (6 mai), se dă citire constituției *Fidei catholicae fundamento*, în care se afirmă: coasta lui Isus a fost străpunsă după moartea Domnului; substanța sufletului uman este în ea însăși adevărata formă a trupului omenesc; la botez, copiii, ca și adulții, primesc în egală măsură atât harul sfințitor, cât și celelalte virtuți. Cauzate tot de disputele din sânul ordinului franciscan, conciliul a analizat și problemele legate de interpretarea lui *usus pauper* (folosirea în mod sărac a bunurilor). Dezbaterile se încheie cu publicarea constituției *Exivi de paradiso*, care analizează pe larg regula ordinului franciscan, fără însă a trata direct aspectul dogmatic al problemei *usus pauper*.

Putem afirma că acest conciliu nu a fost convocat pentru a da curs reformei Bisericii, deși nu lipsesc probele în acest sens. Din documentele ajunse până la noi putem constata că în cadrul dezbaterilor conciliare se căutau mijloace și soluții pentru a pune capăt intervențiilor organelor statale în problemele Bisericii, ca și stabilirea precisă a exempțiunii ordinelor călugărești, în special a celor mendicante. Însă deoarece lucrările conciliare s-au închis îndată după suprimarea ordinului templierilor, toate celelalte probleme au rămas nerezolvate. Decretele rămase nepublicate în cadrul conciliului au fost citite într-un consistoriu public, ținut în castelul din Monteux cu patru săptămâni înainte de moartea lui Clement al V-lea (20 aprilie 1314).³ Și deoarece circulau dubii și incertitudini referitoare la validitatea acestora, succesorul lui Clement, Ioan al XXII-lea, le-a publicat oficial și, ca de obicei, le-a trimis universităților. Aceste decrete constituie așa-numitele *clementina* din *Corpus Iuris Canonici*.

Referitor la bunurile templierilor, deși acestea trebuia să fie preluate de călugării ioaniți, se constată că, în cea mai mare parte, au fost preluate de rege pentru a compensa cheltuielile făcute în cadrul proceselor intentate ordinului. Destinul înalților demnitari ai ordinului rămânea în mâinile papei. Însă, deoarece, în fața catedralei Notre Dame din Paris, aceștia, recăpătând curajul, au retractat totul, apărând nevinovăția proprie și cea a ordinului, fără să se țină cont de drepturile

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

și atribuțiile papei referitoare la dânsii, au fost arși de vii de oamenii regelui. În fața tribunalului istoriei, Filip cel Frumos rămâne principalul responsabil, principalul vinovat pentru suprimarea atât de dureroasă și tragică a acestui ordin. Alături de dânsul, vina o poartă și omul său de încredere Guillaume de Nogaret, expert în metodele cele mai perfide și sângeroase pentru a-și atinge scopul propus. Rămâne în discuție și persoana marelui maestru al ordinului Jacques Bernard de Molay (ars pe rug în 1314), care, supus presiunilor, a mărturisit și a retractat de mai multe ori vinovățiile ce i se imputau. Probabil că dânsul voia să ajungă cu orice preț în fața tribunalului Bisericii, pentru ca aici, în fața papei și a cardinalilor, să spună tot adevărul, ceea ce nu a reușit, aceasta și din cauza papei, care a lăsat să-i scape de sub control apărarea ordinului.

XLIV.

IOAN AL XXII-LEA (1316-1334)

Atunci când a fost ales papă (la mai bine de doi ani de la moartea înaintașului său) avea 72 de ani. Se numea Jacques Duèse de Cahors; ca papă, își ia numele de Ioan al XXII-lea. Deși părea bolnav și mulți se așteptau să aibă un pontificat scurt, noul ales a dezmințit orice previziuni: moare la vârsta de 90 de ani. Calitatea de seamă a acestui papă o reprezintă talentul său financiar. Reforma financiară introdusă de dânsul i-a lăsat urmașului un bilanț pozitiv. În politică a acționat cu prea mare rapiditate, uneori imprudent. În 1314, după moartea regelui Henric al VII-lea de Luxemburg, la tronul imperial german se prezentau doi candidați: *Friedrich de Habsburg*, duce de Austria și *Ludovic de Wittelsbach*, duce al Bavariei. Din rațiuni politice, papa își păstrează o poziție neutră. Însă, când Ludovic Bavarezul reușește să-l învingă pe adversarul său în bătălia de la Mühldorf și începe să-și aroge drepturi ce nu-i aparțineau (numește un vicar papal ce-i era favorabil), papa rupe tăcerea (1323), acuzându-l că a acționat ca și împărat înainte ca alegerea sa să fie recunoscută de Sfântul Scaun. I se cere o completă supunere față de pontiful roman. În caz contrar, este amenințat cu excomunicarea, ceea ce se întâmplă după șase luni. Prin *apelul de la Sachsenhausen* (1324), Ludovic ripostează. El declară că papa nu are nici un drept în alegerea împăratului, iar referitor la persoana acestuia, Bavarezul afirmă că este un eretic, în special în ceea ce privește sărăcia lui Isus Cristos. Controversele sterile care au urmat între papă și împărat nu au avut nici un efect pozitiv, nici în Biserică și nici în imperiu. Ele ne demonstrează decăderea prestigiului papalității și ascensiunea sentimentului naționalist german.

În 1327, Ludovic Bavarezul se crede destul de puternic pentru a invada Italia. La începutul anului următor, invadează Roma, determinându-le pe autoritățile orașului să-l încoroneze ca împărat. După ceremonia încoronării, numește și încoronează un *antipapă*. În lupta sa împotriva papalității, Ludovic își alătură și alți rebeli (*Pietro Olivi*, *Ubertino da Casale*, *Marsilio da Padova* etc.). Acestora li se vor adăuga *William of Occam* și generalul franciscanilor *Michele da Cesena*. În fața acestei pleiade de revoluționari rebeli, papa rămâne în inferioritate. Mai mult, face imprudența de a le da câștig de cauză atunci când afirmă că viziunea beatifică va avea loc doar la sfârșitul timpurilor.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

Ioan al XXII-lea moare înainte ca această controversă să se termine. Succesorul său va refuza să-l recunoască ca împărat pe Ludovic atâta timp cât acesta nu i se va supune. În cazul în care își va schimba comportamentul, papa promite că-l va susține în dorința de a deveni împărat. Însă atitudinea bavarezului rămâne aceeași. Mai mult, într-o declarație solemnă, ratificată de *dieta din Frankfurt* (1338), afirmă că regele romanilor poate să fie ales și să se bucure de toate drepturile regale și imperiale fără ca să fie necesară vreo intervenție din partea papei. Acesta putea să intervină numai în momentul încoronării și al încredințării titlului imperial. Fiind încă excomunicat, Ludovic de Bavaria moare (1347). Deoarece noul pretendent la tronul imperial, Carol de Boemia, are un comportament diferit de cel al bavarezului, papa *Clement al VI-lea* (1342-1352) își dă consimțământul pentru alegerea sa ca împărat. El devine Carol al IV-lea. În timpul său este promulgată *Bula de aur* (1356) care compromite raporturile dintre papalitate și imperiu și trasează destinele Bisericii din Germania până în timpurile noastre. Textul bulei precizează procedura alegerii împăratului. Teritoriile membrilor electori sunt declarate inviolabile și indivizibile. Aceștia formează un consiliu permanent prezidat de împărat. Din punct de vedere bisericesc, bula asigură o autonomie completă a principilor eclesiastici electori (arhiepiscopii de Köln, Trier și Mainz).

XLV.

**OAMENI A I IDEI NOI
LA CURTEA LUI LUDOVIC DE BAVARIA:
MARSILIO DA PADOVA A I WILLIAM OF OCCAM**

În anul 1324, *Marsilio da Padova*, un gânditor profund lipsit de spiritualitate, publică lucrarea *Defensor pacis*. Autorul era un aristotelic pentru care lumea este lipsită de spirit și de harul divin. El susținea că papalitatea reprezenta o instituție romană, care își câștigase puterea prin forță și înșelăciune. Recunoștea autoritatea lui Cristos, a Scripturii, ca și demnitatea Bisericii. Însă, din cauza concepției sale pozitivistice și secularizate despre viață, în lume totul se desfășura în baza puterii fizice, a supremației celui mai puternic, harul neavând nici o influență în desfășurarea evenimentelor și a vieții oamenilor. Puterea aparține maselor de oameni sau aceștia o pot încredința principilor sau legislatorilor. Apropiindu-se mult de gândirea lui Occam, Marsilio considera religia ca un lucru depășit, iar Biserica vizibilă, un element integrat în structura statală. În Biserică, puterea supremă aparține conciliului general, convocat de popor sau de principele delegat de popor, conciliu care are misiunea de a clarifica problemele de credință dubii și de a interpreta textul Scripturii. Nu există nici o persoană bisericească și nici un colegiu care să nu fi fost delegat de *legislator humanus*, adică de totalitatea cetățenilor.

Cristos a instituit doar ordinul prezbiteratului, episcopatul și pontificatul fiind instituții pur umane. De altfel, răul fundamental al societății provine din faptul că papa își arogă plinătatea puterilor, inclusiv *vis coactiva* asupra Bisericii, a principilor și a regatelor. La data de 23 octombrie 1327, papa a condamnat cinci propoziții din *Defensor pacis*, considerate eretice: 1) plătind tributul, Cristos a voit să arate propria supunere față de puterea temporală; 2) Petru nu are o autoritate mai mare decât ceilalți apostoli; 3) împăratul poate să înscăuneze, să destituie și să pedepsească un papă; 4) toți preoții sunt egali în grad; 5) preoții nu au nici o putere punitivă; aceasta le este conferită de împărat. Cu toate că au fost condamnate, ideile lui Marsilio nu vor dispărea. Atât în cadrul schismei occidentale, cât și în perioada reformei protestante acestea au avut o influență destul de mare.

William of Occam (cca. 1280-1349). Când ajunge la curtea papală de la Avignon, tânărul englez cunoștea deja foarte bine *Sentințele* lui Petru Lombardul. Simpatizant al franciscanilor schismatici, al lui Marsilio și al regelui Ludovic al IV-lea de Bavaria, care-l declara eretic pe papa

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³¹⁶ I CLEMENT AL V-LEA

Ioan al XXII-lea, Occam, abandonând logica și teologia, se dedică polemicii și reflecției politice. Aceasta o face după ce, fugind de la Avignon, găsește adăpost, ca și Marsilio da Padova, la curtea lui Ludovic Bavarezul³¹⁶.

În prima sa lucrare, *Opus nonaginta dierum* (1333-1334), se ridică împotriva ideilor papei referitoare la sărăcia lui Cristos. Terminându-și opera, începe o alta, *Dialogus*, în care continuă combaterea ideilor lui Ioan al XXII-lea, referitoare la aceeași temă. De aici, tezele sale merg mai departe, ajungând până la a pune în dubiu instituirea divină a papalității, ca și infailibilitatea Bisericii. Pentru dânsul, Biserica reprezintă comunitatea credincioșilor, și nu a clericilor. ³¹⁶ Chiar dacă erezia va ajunge să decimeze complet Biserica, credința în Cristos va supraviețui într-un mic grup de credincioși. În spatele acestor reflecții amare și pesimiste se ascundea durerea franciscanilor provocată de ideile papei referitoare la sărăcie, iar Ioan al XXII-lea mai trăia încă. Chiar și după moartea acestuia (1334), Occam își continuă atacurile împotriva papalității și a Bisericii. El afirmă că este absolut necesar ca să fie garantată libertatea oamenilor față de „Biserica de la Avignon care propagă cu înverșunare erori și erezii evidente, făcându-se mereu vinovată de cele mai grave nedreptăți împotriva drepturilor și libertăților credincioșilor, a celor mari, ca și a celor mici, a laicilor, ca și a clericilor” (*De imperatorum et pontificum potestate*, cap. 1). De fapt, lovind în Biserică, Occam, ca și Marsilio, exaltă fără măsură puterea principelui laic, a regelui sau a împăratului. În promovarea binelui comun, conducătorul laic se bucură de o libertate deplină. Pe de altă parte, papei îi este negată orice libertate, chiar și dreptul de a apăra libertatea Bisericii, „deoarece libertatea Bisericii, ca și onoarea ei în această lume, trebuie considerate printre bunurile de cea mai mică importanță” (*De potestate*, cap. 23). În acest fel, libertatea evanghelică sfârșește în fața tronului regilor, este subjugată expansiunii puterii lor. Occam moare la München, fără a se fi reconciliat cu romanul pontif.

---

³¹⁶Cerându-i ajutorul, Occam exclamă: „Împărate, apără-mă cu spada ta; eu te voi apăra cu pana mea”.

XLVI.

ALEGEREA LUI URBAN AL VI-LEA (1378-1389)

Schisma occidentală reprezintă unul din evenimentele istorice cele mai complexe, foarte greu de clarificat chiar și pentru istoricul cel mai imparțial. Printre alte dificultăți, de exemplu, validitatea sau invaliditatea alegerii lui Urban al VI-lea, se află și aceea de a defini natura acestei schisme, care nu poate fi înțeleasă ca un refuz al autorității instituționale, adică al puterii primațiale, ci ca o contrapunere a ideilor și persoanelor referitoare la identitatea persoanei concrete care deține această putere instituțională. Schisma nu denotă o tendință autocefală, ci incertitudinea referitoare la persoana papei.

Grigore al XI-lea moare la 27 martie 1378. După moartea sa, poporul roman, agitat, furios chiar, iese pe străzile orașului și strigă că dorește un papă roman. Cardinalii cer autorităților orașului să ia măsuri împotriva eventualelor tulburări ale maselor pentru ca astfel să fie liberi în alegerea noului papă.

– *7 aprilie 1378*: După primele vespere, cardinalii intră în conclav la primul etaj al palatului Vaticanului. Înainte însă de a se închide porțile, aproximativ 70 de străini (reprezentanți ai orașului și alți oameni din popor înarmați) își fac apariția în conclav. După două ore sunt trimiși afară, iar clauzura este închisă. În fața palatului, 20.000 de persoane, printre care mulți țărani înarmați, strigă cu putere: „voim un roman sau cel puțin un italian”. Capii celor 13 circumscripții ale orașului se prezintă în mod oficial în conclav și cer ca dorința poporului să fie îndeplinită, deoarece, în caz contrar, ar fi fost foarte greu ca masele agitate să mai poată fi controlate.

– *8 aprilie 1378*: Clopotele bazilicii „Sfântul Petru” încep să sune, iar poporul, alergând, sosește din nou în piață, strigând: „îl voim roman”. Strigătele sunt atât de puternice încât cardinalul Orsini nu-și poate ține discursul în fața conclavului (compus din 11 francezi, 4 italieni și un spaniol). De la fereastră, cardinalul dojenește poporul și promite că, în decursul aceleiași zile, vor avea un papă roman sau italian. Cardinalii italieni îl propun pe arhiepiscopul de Bari, Bartolomeo Prignano. Mai mult de două treimi dintre alegători sunt de acord cu acest nume.

– *8 aprilie, ora 9*: Poporul devine amenințător și strigă: „roman, roman”. După prânz, cardinalii merg în capelă, unde Prignano este votat cu două treimi din voturi. Orsini anunță poporul că alegerea a fost făcută și pronunță „Bari”; poporul înțelege doar „Bar”, care fusese un curialist al lui Grigore al XI-lea. Furioasă, lumea asaltează zidul

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

sălii conclavului și pătrunde înăuntru. Înfricoșați, cardinalii înscenează întronizarea unui alt cardinal italian, Tebaldeschi. Poporul este mulțumit cu acest „ales”. În urma acestei false întronizări, cu excepția lui Tebaldeschi, toți cardinalii fug, fiecare unde poate: șase se refugiază în castelul Sant’Angelo, patru fug în afara Romei, iar cinci se retrag în propriile case. Conform obiceiului, romanii jefuiesc casa lui Tebaldeschi.

– *9 aprilie*. Prignano vrea să fie sigur de alegerea sa și pentru aceasta îi cheamă pe toți cardinalii fugiți. Exceptându-i pe cei fugiți în afara Romei, toți ceilalți sosesc în Vatican. În total erau 12, adică $\frac{1}{2}$. Votează încă o dată și, în unanimitate, îl realeg pe Prignano. După întronizare și cântarea *Te Deum*-ului, numele celui ales este anunțat poporului care-l aclamă.

– *17 aprilie*: ^{al}i cardinalii fugiți în afara Romei prezintă omagiile noului ales.

– *18 aprilie*: Paștele; se celebrează solemnitatea încoronării noului papă.

XLVII.

**FACTORI DETERMINANȚI AI SCHISMEI
OCCIDENTALE**

1. Urban al VI-lea și cardinalii

Este probabil, ca după alegerea sa, psihologia lui Urban al VI-lea să fi suferit anumite schimbări. Sensul acelei *plenitudo potestatis* a declanșat într-însul defectele caracterului și ale temperamentului său. Toată energia de care dispunea a fost pusă în serviciul programului său, program care nu este de respins, chiar dacă unele aspecte nu erau tocmai potrivite timpului și conjuncturilor istorice. Însă aceasta i s-a întâmplat nu numai lui, ci și altor pontifi dinainte sau posteriori lui (Bonifaciu al VIII-lea, Paul al IV-lea și Pius al V-lea, ca să dăm numai unele exemple din multe altele posibile).

În Urban al VI-lea există convingerea, manifestată deseori, a unei alegeri divine a persoanei sale *ab aeterno*. Modul alegerii sale reprezintă pentru dânsul un adevărat miracol. La aceasta se adaugă concepția papei, concepție care o reproduce mai mult sau mai puțin pe cea a lui Bonifaciu al VIII-lea: papa este *altissimus super omnes*. Ca și Vicar al lui Cristos și reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, el reprezintă prima persoană a lumii. *Plenitudo potestatis* îi conferă puterea să decidă deasupra sau chiar împotriva normelor canonice. *Omnia possum et ita volo* reprezintă o frază pronunțată atunci când a intenționat să treacă deasupra normelor pronunțării excomunicării, norme care cereau trei avertismente anterioare.

Cu această convingere a alegerii divine și cu puterea supremă în mână, papa intenționează să reformeze Biserica începând de la curia romană: „Ego intendo mundare ecclesiam et mundabo; istam sedem intendo primitus reformare”. Însă tocmai în cadrul acestui program, papa va declanșa conflictul fatal cu cardinalii.

Conflictul cu cardinalii se manifestă pe două planuri: pe cel al *practicii tradiționale* și în cadrul *raporturilor papă-cardinali*.

1) În cadrul *practicii tradiționale*, dezvoltată mai ales la Avignon, noul ales nu mai intenționează să ofere favoruri și beneficii cardinalilor electori. Adversar înverșunat al simoniei, alegătorilor săi nu le va oferi nici un florin, așa cum făcuseră predecesorii săi, Ioan al XXII-lea, Benedict al XII-lea, Clement al VI-lea și Urban al V-lea. Mai mult, îi amenință cu excomunicarea pe cardinalii care ar îndrăzni să practice simonia. O formă simoniacă a timpului o reprezenta aceea a

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

intervențiilor cardinalilor pe lângă papa pentru a obține beneficii pentru protejării regilor, ai principilor etc. În schimbul acestor servicii, cardinalii primeau gratificații și pensuni din partea suveranilor.

Un alt aspect al reformei grupului cardinalilor a fost acela de a reduce numărul „familiei” acestora: de la 30 sau 40 câte erau, la 14 persoane; de a reduce numărul enorm al beneficiilor (200-300 sau chiar 500), beneficii în care intrau multe ce aveau și *cura animarum*. Aceasta însemna reducerea intrărilor, slăbirea bazei economice pentru întreținerea unei numeroase „familii” și trăirea unei vieți luxoase.

În sfârșit, noul ales intenționează să-i separe pe cardinali de suverani, să-i transforme din avocați ai regilor și principilor în colaboratori ai săi. Aceasta însemna să-i priveze de pensiunile primite de la aceștia pentru serviciile făcute pe lângă curia romană.

2) Pe *planul teoretic*, dar chiar și practic, al raportului juridico-ecclesial dintre papă și cardinali, se observă tendința lui Urban al VI-lea de a-și supune cardinalii acelei „plenitudo potestatis” proprii. În mod lent, începând cu secolul al XII-lea, cardinalii, ajutați și de dreptul corporativ aplicat concepției bisericești a „Bisericii Romane” (*romana ecclesia*), își lărgiseră considerabil puterea proprie. Ei încercau să instaureze o putere oligarhică prin care să condiționeze, să constrângă chiar, deciziile papale: fără părerea pozitivă a cardinalilor, deciziile papei, pronunțate în consistoriu, erau invalide. Pentru Urban însă, deciziile erau personale, iar părerea cardinalilor avea rolul doar de a conferi acestor decizii o solemnitate mai mare. În acest fel, papa „micșora onoarea”, adică puterea cardinalilor, iar aceștia au început să se gândească cum să o micșoreze pe cea a papei. Pentru a înțelege mai bine gravitatea acestui fapt, trebuie să menționăm că, procedând astfel, papa intenționa să răstoarne întreaga practică instaurată la Avignon.

Alături de prezentarea raporturilor sale cu cardinalii, adăugăm aici și câteva informații referitoare la *relațiile promovate de Urban al VI-lea cu puterile civile*. Papa reafirmă concepția lui Bonifaciu al VIII-lea. Nu numai că intenționează să-și impună propria autoritate de cap al creștinătății, ci să se folosească de propria-i putere de a depune regi, principii și împărați și să-i înlocuiască cu alții. Cu această înaltă concepție a puterii sale, dânsul va întârzia mult timp confirmarea alegerii lui Venceslau ca rege al romanilor. Nu recunoaște sau nu ratifică tratatul încheiat între Grigore al XI-lea și Eduard al III-lea, referitor la *regalia* din regatul englez; îl consideră eretic pe acest rege deoarece împiedica libera conferire a beneficiilor eccleziastice. Tuturor principilor le cere ascultare față de Biserică, recunoașterea libertății jurisdicționale și a imunității fiscale a Bisericii, ca și drepturile primațiale romane.

2. Urban al VI-lea și structura administrativă ecleziastică

Putem să observăm la acest papă tentative sincere de reformă, dar în același timp, prin forța situațiilor, și defectele papalității avignoneze. El luptă pentru:

- evitarea cumulării beneficiilor; pentru aceasta cere să fie indicată valoarea beneficiului cerut, ca și cea a beneficiilor posedate deja;
- evitarea abuzului conferirii beneficiilor unei deținător străin de națiunea în care se afla respectivul beneficiu;
- evitarea cumulării beneficiilor pentru a împiedica absenteismul pe beneficiile care conțineau și *cura animarum*.

În același timp însă, papa menține centralismul cu ajutorul rezervelor (19 aprilie 1378). Menține fiscalismul; mai mult, îl face mai dur decât era, pedepsindu-i canonic pe cei care întârziu cu plățile taxelor. Papa ia această măsură constrâns fiind și de necesitatea de a crea o curie *ex novo*, trebuind să suplinească pierderile cauzate de teritoriile trecute sub „ascultarea clementină”, ca și evaziunilor fiscale. Pe scurt, papa încearcă o reformă a aparatului administrativ-financiar, însă necesitățile financiare accentuează defectele deja existente.

XLVIII.

ÎNCEPUTUL SCHISMEI OCCIDENTALE

Invaliditatea (adevărată sau falsă) a alegerii lui Urban al VI-lea putea fi eliminată printr-o nouă alegere a lui Prignano, variantă care, însă, nu va ajunge să fie pusă în practică.

1. Rebeliunea cardinalilor

Nu numai dubiul ce plana asupra validității alegerii papei i-a determinat pe cardinali să se distanțeze de noul ales. Nemulțumiri și murmure, deziluzii pentru beneficiile sau promovările respinse au început să se facă simțite în rândurile cardinalilor încă de la începutul lunii mai. Toate acestea au cauzat o diviziune între dâșii. Cei francezi s-au împărțit în două tendințe: extremiștii care voiau cu orice preț să scape de papa, și alții, mai moderați sau nedeciși. Italienii se opun măsurilor extremiste și formulează diferite propuneri de aplanare a conflictului.

1.1. Etapele principale

– *sfârșitul lui iunie*: cardinalii francezi se stabilesc la Anagni; italienii rămân cu papa;

– *16 iulie*: pe cheltuiala cardinalilor, mercenarii „bretoni” îi înving pe romani la podul Salario; cardinalii francezi îi invită pe cei italieni să vină la Anagni (20 iulie);

– *tratative între Urban al VI-lea și cardinalii rebeli*; papa tratează de la Tivoli, excluzând soluțiile propuse: abdicare, alegerea (sau numirea) unui coadiutor sau a mai multor coadiutori care să-l ajute în guvernare. Această propunere reprezenta un mod de a-l considera incapabil și de a rezolva problema fără a se ajunge la schismă. La început, cardinalii italieni propun realegerea lui Urban și suportarea modului său de conducere. Pe data de 5 august, ei propun convocarea unui conciliu, propunere pe care francezii o resping.

– *2 august*: la Anagni, cardinalii francezi publică o relatare parțială a alegerii din 8 aprilie și-i cer papei să abdice, deoarece nu este un papă adevărat; mai mult, este un „anticrist, apostat și tiran”.

– *9 august*: în mod solemn, în catedrala din Anagni, papa este declarat „excomunicat”, un „intrus în papalitate” și le este prezentat tuturor ca atare; i se cere din nou să abdice pentru a nu cădea în

TEME DE ISTORIE A BISERICII

pedepse canonice și mai grave. Această declarație a cardinalilor este trimisă principilor cu scrisoarea *Urget nos Christi caritas* din 20 august.

1.2. De acum înainte, intră în joc forțele politice

Ludovic de Anjou le cere cardinalilor să pună capăt „văduviei” Bisericii. Decizia lui reprezenta urmarea unui lung schimb de scrisori cu cardinalii. *Carol al V-lea* al Franței se arată mai prudent, deoarece canonistii, teologii și prelații consultați de dânsul nu i-au sugerat o linie precisă de acțiune; totuși, nu era exclusă soluția unui conciliu. *Ioana I-a de Neapole* rămâne neutră și nu pune nici un obstacol acțiunilor în curs. Un astfel de atașament îi permite lui *Onorato Caetani* să găzduiască la *Fondi* 13 cardinali care, pe 27 august, părăsesc *Anagni*. Cei trei cardinali italieni (*Orsini*, *Corsini* și *Brossano*) tergiversează, dar apoi cedează în fața colegilor francezi, deoarece aceștia le-au propus ocuparea scaunului papal. Ei sosesc la *Fondi* pe 15 septembrie. Însă, deja cu 3 zile, înainte se decisese ca tiara papală să i se încredințeze lui *Robert de Geneva*.

– 18 septembrie: *Urban al VI-lea* creează (prea târziu) 29 de cardinali, între care erau și doi francezi.

– 20 septembrie: Cardinalii francezi, împreună cu cel spaniol *De Luna*, îl aleg pe *Robert de Geneva*. Italienii, simțindu-se trădați, nu participă la vot. Astfel începe *schisma*. Pe 31 octombrie, noul ales, antipapa *Clement al VII-lea*, este încoronat în prezența trimișilor reginei *Ioana de Neapole*.

Robert de Geneva, în vârstă de 36 de ani, frate al contelui de *Geneva*, văr al împăratului *Carol al IV-lea*, înrudit cu regele Franței, educat, bun conducător al trupelor, avea astfel, spre diferență de *Urban al VI-lea*, toate calitățile dorite de cardinalii rebeli. Dată fiind situația și ca un bun conducător de armată, *Robert* intenționează să cucerească *Roma*, însă este învins mai întâi la *Carpineto* (februarie 1379) și apoi la *Marino* (aprilie). Fuge la *Neapole*, unde este primit în triumf de regina *Ioana*. Poporul însă îl respinge. De aceea, trebuie să părăsească *Italia*. La 20 iunie 1379 ajunge la *Avignon*. Astfel, eșua prima tentativă de înlăturare a schismei prin forță. Astfel de tentative vor mai avea loc în viitor, rezultatul însă va fi același.

Între timp, națiunile creștine începeau să se divizeze: Statul papal, *Ungaria*, *Polonia*, țările scandinave, *Anglia*, *Irlanda* și *Corsica* vor rămâne cu papa *Urban al VI-lea*; regatul de *Neapole*, *Franța*, *Spania* și *Scotia* se vor alătura lui *Clement al VII-lea*. *Portugalia* va fi mai întâi cu *Clement*, apoi cu *Urban*. Pe teritoriul imperiului german, adeziunea pro-urbană și cea pro-clementină variază de la o regiune la alta. Această

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA
delimitare a azeziunii pentru papa Urban sau pentru antipapa Clement
se va contura pe parcursul a aproximativ 11 ani.

2. Motivele azeziunii pentru Roma (Urban al VI-lea) sau pentru Avignon (Clement al VII-lea)

2.1. Ascultarea clementină

Ludovic de Anjou și fratele lui, Carol al V-lea al Franței, au avut un rol important atât în declanșarea schismei, cât și în crearea „ascultării avignoneze”. Nu ei au avut inițiativa acestei schisme, ci cardinalii; totuși, ar fi fost foarte dificil pentru aceștia să ajungă la această decizie fără sprijinul moral, financiar și militar (ordinele date mercenarilor bretoni din Toscana și Umbria) oferit de cei doi suverani. Acest ajutor este oferit indirect (prin Onorato Caetani și Ioana de Neapole). După alegerea lui Clement, ei îl vor sprijini prin toate mijloacele posibile: financiare (Carol al V-lea le va oferi 20.000 de florini, iar Ludovic de Anjou, 35.000 de franci), diplomatice și propagandistice. Motivele? Nu le putem afla din documentele oficiale, deoarece acestea repetă doar rațiunile cardinalilor schismatici. Între motivele probabile intră rudenii lui Ludovic de Anjou cu familia conților de Geneva; reședința de la Avignon, cu a cărei abandonare curtea regală nu putea să se liniștească după ce încercase să împiedice decizia lui Grigore al XI-lea de a se transfera la Roma. Celelalte națiuni „clementine” au aderat la schismă pentru motive politice (alianțe, înrudiri, clientelism) și mai puțin pentru motive juridico-bisericești (invaliditatea alegerii lui Urban al VI-lea), chiar dacă, în unele cazuri, aceste motive au putut să aibă o anumită influență (Castilia). Alături de cauzele politice se află cele de natură politico-bisericească: favorurile acordate de papii avignonezi diferiților suverani (Clement al V-lea concede lui Carol al V-lea decima timp de trei ani și numirea a 100 de beneficii). Să nu uităm apoi beneficiile date de papi persoanelor Bisericii, beneficii pe care aceștia le-ar fi pierdut dacă suveranii ar fi trecut la o altă ascultare; recompensele promise și apoi acordate ecleziasticilor care se angajaseră în propaganda pentru recunoașterea lui Clement al VII-lea (pălării de cardinal, privilegii acordate diecezelor etc.).

2.2. Ascultarea urbană

Azeziunea împăratului *Carol al IV-lea și a fiului său Venceslau* este dictată de motive bisericești. Urban al VI-lea le trecuse cu vederea unele greșeli. Rațiunile politice au o mică importanță în decizia *Angliei*, deoarece atât curtea regală, cât și persoanele Bisericii nu se ocupă prea

TEME DE ISTORIE A BISERICII

mult cu analiza motivelor juridice ale alegerii, cât mai mult cu analiza refuzului cardinalilor de a accepta reforma bisericească voită de Urban. Ei văd motivele profunde ale rebeliunii lor în neacceptarea acestei reforme. La *Florența* par să prevaleze rațiunile validității alegerii lui Urban, alegere care este apărută în mod decis, chiar dacă este acceptată ideea unui conciliu pentru găsirea unei soluții definitive. Acceptarea validității alegerii provine și din soluțiile acestui „casus” oferite de juriști italieni de faimă internațională: Giovanni da Legnano (Bologna), Baldo degli Ubaldi (Perugia), Bartolomeo da Saliceto (Bologna), juriști care se pronunțaseră în favoarea validității alegerii. *Rațiunile politice* prevalează în Carlo di Durazzo, în baronii sicilieni (până în 1392), ca și în regii portughezi.

3. Schisma în corpul ecleziastic

Episcopatul. Nu lipsesc excepțiile acelor episcopi care, într-o națiune clementină, sunt urbani, iar într-o națiune urbană, sunt clementini. Acest aspect se verifică în primii ani ai schismei sau atunci când o țară își schimbă ascultarea. Cu timpul, în cadrul națiunilor, episcopatul se adaptează deciziilor propriilor principii. Situația este mai puțin clară în regiunile de graniță dintre Franța și imperiu, unde se verifică numiri duble de episcopi, fapt care atrage lupta pentru cucerirea efectivă a episcopatului, luptă care nu exclude violența. Exemple pot fi aduse începând cu Elveția și până în Belgia (Flandra).

Ordinele călugărești. Schisma își are efectele mai ales în cadrul ordinelor mendicante, care sunt centralizate și împărțite în provincii circumscrise de granițele națiunilor.

Franciscanii, care sunt cei mai numeroși și mai răspândiți, se împart în două generalate, iar după conciliul din Pisa (1409), în trei. Ministrul general Leonardo de Rossi (un neapolitan), probabil la cererea Ioanei de Neapole, aderă la Clement. Urban al VI-lea îl numește vicar general pe Ludovico Donati; va fi ales Ministru General în 1379 și cardinal doi ani mai târziu. Însă diviziunea provinciilor nu o urmează pe cea teritorială a generalatelor. În afară de provinciile Franței, Scoției și Spaniei, la Clement aderă provinciile de Genova, Milano, Umbria și Germania meridională. Ulterior, în acestea din urmă se va verifica o altă diviziune: fiecare avea doi provinciali cu proprii subalterni. Papii, pentru a și-i menține fideli, le-au conces multe privilegii personale mai ales în ceea ce privește ascultarea și sărăcia, contribuind astfel la decăderea lor religioasă.

Mai degrabă sau mai târziu, și *dominicanii* vor ajunge la doi sau chiar trei Maeștri Generali. Pentru Clement se vor declara provinciile

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

de Castilia, Aragon, Tolosa și Franța. Pentru Urban vor rămâne celelalte, ca și o parte a conventurilor din Aragon, aceasta până când regele nu le va impune ascultarea clementină. În Italia, din impunerea ducelui de Savoia, vor trebui să adere la Clement unele conventuri din Piemont și cele din partea superioară a Lombardiei. Decadența religioasă (sărăcia, viața comună, studiul și predica) se va accentua în ascultarea clementină. În cadrul celeilalte ascultări, se verifică acțiunea de reformă stimulată de ecaterinieni (urmașii sfintei Ecaterina de Siena) și de Raimondo de Capua, Ministrul General al Ordinului. În conventurile elvețiene asistăm și la alungarea fraților clementini din partea celor urbani.

Augustinienii, din cauza configurației geografice a provinciilor, vor simți mai puțin efectele schismei. Un număr de 18 provincii se găsesc în cadrul ascultării clementine (4 în Spania, 2 în Franța), iar 18, în cea urbană (□ din provincii erau în Italia). După dispariția Ioanei de Neapole de pe scena politică neapolitană, în Italia adeziunea urbană va deveni din ce în ce mai compactă. Iar în cadrul acestei ascultări urbane va începe reforma ordinului, la fel cum se va verifica cu dominicanii. După conciliul din Pisa, ordinul nu se va împărți în trei generalate; dimpotrivă, se va ajunge la unificarea lui grație priorului general al ascultării avignoneze care devine General al întregului ordin până în 1418.

Nici *Carmeliții* nu vor cunoaște împărțirea în trei generalate. Schisma va împarte ordinul în două. Fiecare din cele două generalate va respecta organizarea și viața structurală a ordinului: proprii provinciali, propriile capitluri generale, propria legislație. Conciliul din Pisa readuce unificarea ordinului, întrucât Alexandru al V-lea îl numește pe Jean Legros (Grossi) prior general al întregului ordin. Acesta este reconfirmat de capitlul general de la Bologna, din 1411. În această funcție va rămâne timp de 20 de ani († 1437).

O situație identică o găsim în rândul *cistercinilor*, legați de Cîteaux, chiar dacă nu au o structură întrutotul centralizată. Nu se pot ține obișnuitele capitluri anuale de la Cîteaux, iar Urban al VI-lea autorizează capitluri naționale și internaționale autonome de Cîteaux. Din punct de vedere juridic, aceasta era posibil deoarece majoritatea mănăstirilor din afara Franței erau afiliate centrului de la Clairvaux și Morimond. Consecințele negative au venit, ca și pentru alte ordine, din privilegiile acordate de papi pentru a-și păstra fidelitatea diferitelor mănăstiri, fapt care a cauzat, implicit, decadența lor religioasă. Conciliul din Konstanz a trebuit să remedieze aceste măsuri papale (sesiunea 43, bulele *Attendentes* și *Quoniam beneficia* din 23 martie 1418). În diferite mănăstiri cu caracter monahal, situația a devenit și

TEME DE ISTORIE A BISERICII

mai gravă prin alegerea a doi abați, alegere căreia i-au urmat diviziunea și luptele interne în cadrul comunității.

4. Conciliul ca și cale de rezolvare a schismei

4.1. „Via facti” – tentativele

Primele încercări de refacere (sau păstrare?) a unității bisericești au fost cele ale forței și violenței. Nu după mult timp, va fi propusă soluția cruciadei.

Clement al VII-lea, conducător de trupe, va încerca să cucerească Roma cu ajutorul mercenarilor bretoni (februarie, aprilie 1379). Probabil că a avut loc și o încercare de asasinare a papei, prin înveninare. Între 1382-1383, antipapa de la Avignon încearcă din nou metoda politico-militară, creând regatul de Andria (statul pontifical fără Lazio) pentru Ludovic de Anjou, căruia i se acordă și coroana regatului de Neapole. După unele succese în Puglia, Ludovic moare (20.09.1384), ieșind astfel din competiție.

Urban al VI-lea predică cruciada împotriva lui Clement și a susținătorilor acestuia (Onorato Caetani etc.). Când Ioana îl adoptă pe Ludovic de Anjou pentru succesiunea la tron, Urban îl opune pe Carlo de Durazzo, care cucerește Neapole, o face prizonieră și o ucide pe Ioana. Când Ludovic sosește în regat, Carlo ia Crucea și pornește la luptă. Soluția cruciadei a fost încercată și în Flandra împotriva Franței clementine. O altă cruciadă este încercată în Castilia. Însă și aici, ca peste tot de altfel, soluția cruciadei nu a dat nici un rezultat. Astfel, *via facti* nu a îndepărtat schisma.

4.2 „Via concilii” și refuzul ei

Înainte ca, în primele luni ale lui 1394, Carol al VI-lea al Franței să analizeze „via” cea mai potrivită pentru îndepărtarea schismei, cardinalii italieni Orsini, Corsini și Brossano au propus deschiderea unui conciliu pentru verificarea validității alegerii din 8 aprilie (august 1378). Cardinalii francezi, ca și cardinalul spaniol De Luna, resping propunerea. Mai târziu, între 1378 și 1380, patru cardinali (Flandrin, Ameilh, Sortenac, Barrière) și doi dominicani au scris diferite tratate pentru a demonstra că, din punct de vedere juridic și ecleziologic, conciliul nu putea fi convocat; mai mult, era inutil pentru a rezolva problema. *Juridic*, ei afirmă: conciliul poate fi convocat doar de papă, exclusă fiind astfel orice altă autoritate bisericească sau laică. Conciliul este inutil deoarece are o putere doar consultativă, și nu deliberativă; pe lângă aceasta, nu poate judeca ceea ce au făcut cardinalii în conclav,

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

deoarece nici o normă nu-i concede o astfel de facultate. *Ecleziologic*, cei care pretind conciliul, identificând cardinalii cu *Romana Ecclesia* și aceasta cu *Ecclesia universalis*, negreșelnică în problemele de credință, pretind că toți trebuie să creadă *de necessitate salutis* cele afirmate de cardinali referitor la adevăratul papă.

Împotriva acestor teze, Konrad de Gelnhausen și Henrich de Langenstein (1380-1381) afirmă: *juridic*, conciliul este posibil, mai mult, necesar din punct de vedere moral, deoarece ne găsim într-o stare de necesitate, când legea încetează sau când trebuie aplicată epichia. Din acest motiv, conciliul poate fi convocat de o autoritate inferioară papei. *Ecleziologic*, ei afirmă că numai conciliul, ca și reprezentant al Bisericii universale, este negreșelnic în credință, ceea ce nu se verifică pentru papă și cardinali, care pot cădea în erezie. Atunci când papa nu există (este eretic sau a decedat), conciliul, pentru actele sale, primește puterea direct de la Cristos, ceea ce face ca actele sale să fie valide. Aceste teze au ajutat Conciliul din Konstanz să readucă unitatea în Biserică.

5. Poziția Conciliului din Konstanz față de John Wyclif și Jan Hus

John Wyclif (1330-1384) fusese în centrul controverselor, al luptelor și al condamnărilor doctrinale din țara sa, Anglia, unde predicase o reformă radicală, fundamentând-o pe o ecleziologie neclară și pe alte erori cu caracter sacramental, ca și pe contestarea structurii ierarhice a Bisericii. Inspirase, dacă nu chiar cumva organizase, pe acei „preoți săraci” predicatori; probabil a avut un rol indirect și în revolta din 1381. Din gândirea sa se inspira grupul încă activ al Lollards-ilor de la Oxford.

La Konstanz, conciliul va pronunța *trei condamnări*:

- condamnarea a 45 de propoziții cu decretul *Fidem catholicam* din sesiunea a VIII-lea (04.05.1415), ca și condamnarea a două cărți: *Dialogus* și *Trialogus*;

- condamnarea persoanei sale (nu va fi condamnat înainte de a muri): eretic nepocăit. Trupul este exhumat din cimitir și ars, iar cenușa, răspândită în cele patru vânturi (decretul *Insuper* din aceeași dată);

- condamnarea, o parte în această sesiune, o parte în sesiunea 15 (06.07.1415), a 260 de propoziții, din care au fost citite 58.

Cenzura nu se referă la fiecare propoziție în parte, ci este pronunțată în mod generic: „în mod notoriu eretice, temerare, eronate, necatolice etc.” (sesiunea a VIII-a, *Fidem catholicam*).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Jan Hus (1369-1415), boem care suferise influența ideilor lui Wyclif, datorită relațiilor culturale stabilite între Boemia și Anglia, între Oxford, unde studiase Ieronim din Praga, și acest oraș. La acestea adăugăm raporturile politice (căsătoria Anei, sora lui Venceslau, cu Richard al II-lea – 1399). Preot integru, reformator și naționalist cu tendințe antigermene, predicator convingător, își ridicase împotriva ierarhia bisericească, ca și pe principii, la care îi adăugăm pe nominaliști. În verva lui oratorică repeta erorile lui Wyclif. Doctrina sa înclină nu numai spre realismul filozofic, dar și spre eclezologia wyclefiană, fără însă a-i repeta literal erorile. O eroare gravă este susținută cu toată claritatea: negarea primatului petrin și originea imperială a puterii papale în Biserică. Cele 30 de propoziții condamnate în mod general la Konstanz (sesiunea a XV-a, *Quia teste veritate*; bula *Inter cunctas* a lui Martin al V-lea) au fost extrase din lucrarea sa *De ecclesia* și din alte opusculi. În context, însă, aceste lucrări au un aspect mai puțin eterodox.

Hus obține un salvconduct de la regele Sigismund, pentru a se îndrepta spre Konstanz. Conciliul însă îl arestează înainte de a fi judecat, obligându-l pe Sigismund să cedeze. Are posibilitatea să se apere. Hus cere să i se demonstreze erorile pe baze scripturistice, negând faptul că susținuse erorile atribuite propozițiilor condamnate sau că aceste propoziții ar avea un conținut eronat. Conciliul îl pune în alternativă: sau retractează, sau este condus la supliciu. Hus refuză. Părăsit de împărat, este condamnat, degradat, încredințat puterii seculare, care îl trimite la rug. Moare recitând Crezul (sesiunea a XV-a, 06.07.1415). Data morții sale va deveni sărbătoare națională a Boemiei.

În condamnarea acestuia se amestecă motive politice, filozofice, naționaliste, omenești (adversari personali) și antireformiste. Procesul său nu a fost nici complet și nici imparțial.

XLIX.**CONCILIUL ECUMENIC DIN KONSTANZ (1414-1418)****1. Preliminarii³¹⁷**

După eșecul sinodului din Pisa, în urma căruia, în loc de doi papi, erau acum trei, neștiindu-se care este cel adevărat, situația devenise total insuportabilă. Dificultățile cele mai mari în refacerea unității Bisericii nu veneau atât din partea antipapilor, cât mai mult din situațiile și conjuncturile politice, ce nu favorizau nicidecum o refacere a unității bisericești.

După diferite tentative făcute de Ioan al XXIII-lea de convocare a unui conciliu, regele Sigismund al Germaniei (1410-1437) anunță convocarea unui conciliu la Konstanz, pentru data de 1 noiembrie 1414. Acesta nu a putut fi inaugurat la data stabilită. La 9 decembrie, Ioan al XXIII-lea, pe care Sigismund îl considera adevăratul papă, emană bula de convocare. Pontiful roman Grigore al XII-lea a fost invitat la conciliu mult mai târziu. Mai rămânea de convins Benedict al XIII-lea, care acum se afla la Perpignan, și nu voia nicidecum să participe la conciliu, convins fiind că el este papa legitim.

O delegație formată din regele Ferdinand de Aragon, ambasadori ai Castiliei, Franței și Germaniei ajung aici, ducând cu dânsul lungi și dificile tratative (iunie-septembrie 1414). Însă atât Benedict, cât și susținătorii săi spanioli nu cedează. Unii ambasadori ai lui Ioan al XXIII-lea și ai regelui de Aragon au fost trimiși la Sigismund pentru a-i propune o întâlnire între Benedict, Ferdinand și regele german. Astfel, primul pas era făcut. De acum, totul depindea de disponibilitatea statelor de a participa la conciliu. Pentru realizarea acestui scop, Sigismund și-a pus în joc tot talentul politico-diplomatic.

Dificultatea cea mai mare era reprezentată de ostilitatea dintre Franța și Anglia și politica schimbătoare a regiunii Bourgogne. El se străduiește, în primul rând, ca ostilitatea dintre ele să nu se transforme în război, pentru ca astfel să poată începe lucrările conciliului. Apoi, odată început, să împiedice forțele participante să părăsească conciliul înainte să-și încheie lucrările. Prin diplomație și tactica de a amâna lucrurile, el obține ambele rezultate. Menționăm că la conciliu a fost invitat să participe și împăratul bizantin Manuel. Ioan al XXIII-lea îl consideră ca o continuare a celui din Pisa și era convins că aici toți vor fi

³¹⁷ J. ALBERIGO – J.A. DOSSETTI, ed., *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna 1973³, 403-451.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

de partea sa. Pentru siguranță, se aliază cu ducele Friedrich de Austria și cu margravul din Baden. Pe data de 28 octombrie, sosește la Konstanz, iar pe 5 noiembrie, inaugurează în mod solemn deschiderea lucrărilor.

La început, numărul participanților este destul de mic, deoarece așteptau să vadă dacă într-adevăr conciliul poate începe, pentru ca apoi să se prezinte. În noaptea de Crăciun sosește și împăratul Germaniei. Începând cu primele zile ale anului următor, numărul participanților crește vertiginos. Sosesc cardinali, arhiepiscopi și episcopi, abați, generali ai ordinelor, marii maeștri ai ordinelor cavalierești, profesori de teologie și drept canonic, ambasadori ai regilor și principilor etc. În număr impresionant sunt prezenți laicii: principi, conți și alți nobili germani.

În cadrul dezbaterilor, sunt abordate toate problemele importante ale timpului. În cei trei ani și jumătate se țin 45 de ședințe solemne, sute de întruniri generale, sute de ședințe ale națiunilor și ale diverselor comisii. Conciliul este prezidat de Ioan al XXIII-lea și apoi de Martin al V-lea.

2. Refacerea unității Bisericii

Am menționat deja convingerea lui Ioan al XXIII-lea de a fi reconfirmat ca papă. Aproape întreaga Italie se distanțase de Grigore al XII-lea, și apoi italienii constituiau aici majoritatea părinților conciliari. Însă, deja la puține luni de la deschidere, atmosfera se schimbase. Pentru a-i împiedica pe italieni să se impună ca majoritate, englezii, germanii și francezii reușesc să impună votarea nu pe membri participanți, ci pe națiuni, adică fiecare din cele „patru națiuni conciliare”, independent de numărul membrilor, să nu aibă decât un vot; al cincilea trebuie să-l aibă colegiul cardinalilor. Această votare pe națiuni a existat numai la Konstanz și nu înseamnă că aici a apărut principiul naționalității. Națiunile conciliare, similare în acest sens cu „națiunile” universităților medievale, reprezintă grupări create numai din motive politice, corpuri consultive și deliberative ce pot să cuprindă diferite naționalități. „Națiunea conciliară” germană îi cuprinde, alături de germani, pe scandinavi, polonezi, cehi, unguri, croați și dalmățieni; cea engleză și pe scoțieni și irlandezi.

Problemele pe care conciliul trebuie să le dezbată sunt sintetizate de contemporani într-o formulă lapidară: *causa unionis, reformationis, fidei*, iar aceste trei obiective au reprezentat într-adevăr preocuparea de bază a conciliului. Refacerea unității reprezintă tema cea mai urgentă și mai importantă. Atât Ioan al XXIII-lea, cât și susținătorii lui italieni veniseră aici cu intenția de a face să fie aprobate deliberările de la Pisa

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

împotriva lui Grigore al XII-lea și Benedict al XIII-lea și, deci, de a dizolva conciliul. Planul lor ar fi avut un sens doar dacă toate statele ar fi aprobat un atare proiect, fapt care era puțin probabil. Chiar dacă legitimitatea papei pisan și a alegerii lui Ioan al XXIII-lea era recunoscută de marea majoritate, se profila convingerea că unitatea Bisericii nu putea fi recuperată decât prin retragerea papei pisan și a celor doi depuși în sinodul anterior. Acesta era proiectul atât al lui Sigismund, cât și a celei mai mari părți a națiunilor. Deja la puțin timp după Crăciun, părinții conciliari ridică primele acuze împotriva lui Ioan, a cărui conduită nu era întrutotul ireproșabilă. Își dă seama atunci că șansele sale sunt destul de reduse și se declară pregătit să renunțe, cu anumite condiții, bineînțeles. În secret, deja concepea un plan de fugă, de abandonare secretă a conciliului. Pe 20 martie 1415, fuge travestit, încălecând „uff ainem klainen rösly” (pe un căluț). Sub protecția ducelui Friedrich de Tirol, se îndreaptă spre Schaffhausen; ajunge apoi la Freiburg și de aici la Rin, unde pe celălalt mal îl așteptau cavalerii burgunzi.

Ioan era cel care convocase conciliul. Părăsindu-l, întrunirea trebuia să se dizolve? Se părea că acesta va fi rezultatul. Mulți dintre susținătorii săi îl urmează, inclusiv opt cardinali. Acestea sunt zile decisive în care este în joc acel „a fi sau a nu fi” al conciliului, adică refacerea sau nu a unității Bisericii. De frica jafurilor, comercianții locali și cei străini își baricadează casele, iar primarul orașului îi cheamă pe toți la arme. Situația începe să capete aspecte dramatice, fatale chiar. Salvarea vine de la regele Sigismund. Împreună cu contele Palatinatului, Ludovic, traversează călare orașul și „tuturor schimbătorilor de bani, italieni sau nu, tuturor bodegarilor și comercianților, tuturor Cardinalilor și domnilor, poruncindu-le în sunetul trâmbițelor și strigând cu propria-i gură ca niciunul să nu părăsească orașul” (Ulrich von Richenthal).

În această atmosferă ce atinge paroxismul dramaticității, cancelarul universității din Paris, Ioan Gerson, într-un mare discurs ținut pe 23 martie, prezintă teoria conciliară și consecințele ei pentru situația concretă. Orice membru al Bisericii trebuie să presteze ascultare conciliului ecumenic, inclusiv papa. Este adevărat că un conciliu nu poate abolii plinătatea puterilor papale; poate însă să le limiteze atunci când binele Bisericii o cere. Legătura lui Cristos cu Biserica este indisolubilă, nu însă și cea a papei cu dânsa. Acestea sunt ideile fundamentale pe care, în data de 6 aprilie, conciliul le exprimă în faimosul decret *Sacrosancta*: conciliul ecumenic reunit la Konstanz reprezintă întreaga Biserică; puterea lui îi vine imediat de la Cristos; toți, chiar și papa, îi datorează ascultare în materie de credință, de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

unitate a Bisericii, de reformă în cap și în membre³¹⁸. O parte din cardinali sunt împotriva acestor idei. Petru d'Ailly, cel mai renumit cardinal francez, nu participă la ședința promulgării decretului, iar colegul și compatriotul său Fillastre refuză să-i dea citire. Cu toate aceste opoziții, el este aprobat de conciliu.

După proclamarea decretului urmează procesul împotriva papei ce fugise. Pe 17 mai, Ioan al XXIII-lea este făcut prizonier la Radolfzell; este adus la Konstanz și depus în a douăsprezecea ședință solemnă din 29 mai. Acceptă sentința conciliului, însă, până în 1419, rămâne în paza contelui Palatinatului. Împotriva lui sunt adunate în grabă 70 de acuze, una mai gravă ca cealaltă. Mai mult decât conținutul și adevărul sau neadevărul lor, ceea ce este clar e dorința de a-l depune printr-o procedură grăbită, nejuridică.

El nu era mai bun, dar nici mai rău decât contemporanii săi... Când însă în conciliul din Konstanz trebuie să cadă victimă a aspirațiilor de unitate a popoarelor creștine, i s-au atribuit toate vinovățiile și păcatele timpului, pentru a-l putea depune din oficiul său cu o aparență de drept. În acest fel, el trebuia să fie îndepărtat pentru a lăsa locul la un cârmaci fidel și experimentat³¹⁹.

După depunerea lui Ioan al XXIII-lea, mai rămâneau ceilalți doi papi. La puțin timp de la deschiderea conciliului, sosesc trimișii lui Grigore al XII-lea, care acum era abandonat de toți. Stema lui este dată jos din locuința unde erau cazați delegații săi, după care urmează o discuție aprinsă pe tema retragerii celor trei papi. Grigore nu putea participa la un conciliu convocat de Ioan al XXIII-lea; era absolut necesar ca el însuși să-l convoace. Pe 4 iulie, în cadrul celei de-a XIV-a ședință

---

³¹⁸ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, 385: „Haec sancta synodus Constantiensis generale concilium faciens, pro exstirpatione praesentis schismatis, et unione ac reformatione ecclesiae Dei in capite et membris fienda, ad laudem omnipotentis Dei in Spiritu sancto legitime congregata, ad consequendum facilius, securius, uberius et liberius unionem ac reformationem ecclesiae Dei ordinat, diffinit statuit, decernit et declarat, ut sequitur. Et primo declarat, quod ipsa in Spiritu sancto legitime congregata, generale concilium faciens, et ecclesiam catholicam militantem repraesentans, potestatem a Christo immediate habet, cui quilibet cuiuscumque status vel dignitatis, etiam si papalis exsistat, obedire tenetur in bis quae pertinent ad fidem et exstirpationem dicti schismatis, ac generalem reformationem dictae ecclesiae Dei in capite et membris. Item, declarat, quod quicumque cuiuscumque conditionis, status, dignitatis, etiam si papalis exsistat, qui mandatis, statutis seu ordinationibus, aut praeceptis huius sacrae synodi et cuiuscumque alterius concilii generalis legitime congregati, super praemissis, seu ad ea pertinentibus, factis, vel faciendis, obedire contumaciter contempserit, nisi resipuerit, condignae poenitentiae subiiciatur, et debite puniatur, etiam ad alia iuris, si opus fuerit, recurrendo”.

³¹⁹ G. ERLER, *Dietrich von Nieheim*, Leipzig 1887, 341; 384.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{ai} CLEMENT AL V-LEA

solemnă, cardinalul său, Giovanni Dominici, convoacă conciliul. Urmează apoi protectorul său, Carlo Malatesta din Rimini, care dă citire documentului prin care papa își dă demisia. Conciliul îl numește episcop cardinal de Porto, unde va muri după doi ani.

Toată această procedură corespundea cu ceea ce se stabilise înainte de către forțele politice. Realizându-se astfel unificarea ascultării pisane cu cea romană, mai rămânea de rezolvat îndepărtarea lui Benedict al XIII-lea și recuperarea susținătorilor săi spanioli și francezi. După ce aceștia din urmă îl vor părăsi, el se transferă în teritoriul regelui de Aragon. Însoțit de o delegație a conciliului, Sigismund îl vizitează la Perpignan, în iulie 1415. În zadar încearcă regele să-l convingă să abdice; el se consideră legitim ca papă. Însă, după scurt timp, înțelege că unica posibilitate ce-i rămâne este să renunțe; cu puțini aderenți, se retrage în fortăreața Peñíscola, unde declară: „Aici este arca lui Noe, adevărata Biserică”. Aici va rămâne până la moarte (1423), considerându-se unicul succesor legitim al lui Petru. Cu tratatul din Narbonne din 13 decembrie 1415, și statele iberice (Aragon, Castilia, Navarra și Portugalia) sunt câștigate pentru cauza conciliului. ^{ai} în acest caz, ca și în cel al celorlalți doi depuși, constatăm primatul și victoria planurilor politice pentru cauza conciliului, forțe care recunosc legitimitatea acestuia. Însă a fost nevoie de aproape doi ani până când toate statele iberice să fie reprezentate la Konstanz ca a cincea națiune conciliară. În ședința a XXXVII-a din 26 iulie 1417, Benedict al XIII-lea este depus, după ce, într-o lungă dezbateră anterioară, îi fuseseră imputate 90 de acuze.

Cu unirea politică a celor trei „ascultări”, calea pentru alegerea unui nou papă era deschisă. Însă, pe tot parcursul verii anului 1417, discuțiile aprinse dintre participanți nu reușesc să stabilească dacă precedența trebuie dată reformei Bisericii, reformă pe care apoi noul ales trebuie să se angajeze s-o respecte și s-o promoveze (așa cum susțin germanii și englezii), sau întâi trebuie ales noul papă. Adepții acestor două propuneri rămân atât de fermi pe propriile poziții încât se pare că lucrările conciliului nu pot nicidecum înainta; mai grav, există pericolul real ca întrunirea conciliară să eșueze. Ieșirea din impas vine din partea englezilor care cedează la punctul lor de vedere (primatul reformei), iar germanii, văzându-se singuri pe poziție, cedează și ei. Vărul regelui Angliei, episcopul de Winchester, reușește să impună un compromis: alegerea papei va avea loc imediat, însă înainte de aceasta vor fi publicate decretele de reformă deja pregătite, iar din însărcinarea conciliului, noul ales va trebui să le ducă la îndeplinire.

Din cele cinci decrete de reformă aprobate pe 9 octombrie 1417, cel mai important este decretul *Frequens*, care stabilește conciliul ecumenic

TEME DE ISTORIE A BISERICII

ca o instituție stabilă în Biserică, adică un fel de parlament permanent, o instanță de control a papalității. Trebuie să înțelegem această noutate absolută nu numai ca o exprimare a unei tendințe de control a papalității. În mentalitatea scrierilor timpului se constată o convingere larg răspândită: fără conciliu (considerat ca organ suprem al Bisericii), reforma acesteia este imposibilă. Următorul conciliu, afirmă decretul, va trebui să aibă loc după cinci ani, iar după șapte ani de la închiderea lucrărilor acestuia va fi convocat un altul; apoi, din zece în zece ani, va fi convocat mereu un nou conciliu. Ca și votarea pe națiuni, și această noutate nu va deveni o practică a Bisericii.

Referitor la alegerea papei, francezii au o propunere, printre altele dezbătute anterior. Papa, ca și cap al Bisericii universale, în sfârșit reunită, trebuie să fie ales de colegiul cardinalilor și de șase reprezentanți din cele cinci națiuni, adică majoritatea de două treimi trebuie să fie realizată nu numai în colegiul cardinalilor, ci și în cadrul reprezentanților fiecărei națiuni. Pe data de 8 noiembrie, cei 53 de electori intră în conclav. În stradă, pe toată durata alegerii, se cântă *Veni creator Spiritus*, în cadrul unor procesiuni în care se implora alegerea papei și reunificarea Bisericii, fapt ce ne arată cât de vie era dorința de refacere a unității în sânul creștinătății. Alegerile au durat până pe 11 noiembrie, când cardinalului Otto Colonna nu-i mai lipsește decât un vot pentru a obține majoritatea de două treimi. În acest moment, prin fața sălii conclavului trecea o procesiune în care un cor de copii cântau pe mai multe voci *Veni creator Spiritus*. Emoționați până la lacrimi, alți doi cardinali își dau votul pentru Colonna, care acceptă și, de la sfântul zilei, își ia numele de Martin al V-lea. Cronicarul contemporan Ulrich von Richenthal ne spune, că înainte ca crucea procesională să reîntre în dom, „un strigăt puternic s-a auzit pe stradă: «Avem un papă, Otto Colonna». «În fața sălii apărură o mulțime de mai bine de optzeci de mii de persoane, bărbați și femei». Bucuria era justificată: Biserica avea din nou un papă a cărui legitimitate era în afara oricărui dubiu.

3. Reforma Bisericii

Reforma Bisericii nu este înțeleasă ca o schimbare generală, ci ca o restaurare a vechilor structuri. În afară de propunerile pentru îmbunătățirea vieții credincioșilor și a clerului, în viitorul conciliu trebuie revăzut textul Scripturii și al dreptului canonic; trebuie aprobate apoi sinteze de dogmatică și morală, care să fie distribuite tuturor mitropoliților și episcopilor. Lipsa acută este cea a teologilor, nu a juriștilor și canoniștilor, al căror număr este prea mare în cadrul

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

conciliilor și sinoadelor. Din cauză că în curia romană nu s-a efectuat nici o reformă serioasă, au apărut erezii, în special în Anglia și Boemia. ^ai aproape toți părinții conciliari sunt de acord că abuzurile și ereziile prezente sunt cauzate de lipsa unor concilii generale, de abandonarea vechilor canoane și de structura prevalent sinodală a Bisericii, ca și de creșterea exagerată a puterii pontificale (*plenitudo potestatis* este greșit înțeleasă³²⁰). Luxul curții papale, al cardinalilor, al episcopilor, sistemul beneficiilor, aparatul administrativ și financiar etc., reprezintă argumente predilecte ale discuțiilor, însă toate acestea rămân doar debateri de suprafață, fără a se aborda în mod serios fondul și cauza unei astfel de stări de lucruri³²¹. În ședința a 43-a din 21 martie 1418, conciliul emană, în numele papei, șapte decrete de reformă: *De exemptionibus*, *De unionibus et incorporationibus*, *De fructibus medii temporis*, *De simonia*, *De dispensationibus*, *De decimis et aliis oneribus*, *De vita et honestate clericorum*. Tot în această ședință, sunt citite și deciziile concordate de papa cu fiecare națiune. Decretele de reformă sunt aprobate *conciliariter*, iar concordatele, *nationaliter*. Aceste concordate (constituții papale), exceptându-l pe cel semnat cu Anglia, ce are o durată nelimitată, vor dura cinci ani, adică până la următorul conciliu, care va avea loc la Pavia³²². Conținutul acestor concordate: papa recunoaște alegerile episcopale și abațiale; limitarea prebendelor rezervate (veniturile în bani și natură ale clericilor; din latina târzie *praebenda*) și a indulgențelor; restructurarea plății anatelor. Aceste măsuri nu epuizează necesitatea și dorința de reformă a Bisericii. Conciliul desfășurase o activitate lăudabilă, însă, de acum, totul sau aproape totul va depinde de atitudinea papei și a succesorilor săi în raport cu decretul *Frequens*. Un punct nevralgic (obstacol) în calea reformei îl reprezentau afirmațiile conciliariste. Este adevărat că existau opinii foarte diferite, însă

---

³²⁰Papa nu are nici o putere absolută, nu este *pontifex maximus*, ci doar *primae sedis episcopus*. Începând cu Clement al V-lea, trei rele conduc în Biserică: curia, Camera apostolică și *potestas plenaria*. Un scriitor contemporan, Dietrich von Niem, care rezumă toate propunerile de reformă, repetă deseori: „Concilium ergo generale... limitet ac terminet potestatem coactivam et usurpatam papalem”. Aceasta înseamnă eliminarea sau redimensionarea tuturor acelor practici și tradiții administrative, financiare și de cancelarie care favorizează simonia și corupția. Reforma trebuie să înceapă întâi *in capite*, deoarece papa nu mai este *servus servorum Dei*, ci *dominus dominorum*.

³²¹Din acest motiv, profesorul vienez Peter von Pulka afirmă: „Mă tem că acum nu va mai fi nici o reformă serioasă”.

³²²A. MERCATI, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, I, Vatican 1954, 144-168.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

e în afara oricărui dubiu faptul că superioritatea conciliului ecumenic a fost susținută de majoritatea teologilor. Fuga lui Ioan al XXIII-lea a fost doar ocazia pentru a actualiza și stabili puterea conciliului. Tot ceea ce este în legătură cu reforma – fără conciliu nici o reformă – se îndreaptă cu claritate în această direcție, în special decretul *Frequens*³²³.

---

³²³ H. JEDIN, ed., *Storia della Chiesa*, V/2, Milano 1983³, 215.

L.

**CONCILIUL ECUMENIC DIN FERRARA-FLORENȚA
(Unirea cu grecii)**

Preliminarii. În 1389, turcii devin dominatorii Balcanilor, câștigând o strălucită victorie la Kosovo Polje. Ceea ce mai rămânea din statele cruciate din Grecia depindea acum de bunăvoința cuceritorilor. Din inițiativa lui Carol al VI-lea al Franței și a lui Sigismund al Ungariei, se formează o nouă armată de cruciați. Aceștia însă sunt învinși în bătălia de la Nicopolis din 26 septembrie 1396.

Într-o astfel de situație, împăratul bizantin Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425) vine în Europa și la Veneția, Paris și Londra încearcă să-i mobilizeze din nou pe occidentali împotriva pericolului turcesc. Peste tot însă va obține doar promisiuni. ^{ai} Dacă în acești ani Bizanțul nu va cădea definitiv în mâinile turcilor, aceasta se datorează înfrângerii pe care aceștia o suportă din partea mongolilor conduși de hanul Timur.

În *Occident*, ideea unirii celor două biserici este mai vie decât în Orient. Astfel, Manuel primește o invitație din partea cardinalilor de a-și trimite delegați la conciliul din Pisa (1409). Mai târziu, împăratul Sigismund îl informează pe fratele său de la Constantinopol despre intențiile conciliului din Konstanz: „contra infideles paganos et praecipue Turcos remedia vobisque et predice civitati Constantinopolitane... providere”. Manuel primește invitația, însă reprezentantul său cel mai abil moare la Konstanz, în 1415, iar părinții conciliari, dându-și seama că nu pot rezolva toate problemele puse în discuție, amână și discutarea problemei *reductio Graecorum*. Între timp însă, sosiseră alți delegați imperiali bizantini cu un document în 36 de articole, în care grecii își expuseseră propriile idei pentru pregătirea unirii între cele două biserici. Delegația imperială s-a arătat foarte optimistă în a prezenta dorința de unire a Orientului cu Roma. Din acest motiv, noul ales, papa Martin al V-lea, a acceptat cererea grecilor de a trimite o delegație la conciliul de unire pe care împăratul bizantin intenționa să-l deschidă în capitala sa. Lucrurile însă s-au blocat din cauză că în cele 36 de articole se prevedea că toate cheltuielile acestui proiect trebuia să fie suportate de papa, iar papa nu avea bani. Când, în sfârșit, acesta va avea banii necesari, un atac al turcilor asupra Constantinopolului (1442) va anula orice speranță a proiectatei uniri. După aceasta, Martin al V-lea trimite un reprezentant al său la Constantinopol pentru a reface proiectul de unire. Însă abia acum Roma

TEME DE ISTORIE A BISERICII

își poate da seama cât de echivoc fusese entuziasmul delegației bizantine de la Konstanz și cât de departe erau grecii de proiectata unire. Împăratul nu recunoaște ceea ce afirmaseră anterior delegații săi și cere convocarea unui conciliu în care să fie analizate punct cu punct toate problemele controversate dintre cele două biserici. Martin al V-lea își retrage imediat propria colaborare la un conciliu în cadrul căruia el să fie reprezentat doar de un delegat al său. Mai târziu, în cadrul sinodului de la Basel, ideea unirii câștigă din nou audiență. În urma invitației făcută orientalilor atât de partida conciliaristă de la Basel, cât și de papa Eugen al IV-lea (1431-1447), delegația bizantină, îmbarcată pe navele pontificale, se îndreaptă spre Italia.

Conciliul convocat la Ferrara de Eugen al IV-lea și-a început lucrările în ianuarie 1438, fără ca delegația din partea ortodocșilor să fi ajuns aici. Aceasta sosește în luna martie, deși sosise în Italia (la Veneția) în primele zile ale lui februarie, unde, sfătuiți de dogele orașului, s-a decis în favoarea conciliului. În timp ce curia voia să grăbească lucrările, delegația orientală voia să le tergiverseze în așteptarea sosirii principilor occidentali sau a reprezentanților lor. Astfel s-a concordat fixarea unei pauze de patru luni. Speranța papei și a împăratului Ioan al VIII-lea de a-i vedea aici pe ambasadorii statelor occidentale a rămas înșelată; doar reprezentanții familiei Anjou și ducele de Bourgogne și-au trimis reprezentanții oficiali. În iunie, au început discuțiile teologice. Patriarhul de Constantinopol, Iosif al II-lea, era favorabil unirii, însă a murit înainte să fie publicat decretul de unire de la Florența. Din motive financiare, lucrările conciliului au fost transferate la Florența, în ianuarie 1439. După lungi discuții între orientali și occidentali, între papă și împărat, la care adăugăm repetatele amenințări ale grecilor de a părăsi lucrările conciliare, la 6 iulie 1439, s-a ajuns la citirea și la semnarea decretului de unire *Laetentur coeli*, redactat în două limbi (latină și greacă). La puțin timp după aceasta, grecii au făcut calea întoarsă. Însă pe cale fiind încă, mulți și-au retras aprobarea față de acest decret. În Orient, unirea nu va trezi nici un entuziasm, chiar dacă unele grupuri mici de creștini orientali (armeni, copti, sirieni, caldeii și maroniți) s-au pus de acord cu decizia părinților conciliari.

Care au fost motivele acestei atitudini a orientalilor? Împăratul Ioan al VIII-lea (1425-1448) a participat la conciliu și a influențat multe din deciziile acestuia. Însă avem impresia că, cu cât lucrările conciliare se prelungeau, cu atât acesta își dădea mai bine seama de dificultățile financiare și de datoriile papei. La fel, el va cunoaște din ce în ce mai bine slaba participare a principilor occidentali și, ca o urmare a acestui fapt, insuccesul politic al unei uniri bisericești. ³¹ Și dacă delegația grecească, cu excepția mitropolitului Marcu Eugenicos din Efes, va

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

semna în deplină libertate decretul *Laetentur coeli*, aceasta nu înseamnă că grecii au fost convinși de adevărul credinței profesate de latini. În conștiința lor, ei nu erau convinși de adevărul credinței latinilor. Mai grav a fost însă faptul că până la moarte (1448) nu a reușit să promulge decretul de unire, cu toate că patriarhii Metrofanes al II-lea (1440-1443) și Grigore al III-lea (1443-1451) au încercat mereu să-l convingă pe împărat pentru promulgarea acestui decret. Între timp, se părea că se ivește o ocazie de a pune capăt stăpânirii turcești în Balcani: o armată formată din maghiari, venețieni și trupe pontificale, ajutată și de bizantini, trebuia să-i învingă pe turci. Însă, în bătălia de la Varna (1444), armatele creștine sunt din nou învinse. Astfel, scopul politic al unirii era din nou zădărnicit. Ultimul împărat al Bizanțului, Constantin al IX-lea (1448-1453), era convins că unirea religioasă cu occidentul reprezenta totuși mijlocul cel mai sigur pentru apărarea Constantinopolului. Cu toată opoziția patriarhului Grigore al III-lea, care a trebuit să părăsească scaunul patriarhal pentru a se exila voluntar la Roma, pe 12 decembrie 1452, a fost celebrată, în biserica „Sfânta Sofia”, o Liturghie solemnă în cadrul căreia a fost pronunțat numele papei și a fost promulgat în mod oficial decretul *Laetentur coeli*. Însă nimic nu mai putea schimba destinul Constantinopolului. Primul patriarh de sub ocupația turcească, Ghenadios Scolarios, a condus resturile Bisericii bizantine, ignorând complet ceea ce se săvârșise în Sfânta Sofia la sfârșitul anului 1452.

LI.

**CONCILIUL ECUMENIC
DIN BASEL-FERRARA-FLORENȚA**

Reforma Bisericii. În bula de convocare din 1 februarie 1431, Martin al V-lea indică trei scopuri ale conciliului: apărarea credinței creștine, restabilirea păcii între popoarele creștine occidentale și reforma Bisericii. Următorul papă, Eugen al IV-lea, inaugurează conciliul pe 23 iulie 1431, prin reprezentanții săi Ioan din Ragusa și Ioan din Palomar. În septembrie, legatul său din Germania, Giuliano Cesarini, ajunge la Basel și constată că numărul celor prezenți este foarte mic. Papa Eugen, urmând exemplul antecesorului care dizolvase sinodul din Siena (pentru tendința sa accentuat conciliaristă), la 18 decembrie, publică o bulă de dizolvare a conciliului. Între timp, însă, la 14 decembrie, la Basel fusese celebrată prima ședință solemnă în care s-a dat citire decretului *Frequens* și bulei de convocare. La jumătatea lunii februarie din anul următor, conciliul își reafirmă propria legitimitate, bazându-se pe deliberările de la Konstanz și pe sus-menționatul decret și cere papei să revină asupra deciziei; mai mult, îi poruncește lui și cardinalilor să se prezinte la Basel. Pentru a înțelege situația, este important să notăm că, din cei 21 de cardinali, numai 6 rămăseseră cu papa. Doi ani va dura această tensiune dintre papă și conciliu, iar la sfârșit, papa va trebui să cedeze. Mai mult decât la Konstanz, conciliul de la Basel reprezintă o adunare formată din procuratori și doctori. Într-o votare (5 decembrie 1436), cei 3 cardinali, 19 episcopi și 29 de abați constată că au în față 303 participanți care aveau drept de vot și puteau fi numiți într-una din cele patru comisii. În structura și modul său de funcționare, conciliul se aseamăna mult cu un parlament al timpurilor moderne care are puterea de a trata problemele ce-l interesează și de a stabili încotro trebuie să meargă Biserica.

Ca și la anteriorul conciliu ecumenic, și aici există tendința împărțirii pe națiuni, însă marea varietate prezentă în sânul națiunilor împiedică realizarea acestei tendințe. Totuși, diferențele orientărilor politice și tensiunea dintre state prevestesc o nouă posibilă schismă. Învățând din tragicul trecutului recent, dându-și seama de acest pericol și de consecințele sale, majoritatea statelor încep să se gândească la un acord.

La scurt timp după convocare, este instituită o comisie formată din 24 de membri, însă totul merge foarte încet și greu din cauza contrastelor dintre papă și curie. *Ocuparea marilor beneficii* reprezintă o temă de discuții care intenționează să elimine practica rezervelor

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

pontificale. Favorabili abolirii acestei practici erau francezii și germanii; englezii, italienii și spaniolii erau apărați de proprii regi, pentru care motiv nu voiau să abordeze discutarea acestei teme. Totuși, la 9 iunie 1435, conciliul interzice orice fel de plată cu ocazia conferirii beneficiilor, ceea ce înseamnă o lovitură dură pentru curia papală. În acest fel, cel puțin în teorie, se abolea o practică ce căpătase proporții imense pe parcursul evului mediu târziu.

Referitor la *sistemul procesual* al curiei, se fac simțite vechile cereri de limitare a jurisdicției romane în favoarea tribunalelor locale.

În ceea ce privește curia, importante sunt deliberările referitoare la *alegerea papei* și la *colegiul cardinalilor*. În pofida multor voci contrarii și spre diferență de Konstanz, aici alegerea papei este încredințată numai cardinalilor.

La Basel, continuarea conciliului anterior se verifică mai ales în jurământul pe care pontiful nou ales trebuie să-l facă: profesiunea de credință a lui Bonifaciu al VIII-lea și o întreagă serie de promisiuni referitoare la conducerea Bisericii și a statului pontifical; se insistă mult asupra respectării decretului *Frequens*.

Referitor la cardinali, numărul acestora nu poate fi mai mare de 24; ei trebuie să fie doctori în teologie, în drept canonic sau civil. Pentru a limita influența uneia sau alteia din națiuni, nici una nu poate avea mai mult de o treime din numărul total al cardinalilor.

Papa Eugen, care cu greu reușise să scape nevătămat dintr-o revoltă dezlănțuită la Roma și care acum își avea reședința la Florența, protestează, în august 1435 și la începutul anului următor, împotriva deliberărilor și deciziilor de la Basel. Însă totul este zadarnic; în august 1436, din cauza neînțelegerii referitoare la locul unde trebuia să se discute problema unirii cu grecii, ruptura dintre papă și conciliu este un fapt împlinit.

LII.

CONCILIUL ECUMENIC LATERAN AL V-LEA (1512-1517)

Sinodul din Pisa din 1511³²⁴ reconfirmă decretul din Konstanz, iar regele francez este decis ca aici să-i determine pe participanți să-l declare depus pe Iuliu al II-lea. Acesta însă reacționează energic și cu promptitudine, convocând, pe 19 aprilie 1512 (la scurt timp după ce sinodul pisan își mutase sediul la Milano), un conciliu ecumenic, al V-lea din Lateran.

Cel de-al 18-lea conciliu ecumenic se desfășoară la Roma, în prezența papei, la el participând aproape în exclusivitate numai episcopi italieni. Atât programul, cât și comisiile conciliare sunt fixate de Iuliu al II-lea, iar deciziile au forma de bule papale.

Primul său scop este acela de a condamna *conciliabulum*-ul din Pisa, ceea ce se realizează în ședințele 2 și 3 (13 mai și 3 decembrie), când regii Angliei și Aragonului, ca și împăratul german Maximilian, se declară în favoarea conciliului roman și împotriva sinodului pisan. După moartea dușmanului său, Iuliu al II-lea (21 februarie 1513), și regele Franței, Ludovic al XII-lea, se declară în favoarea conciliului. Cardinalii pisani rebeli se supun noului papă, Leon al X-lea, iar raporturile dintre dânsul și Franța sunt normalizate printr-un concordat care este aprobat de conciliu în ședința a 11-a din 19 decembrie 1516³²⁵.

Conținutul celor mai multe dezbateri conciliare se axează pe problema dacă acesta are curajul și voința necesare pentru o adevărată reformă a Bisericii. În discursul de deschidere, generalul augustinienilor declarase: „Oamenii trebuie să fie transformați de către lucrurile sfinte, nu lucrurile sfinte de către oameni”. La puțin timp după alegerea sa, papei Leon îi este prezentat un memoriu pentru reforma Bisericii, în care, alături de prezentarea lipsurilor și inconvenientelor în calea reformei ecleziastice, sunt expuse și numeroase sectoare ale

---

³²⁴Din cauza conciliarismului atât de accentuat acum și folosit ca armă de către forțele europene (laice și unele clericale) împotriva papilor, aceștia sunt împotriva convocării unor astfel de concilii. Exemplele sunt numeroase: regii Ludovic al XI-lea al Franței și Podiebrad al Boemiei vor un conciliu împotriva papilor Paul al II-lea și Sixt al IV-lea, iar Carol al VIII-lea al Franței și Ferdinand de Aragon vor același lucru împotriva lui Alexandru al VI-lea. Amenințarea cu convocarea unui conciliu (superior și împotriva papei) devine un fapt real cu Ludovic al XII-lea care, servindu-se de unii cardinali adversari papei, convoacă *conciliabulum*-ul din Pisa. Aici participă numai francezi, iar unicul lor susținător este doar regele.

³²⁵A. MERCATI, *Raccolta di concordati...*, I, 233-251.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³¹ I CLEMENT AL V-LEA

acesteia: revizuirea dreptului canonic, unificarea ordinelor călugărești și a liturgiei; reluarea tratativilor pentru unirea cu Biserica Ortodoxă, ca și problema misiunilor în Lumea Nouă abia descoperită. Din punct de vedere dogmatic, singura definiție este cea care afirmă că sufletul uman individual este nemuritor, condamându-l astfel (fără a-i menționa numele) pe filozoful Pietro Pompanazzi (19 decembrie 1513).

Considerat în globalitatea sa, conciliul nu are un program prea vast. Totuși, au fost emanate unele decrete de reformă foarte utile și necesare: stabilirea taxei curiale, numirea episcopilor, educația religioasă și asigurarea proprietății ecleziastice, institutele de credit (Montes pietatis), cenzurarea cărților, predica. Nu se realizează nimic în unele sectoare care necesită o reformă urgentă și radicală: cumulul de beneficii, nerespectarea obligativității reședinței, delăsarea funcționarilor bisericești. După închiderea lucrărilor conciliare se constată că nici acele puține măsuri de reformă nu vor fi traduse în practică. Lipsește voința decisă de aplicare a lor; în schimb, se practică pe scară largă metoda dispenselor acordate cu mare ușurință. Europa este angrenată deja într-un profund proces de schimbare (criză): la 16 martie 1517, conciliul își încheie lucrările, iar pe 31 octombrie, Luther își afișează cele 95 de teze pe poarta bisericii castelului din Wittenberg³²⁶.

---

³²⁶ Este posibil ca Luther să nu-și fi afișat tezele pe poarta bisericii castelului. Răspândirea lor vertiginoasă în toată Germania poate fi urmarea trimiterii acestor teze episcopului Albert de Brandenburg.

LIII.

VIAȚA INTERNĂ A BISERICII

1. Parohiile orașelor

Ca și în antichitate, viața creștină se desfășoară mai ales în cadrul parohiei orașenești. Dacă în jurul anului 1200, în Germania existau 250 de orașe, în secolul al XIII-lea au mai apărut alte 800. Spre sfârșitul evului mediu, în Europa există aprox. 3.000 de orașe, care se formează nu atât din cauza manufacturii, cât mai mult datorită comerțului promovat de marile familii bancare (în majoritate italiene) și de corporații. Printre cele mai mari orașe se numără Köln (30.000 locuitori), Lübeck, Nürnberg, Strasbourg, Gdansk și Ulm. Ca număr, femeile sunt mai numeroase decât bărbații, deoarece mulți dintre aceștia sunt angajați ca soldați, duc o viață dezordonată, sau intră în rândul clericilor. Se constată că aprox. o zecime din numărul total al populației o formează clericii, fapt ce dă naștere la probleme sociale și politico-economice, întrucât atât ei, cât și mănăstirile și bisericile în care trăiesc sunt scutite de taxe și nu rareori posedau jumătate din patrimoniul orașelor. Din acest motiv, începând cu secolul al XIV-lea, orașele iau măsuri tot mai numeroase și mai drastice împotriva creșterii patrimoniului conventurilor și bisericilor scutite de taxe. Același fenomen se observă și la sate. Urmându-se această procedură, în secolul al XV-lea, clerul pierde din importanță.

Dificultăți și contraste mai mari se nasc în orașele episcopale, și aceasta din cauză că episcopii de aici încearcă să-și susțină privilegiile împotriva burgheziei, care vrea o mai mare libertate și putere comercială. Guvernele, aliate și susținute de burghezie, sunt de partea acesteia, contribuind astfel la formarea autonomiei orașelor, ce vor fi conduse nu de episcopi, ci de consiliul municipal. În secolul al XIII-lea, pe teritoriul german excepție fac orașele Trier și Bamberg, care rămân sub conducerea episcopilor. Lupta laicilor împotriva puterii ecleziastice se bazează pe principii moderne (siguranța publică și binele comun); însă, în timp ce aceștia voiau formarea unei conduceri laice, nu încetau să se amestece în problemele bisericești, fapt ce se constată în nenumăratele acte ale sinoadelor diecezane, în care episcopii se plâng de tendința arbitrară a laicilor în a controla viața și activitatea clericilor.

În secolul al XIII-lea, sistemul parohial la orașe este perfecționat. Biserica catedrală încetează de a mai fi unica biserică parohială a orașului. Alături de aceasta, bisericile conventurilor și abațiile au

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{ai} CLEMENT AL V-LEA

jurisdicție în cartiere și zone bine delimitate. Pe de altă parte, și burghezia pretinde dreptul la propriile parohii și la proprii preoți care să se îngrijească de sufletele și interesele lor. Acești clerici sunt din ce în ce mai mult înglobați printre înalții funcționari ai orașului; devin *officiales civitatis*, iar în alegerea și numirea lor un rol important îl au burghezii și oamenii politici. ^{ai} locuitorii orașelor își asumă drepturi asupra clericilor; obțin dreptul de patronat și de numire și prezentare a parohilor, voind apoi să participe și la gestiunea bunurilor bisericesti, controlată la un nivel mai înalt de consiliul municipal. Faptul are imediat consecințe negative. Un sinod din Würzburg, din 1287, se plânge că „în unele locuri, cu scuza de a îmbunătăți gestiunea economică a bisericii, unii laici numesc alți laici fără ca prelații și capitlul să-și fi dat consimțământul, și aceasta cu scopul de a intra în posesia ofertelor și a intrărilor de altă natură”³²⁷. Multe mănăstiri erau destinate bogătașilor orașelor; ceilalți locuitori și artizanii încercau, în schimb, să-și aranjeze fiii ca preoți sau beneficiari ai veniturilor ecleziastice. Din acest motiv, deseori interesele burgheziei și ale clerului devin comune. Această ingerință a laicilor în problemele Bisericii a antrenat și *școlile ecleziastice, spitalele, azilele* și alte instituții de caritate și asistență a celor lipsiți și neputincioși. Conventurile și mănăstirile se văd astfel din ce în ce mai îndepărtate din activitatea lor caritativă, ce reprezenta deseori una din notele fundamentale ale carismei lor. Se ajunge astfel ca spitalele bisericesti să fie încredințate, în exclusivitate, conducerii consiliului comunal, care, printre alte drepturi, dispune și de numirea sau chiar destituirea preotului ce se îngrijește de bolnavi.

O dată cu formarea *școlilor* orășenești, și o bună parte din activitatea didactică și educativă a clericilor trece în mâinile laicilor. Totuși, deseori rolul de maestru și de secretar comunal aparține clericului. În baza privilegiilor pontificale, unele orașe fondează universități: Köln (1389), Erfurt (1392), Basel (1460) și altele.

Controlul laicilor se extinde și asupra mănăstirilor, conventurilor și abațiilor. În ceea ce privește îngrijirea spirituală a orășenilor, un rol cu totul deosebit îl au ordinele mendicante, care vin deseori în conflict cu episcopii, întrucât activitatea lor pastorală trecea peste limitele diecezelor și parohiilor. În special episcopii francezi și universitatea din Paris s-au opus cu energie, întrucât voiesc să controleze și să coordoneze îngrijirea sufletelor, considerând injustă bula *Ad fructus uberes* a papei Martin al IV-lea, din 1281, care permite acestor ordine să-și desfășoare activitatea pastorală și fără consimțământul episcopilor sau chiar

---

³²⁷ J.D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Paris 1899-1927, XXIV, 863 ș.u.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

împotriva lor. În anul 1300, papa Bonifaciu al VIII-lea limitează dreptul de a predica al ordinelor numai în propriile biserici sau în piețele publice, însă nu în timpul când se celebrează în biserici funcțiunile religioase; pentru spovezi, au nevoie de autorizația episcopului, ca și preoții diecezani. Însă, deoarece aceștia nu respectau deseori obligativitatea reședinței, cumulându-și diferite și multe beneficii (ce au și *cura animarum*), călugării câștigă tot mai mult favoarea poporului.

2. Celebrările religioase

Celebrările liturgice care culminează cu cea euharistică, mai mult decât să se îmbogățească și să crească în profunzime, se multiplică, căpătând și o formă extravertită accentuată. Crește numărul Liturghiilor private, tot mai multe părți ale Liturghiei sunt recitate de către celebrant, poporul devenind absent sau pasiv, ocupându-se în compensație cu recitarea propriilor rugăciuni sau ascultând cântul orgii care acoperă vocea celebrantului. Balustrada care separă altarul de popor devine semnificativ un semn al separării crescânde dintre clericul sau clericii care celebrează și poporul prezent în biserică. Urmându-se aceeași logică a compensării, se crede că lipsa de participare activă a credincioșilor (lipsă creată și de limba liturgică străină laicilor) poate fi suplinită de fastul ceremoniilor. Dat fiind faptul că poporul simte și înțelege puțin din Liturghie, devoțiunea populară se concentrează tot mai mult pe contemplația sfintei hostii în momentul consacrării. Ridicării hostiei, pentru a fi văzută de toți, i se acordă o atare importanță încât, în multe locuri, „a merge la Liturghie” înseamnă a fi prezenți în momentul consacrării și a adora sfânta Hostie. Diminuându-se aspectul sacrificial și de banchet euharistic al Liturghiei, începând cu secolul al XIV-lea, procesiunile, expunerea și binecuvântarea cu sfântul Sacrament se multiplică tocmai pentru a veni în întâmpinarea dorinței poporului de a privi hostia, și nu rareori exagerările acestei dorințe a poporului au degenerat în superstiții.

În evul mediu târziu, individualizarea și multiplicarea exagerată a celebrărilor Liturghiei sunt favorizate de corporații, confraternități și de familiile bogate; toate vor să aibă o Liturghie proprie, pe cât posibil celebrată pe propriile altare. Crește astfel și numărul altarelor și al altariștilor, adică al acelor preoți a căror misiune era de a citi Liturghia și, eventual, de a participa la rugăciunile din cor. La sfârșitul evului mediu, de exemplu, domul din Konstanz a primit ca donație 54 de altare cu respectivii altariști, iar domul din Ulm avea 60 de altare. În parohia unui orașel ca Breisach, alături de paroh și de vicari, existau 16 capelani care beneficiau de veniturile a 12 altare. Însă pentru mulți altariști,

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

beneficiile nu erau suficiente pentru a duce o viață onestă; din acest motiv, caută alte beneficii, ceea ce creează noi inconveniente. Ei depind nu numai de episcop și de parohii proprii, ci și de patronii laici ce le pun la dispoziție aceste beneficii legate de altare, ceea ce înseamnă o scădere continuă a libertății acestor clerici. Numeroasele fundații instituite pentru celebrarea Liturghiei creează necesitatea a tot mai multe și variate funcțiuni religioase. Lucrurile se complică mai ales când este vorba de Liturghiile cântate. Astfel, în cadrul Liturghiilor solemne, începând de la Crez, Liturgia devenea citită, pentru a permite începerea unui alt oficiu solemn. Un alt exemplu îl reprezintă apoi „Liturghia seacă”, adică Liturgia fără canon și fără consacrare, care avea drept scop acordarea unei mai mari solemnități Liturghiei celebrate în capela bolnavilor. Mai grav, unii preoți omiteau canonul și consacrarea deoarece suma adunată pentru celebrarea Liturghiei li se părea insuficientă. Acest mod de a înțelege Liturgia, unit cu tendința de a accentua aspectul privat și subiectiv, caracteristic evului mediu târziu, i-a determinat pe preoți să adapteze ritul la exigențele și dorințele patronilor și ale poporului simplu. Crește numărul Liturghiilor votive: în cinstea patriarhilor, a sfinților ocrotitori în caz de boli și calamități, în cinstea bucuriilor și durerilor sfintei Fecioare, Liturgia pentru sfântul Cristofor împotriva morții neprevăzute, în cinstea sfântului Sebastian împotriva ciumei; Liturghii în cinstea arhanghelului Gabriel și a celor trei magi pentru o călătorie fericită, o alta împotriva turcilor și a strigoilor etc. Indubitabil, Liturgia rămânea în continuare sacrificiul răscumpărător al lui Cristos, însă toate aceste aspecte, cel puțin discutabile dacă nu degenerate, cu care era înconjurat sacrificiul euharistic, aspecte condamnate de mulți reformatori autentici ai Bisericii care sesizau inconveniente și pericolele, au reprezentat un motiv de derâdere pentru Luther și adepții săi.

3. Predica

În evul mediu se predică mult. În Germania se predică în fiecare duminică și în sărbători, înainte sau în timpul Liturghiei. Deseori se țin funcțiuni religioase după-amiaza, în cadrul cărora locul principal este acordat predicii. Înainte sau după predică, sunt anunțate sărbătorile săptămânii următoare și comemorările anuale, sunt citite numele defuncților și ale binefăcătorilor, se recită diferite rugăciuni, cele zece porunci etc. În timpul Adventului și al Postului Mare, se predică și în zilele de miercuri și vineri. Toți preoții care au *cura animarum* trebuie să predice, însă insistența sinoadelor asupra acestei datorii ne arată că ea nu era totdeauna respectată, mai ales la sate. Carențele în predică:

TEME DE ISTORIE A BISERICII

complicațiile scolastice și distincțiile fără număr, ca și banalitățile; motivele: slaba pregătire teologică a preoților, mai ales a vicarilor care erau plătiți rău și care deseori îi înlocuiesc pe titularii beneficiilor parohiale. Neglijențe există și în rândul episcopilor, care consacră preoți persoane nepregătite. În secolul al XV-lea, predicatorului oficial al catedralei îi revine misiunea de a-i examina pe candidații la preoție. Lipsind seminariile, pregătirea lor se făcea pe lângă anumiți parohi sau mănăstiri, iar universitățile erau frecventate doar de o cincime dintre viitorii preoți. Aici, însă, ei studiau pentru o perioadă de doi sau trei ani *artes liberales*, ceea ce înseamnă că nu primeau o formare adecvată viitoarei lor misiuni. În secolul al XIII-lea, cultura religioasă a multor clerici se reducea la a ști să citească, să celebreze corect funcțiunile sacre, să cunoască adevărurile fundamentale ale credinței și să distingă între ceea ce este păcat și ce nu este. Nu este întâmplător, așadar, faptul că, în secolele XIII și XIV, ordinele mendicante își asumă misiunea predicării, sesizând necesitatea poporului de a fi format din punct de vedere doctrinar și moral, ceea ce lipsea deseori și care reprezenta un motiv al apariției diferitelor secte și erezii. Spre sfârșitul secolului al XIV-lea, mai ales în Germania meridională, și în rândul clerului diecezan se simte tot mai acut exigența formării unor buni predicatori, care trebuiau să obțină și un grad academic în teologie. Aceștia însă nu puteau să-l înlocuiască pe paroh în misiunea lui de predicator.

Spre sfârșitul evului mediu, alături de predicile duminicale (*de tempore*) și de cele în cinstea sfinților (*de sanctis*), se adaugă omiliile din Postul Mare și cele catehetice, în care se explică aspecte particulare ale doctrinei creștine, aspecte ce vor forma ulterior catehismul: articolele de credință, cele zece porunci și cele șapte sacramente, virtuțile și păcatele capitale, alte probleme de morală etc. Grație multor predicatori talentați și pregătiți, crește numărul manualelor de predici, culegeri ale vieților sfinților, opere cu un conținut doctrinar și moral, toate acestea reprezentând stimuli eficienți ai viitoarei reforme promovate de Conciliul din Trento. Începând cu secolul al XIV-lea, în Italia și în sudul Franței sunt adoptate registrele parohiale; mai târziu, acestea vor fi prezente și în Germania. Spre sfârșitul secolului următor, tot mai multe sinoade stabilesc ca parohii să alcătuiască listele (registrele) botezaților, ale defuncților, ale celor ce se spovedesc și ale excomunicaților. O dată cu Conciliul Tridentin, se impune și obligativitatea înregistrării botezurilor și căsătoriilor.

4. Cateheza

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

În mare parte, educarea religioasă a copiilor și tinerilor este făcută de părinți și nași. Ei trebuie să-i învețe Crezul, Tatăl nostru, iar spre sfârșitul evului mediu, se impune *Bucură-te, Maria*, și cele zece porunci. Pregătirea pentru Spovadă și prima Împărtășanie revine, în cea mai mare parte, tot părinților, însă pentru aceste sacrameinte nu este fixată o învățătură specifică. La aceasta adăugăm că școlile participau în mică măsură la formarea religioasă. De fapt, religia nu intra între materiile scolastice și nici nu exista o programă religioasă în sensul modern al cuvântului; rugăciunile fundamentale erau luate ca punct de referință pentru a-i învăța pe copii să citească. ^acoala apoi era frecventată de o parte din copiii orașelor, în timp ce cei de la țară rămâneau aproape în întregime analfabeți.

Data fiind această stare de lucruri, creștinii învățau adevărurile fundamentale ale credinței din viața și experiențele pe care le trăiau, ca și din edificiile religioase și din ceremonii. Icoanele și imaginile sacre de pe pereții bisericii, de pe ferestre și altare constituie Biblia tuturor acelor care nu știu să scrie și să citească. Celebrrările liturgice, reprezentațiile sacre ce au loc la Paști și Crăciun, dramele pătimirii Domnului au rolul de a introduce poporul în misterele mântuirii, învățându-l și dreapta conduită morală. Un atare mod de formare creștină a poporului, deși este minim suficient pentru o trăire creștină mulțumitoare, din cauza lipsei unor cunoștințe doctrinare solide, este expus sugestionării maselor, superstițiilor și crizelor profunde.

Lipsa de formare intelectuală creștină și a conștiinței se încearcă a fi suplinită prin pregătirea anuală minuțioasă pentru confesiunea pascală. Pentru aceasta sunt scrise și difuzate formule pentru examinarea conștiinței, iar spre sfârșitul evului mediu, apar broșuri în materie, scrise în latină sau în limba poporului. După apariția tiparului, ele devin din ce în ce mai numeroase. Alături de astfel de scrieri, sunt cărți edificatoare și sinteze de credință și morală, pe care mai târziu Luther le va numi catehisme. O astfel de sinteză rezumativă este *Opus tripartitum de praeceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi* de Ioan Gerson († 1429), pentru învățători și parohi, sau *Discipulus de eruditione christifidelium* a lui Johann din Herolt († 1468), care în trei decenii a avut 12 ediții. Pentru o mai largă difuzare, conținutul lucrării lui Gerson este scris pe table și afișat în locurile publice: biserici, școli, spitale, sau este tipărit și distribuit elevilor ca text scolastic. Scrierile secolului al XV-lea nu au forma catehismului; deja din titlu înțelegem conținutul lor: *Întărirea sufletului, Calea cerului, Modelul laicilor* etc.

Apariția tiparului a fost nespus de benefică și pentru tipărirea Scripturii. Până în anul 1500, apar 100 de ediții ale *Vulgatei*, iar de la prima traducere în germană (1466) până la ediția în germană a Noului

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Testament a lui Luther (1522), au fost tipărite 14 Biblii complete în limba germană literară și 4 în germana populară, în afară de alte ediții parțiale (Psaltiri, Noul Testament, Epistolele). Tipăriri ale Scripturii (textul sacru sau istoria sacră) vor apare curând și în Franța, Olanda și Italia.

5. Ordinele călugărești

Când la începutul secolului al XIII-lea ordinele mendicante sunt în plină ascensiune, benedictinii sunt în declin, și nu numai ei. Această situație de impas sau regres monastic are cauze multiple. Una o reprezintă legătura prea strânsă cu sistemul feudal, care îi împiedică pe călugări să se adapteze noilor circumstanțe economice și sociale, ca și noilor cerințe și probleme culturale pe care le pun „studiile generale” și universitățile. Benedictinii nu mai țin pasul cu cultura religioasă, ceea ce nu-i împiedică să posede în continuare terenuri și clădiri impunătoare. Spre acestea privește nobilimea, cu gândul să asigure aici viitorul fiilor lor (nu al primilor născuți; conform normelor legale, cutumelor și mentalităților, aceștia erau moștenitorii funcțiilor, și nu rareori ai averilor părinților). Fiii bogătașilor intrați în aceste mănăstiri nu se adaptează însă normelor și exigențelor mănăstirești, încălcând mai ales votul de sărăcie și clauzura. Intrarea tot mai numeroasă în mănăstiri a acestor „nechemați” conduce inevitabil la împărțirea patrimoniului și a intrărilor mănăstirești între abate și ceilalți călugări. Abația și oficiile conventuale sunt considerate ca și venituri, călugărilor revenindu-le o parte mai mare sau mai mică de bani sau bunuri pentru uzul personal. Multe abații apoi sunt încredințate ca și comende (beneficiu eclesial vacant atribuit pe viață sau pentru un anumit timp) clericilor sau chiar laicilor, aceștia percepând veniturile, dar neinteresându-se de viața internă a abației. Ciuma neagră care ucide milioane de locuitori ai Europei, în 1348 și în anii următori, are efecte negative și în viața mănăstirească. Călugării care fugiseră din mănăstiri pentru a-și salva viața și trăiseră un anumit timp în afara rigorii monastice, acum nu mai voiesc să accepte regula. Urmează apoi schisma occidentală (1378-1414), iar diferitele ascultări (romană sau avignoneză) crează sciziuni și conflicte în cadrul diferitelor ordine călugărești (franciscani, care în 1517 se vor împărți în observanți și conventuali, dominicani, augustinieni, cartuzieni, cistercieni, carmeliți).

Papa Benedict al XII-lea (1334-1342) se interesează mult de reforma benedictinilor. Cu bula *Summi magistri dignatio* (1336), pătrunde profund în structura ordinului, încercând să-i asigure o bază materială sigură printr-o administrație sistematică și eficientă. Insistă apoi

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

asupra formării intelectuale și specific monastice, conștient fiind de valoarea acesteia. Tot el centralizează ordinul și îl împarte în 36 de provincii bine definite. La fiecare trei ani trebuie să aibă loc capitlul provincial în care să se analizeze în detalii situația materială a fiecărei mănăstiri. Din cauza opoziției principilor laici, care-și vedeau amenințate astfel interesele lor, programul de reformă al papei nu a putut fi dus la îndeplinire în întregime. Pontiful roman are tentative de reformă de aceeași natură și pentru canonicii regulari, ca și pentru franciscani și dominicani, însă nu cu aceleași rezultate ca pentru benedictini, deoarece nu respectă îndeajuns caracteristicile fiecărui ordin.

Bula papei Benedict a fost luată ca ghid orientativ de către toate mișcările de reformă ale secolului al XV-lea: unirea mănăstirilor în provincii sau congregații. Fiecare călugăr, ca și mănăstirea în ansamblul ei, se obliga (sau era determinată) să respecte directivele și orientarea de reformă a congregației sau provinciei. În *Italia*, o serioasă inițiativă de reformă începe de la mănăstirea „Sfânta Iustina” din Padova. Abații sunt aleși pe viață, însă, la intervale mai scurte sau mai lungi, sunt mutați dintr-o mănăstire într-alta. ^{al}i simplii călugări pot fi mutați într-o altă abație sau mănăstire a congregației. În acest fel, se reduce considerabil atât pentru abate, cât și pentru alte oficii conventuale acel caracter de venit și beneficiu al persoanei sau oficiului monastic. De la această mănăstire, reforma se extinde aproape la toate mănăstirile peninsulei, inclusiv în cadrul benedictinilor. Pentru *Germania*, impulsul de reformă este dat de Conciliul ecumenic din Konstanz, luându-se ca bază reformatoare aceeași bulă a lui Benedict al XII-lea, numită pe scurt *Benedictina*. În *Franța*, lungul război de o sută de ani, ca și amestecul autorității civile (Pragmatica Sancțiune din Bourges din 1438), împiedică reforma monastică. Cu toate că centre monastice precum Cluny, și mai ales Chezal-Benoît (dieceza de Bourges) încearcă o ameliorare, concordatul din 1516 blochează în mare parte orice inițiativă centrală a Bisericii, întrucât aici se stabilește că dreptul de numire al abatelui îl are regele. În *Spania*, un rol important îl are mănăstirea din Valladolid, înființată în 1390, dar care, în scurt timp, devine centrul unei congregații reformate la care aderă aproape toate mănăstirile iberice. Pentru a evita efectele negative ale comendelor, este desființat titlul de abate, iar superiorii mănăstirilor sunt numiți pentru o scurtă perioadă de timp.

Suflul benefic al reformei se constată apoi și în cadrul clerului diecezan și chiar în rândul laicilor. În afară de canonicii regulari, de frații și surorile vieții comune, se formează confraternități laice ce se

TEME DE ISTORIE A BISERICII

dedică îngrijirii bolnavilor, a săracilor, a celor abandonați, ca și înhumării defuncților.

LIV.

PROBLEMA RELIGIOASĂ A UMANISMULUI

1. Atitudinea ierarhiei și a ordinelor călugărești față de Umanism

În general, *pontifii romani* au demonstrat interes și au sprijinit Umanismul, aceasta chiar înainte de a avea conștiința valorii culturale a acestei mișcări. Petrarca a fost invitat de cinci ori să ocupe postul de secretar al papei, și tot de atâtea ori a refuzat. Papa Grigore al XI-lea a dispus să fie copiate codicele bibliotecii lui Petrarca. În timpul schismei occidentale, mulți umaniști intră în curtea romană, participă la conciliile din Konstanz și Basel. De aici începe pentru dânsii o perioadă de căutare a codicelor operelor clasice în mănăstirile septentrionale (Germania, Elveția, Franța). Cu papa Martin al V-lea, grupul roman al umaniștilor începe să se afirme. ^{ai} cardinalii creați de acest papă intră în această orientare: Cesarini, Albergati, Capranica. Sub Eugen al IV-lea unii umaniști sunt folosiți în cadrul lucrărilor Conciliului din Florența (traducători): Guarino, Parentucelli, Traversari.

Cu papa Nicolae al V-lea, Umanismul intră în curtea pontificală cu propriile caracteristici: căutarea și transcrierea manuscriselor antice, traducerile din greacă în latină (nu întotdeauna exacte), ca și studierea autorilor antici. Papa Parentucelli fondează biblioteca vaticană; este foarte atașat umaniștilor, plătindu-i copios pentru munca făcută. La moartea lui, biblioteca număra 1.206 manuscrise (414 grecești și 792 latine).

Pius al II-lea, el însuși un umanist care continuă să scrie opere (Comentarii), nu acordă prea mult timp umaniștilor, deoarece este ocupat cu organizarea unei cruciade și cu reforma curiei și a ordinelor călugărești. Cu toate acestea, dânsul a favorizat și a ajutat umaniștii buni, chiar dacă nu erau italieni.

Paul al II-lea este un renescentist; aceasta o putem vedea din interesul său edilitar (palatul Veneția din centrul Romei, bazilica „Sfântul Marcu”), ca și din colecția de geme, monede și obiecte prețioase. Totuși, el nu a acordat prea multă atenție umaniștilor; a desființat colegiul abreviatorilor instituit de Pius al II-lea și, din cauza suspectărilor unui complot, a desființat Academia Romană condusă de Giunio Pomponio Leto pe care l-a încarcerat împreună cu Platina (autorul unei istorii a papilor). În procesul care a urmat, umaniștii au

TEME DE ISTORIE A BISERICII

fost găsiți nevinovați. Totuși, nu le-a acordat nici o considerație pentru studiile lor.

Sixt al IV-lea a avut o atitudine contrară antecesorului. A fondat din nou, a împodobit și îmbogățit biblioteca vaticană, deschizând-o publicului. I-a favorizat pe umaniști, care au redeschis Academia. Favorabili umaniștilor se vor arăta și succesorii papei Della Rovere, în special Leon al X-lea. *Cardinalii* au fost favorabili umaniștilor. Ei se comportă ca niște principii laici, se îngrijesc de propria curte și, conform stilului civilizației renașcentiste, sunt mecenai, protectori ai artiștilor și ai oamenilor de litere. Își formează propriile biblioteci și propriile colecții de artă antică. Același lucru îl putem spune și despre unii mari episcopi italieni. Mai mult, unii dintre dâșii sunt umaniști de renume.

Ordinele călugărești au atitudini diferite. De o parte se află *opozanții*, care văd în renăscutul și răspânditul interes pentru clasici un pericol de revenire a păgânismului, în special pentru tineri, care se formează în noile școli. Pe o poziție intransigentă se situează unii dominicani reformatori: Giovanni Dominici, Antonino da Firenze și Savonarola, ca și alții mai puțin importanți.

2. Gândirea umanistă în raport cu credința și morala creștină

Sprijinul pe care papii, episcopii și unii călugări îl acordă umanismului era licit? Sau aveau dreptate adversarii lui? Privindu-l în globalitate, putem afirma:

a) umanismul reprezintă o mișcare cu aspecte păgâne, iluministe și naturaliste;

b) este o mișcare cu unele aspecte genuin catolice, intenționând o reformă catolică;

c) este un curent religios ambiguu cu o față dublă: păgână și creștină.

Generic vorbind, putem afirma:

– *în formă* (limbă, stil, expresii, invocări ale zeilor), în mulți umaniști există un anumit păgânism. Însă este vorba de o veleitate literară, de o modă.

– *în conținut*, păgânismul se întâlnește în unele opere izolate ale umaniștilor, păgânism care rareori poate fi definit ca raționalism, negare a transcendentului. Poate fi doar o problemă, ce nu este prea diferită de problematica filozofiei averroiste.

– *anticurialismul și antimonahismul* nu reprezintă o noutate, cu excepția unor exagerări gratuite, nejustificate.

– *criticismul*, sau mai bine zis metoda critică pe care umaniștii o aplică în câmpul filozofic și istoric reprezintă un aport pozitiv adus culturii bisericești. Metoda a creat și scandal între ignoranți și a

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

provocat denunțarea adversarilor. Această metodă nu are nimic de-a face cu păgânismul.

În special, privind umanismul, putem afirma că tendințele sale în raportul său cu credința se disting în *două faze*:

a) *Primul umanism* (Petrarca (†1374 - 1450/1460 cca.). Acum este comună critica adusă culturii dominante a universităților. Critica și refuzul tezelor fundamentale ale averroismului latin devine o constantă, pornind de la *Contra Medicum* a lui Petrarca până la *Dialecticae Disputationes* a lui Del Valla. Critica adusă teologiei și teologilor nu atacă conținutul credinței, ci doar metoda scolastico-nominalistă care confunda problemele, era abstractă și decadentă și nu răspundea exigențelor existențiale și problemelor concrete ale vieții creștine. Împotriva acestei metode este propusă întoarcerea la teologia (în gândire și metodă) Părinților Bisericii, cu o vădită preferință pentru Augustin sau Ieronim. Afară de aceasta, era propusă întoarcerea la Scriptură în limbile ei originale, greacă și latină.

În conținut, gândirea umaniștilor nu prezintă nici o tendință de tip eterodox în ceea ce privește Crezul, în câmpul ecleziologic, sacramental și escatologic.

Problema lui *summum bonum*, sau problema morală, fie că se încearcă a se rezolva în cheie stoico-aristotelică, fie în cea epicuree, afirmă totdeauna rezolvarea creștină ca fiind singura adevărată.

Pedagogia umanistă în formularea ei teoretică, ca și în practică, nu face abstracție de religie, de educarea pentru actele de cult, de asceza severă și de perspectiva escatologică.

Concepția despre om („*dignitas hominis*”), temă a celui de-al doilea umanism, reacționează, în general, la pesimismul de origine neoplatonică a unor școli medievale (Ugo di S. Vittore, sfântul Bernard sau Inocențiu al III-lea) și vede omul în centrul creației, mediator între creaturile inferioare și Dumnezeu, reconsiderat în toată existența și ființa lui, așadar și în valorile lui corporale (frumusețe, armonie a corpului). Demnitatea sa, în afară de raționalitatea ce-l distinge de creaturile inferioare, se află în acea *virtus* proprie, care este opusă „nobilului” legat de nașterea dintr-o familie de rang. Nu apartenența la o clasă socială garantează valoarea persoanei, ci propria *virtus*, valoare opusă bunurilor materiale. Alături de această *virtus* se adaugă destinul nemuritor al omului la fericirea cerului.

Munca scripturistică („*Collationes*”, „*Adnotationes*”, traduceri după textele originale grecești și latine) este deficitară în ceea ce privește fidelitatea față de original. În acest sector, activitatea scripturistică o anticipă pe cea a lui Erasmus. Aici se ascunde și intenția umaniștilor de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

a se opune metodei speculative nominaliste, punând astfel bazele unei noi metode teologice.

Preferința pentru viața activă (muncă, familie, societate), în comparație cu viața contemplativă (viața monahală, conventuală), nu trebuie văzută sau explicată ca o preferință pentru orizontalul opus verticalului, deoarece valoarea vieții active este măsurată și cu concepția biblică a carității pusă în serviciul altora. La fel, această preferință nu trebuie considerată ca un atac împotriva vieții călugărești ca atare. Aici intră în joc și acea lungă polemică generată de „plus-valoarea” acțiunilor făcute de o persoană cu voturi, tendință care încerca să demonstreze superioritatea stării călugărești în raport cu cea laică sau a clerului diecezan. Profesiunea călugărească este văzută ca o cale spre perfecțiune, însă nu unica, considerată în mod pozitiv în angajarea ei apostolică (Lorenzo Valla, *De professione religiosorum*).

b) *Al doilea umanism* (1450 – Erasm din Rotterdam: † 1536). Cercul florentin *Chorus academiae florentinae* va exercita o puternică influență în Europa, deoarece aproape toți umaniștii au suferit influența directă (au studiat la Florența) sau indirectă (au acceptat metoda și orientarea) a școlii florentine: Colet, Erasm, More etc. Sub aspectul credinței creștine, rămân nefondate acuzele de păgânism, naturalism și de anticreștinism aduse unor exponenți de valoare ai acestei școli, cum ar fi Leto și Pontano. În cercul florentin se încearcă o metodă nouă în teologie, o tentativă conștientă de sinteză ce provine de la principalul său gânditor, Marsilio Ficino. Aceasta este valabil și pentru Pico della Mirandola, care însă încearcă crearea unei sinteze universale pentru o pace filozofică ce are ca scop acceptarea adevărului creștin. Nu este vorba despre o tentativă care să implice o *contaminatio* între credință și doctrinele păgâne și nici între cultură și *pietas* creștină.

Umanismul din *afara Italiei* (Germania, Franța, Anglia, Spania) își primește stimulii principali de la cel florentin, chiar dacă a existat o anumită tradiție națională, mai ales pentru umanismul francez. Metoda care se impune este cea filologico-retorică și critică. Împotriva metodei teologice a scolasticii se impune metoda comună tuturor umaniștilor mai importanți: More, Tyndall, Erasm, Vives, și alții. Ceea ce trebuie accentuat este faptul că poziția lui Lorenzo Valla, metodele lui în domeniul filologic și retoric, adică noua metodă teologică pe care o propune, toate acestea sunt preluate în întregime de Colet, More, Erasmus, care intenționează să fondeze o nouă metodă, bazându-se pe studierea izvoarelor Scripturii (*Noul Testament* al lui Erasm), la care se adaugă studiul sfinților Părinți, luați ca și ghid în exegeza scripturistică. În acest fel, Scriptura și Tradiția patristică devin o metodă din care este scoasă dialectica nominalistă. Erasm va fi principalul exponent al noii

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

metode. În această „teologie pozitivă”, autorul din Rotterdam primește din plin influența lui John Colet, care studiasse la Florența.

La începuturile protestantismului, criticismul devine antiinstituțional. Metoda filologico-gramaticală va fi folosită și de antitrinitarienii raționaliști, însă aceasta nu provine de la umanism ca atare, ci de la alți factori ce trebuie analizați în contextul strict al curentelor protestante.

3. Observații conclusive

Lăsând la o parte unele exagerări, de altfel rare, mișcarea umanistă este recunoscută de istoriografia secolelor al XIX-lea și al XX-lea ca o mișcare creștină, și nu păgână. Operele sale literare nu au fost cauza principală a decăderii moravurilor din perioada Renașterii italiene, deoarece această decădere exista și înaintea Umanismului și o întâlnim în persoane complet străine de cultura umanistă, ca și în adversarii ai Umanismului.

Referitor la influența umanistă asupra reformei protestante, putem afirma următoarele:

a) Critica umanistă adusă scolasticii, începând cu Petrarca și până la Erasmus, lovește mai mult în metodă decât în conținutul doctrinal dogmatic; este adversara occamismului și a problematicei sale abstracte și confuze. În domeniul filozofic, se opune averroismului sau aristotelismului integral, iar în cel teologic, este împotriva folosirii excesive a metafizicii și a dialecticii aristotelice folosite în teologia științifică (vezi Luther). Umanismul se îndreaptă direct spre Scriptură, preferându-l pe sfântul Paul. Preferă apoi metoda Sfinților Părinți, atât în ceea ce privește metoda teologică, cât și exegeza scripturistică folosită de dâșii. Înlocuirea lui Aristotel cu Platon, inspirați fiind de Augustin, ca și preferarea filozofiei acestuia, considerată mai spirituală, nu are nimic antidogmatic sau antiecleziastic.

b) Critica adusă ordinelor călugărești, în special celor mendicante, este prezentă în primul umanism, ca și înaintea acestuia sau în afara lui. Această critică înseamnă o denunțare a unor dezordini reale (vezi Boccaccio, Erasm) sau o combatere a unei pretinse superiorități a vieții consacrate (în virtutea profesiunii monastice), în comparație cu viața creștină a laicilor sau a clerului diecezan. Nu este combătut rolul apostolic și utilitatea Ordinilor ca atare.

Elemente ale criticii erasmienne au putut să-l influențeze pe Luther sau pe alți protestanți. Însă, analizat în profunzime, fundamentul teologic luteran din *De votis monasticis* este foarte diferit de cel erasmian, chiar dacă se pot găsi unele asemănări.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

c) Critica adusă devoțiunilor, venerării relicvelor, oficiului recitat formal de monahi, lovesc mai ales practica externă lipsită de spirit, de sensibilitate pentru o trăire autentic creștină. Nu asistăm încă la negarea radicală luterană. Erasm, ca și alți autori ai timpului, atacă fariseismul, și nu practicile religioase în ele însele (cf. lucrarea lui Erasm, *Enchiridion militis christiani*).

LV.**RENA^aTEREA**

Ne interesăm aici de o epocă ce durează de la nașterea lui Petrarca (1304) până la mijlocul secolului al XVI-lea. Epoca este considerată în moduri diferite: o perioadă autonomă, diferită de evul mediu care o precede și diferită de epoca ce urmează, sau o epocă de tranziție de la evul mediu spre perioada modernă. Dacă Renașterea este considerată ca o perioadă istorică în toate componentele sale, atunci trebuie să schimbăm datele între care în mod obișnuit este plasată, deoarece renașterea economică și financiară, ca și cea demografică, se verifică înainte de sec. al XIV-lea. Dacă însă se ia în considerație numai aspectul cultural-artistic, atunci termenii cronologici pot să fie acceptați așa cum i-am prezentat la început. Aici ne ocupăm de Renaștere sub aspectul cultural, adică în componentele sale literare, artistice și filozofice, ca și de consecințele acestor componente în sectorul educației și al modului de viață. Această componentă literară, artistică, filozofică și pedagogică, luată în ansamblul ei, se exprimă în nivelul social, economic și politic al epocii, care este caracterizată de un impuls interior ce reînnoiește manifestările spiritului. Factorul fundamental care condiționează și animă această reînnoire este Umanismul; acesta influențează profund și alte manifestări ale spiritului: arta, filozofia, pedagogia, ba chiar și teologia (științele scripturistice, patristice, metodologice etc.). Aici ajungem la ceea ce ne interesează în mod direct: raportul dintre credință și noua cultură, raport care, din Italia, s-a răspândit în toată Europa creștină.

1. Evaluări istoriografice

Teoria rupturii de evul mediu. Umaniștii înșiși au avut această conștiință a rupturii de epoca precedentă, în sensul că ei intenționează să o reformeze, să o renască cultural, plecând de la clasicismul greco-latin. Pornind de aici, ei devin critici și cu teologia scolastică, adică cu metoda (ei nu sunt contrari conținutului acesteia). În acest sector, întoarcerea la clasicul antic însemna pentru dânsii întoarcere la Scriptură în limbile ei originale, ca și la Părinții Bisericii.

Iluminismul a început să prezinte în istoriografie (Bayle și mai ales Voltaire, și alții) ruptura cu epoca precedentă, prezentând-o în termeni radicali: refuzul nu numai al Scripturii, ci și al credinței; exaltarea omului, a autonomiei lui, declanșând astfel un raționalism care merge

TEME DE ISTORIE A BISERICII

până la ateism. Ei văd în Umanism începutul Iluminismului. Gândind și scriind astfel, au creat o teză istoriografică ce a rămas, în special în unii idealişti italieni, până în secolul al XX-lea.

Romantismul continuă teoria rupturii, însă schimbând radical evaluările. Noul curent se exprimă pozitiv pentru evul mediu și negativ pentru Renaștere, mai ales în aspectul său religios. Renașterea ar însemna o întoarcere la păgânism, la individualismul anarhic, care cauzează ruptura socială și religioasă de evul mediu, ca și decadența morală. Se ajunge până la a afirma superioritatea evului mediu asupra Renașterii. Această tendință romantică devine mai accentuată în Italia în cadrul mișcării neo-guelfe (Gioberti, Rosmini, Cantù, Tommaseo). În Franța se remarcă Stendhal și Chateaubriand; în Germania, Novalis.

Asupra rupturii de evul mediu, înțelegea ca o descoperire a omului autonom și emancipat, insistă istoriografia literară din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Începe cu Michelet (*Histoire de France*, VII). Omul se autodescoveră, pătrunzând în propriul mister moral și în forța lui creatoare, eliberându-se (emancipându-se) de sclavia medievală. Această idee a descoperirii omului se găsește într-o carte care a făcut carieră (*Die Kultur der Renaissance in Italien*) de Jacob Burckhardt, care vede în Romantism celebrarea omului ca individ, ce se afirmă și se emancipează de societate și de Biserică: individualismul reprezintă caracteristica principală a Renașterii. Burckhardt a fost urmat de mulți gânditori și istorici: W. Dilthey, Nietzsche și alții.

Idealismul încearcă să interpreteze Renașterea și Umanismul în cheie speculativă, pozitivistă. Evul mediu ar reprezenta teza, Renașterea, antiteza, iar reforma protestantă, sinteza, care ar fi începutul autentic al epocii moderne. Parțial și cu un echilibru mai mare, această viziune a fost susținută de Hegel.

Pozitivismul continuă teoria rupturii. Renașterea, legându-se de clasicii păgâni, păgânizează concepția despre om și despre lume. Umanismul coincide cu păgânismul (Troilo, Ardigò, Höffding, Taine). Meritul acestei școli a constatat în analizarea și clasificarea textelor umaniste.

2. Ierarhia Bisericii și civilizația renascentistă: aspecte pozitive

În ce măsură ierarhia (papa, cardinalii, episcopii), responsabilă cu încreștinarea societății, a încercat să încreștineze civilizația și cultura renascentistă?

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

În ce măsură civilizația și cultura renașcentistă a influențat spiritul, viața și comportamentul membrilor ierarhiei? Iată două întrebări la care încercăm să dăm un răspuns.

În secolul al XV-lea există și se amplifică conștiința unei necesități de reformă, începând cu însăși Curia Romană și continuând cu celelalte națiuni creștine. Această reformă, cel puțin sectorial, se încearcă a se aplica cu ajutorul unor persoane capabile, legați papali energici care acționează în situații, de multe ori, foarte dificile, dificultăți create deseori de interferența puterilor laice (exemple: Cusano în Germania, G. D'Amboise în Franța și alții).

Pentru reformarea curiei se fac diferite proiecte ce vizează sectoarele administrației bisericești centrale; se pregătesc bule, se instituie comisii de reformă, însă adevărata reformă întârzie să se aplice, și aceasta din motive obiective (angajarea în cruciadă și moartea prematură a lui Pius al II-lea), dar mai ales pentru motive subiective (viața puțin edificatoare a lui Alexandru al VI-lea, dezordinile și corupțiile prezente în curie). Marea reformă nu se arată nici în cadrul Conciliului ecumenic Lateran al V-lea (1512), deși au fost luate diferite măsuri împotriva simoniei cu ocazia alegerilor papale, măsuri aplicate cu energie de papa Iuliu al II-lea și confirmate apoi de conciliul din Lateran.

Papii au sprijinit reforma inițiată de biserica din diferite națiuni. Astfel, regii spanioli catolici s-au angajat cu promovarea acesteia în rândul episcopatului și al clerului diecezan. La fel au procedat regii francezi, însă la o scară mai redusă în comparație cu reforma spaniolă. Dar marea reformă a Bisericii occidentale nu se declanșase încă și aceasta din cauză că lipsea voința sinceră și constantă de reformare atât în cadrul curiei, cât și în rândul episcopilor, care depindeau prea mult de puterea laică.

În rândul călugărilor, situația este puțin diferită. Referitor la dâșii, papii (Eugen al IV-lea, Pius al II-lea) vor sprijini cu energie mișcarea de reformă prezentă în rândul mendicanților. Aceștia sunt sprijiniți de la început de concilii, de episcopii locali, de principii și chiar de popor. Pentru dâșii, putem vorbi de o adevărată mișcare de reformă internă, sinceră și spirituală, reformă care își va arăta roadele în mijlocul maselor prin predica călugărilor mendicanți.

Credința și dogma sunt apărate de ierarhie, în special de papi, care trebuie să lupte în câmpul eclesiologic împotriva conciliarismului extremist care se manifestă în diferite părți, mai ales în Franța și Germania. Exemple în acest sens ne stau papii Eugen al IV-lea, Pius al II-lea, Sixt al IV-lea și Iuliu al II-lea. Pontifii romani veghează și intervin și împotriva tezelor naturaliste ale aristotelismului integral, care-și arăta nocivitatea de exemplu în expunerea problemei nemuririi

TEME DE ISTORIE A BISERICII

sufletului (vezi poziția conciliului din Lateran). În unele sectoare se verifică și greșeli și exagerări provenite însă de la periferie, din cauza unui fel de psihoză colectivă care pătrunsese în mijlocul intelectualilor, a unor teologi, ca și printre responsabili puterii seculare. Este cazul luptei fanatice împotriva vrăjitoarelor. Marea persecuție a început cu puțin timp înainte de mijlocul secolului al XV-lea și a durat până la 1630. Punctul central este atins de bula lui Inocențiu al VIII-lea, *Summis desiderantes affectibus* (1484), bulă comentată de doi dominicani, Enricus Institoris și Iacob Sprenger. Rezultatul comentariilor îl reprezintă lucrarea *Malleus maleficarum*, unde se încearcă o înrudire între magie și erezie, din care motiv procesele sunt transmise inchiziției. Acest fenomen se răspândește mai ales în Europa centrală și septentrională.

Referitor la întrebarea inițială asupra raportului dintre ierarhie, investită cu misiunea de încreștinare a societății și culturii, și civilizația renașcentistă, putem să precizăm următoarele aspecte:

a) Ierarhia, primind valorile autentice renașcentiste, ce nu se opun credinței și religiozității creștine, le-a folosit pentru promovarea credinței, pentru medierea culturală a acesteia conform normelor acestei culturi și a umanismului, aceasta chiar dacă exprimările culturale, mai ales cele artistice, nu erau totdeauna cele mai indicate pentru această mediere. Aceasta este valabilă atât pentru sectorul artistic, cât și pentru cel umanist, în care se promova studiul Scripturii fundamentat pe textele originale, pe exegeza filologică și pe critica textelor. Acceptarea umanismului, a pedagogiei sale, va deveni decisivă în secolul al XVI-lea, când formarea umanistă servește ca fundament pentru reînnoirea teologiei. În special în colegiile iezuiților, ca și în colegiile altor ordine, formarea umanistă este pusă în slujba pregătirii creștinului catolic angajat în viața seculară sau în cea clericală sau călugărească.

b) Totuși, civilizația renașcentistă, cu aspectele ei secularizate și mondene, mai ales în sectoarele vieții concrete de fiecare zi, în politică, în conștiința individualistă sau a claselor înalte, are o deosebită influență în înalta ierarhie bisericească. Acest fapt este explicabil prin legătura prea strânsă care există între clasele înalte conducătoare (regi, principii, marii burghezi) și ierarhia bisericească, ai cărei membri provin mai ales din aceste clase, clasă care încerca să domine și Biserica din propriile teritorii, aceasta datorită importanței socio-economice pe care o avea această ierarhie.

c) Reforma, care însemna autentică încreștinare a societății renașcentiste și a civilizației sale caracteristice, proprii, nu a putut lua formele și forța unei mișcări care să angajeze majoritatea ierarhiei, aceasta tocmai din motivul că nu s-a putut realiza separarea de

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

legăturile feudale existente, nici nu s-a putut pregăti un cler diecezan bine format spiritual și cultural, corespunzător exigențelor timpului.

LVI.

**TENDINȚE CARACTERISTICE
ALE REFORMEI CĂLUGĂREȘTI**

Tendința fundamentală a acestei reforme era aceea de întoarcere la *observantia regularis*, la *stricta observantia regularis* sau la *observantia ad normam Regulae*. Însă această reformă, conținând și factorul reacție la tot ce era negativ, putea conține și o anumită proporție de absolutism și de intransigență, care mergeau mai departe de mijlocul și metoda adaptată, justă, aceasta mai ales în eliminarea cauzelor sau factorilor interni ai decăderii religioase. Acest aspect s-a verificat de mai multe ori și în măsuri diferite în cadrul diferitelor congregații de observanță ale aceluiași ordin (franciscan, augustinian, benedictin). Aceste tendințe le putem grupa astfel:

1. Viața comună în clauzură

Clauzura, viața în interiorul zidurilor mănăstirii, era ceva normal pentru monahi. În afară de inițiativa de a remedia vagabondajul și efectele negative ale dispenselor papale, ca și repunerea în funcție a Regulii, prin viața de clauzură, monahul era pus la adăpost de contactul secularizant cu lumea externă și cu activitățile laicizate ale acesteia. Măsura cea mai radicală este luată de sfântul Benito di Valladolid, care inițiază *inclusio perpetua*, conformă normelor clariselor, inclusio la care monahul se angajează printr-un vot solemn.

Pentru mendicanți, reforma însemna reîntoarcerea la Regulă, pentru carmeliți, solitudinea în propria celulă, reducerea ieșirilor din mănăstire la minimul necesar (exercitarea ministerelor). Pentru franciscani însă, reforma însemna mult mai mult. Însemna impunerea unei claustrări din care nu se putea ieși nici măcar pentru a cere pomană, introducerea vieții anahorete de tip certozin (Puebla-Guadalupe). Însemna restrângerea idealului franciscan la tendința contemplativ-spirituală a sfântului Francisc. Același lucru este valabil pentru congregația de observanță augustiniană din Castilia, care impune tăcerea absolută, excepție făcând zilele de sărbătoare. Natural, mănăstirile și conventurile rămăneau închise pentru femei. În acest sens, măsurile cele mai restrictive au fost luate, pentru eremiții săi, de Paolo Giustiniani.

În interiorul clauzurii *viața este comună*. Se practică comuniunea bunurilor, eliminând abuzurile împotriva votului de sărăcie, recăștigarea perfecte egalități în îmbrăcăminte și la masă (excepție fac

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

bolnavii). Este stabilită obligativitatea participării la toate activitățile comunitare: sfânta Liturghie, cor, capitul, iar pentru unele congregații de observanță și la meditația comunitară, chiar și la *lectio*.

2. Austeritatea vieții

Austeritatea vieții se exprimă mai ales prin:

a) *Sărăcia* nu numai în renunțarea la orice drept de proprietate, ci și prin acceptarea sărăciei efective, de multe ori radicale, absolute, sărăcie exprimată în îmbrăcăminte, în obiectele strict necesare: pat etc. Sărăcia Regulii franciscane este recuperată de toate grupurile de observanță. Mai moderată este reforma dominicană, care acceptă posedarea bunurilor „in communi”.

b) *Penitența*: abținerea, posturi dure (pâine cu apă și sare), prelungite (14 septembrie-Paști) și repetate (în diferite zile ale săptămânii). Congregația de observanță din Castilia va obține dispensa de abținere perpetuă de la papa Alexandru al VI-lea și de la Iuliu al II-lea (carnea este permisă în trei zile din săptămână); mai târziu (1570), această dispensă o va cere, după decenii de discuții, și congreagația din Bursfeld. Pentru franciscani, în afară de penitențele prescrise de Regulă, sunt introduse și altele (la Puebla și Guadalupe) în ceea ce privește abținerea și postul, ca și modalitățile de a le practica.

O altă formă de penitență era cea a *disciplinei* și a *ciliciului*. Scopul fundamental era acela al purificării, al unirii cu Cristos suferind, al pedepsei pentru încălcările regulii. Pentru acest ultim motiv, pedepsele erau impuse de superior. La această purificare se adăuga cea sacramentală: spovada săptămânală pentru laici și mai deasă încă pentru preoți.

3. *Lectio divina* și meditația

Pentru garantarea acestui aspect al vieții monahale, era acordată o mare importanță tăcerii, mai ales „marii tăceri”. *Lectio divina* reprezintă o noutate printre călugări. Mai importantă este meditația. Prima congreagație de observanță care o impune (în 1441) este cea a sfintei Iustina, după ce o practicasă mai mult timp ca o simplă obișnuință. Cu timpul, meditația asumă o atare importanță încât, în secolul al XVI-lea, studenții puteau să fie scutiți de cor (participarea la unele ore canonice), dar nu de meditație. Grupurile franciscane ale „ultrareforme” ajung până la două sau mai multe ore de meditație zilnică (în Spania).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În acest fel, observanții se întorceau la origini parcurgând două căi: observarea externă și adeziunea interioară față de spiritul Regulii, trăită cu o generozitate ideală și în condițiile de la începuturi. În afară de aceasta, meditarea Scripturii trezește carisma fondatorilor, carismă care susținea idealul lor, uneori eroic.

4. Problema studiilor

În diferite congregații de observanță s-a verificat o reacție contrară studiilor academice, sau cel puțin o neîncredere sau o subevaluare pentru formarea sacerdotală.

Monahii se opun studiilor, cel puțin aceloră făcute în afara mănăstirii. Motivul opoziției îl reprezintă idealul monahului ca *homo devotus*, *homo spiritualis*, și nu ca *homo doctus*. Monahul, mai ales cel observant, trebuie să „aștepte mai mult de la studiul conștiinței decât de la cel al științei” (Barbo). Formarea intelectuală rămânea elementară și insuficientă. Depășirea acestei lipse a avut loc în primele decenii ale secolului al XVI-lea, când sfântul Benito și congregația de observanță cistercină au deschis colegii universitare, iar congregația de la Monte Cassino (sfânta Iustina) a stabilit noi mănăstiri pentru formarea teologică a propriilor monahi.

Mendicanții. Nu toate congregațiile de observanță se opun studiilor. Congregația augustiniană din Castilia se opune; congregația augustiniană germană este favorabilă. Opoziția își găsește un punct comun: refuză studiile academice, deoarece sunt considerate unul din motivele principale ale decăderii religioase. Dominicanii rezolvă problema, admitând la aceste grade persoane ale căror virtuți sunt probate îndelung. Pentru observanții OFM, soluția definitivă este dată de Ioan de Capistran, care impune o casă de studii pentru fiecare provincie. Rămânea însă refuzul gradelor academice. Congregația observantă augustiniană din Castilia va întârzia până în 1542, când Părintele General Seripando impune o reorganizare a studiilor (umaniste, filozofice și teologice) care să permită o formare validă a tinerilor aspiranți la preoție. General privind lucrurile, putem constata că promovarea studiilor și obținerea gradelor academice le datorăm marilor figuri de reformatori prezenți în toate ordinele, reformatori cu o bună pregătire teologică și cu o viață exemplară (sfântă chiar).

5. Observații finale

În mișcarea de reformă observantă ia parte Biserica în ansamblul ei. Participă *ierarhia*, prin conciliile din Konstanz și Basel. Participă

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

pontifii romani (Eugen al IV-lea, Pius al II-lea, Leon al X-lea, Clement al VII-lea și alții). Ei intervin deseori, luând inițiativa reformei, emanând măsuri drastice, nu totdeauna fericite, măsuri care merg până la depunerea generalilor de ordine și impunerea unor statute de reformă.

Laicii. Reprezentanții puterii seculare contribuie într-o măsură determinantă la extinderea congregațiilor de observanță, cerând reforma mănăstirilor și a conventurilor de pe propriile teritorii. Mai mult, unii dintre ei stau la baza unor noi congregații de observanță. Un exemplu, printre altele, îl avem în regele Ioan I de Castilia care contribuie la înființarea congregației sfântului Benito din Valladolid. Alții pun la dispoziție terenuri și sume consistente pentru construirea de mănăstiri. Nu trebuie uitați apoi laicii simpli, care, mai ales prin fervoarea și slabele lor posibilități materiale, contribuie la reforma monastică. Contribuția lor este mult mai importantă prin numeroasele vocații pe care le oferă acestor mănăstiri reformate.

LVII.

**SAVONAROLA LA FLORENȚA:
O TENTATIVĂ DE REFORMĂ GLOBALĂ**

Girolamo Savonarola (1452-1498), ferrarez, este protagonistul „ultrareformei” dominicanilor din Toscana, reformă pe care o pune în aplicare prin separarea de congregația de observanță mai întâi a conventului Sfântul Marcu din Florența, apoi a altor conventuri din Lombardia. Formarea noii congregații de observanță promovată de Savonarola era plăcută florentinului Piero de' Medici. Protectorul dominicanilor și favorabil separării, cardinalul Olivero Carafo îl determină pe papa Alexandru al VI-lea să semneze scrisoarea brevă de aprobare a separării (22 mai 1493). Savonarola instaurează imediat sărăcia absolută, cerșitul și munca fraților laici (sculptura, pictura, miniatura pentru cărțile mănăstirii etc.). Sunt vândute bunurile imobile; lucrurile prețioase, chiar dacă sunt devoționale sau servesc cultului, sunt excluse. Posturile, abstinentele și vegherile sunt impuse cu severitate. În urma acestor măsuri se asistă la un mare aflux de vocații și la o extindere a mănăstirilor feminine. Acesta este primul pas al reformei lui Savonarola. A fost un pas tragic, deoarece, implicat în politică, reformatorul radical era decis să meargă cu reforma până în straturile cele mai înalte ale societății și Bisericii.

1. Tentativa de reformă religioasă și civilă (1494-1498)

Caracter fără jumătăți de măsură, cu înclinații pesimiste, absolutist în coerența dintre viața de credință și practica ascetică conventuală, predicator de tip apocaliptic, bazat mai ales pe profeții mari ai VT, după un prim faliment ca predicator, în Postul Mare din anul 1482 obține un succes răsunător în mănăstirea S. Maria del Fiore din Florența. Încercându-se în experiențe religioase personale, mai ales în „revelații” prin care Dumnezeu îi făcuse cunoscute evenimente ce aveau să aibă loc în curând, predicatorul Savonarola accentuează tonul și multiplică prezicerile referitoare la reînnoirea Bisericii, la acestea adăugându-se flagelurile care aveau să se abată curând asupra ei. Succesul său este în continuă creștere; toate straturile sociale erau cucerite mai ales de prezicerea a ceea ce avea să vină în curând. În predicile sale, nimeni nu era iertat: clerul înalt și cel de jos, diecezan sau regular; pentru dânsul, toți erau prea „căldicei”, periculoși, mai rău, corupți. După alungarea lui Piero de' Medici din Florența, Savonarola se ridică împotriva principilor

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

și a tiranilor, împotriva vanității femeiești, împotriva culturii umaniste și a poezilor, împotriva evreilor, împotriva tuturor.

Viziunea unitară a predicilor sale era aceasta: nu există o reformă civilă fără una morală; nu există reformă morală fără evanghelie și fără viața creștină trăită în mod autentic. Guvernanții sunt responsabili pentru moralitatea supușilor; ca atare, trebuie să-i determine pe aceștia să trăiască creștinește. O astfel de reformă nu se putea aplica fără o guvernare („Signoria”) care să accepte în totalitate programul său de reformă destinat formării unui oraș creștin sau a unei societăți de creștini. În practică, trebuia înlăturat Piero de’ Medici și instaurat un regim reformativ radical. Concepția lui despre rolul statului este prezentă în lucrarea *Trattato circa el reggimento e governo della città di Firenze* (2 martie 1498). Scopul: toate „guvernele oamenilor creștini trebuie să fie destinate în final spre atingerea la beatitudine”. Cum? Asigurând „buna trăire creștină”. Una din condiții este aceea de a asigura o viață liniștită pentru supuși, promovând binele comun, pentru ca astfel, dâșii să se exercite în practicarea virtuților creștine prin care să ajungă la fericirea veșnică. Guvernul trebuie să-i îndrepte pe oameni spre practicarea virtuților.

Din noiembrie 1494 până în martie 1498, Savonarola conduce activitatea guvernului florentin. Popularitatea lui atinge cotele maxime atunci când Carol al VIII-lea al Franței vine în Italia, iar Savonarola reușește să salveze orașul de la măcelul plănuț de acesta. În oraș, înfocatul predicator determină aprobarea unor legi și dispoziții drastice. Sodomia este pedepsită cu moartea pe rug. Celui ce blestema i se făcea o gaură în limbă. Copiii sunt antrenați în spionarea locuitorilor și în denunțarea păcătoșilor. Orice „vanitate” (tablou, îmbrăcăminte neadecvată etc.) este arsă. Pe plan caritativ, organizează un „Munte de pietate”, iar apoi îi alungă pe evrei.

Pe plan statal, voia să impună o teocrație creștină, al cărei cap să fie Cristos, rege al Florenței. Astfel, oricine vorbea de rău conducerea orașului era un dușman al lui Cristos. Când îi sosește excomunicarea (11 februarie 1498), Savonarola se urcă pe amvon și, identificând lucrarea sa cu cea a lui Cristos, se adresează Romei: „Înțelege-mă bine, o, Romă; cine contrazice această lucrare îl contrazice pe Cristos”.

2. Erorile fundamentale ale lui Savonarola

Prima lui iluzie era aceea de a reduce viața florentinilor renascentiști la o viață de convent. Un alt reformativ radical va fi Calvin, care prin teroare (exil, încarcerare, moarte) va face din Geneva un convent cu o viață riguroasă dusă la extrem.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

O altă eroare a fost aceea de a-și fi bazat reforma pe un partid politic, acela al *plângăreților*, format în mare parte din mici burghezi, opus așadar nobililor (*nervoși*). Aceasta însemna condiționarea reformei de succesul sau insuccesul unui partid politic, dându-i acesteia și o dimensiune politică.

Mai gravă a fost însă eroarea de a se fi implicat în politică. Pentru dânsul, Carol al VIII-lea (un conciliarist) este noul Cirus, care trebuia să purifice Italia și să reformeze Biserica (în special papalitatea). Liga lombardă își dă seama că, atâta timp cât Savonarola predică la Florența, orașul nu va putea intra în Liga (papa, împăratul german, Veneția și regele Spaniei) împotriva regelui Franței. Dușmanii politici din oraș, cei din Italia, clerul diecezan și cel regular din Florența care nu-l mai putea suporta, toți aceștia se coalizează împotriva lui, încercând să-l facă să tacă sau cel puțin să-l înlăture din Florența. Pentru aceasta, îl determină pe Alexandru al VI-lea să ia măsuri împotriva lui. Savonarola refuză să meargă la Roma pentru a explica papei viziunile sale profetice. Este excomunicat și totuși continuă să predice.

Sfârșitul său tragic începe cu schimbarea politică din Signoria orașului, prin care adversarii devin mai puternici. Procesele sale, atât cel civil, cât și cel bisericesc, nu au fost lipsite de mari nedreptăți. Moare spânzurat și apoi ars pe rug, pe data de 23 mai 1498.

Referitor la persoana sa putem afirma următoarele: a fost un ascet cu o pietate profundă, din care însă nu lipsea extremismul și fanatismul, proprii caracterului său. I se pot ierta chiar și acuzele împotriva curiei romane, însă sunt foarte greu de acceptat convingerile sale (carisma profetică și intangibilitatea activității sale identificată cu cea a lui Cristos), ca și disprețul față de avertismentele și pedepsele canonice, dispreț bazat pe convingerea sa că Alexandru al VI-lea nu era un papă legitim, deoarece era un ateu, mai mult, nici măcar botezat. Împotriva papei și a curiei romane, Savonarola, influențat de conciliarism, vrea să convoace un conciliu care să ia măsurile necesare împotriva Romei și a „uzurpatorului” care ocupa catedra lui Petru. Rebeliunea sa atinsese cotele maxime.

LVIII.

MARTIN LUTHER (1483-1546)

1. Etape ale creșterii și formării sale

1.1. Nașterea – intrarea în convent (1483-1505)

Este al doilea fiu al familiei Luther din Eisleben, născut la 10 noiembrie 1483. Ca și copil, Martin a trăit într-un ambient de țară, cu o morală creștină severă, simplă și din care nu lipseau unele superstiții. Tatăl, miner, datorită muncii și economiilor sale, ajunge un mic burghez cu o bună stare materială.

La 14 ani pleacă la Eisenach pentru studii. Locuiește la familia Schalbe-Cotta, o familie catolică practicantă, bună și primitoare. Adevărata experiență culturală o începe la Erfurt (1501-1502), unde se înscrie la Facultatea de Arte. Viața de student din colegiul „Sfântul Gheorghe” este destul de severă, monahală, cu o disciplină rigidă, impregnată de pietate și devoțiuni. Sub profilul intelectual, Martin își însușește ideile „căii moderne”: devine occamist. Influența umanistă este slabă într-însul. Începe să facă propriile alegeri intelectuale, corespunzătoare temperamentului său: în etică îl preferă pe Cicero în locul lui Aristotel.

Experiența sa interioară începe să prindă contur: în suflet îi apare tristețea, teama tragică de Dumnezeu, de Cristos ca judecător, teamă alimentată probabil și de o senzualitate necorectată la timp.

În convent intră la data de 17 iulie 1505, la două săptămâni după ce făcuse un vot sfintei Ana în cadrul unei furtuni ce-l prinde pe neașteptate într-o pădure. Probabil că acest vot a reprezentat o decizie interioară ce se maturizase deja în sufletul său.

1.2. De la intrarea în convent (Erfurt) la disputa de la Leipzig (1505-1519)

a) *O carieră academică și ecleziastică rapidă.* Este posibil ca directorul său spiritual Staupitz să-l fi ajutat să-și termine studiile înainte de timpul normal. De obicei, pentru doctoratul în teologie erau necesari 10 ani de studii. Luther îl dobândește în șapte semestre (3 ani și jumătate). Tot la fel de rapidă a fost și avansarea sa în cadrul ordinului augustinian în care intrase: un an de noviciat, iar după șapte luni este sfințit preot. Înainte de a dobândi titlul de doctor (iunie 1512) este deja predicator oficial al ordinului, subprior al conventului din

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Wittenberg și prefect de studii al acestui convent. În mai 1515 devine „vicar districtual” pentru 11 conventuri reformate.

b) *Evoluția teologico-existențială*. Experiența interioară a tânărului călugăr i-a influențat propria gândire teologică, deoarece teologia sa era existențială și îndreptată spre pastorală.

Experiența interioară. Este foarte dificil de a stabili o cronologie exactă și de a stabili științific fazele acestei experiențe, deoarece amintirile sale puse în scris aparțin perioadei târzii a vieții și sunt denaturate și de unele interpretări teologice pe care nu le poseda în tinerețe. Totuși, o anumită cronologie se poate stabili:

– O viață senină, fervoroasă și liniștită din punct de vedere spiritual între anii 1505-1508/9; este perioada noviciatului, a sfințirii sacerdotale și a primilor ani de preoție;

– Situația se schimbă o dată cu prima călătorie la Wittenberg (1508-1509). Acum începe să simtă violența pasiunilor și un sentiment tragic generat de acestea. Nici conducerea spirituală a lui Staupitz și nici experiența romană (1510-1511) cu spovada generală și urcarea Scării Sfinte în genunchi, nici practicile ascetice și mărturisirea deasă nu reușesc să-l liniștească. În această stare interioară zbuciumată își continuă viața și activitatea până în 1521, sau poate până mai târziu.

– Simte asalturile acelei *concupiscentia carnis: amor sui*, ură, invidie, violență, vanitate, senzualism. Toate acestea creează într-însul o profundă tristețe spirituală, o incertitudine referitoare la propria-i stare de har. Uneori simte că Dumnezeu nu-i este favorabil. Mai mult încă: se teme că este predestinat la osândă; se simte urât de Dumnezeu. De aici îi vin ispitele de a blestema și de a cădea în disperare. Simte insuficiența salutară a sacramentelor. Pentru a se liniști, se cufundă în lectura lui Gerson, Tauler, ca și a cărților din *Deutsch Theologia*; se înscrie așadar pe linia experienței mistice germane.

2. Evoluția teologică

Luther se formase la școala teologiei nominaliste care domina atât la Erfurt, cât și la Wittenberg. Aici studiase profund *Sentințele* lui Petru Lombardul.

Primul pas îl face o dată cu comentarea *Sentințelor* la Wittenberg, unde este trimis ca reprezentant al „căii moderne”. Acum el admite încă o anumită utilitate a filozofiei în teologie, însă, ca și Lombardul, îl preferă pe sfântul Augustin și pe alți doctori ai Bisericii. Referitor la Scriptură, își face loc principiul conform căruia pentru realitățile divine este valid numai Cuvântul lui Dumnezeu. În teoria despre *fomes concupiscentiae* se detașează de Petru Lombardul, însă rămâne

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

nominalist în concepția despre harul habitual. Este încă pe linia teologică curentă.

Al doilea pas: Dictata super Psalterium (1513-1515). Chiar și în exegeza psalmilor, nu sunt greu de prezentat ideile teologice ale lui Luther, deoarece aici este aplicat sensul moral al Scripturii, metodă care permite prezentarea unei teologii antropologice. Acum încep să se contureze tezele sale personale referitoare la:

- păcatul strămoșesc, pentru care concepția sa pare să se păstreze încă pe linia tradițională: concupiscenta reprezintă un rest al păcatului original, păcat iertat prin botez. Totuși, omul are conștiința că nu este răscumpărat pe deplin;

- conștiința acestei stări îl determină pe om să se acuze pe sine însuși (*accusator sui*), îl poartă spre o umilință care este legată de (credința) abandonarea în Dumnezeu care salvează, care răscumpără în viitor; apare *justitia Dei passiva*;

- această îndreptățire este *in fieri*; în timpul prezent, îndreptățirea este *in spe* (invizibilă); *in re* va fi doar în viitor. Adevăratul credincios (*fidelis*) este un creștin care, deși simțindu-se păcătos, are această credință și această speranță.

Al treilea pas este făcut în *Exegeza scrisorii către Romani* (1515-1516). Ideile tradiționale sunt „reformate”. În această scrisoare paulină, el vede un scop esențial: acela de distrugere a înțelepciunii și sfințeniei umane pentru a afirma apoi că noi ne salvăm numai prin *justitia Dei*. În această exegeză, conceptele fundamentale sunt următoarele:

- identificarea concupiscentei cu păcatul original. Concupiscenta este *peccatum radicale* care rămâne în om, păcat ale cărui roade sunt păcatele actuale, sintetizate în acel *amor sui*, în *superbia*. Toate faptele omului sunt viciate de această concupiscentă; așadar, toate sunt păcătoase;

- Botezul nu elimină complet acest păcat, iar omul rămâne încă *caro* (în sensul paulin), în timp ce ar trebui să fie *spiritus* (sensul paulin), adică drept. Porunca *non concupisces* îi revelează omului botezat tocmai existența acestui păcat radical prezent în ființa sa;

- din acest motiv este necesară umilința. Aceasta reprezintă un act de credință, deoarece prin credință este recunoscută această stare și tot prin ea este acceptată judecata lui Dumnezeu asupra păcatului, judecată (*justitia*) manifestată în jertfa Crucii. Astfel, omul se unește cu Cristos de pe Cruce. Astfel este îndreptățit de Dumnezeu;

- această îndreptățire (*justificatio*) nu este intrinsecă omului, deoarece nu provine de la faptele sale bune, ci numai de la Dumnezeu, deoarece, și după botez, faptele omului sunt rele, sunt viciate de concupiscentă. Așadar, îndreptățirea rămâne doar extrinsecă.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Dumnezeu „ne consideră îndreptățiți”, ne acceptă ca drepți datorită credinței noastre, însă această *reputatio* este extrinsecă omului;

– în consecință, omul astfel îndreptățit rămâne mereu *justus* și *peccator*. *Justus*, deoarece Dumnezeu nu impută omului (*accusator sui*) păcatul ce rămâne în el; *peccator*, deoarece acest păcat radical rămâne în el, întrucât neimputarea din partea lui Dumnezeu nu comportă și *ablatio* acestui păcat. Astfel, omul este îndreptățit doar pasiv, fără contribuția faptelor sale, numai prin pura milă a lui Dumnezeu. Astfel, voința lui Dumnezeu rămâne suverană, necondiționată în nici un fel de faptele noastre bune;

Predestinarea. Cei destinați la osândă voiesc și fac în mod necesar doar păcate ce-i poartă la osândă. Cei destinați la fericire urăsc păcatul și se salvează. Din scrierile sale nu cunoaștem motivul acestui comportament al lui Dumnezeu care neagă universalitatea voinței sale salvifice. Pentru creștin, derivă de aici anumite consecințe ascetice:

– este necesar ca omul să trăiască într-o continuă stare de penitență, pentru ca astfel să rămână deschis și disponibil acțiunii divine;

– pe lângă aceasta, este necesar ca să trăiască din credință (*justus ex fide vivit*); trebuie să creadă în îndreptățirea sa care este *in spe*, și doar în viitor va fi *in re*.

Exegeza *Scrisorii către Galateni* (1516-1517) și a celei către *Evrei* nu aduc nici o noutate. Vechile idei sunt accentuate:

– credința nu reprezintă numai fundamentul îndreptățirii, prin care omul este îndreptățit; credința devine *universalis justitia*. Totuși, faptele bune sunt necesare pentru întărirea acestei credințe, deoarece nimeni nu are o credință perfectă;

– credința este necesară pentru a primi cu folos sacramentele, sacramente care nu acordă în mod mecanic harul, ci numai dacă se crede că prin ele (spovada, împărtășania, ungerea bolnavilor) se obține harul.

În experiența (intuiția) avută în *hypocaustum*-ul conventului (1512-1513 sau 1518-1519), Luther prezintă într-un mod clar și definitiv tezele prezentate anterior, trecerea sa paradoxală de la occamism spre un augustinism extremist. Iar în disputele publice prezentate în contextul predicării indulgențelor, „teologul” de la Wittenberg va face cunoscut tot efortul și roadele reflecțiilor și scrierilor sale, devenite în mod clar reformatoare.

Aceste aspecte sunt doar unele din conținutul bogat și foarte variat al tezelor sale reformatoare. Luther va ataca validitatea și eficacitatea sacramentelor, va nega instituirea divină a Bisericii și a papalității, va dezvolta în continuare o antropologie teologică pesimistă, va afirma fără drept de replică libertatea creștinului în interpretarea Scripturii,

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

negând însă acest drept Bisericii romane. Neagă preoția ministerială și afirmă existența doar a preoției comune. Interpretării sale nu-i scapă nici voturile călugărești. Negându-le validitatea, se căsătorește în propria-i casă cu Ecaterina von Bora (13 iunie 1525), fostă călugăriță cistercină. Căsătoria cu dânsa o încheie din dorința tatălui său, „din conștiință și pentru motive religioase”, pentru a-l lua în derâdere pe papa și pe diavol. Va fi un soț plin de afecțiune și tată a șase copii.

LIX.

**LUTHER ^aI REFORMA ÎN GERMANIA
PÂNĂ LA PACEA DE LA AUGSBURG (1555)**

Viața lui Luther (★ Eisleben, 10.11.1483 – † Eisleben 18.02.1546). Născut dintr-o familie de țărani care au știut cu tenacitate să-i amelioreze propria condiție, Luther a studiat filozofia la Universitatea din Erfurt, într-un ambient impregnat de occamism. În anul 1505, după ce și-a luat doctoratul, a intrat în conventul eremiților augustinieni din Erfurt, îndeplinindu-și un vot pe care l-a făcut sfintei Ana în timpul unei furtuni; probabil, acest vot a grăbit o evoluție interioară deja în act de mai mult timp. Sfințit preot doi ani după aceea, în 1508 a fost chemat la Wittenberg, unde a predat mai întâi etica, apoi dogmatica și exegeza, comentând succesiv psalmii și diferite scrisori ale sfântului Paul.

În 1510 este trimis la Roma pentru probleme interne ale ordinului (augustinienii din Erfurt nu vedeau cu ochi buni planul vicarului general de a uni împreună mănăstiri reformate și nereformate, din teamă că fuziunea celor două ramuri, de observanță strictă și moderată, ar face să decadă disciplina). Mai târziu, Luther va expune ocazional impresia negativă pe care i-a făcut-o Roma, însă relatarea trebuie interpretată în lumina evoluției sale posterioare, vădit antiromană.

Între anii 1515 și 1517, se maturizează evoluția psihologică a augustinianului; începe să-și formuleze noua doctrină. Diferiți factori, printre care mai ales experiența internă a tânărului călugăr și formarea sa teologică unilaterală, au influențat într-un mod decisiv acest proces. După o perioadă de fervoare senină, care i-a câștigat stima confrăților și i-a adus însărcinări de încredere în sânul ordinului la Wittenberg, Luther cade într-o stare de neliniște profundă, temându-se că nu se poate elibera de păcat și că ar aparține numărului celor condamnați. Probabil că la crearea acestei neliniști a contribuit, pe de o parte, munca excesivă și înclinarea spre melancolie, moștenire familială, iar pe de o altă parte, occamismul de care fratele era îmbuibat, cu accentuarea voinței arbitrare a lui Dumnezeu și, totodată, cu importanța excesivă dată voinței umane, care a găsit un ecou puternic în sufletul său, deprins prea puțin în a distinge între concupiscentă, ispită și păcat, consimțământul și tendința de a ajunge la o experiență chiar sensibilă a unei realități total interioare și spirituale.

Cercetarea neliniștitoare a unei căi de mântuire a fost cu greu consolată de sfaturile bune ale vicarului general al ordinului, Johannes Staupitz. În același timp, în lecțiile și studiile sale, Luther aprofundează

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

cunoașterea occamismului, dar și cea a misticii germane (Tauler, *Theologia deutsch*), scoțând de aici ideea nulității absolute a omului în fața lui Dumnezeu și abandonarea pasivă în El; era pasionat mai ales de lectura tratatelor antipelagiane ale sfântului Augustin și a scrisorilor sfântului Paul.

Mai târziu, Luther a atribuit o importanță decisivă unei iluminări pe care a avut-o pe neprevăzute, probabil în 1517, în timp ce medita în camera sa din turnul conventului (de unde numele dat episodului, Thurmerlebnis, experiența turnului) asupra pasajului din *Scrisoarea către Romani* 1,17: „Dreptatea lui Dumnezeu se descoperă în ea (în Evanghelie) prin credință spre credință, după cum stă scris: Cel drept va trăi prin credință”. Atunci el a înțeles că Scriptura, folosind termenul „dreptate”, nu face aluzie la intervenția prin care Dumnezeu răsplătește pe cei drepti și pedepsește pe păcătoși, ci vorbește despre acțiunea prin care Domnul acoperă păcatele acelor care s-au lăsat cu totul în voia lui prin credință. Deci, *Scrisoarea către Romani* vorbește nu despre dreptatea vindictivă, ci despre dreptatea salvifică, harul prin care Dumnezeu ne sfințește. Este probabil că reformatorul a dat pondere excesivă unui moment al unui lung proces psihologic. De acum, conceptul de dreptate salvifică ocupă un loc tot mai important în sistemul său. Este la fel de adevărat că interpretarea dată frazei biblice nu era cu totul nouă. El, însă, a sfârșit prin a exaspera un conceput *in se* ortodox (îndreptățirea salvifică prin credință), negând într-un mod unilateral orice necesitate din partea omului de a se dispune la har prin libera sa cooperare. Recunoscând în har nu numai un dar absolut gratuit, dar cu totul independent de orice cooperare a noastră, în cadrul general al arbitrarității divine proprii sistemului occamist, Luther poate să găsească un refugiu pentru neliniștea sa: era suficient să se lase cu totul deschis la acțiunea salvifică a lui Dumnezeu, era suficient să crezi, pentru a te ști și simți mântuit.

Mic a fost pasul care l-a dus pe profesorul de teologie spre alte principii ale doctrinei sale, apărute la mică distanță de timp, prin necesitatea logică de a salva punctul central, mântuirea prin credință. În timp ce încerca astfel să dea o coerență propriei doctrine, declară că nu vrea să se îndepărteze, de fapt, de Biserică, fără să-și dea seama că, în realitate, el trăgea o brazdă din ce în ce mai largă între aceasta și propria teologie. În final, putem rezuma luteranismul în jurul a trei puncte centrale, chiar cu riscul, aproape inevitabil în asemenea schematizări, de a ajunge la simplificări și imprecizii. În primul rând, avem *sola Scriptura*: Scriptura nu numai că cuprinde toate adevărurile descoperite de Dumnezeu, dar nici nu are nevoie de a fi clarificată și luminată de Tradiție; în ea însăși este suficientă pentru a da Bisericii

TEME DE ISTORIE A BISERICII

certitudinea asupra tuturor adevărilor revelate. În felul acesta, sunt excluse tradiția și medierea Bisericii prin magisteriul său și este deschisă calea spre examinarea liberă.

În al doilea rând, *îndreptățirea imputată* sau pur atribuită, nu inerentă. După păcatul originar, natura umană este în mod iremediabil coruptă, omul și-a pierdut libertatea, fiecare lucrare a sa este în mod necesar păcat. Totuși Dumnezeu, fără a șterge păcatele și fără a-l reînnoi interior pe cel care crede în El și i se încredințează, îi atribuie meritele și sfințenia lui Cristos, îl consideră ca și cum ar fi reînnoit și îndreptățit: deci, omul este *simul justus et peccator*. Chiar simțindu-ne păcătoși, chiar fără a face fapte bune, este suficient să ne încredințăm Domnului și milostivirii sale, care numai ea singură lucrează în noi.

În al treilea loc, *refuzul Bisericii ierarhice*, nu numai din cauza refuzului primatului papal, obiect al unor atacuri puternice și frecvente respingeri prezente în diferite scrieri, ci mai ales datorită concepției fundamentale a raportului direct al Domnului cu fiecare credincios, deasupra și în afara oricărei medieri: „Biserica este o comunitate spirituală de suflete unite într-o singură credință”; „este unirea tuturor credincioșilor în Cristos mai presus de pământ... unitate spirituală, suficientă să formeze Biserica”. Drept corolar al acestei concepții va fi refuzul Liturghiei ca jertfă, „cea mai gravă și cea mai oribilă nelegiuire între toate formele de idolatrie propuse”, pentru că atentează la unicitatea și la suficiența jertfei crucii.

În consecință, dacă nu este necesară dizolvarea preoției ministeriale în preoția universală a credincioșilor (de aici și broșura *Către nobilimea creștină a națiunii germane*, care deliniează clar supozițiile), atunci, cel puțin reducerea preoților la misiunea de predicatori și administratori ai sacramentelor, ca și ferma, radicala negare a oricărei capacități a lor de a oferi o jertfă; de aici derivă și reducerea mai mult sau mai puțin largă a sacramentelor și libertatea totală de cult și disciplină. Însă, așa cum vom vedea, necesitatea unui punct ferm pe care să se sprijine Biserica îl va determina în mod fatal pe reformator, nu fără contraste intime, să se sprijine pe principii printr-o rapidă evoluție de la concepția total spirituală a Bisericii la organizarea unei biserici statale.

Problema indulgențelor. Ocazia externă de a-și arăta pentru prima dată ideile care se dezvoltau în el i-a fost oferită lui Luther de predicarea la Wittenberg a indulgențelor. Începând cu anul 1507, Iuliu al II-lea, care a început lucrările de construcție a noii bazilici „Sfântul Petru”, acordă o indulgență în mod jubiliar celui care oferă pomeni pentru această acțiune; inițiativa a fost repetată, în 1514, de Leon al X-lea.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

În Germania, situația se complica prin împletirea și suprapunerea unei alte probleme. Albert de Brandenburg, arhiepiscop de Magdeburg și administrator apostolic de Halberstadt, a fost numit episcop al unei terțe dieceze, Mainz, și, pentru a intra în posesia misiunii rentabile, trebuia să plătească Camerei apostolice o sumă imensă de care nu dispunea în acel moment. Dificultatea a fost depășită în acest mod: familia Függer, una din cele mai mari bănci europene de atunci, a împrumutat tânărului și mondenului prelat cei 29.000 de ducăți pe care trebuia să-i plătească Romei; episcopul a obținut facultatea de a predica în dieceza sa indulgențele; jumătate din pomenile adunate trebuia să fie vărsate în banca Függer, pentru a amortiza debitul contractat, iar jumătate la Roma, pentru construcția bazilicii „Sfântul Petru”. Predica a început în 1517; în provincia din Magdeburg a fost desfășurată cu o mare solemnitate și fast de către Johannes Tetzel, dominican, care nu s-a menținut totdeauna în limitele ortodoxiei. Desigur, el învăța că indulgența este o iertare a pedepsei, nu a vinei, însă, referitor la distincția obișnuită între indulgențele pentru cei vii și pentru cei morți, a afirmat că starea de har, de mărturisire și durerea pentru păcate sunt necesare pentru a dobândi indulgența pentru ei înșiși, nu pentru a aplica indulgența la cei răposați. Ideilor sale, chiar dacă nu cuvintelor, le corespunde exact fraza: „Imediat ce moneda cade în caseta pomenilor, suflul este eliberat din purgatoriu”.

Reacionând împotriva abuzurilor legate de predică, și la însăși doctrina indulgențelor, Luther, în vigilia sărbătorii Tuturor Sfinților din anul 1517, a trimis lui Albert din Brandenburg o scrisoare dură, însă ortodoxă, cerându-i să acționeze împotriva abuzurilor în legătură cu predica despre indulgențe; alături de scrisoare îi trimite și cele 95 de teze asupra indulgențelor, invitându-l la o discuție pe această temă. În fața tăcerii lui Albert, Luther a trimis tezele la unii teologi. Imediat, ele s-au răspândit în toată Germania. Pentru profesorul din Wittenberg, indulgența este numai iertarea pedepsei canonice aplicată de Biserică, nu și a pedepsei de care trebuie să dai cont în viața viitoare; nu poate fi aplicată la cei răposați; nu există „tezaur al Bisericii”, care rezultă din meritele lui Cristos și ale sfinților.

De ce oare, întreabă augustinianul, papa nu golește purgatoriul pe motivul carității sale prea sfinte și pentru nevoia maximă pe care o au sufletele, care este motivația cea mai justă dintre toate, din moment ce eliberează un număr fără de sfârșit de suflete pe motivul banului funest pentru construirea bazilicii care este o motivație foarte ușoară? (*teza 82*).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În 1518, în fața răspândirii crescânde a tezelor luterane, care au zguduit și aprins întreaga Germanie, Leon al X-lea a dispus examinarea afirmațiilor asupra indulgențelor și i-a ordonat lui Luther să se prezinte la Roma. Prin intervenția lui Friedrich, elector de Saxonia, Luther este dispensat de călătoria la Roma, putând fi interogat la Augsburg, în octombrie 1518, de cardinalul Toma de Vio, numit Caietanus (Gaetanus). Interogatoriul nu a ajuns la nici un rezultat, pentru că Luther a făcut apel de la papa rău informat, la papa bine informat, apoi de la papa la un viitor conciliu. Caietanus a încercat să-l determine să adere la autoritatea ecleziastică, însă zadarnic. Luther se bucura de protecția electorului Friedrich și, în acel moment, poziția ultimului era mult mai influentă: murind împăratul Maximilian, doi erau candidații care-și disputau succesiunea, Carol de Habsburg și Friedrich, iar Leon al X-lea, de teamă că alegerea imperială ar mări în mod periculos puterea habsburgilor, favoriza candidatura principelui saxon. În felul acesta, Luther a rămas nederanjat de nimeni.

În anul 1519, are loc la Leipzig o mare dispută între Luther și catolicul Johannes Eck, care, dacă nu a reușit să-l convingă pe interlocutorul său să-și părăsească pozițiile, cel puțin l-a obligat să clarifice pentru prima oară, în mod public și fără echivocuri, propria doctrină asupra primatului roman, asupra infailibilității conciliilor, pe care reformatorul le nega, și mai ales asupra principiului fundamental al protestantismului, recunoașterea Scripturii ca izvor exclusiv și adecvat al adevărului revelat. În felul acesta, începea să apară clar că lupta se îndrepta nu spre abuzurile morale, împotriva opiniilor liber discutate între teologi, ci viza însăși esența Bisericii.

În 1520, la Roma, la încheierea procesului împotriva lui Luther, este promulgată bula *Exsurge Domine*, cu somația către inculpat ca, în timp de șaizeci de zile, să-și retragă tezele referitor la liberul arbitru, la păcatul originar, la sacrameinte în general, la har, la părerea de rău pentru păcate, la mărturisire, la faptele bune, la indulgențe, la purgatoriu, la primat³²⁸. În aceste luni, mai înainte și după publicarea bulei, Luther desfășoară o activitate publicistică intensă și, printre altele, publică trei cărți care au făcut o mare vâlvă. În scrierea *Către nobilimea creștină a națiunii germane*, redactată în germană și răspândită rapid în mai bine de 4.000 de exemplare, Luther incită la demolarea celor trei ziduri de fortificație care apără Biserica romană: distincția dintre cler și laici, dreptul exclusiv al ierarhiei de a interpreta Scriptura, dreptul exclusiv al suveranului pontif de a convoca un conciliu. Un nou conciliu, cu participarea laicilor cu drepturi depline, va

---

³²⁸ DS 1451-92.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

reforma Biserica și va pune capăt acelor *gravamina nationis Germanicae*, deplorate inutil de atâtea ori. Scrierea *De captivitate babylonica ecclesiae praeludium* critică doctrina despre sacrameinte, păstrând numai Botezul, Spovada, Euharistia, negând însă transsubstanțierea și valoarea sacrificială a Liturghiei. În sfârșit, *De libertate christiana* elogiază libertatea interioară a omului, îndreptățit de credință și unit intim cu Cristos: faptele bune nu sunt necesare pentru justificare, nici nu-l fac bun pe acela care le săvârșește, ci dimpotrivă, sunt consecința necesară a justificării. În felul acesta, se răspândesc din ce în ce mai mult în Germania ideile esențiale ale lui Luther, împreună cu atacurile sale dure împotriva multor uzanțe și abuzuri ale Bisericii. În octombrie, același an, cărțulia *Adversus execrabilem Antichristi bullam* reînnoiește apelul la conciliu ecumenic și, în decembrie, arde în public *Corpus iuris canonici*, simbol al autorității pontificale, și bula *Exsurge*.

La 3 ianuarie 1521, bula *Decet romanum pontificem* îl excomunică pe Luther și pe adepții săi. Dată fiind alianța dintre stat și Biserică, această măsură extremă putea avea o eficacitate practică numai dacă era sancționată de autoritatea civilă. Problema este discutată la dieta din Worms în aprilie 1521. Luther, prin intervenția electorului de Saxonia, a putut să se prezinte liber în adunare, și-a apărât ideile, nu fără succes, însă a fost alungat din teritoriile imperiale din voința lui Carol al V-lea: scrierile sale au fost arse, iar răspândirea doctrinei luterane este interzisă. Luther putea fi arestat în orice moment. În realitate, încă o dată protecția lui Friedrich de Saxonia l-a salvat pe Luther, care, în timp ce se îndepărta de Worms, a fost „răpit” de un grup de cavaleri și, însoțit de aceștia, a ajuns în castelul din Wartburg, unde a rămas timp de zece luni, preocupat de compunerea anumitor scrieri și de traducerea Bibliei în germană, terminată la mult timp după aceea.

1. Luptele religioase din Germania până la anul 1555

Pentru a avea un cadru clar al evenimentelor următoare, e bine să distingem trei perioade: *faza revoltelor sociale* (1521-1525); *faza dietelor și discuțiilor*, într-un efort van de a ajunge pe această cale pacifică la un acord (1525-1532); *confruntarea violentă dintre împărat și reformatori*, cu victoria sterilă a lui Carol al V-lea, care, în pofida sfârșitului pozitiv al războiului, renunță la luptă și ajunge la un compromis împovăraător cu principii protestanți (1532-1555). De asemenea, trebuie să ținem cont de elementele esențiale ale situației generale europene.

În același timp cu răspândirea luteranismului, au loc războaie între Francisc I regele Franței (și succesorul său Henric al II-lea) și Carol al

TEME DE ISTORIE A BISERICII

V-lea (și succesorul său Filip al II-lea). Concomitent, turcii, continuându-și înaintarea în Europa orientală după înfrângerea armatelor creștine la Mochács în 1526, pătrund în Ungaria iar, în 1529, asediază Viena (Poitiers, în 732, Viena în 1529 și din nou în 1683, constituie punctele extreme ale înaintării islamice în Europa occidentală și în cea orientală, trezind în mod spontan în fantezia noastră imaginea celor două coarne ale semilunii).

Între împărat și papă lipsea un adevărat acord: papa, pe nedrept sau cu dreptate, se temea de puterea excesivă a împăratului și, în general, a casei de Habsburg și a celei spaniole, mai ales în Italia, unde statul pontifical este încercuit de teritorii spaniole (la nord este Milano, iar la sud, Neapole). Această preocupare de natură pur politică l-a determinat pe papă să se alieze cu Franța împotriva Spaniei și chiar să înceapă împotriva lui Filip al II-lea un război cu totul inutil și irațional, dată fiind evidenta disproporție de forțe (1556-1557). Mai rațională este iritarea pontifilor din cauza continuei, excesivei ingerințe imperiale în problemele bisericești, până la pretenția de a reglementa multe probleme în mod arbitrar și unilateral, bineînțeles, fără să țină cont de papă.

Acest complex de factori, dificultățile în care se afla împăratul și opozițiile cu pontiful roman explică slăbiciunea arătată adesea de Carol al V-lea față de principii protestanți germani, pe care el trebuie să-i menajeze pentru a avea din partea lor ajutorul necesar în lupta împotriva pericolului turc. Înțelegem, prin urmare, și linia oscilantă și contradictorie urmată în multe diete, când ostilă față de orice concesie, când gata la concesii însemnate față de reformatori, în raport cu condițiile politice generale, mai ales în funcție de rezultatul războaielor împotriva Franței și împotriva turcilor, care întăreau sau slăbeau puterea lui Carol. Nu ne mai trezește o prea mare mirare izbucnirea de puternice contradicții între împărat și papă, care culminează nu numai prin acel mic război amintit mai sus, cât mai ales în jaful (masacrul) Romei din anul 1527, operă a trupelor imperiale, alcătuită în cea mai mare parte din germani și spanioli, (mercenari, lăncieri) care l-a obligat pe papa Clement al VII-lea să se refugieze la Castelul S. Angelo, de unde a asistat neputincios la devastarea orașului.

2. Perioada luptelor sociale: 1521-1525

a) *Revolta cavalerilor (1521-1522)*. Mica nobilime, determinată de neajunsurile sociale în care se afla, s-a ridicat sub conducerea lui Franz von Sickingen și a invadat cu armele teritoriul episcopului principe de Trier, „pentru a deschide calea pentru cuvântul lui Dumnezeu”, adică

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

pentru a pune stăpânire pe bunurile bisericesti. O alianță între principii din Renania a pus capăt imediat rebeliunii.

b) Revoluția anabaptilor (1522-1524). Predica lui Luther și interpretarea dată de el Scripturii i-a trezit pe extremiști. La Zwickau, lângă Wittenberg, un muncitor lănar, Nikolaus Storch, motivat de unele pseudoprofeții, dă naștere la o mișcare religioasă-socială, la care aderă imediat diferiți preoți, între care și Thomas Münzer. Ei neagă validitatea botezului copiilor (susțineau necesitatea de a conferi din nou sacramentul acelor care l-au primit mai înainte de uzul rațiunii: de aici și numele lor); în plus, unesc așteptarea unei împărății a lui Dumnezeu pe pământ cu propuneri clar anarhice, refuzând orice organizare civilă și religioasă care ar fi întârziat venirea împărăției. Mișcarea s-a extins și la Wittenberg; Luther află și, prin cuvântul și sprijinul autorității civile, restabilește ordinea. Însă mișcarea reapare câțiva ani după aceea, în 1534-35, impunând, timp de 18 luni, la Münster un regim care prezintă o oarecare analogie cu comunismul: proprietatea privată este abolită, iar poligamia este permisă. În sfârșit, Münster-ul este ocupat, iar ordinea, restabilită.

c) Revolta țăranilor (1524-1525). În 12 articole din februarie 1525, exponenții țăranilor suabi exprimă aspirațiile claselor agricole: suprimarea zeciuiei și a multor drepturi feudale, alegerea democratică a parohilor. Revolta explodase cu câteva luni mai înainte: pornind din Renania, s-a răspândit rapid în toată Germania centrală și meridională, cu excepția Bavariei, însoțită fiind de măceluri și incendii. Armata țăranilor, condusă de Thomas Münzer și de Goetz von Berlichingen (exaltată mai târziu de Goethe într-o dramă care îi poartă numele), a fost înfrântă la Frankenhausen: ducele de Lorena a poruncit să se taie capul la vreo douăzeci de mii de rebeli care s-au predat. Luther, care la începutul revoltei recunoscuse ca fiind drepte multe din revendicările lor, în fața exceselor comise de insurgenți i-a îndemnat pe principii să înăbușe mișcarea în sânge („Împotriva nelegiuitorilor și ticăloaselor bande de țărani”).

Evoluția lui Luther în războiul țăranilor are o mare importanță în dezvoltarea luteranismului. Anarhia și haosul era gata să se răspândească în Germania, întărite de doctrina proclamată mai înainte de augustinianul din Wittenberg, acum similar cu ucenicul vrăjitor, incapabil de a mai stăpâni spiritele incitate de el. Era absolut necesar să se caute un principiu pe care să se fondeze ordinea și stabilitatea, care să-l substituie pe cel refuzat de reformă: papalitatea și ierarhia. Luther, cu toată clarviziunea pericolelor pe care trebuia să le întâmpine

TEME DE ISTORIE A BISERICII

și a profundelor sale nedumeriri, a sfârșit prin a recunoaște în stat sprijinul de care va avea nevoie Biserica sa. Autoritatea papei este înlocuită cu cea a principelui, Bisericii invizibile, democratice, îi urmează Biserica de stat. Aspirația la reînnoirea intimă a Bisericii intră în criză din cauza acestei contradicții, intrinsece întregului sistem. În plus, se extind din ce în ce mai mult drepturile principelui asupra Bisericii, iar supușilor li se poruncește ascultarea pasivă față de autoritate, față de care nu mai este permis să te revolți.

3. Perioada dietelor și a discuțiilor (1525-1532)

În anul 1526 s-a reunit dieta din Speier, care a readus la cunoștința principilor aplicarea decretului din 1521. Cu alte cuvinte, se acorda principilor și orașelor libere dreptul de a îmbrățișa protestantismul. (Turcii avansau spre Viena, Francisc I declarase din nou război lui Carol al V-lea; este ușor de înțeles că în aceste circumstanțe împăratului nu-i rămânea o altă cale decât cea a toleranței). Folosindu-se de facultatea acordată lor, diferite state germane au trecut la noua religie: printre acestea amintim Prusia Orientală, feudă a Ordinului teutonilor, devenită protestantă din inițiativa marelui maestru al ordinului Albert de Brandenburg (a nu se confunda cu episcopul Albert pe care deja îl cunoaștem). Trei ani mai târziu, Carol se află în condiții mai bune: Francisc I a fost din nou înfrânt, turcii au fost respinși la Viena. Rezultatul: o nouă dietă la Speier, în 1529, interzice introducerea unor alte noutăți în Germania. Cu alte cuvinte, statele devenite protestante puteau să rămână în continuare, celelalte trebuia să rămână credincioase catolicismului, până când conciliul atât de mult așteptat și invocat de toți avea să stabilească altceva. ^aase principii și paisprezece orașe „au protestat” împotriva acestei decizii și, din acest motiv, au primit apelativul de „protestanți”. Anul următor, 1530, la Augsburg, o nouă dietă examinează o profesiune de credință emisă de reformatori pentru a ordona și a face cunoscute propriile idei, *Confessio augustana*³²⁹, lucrare a unuia dintre cei mai credincioși discipoli ai lui Luther, Melancton (Philipp Schwarzerd).

Prima parte a documentului rezumă noua doctrină, îndepărtându-se cât mai puțin posibil de vechea credință, pentru aceasta nu vorbește despre purgatoriu, despre indulgențe, despre primatul papei. *Tota dissensio est de paucis quibusdam abusibus*, așa se afirmă, fără a reuși să ascundă întrutotul divergențele doctrinare profunde referitoare la conceptul de justificare, la necesitatea faptelor, la libertate.

---

³²⁹ *La Confession d'Augsbourg*, Geneva 1979.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Cea de-a doua parte, disciplinară, enumeră ca abuz de corijat comuniunea sub o singură specie, celibatul bisericesc, Liturghiile private, voturile religioase, jurisdicția episcopală. Carol al V-lea a condamnat *Confessio augustana*, a reconfirmat edictul din Worms din 1521 și a impus restituirea bunurilor substrase Bisericii, fixând un termen în care protestanții trebuiau să cedeze. Din teamă de răzbunarea imperială, diferite state protestante s-au unit în liga samalcaldică, care a încheiat acorduri și cu puteri externe ostile împăratului (Franța, Anglia, Danemarca). Protestantismul nu mai era o simplă mișcare religioasă, ci dobânda trăsături politice evidente, intrând ca o forță activă în războiul în curs, dintre Franța și Habsburgi. Dificultățile generale l-au obligat pe împărat să convoace o nouă dietă la Nürnberg, în anul 1532, și să caseze dispozițiile atât de severe ale dietei din Augsburg: protestanții erau încă o dată tolerați până la convocarea viitorului conciliu. Au dat între timp faliment și discuțiile religioase de la Worms și Regensburg, între 1540 și 1541, avute în speranța de a ajunge la un acord. Din partea catolică erau prezenți cardinalul Contarini și viitorul cardinal Morone. În special Contarini era dispus să găsească o formulare acceptabilă ambelor părți: speranțele sale s-au izbit însă de o realitate cu totul contrară.

4. Perioada luptei armate și a armistițiului final (1532-1555)

Dispărând speranțele unui acord cu reformatorii și în fața primelor inițiative militare ale ligii samalcaldice, Carol al V-lea se decide la războiul deschis. Printre adversari se remarcă mai ales Filip de Asia, care dădea mare scandal în toată Germania din cauza bigamiei sale, aprobate în secret de Luther, și principele elector de Saxonia; între aliați, se evidențiază Mauriciu de Saxonia. În anul 1547, într-o bătălie de lângă Mühlberg, zugrăvită de Tițian într-un tablou renumit, protestanții au fost înfrânți, iar demnitatea electorală a fost transferată lui Mauriciu de Saxonia, ca răsplată pentru sprijinul acordat. Luther murise cu un an mai înainte (1546): „Suntem mendicanți, este adevărat”, acestea au fost ultimele cuvinte scrise de el în seara dinaintea morții. Dispariția lui Luther și, mai ales, înfrângerea de la Mühlberg au fost, cu siguranță, lovituri dure pentru protestantism. Dar dacă forța sa politică și militară era slăbită, puterea religioasă rămânea intactă; ideile nu pot fi suprimate cu forța armelor.

Un an după victoria de la Mühlberg, Carol al V-lea, probabil în convingerea inutilității luptei armate, sau poate în speranța rezultatului conciliului, acceptă un compromis public: la Augsburg, în 1548, este promulgat un decret numit *Interim*, care, în așteptarea deciziilor

TEME DE ISTORIE A BISERICII

definitive ale conciliului de acum apropiate, stabilește un regim provizoriu, impunând o doctrină substanțial ortodoxă, însă care acorda unele derogări de la disciplina tradițională, căsătoria preoților și comuniunea sub ambele specii. Compromisul nu a mulțumit pe nimeni: papa s-a supărat pe pretențiile împăratului de a decide la bunul său plac în problemele religioase, protestanții nu puteau accepta o doctrină diferită de a lor. După noi și inutile încercări de a-i determina pe principii protestanți să participe la conciliu și după noi episoade de violență, situația politică generală, puțin favorabilă împăratului, nemulțumirea celor două părți, imposibilitatea de acum clară de a ajunge la un acord teologic, toate acestea l-au determinat pe Carol să înceteze lupta. Așa s-a ajuns, în anul 1555, la *pacea de la Augsburg* încheiată de Ferdinand, fratele lui Carol, între protestanți și catolici. Iată și clauzele principale:

- *cuius regio, eius et religio*. Principii pot să adere în mod liber la noua religie, însă supușii trebuie să urmeze religia principelui, având dreptul totuși să emigreze într-un alt teritoriu, cu facultatea de a-și vinde bunurile (art. 2, 3, 10, 11);

- *reservatum ecclesiasticum*: principii bisericești care, după 1532, au părăsit catolicismul își pierd bunurile. Dispoziția a fost luată în mod unilateral de către Ferdinand (art. 5);

- *declaratio Ferdinandeae*: un articol secret adăugat pactului, pentru a compensa pe protestanți de sarcina impusă lor de *reservatum*, recunoaște nobililor, orașelor și satelor, care de mai mulți ani îmbrățișaseră confesiunea augustană, dreptul de a rămâne liberi în credința lor (art. 14).

În anul următor, obosit de atâtea lupte, Carol abdică în favoarea fratelui său, Ferdinand (pentru posesiunile germane), și în favoarea fiului său, Filip (pentru posesiunile spaniole). Apoi, se retrage ca oaspete într-o mănăstire spaniolă, unde moare doi ani mai târziu.

Pacea de la Augsburg a influențat pentru o perioadă destul de lungă raporturile dintre cele două confesiuni. Ea a făcut atât de stabilă diviziunea religioasă din Germania, încât chiar și astăzi este menținută în mare parte în limitele geografice de atunci. Statele care în 1555 au rămas catolice formează și astăzi regiuni catolice (Bavaria, Renania...) și invers. Suntem destul de departe de toleranța și de libertatea religioasă, care este recunoscută numai principilor, nu și cetățenilor; mai mult, există aici un principiu opus: dreptul capului statului de a impune supușilor propria religie este recunoscut ca una din bazele dreptului public al diferitelor state. Este o opinie comună că unitatea politică nu poate să subziste fără unitatea religioasă; de aceea, cetățenii unui stat trebuie să urmeze cu toții aceeași religie: *unus rex, una fides, una lex*. De

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³¹ I CLEMENT AL V-LEA

acum înainte, se prăbușește definitiv unitatea religioasă europeană, care, în secolele precedente, a dat naștere la ceea ce s-a numit *respublica christiana*, un complex de state suverane și totuși legate împreună de un lanț religios și politic; se încerca pe toate căile păstrarea unității religioase în cadrul fiecărui organism politic. Pe de altă parte, nu era străină acestei linii religioase-politice dificultatea, ca să nu spunem imposibilitatea unei conviețuiri pașnice a două confesiuni religioase pe același teritoriu; aceasta din cauza imaturității cetățenilor și intoleranței care exista pe atunci în mod obișnuit. Foarte lent se va impune o nouă ordine, care va căuta un alt fundament pentru unitatea politică, posibil să se mențină chiar și într-o societate pluralistă din punct de vedere religios.

Așadar, Germania anului 1555 se vede divizată în două confesiuni. De asemenea, se poate spune că în acel moment luteranismul a atins extensiunea maximă, cucerind circa două treimi din națiune. Deceniile următoare se vor remarca prin contrareforma catolică, susținută de eforturile ordinilor religioase, mai ales de capucini, iezuiți și de unii episcopi excelenți, ca și de sprijinul imperial; rezultatul: unele zone vor redeveni cel puțin parțial catolice. Însă tocmai această „recucerire” catolică va provoca reacția protestanților care își văd amenințate rezultatele obținute și care, pe de altă parte, vor fi nemulțumiți de concesiile obținute la Augsburg (*reservatum ecclesiasticum*, nerecunoașterea calvinismului). Nemulțumirea celor două părți și instabilitatea situației generale va duce la un nou război (1618-1648), în care factorul politic va sfârși prin a prevala asupra celui religios. Numai pacea din Westfalia, semnată la Münster și Osnabrück la 28 octombrie 1648, va da Germaniei o ordine mai stabilă³³⁰.

5. Ioan Honterus (1498-1549) și reforma protestantă în Transilvania

În 1526, turcii îi înving pe unguri la Mohács. În această luptă cad și doi arhiepiscopi și cinci episcopi. Urmarea acestei victorii a fost o triplă împărțire a Ungariei: partea nord-occidentală trece la habsburgi; turcii transformă în pașalâc pusta, regiunile Dunării de Jos până în zona Timișoarei, iar „principatului Transilvaniei”, vasal turcilor, îi revin teritoriile până la Carpați. În rivalitatea continuă dintre Ferdinand I de Habsburg și Ioan Zapolya intră în joc interese catolice și filoluterane, iar pentru menținerea puterii, atât unul, cât și celălalt sacrifică interesele religioase catolice în favoarea celor politice; deseori, pentru a-i

---

³³⁰ Cf. G. MARTINA, *La Chiesa nell'età della Riforma*, Brescia 1986⁶, 93-106.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

contracara loviturile lui Zapolya, Ferdinand trebuie să se sprijine pe filoluterani. Acest context politico-religios creează anomalii grave: ambii rivali își numesc proprii episcopi în aceeași dieceză, cum se întâmplă la Cenad, Eger, Oradea și în alte locuri.

Umanistul și reformatorul protestant Honterus s-a născut la Brașov, dintr-o familie de sași. În tinerețe studiază la Viena. În timpul său asistăm la amintitele lupte dintre voievodul Transilvaniei (din 1510), Ioan Zapolya (de origine croată), și apoi rege al Ungariei (1526-1540) și Ferdinand. În 1529, orașele transilvane trec de partea lui Zapolya, iar Honterus, partizan al lui Ferdinand, trebuie să părăsească orașul natal. După o ședere la Cracovia și Basel, în 1533 este chemat acasă. Aici înființează o școală și o tipografie, prima din regiune. Nu după mult timp, în 1539, comentând unele scrieri ale sfântului Augustin, încep să se simtă la dânsul primele simptome ale viitorului reformator. Un prieten al său, Johann Fuchs, preia conducerea orașului, iar mai mulți clerici, ca și Honterus, sunt simpatizanți ai ideilor luterane. Pentru o mai strânsă legătură cu luteranismul german, un oarecare Valentin Wagner este delegat de mai marii orașului să meargă la Wittenberg și să ia contact cu Melanchton. În toamna anului 1542, este introdusă la Brașov (Kronstadt) liturgia reformată. Un an mai târziu, pe baza opusculului său despre reformă³³¹, autoritățile locale introduc reforma în toate sectoarele de activitate ale orașului. Trebuie menționat că, la început, Honterus intenționa o reformă în sânul Bisericii Catolice; ne-o dovedește faptul că el recunoaște autoritatea arhiepiscopului de Esztergom, ca și a episcopului de Weissenburg, căruia îi trimite o apologie a reformei. Ca și reformatorul din Wittenberg, Honterus ia cuvântul divin ca normă supremă a oricărei reforme. În fața absolutului textului scripturistic, în special al Noului Testament, trebuie abolită sfânta Liturghie în esența sa de sacrificiu mântuitor; trebuie introdusă apoi comuniunea sub ambele specii. În privința Botezului, nu acceptă rebotezarea; deci, este contrar practicii anabaptiștilor. În doctrina justificării, Honterus apără necesitatea faptelor bune, deoarece consideră periculoasă o doctrină care s-ar baza numai pe credință; aici, are aceeași poziție ca Melanchton și scoțianul John Mair (Major).

La scurt timp, exemplul Brașovului este urmat de Sibiu (Hermannstadt), unde parohul locului introduce reforma, Mediaș, Schässburg și Bistrița. Însă peste tot, tendința este aceea de a rămâne în

---

³³¹ *Reformatio ecclesiae Coronensis*. Honterus a mai scris și alte opere reformatoare: *Apologia reformationis și Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen*. Lucrarea *Rudimenta Cosmographiae* (1530) susține concepția geocentrică; a fost folosită pe scară largă în sud-estul Europei și în Germania ca manual de geografie și astronomie. El are și un manual de cântece polifonice: *Odae cum harmoniis*.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

comuniune cu ierarhia catolică, intenția reformatoare protestantă verificându-se doar în liturgie.

Organul politic al minorității saxone, *Universitas Saxorum*, face să apară, în 1547, *Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania*, o lucrare care vrea să apere noua ordine a reformei împotriva fanaticilor. Puterea cheilor și excomunicarea sunt legate de oficiul ecleziastic. În doctrina justificării este adoptat textul din *Iac* 2,17: „Credința, dacă nu are fapte, este moartă, ea singură”. Este prevăzută apoi o cenzură a cărților. Sfânta Liturghie este considerată, ca și în luteranism, o cină. La un an după moartea lui Honterus, în 1550, această *Reformatio* este transformată în lege. La dieta de la Turda din 1557, luteranii, reformații (calvinii), antitrinitarienii (unitarienii) obțin aceleași drepturi ca și catolicii; în 1566, însă, religia catolică este interzisă de lege. Maghiarii sunt câștigați pentru cauza reformei de către germanii protestanți, mai ales datorită lui Gaspar Heltai, Francisc David, ca și prin activitatea unor predicatori itineranți ce studiaseră la Wittenberg. După moartea lui Zapolya (1541), zonele din împrejurimile Timișoarei sunt administrate de reformatorul Petru Petrovici, datorită căruia, nu după mult timp, este ales episcop reformat Matei Gönz. Spre anul 1560, cea mai mare parte a nobilimii este câștigată pentru reformă; în baza dreptului de patronat, proprietarii de pământuri încredințează teritoriile lor predicatorilor luterani și calvini.

Catolicii vor încerca să frâneze avansarea reformei protestante. Un exemplu îl avem în consilierul intim al lui Zapolya, iar după moartea acestuia, regent al Transilvaniei, Gheorghe Utjesenovich, numit și Martinuzzi († 1551). Împotriva lui se ridică mai mulți adepți ai lui Ferdinand de Habsburg; este asasinat la Oradea, altarele din biserici sunt îndepărtate, iar preoții catolici, alungați. O nouă tentativă de restabilire catolică este făcută de episcopul de Oradea, Matei Zabardy; după moartea lui (1557) mănăstirile din oraș sunt distruse, iar călugării franciscani, alungați. În teritoriile maghiare ocupate de turci, episcopii catolici nu mai pot să-și ocupe vechile reședințe. Mitropolitul din Esztergom (Gran) trebuie să-și mute centrul la Târnava. Din 1554, aici era arhiepiscop Nicolae Olahus (1493-1568), prieten al lui Erasm și secretar al reginei Ungariei, Maria. Acesta s-a interesat pentru restituirea bunurilor bisericesti luate cu forța de la catolici. În 1561, îi cheamă aici pe iezuiți, iar după cinci ani, deschide primul seminar din țară. Deoarece a insistat asupra obligativității celibatului clerical, mulți preoți căsătoriți au trecut la protestantism. Un alt apărător al catolicismului este ^atefan Bathory, principe al Transilvaniei din 1571. S-a opus propagandei antitrinitarienilor lui Francisc David și a încredințat conducerea iezuiților academia din Cluj; în 1595, forțele

TEME DE ISTORIE A BISERICII

anticatolice îi expulzează din oraș. Restaurarea catolicismului în Ungaria, cu efecte benefice și în Transilvania, este în bună parte opera iezuiților și a arhiepiscopului de Gran, Petru Pázmány (1570-1637), care provenea dintr-o familie de nobili reformați.

LX.

SCHISMA LUI HENRIC AL VIII-LEA

Motivul principal, nu unicul, al separării Angliei de Roma îl reprezintă voința decisă a lui Henric de a divorța de soția lui, Ecaterina de Aragon, fiica regilor catolici. În luarea acestei decizii, regele este determinat de două motive:

- dorința de a avea un urmaș la tron de parte bărbătească, deoarece atunci ideea unei succesiuni feminine era puțin probabilă;
- dragostea lui pentru Anna Boylen, dragoste pornită din caracterul său volubil și neînfrânat.

Ecaterina de Aragon, cu care se căsătorise în 1509 (ea era născută în 1485, el, în 1491), născuse șase copii, două fete și patru băieți; însă, cu excepția Mariei, se născuseră morți sau muriseră la puțin timp după naștere. De acum, de la Ecaterina, în vârstă de 40 de ani, nu se mai putea nutri speranța nașterii unui băiat. Henric era un catolic sincer; mai mult, își câștigase (septembrie 1521), din partea lui Leon al X-lea, titlul de *Defensor fidei* datorită lucrării sale *Assertio septem sacramentorum*, scrisă împotriva scrierii lui Luther, *De captivitate Babylonica*. Voind să procedeze ca un catolic, nu pe calea divorțului, ci prin declararea nulității căsătoriei cu Ecaterina, cu care trăise 18 ani, regele încearcă toate căile și argumentele, presiuni, coruperea teologilor și canoniștilor universităților europene, amenințarea cu introducerea reformei protestante în Anglia etc. Toate aceste *tentative* pot fi sintetizate astfel:

a) *Invaliditatea căsătoriei* încheiată cu Ecaterina, deoarece este împotriva normei levitice (*Lev 20,21*), care interzice căsătoria cu soția fratelui. Era vorba despre o lege divină pentru care nici papa nu putea da dispensă. Ecaterina se căsătorise cu fratele lui Henric, Arthur, în vârstă doar de 14 ani, care murise la cinci luni de la încheierea căsătoriei, fără ca aceasta să fie consumată, deoarece, în afară de faptul că Arthur avea doar 14 ani, era și bolnăvicios. Papa Iuliu al II-lea dăduse o dispensă de impediment în primul grad pentru ca Ecaterina să se poată căsători cu Henric. Așadar, prima cale de urmat era cea a afirmării legii divine pentru care nu se putea da dispensă. Cealaltă cale era cea a declarării invalidității bulei lui Iuliu al II-lea.

Deoarece papa rămâne ferm pe poziție, regele, sfătuit de capelanul familiei Boylen, profesor la Cambridge, începe să facă *presiuni asupra papei*. Astfel, încep să fie adunate, contra unor mari sume de bani, păreri ale teologilor și juriștilor referitoare la acest caz. Acestea trebuia

TEME DE ISTORIE A BISERICII

să răspundă la întrebările: căsătoria era interzisă de *Cartea Leviticului*? Papa putea să dea o astfel de dispensă?

Oxford și Cambridge sunt de partea regelui; universitățile germane sunt împotriva. Răspunsul cel mai clar și exact îl dă Salamanca:

- căsătoria unui bărbat cu văduva fratelui nu este împotriva legii naturale;

- căsătoria cu o văduvă care nu avusese fii cu fratele dinainte nu fusese interzisă niciodată de Vechiul Testament;

- în absența unei legi umane, căsătoria cu văduva propriului frate, cu sau fără fii, era validă fără a fi necesare dispensele papale.

Papa Clement al VII-lea, înțelegând gravitatea cazului și calculând perspectivele politice, încearcă să acorde tot ceea ce era posibil: dispensa de afinitate în primul grad colateral pentru a se căsători cu Anna Boylen, dat fiind faptul că Henric fusese amantul surorii acesteia, Mary, iar afinitatea, conform teoriei de atunci, se crea cu „copula” licită sau ilicită (*una caro*). În afară de aceasta, papa dăduse o bulă secretă în care se declara invalidă bula lui Iuliu al II-lea. Însă, în ochii lui Henric, toate acestea erau măsuri colaterale; el voia declararea invalidității căsătoriei cu Ecaterina, care, între timp, apelase la tribunalul papal pentru a analiza cazul.

Presiunile asupra papei continuă cu o cerere a mai marilor Angliei. Primii care semnează fuseseră contactați în prealabil de către rege. Printre aceștia să găseau 6 episcopi (inclusiv Wolsey și Warham de Canterbury) și 22 de abați. Papei i se cere îndeplinirea a tot ceea ce dorește Henric; în caz contrar, se vor ivi anumite pericole (13 iulie 1530). Papa, pentru a câștiga timp, răspunse abia la sfârșitul lunii septembrie.

b) Acum, regele trece la aplicarea unor măsuri extreme:

- Convocarea Parlamentului (1529). Acesta este format din înalta nobilime, mica nobilime posesoare de terenuri și de reprezentanții comunelor. Anticlericalismul acestora nu este atât de accentuat încât să se prevadă posibilitatea unei atacări și negări a primatului papal pentru Anglia. Însă, în cazul unei presiuni puternice din partea regelui, nu ar fi fost exclus să se ajungă și la o atare eventualitate. De fapt, la schismă se va ajunge prin acest parlament, numit și „Parlamentul Reformei” (1529-1536).

- În octombrie 1529, *Wolsey* pierde funcția de cancelar și, în baza legii *Praemunire* din 1353, datorită legației papale pe care o conducea, este acuzat de a fi reprezentantul unei puteri străine. În locul său este numit un laic, Thomas Morus.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

– 3 noiembrie 1529: Henric convoacă parlamentul și încearcă prin toate mijloacele de a-l determina să accepte propriile teze. Acum este sigur de ajutorul acestuia și are certitudinea că poate merge înainte, chiar până la pasul final: ruptura de Roma.

– 11 februarie 1531: *Clerul* cere scuze regelui de a fi acceptat pe pământul englez legația lui Wolsey (reprezentanta unei puteri străine: a Romei) și-i oferă regelui 100 de mii de lire sterline. În același document Henric declară că *regele este protectorul și capul suprem al Bisericii Engleze*, că lui îi este încredințată îngrijirea sufletelor, că el este apărătorul privilegiilor și drepturilor Bisericii. Clerul acceptă totul, însă impune o restricție (sugerată de Ioan Fisher): „Noi recunoaștem că Regele este capul suprem al bisericii în Anglia în măsura în care o permite legea lui Cristos”. Regele obține aceeași recunoaștere și de la *Parlament*. Însă în toate acestea este vorba probabil de o măsură de intimidare, întrucât Henric continuă să trateze cu papa, care, pe toate căile, încearcă să amâne procesul.

– Ianuarie 1533: Henric se căsătorește în secret cu Anna Boylen, însărcinată. O lună mai târziu, Thomas Cranmer, filoluteran, căsătorit tot în secret cu o luterană germană, devine episcop de Canterbury. Cu acest arhiepiscop, planurile regelui devin mai ușor realizabile.

– Regele își asigură sprijinul clerului în cadrul reuniunilor din provinciile bisericești de Canterbury (26 martie – 3 aprilie 1533) și de York (13 mai 1533). În aceste întruniri, clerul trebuia să răspundă la două întrebări: Căsătoria cu văduva fratelui este interzisă de legea divină și pentru aceasta nu se poate da nici o dispensă? Sunt suficiente argumente pentru a demonstra *ratum et consumatum* căsătoria dintre Ecaterina și Arthur? Atât teologii, cât și canoniștii din Canterbury și York, în majoritate, sunt favorabili regelui: prima căsătorie este interzisă de legea divină; căsătoria fusese consumată. În baza acestui rezultat, Cranmer declară nulă căsătoria dintre Henric și Ecaterina, deoarece papa nu putea da o dispensă pentru un astfel de impediment. Este declarată validă căsătoria cu Anna, care este încoronată regină pe 1 iulie 1533. Două luni mai târziu, se naște Elisabeta I.

– 11 iulie 1533: papa Clement al VII-lea declară că Henric a căzut în excomunicare. Îi rămâne timp până în septembrie să o alunge pe Anna și să o reprimească pe Ecaterina. În sfârșit, pe 23 martie 1534, în consistoriu, papa declară validă căsătoria dintre Henric și Ecaterina și invalidă cea încheiată cu Anna.

Zarurile sunt aruncate. Schisma este pe cale de a fi definitivată, iar clerul englez este cu totul la dispoziția regelui. Cel care-l va determina pe Henric să rupă Anglia de Roma este Thomas Cromwell. Creatură a lui Wolsey, atunci când marele umanist More, dându-și seama de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

îndârjirea și de planurile regelui, demisionează, îi urmează acestuia în funcția de cancelar. Cromwell avea o concepție absolutistă despre stat, în sensul dreptului roman de influență iustiniană. Conform acesteia, și Biserica trebuie să fie supusă puterii regale. În susținerea acestei orientări contribuise și Marsilio da Padova prin lucrarea sa *Defensor pacis*, iar Machiavelli (*Il Principe*) introdusese tactica atingerii scopului indiferent de mijloacele folosite. Cromwell este mâna dreaptă a regelui și, în îndeplinirea politicii și ambițiilor acestuia, marele cancelar folosește toate mijloacele posibile: spionajul, denunțarea, tortura etc.

După excomunicarea din iulie 1533, regele trece spre ruptura definitivă. În 23 martie 1534 este aprobată *legea succesiunii*, prin care copiii cu Anna Boylen sunt declarați succesorii legitimi la tron. Tot în acest an, în luna noiembrie, sub presiunea regelui, parlamentul aprobă *Actul de supremație*, prin care regele devine capul suprem al Bisericii engleze, fără nici o restricție în materie doctrinală sau disciplinară. Este înlăturată clauza din 1531: „in quantum per legem Christi liceat”, iar orice englez trebuia să jure respectarea acestei legi. Refuzul era considerat un delict de lezare a maiestății regale. Urmează apoi alte acte și dispoziții de supunere a bisericii față de puterea regală. Printre alte măsuri, este impusă din nou plătirea taxelor anuale, suprimată în 1532, deoarece clerul (episcopii și abații) o considerau odioasă. Acum, însă, acești bani intrau în visteria regelui, iar clerul nu mai consideră această măsură ca fiind „odioasă”.

– Supremația regală în acțiune. Actul de supremație constituie fundamentul „juridic” al persecutării tuturor opozanților. Trebuie menționat aici faptul că poporul era contrar divorțului lui Henric de Ecaterina, ca și măsurilor luate pentru a-l rupe de comuniunea romană. Rezistența, însă, a fost slabă, iar orice opoziție a fost înăbușită prin mijloacele cele mai barbare și mai sângeroase. Legea succesiunii a fost semnată de 6.500 de clerici din opt dieceze, de o lungă listă a capitlurilor catedralelor, de 1.470 de canonici și monahi, ca și de 106 mănăstiri. În semnarea acesteia era cuprins și refuzul jurisdicției papale asupra Bisericii engleze. Unul după altul, episcopii renunță la bulele papale de numire, primind acest document de la rege (1535).

La data de 30 august 1535, papa Paul al III-lea semnează bulla *Eius, qui immobilis*, prin care Henric este excomunicat și depus, iar supușii sunt dezlegați de jurământul de fidelitate.

Excomunicarea îi lovea și pe toți colaboratorii regelui. Însă această bulă a fost publicată abia în 1538 și a avut puțin efect, aceasta și pentru că Franța nu a voit să o publice.

Rezistența față de măsurile regale a fost mai puternică acolo unde trăirea credinței era mai profundă. Elisabeth Barton, considerată de

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

popor ca o sfântă, este condamnată la moarte, împreună cu mulți simpatizanți. Franciscanii observanți sunt suprimați; 50 dintre ei mor în închisoare, iar 150 sunt împrăștiți în alte conventuri. Printre martirii iluștri se află *Thomas Morus*, fostul cancelar, și *Ioan Fisher*, episcop de Rochester, singurul care a fost de partea reginei Ecaterina. Ambii sunt executați în 1535 (canonizați în 1935).

c) *Lupta împotriva mănăstirilor și conventurilor.* În naționalismul exasperat promovat de rege și de oamenii săi, acestea erau considerate ca o manifestare a primatului papal. În plus, bunurile lor trebuia să servească cauzei coroanei. În 1535, din ordinul regelui, toate acestea sunt vizitate de către oamenii acestuia (clerici și puțini laici), iar în anul următor se procedează în baza rezultatelor acestei vizite. Din 449 de mănăstiri, 244 sunt desființate. O primă reacție are loc în nord, unde se cere înlăturarea lui Cromwell și a lui Cranmer. Prin 46 de execuții, opoziția este redusă la tăcere. Urmează o a doua reacție împotriva măsurilor regale. Aceasta este mult mai puternică; se cere restabilirea jurisdicției pontificale, anularea suprimării mănăstirilor și reprimarea ereziei. Reacția este cunoscută sub numele de „Pelerinajul Harului”. Spre Londra se îndreaptă 35.000 de cavaleri, în timp ce regele nu dispune decât de 8.000. Lipsa unor conducători decizi, loialitatea față de coroană, ca și promisiunile false ale regelui, reușesc să împrăstie această armată. Urmează represaliile: 216 condamnări la moarte și nenumărate alte măsuri inchizitoriale și punitive. Însă toate acestea îl costaseră pe rege 200.000 de lire sterline, care acum trebuiau recuperate. Cromwell se gândește că totul se poate rezolva cu *suprimarea „marilor mănăstiri”*, a abațiilor, ca și a caselor mendicanților. Acestea îi procură regelui aproape două milioane de lire sterline. Alte sume, destul de consistente, intră în pungile burgheziei, care acum se constituie în acea clasă de proprietari atașați reformei anglicane, membri ai Camerei Comunelor și ostili acum și în viitor catolicismului tocmai pentru a nu pierde bunurile dobândite.

d) *Henric, între catolicism și protestantism.* În afară de rolul jucat de Cromwell și Cranmer, atașamentul lui Henric față de protestantismul german depinde și de mersul politicii externe. În 1536, el permite alegerea a trei episcopi protestanți și aprobarea celor *Zece articole*, asemănătoare tezelor luterane afișate la Wittenberg. Cromwell, ca și „vicar al Regelui”, publică, pe lângă cele 10, articole un adaos în care neagă cultul icoanelor și a relicvelor, ca și necesitatea pelerinajelor. De o mare importanță este decizia de a traduce Scriptura în limba engleză. Apare apoi o *Bishop's Book* și cele *39 de articole*, în mod decis și definitiv

TEME DE ISTORIE A BISERICII

anglicane. Regele, încă pe linia doctrinală catolică și împotriva lui Cromwell, încearcă să le corecteze în sensul catolic. Cromwell nu este de părere și, deoarece se căsătorise cu protestanta Anna de Clèves, intră în dizgrație și este executat (28 iulie 1540).

În 1543 Bishop's Book este corectată și prefătată de rege, pentru care motiv se va numi *King's Book*. În afară de partea dedicată papei, cartea este catolică și va fi folosită de Reginald Pole și de Maria Catolica pentru educarea catolică a poporului. Acum, regele se găsea între două fronturi: de o parte se aflau catolicii care nu-i recunoșteau supremația în Biserică, iar de cealaltă parte se aflau protestanții ce nu-i acceptau nimic din ceea ce era catolic într-însul. Împotriva ambelor partide, Henric folosește pedeapsa cu moartea: spânzurarea pentru catolici și arderea pe rug pentru protestanți.

Căzând în dizgrație, Anna Boylen este executată, iar Henric se mai căsătorește de două ori: cu Ecaterina Howard, o tânără de 19 ani, condamnată la moarte în 1542, și cu Ecaterina Parr, văduva lui Lord Latimer. Pe 28 ianuarie 1547, Henric moare. În urma lui lasă o Biserică a cărei credință este încă cea catolică, dar care ieșise deja din comuniunea catolică, deoarece capul ei nu mai era papa, ci regele. Partidul protestant, în frunte cu episcopul de Canterbury, era încă puternic, iar fiul episcopului, protestant și el, după ce tatăl va cădea în dizgrația regală, îi va lua locul în promovarea schismei și a ereziei anglicane.

LXI.

REFORMA ANGLICANĂ

1. Reforma sub Eduard al VI-lea (1547-1553)

Când Henric moare, Eduard este un copil de nouă ani, orfan de mamă (Ioana Seymour), slab de fire și bolnăvicios. Conducerea o avea un consiliu de „executori”, sau consiliu de regență, compus din 16 membri, aproape toți ostili catolicismului. Din acest consiliu, doar trei erau clerici; unul dintre aceștia era Cranmer, care devine principalul responsabil al reformei în Anglia. Istoria acestei reforme din timpul lui Eduard se poate împărți în *două regențe sau protectorate*:

a) *Protectoratul lui Edward Seymour*, conte de Somerset, bunic al tânărului rege (1547-1549). Protestantizarea țării este condusă cu abilitate și în mod constant de Cranmer, ajutat de majoritatea filoprotestantă din consiliul de regență. Cărțile care ne arată această schimbare sunt:

– *un volum de predici al lui Cranmer* (iulie 1547), ce trebuia folosit de cler și în care se învăța îndreptățirea numai prin credință;

– *The Order of Communion, commonly called the mass*, care reprezintă atacul continuu al lui Cranmer împotriva Masei-sacrificiu. Aici este învățată împărtășania sub ambele specii, suficiența dezlegării generale înainte de împărtășanie, fără a fi necesară spovada auriculară; abolirea practicii celebrării Liturghiei private și eliminarea altarelor „fondante”, ca și eliminarea bunurilor și câștigurilor legate de aceste altare;

– prima *Book of common Prayer* din 1548, unde este suprimată celebrarea Liturghiei-sacrificiu, fiind prezentată ca un simplu rit de comuniune. Cu toată opoziția catolică, cartea este impusă cu *Act of Uniformity* din ianuarie 1549. Acum este eliminată orice idee de sacrificiu, este scos ofertoriul, ca și ridicarea și adorarea hostiei după prefacere; breviarul este redus la laude și vespere.

Acest ritual a antrenat o puternică reacție a poporului, mai ales în vest, unde la motivele religioase se adăugau altele de natură economică. Reprimarea este condusă de John Dudley, conte de Warwick, un soldat ambițios, dușman al lui Somerset, care din 1549 va conduce ca un dictator.

b) *Protectoratul lui Dudley* (1549-1553). Protestantizarea este accelerată și radicalizată, aceasta pentru că nu se spera într-o viață prea lungă a lui Eduard al VI-lea, căruia trebuia să-i urmeze la tron Maria,

TEME DE ISTORIE A BISERICII

fiica Ecaterinei de Aragon. Acum, Cranmer are toată puterea pentru a-și realiza propria-i reformă. În plus, sosesc diferiți protestanți din Italia (Pietro Martire Vermigli, Bernardino Ochino, Emanuele Tremellio), din Germania (Butzer, Fagius) și din Franța, care primesc diferite funcții în universități, ca și alte bunuri și teritorii. Fazele principale ale acestui protectorat sunt:

- *confiscarea și distrugerea cărților catolice* pentru celebrarea Liturghiei;

- *distrugerea icoanelor* (1551); confiscarea tezaurilor, a veșmintelor liturgice, confiscarea terenurilor și bunurilor clericilor, reduși astfel la mizerie. Episcopii care se opun sunt aruncați în închisoare (3 sau 4). Trei dieceze sunt suprimate (Durham, Westminster și Gloucester), iar în celelalte sunt numiți episcopi protestanți;

- o nouă ediție a lui *Prayer Book*, impusă cu un al doilea *Act of Uniformity* (1552), unde sunt reelaborate acele cuvinte sau rituri care mai puteau da încă impresia unei Liturghii; în plus, este negată prezența reală a lui Cristos în Euharistie, apropiindu-se astfel de credința calvină;

- editarea unui nou *Ordinal* (Liturgia consacrării), de unde era scos caracterul consacrării pentru preoție, adică acela al oferirii sacrificiului, dându-i-se astfel o direcție clară, opusă celei catolice;

- aprobarea celor *42 de Articole* ca și lege fundamentală pentru religia națională, articole bazate pe cele 13 refuzate de Henric al VIII-lea și care au fost aprobate de regele adolescent (15 ani!) cu câteva săptămâni înainte de a muri. Prin aceste articole, în Anglia, credința catolică era abolită în mod oficial și legal, afirmându-se „supremația” regelui, dându-se o importanță absolută *cuvântului* și eliminându-se tot ceea ce-i era contrar (purgatoriul, icoanele, invocarea sfinților, indulgențele). Sunt eliminate toate ceremoniile care redau prezența reală euharistică, propunându-se astfel o teologie aproape calvină. Este negat caracterul sacrificial al Liturghiei, ca și eficacitatea *ex opere operato* a sacramentelor. Toate acestea sunt prezentate în mod fals ca fiind aprobate de teologi, doctori și episcopi; în realitate, totul era impus cu forța.

Dudley, duce de Northumberland, intenționează să-și continue propria dictatură, eliminându-le de la succesiune pe Maria și Elisabeta. Pentru aceasta îl căsătorește pe fiul său, Guilford, cu tânăra de 15 ani Jane Gray, fiica ducesei de Suffolk, care, după Maria și Elisabeta, putea să pretindă dreptul la succesiune pentru coroana engleză. Tot el face să fie semnat un act care asigura succesiunea fiilor lui Jane Gray, nepoată a lui Henric al VIII-lea. La moartea lui Eduard al VI-lea (6 iulie 1553), se încearcă proclamarea ca regină a lui Gray, însă poporul este de

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

partea Mariei. După încercarea de restaurare catolică a Mariei Tudor (1553-1558), urmează instaurarea definitivă a anglicanismului sub Elisabeta I (1558-1603).

2. Instaurarea definitivă a anglicanismului sub Elisabeta I (1558-1603)

În timpul guvernării Mariei, Elisabeta dădea de înțeles că va trăi ca o catolică, însă, imediat după încoronare, începe să-și manifeste propriile convingeri. Interzice orice schimbare de religie, iar în luna decembrie îi trimite în carceră pe cei doi episcopi de Chichester și Winchester deoarece predicaseră împotriva protestanților. În timpul Liturghiei din noaptea de Crăciun, părăsește capela regală după lectura Evangheliei, deoarece episcopul a refuzat să omită ofertoriul.

a) *Anul decisiv: 1559.* Ceea ce dorește noua regină este unitatea religioasă a țării. Pentru aceasta sunt adoptate formule vagi, care apoi, cu aportul Camerei Comunelor, devin din ce în ce mai precise:

- *februarie:* este proclamată prima lege a „supremației” regale în domeniul religios. Urmează o a doua lege a „supremației”, prin care regina este declarată „supremul guvernator al tuturor problemelor spirituale și ecleziastice”;

- *aprilie:* legea „Uniformității” și reactualizarea lui *Prayer Book* din 1552. Din cauza opoziției Lorzilor, acestea sunt aprobate abia după a treia lectură. Regina le aprobă pe data de 8 mai.

- *24 iunie:* al doilea *Act of Uniformity* cu abrogarea legilor Mariei Catolice și actualizarea legislației lui Henric al VIII-lea. În acest *Act* se cere jurământul de fidelitate clerului, profesorilor și aspiranților la gradele academice, judecătorilor, primarilor și altor funcționari statali. În caz de neconformare, sunt prevăzute următoarele sancțiuni: în 1559, este stabilită pierderea funcției; în 1563, se adaugă confiscarea bunurilor și închisoarea, la primul refuz; la al doilea urmează pedeapsa cu moartea. Prin impunerea acestui jurământ, lua naștere Biserica de stat engleză.

Cu sancțiuni mai mici este impusă liturgia din *Prayer Book*. Preotul care nu respecta această liturgie pierdea dreptul anual de a fi remunerat în bani sau bunuri și era încarcerat pentru o perioadă de șase luni. La a treia abatere, era exilat. Laicul care critica liturgia anglicană era amendat; dacă nu participa în fiecare duminică și în propria parohie la Liturghie, i se aplica de fiecare dată o amendă de 12 penny. În acest fel, din înălțimea absolutismului statal care urmărea uniformitatea confesională externă, se impunea cetățenilor liberi o religie creștină care separa Biserica engleză de comuniunea catolică

TEME DE ISTORIE A BISERICII

romană. Din luna iunie până la sfârșitul anului 1559, sunt trimiși mai mulți comisari pentru a obține jurământul cerut de coroană. Rezultatele au fost următoarele:

– *Depunerea ierarhiei catolice.* 15 episcopi din 16 refuză jurământul și pentru aceasta sunt depuși și, peste puțin timp, aruncați în închisoare. Pentru același motiv sunt depuși zece arhidecani, șapte decani, șapte cancelari etc.; sunt depuși 60 de capi și membri ai colegiilor universitare; șase conventuri restabilite sub Maria Tudor sunt suprimate, iar bunurile lor, confiscate și date coroanei. Nu avem statistici exacte din clerul de jos. Însă foarte mulți au semnat actul de supremație. Din șase dieceze avem următorul rezultat: 1.804 de semnatori din 4369 de clerici.

– Eliminată fiind ierarhia catolică, *este instituită noua ierarhie.* La data de 9 decembrie 1559, este consacrat Matthew Parker, arhiepiscop de Canterbury, (1559-1575) cu ritul prezent în *Prayer Book*, din 1552, care neagă orice caracter sacrificial al Liturghiei. Din cei 4 episcopi consacrați, doi sunt henricieni și 2 eduardieni. Între 12 decembrie 1559 și 24 martie 1560, Parker, folosind același rit, va consacra alți 11 episcopi. În acest fel, începe acea ierarhie anglicană, despre a cărei consacrare validă (având deci succesiunea apostolică) se vorbește și astăzi, cu toate că papa Leon al XIII-lea a declarat-o invalidă.

– În 1563, sunt revăzute cele 42 de Articole ale lui Cranmer, care sunt reduse la 39, valide și astăzi pentru Biserica anglicană oficială. Tendința care se observă este mai mult calvină decât luterană, aceasta din cauza ideilor purtate aici de cei pe care Maria Tudor îi exilase și care-și găsisse un refugiu la Strassbourg, Basel, Frankfurt și Geneva.

b) *Referitor la cristalizarea structurii bisericești anglicane și la situația catolicilor*, putem distinge două perioade:

– *1559-1570.* Acești ani reprezintă o perioadă de persecutare nesângeroasă a catolicilor. Acum, atât în cadrul bisericii anglicane, cât și în cea catolică există o anumită diviziune. Anglicanii „puritani” nu acceptă structura episcopală, în decădere, deoarece nu este fundamentată pe Scriptură. În cadrul Bisericii catolice sunt „conformiștii” (*church papists*) care frecventează noul serviciu liturgic. Printre ei se află și mulți preoți care, în public, celebrează noua Liturghie, iar, în secret, pe cea catolică, inclusiv administrarea sacramentelor. De cealaltă parte se afla grupul acelor *recusants*, care refuzau să participe la Liturghia duminicală, în pofida amenzilor ce trebuiau să le plătească. Preoții din acest grup trebuia să aleagă în mod forțat exilul. Dintre aceștia, s-a format un grup de 40 sau 50, care au asigurat păstoria catolică a credincioșilor până când în colegiile de la Douai (Belgia), Roma, Valladolid, Sevilla, Madrid, Lisabona și în alte

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

locuri au fost formați și consacrați alți preoți care să le ia locul. Toți aceștia formează acel grup eroic de 438 de misionari care, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, debarcând în mod clandestin pe insulă, au păstrat credința catolică în poporul englez rămas fidel Romei. Dintre dâșii, 126 au fost martirizați în timpul Elisabetei.

– 1570-1603: *perioada persecuției sângeroase*. Schimbarea metodei persecutării este cauzată de unele evenimente ce au loc între sfârșitul anului 1569 și luna februarie a anului următor. Unul dintre aceste evenimente îl reprezintă *rebeliunea din nord*, în care nu trebuie văzută numai opoziția catolicilor, ci și alte cauze de natură pur feudală. Este vorba de opoziția și de tentativa de înlăturare a guvernării lui William Cecil și a noii nobilimi care o înlăturase pe cea veche și care era exclusă din consiliul de conducere a țării. În joc intră și Maria Stuart, regina catolică a Scoției, care sosește în Anglia în căutare de protecție și de ajutor pentru a recuceri tronul. Întreaga opoziție se polarizează în jurul ei, însă guvernul condus de Cecil descoperă complotul și ia măsurile cele mai drastice. În luptele care urmează, orașul Durham este recucerit pentru catolicism (14 noiembrie 1569). Apoi, însă, urmează dezastrul: printre alte măsuri represive, sunt spânzurați între șase și opt sute de adversari ai guvernului. Cu bula *Regnans in excelsis* din 25 februarie 1570, papa Pius al V-lea o declară eretică și o excomunică pe Elisabeta, iar pe supuși îi dezleagă de jurământul de fidelitate. Urmările au fost tragice. Prin două legi din 1571, printre alte măsuri dure anticatolice, se stabilea că oricine o declara eretică pe regină era pedepsit cu moartea. Acum, catolicilor nu le mai rămânea altceva de făcut decât să renunțe la propria credință prin acceptarea supremației regale, sau să-și piardă viața. Cu toate acestea, se pare că motivul decisiv al eliminării bisericii catolice trebuie căutat în slăbiciunea clerului de jos.

A fost conceput și un plan de invadare a Angliei cu ajutorul lui Filip al II-lea al Spaniei, însă, atunci când planul era pe cale de a fi aplicat, catolicii englezi, în cea mai mare parte, s-au arătat fideli față de propria lor patrie. Până la moarte (24 martie 1603), Elisabeta va continua să lupte împotriva catolicilor atât pe cale legislativă, cât și prin alte mijloace (spionaj, exil, amenzi, pedepse capitale etc.).

c) *Bilanțul martirilor*. Între 1570 și 1603 sunt martirizați 189 de catolici: preoți misionari și laici. Nu putem cunoaște numărul acelor care au murit în închisoare. „Conjurația pulberei” din 1604 a înăsprit și mai mult persecuția sângeroasă, care a durat până în 1680. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, numărul catolicilor scăzuse la 69.830 și, abia în 1824, coroana engleză le va acorda libertate de cult, de exprimare și de organizare.

LXII.

CONCILIUL DIN TRENTO (1545-1563)

1. Ideea de reformă catolică

Titlul de „Reformă catolică”, în care se încadrează Conciliul ecumenic Tridentin (CT), reprezintă deja o alegere istoriografică bine determinată. Întrebarea este următoarea: CT poate fi definit ca o „Contrareformă” sau este mai adecvat termenul de „Reformă Catolică”? Sau: „Reformă Catolică și Contrareformă”? Istoriografic, „Contrareforma” reprezintă termenul cel mai vechi și mai folosit, în special de protestanți, deoarece descoperă într-însul un atac catolic orientat împotriva lor. În timpul nostru, se preferă termenul de „Reformă Catolică”, nefiind exclus nici cel de „Contrareformă”, pentru a distinge cronologic și din punct de vedere al conținutului diferitele aspecte ale reformei catolice. Căci, într-adevăr, mișcarea reformatoare catolică este compusă din două aspecte, din două faze ce se pot distinge cu ușurință: prima precede și caracterizează reacția catolică față de reforma protestantă, iar cea de-a doua se referă la activitatea pur reformatoare în sânul Bisericii Catolice.

Reforma catolică se caracterizează prin reacția împotriva decadenței interne, reacție ce se manifestă în accentuarea aspectelor ascetico-sacramentale și apostolice în diferite sectoare ale Bisericii:

- în *clerul diecezan* (episcopii și activitatea lor în Spania și Italia, mai puțin în alte națiuni), activitate reformatoare începută înainte și independent de criza luterană;

- în *ordinele călugărești*, monahale și mendicante, în cadrul cărora continuă extinderea „observanței” sau se dezvoltă noi grupuri reformatoare;

- în *ordinele călugărești noi* (iezuiții și capucinii), înființate în diferite națiuni în care protestantismul nu pătrunsese încă, ordine care se vor dovedi a fi instrumente ale contrareformei;

- între *laici*, care se reînnoiesc în cadrul vechilor confraternități sau în altele nou înființate (Confraternitatea Sfântului Ieronim, Oratoriile Iubirii Divine), favorizând nașterea unor ordine noi (teatinii).

Această tendință se va manifesta cel mai mult în mistici, în eroii carității și în misiunile printre păgâni. Legat de această fervoare se dezvoltă:

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

- *activitatea apostolică diecezană* (misiunile populare ale mendicanților și a iezuiților), ca și activitatea misionară în Extremul Orient, în Africa și în America descoperită de curând;

- *reforma științelor teologice*, aceasta reprezentând o reacție la decadența internă a acestora (nominalismul), reformă ce inițiază prin adoptarea metodei umaniste (întoarcerea la izvoarele originare: Biblia și sfinții Părinți, ca și prin eliminarea dialecticii și metafizicii aristotelice) și care are ca rezultat, printre altele, ediția *Novum Testamentum* a lui Erasm, *Biblia Complutensis*, ca și edițiile critice ale sfinților Părinți și așa-zisa *Theologia Positiva*;

- *reforma în pregătirea preoților pentru apostolat*, reformă care în Spania și în Anglia se aplică prin colegiile înființate în timpul lui Henric al VII-lea. Tot în acest domeniu intră și o mai bună pregătire intelectuală a monahilor și a mendicanților reformați;

- *reforma structurilor bisericești ale curiei centrale*, aceasta pentru a elimina obstacolele existente în calea reformei clerului diecezan și regular, ca și cele ce împiedicau activitatea pastorală a episcopatului;

- *educația creștină a tinerilor și tinerelor* din țările latine, ca și din misiuni, unde este format omul epocii și al culturii proprii, prin cultură înțelegându-se, în special, cea umanistă;

Toate aceste aspecte, care în Italia și în Spania sunt o realitate chiar înainte de CT, sunt întărite și extinse de reforma tridentină, reformă care va cuprinde întreaga viață a bisericii și a diverselor ministere exercitate într-însa de papă, episcopi, preoți, călugări, ca și de laicii cu o anumită responsabilitate publică. Viața creștină a poporului este purificată interior, deși rămân încă zone de umbră și forme ambigue de spiritualitate. În alți termeni, reforma catolică prezintă două elemente care apar independente de reforma protestantă: reînnoirea interioară a întregii vieți a Bisericii și extinderea vitală a acesteia printre păgâni, extindere care nu poate fi înțeleasă ca o compensare a pierderilor spațiilor europene devenite protestante.

„*Contrareforme*” îi sunt proprii următoarele aspecte:

- *activitatea episcopilor* în apărarea credinței, ca și a practicilor tradiționale în acele locuri unde, încă înainte de CT, se manifestă simptomele crizei protestante (Germania, Anglia, Franța și mai târziu Italia și Spania). Acestor simptome de criză le răspund facultățile teologice din Köln, Louvain și Paris, ca și unii teologi de valoare (Eck, Emser, Cocleus, Clichtove, Latomus, Catarino și mulți alții. După CT această teologie va culmina în *Controversele* lui Bellarmin;

- *intervenția papilor* în reformarea inchiziției centrale, instituirea aceluia *Indice al cărților interzise* (o inițiativă a periferiei bisericii), condamnarea prin bule a doctrinelor și a diferitelor tendințe dubioase

TEME DE ISTORIE A BISERICII

sau eretice; condamnarea ereticilor și punerea în aplicare a condamnărilor prin încarcerări și chiar prin pedeapsa cu moartea prin intervenția brațului secular;

- *activitatea CT*, care nu stabilește numai *doctrina tenenda*, ci condamnă și ereziile (nu pe eretici); decretele doctrinale care stabilesc pozitiv doctrina catolică și care stau la baza teologiei controversiste postconciliare și a distincției și contrapunerii nete a celor două câmpuri teologice, liturgice și pastorale;

- *intervențiile politice și chiar militare* ale diferiților principii catolici împotriva acțiunilor politico-militare ale principilor sau partidelor protestante din Germania și Franța. În acest sens, avem activitatea politico-religioasă a acestor principii catolici în baza principiului *cuius regio, eius religio*. Prin aceasta, statul confesional tinde spre o uniformitate religioasă în care el se sprijină și colaborează cu Biserica, colaborare care mai târziu se finalizează în avantajul statului care consideră Biserica un *instrumentum regni*.

Într-o anumită măsură, tot *contrareformei în sunt proprii și alte aspecte*:

- accelerarea reformei în anumite conventuri și mănăstiri nereformate încă;

- reforma în anumite aspecte pastorale, cum ar fi: datoria episcopilor de a sta la reședință, pregătirea doctrinală și pastorală a parohilor, lipsa acesteia fiind considerată ca o cauză a avansării protestante. Același lucru poate fi afirmat despre viața interioară și sfințenia clerului.

Referitor la *popor*, se accentuează următoarele aspecte:

- educarea tinerilor în colegii în special în țările sau regiunile expuse influenței protestante;

- referitor la pietatea populară euharistică, se insistă nu atât asupra împărtășaniei frecvente, cât mai mult pentru adorarea lui Cristos prezent în Euharistie. Acest fapt accentuează dezvoltarea devoțiunii euharistice în diferitele sale forme: adorația în afara celebrării euharistice, multiplicarea formelor acestui cult (altare solemne, procesiuni etc.);

- dezvoltarea teologiei controversiste în care teologii catolici folosesc metodele protestante ale studiului și aprofundării Scripturii și a sfinților Părinți în cheie apologetică, fapt care va determina o scădere a atenției pentru problemele concrete și a noilor întrebări, carență prezentă până în zilele noastre în multe manuale teologice.

2. Cele trei perioade ale Conciliului Tridentin

2.1. Prima perioadă: 13 decembrie 1545 - 2 aprilie 1547

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

La deschidere au participat 34 de persoane: trei legați papali (Del Monte, Cervini și Pole), 5 arhiepiscopi, 21 de episcopi și 5 generali ai ordinelor călugărești. Foarte puțini pentru unul din cele mai importante concilii ale istoriei. În timpul acestei prime perioade numărul a fluctuat, ajungând până la aproape 100 de participanți.

a) Structura conciliară (sau organizarea). De la început se simțea pericolul conciliarismului susținut pe ascuns sau chiar în public de unii episcopi spanioli, francezi (galicanismul) și de unii italieni. Pentru a înlătura orice surpriză neplăcută, papa Paul al III-lea dispune:

- președinția conciliului trebuie să fie în mâinile legaților papali, persoane de încredere, care au dreptul să propună ordinea de zi, chiar dacă fiecare membru și ambasadorii acreditați pot să facă propuneri conducerii. Se ivesc discuții și obiecții, însă legații știu să-și mențină drepturile ce le au;

- sistemul de votare nu mai este *per nationes*, ca la Konstanz sau Pavia-Siena, ci *pro capite*. Indirect, se intenționa câștigarea sprijinului episcopilor italieni, în majoritatea lor fideli directivelor papei;

- obligația tuturor episcopilor de a veni la conciliu și interzicerea transmiterii dreptului de vot procuratorilor. Măsura a fost luată deoarece principii creștini voiau ca episcopii să fie la dispoziția lor, iar la conciliu să trimită persoanele care le conveneau;

- evitarea oricărei discuții asupra raporturilor conciliu-papă, deși părinții conciliari erau pregătiți să înfrunte orice teorie conciliaristă. În acest fel, primatul papal nu a fost pus în discuție, dar în practică a fost acceptat.

b) Participanții cu drept de vot. ^ai sub acest aspect, CT se deosebește de conciliile reformatoare din Konstanz și Basel. Acum votează cardinalii, arhiepiscopii și episcopii, generalii ordinelor mendicante și abații. Nu mai sunt nici procuratorii episcopilor, nici reprezentanții instituțiilor bisericești, cum ar fi universitățile sau capitlurile. De la vot sunt excluși doctorii bisericești și laicii. Asistăm în acest fel la o întoarcere la conciliile antice și medievale.

c) Desfășurarea discuțiilor

1. „*Congregațiile teologilor*” (*theologi minores*). Acestea, compuse din teologi care nu sunt episcopi (votul lor este doar deliberativ), iau în discuție problemele puse de legații papali. Pentru partea dogmatică, ei vizează corectarea cărților și profesiunilor de credință protestante și

TEME DE ISTORIE A BISERICII

expunerea corectă a doctrinei catolice. Materialul astfel pregătit era redactat în scheme de decrete de către o delegație specială aleasă de conciliu, sau de legați cu ajutorul prelaților și teologilor. O atare schemă era trimisă:

2. *Congregațiilor generale*, din care făceau parte cei ce aveau drept de vot. Aici, decretul era discutat, corectat, reelaborat până la forma definitivă, în care fiecare cuvânt își avea importanța și semnificația sa foarte bine delimitată. De obicei, un decret dogmatic era compus din capitole, unde doctrina catolică este expusă în mod pozitiv, și din canoane, în care sunt condamnate erorile. Atunci când un decret este aprobat de majoritate, este trimis spre promulgare:

3. *Sesiunilor solemne*, ce aveau loc în catedrala „Sfântul Vigiliu”. Menționăm că acum promulgării îi lipsește confirmarea papală. În formularea decretelor este evitată formula inițială folosită la Konstanz, Basel și Siena-Pavia, aceasta pentru a înlătura conciliarismul sau episcopalismul: „Sacrosancta Synodus *universalem ecclesiam repraesentans*”. Este folosită o formulă în care se introduc două adjective care-i mulțumesc pe unii episcopi spanioli și italieni: „Sacrosancta *oecumenica et generalis* Tridentina synodus...in ea praesidentibus eiusdem tribus Ap. Sedis legatis...”.

d) *Decretul discutat și promulgat* conține următoarele mari probleme:

1. *Referitor la credință*, CT stabilește izvoarele revelației, care se află „in libris scriptis et sine scripto traditionibus” apostolice,enerate „pari pietatis affectu” împreună cu Scriptura. Referitor la Scriptură, nu numai împotriva protestanților ci și împotriva unor dubii ale unor doctori catolici, este stabilit canonul (același ca și la Conciliul din Florența), în care sunt incluse și Deuterocanonicele Vechiului și ale Noului Testament. Între diversele traduceri latine curente, este declarată „authentică” acea „vetus et vulgata editio” din uzul scolastic, cu aspecte controversate și pastorale. Conciliul revede din nou dreptul Bisericii de a interpreta autentic Scriptura, condamnând astfel „liberul examen” protestant (ses. a IV-a).

2. Este emanat *decretul despre păcatul originar și cel despre îndreptățire (justificatio)*. Aici sunt expuse și corectate erorile doctrinale luterane referitoare la păcat și îndreptățire (justificare), erorile anabaptiștilor și teoriile pelagiane. Decretul despre justificare a fost elaborat atât de greu încât au fost necesare 34 de congregații particulare și 61 generale. Nu este acceptată nici opinia augustiniană a lui Seripando (în ea însăși, concupiscenta este păcătoasă). La fel, este refuzată definirea Neprihănitei Zămislirii propusă de Pacheco. În ceea ce

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

privește justificarea, este stabilit primatul harului în întreg procesul acestei justificări; însă este salvată și libertatea umană, cooperarea ei, așadar, și posibilitatea meritului. Este afirmată sfințirea interioară a omului (nu numai extrinsecă), iar pe de altă parte, este exclusă certitudinea subiectivă a iertării păcatelor și a justificării, ca și certitudinea predestinării (secțiunile V și VI). În îndreptățire, este exclusă *sola fides* și se insistă asupra respectării poruncilor și perseverența în bine (sec. a VI-a).

3. Este definită *doctrina despre sacrameinte în general*. Numărul acestora este stabilit la 7; ele sunt eficace *ex opere operato*, și nu numai *ex opere operantis* sau numai prin *sola fides* în promisiunea divină. Este afirmată necesitatea lor pentru mântuire, ca și instituirea divină. În aceste decrete și canoane, CT avea în față *De captivitate babylonica* a lui Luther, *Confessio augustana* și *Apologia* acesteia scrisă de Melancton.

4. Referitor la *reformă* (ses. V - VI), conciliul dă două decrete importante, deși nu sunt radicale:

- pentru *evangelizare* se stabilește învățarea Scripturii, *Lectio divina*, obligatorie în catedrale, în colegii, în mănăstiri și conventuri, ca și în școlile publice (gimnazii). Este stabilită obligativitatea predicii în duminici și în sărbătorile solemne. Aceasta trebuie să fie făcută personal de episcop (dacă nu sunt împiedicați sau ignoranți), ca și de titularii bisericilor care au cura animarum. Dacă aceștia din urmă sunt neglijenți, episcopii trebuie să ia măsuri și să aplice sancțiuni canonice;

- pentru îmbunătățirea *activității pastorale* este stabilită *obligativitatea reședinței* pentru episcopi și pentru toți titularii beneficiilor care au *cura animarum* (parohi, capelani etc.). Conciliul se adresează mai ales episcopilor, atenționându-i asupra responsabilităților ce le au față de clerul diecezan, ca și față de membrii exempti ai ordinelor călugărești. Însă toate măsurile disciplinare acordate episcopilor nu erau încă în stare să îndepărteze una din plăgile cele mai grave ale activității pastorale, și anume cumularea beneficiilor.

- împotriva *cumulării beneficiilor*, cauza principală a absenteismului pastoral, este emanat decretul II de reformă (ses. a VII-a), care interzice cumularea mai multor episcopate pentru o singură persoană. Sunt stabilite norme de bază pentru sistematizarea juridică a misiunilor și a sfințirilor preoțești, condițiile și examenele cerute pentru un aspirant la preoție; sunt stabilite vizitele de control în toate bisericile. Astfel, episcopul redevenea responsabilul vieții ecleziastice în dieceza lui, având puteri și asupra exemptilor, întrucât are și puterea și drepturile unui „delegat apostolic”. Însă toate aceste decrete și norme de reformă au trezit un ecou destul de slab în participanți. Primul decret a fost aprobat cu dificultate și cu voturi condiționate. Al doilea a primit doar

TEME DE ISTORIE A BISERICII

10 voturi cu clauze restrictive. Toate celelalte voturi erau doar *placet-uri*.

Din cauza presiunilor imperiale, fără consultarea papei, *conciliul este transferat la Bologna* (11 martie 1547). În toată perioada bologneză (21 aprilie 1547 - 17 septembrie 1549), minoritatea imperială, în semn de protest, a rămas la Trento. În luptă cu protestanții și încercând o conciliere cu dâșii, împăratul Carol al V-lea a încercat de mai multe ori să-l determine pe papa să-i readucă pe părinții conciliari la Trento, însă nu a reușit.

Pentru a evita o ruptură cu împăratul, papa decide continuarea lucrărilor conciliare la nivelul „congregațiilor particulare” și a celor „generale”, excluse fiind „sesiunile solemne” pentru promulgarea decretelor.

2.2. Perioada a doua (Sesiunile XI-XVI): 1 mai 1551 - 28 aprilie 1552

Papa Iuliu al III-lea (1550-1555) convoacă din nou conciliul la Trento, considerând această a doua fază ca o continuare a celei anterioare.

Componența este puțin diferită. Conducerea este încredințată legatului papal, card. Crescenzo, însoțit de doi vicepreședinți experți în cunoașterea situației existente în Germania. Frecvența italiană este redusă; sunt prezenți episcopi germani, inclusiv cei trei principii electori; lipsesc francezii, care aprobaseră transferarea conciliului la Bologna. Regele Henric al II-lea protestează, declarând consensul părinților ca *neecumenic* și afirmând că pentru el decretul ce vor fi promulgate nu-l obligă cu nimic (1 septembrie 1551).

Referitor la problemele de *credință*, se reia materialul pregătit la Bologna. Sunt emise decretele despre *Euharistie* (prezența reală, *transsubstantiatie*, cultul euharistic în afara sfintei Liturghii), despre *Spovadă* (sacramentalitatea acesteia, instituirea divină, natura ei) și despre *Ungerea bolnavilor*.

Mult mai dificilă se prezintă discutarea problemelor de *reformă*, aceasta și pentru motivul că președintele conciliului, Crescenzo, un canonist, nu era prea detașat de practica curială curentă.

În sesiunea solemnă din 28 aprilie 1552, conciliul este suspendat, aceasta împotriva unei minorități formată din 12 părinți, care susțineau că lucrările pot continua.

Paul al IV-lea (1555-1559). Din familia de baroni neapolitani Carafa, noul ales este un bătrân în vârstă de 79 de ani. În pofida vârstei înaintate, Paul al IV-lea este un papă cu idei clare și precise, decis să aplice reforma *in capite et in membris*. Constatând că reforma propusă

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

de conciliu este prea lentă, el se angajează direct și personal în aplicarea acesteia nu numai la Roma, ci în întreaga Biserică.

Primul său câmp de luptă îl reprezintă combaterea *ereziei*. Pentru aceasta dă noi puteri Inchiziției și promulgă un indice foarte sever al cărților interzise, a cărui promulgare a stârnit mirarea, ba chiar indignarea până și a persoanelor angajate cu toată sinceritatea în promovarea reformei Bisericii.

O altă sferă de activitate o reprezintă reforma *Curiei Romane*. Instituie o comisie din 62 de membri (lărgită apoi la 200 de membri), care trebuia să se ocupe de Cancelaria papală, de Camera Apostolică, de Datarie și de Penitențiarul Apostolic. Examinează apoi cu toată rigurozitatea și severitatea persoanele propuse pentru ocuparea scaunelor episcopale, iar pe episcopii rezidenți la Roma îi obligă să se întoarcă în propriile dieceze. Astfel, din 113 episcopi câți erau în Cetatea Eternă în 1556, după trei ani mai erau doar 12. Atenției și măsurilor sale nu-i scapă nici acei călugări de pe teritoriul statului papal care trăiau mai mult în afara mănăstirilor. Toți sunt obligați să reintre în conventuri. Cei ce nu se conformează sunt privați de toate beneficiile și funcțiile, iar cei recalcitranți sunt trimiși la vâslele navelor papale sau în închisoare.

După moartea sa, rigurozitatea excesivă de care dăduse dovadă a declanșat un val de revoltă care ia forme înspăimântătoare: ereticii adevărați sau presupuși rup porțile închisorilor, năpustindu-se apoi asupra conventurilor dominicanilor, responsabili ai Inchiziției.

2.3. A treia perioadă (sesiunile XVIII-XXV):

18 ianuarie 1562 - 4 decembrie 1563

Pentru a depăși tensiunea lăsată de antecesorul său, noul ales, papa Pius al IV-lea (1559-1565) se întoarce la linia moderată a lui Paul al III-lea și Iuliu al III-lea.

Intenționând să dea conciliului un aspect mai ecumenic, papa îi invită și pe unii reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe: Ivan al IV-lea al Moscovei, pe patriarhul de Alexandria, Gabriel, pe reprezentanții Bisericilor protestante germane și daneze, pe cei ai Bisericii Anglicane și alții. Nimeni dintre aceștia nu a dat curs invitației sale.

Această a treia perioadă este caracterizată de două mari crize: una generată de problema dificilă a obligației la reședință impusă episcopilor; a doua, de raportul dintre primatul roman și puterea episcopilor. Printr-un compromis acceptat atât de adepții poziției reformatoare și de papă, ca și de cei mai puțin dispuși să aplice *ad*

TEME DE ISTORIE A BISERICII

litteram reforma propusă anterior de conciliu, situația este deblocată, iar conciliul își poate urma lucrările.

Decretele conciliare se axează pe următoarele probleme:

- cine se împărtășește numai cu *sfânta Hostie* îl primește pe Cristos în întregime;

- referitor la *celebrarea sfintei Liturghii*, se afirmă că aceasta reprezintă adevăratul sacrificiu al Crucii. Nu este admisă celebrarea în limba poporului, dar se insistă asupra „explicațiilor” ce trebuie date referitor la celebrarea euharistică;

- sacramentul *Preoției* este prezentat în legătura sa intimă cu sacrificiul euharistic. Este afirmată sacramentalitatea ierarhiei, episcopul fiind deasupra preoților, lui fiindu-i încredințate anumite funcții deosebite (consacrarea preoților, administrarea sfântului Mir);

- referitor la sacramentul *Căsătoriei*, este dezbătută indisolubilitatea acesteia și autoritatea Bisericii în a stabili anumite impedimente. Pentru viitor, conciliul declară invalide toate căsătoriile încheiate fără prezența parohului (sau a delegatului acestuia) și a martorilor;

- sunt stabilite diferite norme referitoare la venerarea sfinților, a relicvelor și a cultului icoanelor. Este stabilită apoi utilitatea indulgențelor și puterea Bisericii de a le acorda. O altă problemă dezbătută este cea a purgatoriului, afirmându-se existența acestuia și necesitatea sufragiilor și a Liturghiilor pentru cei răposați.

Pentru viața Bisericii însă, mai urgentă era problema generală a *reformei clerului și a instituțiilor bisericești*. Episcopul, parohul, și orice cleric în general, diecezan sau regular, sunt, în primul rând, păstori ai sufletelor.

În acest sector, existau unele orientări fundamentale:

- *eliminarea abuzurilor*, prin revizuirea sistemului de beneficii și prin înlăturarea viziunii economice legată de orice slujire sacerdotală. Finalitatea unui beneficiu este aceea de a asigura întreținerea clericilor, și nicidecum de a favoriza setea de avere sau simonia. Se insistă apoi pentru ca orice cleric să fie bine pregătit intelectual și să aibă o conduită morală edificatoare. Episcopului îi revine misiunea de a vizita anual nu numai parohiile, ci și mănăstirile de pe teritoriul său, insistând asupra corectitudinii în toate sectoarele de activitate. Ca și „delegat al Scaunului Apostolic”, el are dreptul de a interveni și în viața mănăstirilor;

- *selecționarea și disciplina clerului*. În baza principiului conform căruia credincioșii trebuie să fie edificați de viața păstorului, se stabilesc norme referitoare la alegerea persoanelor destinate unui beneficiu ecleziastic. În primul rând, este vizat episcopul, care nu poate fi nicidecum ales dacă nu posedă anumite titluri de studii absolvite deja.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

– *formarea clerului și prezența lui stabilă* în mijlocul poporului. Pentru a avea un cler demn, este necesar ca acesta să aibă o bună pregătire intelectuală și o viață morală ireproșabilă. Pentru acest scop, este decretată înființarea *seminariilor* diecezane. Ca modele sunt propuse colegiul german și cel englez, ambele în Roma. În admiterea candidaților la preoție, este de preferat „pauperum...filios eligi”.

– este declarată ca obligatorie *prezența stabilă* a episcopilor în propriile dieceze, iar parohii trebuie să locuiască pe teritoriul parohiilor, îngrijindu-se în mod constant și continuu de poporul încredințat păstoririi lor. Această obligativitate derivă din *porunca divină* de a cunoaște și de a păstori turma lui Cristos, poruncă de la care nu se admite nici o derogare. Este precizat apoi faptul că orice preot trebuie să fie încardinat într-o dieceză (sesiunea a XXIII-a). Episcopii trebuie să celebreze sinodul diecezan anual și să participe la cel provincial, care are loc o dată la trei ani. Toți păstorii trebuie să se preocupe de formarea catehetică a copiilor, credincioșilor trebuie să li se explice sacramentele, iar în caz de utilitate, acestea pot fi administrate servindu-se de limba poporului;

– în ultimul decret conciliar (ses. a XXV-a), conciliul se întoarce asupra *datoriilor păstorilor de suflete*. Episcopul trebuie să fie convins că nu este chemat la o viață comodă, la bogăție și lux, ci „ad labores et sollicitudines pro gloria Dei”. Credincioșii vor fi edificați dacă vor constata că el nu caută „quae mundi sunt”, ci „animarum salutem”. Viața lui trebuie să fie moderată, simplă, frugală, umilă și sfântă. Trebuie să părăsească atașamentul față de rude (izvorul atâtor rele în Biserică), să nu le îmbogățească, ci să fie plin de caritate cu cei săraci. Un capitol aparte este dedicat problemei celibatului, stabilindu-se pedepse severe împotriva tuturor acelor care-l încalcă. Tot episcopului i se cere să nu devină un slujitor al principilor, ci un „păstor și părinte” care respectă și tratează orice autoritate cu o iubire paternă. Conciliul nu reușește prea mult în intenția sa de a înlătura amestecul principilor în problemele Bisericii. Apoi, din cauza închiderii grăbite a conciliului, cauzată de îmbolnăvirea papei, acesta încredințează pontifului roman reforma *Indicelui*, a *Breviarului* și a *Misalului*, ca și compilarea *Catehismului roman*. Acesta este publicat în 1556; *Breviarul*, în 1568, *Misalul*, în 1570, iar *Indicele*, în 1564.

Pentru a înlătura orice dubiu referitor la validitatea decretelor publicate în prima și a doua perioadă conciliară, toate acestea sunt recitate și aprobate de către toți cei 215 participanți în sesiunea finală din 4 decembrie 1563.

3. Poziția istorică a Conciliului din Trento

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Conciliul reflectă situația renașcentistă, găsindu-se la jumătate de drum între evul mediu și epoca modernă. Ca și *christianitas*, din punct de vedere politic și religios, evul mediu a luat sfârșit. Pe de altă parte, persistă încă multe din structurile medievale ale Bisericii: sistemul curial roman, sistemul beneficiilor, exempțiunea călugărilor, centralizarea numirii canonice a episcopilor și altele. Rămâne Scolastica, care cunoaște o nouă perioadă de înflorire, depășit fiind nominalismul cu ajutorul noilor metode de studiu propuse de umanism. Rămâne apoi orientarea unitară în educația creștină promovată mai ales în colegiile iezuiților, unde studiile umaniste sunt orientate spre formarea omului creștin. O noutate care se impune o reprezintă exigența pastorală a clerului diecezan: Biserica devine „cura animarum” și cere o bună pregătire teologică pentru toți clericii. Se afirmă apoi libertatea și autoritatea episcopului în propria dieceză. În câmpul teologic, asistăm la o dezvoltare a metodei pozitive pentru studiile biblice și patristice, care este ceva mult mai profund decât metoda erudită a Iluminismului, ale cărui rădăcini trebuie căutate în Umanismul secolului al XV-lea.

LXIII.

**SEMNIIFICAȚIA ³³² I IMPORTANȚA
CONCILIULUI TRIDENTIN**

Închiderea lucrărilor Conciliului Tridentin³³² este motivată nu numai de „suficiența”³³³ clarificărilor doctrinare și a deciziilor disciplinare ce s-au luat pe parcursul celor trei perioade, ci și de motive financiare. Aproximativ o treime din fondurile totale erau folosite pentru conciliu. Unul din cei mai buni diplomați și reprezentant al papei, cardinalul Morone, încearcă să închidă dezbaterile, închidere ce fusese prevăzută pentru jumătatea lunii decembrie. La 1 decembrie se mai adaugă un motiv pentru închidere: de la Roma sosește vestea că papa este grav bolnav; pentru a exclude o posibilă discutare a legislației referitoare la alegerea papei (așa cum în circumstanțe diferite se verificase la Konstanz), Morone anticipă sesiunea finală. 199 episcopi, 7 abai și 7 generali ai ordinelor religioase își pun semnătura pe actele conciliare. Cu salutul „Mergeți în pace”, Morone închide conciliul. Pe 26 ianuarie 1564, papa Pius al IV-lea confirmă toate decretul fără nici o excepție sau schimbare, conferindu-le astfel valoare de lege.

Conciliul nu a reușit în unul din scopurile sale (*causa unionis*) nu din cauza intransigenței părinților conciliari, așa cum lasă uneori să se înțeleagă unii istorici laici sau chiar catolici, ci din cauza intransigenței protestanților. În mersul evenimentelor, aceștia își dau seama de divergența de fond a poziției lor față de catolicism, și totuși preferă să rămână în continuare pe aceleași poziții. În această situație, Biserica nu putea accepta un compromis care ar fi însemnat să renunțe la ea însăși. Acest insucces aparent nu micșorează importanța conciliului. De fapt, valoarea lui nu constă în numărul participanților, mai mic decât al conciliilor antice sau al ultimelor două, ci în clarificarea doctrinară și în restaurarea disciplinară. Semnificația sa istorică o putem rezuma în trei puncte esențiale:

³³² Lucrarea cea mai importantă despre acest conciliu rămâne indubitabil cea a lui H. JEDIN, *Il Concilio di Trento*, I-IV, Brescia 1973-1981². Această operă monumentală corijează multe din afirmațiile (reforma tridentină reprezintă o legendă, iar papii au profitat de conciliu pentru a-și mări puterile) primului istoric al conciliului, Paolo SARPI, *Istoria del Concilio tridentino*, I-III, Bari 1935. În același timp, ea completează lucrarea iezuitului Pallavicino P. SFORZA, *Istoria del Concilio di Trento*, I-III, Roma 1644. Pentru cunoașterea conciliului, importantă este și opera unui colectiv de experți în domeniu: Gervais DUMEIGE, ed., *Histoire des conciles oecuméniques*, X-XI, Paris 1975-1981.

³³³ Vor trece trei secole până la convocarea unui alt conciliu, iar acesta va interveni acolo unde Tridentinul a lăsat o lacună: în doctrina despre Biserică.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

- el a scos în evidență puternica capacitate de refacere a Bisericii, victorioasă într-o criză foarte gravă;
- a întărit acea unitate dogmatică și disciplinară care, chiar dacă a fost amenințată de mai multe ori ca urmare a forțelor centrifuge ale galicanismului și ale altor fenomene înrudite, iese în evidență mai ales dacă este comparată cu evoluția opusă, deși contemporană, a curentelor protestante;
- în sfârșit, a deschis o nouă epocă în istoria Bisericii și, într-un oarecare sens, i-a determinat trăsăturile esențiale din secolul al XVI-lea până în zilele noastre.

Sub aspect dogmatic, decretul tridentin a dat un răspuns autentic, într-un anumit sens și într-o anumită măsură definitiv, afirmațiilor Reformei. Conciliul și-a propus în special să transmită și să învețe doctrina catolică și, simultan, să condamne și să anatemizeze principalele erori ale ereticilor timpului, cum, de altfel, în mod efectiv a condamnat, anatemizat și definit. Însă, și după publicarea bulei *Exurge* (1520), nu se vedea clar care sunt erorile lui Luther, fie pentru că ele puteau fi amestecate cu tezele ortodoxe, fie pentru că, în anii următori, Luther a continuat să precizeze și să clarifice gândirea sa, sau pentru că lumea catolică aștepta un răspuns definitiv de la un conciliu ecumenic. Deci era necesară o condamnare a erorilor; mai mult însă, era necesară o expunere pozitivă a doctrinei catolice, care să slujească drept normă preoților și credincioșilor. Conciliul a răspuns acestei așteptări prin condamnările expuse în canoane și prin expunerea pozitivă a capitolelor sale; și unele și celelalte au slujit ca bază pentru catehismele post-tridentine.

Teologii tridentini, chiar dacă erau formați la școala scolasticii tradiționale, în mod deliberat au evitat orice selecție între tezele discutate în mod liber, ba, mai mult, au folosit rar și cu precauție termenii scolastici; au voit să expună doar doctrina comună întregii Biserici, bazându-se, în primul rând, pe Scriptură și pe sfinții Părinți. În acest sens, Tridentinul este mai apropiat de conciliile din antichitate decât de cele medievale. Evident, perioadele succesive puteau și s-au găsit, de fapt, în fața multor probleme pe care conciliul nu le-a abordat (discuțiile asupra naturii harului eficace, diferitele teze despre procesul intim al justificării *justificatio*, în care se confruntă tomiștii și moliniștii, atrișioniștii și contrișioniștii; menționăm apoi discuțiile care au durat până în timpurile noastre și care nu s-au încheiat încă, referitoare la raporturile dintre papalitate și episcopat). Deci conciliul nu reprezintă un final absolut, invincibil, ca și cum doctrina catolică ar fi ajuns atunci la forma sa definitivă, perfectă; și nici opusul, el nu constituie o ruptură cu tradiția antică și medievală, așa cum se plânge Leibniz într-o

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³³⁴ I CLEMENT AL V-LEA

scrisoare trimisă lui Bossuet în anul 1693³³⁴. Tridentinul este mai degrabă un moment în evoluția continuă a Bisericii, care nu refuză trecutul, ci îl perfecționează.

Fiind respins individualismul protestant, se afirmă medierea necesară a Bisericii, trupul mistic al lui Cristos și, totodată, organism juridic, în care elementul mistic și invizibil se alătură, se sprijină și se exprimă în elementul juridic, care își are prima afirmare în ierarhia stabilită de Cristos, care diferențiază și subordonează laicii episcopatului, chiar dacă toți sunt uniți prin demnitatea comună a preoției bazate pe botez. Această Biserică juridico-mistică este păstrătoarea și interpreta Cuvântului revelat, care se menține viu prin magisteriul bisericesc și este izvorul ordinar al harului prin sacrameinte, har care are o valoare obiectivă și o eficacitate intrinsecă, independentă de corectitudinea subiectivă a celui care conferă sacramentele.

Refuzată fiind apoi unilateralitatea protestantă, se afirmă necesitatea, în procesul care duce la justificare, atât a harului, cât și a cooperării noastre, prin credință și fapte, păstrând echilibrul între pelagianism și semipelagianism, pe de o parte, și concepția care atribuie totul harului, pe de altă parte. Respingând pesimismul protestant, se declară că omul este infectat de păcatul originar, însă, în același timp, se reafirmă că natura nu este total coruptă și că liberul arbitru este numai slăbit; se subliniază caracterul real, ontologic al justificării, intima transformare a sufletului, afirmându-se, implicit, conformitatea ordinii subiective cu cea obiectivă („nu numai că suntem considerați, dar suntem în mod efectiv drepti”); se face distincție între păcat și concupiscentă, se accentuează eficacitatea harului care face posibilă observarea poruncilor. Pe baza unor atari afirmații se putea fundamenta un optimism prudent referitor la om, departe de exaltarea Renașterii, ca și de teza luterană a „concupiscentei invincibile”.

Dintre toate decretalele tridentine, cu siguranță cel mai bun este cel referitor la justificare, care trebuie inclus între cele mai frumoase documente din toate textele magisteriului bisericesc; sub anumite aspecte, datorită sobrietății, clarității și eficacității, este asemănător cu *Tomus ad Flavianum* al papei Leon cel Mare. Lui i se alătură decretul despre jertfa sfintei Liturghii, primit de părinții conciliari printr-un acord unanim, aproape niciodată obținut cu atâta ușurință. Urmând obișnuita linie tridentină, de a uni două aspecte aparent opuse, el confirmă caracterul sacrificial al sfintei Liturghii, însă, totodată,

---

³³⁴ Leibniz către Bossuet, 29 martie 1693: „On devait se tenir à la tradition et à l'antiquité, sans prétendre de savoir et d'enjoindre aux autres... des articles dont l'Église s'était passée depuis tant de siècles” (BOSSUET, *Oeuvres*, XVIII, Paris 1885, 200).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

amintește că adevăratul și unicul sacrificiu al Noului Testament este cel al crucii.

Sub aspect disciplinar, conciliul a dat un impuls puternic vieții religioase a Bisericii. Esențialul reformei este cuprins în proiectul redactat de Morone și de Paleotti în timpul verii, aprobat substanțial în toamna anului 1563. Este vorba despre un compromis între tendințele curiei romane (potrivnică suprimării tuturor uzanțelor în vigoare și dornică să-și păstreze propriile puteri, convinsă, în același timp, în mod realist de imposibilitatea practică de a elimina unele abuzuri atâta timp cât durau structurile sociale, economice și politice pe care se bazau) și postulatele radicale ale multor națiuni; în esență, ne aflăm în fața unei tentative de mediere între forțele centralizatoare și cele centrifuge. Întreaga reformă se inspiră din principiul: *Salus animarum, suprema lex esto*. „Cura animarum”, acestea sunt cuvintele repetate cu insistență în decretul de reformă din 3 martie 1547; este „leit-motivul” reformei tridentine. Misiunea esențială a Bisericii este mântuirea sufletelor, nu dezvoltarea artelor și a valorilor umane, cu atât mai puțin sistematizarea economică a unor privilegiați.

În evul mediu, și datorită influenței dreptului german, dintre cele două elemente din care consta beneficiul bisericesc (oficiul sacru și dreptul de a percepe rentele anexate oficiului, destinate susținerii celui care îndeplinește misiunea sacră), cel de-al doilea a căpătat o preponderență zdrobitoare asupra primului. În consecință, episcopii, abații și parohii foarte adesea încredințau altora grija pastorală ce le revenea, ocupându-se de alte interese pământești; în schimb, își rețineau rentele oficiului pentru care erau titulari; cei care-i substituiau trebuia să se mulțumească cu o parte firavă din rentă.

Tridentinul inversează situația, restituind oficiului sacru preponderența și demnitatea sa: dreptul de a percepe un anumit venit reprezintă o consecință cu totul secundară a grijii pastorale, deși nu poate fi separat de ea. În fiecare dieceză, primul și cel mai important susținător al activității pastorale este episcopul, căruia conciliul îi restituie demnitatea autentică. Matteo Giberti, episcop de Verona († 1543), care a reformat dieceza sa, întemeind și primele seminarii, devine modelul ce inspiră decretele reformei. Același ideal este propus în acești ani de Bartolomeu de Martyribus, arhiepiscop de Braga în Portugalia, unul dintre părinții conciliari, în lucrarea sa *Stimulus pastorum*. Din acest principiu fundamental derivă atât obligativitatea reședinței, cât și interzicerea cumulării de beneficii. O importanță deosebită este acordată și formării viitorilor clerici, stabilindu-se întemeierea unui seminar în fiecare dieceză (sesiunea a XXIII-a, canonul XVIII din 15 iulie 1563). Se deliniează o metodă în formarea candidaților la preoție, „a-

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³³⁵ I CLEMENT AL V-LEA

i educa din punct de vedere religios și a-i forma în științele bisericești”, și se dorește apoi ca la starea preoțească să fie ridicați atât cei săraci, cât și cei bogați. Desigur, nu a fost ușor să se ajungă la un acord asupra deciziilor care cereau renunțarea la propriile privilegii; aceasta presupunea o mentalitate complet diferită de cea dominantă până acum în rândul clericilor. Din această cauză, discuțiile asupra reformei au fost tot la fel de aprinse ca și cele cu caracter dogmatic. Așa cum observă Hubert Jedin, „pentru omul secolului al XX-lea nici un eveniment din istoria Conciliului din Trento nu este mai greu de înțeles ca lupta pentru obligativitatea reședinței episcopilor și parohilor, luptă care a început în timpul primei perioade și care s-a încheiat abia în timpul celei de-a treia perioade”³³⁵.

Pentru ca legile tridentine să fie aplicate, era necesar ca statele catolice să-și dea consimțământul, consimțământ dat doar după multe tratative. Ulterior, majoritatea statelor nu au avut rezerve, însă Spania a primit decretul cu clauza „păstrându-se drepturile regale”, iar Franța a acceptat decretul dogmatic, nu și cele ale reformei.

La 2 august 1564, Pius al IV-lea constituise o comisie de cardinali pentru autentica interpretare a decretelor. Un merit deosebit în actualizarea reformei îl au cei trei succesori ai săi. Sfântul Pius al V-lea (1566-1572) s-a remarcat atât prin rigoarea inflexibilă în lupta împotriva ereziei (82 de procese ale Inchiziției numai la Veneția), cât și prin zelul în inițiativele sale pozitive (reforma *Breviarului* și a *Misalului*, vizitatori apostolici în statul pontifical și la Neapole...). Tot dânsul trimite tuturor episcopilor o ediție oficială a decretelor conciliului. Acestea ajung și în teritoriile lumii noi, în America și Congo. Grigore al XIII-lea (1572-1585) este important nu atât pentru sprijinul politic acordat suveranilor catolici, cât mai ales prin contribuția pentru înființarea sau dezvoltarea a numeroase seminarii, în special la Roma, și prin orientarea mai bisericească dată nunțiaturilor, devenite instrumente ale reformei. El a înființat seminarul roman, din care s-a format celebra universitate ce-i poartă numele, Universitatea Pontificală Gregoriană. Sixt al V-lea (1585-1590) a dat un nou impuls reformei prin restructurarea administrației centrale a Bisericii, încredințată la 15 congregații, și prin obligativitatea vizitei *ad limina* a episcopilor. Însă, prin noua orientare a conducerii bisericești, se puneă în pericol acea colaborare între episcopi și pontif, între centru și periferie, ceea ce asigurase, de altfel, succesul conciliului. Cu toate acestea nu putem nega faptul că centralizarea constituia metoda cea mai eficientă în fața puterii enorme a statelor absolutiste.

---

³³⁵ H. JEDIN, *Il Concilio di Trento*, II, 367.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

După închiderea conciliului, se observă însă o slăbire a elanului inițial și o accentuare a orientării conservatoare. Aplicarea decretelor devine mai slabă. Conciliile provinciale sunt extrem de rare și însăși curia romană s-a arătat mai puțin favorabilă pentru ele din teama unor ingerințe ale puterii civile. A fost tolerat cumulul de beneficii, mai ales în Germania, unde interesele Bisericii păreau să se identifice cu cele ale casei de Bavaria. Aici, la sfârșitul secolului al XVI-lea, Ernest, fiul ducelui de Bavaria, Albert, a reușit să obțină diecezele de Hildesheim, Liege, Köln, Paderborn și Münster. Au rămas și s-au înmulțit comendele (uzufructul unui beneficiu ecleziastic cât timp este vacant) și nu au putut fi eliminate decât în mică parte abuzurile din mănăstirile feminine. Foarte încet și târziu (în unele locuri chiar în secolul al XVIII-lea), diecezele s-au decis să întemeieze un seminar propriu. Să evităm însă anacronismul judecăților prea negative; trebuie să ținem cont de faptul că progresul ulterior al Bisericii a fost posibil și datorită caracterului (contribuției) etapei precedente³³⁶.

---

³³⁶ G. MARTINA, *La Chiesa nell'età della Riforma*, 184-189.

LXIV.

IGNAȚIU DE LOYOLA. SOCIETATEA LUI ISUS

Ordinul cel mai inovator și cel mai activ în toate sferele de activitate ale Reformei Catolice este cel fondat de Ignățiu (Iñigo) de Loyola (1491-1556). Alături de carisma fondatorului, ordinul este marcat de experiența și idealul omului renascentist al Spaniei regilor catolici și a lui Carol al V-lea; primește orientarea intelectuală a Parisului anilor '20 și '30, ani plini de tensiuni și întrebări de natură pur religioasă, cât și intelectuală. Apoi, în cadrul Romei papale a lui Paul al III-lea și Iuliu al III-lea, deja de la înființare, Societatea lui Isus (SJ) își asumă din plin orientarea de reformă internă și externă propusă și promovată de Conciliul din Trento.

Ignățiu de Loyola este un tânăr gentilom plin de ideal cavaleresc, dotat cu o psihologie tipic bască, profundă și constantă. Din punct de vedere moral, nu este mult diferit de ceilalți tineri: arțăgos, uneori chiar violent, liber în relațiile cu tinerele. Spre vârsta de 30 de ani, harul divin îl „lovește” în urma unei bătălii împotriva francezilor, la Pamplona (20 mai 1521). Acum este rănit grav și, în lunga-i convalescență, tânărul Ignățiu reflectează adânc asupra sensului vieții, decizându-se să-și pună toate forțele în slujirea lui Cristos. În fond, rămâne același cavaler de mai înainte. Acum, însă, el ia ca model al cavalerului pe sfinții consacrați total slujirii lui Cristos, slujire ce se realizează prin cucerirea sufletelor și realizarea Impărăției lui Cristos Domnul.

Rezultatele primelor sale tentative apostolice la Manresa, Ierusalim și Barcelona îl conving că trebuie să se pregătească intelectual. Studiază la Alcalá (1526-27), apoi la Paris (1528-35). Aici, unii colegi de studiu sunt cucerți de idealul său apostolic. Împreună cu dâșii, la 15 august 1534, depune primele voturi în biserica de pe Montmartre: sărăcia, curăția și apostolatul sub conducerea directă a Vicarului lui Cristos. Acest din urmă vot însemna practic angajarea în planul de reformă al Bisericii, ca și în activitatea misionară atât pe continent, cât și în noile teritorii de peste ocean.

Deciși să fondeze un ordin, Ignățiu, împreună cu colegii săi, redactează *Formula Instituti*, carta fundamentală aprobată de Paul al III-lea prin bula („Regimini militantis” – 1540) și de Iuliu al III-lea (1550).

Scopul ordinului este articulat astfel:

– apărarea și răspândirea credinței;

TEME DE ISTORIE A BISERICII

- angajarea pentru progresul spiritual al credincioșilor prin folosirea tuturor formelor de propunere a Cuvântului lui Dumnezeu (predică, exerciții spirituale, predarea catehismului, învățământ, administrarea sacramentelor, asistența spirituală și materială în spitale, închisori etc.;
- operele caritative.

Întreaga muncă apostolică este adusă „lui Cristos și Bisericii, sub conducerea pontifului roman, vicarul lui Cristos pe pământ”. Pentru realizarea unui atare scop, erau necesare anumite condiții:

- centralizarea Ordinului, deoarece acesta este în slujba directă a papei;
- mobilitatea tuturor membrilor, exclusă fiind orice piedică ce putea proveni și din unele structuri religioase deja codificate (de exemplu, corul canonic);
- capacitatea de adaptare la situații diverse, locuri, culturi diferite, contrastante chiar.

Din aceste exigențe caracteristice derivă noutatea structurală a ordinului și formarea membrilor săi, forța și succesul obținut deja de la primii pași.

Structura internă:

- *persoanele cu voturi solemne* depun cele trei voturi obișnuite și al patrulea, de ascultare față de papa, fundamental pentru ordin;
- *coadiutorii spirituali*, preoți acceptați în ordin pentru a-i ajuta pe primii în ministerul spiritual; aceștia depun doar voturile simple;
- *coadiutorii temporali*, „frații”, folosiți pentru activitățile domestice și tehnice, cu voturi simple.

Formarea și acceptarea în ordin. Pregătirea este foarte lungă și diferită de cea a tuturor celorlalte ordine precedente. Sunt doi ani de noviciat, la sfârșitul cărora se depun voturile simple, care sunt perpetue. Urmează perioada de pregătire filozofică, teologică și o a treia fază, o pregătire specială (care nu este pentru toți) pentru cei ce vor depune voturi solemne, ca și o pregătire tehnică pentru Frați. Numai după consacrarea sacerdotală și după al „treilea an de probă” (pentru preoți și frați) se depun voturile ultime, solemne sau simple.

O particularitate o găsim în votul de sărăcie: casele celor cu profesiunea solemnă nu aveau venituri fixe, trebuind astfel să trăiască din pomană. La fel, serviciile lor (în special în domeniul învățământului) erau gratuite. Aceasta până la suprimarea ordinului, în 1773. După reînființare (1814), învățământul nu a mai fost gratuit; aceasta din cauza lipsei de fonduri.

Centralizarea conducerii. Congregația Generală îl alege pe viață pe „Prepozitul General” și pe Asistenți. Tot ea emană legi valabile pentru întreg ordinul, însă conducerea este în mâinile Generalului, care-i

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

numește pe provinciali și superiorii caselor majore și tot el dă *nulla-osta* pentru numirile făcute de provincialii superiorilor caselor mai mici. Generalul deține ample facultăți de conducere. La fel, ample facultăți dețin și superiorii locali, însă între General și aceștia din urmă există o continuă și strânsă legătură menținută prin scrisori. Chiar și fiecare iezuit, în propria sferă de activitate, se bucură de o libertate foarte mare și de facultăți utile muncii ce o desfășoară.

Mobilitatea apostolică. Sunt evitate toate normele tradiționale care-l leagă pe iezuit de un loc anume sau de practici comunitare: corul și Liturghiile cântate, parohiile (nu fără excepții, mai ales în zilele noastre), o haină specifică, aceasta pentru ca el să fie liber de a merge oriunde l-ar trimite papa sau superiorii săi. La fel, iezuitul trebuie să știe să trăiască singur, în diaspora. De aici, lunga perioadă de formare și probele la care este supus.

Aceste particularități au trezit perplexități și opoziții din partea altor ordine. Paul al IV-lea și Pius al V-lea au impus obligativitatea corului, însă succesorii lor au abrogat-o. În Spania s-a încercat apoi de a transforma conducerea „monarhică” în capitulară, însă papii au reconfirmat Constituțiile și în acest punct.

Deja de la început, *apostolatul* iezuiților a îmbrățișat toate dimensiunile și aspectele vieții Bisericii în plină reformă. Pentru *reforma internă* a Bisericii, apostolatul este mai activ în rândul clerului diecezan. Sunt promovate exercițiile spirituale și direcțiunea spirituală, mai ales în colegii și seminariile națiunilor lovite de reforma protestantă (colegiul german, englez, irlandez, scoțian, rus, rutean etc.). În rândul poporului, activitatea lor se axează pe formarea conștiințelor prin predică, catehism, lecții de religie și misiuni populare, de la care nu este exclus nimeni. În domeniul educației, demne de menționat sunt colegiile, între care se remarcă Colegiul Roman, fondat în 1551, și care, după doi ani, va deveni universitate (Universitatea Pontificală Gregoriană). În 1600 existau 245 de colegii; în 1626, numărul lor crescuse la 444. Astfel, ordinul devine prima forță intelectuală și educațională a Bisericii; el elaborează o pedagogie proprie formulată în *Ratio studiorum*.

În cadrul *activității misionare* în teritoriile nou descoperite (Asia, Africa și America), succesele SJ s-au datorat mai ales metodei adaptării teoretizată de fondatorul ei. Astfel, iezuiții au adoptat o metodă în cadrul civilizației și culturii evolute, mature a Indiei și a Chinei și o altă metodă în încreștinarea populațiilor guarani și a celei indios din America Latină, în acestea din urmă folosind metoda reducăunilor.

Motivele *creșterii numerice a SJ și a succesului ei apostolic* sunt foarte diverse. Iezuiții erau preoți „reformați”, cu o viață interioară profundă și bine pregătiți intelectual. Erau caracterizați apoi de un mare

TEME DE ISTORIE A BISERICII

entuziasm și de un spirit de inițiativă tipic renescentist. Mai precis, doi sunt factorii ce ne explică succesul SJ încă de la începuturile sale:

- aprecierea oricărei valori, individuale sau colective, morale, intelectuale sau generic, culturale, existente atât în membrii ordinului, cât și în populațiile cu care vin în contact;

- adaptarea flexibilă la diversele situații, la diferitele culturi prezente atât pe continentul european, cât și pe noile continente. Cultura păgână este utilizată pentru gloria și cultul adevăratului Dumnezeu. În China, activitatea misionară începe de la vârfurile societății, pentru a coborî apoi la straturile cele mai de jos ale populației. În India, activitatea misionară analizează și se adaptează sistemului religios și social al casteilor. În America latină, misionarii încearcă să-i salveze pe indios, folosind metoda reducăiunilor, prin care aceștia sunt scoși din situația lor de sclavie și primitivism, pentru a fi educați prin metode atât de avansate încât fac dintr-înșii oameni competitivi chiar în raport cu mulți europeni. Este demn de remarcat faptul că aceștia reușesc să facă un salt impresionant peste secole, învățând muzica, artele, artizanatul, iar limba lor, guarani, devine de acum o limbă literară, pe care, în bună măsură, o cunoaștem astăzi tocmai datorită metodei adaptării folosită de iezuiți.

Prin toate aceste caracteristici, SJ se prezintă ca fiind ordinul timpurilor moderne: disciplinat și dinamic, flexibil și profund spiritual, fidel Bisericii și deschis oricărei valori, cu metode pastorale de avangardă. Din nefericire, cu trecerea timpului, flexibilitatea și adaptabilitatea inițială nu au mai ținut pasul cu progresul cultural european, ceea ce, cel puțin sub aspect pedagogic, a reprezentat o stagnare și o slăbire a elanului și carismei inițiale a ordinului.

LXV.

**SOCIETATEA LUI ISUS (SJ)
DUPĂ MOARTEA FONDATORULUI († 1556)**

Primele dificultăți. Noutățile introduse de sfântul Ignațiu în ordin au stârnit imediat reacții contrare. După moartea sa, Paul al IV-lea stabilește ca toți iezuiții să recite Oficiul divin în cor, însă, la moartea papei, dispoziția a fost revocată. Ea este reactualizată de Pius al V-lea și abrogată apoi definitiv la moartea pontifului. Ordinul este combătut apoi de teologul dominican Melchior Cano (atât din motive teologice, cât mai mult datorită temperamentului caracterului său) și de unii teologi de la Sorbona. Însă dificultățile cu care se confruntă iezuiții vin nu numai din afară, ci și din interiorul ordinului. Aici se formează curând două tendințe, una favorabilă vieții mai mult contemplative, înclinată să prelungească timpul de rugăciune prescris de regulă; alta, mai fidelă literei constituțiilor, adversară prelungirii rugăciunii, pentru a avea mai mult timp pentru apostolat. S-a ajuns la un compromis, impunându-se o oră de meditație pentru toți. Prepozitul general Claudio Acquaviva, care conduce ordinul 35 de ani (sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor), stabilește cu grijă și clarviziune multe aspecte ale conducerii și vieții noii instituții. Deși conducerea sa a stabilit un echilibru între cele două tendințe, probabil că dânsul a favorizat elementul juridic în defavoarea celui carismatic, împiedicând astfel elanul și fervoarea inițială.

Activitatea Societății. Este recunoscut meritul iezuiților în *evangelizarea teritoriilor nou descoperite* (America, India, Japonia și China). Datorită metodei adaptării la cultura locală, activitatea lor în China a avut un deosebit succes³³⁷. Însă rezultatele deosebit de promițătoare pe care le au aici vor fi grav compromise în conflictul asupra „riturilor chineze”, în care curia romană și diferiți papi au condamnat tocmai metoda adaptării la cultura și civilizația locală³³⁸,

³³⁷ În 1659, Propaganda recomandă misionarilor: „Ce ar putea fi mai absurd decât să transferi în China civilizația și obiceiurile Franței, ale Spaniei, ale Italiei sau ale oricărei alte țări a Europei? Nu importați toate acestea, ci credința care nu respinge și nu lezează obiceiurile și tradițiile niciunui popor, numai să nu fie imorale”, *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide*, I, Roma 1907, 42, nr. 135. În practică, însă, s-a dovedit că această ideală soluție teoretică este imposibilă din multe motive pe care le vom prezenta mai târziu.

³³⁸ În 1704, Inocențiu al XI-lea interzice „riturile”: posibila folosire a cuvintelor *Tien* (cer) sau *Sciamti* (Domn suprem, împărat) pentru a-l indica pe Dumnezeu; anumite manifestări respectuoase (și cu caracter religios) față de înaintași și față de Confucius;

TEME DE ISTORIE A BISERICII

metodă care se dovedise a fi atât de eficientă³³⁹. În *Europa*, activitatea lor apostolică îmbrățișează toate sectoarele de viață ale Bisericii. În rândul clerului diecezan, iezuiții sunt prezenți cu exercițiile lor spirituale, cu direcțiunea spirituală a preoților și a viitorilor preoți, în colegii și seminarii. Importantă este contribuția lor mai ales pentru acele națiuni lovite grav de reforma protestantă. La Roma, desfășoară o fructuoasă activitate în colegiile german, englez, irlandez, scoțian, rus, rutean etc. Sunt prezenți apoi în diferite seminarii și colegii din întreaga Europă.

La început, programul de învățământ (învățământ mai ales de grad mediu) și educativ din școlile și colegiile lor era orientat mai ales spre formarea viitorilor iezuiți. Curând însă vor fi acceptate și persoane (numărul acestora va crește vertiginos) care nu intenționau să îmbrățișeze viața consacrată iezuită. Învățământul era gratuit și se îndrepta cu preponderență, chiar dacă nu exclusiv, spre familiile nobile și medii ca situație materială. Această formă de apostolat s-a dezvoltat foarte mult, făcând din iezuiți ordinul didactico-pedagogic cel mai important al timpului³⁴⁰. Ei elaborează și o pedagogie proprie, formulată în *Ratio Studiorum Societatis Iesu*. Accentul este pus pe învățarea limbilor latină și greacă, învățate ca limbi vii, și nu după scheme aride logico-gramaticale. Pe lângă limbile clasice se studia cu plăcere matematica și filozofia, iar pentru disciplinele pozitive se acordă puțin spațiu, de exemplu pentru istorie și geografie (pentru ele se dădeau indicii sumare în mod ocazional, în explicarea diferiților autori latini și greci), iar limba națională era aproape trecută cu vederea³⁴¹.

---

unele reduceri ale timpului și zilelor de post și ale odihnei festive. O a patra categorie de interziceri din partea papei privește oportunitatea sau nu de a le predica încă de la început autohtonilor despre Cruce și despre valoarea ei mântuitoare unică. Iezuiții se temeau că, începându-și astfel apostolatul, vor stârni stupefacția și chiar opoziția fățișă a băștinașilor. În 1710, același papă condamnă din nou „riturile chineze”, iar împăratul Chinei, drept răspuns, îi expulzează pe toți misionarii, distruge bisericile și interzice cultul creștin. În anul 1742, Benedict al XIV-lea interzice din nou riturile și pune capăt controverselor (cel puțin pentru două secole) asupra oportunității adaptării (acceptării) la aceste rituri.

³³⁹ Condamnarea „riturilor chineze” vine din motive religioase (adevărate sau unele presupuse): Curia romană se teme că prin acceptarea acestor rituri s-ar compromite puritatea doctrinei creștine în unele aspecte deloc marginale. Însă mult mai grav decât acest conflict este suprimarea Societății lui Isus, în anul 1773.

³⁴⁰ În anul 1600 existau 245 de colegii iezuite, iar în 1626 numărul lor crește la 444. La moartea fondatorului, SJ are 1.000 de membri; în 1579, sunt 5.165; în 1616, 13.112, iar în 1626, 15.554 de membri.

³⁴¹ La Iași, școala iezuiților din timpul lui Vasile Lupu, deschisă atât pentru copiii catolici (în totalitatea lor, copii din familii sărace), cât și pentru copiii boierilor ortodocși, folosea ca limbi de predare latina și româna.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁴¹ I CLEMENT AL V-LEA

Acest sistem scolastic a avut meritul de a forma mintea copiilor și tinerilor, prin familiarizarea cu clasicii literaturii grecești și latine, cu marii filozofi antici și medievali, pentru gustul frumosului, pentru raționamentul concis, fără a se preocupa de noționism; evident, întreg programul de învățământ trebuia să fie pătruns de principii creștine. Așa cum Toma de Aquino l-a „încreștinat” pe Aristotel, tot la fel, SJ a încercat o cunoaștere și acceptare a tuturor acelor valori care contribuie la formarea corectă a minții și la edificarea sufletului. În realitate, iezuiții nu au reușit totdeauna să evite un anumit formalism abstract. În *Discursul asupra Metodei*, Descartes, fost elev al școlilor iezuite, critică forma de învățământ a timpului, indirect și pe cea iezuită, adică formalismul abstract în care aceasta căzuse. Oricum, aceste colegii iezuite au contribuit mult la progresul intelectual și spiritual al Bisericii³⁴² și al Europei în general. Fidei sfântului Toma de Aquino, iezuiții vor contribui la înnoirea scolasticii, în dogmatică promovând molinismul³⁴³, iar în morală, probabilismul (între rigorism și laxism se lasă un anumit spațiu de decizie libertății umane: *lex dubia non obligat*). În *contrareformă*, SJ se angajează cu toate forțele în apostolat cu metodele convingerii, ale dialogului cu protestanții, ale discuțiilor, predicilor și scrierilor teologice controversate, toate acestea având un exponent de frunte în sfântul Robert Bellarmine (1542-1621), cardinal și doctor al Bisericii, fost elev al renumitului colegiu (seminar) roman³⁴⁴. În

³⁴² De exemplu, iezuiții au o contribuție determinantă în formarea spirituală și intelectuală a sfântului Francisc de Sales (1567-1622), autor, printre alte scrieri, și a renumitei opere *Îndrumare la Viața Evlavioasă*. El a studiat și la colegiul iezuit din Clermont, iar mai târziu l-a avut ca director spiritual pe iezuitul Antonio Possevino.

³⁴³ De la principalul exponent al acestui curent, iezuitul spaniol Luis de Molina (1535-1600). Doctrina asupra harului proprie sistemului se contrapune în multe aspecte metafizicii tomiste și doctrinei augustiniene asupra harului. În cartea sa *Concordia liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, providentia, praedestinatione et reprobatione*, Lisabona 1588, Molina încearcă să concilieze atotputernicia lui Dumnezeu și libera voință a omului, grație preștiinței divine.

³⁴⁴ Cele mai importante scrieri ale sale: *De Scripturibus ecclesiasticis* (o gramatică ebraică și o compilare a unor importante texte patristice); *Disputationes de Controversiis Christianae Fidei adversus hujus temporis haereticos*, apărută la Ingolstadt 1586-1593 (cea mai importantă operă a sa, în trei volume, în care realizează o sinteză a teologiei catolice, răspunzând și la erorile protestante); *De translatione Imperii Romani*, Antwerp 1584 (despre puterea temporală a papei și rolul laicilor); *Dottrina cristiana breve*, Roma 1597 (micul catehism pentru copii, rod al lecțiilor catehetice ținute la Roma pentru iezuiți și pentru alți studenți ce studiau la Colegiul Roman); *Dichiarazione più copiosa della dottrina cristiana*, Roma 1598 (catehismul pentru învățători). Ambele catehisme au fost aprobate de papa Clement al VIII-lea și au rămas în practica catehetică a Bisericii până în timpurile noastre. Din controversele cu republica Veneția referitor la imunitatea clericilor, împotriva regelui James I al Angliei, ce susține drepturile divine ale regelui, ca și din disputele împotriva galicanismului, Bellarmino redactează o altă

TEME DE ISTORIE A BISERICII

pastorația poporului catolic, iezuiții se remarcă în misiunile populare, prin predica adresată diferitelor clase, săraci și bogați, în exercițiile spirituale, în mărturisire și în direcțiunea spirituală. Nu au lipsit nici confesori ai principilor, ca preotul La Chaise, confesorul lui Ludovic al XIV-lea. Deseori, misiunea lor devenea ingrată și plină de pericole. În fața imperativelor morale creștine și încercând să evite răul mai mare, uneori ei ajung la compromisuri periculoase cu propria conștiință și cu cea a celor pe care-i conduceau sufletește.

Între cauzele principale ale *succesului* ordinului³⁴⁵ pot fi notate și grija deosebită față de persoana umană, ca și promovarea tuturor valorilor și capacităților sale intelectuale, volitive și creative. Asemeni magistralului decret despre justificare al conciliului tridentin, iezuiții mențin un optimism sănătos și echilibrat referitor la om. Ei nu promovează nici pesimismul protestant și jansenist ce susține decăderea totală a naturii umane și nici exaltarea umanistă și renașcentistă, pentru care omul este bun și corect din natură; afirmă, în schimb, că, alături de harul divin, în procesul justificării este necesară și colaborarea și efortul uman.

„*Acuze împotriva iezuiților*”³⁴⁶. Este foarte cunoscut azi că iezuiții au devenit semn de contradicție: Gioberti, care a adunat în cele cinci volume ale lucrării sale *Gesuita Moderno* toate criticile și acuzele aduse împotriva ordinului, este numai un nume în lunga bibliografie anti-iezuită, ce cuprinde personaje importante, uneori persoane merituose ale Bisericii, ca Pascal, dar și anticlericali declarați, ca J. Michelet și E. Quinet. Chiar dacă lăsăm să cadă anumite afirmații care apar imediat ca ridicole (iezuiții sunt vinovați de asasinarea lui Henric al IV-lea, regele Franței, l-au otrăvit pe Clement al XIV-lea, învață că scopul scuză mijloacele), alte critici ne lasă mai perplecși. În realitate, unele acuze sunt îndreptate nu atât împotriva Societății în sine, cât mai ales împotriva moralei numită adesea iezuită, dar care ar trebui să se numească mai degrabă a sfântului Alfons de Liguori: beatificarea sfântului, canonizarea și proclamarea sa ca doctor al Bisericii confirmă implicit doctrina comună urmată de iezuiți în practica lor pastorală. Nu

---

operă importantă referitoare la puterile temporale ale papei: *Tractatus de potestate Summi Pontificis in rebus temporalibus adversus Gulielmum Barclaeum*. A scris și opere ascetice: *În omnes Psalmos dilucida esposito*, Roma 1611; *De gemitu columbae*, Roma 1615 și *De arte bene moriendi*, Roma 1620.

³⁴⁵ ???Vezi și pagina 89 din Teme de Istoria Bisericii, vol. 2, elaborate în anul universitar 1992-1993.

³⁴⁶ Credem că este cel mai corect dacă în acest aspect atât de delicat îl lăsăm să se exprime pe un iezuit, unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei Bisericii din perioada modernă și contemporană: G. MARTINA, *La Chiesa nell'età della Riforma*, 171-173.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁴⁷ I CLEMENT AL V-LEA

din întâmplare Pius al VIII-lea a voit ca decretul asupra eroicității virtuților sfântului Alfons de Ligouri să fie citit în biserica lui Isus din Roma.

Mai serioase sunt alte acuze. Se pune întrebarea dacă Societatea, la început un puternic element inovator, nu s-a transformat cu timpul într-o forță net conservatoare; dacă nu cumva a apărut un anumit juridicism; dacă nu cumva a identificat uneori cu binele Bisericii victoria unui regim politic conservator, absolutist (mai ales în secolul al XIX-lea, în lupta dintre catolicii liberali și intransigenți, în care iezuiții au dat de mai multe ori impresia de condamnare a democrației și că susțin absolutismul cu sabie). Nu au lipsit excesele în doctrina moraliștilor din secolul al XVII-lea, care au provocat pe bună dreptate indignarea lui Pascal din *Scrisorile provinciale*: împinși de intenția de a salva tot ceea ce intrinsec nu este rău, unii moraliști din Societatea lui Isus treceau cu ușurință din probabilism în cazuistică, din cazuistică în laxism, sfârșind prin a apăra teze cu totul îndepărtate de adevăratul sens evanghelic. Este suficient să-l amintim pe preotul Étienne Bauny (1564-1649), autorul lucrării *Somme des péchés qui se commettent en tous états, de leurs conditions et qualités, en quelles occurrences ils sont mortels ou véniels, et en quelle façon le confesseur doit interroger son pénitent* (Paris 1630), lucrare pusă la index, iar tezele, condamnate de Biserică³⁴⁷, care adesea sunt identice cu cele raportate de Pascal, dat fiind faptul că depind de un izvor comun. Chiar dacă este fals că laxismul este o doctrină comună tuturor iezuiților, și încă și mai fals faptul că acesta ar fi fost susținut numai de iezuiți, nu se poate nega că această tendință demonstrează o anumită înrudire cu acea mentalitate descrisă aici, care încerca să salveze tot ceea ce nu este rău în mod intrinsec, mentalitate care nu este scutită de pericole și este proprie iezuiților.

Observații asemănătoare se pot face referitor la pedagogia Societății lui Isus, uneori prea încrezătoare în mijloacele umane; însăși ascetica iezuită nu a păstrat întotdeauna echilibrul corect între natură și har, înclinând uneori în mod periculos spre poziții învecinate cu un oarecare semipelagianism. Apoi nu au lipsit interferențe necuvenite în politică, din partea confesorilor de la curte, ca și a superiorilor Societății, care tindeau să uite sărăcia și umilința evanghelică. Nu este întrutotul clar până la ce punct iezuiții au arătat totdeauna ascultare față de decretul Sfântului Scaun în problema riturilor chineze și malabarice, la care îi obligau constituțiile ordinului: problema rămâne încă deschisă. Am putea continua în analiza lipsurilor și vinelor iezuiților: un anumit

---

³⁴⁷DS 2021-2065; 2101-2167.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

exclusivism, care a cauzat deseori conflicte cu episcopii și cu școlile conduse de clerul diecezan sau regular; un anumit formalism și o oarecare ipocrizie; lipsa de toleranță în a combate doctrine care nu erau încă condamnate de Biserică (foarte dură a fost în secolul al XIX-lea polemica dintre iezuiți și rosminiani, care a trecut adesea peste limitele impuse de caritate, probabil mai mult din partea iezuiților decât din partea adversarilor lor), acel triumfalism care apare în *Imago primi saeculi Societatis Iesu*, o apologie a istoriei ordinului în primii o sută de ani de viață, de înțeles numai în cadrul baroc al epocii. Întreg acest complex își are fundamentul în însăși natura Societății, în caracteristicile Bisericii post-tridentine, în limitarea intrinsecă naturii umane care întotdeauna și oriunde unește binele cu răul.

LXXVI.

**REÎNNOIREA SCOLASTICII.
CONFLICTUL ASUPRA HARULUI**

1. Reînnoirea Scolasticii

În ambientul intelectual european, primatul este deținut în continuare de universitatea din Paris. Alături de aceasta, sunt și alte centre de o deosebită importanță, cum ar fi Louvain și Köln. Însă nu în aceste centre, atât de angajate în lupta împotriva noilor tendințe eretice, se va reînnoi scolastica, ci în Spania perioadei lui Filip al II-lea (1555-1598). Universitatea din Salamanca avea șapte catedre pentru teologie, dintre care șase erau rezervate studiului și expunerii în formă pozitivă a teologiei speculative. Toate erau conduse de dominicani, în concurență cu alte ordine mendicante. Alături de Salamanca, menționăm universitățile din Alcalá, fondată de Ximénes de Cisneros, Coimbra și Navarra. Marile personalități ale universităților spaniole din a doua perioadă a acestui secol fac parte din Societatea lui Isus: Maldonado, Suárez, Vázquez, Francisco de Toledo, Ruiz. Toți aceștia au trecut prin Colegiul Roman al Societății. Datorită lor, Roma devine citadela studiilor teologice, așa cum nu fusese niciodată în evul mediu și în perioada Renașterii. Alături de Spania, și Germania, prin universitățile sale din Ingolstadt și Dillingen, a dat Bisericii iezuiți de valoare, căliți intelectual în controversele cu protestanții.

În noul ambient intelectual al epocii, influența nominalismului în teologie era aproape moartă. Datorită noilor orientări promovate de umanism și propuse în forme concrete de curentul teologic augustinian dirijat de iezuitul Seripando, teologia acordă o deosebită atenție studiului Bibliei și textelor patristice. Rezultatul îl reprezintă crearea unei teologii pozitive, autonome, care contribuie mult la reînnoirea scolasticii, ca și la alimentarea forțelor teologiei de tip controversist.

În *metoda teologică* a acestei perioade putem distinge *patru aspecte noi*:

- concilierea credinței cu rațiunea se face printr-o întoarcere la metoda simplă și profundă a lui Toma de Aquino, renunțându-se la acrobațiile încâlcite ale logicii create de secolele anterioare;
- sub influența umanismului și a protestantismului, este studiată metoda probelor teologice;
- ca și teologie controversistă, metoda își măsoară forțele cu problemele teologice ridicate de criza protestantă. Datorită colonizării

TEME DE ISTORIE A BISERICII

noilor teritorii, sunt căutate răspunsuri la probleme etice și de drept legate de populațiile și zonele ocupate de spanioli sau portughezi;

– datorită orientării pastorale a Conciliului din Trento, forțele Bisericii sunt orientate în direcția predicării și a formării religioase a poporului. Menționăm că toți cei cinci doctori ai Bisericii din această perioadă se încadrează în această orientare: Petru Caniziu și R. Bellarmin sunt autori de catehisme, Ioan al Crucii este un mistic, Francisc de Sales, un maestru al vieții spirituale, iar Laurențiu de Brindisi, un predicator neîntrecut.

2. Conflictul asupra harului

În anul 1588 este publicată la Lisabona cartea iezuitului Ludovic de Molina († 1600): *Liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, providentia, praedestinatione et reprobatione concordia*. Opera își propune să explice cum eficacitatea universală a harului se acordă cu liberul arbitru al omului, și aceasta în lumina atotștiinței lui Dumnezeu, care știe de mai înainte ce se va întâmpla cu omul. Cartea ataca în mod deschis doctrina tomistă a lui Báñez, expusă în lucrarea publicată de curând, *Comentariu în sfântul Toma*. După ce, timp de trei luni, inchiziția cercetează cartea lui Molina, aceasta este lăsată în circulație, fiind imediat retipărită în marile centre tipografice de la Lion, Anvers și Veneția. Deja de la început, conținutul ei a trezit vii reacții, mai ales printre dominicani, rivalii iezuiților.

Pentru a pune capăt discuțiilor, papa Clement al VIII-lea, printr-o *Instrucție* trimisă nunțului din Madrid la 28 iunie 1594, își rezervă dreptul de a examina lucrarea în fața tribunalului său. În urma intervenției papale, nunțul interzice orice dispută referitoare la eficacitatea harului. Împotriva unei atari decizii, ambele părți se revoltă. Într-un memorial adresat papei, Báñez declară că nu face altceva decât să reia învățătura sfântului Augustin și cea a sfântului Toma de Aquino. Într-un contra-memorial, Bellarmino contestă afirmația dominicanului și nu recunoaște validitatea acuzei de inovatori aduse iezuiților. Ca urmare a acestor intervenții, la 26 februarie 1598, Inchiziția Romană revocă interdicția de a nu discuta pe această temă. Însă, deja de la începutul acestui an, discuțiile purtate la Roma erau dirijate în favoarea dominicanilor, întrucât nu se discuta asupra problemei ca atare, ci era examinată doar doctrina lui Molina. La 13 martie 1598, comisia declară că atât cartea, cât și doctrina propusă de iezuit trebuie interzise.

Decizia este luată în urma unor ample expuneri prezentate de ambele școli (iezuită și dominicană), la care participaseră cei mai

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

eminenți teologi ai acestor ordine; mai mult, fuseseră consultate și universitățile din Salamanca, Alcalá și Sigüenza și fusese cerută și opinia a cinci episcopi și a patru teologi spanioli. Într-un memorial redactat de secretarul comisiei și prezentat apoi papei, sunt condamnate 60 de propoziții ale lui Molina, fără ca acestuia să i se acorde dreptul de a se explica, deși, anterior, ceruse papei această posibilitate.

LXVII.

BAROCUL

1. Arta și spiritualitatea

Secolele XVI și XVII sunt marcate de un *spirit conservator* promovat și apărat de vechea nobilime feudală ce se opune burgheziei în ascensiune atât în cadrul bisericesc, cât și în cel laic. Un caz tipic al conservatorismului de tip feudal îl reprezintă opoziția ierarhiei față de persoana și opera Mariei Ward (1585-1645), fondatoarea „Damelor engleze”, un ordin religios feminin de inspirație iezuită ce vrea să iasă din clauzură și să se dedice unei conștiințe formări catolice a femeii.

Din punct de vedere *artistic*, în perioada Reformei, din cauza respingerii tradiției bisericești catolice, ca și a puritanismului fanatic calvin și luteran care nu acceptă nimic din ceea ce fusese sau era catolic, artele intră într-o decadentă înspăimântătoare. Unica formă artistică înțeleasă și acceptată și de Luther este muzica. În acest domeniu, epoca barocă va fi marcată de creațiile nemuritoare ale lui *Georg Friedrich Händel* (1675-1759) și *Johann Sebastian Bach* (1685-1750). Cu un secol înainte, muzica de inspirație religioasă catolică fusese dominată de *Giovanni Palestrina* (1525-1594), compozitor ale cărui creații polifonice sunt interpretate și astăzi atât în sălile de concert, cât și în biserici.

În ceea ce privește arhitectura și sculptura, *viziunea unitară* asupra vieții și învățaturii creștine, exprimată atât de pregnant și coerent de către Biserică în Conciliul din Trento, creează opere de referință în cadrul istoriei culturii universale. Începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, barocul, situat între clasicism și renaștere, este promovat întâi de toate de Spania și Italia, țări catolice care, în ceea ce privește arhitectura religioasă, pot fi definite ca și țări ale Contrareformei artistice. Referitor la orientarea artistico-religioasă, putem afirma că barocul exaltă *teologia gloriei* și uneori pune în umbră *teologia crucii*. Pe de altă parte, chiar dacă anumite creații de artă (picturi, sculpturi sau opere arhitectonice) ne creează un simțământ al unei somptuoșități exagerate și lipsite de conținut și armonie, nu trebuie uitat sau neglijat esențialul: conștiința de credință manifestată și exaltată în modalități și forme ce ating sublimul. În fața negării protestante a Tradiției și a sacramentelor Bisericii, în fața viziunii pesimiste a omului luteran, omul catolic traduce artistic bucuria eternului și a eternității și cântă un imn de laudă Bisericii triumfătoare, ca și celei pelerine.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Roma barocă reprezintă întruparea în piatră și culori a ultimei reprezentări coerente a lumii care poartă semnul credinței catolice. Incarnarea acestui spirit îl putem vedea, în primul rând, în *bazilica „Sfântul Petru”*. Arhitectul acestei capodopere este Bramante. Forma bazilicii o reprezintă crucea grecească, înconjurată la colțuri de patru turnuri. Cupola imită stilul Panteonului. Pe patul de moarte, arhitectul îl recomandă pe Raffaello da Urbino ca să-i continue opera. Însă moartea prematură a acestuia (1520) îl împiedică să-și realizeze noul proiect pe care-l avea. Apoi, din cauza dificultăților financiare ale lui Leon al X-lea, din cauza reformei în Germania, ca și a jefuirii Romei (1527), toate lucrările de construcție se opresc. Ierburile și mărăcinii invadează orgolioasele arcuri ale lui Bramante, și aceasta până în ziua în care papa Paul al III-lea îl numește pe florentinul *Michelangelo*, deja înaintat în vârstă, ca și arhitect șef al noii bazilici. Acesta părăsise Roma cu 41 de ani mai înainte, atunci când fusese numit Bramante. Autorul celebrei *Pietă* refuză orice recompensă pentru munca pe care o va depune. În acest gest nobil putem vedea spiritul acestui titan care, timp de 17 ani, cât va mai trăi de acum înainte, din dragoste față de Isus Răstignit, lucrează cu o îndârjire nemaiauzită la această operă care, în afară de faptul că reprezintă exemplar barocul, așa cum am menționat deja, poartă în măreția ei viziunea solidă și unitară a Bisericii, ca și geniul arhitectului.

La moartea titanului (februarie 1564), bazele bazilicii fuseseră deja construite; nimeni nu le mai putea modifica. Moartea lui, ce coincide cu perioada închiderii lucrărilor conciliare de la Trento, are o valoare de simbol: el s-a jertfit pentru slujirea noului spirit al Bisericii, pentru reînnoirea ei și pentru preamărirea credinței. Partea internă a cupolei exprimă seninătatea renaștentistă voită de Bramante; partea externă a acesteia este simbolul aspirației spre înălțimi, alegoria aspirației Bisericii de pe pământ: senină și încrezătoare, Biserica se îndreaptă spre acel triumf pe care nu-l poate atinge pe deplin în această lume. În 1590 este pusă ultima piatră a cupolei, pe care este sculptat numele lui Sixt al V-lea. Timp de 36 de ani vor fi construite nava centrală, porticul și fațada centrală (opera lui Maderno), după care urmează consacrarea solemnă a noii bazilici. În 1669, Bernini termină construirea colonadelor care încercuiesc piața din fața bazilicii, simbol al Bisericii mame care îi îmbrățișează pe toți fiii ei; mai mult, este deschisă pentru întreaga lume. Trecuseră 136 de ani de la punerea primei pietre în timpul lui Iuliu al II-lea, iar barocul intrase deja în declin, cel puțin pentru partea sudică a Europei.

Papa Sixt al V-lea este reprezentantul de vârf al barocului roman. În afară de marile apeducte reconstruite de dânsul în Cetatea eternă, ca și

TEME DE ISTORIE A BISERICII

de amenajarea străzilor care să facă accesibile procesiunile la cele șapte bazine patriarhale, acest papă este renumit și pentru restaurarea anticelor coloane romane și a obeliscurilor. Pentru a reda victoria creștinismului asupra păgânismului, papa înlocuiește statuile împăraților romani de pe coloanele lui Traian și Marc Aureliu cu cele ale apostolilor Petru și Paul. În septembrie 1586, celebrul obelisc al lui Caligula este amplasat în centrul pieței San Pietro, iar pe latura vestică a bazei obeliscului sunt sculptate, ca o expresie clară a victoriei creștine, celebrele versuri: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat, Christus ab omni malo plebem suam defendat*. Metodele acestea, civilizate și cu valoare de simbol, de exprimare a victoriei creștinismului, nu concordă cu cele ale marilor familii romane, care transformă vechile monumente și edificii imperiale în cariere, de unde, mutilând coloane, statui și multe alte edificii antice, extrag marmura pentru construirea bisericilor sau a propriilor palate. Astfel, de atunci și până astăzi, la Roma s-a instaurat zicala: *Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini*³⁴⁸.

Alături de bazilica „Sfântul Petru”, Roma barocă are și alte monumente reprezentative. În această perioadă sunt construite noul palat papal din Lateran, noua clădire a Bibliotecii Vaticane, reședința papală din Vatican, ca și Scara Sfântă din fața bazilicii „Sfântul Ioan în Lateran”. În centrul Romei se ridică Biserica lui Isus, în care este înmormântat fondatorul iezuiților, sfântul Ignățiu de Loyola; biserica este consacrată de papa Grigore al XIII-lea în 1583. Bisericile „Sfântul Mihai” din München și cea a „Sfinților Petru și Paul” din Cracovia se inspiră din modelul acestei biserici romane.

2. Pietatea și predica barocă

Unul din aspectele caracteristice ale religiozității baroce îl reprezintă *pietatea euharistică*, temă predilectă a Conciliului din Trento. În această pietate este accentuată cel mai mult prezența reală a lui Cristos în Euharistie. Preasfântul Sacrament este scos din altarele gotice fixate pe pereții laterali ai bisericilor și expus în tabernacole așezate în centrul bisericii. În jurul tabernacolului, obiect al unei arhitecturi mărețe și ingenioase, sunt plasate statui ale îngerilor îngenuncheați în adorație. Ostensoriul în formă de soare, conținând Sfânta Ostie, este plasat sub un baldachin al cărui model celebru îl reprezintă baldachinul lui Bernini din bazilica „Sfântul Petru”.

---

³⁴⁸ Din familia Barberini face parte și papa Urban al VIII-lea (1623-1644), în timpul căruia mormântul apostolului Petru este ornamentat cu celebrul baldachin al lui Bernini.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

În 1622, regele Ferdinand al II-lea al Austriei decretează ca la curtea din Viena să aibă loc anual procesiuni solemne cu ocazia sărbătorii Corpus Domini. În haine de sărbătoare, pajii și oamenii de curte însoțesc procesiunea cu Preasfântul Sacrament, iar armata prezintă onorurile. Datorită contribuției iezuiților, se dezvoltă nespuse de mult practica *expunerii preasfântului Sacrament*, atât în cadrul celebrării euharistice, cât și în afara ei. Regelui euharistic trebuie să i se închine capetele încoronate, ca și ultimul neștiutor de carte. Euharistia se primește în genunchi, la banca de împărtășanie. Spre sfârșitul acestei perioade, se dezvoltă și ceremonia primirii primei Împărtășanii. Cu această ocazie, copiii se îmbracă în albul candid al îngerilor, iar fetițele, în rochiile mireselor lui Cristos și, într-o sfântă reculegere, primesc *Panis angelorum*.

În rândul poporului simplu, suntem încă departe de primirea deasă a Euharistiei. În predicile și misiunile populare, misionarii iezuiți îi îndeamnă insistent pe credincioși să se împărtășească nu numai cu ocazia zilelor de Crăciun, Paști și Rusalii, ci și în sărbătorile mariane. Un apostol al comuniunii frecvente este Avram al sfintei Clara (1644-1709), însă inițiativele sale se vor lovi de absolutismul în ascensiune, ca și de jansenismul în formare. Acum se formează diferite *Confraternități ale Preasfântului Sacrament* care au ca scop principal tocmai promovarea cultului euharistic și, implicit, împărtășania deasă. În 1592, papa Clement al VIII-lea introduce pentru bisericile romane practica rugăciunii de 40 de ore, pentru a celebra odihna Domnului în mormânt. Tot acum începe să se dezvolte adorația perpetuă.

Cu toată această tendință spre exteriorizare și solemnitate a cultului euharistic, în poporul simplu se dezvoltă un sentimentalism religios individualist care ia forme de pietate axate mai ales pe suferințele lui Cristos, suferințe amplificate de ingratitudinea lumii și de plaga protestantă. În scop de ispășire, în cadrul procesiunilor din Vinerea Sfântă, se văd acei purtători ai crucii înconjurați de flagelanți ce se biciuiesc uneori până la sânge pentru a implora mila și iertarea divină.

Un loc aparte în pietatea barocă îl ocupă *devoțiunea mariană*. Alături de Isus suferind se află Mama sa. Cu o ardoare de multe ori emoționantă, poporul catolic, cu rozariul în mână, propagă și apără imaginea și rolul Mariei în opera răscumpărării. Sfânta Fecioară este luată ca apărătoare și patroană a Ligii Catolice în războiul de 30 de ani, iar chipul ei este pictat pe steagurile armatelor. Emblematice sunt coloanele ridicate Madonei atât la Roma, cât și în multe orașe europene, mai ales în Bavaria, unde principele Maximilian o declară patroană a țării. Începând cu Italia, se dezvoltă acum și devoțiunea mariană din luna mai, devoțiune care se va răspândi în întreaga lume catolică.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Alături de Maica Domnului se află corul îngerilor și al sfinților. Cu unele exagerări, relicvele acestora devin obiectul predilect al venerației credincioșilor.

LXVIII.

**SECOLUL AL XVII-LEA:
DEGENERĂRI ALE FENOMENULUI RELIGIOS**

„*Fenomene diabolice*”³⁴⁹: *vrăjitoria*. Este adevărat că, secole de-a rândul, multe femei au fost acuzate de raporturi directe cu diavolul, de a fi un instrument al lui pentru a lovi în alți oameni și, pentru acest motiv, au fost judecate și condamnate la moarte; de cele mai multe ori prin arderea pe rug, după ce, în prealabil, conform practicii curente, fuseseră torturate.

Această practică a fost sprijinită de autoritatea bisericească. Amintim, în acest sens, *Summis desiderantes* a lui Inocențiu al VIII-lea, din 5 decembrie 1484, manualele clasice care indică procedura de respectat în procese: *Malleus maleficarum* a dominicanilor Heinrich Krämer și Jakob Sprenger din 1487, ajuns la a 30-a ediție după două secole, și lucrarea iezuitului Martino del Rio, *Disquisitionum magicarum libri sex* din 1599.

Fenomenul s-a răspândit nu atât în Italia și Spania, cât mai mult în Europa centrală și septentrională, ca și în regiunile alpine³⁵⁰. Văjitoria nu este un fenomen al teribilei Spanii, dominată de ororile Inchiziției, nici al Italiei, unde Contrareforma a slăbit inteligența și voința (catalogări venite din partea anticlericalilor), nici al barbarei peninsule balcanice (deci nu lumea mediteraneană, cu unitatea ei atât de puternică și asupra căreia insistă în nenumărate rânduri F. Braudel³⁵¹), ci al țărilor mai deschise la progres, mai civilizate (Austria, Germania, Franța septentrională, Țările de Jos, Anglia). Toate acestea au crezut cu fanatism în realitatea vrăjitoarelor, pe care le-au ars pe rug fără milă³⁵². Este imposibil de stabilit numărul victimelor. Oricum, sunt câteva sute

³⁴⁹ M. ROMANELLO, *La stregoneria in Europa*, Bologna 1975; E. BROUETTE, „La civilisation du XVIe siècle devant le problème satanique”, *Études carmélitaines* (articolul *Satan*) 27 (1948) 352-385. Precizăm că, în tratarea acestei teme, vom prezenta doar liniile generale ale fenomenului, fără a încerca să-l interpretăm. Fenomenul începe în evul mediu târziu și durează până la începutul secolului al XVIII-lea.

³⁵⁰ O remarcă: țările judecate de istoriografia laicistă ca retrograde (Italia, Spania) s-au dovedit în acest aspect mult mai civilizate și progresiste.

³⁵¹ F. BRAUDEL, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, I-VI, București 1985-1986.

³⁵² Cazuri de vrăjitoare sunt amintite și la Milano de Pietro VERRI, *Storia di Milano*, 1825. În *Logodnicii* lui Manzoni, cap. XXXV, citim: „a fost torturată, strânsă cu cleștele și arsă, ca vrăjitoare, o sărmană nefericită”.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

de mii, pe parcursul a patru secole; în medie, două sau trei pe zi (o cifră nesemnificativă în comparație cu avorturile de astăzi!).

Acest straniu fenomen este blocat de iluminism. Este posibil să fi contribuit la aceasta și cartea iezuitului Friedrich Spee, *Cautio criminalis*, apărută în secolul al XVII-lea. Deși superiorii săi imediați îl apără, Societatea îl amenință cu expulzarea din rândul membrilor ei. În general însă, nu iezuiții și nici teologia catolică au contribuit la stingerea acestui trist fenomen, ci iluminismul atât de ostil Bisericii.

Mai puțin grav, dar la fel de dureros, este un alt aspect demn de a fi studiat: frecvența cu care astfel de cazuri apar în anumite zone de limbă franceză (Franța și Canada). În multe cazuri de posedare erau în joc persoane virtuozose, unele acceptând martiriul pentru credință, altele cu un profund simț practic, sau cu o viață spirituală profundă. Misticismul și sensul demoniacului merg aici împreună. Considerând cazurile în globalitatea lor, se poate afirma că mai dese sunt în zonele de frontieră dintre catolicism și protestantism, dintre catolicism și păgânism, unde frica reprezenta realitate constantă din cauza condițiilor grele de viață. Mai cunoscute sunt cazurile Elisabetei de Ranfaing din Nancy, cel al ursulinelor din Loudun (1632-1640)³⁵³ și al călugăriței Maria Ecaterina, pe care îl prezentăm în continuare.

Maria Ecaterina a sfântului Augustin (1632-1668), franceză, intrată foarte tânără într-un institut care unea viața contemplativă cu asistența acordată bolnavilor. Sosește în Canada în 1648 și aici rămâne până la moarte, ca administratoare a celui mai mare spital din Quebec. Se remarcă ca o călugăriță foarte practică, concretă, dând un impuls impresionant spitalului. Numai după moartea dânzei sunt cunoscute fenomenele mistice experimentate, descrise de ea în propriul jurnal, aceasta fiindu-i impus de confesor. O cunoaștem apoi din mărturiile pe care ni le dă iezuitul Ioan de Brébeuf³⁵⁴, un gigant al misiunilor în America de Nord, mort martir în 1649. Iezuitul i se prezintă și-i indică anumite persoane care au încheiat un pact cu diavolul. Maria Ecaterina denunță aceste persoane, prezentând și probele: rănite adânc într-o anumită parte a corpului, aceste persoane vor rămâne insensibile. Proba este efectuată, cu rezultatul prevăzut de călugăriță. Martorii oculari acceptă rezultatul ca probă evidentă a pactului cu diavolul. Toate acestea sunt descrise în amănunțime nu numai în viața acestei sore, ci și în *positio* pentru beatificarea ei. Probabil că tocmai pentru aceste probe, care au cauzat serioase dubii, cauza ei de beatificare s-a

---

³⁵³ M. CERTEAU, *La possession de Loudun*, Paris 1970; H. BREMOND, *Histoire littéraire du sentiment religieux en France*, V, Paris 1920, 148-310.

³⁵⁴ R. LATOURELLE, *Études sur les écrits de S. Jean de Brébeuf*, II, Montreal 1953.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

oprit. În scrierile lor autobiografice, atât călugărița, cât și Brébeuf ne relatează în repetate rânduri cum le-a apărut diavolul sub diverse înfățișări, încercând să-i tortureze, să-i facă să-și piardă credința, curăția etc.

O analiză a acestui caz și a multor altora, asemănătoare sau nu, dar care au în comun dorința de a demonstra cu orice preț că diavolul e la lucru într-un mod vizibil, palpabil chiar, nu pot fi nici simplificate, afirmând pur și simplu că așa au stat lucrurile, nici negate, fiind doar pure invenții fără nici un fundament în realitatea epocii.

Câteva *considerații sumare* pe marginea lor se pot face însă cu ușurință. În primul rând, nu se poate afirma că ele reflectă mentalitatea unei epoci. Aceasta este mult mai variată decât reușim noi să înțelegem. Europa acestui timp resimte din plin neliniștile cauzate de protestantism, de intoleranța religioasă, de diviziunile și neclaritățile ce există între catolici și necatolici. În perioada anterioară, lumea era în totalitatea ei catolică, păstrând totuși multe obiceiuri și mentalități ce proveneau din trecutul lor păgân. Acum este perioada acuzelor și a confuziilor.

Deși Conciliul din Trento reprezintă un monument de claritate și de clarificare dogmatică și disciplinară, nu același lucru se verifică în cadrul simplilor credincioși, mai ales în zonele, așa cum am menționat deja, unde se amestecă catolici cu protestanți sau catolici cu păgâni (pe noile continente). În aceste zone, omul simplu simte nevoia de a se elibera de agresiunea exterioară, căutând în același timp un echilibru interior. Împotriva însă îi stă diviziunea religioasă și confuzia. Reprezentative sunt nenumăratele lucrări spirituale, sau curente spirituale în contrast unele cu altele (quietismul sau jansenismul în contrast cu molinismul, iezuiții în polemică cu dominicanii). Mai grave sunt acele cazuri de persoane (de exemplu, Marthe Brossier cu obsesiile și exorcismele sale) sau de opere „spirituale, mistice, pline de viziuni și revelații” pe care Inchiziția și Indexul a trebuit să le condamne.

În fața acestei confuzii, creștinul simplu are nevoie de puncte de sprijin: vrea să fie aproape de Dumnezeu: să vadă hostia; vrea să se convingă într-adevăr că diavolul este prezent într-o persoană (afluența enormă de persoane curioase la Loudun pentru a le vedea pe călugărițele care în public blestemau și se supuneau la exorcisme) și că este circumscris în acel loc, în acea persoană. Vrea să izoleze așadar zonele periculoase, să le localizeze în persoane care, odată arse pe rug, vor face să dispară și puterea malefică a diavolului. În această fobie a demoniacului vor fi antrenați și nenumărați clerici, cu aceeași intenție: de a localiza răul și de a-l distruge. Fenomenul demoniacului reprezintă apoi frica omului, sentiment atât de accentuat în această perioadă. Așa

TEME DE ISTORIE A BISERICII

cum am precizat, acest fenomen va cădea sub loviturile iluminismului, când un sentiment de optimism și de încredere în om, în rațiunea sa (nu uităm însă toate pericolele și erorile pe care le-a creat) va face să scadă frica: posedatul, vrăjitorul sau „inspiratul” va fi considerat un nebun, un bolnav psihic sau un impostor și va fi tratat ca atare.

Creștinii vor încerca din ce în ce mai frecvent să-și înlăture frica de boli, de intervențiile periculoase ale forțelor oculte, de dușmanii văzuți și nevăzuți în *devoțiunile populare tradiționale*. Sunt cinstiți sfinții vindecători și protectori, crește cultul relicvelor (cei trei magi se odihnesc și astăzi în domul din Köln; exista și o pană din aripa arhanghelului Mihai care-i apăra de ciumă și alte molimi etc.), mulți merg în pelerinaje pentru a primi indulgențe și pentru a-și asigura protecția familiei și a bunurilor, suntenerate nenumărate statui miraculoase etc. Toate aceste aspecte ale fenomenului religios, și altele ce ar putea fi prezentate, trebuie analizate în ansamblul lor; este singura cale pentru a înțelege oamenii acestui timp, cauzele și procentajul de degenerare a fenomenului religios³⁵⁵.

---

³⁵⁵ De fapt, degenerarea fenomenului religios reprezintă o constantă a fiecărei perioade istorice. Din nenumăratele exemple ce le-am putea aduce, cităm doar cunoscutul ziar italian *Corriere della Sera* (marți, 10 mai 1988). Pe ultima pagină se află anunțurile publicitare: 70 de oferte de consultații oferite de chiromanți, astroghicitori, ocultști, astroclavăzători și alții. La pag. 25, un alt exemplu de degenerare nu numai religioasă, ci și umană: Love sexy.

La noi, deja din primele luni ale lui '90 se puteau citi nenumărate afișe: „Campanie de minuni și vindecări”, și nu erau puțini cei ce voiau să participe la astfel de campanii. “i apoi, horoscoapele, zodiacele, publicațiile și mijloacele audio-vizuale cu conținut obscen reprezintă oare o cucerire a libertății sau o degenerare a ei?

LXIX.

BISERICA ^{al} TIINȚELE NATURALE

Prezentă fiind în memoria Bisericii marea dramă a reformei protestante cu dorința ei de o nouă și autentică interpretare a Scripturii, ca și contribuția, considerată decisivă, a sfântului Toma în reinterpretarea fizicii aristotelice, Biserica este mai mult decât rezervată în acceptarea noilor și promițătorilor gemeni ai științelor naturale.

Atitudinea neîncrezătoare a Bisericii în progresul incipient al acestor științe este cu atât mai de neînțeles cu cât pionierii progresului sunt persoane credincioase care vor cu orice preț să rămână fidele Bisericii. În anul morții sale, (1543) canonicul din Frauenburg (Ermland), *Nicolae Copernic*, dedică lui Paul al III-lea opera sa principală *De revolutionibus orbium coelestium*. El era convins că gestul său va contribui la stabilirea unui acord între știință și credință. În această lucrare, autorul susține sistemul heliocentric, afirmând că nu el l-a inventat, ci așa a fost creat de Dumnezeu. Curia romană, absorbită cu alte probleme pe care i le pune protestantismul, se mulțumește cu o acceptare benevolă a operei. Într-un prim moment, protestanții, care interpretau ad litteram textul Scripturii, refuză opera. Luther, Melancton, Osiandru și universitatea din Tübingen combat sistemul, ca fiind contrar Scripturii. Din 1594, în schimb, universitatea catolică din Salamanca acceptă în întregime lucrarea lui Copernic. În 1609, Ioan Kepler († 1630) publică *Astronomia nova*, unde demonstrează fără echivoc validitatea tezelor lui Copernic³⁵⁶. În viitor însă, nu Biserica catolică va profita de contribuția marelui om de știință, ci adversarii ei.

Giordano Bruno este un fost călugăr dominican care interpretează doctrina creștină într-un sens panteistic, negând întruparea lui Cristos. În plus, își însușește opera canonicului Copernic și o încadrează în sistemul său, afirmând că universul este infinit și imobil. După o viață plină de peripeții prin Europa, republica Veneția îl încredințează tribunalului Inchiziției romane. În repetate rânduri, fostul călugăr își retractează afirmațiile eretice. Însă, la 5 aprilie 1598, revine la poziția dinainte, ceea ce îi determină pe inchiizitori să-l declare ca eretic înrăit

³⁵⁶ Kepler, devenit protestant, va fi combătut până la moarte de coreligionarii săi pentru ideile sale, considerate contrare Scripturii.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

și să-l încredințeze brațului secular: este ars pe rug la 17 februarie 1600³⁵⁷.

Galileo Galilei (1564-1642)³⁵⁸. Născut la Pisa, din 1610 lucrează la Florența, unde, cu ajutorul unui telescop construit de dânsul, descoperă sateliții lui Jupiter și inelul lui Saturn. În afară de aceasta, el demonstrează validitatea sistemului copernician, apărându-și tezele care nu concordau însă cu Scriptura (cf. *Ios* 10,12 ș.u.; *Ps* 103,5). În orașul medicilor, marele om de știință este copleșit cu onoruri. Chiar și la Roma, unde progresul științelor naturale este promovat de academia Dei Lincei și de iezuiții de la Colegiul Roman, Galilei se bucură de o înaltă reputație. Datorită lor, Galileo ajunge în oraș, iar Paul al V-lea îi acordă o audiență, fiind primit și ca membru al academiei pontificale (1611).

În susținerea tezelor sale, Galilei afirmă că nu poate exista contradicție între revelație și științele naturale și, ca atare, nu se poate opune un aspect al științei fizice unui fapt descris de Scriptură. Aceasta are autoritate numai în problemele referitoare la mântuire și nu poate fi luată ca bază și ad litteram pentru științele fizice. Datorită apoi tenacității cu care își apăra tezele, adversarii, în special dominicanii, îi reproșează faptul că acum el se erijează și în exegetul negreșelnic al Scripturii. Predicatorul oficial al curții papale, dominicanul Lorini, îl denunță, iar Galilei trebuie să se prezinte în fața Inchiziției romane. Aici, el își păstrează aceeași impetuozitate în apărarea tezelor, ceea ce-i irită la culme pe inchizitori. La 24 februarie 1616, Inchiziția declară ca fiind eretice tezele sale principale: soarele este imobil, iar pământul se învâрте în jurul soarelui. Ambele sunt înscrise în *Index librorum prohibitorum* de către Congregația Indexului. Pe 26 februarie, cardinalul Bellarmino îi comunică verdictul, iar Galilei se supune. Nu-i este impus să-și renege tezele și nici să nu-și continue cercetările. Paul al V-lea îi acordă o audiență și-l asigură de protecția sa. Cu toate acestea, la 5 martie, atât lucrarea lui Copernic, cât și toate cărțile care apărau sistemul său sunt înscrise în Indexul cărților interzise.

După moartea lui Paul al V-lea, la 29 septembrie 1623 este ales Urban al VIII-lea. Încrezându-se în protecția noului pontif, Galilei îi dedică o replică la acuzele unui iezuit, ce-i condamnase anterior tezele

---

³⁵⁷ A. MERCATI, *Il Sommario del processo di G. Bruno*, Città del Vaticano 1942. În anul 1900, masonii și anticlericaliții italieni i-au ridicat o statuie în Largo dei Fiori din Roma, locul unde a fost ars pe rug. Pe soclul statuii se poate citi această inscripție semnificativă: „A Bruno, il secolo da lui divinato, qui, dove il rogo arse”. Faptul a stârnit mare valvă în oraș și protestele ineficace ale papei și curiei romane.

³⁵⁸ *Galileo Galilei, 350 anni di storia (1633-1983)*, Casale Monferrato 1984. El a descoperit legea inerției, izocronismul micilor oscilații ale pendulului, legea căderii corpurilor și cea a compunerii mișcărilor.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁵⁹ I CLEMENT AL V-LEA

sale. Deși se bucură de protecția papei și are *imprimatur Magistri S. Palatii*, ceea ce-l ajută să publice în 1632 *Dialogo dei massimi sistemi*, Inchiziția îl constrânge să apară din nou în fața tribunalului ei (23 septembrie 1632). Este acuzat că nu a respectat interdicerea din procesul anterior (1616). În al doilea interogatoriu, Galilei declară că nu aderă întru totul la sistemul copernician, însă aceasta nu schimbă cu nimic cursul lucrurilor: la 22 iunie 1633, Inchiziția îl condamnă la abjurarea ideilor și la pușcărie pe viață. Galilei abjură, deși va repeta apoi „*eppur si muove*”, afirmație emblematică și rămasă ca un simbol al apărării convingerilor științifice chiar și în fața celor mai mari amenințări și pericole³⁵⁹. Referitor la cealaltă pedeapsă, pedeapsa cu pușcăria a fost transformată într-o blândă detenție în reședința lui de țară din Arcetri, lângă Florența. Rezultatul condamnării lui Galilei a reprezentat un eșec, o pierdere pentru Biserică. Opera sa principală, *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze* (1638), a trebuit să fie publicată la Leiden (Olanda), într-o lume protestantă.

Poate, totuși, altul ar fi fost destinul lui Galilei, dacă dânsul ar fi lăsat în seama persoanelor în drept (a teologilor și exegeților) rezolvarea spinoasei probleme a raportului dintre științele naturii și revelația biblică. Tentative de a ajunge la un acord între știință și credință au fost făcute în secolul al XVII-lea de iezuiți, precum Atanasiu Kirscher³⁶⁰, Cristofor Scheiner³⁶¹ și Gaspar Schott.

Reflecții personale. Dacă Galilei a fost și reprezintă un punct de referință în istoria științelor fizice, nu poate fi inclus nicidecum în rândul teologilor și exegeților, ceea ce încerca să le demonstreze, în afară de tezele sale universal acceptate astăzi, membrilor tribunalului Inchiziției. Totuși, prin aceste afirmații, nu se poate afirma că, în condamnarea sa, Inchiziția (în care oameni de știință și dușmanii Bisericii au văzut Biserica însăși) nu ar fi comis o eroare ale cărei consecințe s-au simțit secole de-a rândul.

De acum însă, se va crea opinia că Biserica este împotriva științei și mulți dintre oamenii de știință vor fi persoane necatolice sau

---

³⁵⁹ Ideologia comunistă a folosit, cum se știe, cuvintele învățatului pentru a „demonstra obscurantismul Bisericii și lupta ei împotriva progresului științific”.

³⁶⁰ (* 1602 - † 1680) Profesor de matematică, filozofie și limbi orientale în Würzburg și Roma. Arheolog, cercetător al hieroglifelor și teoretician muzical.

³⁶¹ (* 1575 - † 1650) Matematician, fizician și astronom. Profesor la Ingolstadt și Freiburg. Independent de Galilei, a descoperit așa-zisele pete din soare.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

anticatolice. Credem că această afirmație trebuie totuși completată³⁶² cu o reflecție pe care nu o găsim lipsită de importanță. Dacă în *Christianitas medioevalis*, Biserica era principala instituție a Europei, în această perioadă, printr-o naștere „dureroasă”, cum este cazul Galilei, apar pe lume oamenii științelor laice, pionierii altor instituții care nu au nevoie de revelație pentru a-și dezvolta ideile și cercetările lor. Începe așadar procesul de independență (deloc ușor de realizat) dintre științele bazate pe materie, pe cercetarea legilor și a fenomenelor naturii și științele bazate pe revelație. Poate că în acest moment Biserica ar fi trebuit să-și dea mai repede seama că nu mai putea fi patroana tuturor științelor, a întregului câmp al cunoașterii care se lărgea mereu și cu un ritm vertiginos; poate că trebuia să fie mai încrezătoare în capacitățile și buna intenție a multor oameni ai științelor naturale. Dar și această lipsă de încredere este în parte motivată: cum să se încreadă în atâtea minți luminate care se rupseseră din trupul ei și acum își foloseau operele și forțele lor nu numai pentru progresul științific, ci și pentru a o combate?

Pe de altă parte, începând liberalizarea și laicizarea gândirii, liberalii și laicii acestor timpuri încep să acuze din ce în ce mai vehement Biserica de necolaborare la opera lor, condamnând-o pentru faptul că se opune laicizării omului și societății; mai grav, ea s-ar opune rațiunii însăși. Oameni de știință, într-adevăr valoroși, precum mulți dintre membrii Enciclopediei franceze și mulți alții, au înțeles ce este Biserica și care este misiunea ei, au voit să o ajute sau au voit distrugerea ei?

Nu trebuie neglijat apoi faptul că opinia conform căreia Biserica s-a opus științei și progresului a fost răspândită, așa cum am menționat deja, de dușmanii ei³⁶³. Loviturile dure pe care ea le-a primit în perioada liberalismului, a absolutismului și totalitarismului nu fac altceva decât să confirme această afirmație. Prin diferite mijloace, multe din ele total lipsite de legalitate și inumane, atât guvernele, cât și multe alte personalități și instituții ale timpurilor moderne au intenționat separarea Bisericii de stat (ceea ce nu este un fapt tocmai negativ). Gravitatea și răul încep acolo unde aceste instituții și persoane au luptat pentru marginalizarea Bisericii sau chiar au intenționat distrugerea ei, religia fiind considerată ca un opiu al popoarelor. În fața unor astfel de erori la scară planetară, ne întrebăm: cine a greșit mai grav, Inchiziția

---

³⁶² În *Nuova storia della Chiesa*, III, 374-375, urmările condamnării lui Galilei sunt sintetizate în subtitlul adevărat, dar incomplet: *Consecințe nefaste*, bineînțeles pentru Biserică.

³⁶³ În unele aspecte, aveau dreptate. Chiar și în sec. al XIX-lea, putem găsi astfel de exemple: Pius al IX-lea se opune construirii de căi ferate de teritoriul Statului pontifical.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁶¹ I CLEMENT AL V-LEA

față de Galilei sau „Inchizițiile” timpurilor moderne și contemporane față de Biserică?

Galilei este reabilitat oficial în 1822. La data de 10 noiembrie 1979, în fața Academiei Pontificale de Științe, papa Ioan Paul al II-lea afirma cu ocazia sărbătoririi centenarului nașterii lui Einstein:

Galilei și Einstein au caracterizat o epocă. Măreția lui Galilei este cunoscută tuturor, ca și cea a lui Einstein; dar, spre deosebire de acesta, primul a avut mult de suferit – nu putem să o ascundem – din partea unor oameni și organisme ale Bisericii. Conciliul al II-lea din Vatican a recunoscut și deplorat anumite intervenții nepotrivite: „Să ne fie permis să deplângem – se spune în nr. 36 al Constituției conciliare *Gaudium et Spes* – anumite atitudini mintale, care uneori nu lipsesc nici printre creștini, derivate din înțelegerea insuficientă a legitimei autonomii a științei și care, cauzând dispute și controverse, au antrenat multe spirite într-o așa măsură încât să se considere că știința și credința se opun una alteia”.

Pentru o ulterioară dezvoltare a luării de poziție a conciliului, doresc ca teologi, oameni de știință și istorici, animați de un spirit de colaborare sinceră, să aprofundeze examinarea cazului Galilei și, în loiala recunoaștere a greșelilor, indiferent din ce parte ar proveni, să înlăture neîncrederea pe care le mai pune acel caz în mintea multora, spre o fructuoasă înțelegere între știință și credință, între Biserică și lume. Eu acord tot sprijinul meu acestei misiuni, care va putea onora adevărul credinței și al științei și va deschide porțile spre colaborări viitoare³⁶⁴.

---

³⁶⁴ *Galileo Galilei*, 7-8.

LXX.

TRANSILVANIA – UNIREA DE LA 1700

Protagoniștii acestei uniri sunt episcopii de Alba Iulia, Teofil și Atanasiu, ajutați de Societatea lui Isus și de cardinalul arhiepiscop de Gran, Leopold Karl Kallonic.

Pentru o înțelegere corectă și în ansamblu a acestei uniri trebuie să se ia în considerație pericolul calvinizării și maghiarizării populației române transilvănene, după înglobarea acestei provincii în imperiul austro-ungar în 1688. Din aceste motive, speranțele românilor se îndreaptă acum spre Roma și spre împăratul de la Viena, care le promite acestora salvarea națională și ajutorul în cazul în care se arată dispuși să îmbrățișeze credința catolică, fără ca prin aceasta să-și părăsească ritul lor bizantin.

Un antecesor al menționaților episcopi în făurirea unirii este greco-italianul bazilitan *Giuseppe de Camillis*, fost student în colegiul grecesc din Roma. Este numit episcop în nordul Transilvaniei cu titlul de „Vicar apostolic al credincioșilor de rit grec din toată Ungaria și Consilier al Împăratului”.

1. Sinodul lui Teofil din 1697

Teofil provenea dintr-o familie nobilă din Beiuș, iar din 1692, ocupă scaunul episcopal de Alba Iulia. Deja de la înscăunare, calvinii i-au pus mai multe condiții care vizau, ca de obicei, promovarea religiei calvine. Înainte de convocarea sinodului în care intenționa să abordeze deschis problema unirii cu Roma, episcopul este informat de iezuitul Paul Ladislau Barany asupra condițiilor prescrise în *Instrucțiunea Congregației de Propaganda Fide* din 1669. În esență, această instrucțiune cuprindea ideile aprobate de Conciliul ecumenic din Florența (sesiunea a 25-a din 1439), adică îmbrățișarea doctrinei catolice, pe când tradițiile juridice și liturgia orientală bizantină puteau fi păstrate în integritatea lor. În privința corectării doctrinei ortodoxe, cei ce se convertesc trebuie să accepte patru puncte:

- primatul papal,
- existența purgatoriului,
- validitatea Împărtășaniei cu pâine nedospită,
- *Filioque* (purcederea Duhului Sfânt și de la Fiul).

Mulțumit cu aceste condiții, Teofil convoacă un sinod general la Alba Iulia pentru luna februarie a anului 1697. Aici iau parte aproape toți

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁶⁵ I CLEMENT AL V-LEA

protopopii din jurisdicția sa. În cadrul discuțiilor, episcopul le face cunoscut celor prezenți pericolul calvinizării, pericol ce poate fi ocolit numai prin unirea cu Roma. Actele sinodului sunt semnate la 21 martie. Redăm un fragment din mărturisirea de credință semnată de participanți:

Noi, Teofil, din mila lui Dumnezeu episcopul Bisericii românești din Ardeal...și tot clerul acelei Biserici, lăsăm pomenire cu scrisoarea aceasta tuturor căroră se cuvine, cum că în trecuta lună a lui Februarie, când am avut sobor mare în Bălgrad, cu o inimă am așezat, să ne întoarcem la sânul sf. Maice Biserici Romano-Catolice, și iarăși să ne unim cu dânsa, toate acelea primindu-le, mărturisindu-le și crezându-le câte le primește, mărturisește și crede dânsa, și mai întâi mărturisim cele patru puncte în care până acum ne deosebeam³⁶⁵.

Urmează cele patru puncte prezentate mai sus. În continuare, membrii sinodali cer ca toți preoții, călugării și credincioșii uniți să se bucure de aceleași drepturi și privilegii pe care le aveau membrii clerici și laici ai celorlalte confesiuni; clericii mai cer ca, pe viitor, să nu mai depindă de laici, ci doar de propriul episcop.

La data de 10 iunie, alți 12 protopopi, care nu participaseră la sinodul din februarie, trimit card. Kallonics o scrisoare prin care-i cer să fie primiți și ei în Biserica Catolică. Cardinalul de Gran era delegat special de Sfântul Scaun ca să se ocupe de problema unirii cu Roma a „grecilor din Ungaria”, iar împăratul îi încredințase misiunea de a analiza toate convertirile ce aveau loc în imperiu.

2. Episcopul Atanasiu (1697-1713)

Este fiul unui preot ortodox din Bobâlna și, conform practicii timpului, își face studiile mai întâi în școlile calvine din Aiud și Alba Iulia. Îndată după moartea lui Teofil, calvinii își pun mari speranțe în fostul lor școlar, pentru care motiv fac să fie ales episcop al Bălgradului. În curând, noul episcop pleacă la București, unde este îndrumat în cele ale ortodoxiei de mitropolitul Bucureștiului și patriarhul de Ierusalim. Printre altele, i se recomandă: „slujba Bisericii se va face numai în slavonește, iar nu în românește sau într-alt chip”; e îngăduit însă ca ele să se facă și „pre limba eliniască”³⁶⁶. Întors acasă, episcopul își dă seama

---

³⁶⁵ G. ^aINCAI, *Chronica Românilor...*, III, București 1886, 281-282.

³⁶⁶ N. IORGA, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, Vălenii de Munte 1909, 14.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

că salvarea religioasă și etnică a credincioșilor români este posibilă numai prin unirea cu Roma și orientarea către apusul catolic.

În luna octombrie 1698, Atanasiu convoacă un sinod la reședința sa, unde este citită dispoziția împăratului prin care se asigură egalitatea preoților români convertiți cu romano-catolicii. Ca și sinodul anterior, și acesta se încheie cu un act de unire, semnat de toți participanții și urmat de condițiile pe care le pun românii: „nimeni să nu-i clinească pe uniți din obiceiurile Bisericii Răsăritului, ci toate ceremoniile, sărbătorile, posturile, cum până acum așa, și de acum înainte să fim slobozi a le ținea după calendarul vechi”³⁶⁷.

3. Sinodul de la 1700

Împotriva celor două sinoade, atât calvinii, cât și ortodocșii au folosit toate mijloacele posibile pentru a le zădărnici efectul. Pe de altă parte, uniții încercau tot mai mult să-și asigure sprijinul împăratului. Pe data de 16 februarie 1699, acesta promulgă prima diplomă leopoldină, prin care asigură Biserica Unită de aceleași drepturi pe care le avea cea de rit latin. În luna septembrie a aceluiași an, guvernul de la Cluj emană un decret prin care episcopului unit de Alba Iulia îi este interzis orice prozelitism, iar românilor li se recomandă să-și aleagă religia pe care o doresc. Menționăm că atât conducerea imperială, cât și cea locală nu ratificaseră decizia sinodală din octombrie 1698, din care motiv toți semnatarii nu erau considerați ca făcând parte din Biserica Romei. Pe data de 4 septembrie 1700, mai mult de 2.000 de persoane se adună într-un sinod ținut în biserica „Sfânta Treime” din Alba Iulia, unde cu toții acceptă unirea cu Roma. În actul care se promulgă și semnează, Atanasiu, împreună cu 54 de protopopi (51 din Ardeal și 3 din Maramureș), fac cunoscut tuturor celor în drept că majoritatea ardelenilor sunt dispuși să accepte unirea³⁶⁸. Nici după acest sinod, autoritățile catolice nu l-au recunoscut pe Atanasiu ca episcop unit, așteptând să vadă cum evoluează lucrurile. Întârzierea confirmării provenea și din faptul că episcopul era încă slab pregătit teologic. Iezuitul Barany, care-l cunoștea foarte bine, scrie că „nu se poate dubita de sinceritatea lui în ce privește Unirea”; este suficient, consideră dânsul, să facă obișnuita profesiune de credință, fără a mai fi necesare alte cercetări.

Din partea sa, la data de 5 februarie 1701, Atanasiu se îndreaptă spre Viena pentru a se dezvinovăți de toate acuzele ce i se aduceau și

---

³⁶⁷ N. NILLES, *Symolae ad illustrandum historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, I, Oeniponte 1885, 204.

³⁶⁸ Actul unirii este publicat de G. INCAI, *Chronica Românilor...*, III, 305.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁶⁹ I CLEMENT AL V-LEA

pentru a face profesiunea de credință. În fața cardinalului Kallonic și a altor autorități civile, cere să fie primit în Biserica Catolică, iar preoților uniți să li se acorde drepturile și privilegiile promise. În 7 aprilie face profesiunea de credință catolică pe care o semnează ca fiind „episcopul Bisericii Unite a Valahilor”³⁶⁹.

Actele semnate de dânsul sunt trimise la Roma spre aprobare. În curând, împăratul promulgă a doua diplomă leopoldină prin care cere autorităților transilvănene să-l considere pe Atanasiu și pe toți cei uniți ca și pe ceilalți catolici. Tot în această diplomă, împăratul cere ca episcopului să-i fie trimis un teolog iezuit care să urmărească îndeplinirea tuturor promisiunilor făcute la Viena.

După întoarcerea din capitala imperială, la 25 iunie, Atanasiu este înscăunat solemn în biserica din Alba Iulia, biserică construită de Mihai Viteazul.

Cu toată opoziția calvinilor și a patriarhilor de București și Ierusalim³⁷⁰, episcopul își urmează cu tenacitate planurile sale de consolidare a unirii. În sinodul din 1702 se stabilește înființarea unei școli în casa episcopală și trimiterea anuală a câte cinci tineri la studii în străinătate. La fel, se discută și despre posibilitățile înființării unei tipografii. După câțiva ani, 7 protopopi și mai mult de șapte sute de preoți din Maramureș cer și ei să fie primiți în Biserica romană. Episcopul Atanasiu moare la 19 august 1713. Ultima sa dorință a fost aceea ca toți cei uniți să nu cedeze în fața greutăților și obstacolelor și să se păstreze fideli credinței Bisericii Catolice³⁷¹.

---

³⁶⁹ N. NILLES, *Symolae ad illustrandum...*, I, 281-286.

³⁷⁰ Aceștia, împreună cu domnitorul Valahiei, îi scriu împăratului, cerându-i să nu-i constrângă pe românii ardeleni să treacă la catolicism. Monarhul le răspunde că în imperiul său fiecare este liber să-și aleagă religia pe care-o dorește.

³⁷¹ O prezentare detaliată a Bisericii Greco-Catolice de la origini și până la prigoana comunistă din 1948 ne este oferită de *Biserica Română Unită*, Madrid 1952.

LXXI.

**TOLERANȚA ȘI INTOLERANȚA RELIGIOASĂ ÎN
EUROPA: SECOLELE XVI-XVIII**

Războaiele politico-religioase. Atât în Franța, cât și în Țările de Jos luptele religioase sunt cauzate de motive atât politice, cât și pur religioase, din care cauză este foarte dificil de a exprima o idee clară și completă asupra acestor conflicte în care sunt antrenate forțe catolice și anticatolice.

În *Franța*, nu este vorba doar despre o luptă între catolici și calvini, ci și despre opoziția nobilimii, grupată în jurul Bourbonilor, față de absolutismul casei de Valois, conflict ce are aspecte de succesiune dinastică la tron: Valois intenționează să excludă de la coroană ramura cadetă de Bourbon. În acest context intră și Filip al II-lea al Spaniei, care, sub pretextul de a-i ajuta pe catolici, vrea să controleze destinele Franței. Faza decisivă a luptei îi vede antrenati pe regele Henric al III-lea, sprijinit de Henric de Guise, împotriva calvinistului Henric de Bourbon, care, datorită gradului de rudenie cel mai apropiat cu familia domnitoare, are cele mai multe șanse de a ocupa tronul.

Noaptea sfântului Bartolomeu (căsătoria Margaretei, fiica Ecaterinei de Medici, cu Henric de Navarra – 24 august 1572) reprezintă un punct de referință în istoria intoleranței religioase: Franța catolică nu-i poate suporta pe hughenoti (calvini), iar Roma papală celebrează evenimentul printr-un *Te Deum*, urmat de o medalie comemorativă și de o bulă³⁷².

Edictul din Nantes (1598). Masacrul din noaptea nunții lui Henric de Navarra nu reușise să-i calmeze pe calvini, iar orice spirit clarvăzător putea constata, că alături de pericolul ereziei, pentru Franța se putea întâmpla ceea ce era deja un fapt împlinit în Germania: divizarea țării în regiuni catolice și anticatolice. Ajuns rege, Henric al IV-lea își dă seama că unica soluție posibilă pentru păstrarea unității naționale este cea a toleranței minorității calvine. În această orientare se înscriu edictele de la Amboise (1560) și de la S. Germain (1570), ambele

³⁷² „În această noapte, două ore după miezul nopții, din porunca regelui, au fost tăiați în bucăți toți Hughenotii (...) Mă bucur din profundul inimii că i-a plăcut Maiestății divine ca la începutul pontificatului său [papa Grigore al XIII-lea, n.n.] să orienteze într-un mod atât de fericit și de onorabil situația acestei Țări (...) În aceeași dimineață, terminându-se Consistoriul, Sanctitatea Sa, împreună cu tot colegiul cardinalilor, s-a îndreptat spre biserica „Sfântul Marcu” pentru a cânta *Te Deum* și pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu pentru un har atât de fericit acordat poporului creștin”, P. HURTBUISE, ed., *Correspondance du nonce en France Antonio Maria Salviati, 1572-1578*), I, Roma 1975, 65-68; 202-209; 224-227.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

culminând cu cel din Nantes. Prin aceste dispoziții legislative, calvinilor li se recunoaște libertatea de conștiință, libertatea de cult în localități bine stabilite, drepturi politice și civile egale cu cele ale catolicilor, ca și mai multe cetăți de apărare. Papa Clement al VIII-lea consideră aceste libertăți ca niște cedări făcute calvinilor, ignorând cumva faptul că ele reprezentau garanția înțelegerii interne dintre membrii celor două religii.

Toleranța religioasă este prezentă și în *Polonia*, o țară în majoritate catolică. Deși sunt în raporturi strânse și fructuoase cu papii, regii Sigismund August (1548-1572) și apoi ^{al}tefan Bathory și Sigismund al III-lea, aplicând deciziile confederației de la Varșovia (1572), acordă drepturi depline politice și religioase minorităților protestante, prin aceasta transformând o situație de fapt într-una de drept.

Austria. Regele Maximilian al II-lea (1564-1576) permite nobililor să urmeze în castelele lor confesiunea protestantă de la Augsburg. Dacă acestei clase superioare îi este permis să urmeze sau nu această confesiune, supușii, în schimb, sunt obligați să adere la religia stăpânilor lor. În 9 iulie 1609, Rudolf al II-lea (1576-1612) promulgă *Litterae Majestatis* prin care Boemia, Moravia și Silezia primesc și ele dreptul de a îmbrățișa fără opreliști religia pe care o vor. Însă, atât luteranii, cât și catolicii nu vor respecta principiul toleranței religioase, fapt ce va declanșa în curând războiul de 30 de ani.

În *Țările de Jos*, lupta împotriva ereziei se unea cu tentativa disperată a Spaniei de a-și menține hegemonia asupra acestor regiuni, tentativă ce se lovea de dorința de independență a autohtonilor. În acest conflict, papii vedeau, în primul rând, aspectul religios, neglijându-i latura sa etnică, națională. De aceea, când după pacea westfalică naționalismul iese victorios, Biserica Catolică apare în ochii lor ca o aliată a unei puteri străine.

În cadrul afirmării toleranței religioase, prin *Pacificarea de la Gand* (1576) se recunoaște libertatea de cult a calviniștilor din provinciile Olanda și Zeelanda, cu o condiție: aceștia să nu tulbure cultul catolic din celelalte provincii. *Pacea religioasă* din 1578 garantează o totală libertate religioasă pentru toate provinciile. Calvinii și catolicii sunt egali în fața legii, însă, reciproc, ambele partide nu acceptă poziția de egalitate a rivalului. Pe acest fundal religios de intoleranță se explică divizarea țării prin Uniunea de la Utrecht-1579, (primul nucleu al viitoarei republici olandeze) și cea de la Arras, centrul Țărilor de Jos catolice, conduse de spanioli, și printr-o inchiziție foarte exigentă, dură chiar.

Pacea de la Westfalia (1648). Această pace dintre catolici și protestanți, și care anulează multe din dispozițiile celei din 1555 de la

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Augsburg, înseamnă, pe linie politică, sfârșitul dominației habsburgilor și hegemonia europeană a Franței pentru a doua parte a secolului al XVII-lea. Pacea constă din două tratate separate semnate în aceeași zi: 24 octombrie. La Münster se semnează pacea între imperiul german și Franța, iar la Osnabrück, între imperiu și Suedia protestantă. Importante de reținut sunt unele noutăți din *Instrumentum pacis Caesareo-Suecicum Osnaburgense*:

- alături de paritatea de drept dintre catolici și luterani (1555), aici se bucură de aceleași drepturi și calvinii (art. VII, § 1);
- principii nu mai pot impune supușilor propria lor religie; profesorii de filozofie și teologie din școli și universități, însă, nu pot aparține altei religii decât celei profesate în regiunea în care se află (art. VII, § 1);
- cei ce nu aparțin nici uneia din cele trei religii au dreptul la un cult domestic (art. V, § 34).

Pacea westfalică pune capăt pentru totdeauna unității religioase medievale, acceptând legislativ pluralismul confesional. Papa Inocențiu al XI-lea protestează prin bula *Zelus domus Dei*, cerând ca „drepturile (Bisericii Catolice, n.n.)... să nu sufere nici o daună din partea acelor care caută mai mult avantajul propriu decât gloria lui Dumnezeu”. Tonul acestei bule este destul de dur și declară nule tratatele semnate în cele două orașe; pe viitor, papii trebuie să accepte ca o realitate de neschimbat ceea ce se stabilise în pacea westfalică³⁷³.

Mai târziu, tot în lumea germană, mai precis în imperiul austro-ungar, împăratul Iosif al II-lea, deși declară catolicismul ca religie dominantă, recunoaște prin *Patentul de toleranță* (1781) egalitatea în fața legilor atât a catolicilor, cât și a necatolicilor. Însă o deplină libertate religioasă și civilă pentru toate teritoriile imperiului este sancționată abia în 1861³⁷⁴.

Anglia. În 1678, regele catolic Iacob al II-lea revocă *Test Act* și acordă libertatea de cult tuturor celor ce nu sunt de religie anglicană. Anul următor, emană o a doua *Declarație de indulgență*. Atât clerul anglican, cât și opinia publică sunt total contrari acestor declarații, ostilitatea lor

---

³⁷³ În 1673, regele Angliei, Carol al II-lea, este determinat de parlament să promulge *Actul de încercare (Test Act)*, prin care toți funcționarii statali sunt supuși la o declarație de negare a prezenței lui Cristos în Euharistie. Nu după mult timp (1685), regele soare Ludovic al XIV-lea revocă edictul din Nantes, în urma căruia 200.000 de calvini se văd constrânși să părăsească Franța. Ambele aceste dispoziții reprezintă un pas înapoi spre intoleranța religioasă.

³⁷⁴ Interesant de studiat este cazul românilor ortodocși din Transilvania convertiți la catolicism, care, pentru un timp destul de lung, nu se vor bucura de aceleași drepturi ca și celelalte trei națiuni: unguri, sași și secui. Cf. paginile anterioare, precum și bibliografia propusă.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁷⁵ I CLEMENT AL V-LEA

creând posibilitatea revoluției engleze și a urcării pe tron a lui Wilhelm al III-lea de Orange (1689-1702). Ceea ce urmează este o declarație a inferiorității juridice a catolicilor, inferioritate care își are efectele sale atât în sfera religioasă, cât și în cea profană. Abia în 1829, legile și dispozițiile împotriva catolicilor sunt abrogate, recunoscându-li-se acestora dreptul de a fi aleși deputați.

America. Pe toată perioada secolelor XVII-XVIII, dreptul european este legat de vechile structuri și mentalități ale statului confesional. O schimbare a acestora sosește în Europa de pe continentul american, unde *Declarația de independență* din 4 iulie 1776 (redactată de Thomas Jefferson), deja din introducere, afirmă egalitatea în drepturi a tuturor oamenilor: „Noi privim ca incontestabile și evidente în ele însele următoarele adevăruri: că toți oamenii au fost creați egali, că ei au fost dotați de Creator cu anumite drepturi inalienabile, că printre aceste drepturi sunt, în primul rând, viața, libertatea și căutarea fericirii”³⁷⁵. În continuare, legile constituționale ale primelor 13 state ale confederației nord-americane precizează aceste drepturi, considerându-le ca drepturi înnăscute ale omului. Luată în ansamblul ei, revoluției americane trebuie să-i recunoaștem trei cuceriri care au avut o deosebită influență în lume și care au determinat structura socio-religioasă a viitoarelor State Unite ale Americii:

- orice om se bucură de drepturi depline, indiferent de crezul său religios;
- libertatea reprezintă fundamentul indispensabil al religiei și al profesării ei;
- statul este incompetent în problemele religioase și doctrinale.

În urma prezentării sumare a toleranței și intoleranței religioase (în unele țări) în secolele XVI-XVIII, ne întrebăm care a fost *atitudinea Bisericii* față de această problemă. Întâi de toate, trebuie să facem distincție în ambientul Bisericii între curia romană, ierarhia locală, teologi și laici. Aceștia din urmă au fost favorabili toleranței, mai mult și mai înainte ca timp decât protestanții. Teologii și ierarhia locală s-au prezentat mult mai rezervați, uneori chiar ostili acordării de drepturi necatolicilor. Curia romană și papii s-au menținut pe principiul catolicismului ca singura religie ce trebuie să existe în toate statele care, așa cum am menționat, nu mai conservau aspectul unității religioase caracteristice evului mediu. Roma vede în toleranța religioasă

---

³⁷⁵ Mai înainte încă, statutele coloniilor Providence (1636), Rhode Island (1641), Maryland (1649) și Pennsylvania (1682) pot fi considerate ca promotoare ale libertății și toleranței religioase. Credem, totuși, că este important de precizat faptul că în aceste colonii mult mai toleranți erau catolicii decât anglicanii sau calvinii.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

o violare a adevărului catolic, pus pe același plan cu eroarea (erezia), o victorie a indiferentismului religios, o violare a drepturilor Bisericii și un preambul pentru nenumărate anomalii. Din a doua perioadă a secolului al XVII-lea, majoritatea clasei culte europene este de partea toleranței, fapt prin care Curia Romană se află într-un vizibil contrast cu mentalitatea epocii³⁷⁶. Totuși, în acest complex de situații și mentalități, nu trebuie uitat esențialul din poziția Bisericii: aceasta nu putea face altceva decât să apere adevărul absolut, patrimoniul creștin revelat, și aici trebuie să vedem meritul incontestabil și cel mai important al Bisericii în raport cu o Europă caracterizată de un iluminism care începe să atace catolicismul în ceea ce are el mai prețios: caracterul divin, imutabil deci, al învățăturii sale³⁷⁷.

---

³⁷⁶ Cu timpul, scade și puterea Inchiziției în a combate erezia și în a-i pedepsi pe ereticii îndărătnici. Din motive interne bisericesti, înțelegând prin aceasta complexul sinuos al slăbirii puterii inchizitoriale, cât și datorită legilor și dispozițiilor guvernelor europene (sec. al XVII-lea și al XVIII-lea), Inchiziția își pierde în bună parte puterea pe care o avusese în secolele anterioare. Din câte cunoaștem, ultimul caz de condamnare la moarte a unui eretic impenitent are loc în Spania (26 iulie 1826).

³⁷⁷ O prezentare de ansamblu a problemei toleranței religioase, începând cu Reforma protestantă și până în secolul al XIX-lea, ne este oferită de: H. KAMEN, *Nascita della tolleranza*, Milano 1967.

LXXII.**GALICANISMUL**

Galicanismul își are rădăcini adânci și îndelungate ca timp în ambientul religios și politic al Franței. Din multele episoade și documente anterioare perioadei pe care intenționăm s-o prezentăm, menționăm doar *Pragmatica Sanctiune* din Bourges (1438) care reia problema conciliaristă a superiorității conciliului asupra papei și relativa independență față de papa, prin care puterile acestuia în biserica franceză sunt reduse la minim. În 1594, apare cartea lui Pierre Pithou, *Les libertés de l'Église gallicane*, în care, bazându-se pe drepturile consuetudinare franceze, prezintă libertățile acesteia în 83 de articole care, în esență, cuprind două principii fundamentale: limitarea puterilor papei în regatul franc în baza canoanelor conciliare și a tradițiilor franceze și independența absolută față de papa a suveranului francez în toate problemele temporale. În ambientul roman, opinia generală reproșa clerului francez rezistența acestuia față de papa și servilismul pentru propriul monarh. Este foarte dificil de a aprecia corect și complet acest complex de situații și relații între Roma papală și Franța. Un profund cunoscător al Franței secolului al XVII-lea, Pierre Blet, ne demonstrează în exhaustivele sale studii³⁷⁸ că, de multe ori, clerul francez a știut să-și păstreze independența necesară față de dispozițiile regilor și fidelitatea față de pontiful roman. Contrastele cu Roma provin dintr-o concepție puțin aparte referitoare la prerogativele episcopatului francez și din dificultatea de a aplica aici reformele tridentine, ce se lovesc de privilegiile acordate călugărilor. Astfel stând lucrurile, nu se poate afirma că în Franța ar fi existat un galicanism religios (independența clerului față de Roma) și unul politic (intervențiile „cezaro-papiste” ale regilor în problemele bisericești).

1. Controversa „regaliilor” (*regalia*)

Un prim conflict între Roma și Versailles se declanșează în 1662, când, în urma unei certe la Roma dintre garda pontificală și soldații ambadorului francez, ducele de Créqui, nunțul pontifical de la Paris este expulzat de Ludovic al XIV-lea (1643-1715), iar teritoriile papale de la Avignon și Vendôme sunt ocupate de francezi. Papa Alexandru al VII-lea (1655-1667) este obligat apoi la umilitorul compromis de la Pisa

³⁷⁸ P. BLET, *Le Clergé de France et la Monarchie*, I-II, Roma 1959; IDEM, *Les assemblées du Clergé et Louis XIV de 1670 à 1693*, Roma 1972.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

(1664), unde își cere scuze pentru evenimentul de la Roma și licențiază garda corsicană ce-i jignise pe francezi. Întreaga Franță este de acord și admiră comportamentul Regelui Soare. De la acest episod izolat se trece la problema de principiu. Sorbona deja redactase unele teze în sens galican, fapt căruia îi urmează, în 1673, o polemică aprinsă în jurul problemei regaliilor, adică al dreptului suveranului, drept pe care pretinde că-l are de secole (recunoscut de Conciliul ecumenic din Lyon-1274) de a administra bunurile unor dieceze în timpul cât sunt vacante. Monarhul afirmă că are dreptul de a-și însuși bunurile acestora (regalia temporală) și de a conferi beneficii fără *cura animarum* (regalia spirituală). Antecesorul său, Ludovic al XIII-lea, renunțase la *regalia* temporală. Regele Soare însă, în 1673 și 1675, confirmă *regalia* spirituală ca un drept inalienabil și imprescriptibil al coroanei; mai mult, îl extinde la toate diecezele. Dispozițiile regelui se lovesc de papa Inocențiu al XI-lea (1676-1689) care, după multe ezitări, trimite regelui trei breve prin care îl amenință cu mai multe cenzuri bisericești și cu pedeapsa lui Dumnezeu. În 1689, Ludovic îi propune papei un acord (mai mult un compromis) tacit, prin care papei i se cere un indult de acordare a dreptului de *regalia*. Informat greșit de oamenii curiei, papa refuză în bloc cererile regelui. Eșuând această tentativă de înțelegere, la sfârșitul anului 1681 este anunțată o întrunire extraordinară a clerului francez.

2. Cele patru articole galicane din 1682

În cadrul unei Liturghii solemne celebrată în ziua de 9 noiembrie 1681 la Notre Dame, Bossuet, episcop de Meaux, în prezența arhiepiscopilor de Paris și Reims, într-o retorică impecabilă, expune Adunării Clerului libertățile Bisericii galicane, ce pot fi considerate ca preludiul celor patru articole galicane.

Din celebra sa predică, prezentăm doar unele fragmente semnificative. Referitor la Scaunul Apostolic: „nos anciens docteurs de Paris...ont tous reconnu d'une même voix dans la chaire de S. Pierre la plénitude de la puissance apostolique: c'est un point décidé et résolu”. În continuare, oratorul nu renunță la prezentarea vechilor canoane care, conform teologilor francezi, reglementează exercițiul puterii papale: „Mais ils demandent seulement qu'elle soit réglée dans son exercice par les canons, c'est-à-dire par les lois communes de l'Eglise, de peur que s'élevant au dessus de tout, elle ne détruise elle-même ses propres décrets”. În continuare, predicatorul afirmă că aceste canoane sunt prezentate nu pentru „diminuer la plénitude de la puissance apostolique: l'Océan même a ses bornes dans sa plénitude et s'il les

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁷⁹ I CLEMENT AL V-LEA

outrepassait, sa plénitude serait un déluge qui ravagerait tout l'univers". Urmează apoi o aluzie clară la libertățile Bisericii galicane: „Nous mettons notre liberté à être sujets aux canons". În ceea ce privește raportul dintre puterea civilă și cea papală, oratorul are ocazia de a aminti timpul persecuțiilor, când Biserica nu s-a revoltat împotriva împăraților persecutori. La fel, acum Biserica și autoritatea ei centrală nu poate găsi „nul prétexte ni nulle raison (que, n.n.) peut autoriser les révoltes". În alte cuvinte, papa nu se poate ridica împotriva principilor sau regilor pentru a-i depune, atunci când aceștia sunt împotriva lui sau a Bisericii. În ceea ce-l privește personal pe rege, Bossuet afirmă că acesta este absolut independent de papa în problemele temporale³⁷⁹.

La începutul lunii ianuarie a anului următor, regele Ludovic face alte declarații care micșorează dreptul de regalia. Însă ca și mai înainte, papa nu este informat corect despre atitudinea conciliatoare a regelui, pentru care motiv respinge scrisoarea cu care Adunarea clerului îl roagă să accepte ultimele decizii ale monarhului. În ambientul parizian, atitudinea intransigentă a papei provoacă diferite perplexități și animozități, pe fondul cărora este convocată o nouă adunare a clerului pentru luna martie. Același Bossuet, din ordinul regelui, prezintă o altă declarație mai radicală decât cele anterioare, în care trebuie văzută cu multă probabilitate mâna arhiepiscopului de Reims, Le Tellier. La 19 martie 1682, este votată de către participanți formula (sau declarația) cunoscută sub numele de *Cele patru articole galicane*³⁸⁰.

Articolul I afirmă independența regelui în problemele temporale. Nici sfântul Petru și nici urmașii lui nu au putut depune un suveran și să-i dezlege pe supuși de jurământul de fidelitate față de acesta.

În formulări diverse, articolele II și IV revendică superioritatea conciliului asupra papei. Art. II afirmă că puterea papei în sfera religioasă este cea definită de Conciliul din Konstanz. Art. IV, într-o formulă lapidară, afirmă: „Deși papa este judecătorul principal în problemele de credință, iar decretul lui privesc toate Bisericele și orice Biserică în particular, totuși, judecata sa nu este ireformabilă decât în cazul în care intervine consensul Bisericii". Același articol afirmă că infailibilitatea personală a papei ar fi contrară învățăturii sfântului Bernard, a sfântului Toma de Aquino, a Conciliului din Lyon (1274) și a celui din Florența (1439), ca și împotriva declarațiilor clerului Franței din anii 1625 și 1653.

Articolul III afirmă că, în exercitarea ei, puterea pontificală este condiționată de sacrele canoane și că „regulile, obiceiurile și constituțiile

---

³⁷⁹Cf. P. BLET, *Les Assemblées...*, 274-276.

³⁸⁰DS 2281-2285.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

naționale ale regatului trebuie menținute”. Analizându-le pe toate patru, putem afirma că articolele II și IV nu sunt de competența Adunării Clerului, fără puteri spirituale, ci de competența unui conciliu ecumenic, iar art. III, nespecificând consuetudinile Bisericii galicane, este rău formulat și, ca atare, nu are nici o importanță. În fața acestor articole, regele se găsește într-o situație intermediară și neclară. Totuși, trebuind să ia în considerație edictul de la Saint-Germain din 22 martie 1682, el nu neagă aprobarea lor. Pentru acest motiv, la 23 martie, parlamentul sancționează cele 4 articole. De acum, ele au valoare de lege și, ca atare, nu se poate învăța nimic care să fie contrar lor. Mai mult, în fiecare an, teologii trebuia să le predea în facultățile de teologie și în seminarii, iar candidații la doctorat trebuie să le subscrie. Deoarece textul articolelor lasă loc la diferite interpretări cauzate de circumstanțele istorice schimbătoare, pe viitor, monarhia va avea ample posibilități de a interveni în problemele bisericești, fără ca prin aceasta să-și facă un caz de conștiință sau să trebuiască a da seama în fața pontifului roman.

3. Primirea celor 4 articole

Cu scrisoarea brevă *Paternae charitati* din 11 aprilie 1682, papa Inocențiu al XI-lea neagă aprobarea lor, evitând totuși o atitudine prea rigidă, aceasta pentru a nu rupe relațiile dintre Sfântul Scaun și Versailles și pentru a nu anula posibilitatea unei oarecare înțelegeri cu clerul francez pe această temă. Tonul brevei este totuși plin de amărăciune și durere. Papa le reproșează episcopilor slăbiciunea lor și lipsa de atașament și fidelitate față de dânsul: „Fili matris meae pugnaverunt contra me”. Teologii spanioli și Inchiziția se pronunță împotriva declarației. Chiar și în Franța, în pofida absolutismului puterii regale, au fost avansate mai multe rezerve față de conținutul articolelor. Universitatea din Louvain le-a condamnat; mai mult, sub influența ordinilor călugărești, majoritatea din cei 750 de doctori ai facultății de teologie din Paris se opune declarației. Decanul facultății se opune; cancelarul, însă, făcând parte din parlament, spre indignarea tuturor, o înregistrează. Opt doctori care protestează sunt exilați, iar la 29 iunie, un rescript regal interzice întrunirile corpului academic. Resemnați și constrânși la ascultare, teologii parizieni încep să comenteze cele patru articole, dând de înțeles că o fac din ascultare, și nu din convingere. De acum înainte, opoziția față de galicanismul cezaro-papist (și lipsa de entuziasm pentru ultramontanismul galican) o întâlnim doar în corespondența privată și în cântonetele satirice.

4. Apogeul conflictului

Deoarece, în virtutea concordatului din 1516 dintre Francisc I și Leon al X-lea, papa conferă instituirea canonică prelaților aleși care, bineînțeles, prezintă condițiile recerute, acum, pontiful roman nu-i mai consideră apți să ocupe scaunele episcopale sau alte beneficii pe candidații aleși și care luaseră parte la întrunirile din 1681-1682. Nevoind să cedeze, regele nu mai cere bulele de instituire canonică. Papa rămâne inflexibil și nici chiar revocarea edictului din Nantes (1685) nu-l determină pe pontiful roman să renunțe la pozițiile sale. La moartea lui (1689), 35 de scaune episcopale erau fără titular.

5. Conflicte temporale (1687-1693). Problema dreptului de azil

După 1682, clerul francez, expus la sancțiunile papale, elaborează trei ani mai târziu o *Profession de foi*, care însă este considerată de Roma ca insuficientă. În această situație tensionată izbucnește problema dreptului de azil. Inocențiu al XI-lea, nemulțumit din cauza cartierelor ambasadelor din Roma, unde poliția pontificală nu îndrăznește să pătrundă, întrucât acestea deveniseră refugiul răufăcătorilor, cere marilor puteri să renunțe la privilegiul de extra-teritorialitate. Veneția și Spania sunt de acord (1679); Franța, nu. În 1684, în urma unui incident, papa declară că, în cazul trimerii unui nou ambasador, va accepta doar unul care este dispus la concesi, iar în privința dreptului de azil, nu va admite nici un compromis. Ludovic al XIV-lea, neputând să admită un candidat conciliant, îl numește ambasador pe marchizul Lavardin. După ce, la 30 mai 1687, papa abolise printr-o bulă dreptul de azil, în noiembrie, același an, noul ambasador își face intrarea în Roma, defilând pe străzile orașului cu o gardă militară destul de numeroasă, dând impresia că este un cuceritor, fapt pe care papa nu-l mai poate suporta. Îl amenință cu excomunicarea, iar la începutul anului următor, dă de știre regelui și miniștrilor săi că și ei trebuie să se considere loviți de diferite cenzuri. La apogeul puterii sale, regele nu se neliniștește de amenințările papei. Mai mult, ocupă din nou teritoriile pontificale de la Avignon și Vendôme și cere convocarea unui conciliu. Nunțiul papal este închis la Saint-Omer ca ostatic care să garanteze siguranța marchizului Lavardin la Roma. Situația rămânând blocată, Lavardin se întoarce la Paris în fruntea unui cortegiu impunător, iar nunțiul Ranuzzi face cale întoarsă în Italia.

6. Spre un acord (1689-1693)

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Noul papă Alexandru al VIII-lea tratează cu regele condițiile unei înțelegeri, după care Avignon este eliberat, ajungându-se și la un acord asupra teritoriilor de azil din Roma. Cu o scrisoare brevă din 4 august 1690, cele patru articole sunt declarate din nou invalide, deoarece semnatarii erau incompetenți din punct de vedere canonic. Sub următorul papă, Inocențiu al XII-lea (1691-1700), regele declară (14 septembrie 1693) că nu va mai impune predarea celor patru articole. Papa dă instituirea canonică candidaților pentru scaunele vacante, însă numai după ce fiecare în parte dezaprobă în scris (într-o formă puțin vagă) ceea ce se întâmplase între 1681-1682. Trebuie totuși precizat faptul că, din mai multe motive (de exemplu, jansenismul³⁸¹, care-i preocupă pe papi mai mult decât orice altceva), doctrina galicană va continua să fie predată în seminarii, acceptată fiind și în tezele teologice. Așadar, rezultatul final îl reprezintă un compromis între papă și rege, compromis din care, parțial, papa iese învingător, salvându-și în mare parte independența față de autoritatea civilă și reamintind clerului francez că, atunci când este cazul, trebuie să știe să reziste chiar și propriului suveran.

---

³⁸¹ Parlamentul francez, ajutându-i pe janseniști, va nega Bisericii orice putere coercitivă și va declara că admiterea credincioșilor la sacrameinte este de competența puterii civile.

LXXIII.

**AUTORI AI RAȚIONALISMULUI
LUPTA ÎMPOTRIVA REVELAȚIEI CREȘTINE**

Istoriografia referitoare la secolul al XVIII-lea se află în pericolul de a analiza și înțelege întregul secol numai din prisma marelui eveniment care a zguduit nu numai Biserica, ci a avut consecințe asupra lumii întregi: revoluția franceză. Pentru o înțelegere justă a secolului trebuie analizat, credem, mersul ideilor și influența lor asupra oamenilor și societății.

În timp ce papii, regii și episcopii, fără a mai vorbi de călugări și canonici, sunt antrenați în problema libertăților galicane, a nunțiatunii Spaniei, a celor cinci propoziții ale lui Iansenius și a celor 101 propoziții ale lui Quesenel, în lumea europeană se dezvoltă curente de gândire care amenință înseși bazele credinței creștine.

În 1687, Bossuet vede marea luptă care se pregătește împotriva Bisericii sub numele de filozofia carteziană. La 21 mai, el scrie marchizului d'Allemands: „sous prétexte qu'il ne faut admettre que ce qu'on entend clairement, ce qui, réduit à de certaines bornes, est très véritable, chacun se donne la liberté de dire «J'entends ceci et je n'entend pas cela» et sur ce seul fondement, on approuve ou on rejette tout ce qu'on veut...”. Analizând aceste profunde reflecții ale episcopului, se pot identifica la baza gândirii mai multe principii periculoase:

- a evita să se considere ca adevărat tot ceea ce nu este clar și distinct;
- împărțirea problemelor mari și dificile în probleme mai mici, care sunt acceptate astfel cu o importanță secundară, nesemnificativă chiar;
- se pleacă de la simplu spre complex;
- punerea în dubiu și reanaliza.

În toate acestea se poate constata o metodă la antipod cu cea teologică, bazată pe autoritate (*ipse dixit*), din care motiv se merge împotriva comentariilor și a marilor autori. Aici îl avem pe *René Descartes*³⁸² (1596-1659), cu dubiul său metodic (dubiu: 2+3 este egal într-adevăr cu 5?). Singurul lucru care nu este pus în dubiu este *cogito*; gândesc, deci exist: *cogito, ergo sum*. Numai de aici trebuie plecat spre existența lui Dumnezeu. De la „eu”-l care există se ajunge la ființa perfectă: Dumnezeu. Pericolul grav al metodei constă în faptul că

---

³⁸² Publică în 1637 *Discurs asupra metodei*, iar în 1641 *Meditationes de prima philosophia*.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

generează următoarea convingere: eu cred în ceea ce văd; și a doua: de la dubiul metodic se ajunge la dubiul metafizic. Pentru Descartes, apoi, animalele sunt niște „mașinării”, iar materia este extensiunea acestora; mai mult, întreaga realitate poate fi tradusă în „numere”, neexistând nimic în afară de acestea. Acesta este un aspect deloc neglijabil al gândirii unei perioade în care Biserica este confruntată acerb cu probleme de cu totul altă natură: disputele dintre janseniști și iezuiți, dintre bogați și ierarhie, dintre catolici și protestanții în ascensiune.

Pierre Bayle (născut în 1647)³⁸³. Pentru dânsul, a crede în semne este un fel de idolatrie, care este tot atât de gravă ca și ateismul. Opera sa cea mai importantă este *Dictionnaire* (1696), unde încearcă un compendiu al științelor, voind să le analizeze critic. Este un cartezian, însă reformează sistemul: faptele trebuie să fie atestate de documente. Refuză principiul autorității în materie științifică. Cititorului trebuie să i se prezinte documente și argumente pe care acesta să le citească și să le analizeze. Dicționarul său este interpretat ca o mașină de război împotriva religiei și ca un prim pas spre marea Enciclopedie franceză, iar aparența de imparțialitate, ca un mod abil de promovare a scepticismului. În acest aspect, filozofia ar putea spune că rațiunea, care capătă din ce în ce mai mult spațiu în analiza științifică, a avut și un rol constructiv deloc neglijabil.

Voltaire (François Marie Arouet, 1694-1778). Educat în colegii iezuite, este exilat la vârsta de 30 de ani, îndreptându-se spre Anglia, unde învață limba și-i citește pe filozofii acestei țări. Rezultatul este *Lettres sur les Anglais*, publicate în 1734. Laudă libertatea de religie care există aici și aprobă poziția acordată catolicilor de coroana imperială britanică. Însă aprecierile sale nu corespund întocmai realității, ci reflectă mai mult atitudinea sa anticatolică, transformată în ură în ultima perioadă a vieții. Este posibil ca această atitudine să provină și din jansenismul și lipsa de profunzime a catolicismului moștenit din familie. Anticatolicismul său este sintetizat în strigătul „écrasez l'infâme!” (distrugeți infamul = catolicismul), prin care cheamă întreaga inteligență franceză la luptă împotriva „colosului bolnav” care este Biserica Catolică. În toate operele sale de după perioada engleză, în scrisori și în alte scrieri ocazionale, Voltaire va repeta aceeași idee cu o insistență și un spirit de răutate ce întrece orice limită. În această privință, se poate face o paralelă, ținând cont de diferențele de timp și loc, între dânsul și Luther. Însușindu-și din plin principiul machiavelic, Voltaire utilizează toate mijloacele posibile, inclusiv minciuna și

---

³⁸³ Calvinist, catolic în 1668, revine la calvinism în 1670; este constrâns la exil (Geneva), apoi se întoarce la Rotterdam. Autorul lucrării *Reflecții diferite despre cometă*.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁸⁴ I CLEMENT AL V-LEA

calomnia, cu o ironie și un sarcasm ce-i fac un portret unic în istoria luptei împotriva Bisericii. În scrierea *Essai sur les mœurs* lasă să se înțeleagă că doar creștinismul (catolicismul) este cauza tuturor relelor din lume³⁸⁴. Liber cugetătorii francezi și burghezia descreștinată i-au urmat exemplul. Însăpăimântătorul cutremur care a distrus Lisabona în 1775 a tulburat optimismul metafizic lansat de Leibniz și care era prezent în mulți intelectuali ai timpului ce credeau că întreaga realitate merge spre „progresul cel mai mare posibil”. Voltaire, în schimb, devine și mai aprig și pesimist, astfel încât Goethe îl cataloghează ca un spectru cadaveric.

După întoarcerea din Anglia, el continuă să-și mărturisească credința într-un Dumnezeu, marele ceasornicar al universului, care, după ce a creat lumea, lasă conducerea ei la liberul arbitru al omului. Religia, afirmă dânsul, nu are nici un folos pentru lumea intelectuală; ea este bună doar pentru poporul simplu, incult și bădăran, fiind un paznic pentru menținerea moralei și a ordinii. Deși ideile și planurile sale sunt atât de condamnabile din toate punctele de vedere, în acel timp, el devine capul și apoi modelul tuturor acelor care vor să distrugă „infamul”. ³⁸⁵ Această nu a întârziat să se întâmple. În timpul revoluției franceze, când Biserica este lipsită de ajutorul statului monarhic, un val de ură și de răzbunare se abate asupra întregii biserici din această țară.

Voltaire nu este un gânditor profund, ci un diletant strălucit, și tocmai limbajul său accesibil maselor largi i-a determinat succesul. Pe de altă parte, nu trebuie uitat faptul că deseori oamenii Bisericii au răspuns la atacurile sale cu o apologetică retorică de suprafață, lipsind persoane geniale care să dezmință afirmațiile sale într-un stil cel puțin egal cu al său. ³⁸⁶ Aici un alt aspect: trebuie recunoscut faptul că existau diferite defecte și lipsuri în Biserică, și tocmai acestea au reprezentat ținta atacurilor lui Voltaire, care, din partea sa, nu voia nicidecum să urmeze exemplul și metodele adevăraților reformatori ai Bisericii.

*Enciclopedia franceză*³⁸⁵ apare datorită lui Denis Diderot (1713-1784)³⁸⁶, care caută și găsește colaboratori de seamă: d’Alambert, Voltaire, Buffon, Turgot, Rousseau și alții (în total, 150). Intenția lor este aceea de a aborda toate ramurile științei, interesându-i inclusiv problema rațiunilor (bazelor) rațiunii. La originile omenirii, afirmă

---

³⁸⁴ Aici îmi revin în memorie acele afirmații ale unor învățători și propagandiști ai unui ateism bolșevist și apoi ceaușist din școlile satelor noastre care în trecutul recent nu făceau altceva decât să repete ideile sale.

³⁸⁵ *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, apărută la Paris în 35 de volume între 1751 și 1772.

³⁸⁶ El devine celebru printr-o operă al cărei conținut se deduce din titlu: *De la suffisance de la religion naturelle*.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

dânșii, se află interesele oarbe, făcându-și loc apoi progresul care culminează în rațiune. Iar aceasta devine o mașină de luptă folosită împotriva religiei. Multe articole reflectă această tendință: religia este vinovată pentru toate crimele omenirii (adorarea, autoritatea etc.). În fața unei atari opere, reacțiile din partea ambientului catolic au fost diferite, trecând de la divergențe de opinii, la tăceri rezervate (aprobatore în parte?), până la condamnarea și includerea ei în *Index* de către Clement al XIII-lea, în 1759.

Masoneria se naște pe pământul Angliei în secolul al XVIII-lea, ca o reprezentantă tipică a *deismului*. Existau și înainte loje bazate pe modelul corporațiilor medievale. Membrii ei se numesc la început continuatori ai confraternităților zidarilor-liberi, care, trecând dintr-o localitate în alta, participaseră la construirea celebrelor catedrale engleze. Organizația este structurată pe mai multe grade: ucenic, tovarăș, maestru și mare maestru, care se dobândesc după o lungă experiență și în baza anumitor merite. De la început și-a păstrat o atitudine secretă, misterioasă chiar, ceea ce ne face să credem că unul din motivele acestei atitudini, dacă nu cel mai important, a fost tocmai lupta secretă împotriva Bisericii, considerată ca principalul obstacol în calea progresului rațiunii.

Prima lojă ia ființă la Londra în 1717, iar în câțiva ani, Anglia este plină de astfel de loje. Mai puțin succes au în Scoția și Irlanda. Ca o compensare, în curând se formează loje pe teritoriile coloniale (Calcutta, 1730; Boston, același an; de aici se răspândesc în toată America de Nord, cuprinzând pe intelectuali și oamenii politici. În 1725, apare prima lojă la Paris, iar la Madrid, în 1728. Între 1730 și 1750, se formează noi loje în multe din marile orașe europene: Haga, Bruxelles, Amsterdam, Liège, Lisabona, Hamburg, Stocholm, Berlin, Viena, Florența etc.

În fața unei răspândiri atât de rapide, întrebarea care se pune este: în ce constă succesul ei? *Masoneria* reflectă mentalitatea epocii, și anume dreptul fiecărei persoane de a avea propria opinie, iar pe de altă parte, se deschide spre aspirațiile sociale cele mai cosmopolite. După pacea de la Utrecht din 1713, care rezolvă parțial conflictul jansenist, pune capăt războiului de succesiune spaniol și creează un grup schismatic în Olanda, puterile europene își dau mai mult seama că Europa are nevoie de o unificare spirituală a națiunilor. Atât din punct de vedere economic, cât și religios se afirmă tot mai des că aceste două sectoare ale vieții nu trebuie să-i dividă pe oameni. Trebuie pus capăt pentru totdeauna războaielor religioase și intoleranței. Mai mult, mulți oameni politici afirmă că nici divergențele religioase nu mai trebuie să existe, ele constituind un continuu focar de conflicte. În această

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁸⁷ I CLEMENT AL V-LEA

orientare intră masoneria: ea vrea o fraternitate universală și interconfesională. Din acest motiv, nu sunt primiți ca membri decât acele persoane care admit un minim de credință deistă într-o Ființă supremă, „Marele Arhitect al universului”, și profesează o religie naturală.

Masoneria s-a răspândit mai mult în *Biserica de stat anglicană* și în regiunile *luterane*. În aceste regiuni, atât oamenii de stat, cât și mulți prelați intră în loje, de multe ori dobândind un rol de conducere. În teritoriile *calvine*, masoneria este combătută, însă cu rezultate slabe. Cu timpul, nu numai marii oameni politici fac parte dintr-însa, ci chiar și pastori.

Din partea *Bisericii Catolice*, condamnarea acestei organizații a fost promptă, dar, ca și în calvinism, cu un succes foarte limitat. Aceasta din cauza slăbirii puterii papei și a curiei romane; aproape toți suveranii catolici aplică din plin dreptul de *placet*, prin care decretele și dispozițiile Sfântului Scaun rămân deseori literă moartă. Situația este diferită în Italia³⁸⁷, unde formarea unei loje la Florența trezește imediat atât opoziția papei³⁸⁸, cât și a mai multor suverani italieni. Ceea ce papii văd grav în masonerie este caracterul ei „interconfesional” și secretul absolut la care sunt obligați toți membrii. Bula lui Benedict al XIV-lea de condamnare a masoneriei și de excomunicare a catolicilor care ar intra într-însa (1751) a reprezentat ocazia coalizării tuturor masonilor din Spania, Portugalia și Italia în lupta lor împotriva Bisericii. În 1771, se formează organizația masonică Marele Orient al Franței, masoneria italiană trecând sub influența acesteia, inclusiv cea germană. În rândurile acestor trei mari grupări intră, alături de diferite personalități politice, și marea burghezie și diferiți clerici³⁸⁹.

Referitor la Franța, înainte de revoluție existau mai mult de șase sute de loje, din ele făcând parte și mulți clerici, unii cu funcții înalte. Este de înțeles acest lucru dacă se iau în considerație anumite aspecte semnificative: în multe loje, se celebrau Liturghii pentru confrății decedați, iar la celebrarea înmormântărilor, alături de prapuri, se puteau vedea în biserici și emblemele lojei respective³⁹⁰.

---

³⁸⁷ Loja din Florența este înființată de un grup de englezi. În afară de acest oraș, loje s-au format curând în Lombardia, la Roma, în regatul Sardiniei, la Neapole.

³⁸⁸ În 1751, Benedict al XIV-lea reia interdicția lui Clement al XII-lea, excomunicând pe orice catolic care ar intra într-o lojă.

³⁸⁹ Notăm că nu există o legătură directă între aceste masonerii și revoluția franceză; se discută apoi dacă a existat o legătură între acestea și carbonarii sud-italieni.

³⁹⁰ Credem că trebuie revizuită acea mentalitate care vede în masoneria franceză din sec. al XVIII-lea o organizație condusă de Satana în persoană sau personificat, al cărei prim și esențial scop era distrugerea Bisericii Catolice.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Raportul masoneriei cu revoluția franceză. Voltaire este un mason reprezentativ al Franței, la fel cum este pentru Anglia marele om de litere Alexander Pope (1688-1744). Existau în Franța loje al căror principiu de bază era de a distruge „infamul”; în general, însă, masonii francezi erau burghezi satisfăcuți, predecesorii direcți ai liberalilor din secolul următor.

Principiile de bază ale masoneriei secolului al XVIII-lea erau următoarele: libertatea religioasă și de publicație; separarea dintre Biserică și stat, generalizarea alfabetizării, înlăturarea sărăciei maselor largi de populație³⁹¹, limitarea despotismului monarhic, în acest punct inspirându-se mult din opera *Contractul social* a lui J.J. Rousseau. În timpul revoluției, aceste principii (considerate pozitive de urmași) au început să fie proclamate cu vehemență de revoluționari, însă nu masonii au fost aceia care au luptat pe baricade, ci alții care au fost cucerii de ideile lor. În această perioadă tragică și benefică în același timp, marii masoni stăteau mai mult în saloane, dirijând de aici cursul evenimentelor. ^ai un ultim aspect: membrii de vază ai masoneriei acestui secol au orientare politică mai mult de dreapta, radicală, decât de stânga (cea comunistă a timpurilor noastre). Dintre marile personalități masonice, menționăm pe B. Franklin, G. Washington, Talleyrand, Montesquieu, Diderot.

---

³⁹¹ În acest aspect, se cuvin anumite precizări: în rândul masonilor intră, de cele mai multe ori, persoane cu o stare materială sau cu un grad politic deosebit. În practică, s-a verificat faptul că masoneria a crescut în importanță politică, decizând soarta și orientarea guvernelor, cât și economică, fără să se preocupe prea mult de promovarea intelectuală și materială a celor mulți și săraci.

LXXIV.

**PAROHUL ^{al} PAROHIA ÎNTRE
L'ANCIEN RÉGIME ^{al} PERIOADA LIBERALISMULUI**

1. Parohul

Este dificil de realizat o sinteză a acestui argument, atât pentru bogăția conținutului, cât și pentru complexitatea lui. Vom analiza doar figura parohului, nu și a preotului care nu are „cura animarum”, deseori prins în atâtea activități incompatibile sau aproape incompatibile cu caracterul său sacru; această categorie de preoți va dispărea doar în timpul pontificatului lui Pius al IX-lea. Trebuie amintit că perioada aceasta³⁹² abundă în preoți fără cura animarum (un număr foarte mare în raport cu populația), mult superiori numeric celor angajați în pastorație. Apoi, numai o mică parte din preoți aveau jurisdicția pentru confesiuni, fenomen care durează până la mijlocul secolului al XIX-lea, cu distincția între „preoți pentru Liturghie”, numiți și „altariști” sau „preoți simpli”, și „preoți pentru spovadă”.

1.1. Parohul Contrareformei

În sesiunile a V-a, can. 2, a XXI-a și a XXIV-a ale Conciliului Tridentin au fost promulgate mai multe canoane de reformă a vieții și activității parohilor (predica și activitatea catehetică). Atât din canoanele conciliare, cât și din dispozițiile ulterioare pentru aplicarea conciliului se poate constata cu ușurință că ceea ce trebuie remediat în viața și activitatea preoților este mai ales lipsa pregătirii teologice și imoralitatea. Procentajul preoților concubinari variază de la o regiune la alta sau de la o țară la alta. Mai mulți concubinari sunt în regiunile centrale și de nord ale Europei, decât în Spania sau Italia. La Modena, spre 1560, doar jumătate din preoți observau celibatul. Inchiziția locală, adică cea episcopală, este împotriva lor, care, alături de aceste păcate, sunt și ghicitori sau practică magia. Parohul este ministru al lui Dumnezeu, magician, vindecător. Populația cunoaște toate acestea și este tolerantă, atâta timp cât parohul celebrează Liturghia și

³⁹² Prin expresia „l'Ancien régime” este desemnat regimul politic și social al națiunilor europene în timpul ultimelor două secole care au precedat revoluția franceză. Expresia se impune datorită lui Alexis de Tocqueville (1805-1859) care, în opera *L'ancien régime et la Révolution*, susține continuitatea între cele două epoci (revoluția franceză ar fi accelerat și desăvârșit procesul de micșorare a distanțelor economice și sociale dintre oameni, proces ce-și are începuturile tocmai în ancien régime).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

administrează sacramentele și sacramentaliile. Parohul semnează apoi testamentele, este medic, jandarm, judecător, apără lumea împotriva abuzurilor statului spaniol sau suab (în Italia septentrională și de nord).

Trebuie însă văzute și celelalte aspecte, întrutotul pozitive. În țările neolatine rămâne în uz și după Trento practica predicării în timpul Adventului și al Postului Mare, predici care erau ținute mai ales de ordinele mendicante. Noi modele de predici sunt cele din cadrul misiunilor populare și discursurile controversiste, cărora li se dedică capucinii și iezuiții. În Italia, între 1530 și 1550, au fost comentate în lecturi publice multe cărți ale Scripturii și epistolele pauline. Însă, în curând, câștigă teren predica tematică, în detrimentul celei scripturistice. Spre 1580, referitor la cei trei mari predicatori ai timpului, circula zicala: Toledo (iezuitul Francisc din Toledo) instruiește, Panigarola (franciscan, episcop de Asti, mort în 1594) cucerește aplauze, Lupus († 1593, capucin spaniol) atinge inimile. Aceste puține exemple sunt indicative pentru toți acei păstori de suflete diecezani (impulsul spre reformă vine mai ales din rândul clerului regulat) care își iau în serios misiunea lor de predicatori ai cuvântului divin.

1.2. Parohul habsburgic

Parohul habsburgic, tipic țărilor conduse de coroana habsburgică (Austria, Ungaria, în partea neocupată de turci, Boemia și Moravia, Slovacia, Croația, Lombardia și Veneto). Parohul este și maestrul civil al poporului; trebuie să-i învețe agricultura pe țărani, respectarea legilor, ascultarea față de stat. Din punct de vedere moral, este la înălțime; teologic și cultural, are o pregătire discretă, cu excepția cazurilor în care s-a format în marile seminarii din Pavia sau Viena. Are tendințe morale rigide, mai înclinat, mai atent la ceea ce spune statul (adică guvernul din Viena, Neapole sau Madrid) decât papa, convins fiind de superioritatea statului asupra Bisericii, de justetea controlului acestuia asupra instituțiilor și persoanelor eclesiastice³⁹³. Limita fundamentală a acestui tip de paroh este slaba atenție față de învățătura dogmatică, răceala lui, supunerea oarbă față de stat (ilustrative sunt casele parohilor în care atârnavă la loc de cinste portretele lui Iosif al II-lea și ale Mariei Tereza) și dragostea ofilită față de papa.

1.3. Parohul „pistoiez”³⁹⁴

³⁹³ A. LAZZARETTO ZANOLO, ed., *Dieci prolusioni accademiche*, Vicenza 1985.

³⁹⁴ De la sinodul din Pistoia (18 septembrie 1786), unde participanții aprobă diferite articole corespunzătoare celor galicane. Imediat, actele sinodului au fost tipărite și răspândite nu numai în Italia, ci și în alte țări. Doar trei episcopi toscani și-au dat

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ³⁹⁵ I CLEMENT AL V-LEA

Parohul „pistoiez” poate fi cunoscut din scrisoarea de deschidere a sinodului citită de episcopul local Scipione de' Ricci. Redăm un fragment ilustrativ pentru „devierile” sale:

voi sunteți... mai bine decât oricine altcineva, la îndemâna necesităților Bisericii noastre în zone determinate, capabili să luați măsuri împotriva atâtor abuzuri care atacă frumusețea antică a disciplinei bisericești, care trebuie restabilită în egală măsură de mine și de voi... Noi trebuie să colaborăm pentru formarea legilor generale necesare celei mai bune conduceri a diecezei, trebuie să fixăm poliția³⁹⁵.

În 1794, constituția *Auctorem fidei* condamnă erorile sinodului³⁹⁶: în cadrul sinodului, parohii sunt împreună cu episcopii judecători în probleme de credință (DS 2610). Biserica ierarhică își revendică puterea sa împotriva tendințelor autonomiste parohiale, prezente în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea mai ales în Germania.

1.4. Parohul patriot

El participă la aspirațiile credincioșilor pentru independență și libertate, îi conduce în luptă, este conspirator și combatant. Parohul din Salignano (în Piemont) este condamnat la moarte în 1797 pentru că a fost capul curentului filofrancez. Franța invadase regatul Sardiniei, iar după numirea lui Napoleon Bonaparte ca și comandant al armatei Italiei, războiul va lua cu totul o altă direcție. Mulți clerici italieni participă la războiul de independență a Italiei³⁹⁷. Mai importantă este însă problema participării clerului la războaiele de independență din America Latină. Dacă episcopii, numiți de Spania, sunt filospanioli, clerul de jos, mai apropiat de popor, împărtășește dorințele acestuia. Este un argument pe care nu-l tratăm acum. Credem numai că există o asemănare exemplară între acest preot patriot al secolului al XIX-lea și

---

adeziunea la ele; majoritatea episcopilor, reușiți la Florența în anul următor într-un sinod național, le-au condamnat în ansamblul lor.

³⁹⁵ „Lettera pastorale di monsignore Scipione de Ricci vescovo di Pistoia e Prato per la convocazione del sinodo diocesano di Pistoia”, în *Atti e decreti del concilio diocesano dell'anno MDCCLXXXVI*, Pistoia 1788, nr. 2-3.

³⁹⁶ DS 2600-2700.

³⁹⁷ R. AUBERT, *Pontificato di Pio IX*, Torino 1970², cap. III, 48.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

capelanii din rezistența partizanilor (1943-1945), aprobați tacit de anumiți episcopi italieni sau francezi³⁹⁸.

1.5. *Parohul cultural și păstor*

Nu este vorba de personaje excepționale, ci de parohi umili care desfășoară o activitate, considerată esențială, de formare spirituală, de întărire sufletească, de conducători ai sufletelor. În regiunile mai sărace, majoritatea familiilor voiau ca din familia lor unul să devină preot, să fie apoi paroh, deci susținător al familiei și, parțial, al rudelor³⁹⁹. Dar să nu uităm nici figura lui Ioan Vianney (1768-1859), parohul de Ars, în apropiere de Lyon. Este de admirat răbdarea și înțelepciunea pe care o avea în confesional, ca și zelul său pentru ameliorarea morală a parohienilor. Cum interpretăm oala de cartofi cu care se hrănea o săptămână și cum am vedea-o astăzi în viața păstorilor?

1.6. *Parohul social*

Spre sfârșitul secolului trecut, în Franța și nordul Italiei se simte noua suflare a socialismului. Un paroh din zona Cremonei, cu numai 300 de credincioși, ia poziție: cu socialismul, totul va trece în mâna statului, va pătrunde promiscuitatea, preoții vor fi uciși, iar bisericile vor fi transformate în teatre și săli de întrunire și de petreceri. O altă figură este cea a lui Luigi Cerutti (1865-1932), viceparoh în satul natal din Veneto. În 1890, deschide o casă rurală pentru țărani, pentru ca ei să-și depună aici micile lor economii; casa rurală devine „Casa Rurală Catolică”. Zelosul preot își răspândește ideile prin diferite scrieri care circulă din nord până în Sicilia. Transferat ca paroh în 1897 la Lugano, înființează și aici o casă rurală, căreia îi adaugă o cooperativă pentru fabricarea sticlei, industria clasică a zonei, în care lucrează 100 de muncitori. Inițiativa dă faliment din cauza boicotului din partea altor

---

³⁹⁸ Asemănător cu dâșii, este în zilele noastre don Primo Mazzolari, antifascist convins, constrâns să se ascundă între 1944 și 1945, privit cu suspiciune de fasciști și de Vatican. Cf. G. MARTINA, *Chiesa in Italia negli ultimi trent'anni*, Roma 1977, 202.

³⁹⁹ Rămâne un ecou al acestei tradiții în două figuri de parohi, descrise de Carlo Levi în *Cristos s-a oprit la Eboli*, unul degenerat și pe jumătate pierdut mintal, închis între găinile sale și bătrâna mamă legată de scaun din cauza bolii; celălalt, dotat cu brânzeturi, cârnuri și salamuri care atârnă la grindă, plin de zel fariseic, preocupat mai mult să cucerească decât să convertească.

Ajunși aici, ar trebui să prezentăm o diagnoză a vieții și activității păstorilor Moldovei din sec. XVII-XIX, atât a misionarilor, care reprezintă majoritatea, cât și a pușinilor autohtoni. Sperăm ca timpul să ne-o permită.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴⁰¹ I CLEMENT AL V-LEA

fabrici mai puternice. După primul război mondial, patriarhul de Veneția este constrâns să-l mute din cauza presiunilor autorităților, ostile predicilor lui pacifiste. Însă în curând, Cerutti devine paroh la Pordenone.

Un alt exemplu al Italiei este don Luigi Sturzo, fondatorul Partidului Popular Italian, în 1919 (catolic). După dânsul se ridică nenumărați parohi care organizează oratorii (Don Bosco), case de ajutor reciproc, școli, ziare și reviste, azile etc.. Prin ei, lumea rurală își ridică considerabil nivelul de viață, iritându-i pe intelectualii bogați, de exemplu pe Antonio Fogazzaro (numit senator pentru că era bogat, nu pentru că ar fi fost un mare scriitor), care se lamentează pentru faptul că bisericile ar fi devenit locurile de discuție și de analiză a unor teme profane.

2. Parohia

Pentru *l'Ancien régime*⁴⁰⁰, amintim două trăsături esențiale, vizibile cel puțin la Roma și în statul papal; pentru alte țări se pot găsi asemănări în ceea ce prezentăm în continuare.

Parohul are diferite misiuni cu caracter civil. În afară de compilarea registrelor parohiale, care, cel puțin în țările catolice, servesc și ca documente cu valoare civilă, parohii dau „nulla osta” și pentru probleme pur civile: intrarea într-un oficiu, certificat de bună purtare (necesar pentru pașaport), atestat de frecvență la sfânta Liturghie, la spovada și împărtășania pascală (acesta este necesar pentru admiterea la examenele universitare), alte documente pentru a dobândi o moștenire și altele.

Parohul are poliția la dispoziția sa, căreia îi comunică numele celor care încalcă legea divină, pentru ca să fie pedepsiți în mod exemplar. Parohul este apărătorul, tutelarul și inspectorul bunei purtări publice. Aceeași realitate apare și din actele sinoadelor diecezane și provinciale.

În secolul al XVIII-lea, în țările habsburgice se actualizează un plan de reformă administrativ-teritorială a parohiilor urbane, acestea neputând depăși un anumit număr de suflete (cel mult 3.000) și o anumită suprafață, pentru a nu constrânge lumea la un drum prea lung până la biserică. În schimb, în zonele rurale nu se schimbă nimic, deși

---

⁴⁰⁰ Perioadă care pentru Franța poate fi considerată ca încheiată pe 14 iulie 1789, sau, mai exact, pe 27-29 iulie 1830 (les trois glorieuses jours), cu revoluția descrisă de V. Hugo în *Mizerabilii*; pentru Roma, *l'Ancien régime* se termină pe 20 septembrie 1870, ora 10.30, când trupele Risorgimentului pătrund în Cetatea eternă prin spărtura din Porta Pia.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

aici distanțele până la biserică erau deseori mult mai lungi decât la orașe.

În *perioada liberalismului*. Pentru întreg secolul al XIX-lea, în *Franța* persistă situația stabilită prin concordatul din 1801, care-i declară pe parohi inamovibili și asigurați cu un anumit salariu primit de la stat și care reprezenta o mică parte din suma însumată de stat prin naționalizarea bunurilor bisericești. Ceilalți preoți, în schimb (*les desservants*), adică rectorii bisericilor sucursale create pentru credincioșii ce locuiau departe de parohie (înființarea de noi parohii era foarte dificilă din cauza controalelor guvernative și a opoziției parohilor), erau amovibili și nu aveau un salariu fix. Lamentările acestora sunt destul de frecvente, însă Vaticanul a preferat să lase totul așa cum era, recomandându-le episcopilor să se ocupe mai mult de *desservants*. În relația sa despre biserica franceză scrisă în 1849, Corboli Bussi, ascultatul și inteligentul consilier al lui Pius al IX-lea, tratează în detalii această problemă. Însă totul a rămas imobil până la denunțarea concordatului, în 1904, și până la legea ostilă a separării Bisericii de statul francez (1905).

În *America*, ca urmare a puternicii emigrări de la sfârșitul secolului al XIX-lea, s-au format parohii naționale (italiene, irlandeze, poloneze, maghiare etc.). Ele au apărut în localitățile unde erau puternice nuclee de credincioși ai acestor națiuni. Aveau parohi proprii ce se îngrijeau de „acești” credincioși, deși nu-i excludeau pe ceilalți. În practică însă, un irlandez, de exemplu, nu se simțea în elementul său într-o biserică unde toate ceremoniile se desfășurau în italiană. Probabil că aceste parohii aveau o jurisdicție teritorială (pentru toți credincioșii unei anumite limbi dintr-un anumit teritoriu), dar și personală (pentru toți credincioșii unei anumite națiuni, prezenți însă în mai multe parohii; pentru căsătorii, de exemplu, aceștia se puteau adresa parohului de limba lor). Parohiile naționale au avut un succes deosebit, salvând credința multor emigranți, deși nu au lipsit dificultățile și conflictele⁴⁰¹. În ele se înființează curând școli parohiale, adică școli elementare catolice. Episcopul de Minnesota, Ireland, ar fi preferat să-i determine pe catolici să frecventeze cel puțin acele școli statale care dădeau dovadă de neutralitate religioasă, încredințând parohilor predarea religiei în școlile confesionale. General vorbind, în USA existau două tendințe, una favorabilă americanizării radicale și o alta care apăra prerogativele diferitelor grupări și care, dacă ar fi învins, ar fi transformat catolicismul din această țară într-un

---

⁴⁰¹ Mons. J. Ireland (1838-1918), episcop de Minnesota, îi îndemna pe catolici: „Nu vă închideți în ghetourile voastre naționale; deveniți americani!”. Despre problema catolicilor în USA, cf. H. JEDIN, *Storia della Chiesa*, IX, Milano 1982², 179-196.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴⁰¹ I CLEMENT AL V-LEA

complex de blocuri naționale opuse unul altuia. Sfântul Scaun a știut să mențină calea de mijloc, favorizând asimilarea emigranților și respectând, în același timp, tradițiile lor.

În *Italia*, sinoadele insistă asupra colaborării dintre episcopi și parohi, accentuând totuși rolul episcopului și subordonarea parohului față de dânsul (parohul trebuie să stea în parohie; nu poate absenta mai mult de patru zile fără permisiunea scrisă a episcopului). Parohia venetă sau meridională se dezvoltă mult datorită inițiativelor variate ale parohilor. Alături de activitatea catehetică, se dezvoltă grădinițele, școlile elementare, casele rurale, comitetele electorale pentru alegerile administrative, ziarele, cooperativele, ligile țărănești. În raport cu statul, parohia se închide în ea însăși, devenind însă un puternic centru de agregare socială. În special în parohiile venete se înființează comitetul local *Opera dei Congressi*. Este lumea în care își desfășoară activitatea Iosif Sarto, viitorul Pius al X-lea. El reflectă exigențele populației, dar, în același timp, și directivele episcopului: trăiește contrastele sociale, politice și administrative. În secolul trecut era vorba de lupta dintre liberali și clericali, în trecutul recent dintre Biserică și fascism, iar în perioada contemporană dintre catolicism (nu ortodoxie) și comunism.

Dacă în nordul Italiei se impune figura preotului intransigent, apărător al papei și al drepturilor sale, în sudul țării se impune figura păstorului sărac, care uneori, urmând exemplul credincioșilor săi, se îndreaptă spre rudele din America, întorcându-se după un timp cu buzunarele pline. În 1903, episcopul de Policastro este alarmat de numărul mare al preoților care fug pentru un anumit timp în America. Alta este, în schimb, reacția episcopului de Matera, Anselmo Pecci, în Basilicata, una din regiunile cele mai sărace ale Italiei:

Această plebe, deși în mare parte agricolă⁴⁰², cu o credință antică probată, se pare că s-a îndepărtat de la antica integritate a vieții... În special din partea oamenilor care se întorc de la război, bisericile nu mai sunt frecventate... Întreaga profesare a religiei creștine pare să conștă și să se manifeste mai mult ca înainte în pompe externe, în mărirea cheltuielilor pentru sărbătorile populare.

---

⁴⁰² Notăm accentuarea „plebe agricolă” (în italiană nu are o rezonanță disprețuitoare), prin care vrea să spună că industrializarea duce la pierderea credinței, în timp ce viața agricolă o conservă.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Nimic nou: populațiile sărace, oprite de atâtea dureri, războaie, foame, epidemii, caută o destindere (sau distracție?) pe care o găsesc în sărbătorile populare, în care se amestecă sacrul cu profanul⁴⁰³.

Nu putem cunoaște și înțelege bine istoria parohiei, nu numai a celei italiene, dacă nu analizăm alte trei realități ale sale: organul administrativ, decimele și bisericile cu o conducere comună.

Organul administrativ, sau organul colegial care administrează bunurile destinate întreținerii edificiului de cult. Născute și dezvoltate pe parcursul secolelor ca entități de sine stătătoare, aceste instituții erau compuse din laici și clerici, depinzând, în mare măsură, când de stat, când de Biserică. Începând cu prima parte a secolului al XIX-lea, Biserica a încercat o slăbire a rolului laicilor și o consolidare a poziției parohului în cadrul lor. De aici s-a născut un lung conflict între laici și cler. În *Codul dreptului canonic* din 1917, can. 1182, sunt abolite aceste instituții. Concordatul din 1929, dintre Sfântul Scaun și Italia, art. 29, le admite cu condiția ca numirile membrilor să se facă în acord cu autoritatea bisericească, iar acest organ administrativ să nu se amestece în problemele de cult. Noul *Cod de drept canonic* al Bisericii (1983) nu mai vorbește de ele.

Decimele. Prestarea sau plățirea unei anumite cantități de produse agricole, a unei sume de bani, nu numai decât a zecea parte, datorată fie ca și corespondent pentru serviciul religios prestat (decime sacramentale, ecleziastice, spirituale), fie (în secolele anterioare) ca drept al stăpânului unui teren. O dată cu secularizarea bunurilor Bisericii din diferite țări, decimele au suferit schimbări radicale, multe din ele fiind abolite. Astăzi se numesc taxe stolare, contribuție pentru cult, taxă (contribuție) pentru Biserică (Kirchensteuer), 8 ‰ din impozitul pe salariu (Italia) etc.

Bisericile cu conducere comună, abolite în Italia prin legea din 15 august 1867. Sunt parohii în care activitatea pastorală este încredințată unui grup de clerici (în termeni juridici *in solidum*, responsabilitatea fiind aceeași pentru toți, chiar dacă numai o anumită persoană a greșit), în frunte cu un preot numit vicar, paroh sau arhipreot. Clericii trebuia să fie din zona unde era biserica (parohia), iar numărul lor putea fi limitat sau deschis spre primirea altor membri. Aceste biserici ar reprezenta rezultatul unei tradiții antice: strânsa unitate dintre episcop

---

⁴⁰³ Este interesantă o paralelă între lamentarea acestui episcop și toți acei păstori ai comunităților noastre de la sate care, în secolele trecute, au încercat prin toate mijloacele să-i trimită pe tineri la culcare o dată cu asfințitul soarelui, sau, în timpurile noastre, să reducă, dacă nu să închidă, orarul „discotecilor”, neștiind sau neputând să ofere o altă alternativă de distracție pentru tineri. Le propuneau horele strămoșești, dar nu convingeau pe nimeni.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴¹ I CLEMENT AL V-LEA

și cler. Ei trăiau împreună, se rugau împreună și tot la fel își desfășurau și activitatea pastorală. După ce în antichitate, ele își dovediseră eficacitatea, în evul mediu încep să decadă din cauza nesfârșitelor conflicte dintre membri, conflicte generate mai ales de interese materiale⁴⁰⁴.

---

⁴⁰⁴ F. ROMITA, *Le chiese ricettizie nel diritto canonico e civile dalle origini ai nostri giorni*, Roma 1947.

LXXV.

**FORMAREA CLERULUI
(PREISTORIA ^aI ISTORIA SEMINARIILOR)**

1. Antichitatea și evul mediu

În antichitate, formarea sacerdotală se năștea din contactul personal cu episcopul și din exercitarea ministerului legat de ordinele minore⁴⁰⁵. Episcopii, și mai târziu parohii din parohiile mai mari, îi primeau în casele lor pe tinerii candidați, ajutându-i în formarea lor. Această practică este atestată de Augustin, Eusebiu din Vercelli, Cezar de Arles, impusă de sinodul din Vaison din Galia, în anul 529 (același an al sinodului din Orange, fundamental în istoria luptei împotriva pelagianismului și semipelagianismului), și de al IV-lea sinod din Toledo, din 633. Clericii trebuie să ducă o viață comună și spre acest tip de viață trebuie să fie orientați și viitorii preoți. Deseori, însă, episcopii proveneau din mănăstiri, unde fuseseră educați (Lérins, în Galia meridională, a fost un seminar pentru episcopi). Formarea viitorilor păstori avea, în aceste cazuri, un pronunțat caracter monastic.

La începuturile evului mediu și o dată cu reforma carolingiană, sunt dese cazurile în care clericii primesc o formare sumară în contact cu unii preoți ai locului; pe de altă parte, se multiplică școlile anexate catedralelor și abațiilor, unde se formează o mare parte din cler. O programă a formării lui o întâlnim la Rabanus Maurus care, în *De institutione clericorum* (819), cere cunoașterea Scripturii, atât a textului pur scripturistic, cât și a interpretărilor patristice. Sinodul din Aachen, din 802, se limitează în a cere cunoașterea rugăciunilor Tatăl nostru, a Crezului, a simbolului de credință a lui Atanasie, a unor cărți liturgice, ca și a omiliilor patristice. Ceea ce lipsea cel mai mult era formarea ascetică. Reformatorii secolului al XI-lea, mai mult decât interesul pentru o formare mai bună a candidaților diecezani, s-au străduit să promoveze viața călugărească printre acești preoți (de exemplu, canonicii regulari, ca și premonstratenzii), ceea ce a dus nu numai la reforma vieții clerului, ci și la o îmbogățire și îmbogățire a activității lui pastorale. Însă clerul diecezan rămânea cu multe și grave lipsuri. Pe

---

⁴⁰⁵ Izvoare: SACRA CONGREGATIO PRO INSTITUTIONE CATHOLICA, *Enchiridion clericorum. Documenta Ecclesiae sacerdotibus formandi*, Typis Polyglottis Vaticanis 1975; Studii: SACRA CONGREGATIO DE SEMINARIIS ET STUDIORUM UNIVERSITATIBUS, *Seminaria Ecclesiae Catholicae*, Typis Polyglottis Vaticanis 1963 (o sinteză optimă, în latină, pag. 25-172: „Breviarium Historiae Institutionis clericorum”).

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

de o parte, universitățile, care se multiplică în secolele al XII-lea și al XIII-lea, nu erau prea exigente față de nivelul candidaților (mediu), iar pe de altă parte, nu ofereau condițiile adaptate formării sacerdotale. Doar sporadic s-au actualizat dispozițiile conciliilor (Lateran al III-lea, 1179; Lateran al IV-lea, 1215) care impuneau instituirea pe lângă fiecare catedrală a unei școli gratuite pentru clerici, școli care se limitau deseori la gramatică și la elemente de liturgie și Scriptură.

2. Inițiative premergătoare Conciliului Tridentin

Acestea sunt mai mult individuale, cum ar fi colegiul universitar din Montaigu, lângă Paris, care, din 1490, îi primește pe candidații la preoție ce proveneau din familii sărace. Opera a fost imitată în Belgia, iar în Spania, de Ioan de Avila. Viața internă a viitorilor clerici se modela după cea a monahilor, iar spiritualitatea simțea din plin influxul *devoțiunii moderne* (ce-și găsește maxima exprimare în *Imitațiunea lui Cristos*), adică se insista mult asupra vieții interioare. La Paris, rigoarea disciplinară era foarte accentuată. La Roma, este deschis, în 1486, colegiul Nardini, de la numele arhiepiscopului de Milano care-l proiectase lângă piața Navona. În 1457 sau 1475, a fost inaugurat aici colegiul Capranica, de la numele cardinalului fondator, Domenico Capranica, care a destinat acestui scop întregul său palat din centrul Romei. Studenții urmau cursurile la universitatea romană, La Sapienza, completându-le acasă cu lecții de teologie.

Datorită acestor inițiative și a altora similare, în cadrul reformatorilor Bisericii se conturează două căi de rezolvare a problemei: să se continue practica școlilor anexate catedralelor, fără a introduce noutăți, văzute de mulți cu neîncredere; sau să se inaugureze o nouă metodă și practică, limitând numărul candidaților, acceptându-i numai pe cei demni și deschizând în fiecare dieceză un colegiu pentru formarea viitorilor preoți. Așa avusese loc deja în Spania, datorită arhiepiscopului de Granada, Pedro Guerrero, care consolidase seminarul deschis deja de antecesorul său. O mai mare influență are cardinalul englez Reginald Pole care, în timpul conciliului național englez ce s-a desfășurat în scurta perioadă a domniei Mariei Catolice, insistase mult pentru formarea viitorilor preoți, folosind (pentru prima dată?) cuvântul seminar. Scrierea sa *Reformatio Angliae* este combătută în Anglia, dar are succes la Trento.

Colegiul Germanic din Roma este înființat de sfântul Ignațiu de Loyola pentru a pregăti clerici care să oprească avansarea protestantismului; colegiul s-a unit apoi cu cel ungar, rămânând până astăzi cu numele Germanicum-Hungaricum. Pentru dezvoltarea lui și-

TEME DE ISTORIE A BISERICII

au dat contribuția cardinalul Morone, împăratul Ferdinand I, succesorul Carol al V-lea, diferiți principii germani, apoi Grigore al XIII-lea; este încredințat Societății lui Isus până la suprimarea ei (1773); supraviețuiește până în 1798; este redeschis în 1818 și reîncredințat iezuiților. Acest colegiu are o contribuție deosebită pentru catolicismul și teologia germană. Denzinger, de exemplu, s-a format aici, este un „germanicum”.

3. Decretul tridentin

Aprobat în unanimitate pe 15 iulie 1563, după lungi discuții, decretul intenționează să îmbunătățească calitatea, nu să mărească numărul preoților. Introducerea preia cu fidelitate ideile sinodului din Toledo, din 633: „Cum adolescentium aetas, nisi recte instituat, prona sit ad voluptates sequendas, et nisi a teneris annis ad pietatem et religionem informetur... numquam in disciplina ecclesiastica perseveret”.

Formarea trebuie să îmbrățișeze două aspecte: „religiose educare et ecclesiasticis disciplinis instituere”, două dimensiuni de nescindat ale unei unice realități. Studiul trebuie să constituie baza pietății sacerdotale. Se trasează acum o programă esențială a vieții religioase: confesiunea cel puțin lunară, împărtășania frecventă, conform cu indicațiile confesorului, sfânta Liturghie zilnică, puritatea absolută.

Decretul nu coboară în detalii, lăsând libertate fiecărui institut să adapteze gradual vechile practici la noul spirit. Manifestă însă o orientare liturgică și sacramentală deosebită, fundamentală, de altfel, în educarea clerului. Obligatorietatea Liturghiei zilnice se încadrează în concepția despre Liturghie ca reînnoire a sacrificiului Crucii, tipică tridentinului⁴⁰⁶. Programa de studii cuprinde materiile „umaniste”, însă, într-un efort de a concilia două tendințe opuse, pune pe primul plan Scriptura și accentuează pastorală, oratoria sacră și administrarea sacramentelor.

Seminarul este destinat numai candidaților la preoție, așa cum era în viziunea lui Pole. Înființarea unui seminar în fiecare dieceză este dorită, nu impusă; în cazul în care nu este posibil aceasta, se poate înființa un seminar interdiecezan. La extrema cealaltă, deja apar planuri (neactualizate) pentru înființarea a mai multe seminarii în diecezele mai mari. Figura păstorului este văzută apoi nu ca un funcționar, ci ca un păstor al sufletelor. Se subliniază însă două trăsături tipice tridentine: distincția ontologică dintre preoția păstorului de cea a

---

⁴⁰⁶ Să ne amintim de *Calea cerului* a părinților noștri, cu care urmăreau Liturghia; pas cu pas, în desfășurarea Liturghiei, erau prezentate etapele pătimirii Domnului.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴¹ I CLEMENT AL V-LEA

credincioșilor și faptul că el este preotul sacrificiului euharistic, mai mult parcă decât păstorul care trebuie să meargă în căutarea oii rătăcite; suntem în clima de reacție împotriva protestantismului care neagă preoția sacramentală și Liturghia ca sacrificiu răscumpărător.

4. Aplicarea decretului

În Italia sunt înființate unele seminarii încă din 1552, anul în care Ignățiu de Loyola înființase Germanicum. După Trento, asistăm la înființarea a multe seminarii; este însă primul zel, căci, după puțin timp, lucrurile stagnează. În special în Italia, era foarte greu de înființat un seminar în atâtea dieceze mici (dispărute după mii de proteste abia în 1986). Lipsește apoi colaborarea dintre aceste dieceze; deși sărace și pline de probleme, toate vor să rămână autonome. Totuși, trebuie notat faptul că multe dieceze și-au înființat propriile seminarii. Le amintim pe cele din Milano (1564), Roma (1565), încredințat iezuiților până în 1772. În Spania se deschid 23 de seminarii între 1564 și 1610. Multe seminarii sunt înființate în secolul al XVII-lea, chiar în orașe mari ale Europei, care ar fi putut să fie mai prompte în aplicarea decretului. A rămas în vigoare și pregătirea „externă” a viitorilor preoți; aceasta a dispărut abia la începutul secolului nostru. Nu analizăm aici situația din țările de misiuni, unde era cu totul imposibil înființarea unui seminar diecezan, din moment ce diecezele sunt în formare chiar și în zilele noastre⁴⁰⁷.

---

⁴⁰⁷ Seminarul din Iași a fost înființat la 29 septembrie 1886, la doi ani după înființarea diecezei. Prezentăm aici mici fragmente din primul regulament al seminarului, *Constitutiones et Regulae quaedam Seminarii catholici Jassiensis*, care trebuia citit de câteva ori pe an, în public, la masă. După partea introductivă urmează:

I. Reguli pentru conversație.

1. Limba oficială este limba română.
4. Afară de zilele de vacanță și de exerciții spirituale, la masa de prânz se va vorbi franceză iar, la cea de seară, nemțește.
7. Pe timpul orelor de școală, la cursul de limbă maghiară, elevii să se străduiască a conversa cu profesorul în această limbă.
8. Modul de grăire în limba română – pentru clerici este „Domnia Ta” sau „Dumneata” – restul, „Tu”.

II. Reguli comune

3. Când se merge pentru vizită la sfânta Taină în biserica catedrală, ori la alt serviciu bisericesc, cât și la plimbare, se merge în șir câte 2 și în tăcere.
6. Pe masa (din sala de clasă n.n.) nu va fi decât răstignitul și o iconiță.

III. Reguli de școală

1. Biserica are trebuință de preoți sfinți și învățați. Fiecare să învețe cât mai mult.
2. ...Dacă cineva socotește că are timp liber, să ceară de la superiori ceva ca să-l poată ocupa.
3. Nimeni nu va studia ceva străin...fără aprobarea superiorului.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Menționăm aici eforturile deosebite ale lui Grigore al XIII-lea pentru înființarea de colegii naționale: grecesc (1576), englez (1579), ca și cele ale Propagandei, care, în secolul următor, înființează diferite colegii pentru țările de misiuni.

5. Două modele de seminarii: carolin și sulpician

S-ar putea examina faptul dacă regulile seminarului milanez au fost preluate de cele ale seminarului roman din anul următor, sau invers, sau dacă ambele se inspiră dintr-un izvor comun. Modelul carolin vine de la sfântul Carol Borromeu; la Milano, seminariștii studiază acasă, la Roma, ei merg la Colegiul Roman.

a) *Modelul carolin (iezuیت)* se împarte cu claritate în trei sectoare (studiu, disciplină și formare spirituală), fiecare din ele fiind încredințat unor persoane diferite. Fiecare este responsabil de propriul sector și nu se poate amesteca în competențele altuia. Profesorul este profesor, părintele spiritual se îngrijește de formarea ascetică, iar responsabilul cu disciplina supraveghează și coordonează viața externă a seminariștilor. Iese în evidență grija de a reglementa cele mai mici detalii ale vieții și comportamentului lor (de exemplu, să nu-și lase mustăți prea lungi!); o severitate care astăzi apare cu totul exagerată, dar care atunci era comună ca și tendința de a impune penitențe externe. Erau permise și pedepsele corporale. În problema studiilor, se insista asupra studierii clasicilor latini: Horațiu, Virgiliu, Cicero, seminariștii fiind împărțiți în grupuri, conform cu capacitățile și dorința

---

17. La filozofie și teologie – în probleme discutate – cât sunt în seminar – trebuie să țină cu toții sentința profesorului, fără a critica ceva dacă nu le convin ori li se pare că nu este prudentă.

IV. Îngrijirea sufletului

1. Elevii vor asculta zilnic sfânta Liturghie...În timpul sfintei Liturghii se va recita sfântul Rozar și alte rugăciuni.

3. Cei care studiază teologia și filozofia vor face zilnic 1 oră meditație...

7. Toți se vor mărturisi o dată pe lună...și vor lua sfânta Împărtășanie în duminica I-a din lună, cât și la sărbători mai însemnate...

10. Teologii trebuie să aibă o dată pe lună colocviu spiritual cu prefectul seminarului.. restul, cel puțin o dată pe an.

V. În dormitor

3. În dormitor este tăcere perfectă...

6. Nu-i permis a privi afară pe geamul dormitorului

VI. Alte reguli

1. La vorbitor nu-i permis a se vorbi lucruri întâmplare în seminar, cât și invers, nu se spune în seminar cele auzite la vorbitor, nici nu se vorbește de rău

5. Fiecare își va spăla zilnic gâtul, fața și dinții

11. Separația dintre elevi se va observa cu strictete

14. Dacă cineva deschide ușa, să aibă grijă să o și închidă.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

fiecăruia de a studia. Această împărțire nu înseamnă că existau cursuri și programe diferite, ci doar că materia se adapta capacităților fiecăruia. Sub aspect disciplinar și spiritual, se insista mult asupra separării de „lume”, iar vizitele părinților și ale rudelor erau foarte rare și supravegheate. De ce? Prea multe probleme cauzaseră Bisericii toți acei părinți care-și trimiseseră fiii sau fiicele în mănăstiri sau în școli de formare sacerdotală cu scopul de a controla destinele respectivelor mănăstiri, de a avea un sprijin la bătrânețe sau pentru a scăpa de dâșii.

Seminarul roman, condus de iezuiți, creează preotul roman, tipic pentru secolul al XVII-lea. Formarea dată de dâșii este severă, încercând să sădească în sufletele tinerilor idealuri înalte, eroice chiar. În același timp, întreaga viață a seminaristului este codificată detaliat în regulament și în normele interioare ale seminarului, luându-se ca modele Ioan Berchmans și Alois de Gonzaga. Viitorul cleric nu trebuie nicidecum să se gândească la carierism, trebuie să practice o asceză severă, trebuie să se roage mult, să studieze cu seriozitate, să-i citească pe autorii ascetici de renume, de exemplu pe Alfons Rodríguez. Acesta este autorul unei lucrări, *Ejercicio de perfección y virtudes cristianas* (Sevilla 1609), care, până în 1960, a reprezentat cartea ce a format generații de seminaristi, novici, surori, și care reflectă în parte o tendință a iezuiților (un anumit antimisticism, un simț istoric scăzut, un bun simț sănătos, accentuarea efortului personal și o slăbire a atenției față de acțiunea misterioasă a harului). Se pare că insistența continuă asupra anticarierismului nu a dat prea multe rezultate, mai ales pentru clericii din orașe sau pentru cei ce proveneau din familii bogate; și nici la sate, unde părinții săraci ai preoților priveau spre fiii lor ca spre unica scăpare din mizeria în care trăiau. Dacă s-ar fi insistat mai puțin asupra acestui aspect, înseamnă că într-adevăr acest rău ar fi început să dispară din Biserică.

b) *Diferită, însă, este școala franceză*. Rădăcinile le găsim în Pierre de Bérulle (1575-1629), „maître des maîtres”⁴⁰⁸, și în cele trei școli ce se inspiră dintr-însul: lazariștii sau vincentină, eudiană (sfântul Ioan Eudes) și sulpiciană (Jean-Jacques Olier, 1608-1657). Lazariștii au desfășurat un rol de prim plan în formarea clerului francez, intenționând, în primul rând, formarea de păstori, nu de teologi sau

---

⁴⁰⁸ M. DUPUY, *Bérulle, une spiritualité d'adoration*, Tournai 1964. Operele sale mai importante: *Discours de l'état et des grandeurs de Jésus* (1623; a doua parte în 1629); *Élevation à Jésus-Christ sur sa conduite... vers S. Madeleine* (1625); *Bref discours de l'abnégation intérieure* (1597); *Oeuvres de piété* (184 de opuscul, editate de G. Rotureau în 1944).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

profesori de teologie: parohi de țară optimi, capabili și gata de sacrificiu. Însă modelul definitiv al seminarului francez este cel sulpician. Idealul este același: nu carieră, ci slujire, cucerirea sufletelor. Olier este paroh în parohia Saint-Sulpice din Paris, de unde și numele de sulpicieni. Din seminarul său vor ieși „Messieurs de Saint-Sulpice”, care vor invada seminariile franceze, aducând aici metoda și spiritualitatea lor, diferite în unele puncte de cele ale fondatorului. Diferența esențială între metoda carolină și cea sulpiciană este aceasta: în prima se accentuează distincția dintre misiunile fiecăreia din cele trei persoane menționate; în cea de-a doua se atenuează până aproape la dispariție. Părinții sulpicieni duc o viață comună cu seminariștii, în studiu, rugăciune și în timpul liber; profesorii și chiar rectorul pot să fie și directori spirituali și confesori. Se insistă și aici asupra separării de lume, asupra pericolului potențial pe care-l reprezintă femeia; reverenda este un semn distinctiv, dar mai ales o protecție împotriva pericolelor și ispitelor „femeii”. Probabil că derivă din această școală acea meticulozitate (acceptată și de iezuiți) în a te îmbrăca și dezbrăca, mergând la culcare, și dimineața, la scolare; cum trebuie să deschizi ușa, cum să privești, cum să te speli pe dinți și altele, totul fiind fixat până în cele mai mici detalii.

Sosește însă *perioada lui Iosif al II-lea*, timp în care seminariile din teritoriile sale intră sub controlul și puterea civilă austriacă. Se formează patru mari seminarii centrale: la Viena, Pesta, Pavia și Louvain, cu cinci sucursale: Graz, Olomouc (Slovacia), Innsbruck și Luxembourg. Celelalte seminarii sunt suprimate; programa de învățământ este reformată în întregime, insistându-se mult asupra istoriei, a dreptului (după modelul febronian) și a pastoraliei. Texte scolastice incluse în Indexul cărților oprite sunt introduse acum în uz, mai bine zis sunt impuse, încercându-se formarea unui nou model de preot, funcționar al statului, educator civil al credincioșilor săi, cărora trebuie să le recomande observarea legilor; cărora li se comunică edictele comunale și provinciale, pe care trebuie să-i învețe meșteșugurile și agricultura. Teologia este văzută într-o finalitate utilitaristă, cu o absolută prevalență a moralei asupra dogmaticii. Profesorii trebuie să-i învețe pe seminariști arta curajului, să facă din ei supuși credincioși și ascultători ai Kaiser-ului. Preotul este garantul ordinii sociale, sau, cum s-a supus mai târziu cu ironie, garda bogaților care luptă împotriva hoților.

Pentru exemplificare, redăm un fragment dintr-un manual de drept al unui oarecare Rechberger (11 octombrie 1791):

Apartin parohilor unele drepturi, care le-au provenit prin concesiune de la autoritățile civile. În numărul acestora, sunt: a) administrarea

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

bunurilor, care aparțin bisericilor încredințate lor, participând însă [în această administrare n.n.] avocatul laic al Bisericii; b) conducerea școlilor elementare ale parohiei și puterea legitimă asupra învățătorilor din școală; c) administrarea institutului pentru săraci; d) în general, grija și atenția pentru a promova orice institut de utilitate publică introdus de legile civile și de a îndemna poporul la observarea legilor; e) în special, li se poruncește să fie prezenți, în modul prescris de magistrat, la promulgarea legilor civile și să atenționeze poporul să fie prezent aici cu cea mai mare grijă.

Același autor stabilește următoarele în datele de 6 februarie 1784, 17 martie 1791, 13 martie 1807: „f) Lor le este încredințată îngrijirea fiilor orfani, care sunt trimiși în orfelinate pentru a fi alimentați și îngrijiți pe cheltuiala altuia, ca și (grija n.n.) fiilor ilegitiimi”. 25 octombrie 1804: g) „În plus, trebuie să intervină personal sau prin învățătorii din școală la circumscripția militară și să furnizeze datele necesare extrase din registrele parohiale”⁴⁰⁹.

6. Secolul al XIX-lea

După perioada dominată de câțiva împărați „iozefini” care vor să reglementeze în detalii și sacristiile bisericilor, se simte nevoia unei restructurări radicale a programei seminariale. Deși se simt efectele „problemei romane” (sfârșitul statului papal) și ale anticlericalismului, studiile cresc în calitate, cu o anumită închidere în exegeză, istorie și chiar în teologie. Asistăm apoi la o selecționare mai atentă a candidaților, la o aprofundare a formării spirituale și o orientare mai pastorală a studiilor. La Roma, sunt înființate noi colegii naționale: belgian (1846), latino-american (1858), nord-american (1859), armean (1883) și spaniol (1892).

Progresul seminariilor este împiedicat de trei factori: posibilitățile restrânse ale diecezelor; problema romană, care indirect cauzează și o închidere în programele seminariilor; uzanța de a promova profesorii în funcție de vârstă: de la predarea literelor, se trece la filozofie, iar apoi, ca o încoronare a vieții și activității, la predarea teologiei. Datorită eforturilor lui Pius al X-lea, cel puțin în Italia, sunt înființate mai multe seminarii interdiecezane sau regionale. Abia acum încetează formarea externă (în afara seminariilor) a viitorilor preoți. În programele de învățământ, se simte din plin grija de combatere a modernismului. Mulți profesori sunt supravegheați de episcopi sau de colaboratori ai lor. Profesorul Angelo Roncalli, viitorul Ioan al XXIII-lea, este acuzat că a

---

⁴⁰⁹ G. RECHBERGER, *Manuale del gius ecclesiastico austriaco*, Veneția 1819, 176-177.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

citit texte ale renumitului (apoi) istoric al creștinismului primar Louis Duchesne (1843-1922). Lecturile seminariștilor sunt restrânse la manualele „aprobate” ale Bisericii și la unele cărți de spiritualitate. Referitor la disciplină, regulile sunt de cele mai multe ori severe, dure chiar, acceptate fiind chiar practicile de spionaj și denunțare, totul fiind făcut în *bona fide* și cu o finalitate lăudabilă: formarea unor preoți integri, disciplinați și lipsiți de orice contaminare din exterior; însă scopul nu scuză mijloacele. În privința studiilor din seminariile mici, s-a discutat mult dacă este oportun să se adapteze programa liceală după cea statală și dacă este convenient ca seminariștii să se prezinte la examenele statale de maturitate.

În 1950, Pius al XII-lea (*Menti Nostrae*) recomandă tuturor celor ce au diferite responsabilități în seminarii să introducă mai multă bunătate paternă și înțelepciune în rigurozitatea seminarială și să-i țină la curent pe seminariști cu ceea ce se petrece în lume. Însă o cotitură decisivă în formarea seminarială vine o dată cu decretul privind formarea sacerdotală a Conciliului al II-lea din Vatican *Optatam totius*.

LXXVI.

**BISERICILE DE RIT BIZANTIN DIN IMPERIUL
OTOMAN
(PREZENTARE GENERALĂ)**

Pe data de 29 mai 1453, sultanul Mahomed al II-lea († 1481) reușește să pătrundă, printr-o spărtură a zidului, în capitala imperiului bizantin, de acum în agonie, ceea ce a însemnat sfârșitul vechiului imperiu roman de răsărit⁴¹⁰. O dată cu această înfrângere a creștinătății orientale, se spulberă și orice posibilitate de refacere a unității pierdute în 1054, ceea ce se încercase la Florența în 1439. În secolele cruciadelor (XI-XII), Apusul condus de papalitate încercase să recucerească locurile sfinte căzute în mâinile musulmanilor; de acum înainte, tot papalitatea va da naștere unor serii de proiecte asemănătoare ca ideal celor ale cruciaților. Însă Europa, divizată de egoismele naționale, nu va răspunde la apelurile papilor. Se va coaliza împotriva semilunii doar atunci când otomanii vor amenința grav siguranța Occidentului, ajungând în 1683 până sub zidurile Vienei, punctul maxim de avansare otomană în Europa.

Prin căderea Constantinopolului, începe înglobarea în cadrul imperiului otoman a Greciei, Balcanilor, a Siriei, Egiptului, a Ungariei, Croației și României. Chiar dacă în 1571 sunt înfrânți la Lepanto, dată cu care începe declinul puterii maritime otomane, nu înseamnă că avansarea semilunii a putut fi oprită și pe uscat. Prin pacea de la Karlowitz (1699), catolicii din țările amintite trec sub protecția habsburgilor, ceea ce a însemnat mai mult decât un minim de siguranță pentru dânșii. Pe malul Mării Adriatice, Veneției îi mai rămân mici porțiuni de pământ (Zadar și Split) și unele insule din Marea Ionică, în special Corfu.

⁴¹⁰ La data de 20 septembrie 1870, după ce Pius al IX-lea refuză ca trupele „Risorgimentului” să ocupe pacific Roma. Ca și soldații lui Mahomed, acestea pătrund în oraș tot printr-o spărtură a zidului (Porta Pia). Este interesant de notat că sfârșitul a două puteri, depășite de evenimentele istorice, imperiul roman de răsărit și statul papal, dispar în fața cuceritorilor, care pătrund în oraș într-un mod puțin victorios și nobil, printr-o spărtură din zidurile fostelor capitale ale imperiului roman, Constantinopol și Roma. O simplă coincidență istorică. Înainte de căderea Romei în mâinilor armatelor lui Garibaldi, Pius al IX-lea mai spera încă într-un miracol care să salveze Cetatea Eternă. Ultimul împărat bizantin, Constantin al IX-lea, va muri eroic pentru apărarea cetății, la poarta „Sfântul Roman”, după ce, în dimineața zilei fatale, asistase la celebrarea unui serviciu religios în biserica „Sfânta Sofia”, implorându-l pe Dumnezeu să salveze orașul de puterea semilunii.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În anul următor căderii Constantinopolului (de acum ia numele de Istanbul, din greaca populară), ca urmare a dorinței sultanului, unii episcopi, clerici și laici aleg un patriarh. Prin aceasta, sultanul intenționa să-i determine pe creștinii fugiți, în majoritate, să se întoarcă în orașul aproape pustiu. Este ales patriarh un călugăr *Ghenadie al II-lea Skolarios*, care participase la unirea de la Florența. El este în relații bune cu sultanul, o persoană cultă, care îl ascultă cu plăcere atunci când îi vorbește de teologie și filozofie. Relațiile religioase dintre dâșii, ca și dintre mahomedani și creștini sunt, de cele mai multe ori, *tolerante*, sultanul nemodificând cu nimic structura Bisericii. Conform coranului, numai mahomedanii au dreptul de cetățenie în imperiu. Creștinilor, însă, nu li se interzice nici cultul și nici dependența lor de ierarhie, din care motiv patriarhul devine capul spiritual al tuturor ortodocșilor din imperiu, iar din 1516-1517, și capul ortodocșilor din patriarhiile melchite. El este singurul care poate să pledeze pe lângă sultan pentru credincioșii săi. În activitatea sa este ajutat de sinod, compus din clerici și laici. El are apoi dreptul să-i judece pe clerici, călugări și instituțiile Bisericii, iar în sfera civilă, decide în problemele matrimoniale. În celelalte sectoare ale vieții civile, clerul avea privilegiul de a fi judecat doar de *divan*, cea mai înaltă instanță a otomanilor. Comparând puterile patriarhului și ale clerului cu cele pe care le aveau pe timpul bazileilor, se poate constata că acum acestea sunt mai mari și așa au rămas lucrurile până la războiul Crimeii, la mijlocul secolului al XIX-lea, când clerul s-a unit cu poporul împotriva turcilor.

Atitudinea tolerantă a Înaltei Porți provenea din disprețul pe care îl avea pentru toți ghiaurii (necredincioșii), adică pentru toți cei ce nu erau musulmani. Deseori aveau loc sălbătice incursiuni printre creștini, când femeile erau violate, animalele, prădate, ca și orice altă brumă de avere, bărbații, uciși, iar copiii și tinerii luați cu arcanul, pentru a fi apoi înregimentați în armatele semilunii, în special în corpul de elită al *ienicerilor*. În sfera administrativă, toleranța se manifesta prin numirea unor creștini energici și supuși Porții care să stoarcă de la lume taxele datorate acesteia.

1. Două secole de opresiune

Dacă Mahomed al II-lea fusese un sultan luminat și relativ tolerant, urmașii săi vor avea o atitudine mult mai dură față de creștini. *Selim I* (1512-1520) intenționează chiar să-i omoare pe toți cei ce nu vor să se convertească la islamism. Patriarhul capitalei îi amintește acum proclamația solemnă a lui Mahomed al II-lea prin care creștinilor li se

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴¹¹ I CLEMENT AL V-LEA

promitea libertatea de cult⁴¹¹. Selim decide totuși ca toate bisericile din Istanbul să fie transformate în moschei, iar orice nouă biserică trebuie să fie din lemn. În 1562, este distrusă bazilica apostolilor, în care se odihneau rămășițele lui Constantin cel Mare și ale multor altor bazei. O situație precară o au și patriarhii, care nu pot sta în siguranță în reședințele lor. Din anul 1503 și până astăzi, ei locuiesc în apropierea bisericii „Sfântul Gheorghe”, din cartierul grecesc Fanar, pe malul Bosforului.

Duritatea cu care sunt tratați creștinii i-a determinat pe unii dintre dâșii să accepte Coranul, pentru a avea un statut social mai bun. Însă majoritatea acelor care au trecut la islam sunt funcționari în diferite sectoare administrative otomane, sau copii răpiți și educați satrapic în religia și mentalitatea musulmană. În felul acesta, s-au format zone mari musulmane în țări creștine: în Asia Mică, Albania, o parte a Macedoniei, în Bulgaria și în insula Creta. Un caz deosebit este cel al Bosniei, care în masă se convertește la islam, însă astăzi se cunoaște că majoritatea celor convertiți erau urmașii ereticilor bogomili⁴¹², care doar aparent mai făcuseră parte din Biserica Ortodoxă. Din partea creștinilor, era cu totul imposibil ca să încerce să convertească un musulman; pentru un astfel de delict era pedepsit cu moartea, iar modalitățile otomanilor de a tortura și ucide erau atât de rafinate și de înspăimântătoare încât numai gândindu-se la ele creștinilor le dispărea orice inițiativă de acest fel.

O îmbunătățire a situației creștinilor începe să se observe abia în secolul al XVIII-lea, când, din cauza slăbirii armatei imperiale, Poarta este constrânsă să recurgă la *diplomație*. În acest timp, Franța dobândește anumite puteri protectoare pentru catolicii din imperiul otoman. Cu Petru cel Mare (1689-1725), începe *protectoratul rus*, acesta exercitându-se mai ales pentru ortodocși. Însă o egalitate în fața legii a musulmanilor cu creștinii va fi imposibilă atâta timp cât legislația se va baza pe Coran.

2. Alegerea patriarhilor și a clerului

Până în 1763, patriarhul este ales de sinod, cu acceptul Înaltei Porți, ceea ce înseamnă că alegerile nu erau nicidecum libere. Atât candidatul, cât și cei ce-l susțineau (motiv pentru care se poate afirma că nici în

---

⁴¹¹ Tot el însă a dispus ca marile biserici ale capitalei să fie transformate în moschei, în primul rând celebra bazilică a lui Iustinian, „Sfânta Sofia”, astăzi muzeu.

⁴¹² De la fondatorul lor Bogomil; se afirmă în secolul al X-lea și susțin un principiu dualistic (Dumnezeul binelui și Dumnezeul răului). Sunt înrudiți cu alte secte ale evului mediu: catarii și albigenzii.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

cadrul ortodoxiei sinodul nu era independent) trebuia să promită Porții o mare sumă de bani, daruri, sau că vor percepe de la supuși taxe mai mari, toate apoi mergând în visteria și cămările sultanului. Din cauza dependenței sale de turci, cât și din cauza rivalităților interne, istoria primelor secole ale patriarhiei este plină de intrigi și de decădere. Însă nu puțini au fost și patriarhii maziliți care, prin fermitatea lor, au devenit modele pentru creștini, contribuind astfel la menținerea ortodoxiei. După cucerirea Constantinopolului și până la mijlocul secolului al XVIII-lea, au avut loc 110 alegeri, ceea ce înseamnă o instabilitate cu totul ieșită din comun.

Însă nu numai patriarhii depindeau de Înalta Poartă. Episcopii, preoții și călugării, mai ales cei ce conduceau mănăstirile, toți aceștia au nevoie de recunoașterea otomană, ceea ce înseamnă că trebuie să plătească în bani sau în natură. Apoi, deseori se constată faptul că funcționarii imperiali îi găsesc vinovați pentru nenumărate motive, adevărate sau false; pentru a rămâne în scaun, trebuie să plătească amenzi sau alte măririi ale taxelor și impozitelor. Deoarece patriarhii erau primii care suportau această politică fiscală a Porții, pentru a face față cerințelor, impun și ei supușilor lor clerici un surplus de taxe, pe care aceștia trebuia să-l plătească cu ocazia înscăunării, la intervale regulate sau neregulate, cu ocazia aniversării înscăunării patriarhului etc. Pentru a-și păstra scaunul, episcopii și preoții, la rândul lor, nu găsesc altă rezolvare decât să-i taxeze pe credincioși (taxe pentru orice serviciu cultural, taxe pentru terenurile mănăstirești date în arendă, taxe cu ocazia sărbătorilor); în plus, zile de clacă (muncă gratuită) pe terenul clericului. Tot acest proces de stoarcere a banilor a adus grave prejudicii întregii Biserici Ortodoxe, favorizând mai ales simonia și corupția.⁴¹³ ajungând la „opincă”, menționăm că aceasta era taxată și de funcționarii otomani, ajungându-se până acolo că trebuia să plătească o sumă și pe „fumărit”, adică pe hornurile colibelor sau caselor lor.

3. Greci și slavi

În cadrul imperiului, grecii se remarcă atât prin cultura lor, superioară celei otomane, cât și prin abilitatea politică și cea economică. Din aristocrația greacă, Înalta Poartă își alege persoane de încredere pe care le numește *voievozi* ai țărilor vasale⁴¹³ (Valahia și Moldova), în

---

⁴¹³ Menționăm aici și Bulgaria. În perioadele 927-1018 și 1235-1393, bulgarii au avut o patriarhie proprie cu centrul la Ohrida și apoi la Tărnovo, aici fiind și capitala celui de-al doilea ȋarat bulgar. În 1393, turcii cuceresc Bulgaria, ortodocșii de aici depinzând de acum de Ohrida, iar aceasta de Constantinopol. Din cauza insurecțiilor autohtonilor (1595 și 1688), care fac să crească tensiunile dintre mănăstirile fidele tradiției naționale și cele dependente de Fanar, sultanul Mustafa al III-lea anexează, în 1767,

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴¹ I CLEMENT AL V-LEA

schimbul multor pungi cu galbeni. Aceeași este politica Porții și față de Biserică. Nenumărați episcopi și conducători ai mănăstirilor (foarte multe din ele închinat Muntelui Athos) sunt greci, numiți tot în baza sumelor de bani și a fidelității față de Poartă, în țări cu o populație creștină latină sau slavă. Pentru România, începând cu mileniul al II-lea, creștinismul latino-grec antic suferă influența slavilor stabiliți anterior în sudul Dunării. Începând cu secolul al XV-lea, din cauza prelaților greci veniți sau numiți de Fanar, cu acordul sau la propunerea Porții, începe aici un accentuat proces de elenizare a vieții religioase și culturale, ceea ce va compromite ulterior relațiile dintre ortodocșii greci și ortodocșii care nu proveneau din lumea greacă. Limba greacă devine limbă liturgică, înlocuind limba cultuală slavă sau română. Deoarece patriarhiile de Ohrida și Pécs voiau să păstreze vechile structuri jurisdicționale și tradiția liturgică în alte limbi în afară de greacă, ele sunt suprimate de Înalta Poartă, fiind necorespunzătoare politicii sale. În fața acestor schimbări, mulți clerici ortodocși se refugiază în Banat, care, din 1718, trece sub protecția habsburgilor.

4. Patriarhia de Constantinopol⁴¹⁴ și Occidentul

Timp de un secol de la căderea orașului, între creștinii ortodocși din interiorul imperiului și cei din afară nu putea exista nici o legătură. Doar grecii din insulele încă independente, și pentru care Grigore al XIII-lea construiește un colegiu la Roma, pot menține un contact firav între lumea ortodoxă din imperiu și Occident⁴¹⁵. Un patriarh important al timpului este *Ieremia al II-lea* (patriarh de trei ori între 1572-1595). S-a străduit mult să ridice nivelul cultural al clerului și să oprească simonia. El are o contribuție deosebită și în înființarea *patriarhiei de Moscova*. Deschiderea sa culturală și ecumenică îl pune în contact cu lumea catolică, inclusiv cu papa, și cu cea protestantă. Inițiativele sale sunt blocate de Poartă, care știe că Sfântul Scaun promovează ideea unei coaliții a creștinătății latine împotriva semilunii; pentru acest motiv, blochează orice contact între Roma și Constantinopol. În acest timp, are loc reforma calendaristică gregoriană, pe care patriarhul o

---

arhiepiscopia de Ohrida la patriarhia de Constantinopol. De acum înainte, atât liturgia, cât și conducerea și administrația bisericească grecească vor anihila tradiția bulgară.

⁴¹⁴ Deși, o dată cu căderea Constantinopolului, numele orașului este schimbat în Istanbul, niciodată patriarhii de aici nu au acceptat să fie numiți patriarhi de Istanbul. Pentru dâșii, unicul titlu valabil este cel de patriarh ecumenic de Constantinopol, titlu care are o istorie ce începe o dată cu conciliul din 381, și mai ales se fundamentează pe canonul (politic) 28 al Conciliului ecumenic din Calcedon (451).

⁴¹⁵ Lumea creștină greacă este cunoscută în Occident și prin cărțile care se tipăresc până în sec. al XIX-lea în tipografia din Veneția.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

respinge, deși nu are în ea nimic doctrinar. Mai târziu, când ea va fi adoptată de unele țări ortodoxe, faptul va produce diferite schisme în sânul ortodoxiei, unele continuând și astăzi.

6. Diplomația occidentală

În 1525, regele Franței Francisc I este învins și făcut prizonier la Pavia de armatele lui Carol al V-lea. Prizonier fiind, încearcă să intre în contact cu sultanul, pentru a avea sprijinul acestuia împotriva rivalului său. Aici avem începutul relațiilor dintre Înalta Poartă și puterile occidentale, în primul rând Franța, relații care vor contribui la o îmbunătățire a creștinilor, în primul rând a catolicilor, din imperiu. Convențiile sau acordurile aveau de cele mai multe ori următorul conținut: clauze referitoare la atitudinea Porții față de catolici și a acestora față de dânsa, iar a doua parte era compusă din acorduri ce priveau raporturile comerciale dintre cele două părți. Din aceste convenții s-au născut mai târziu reprezentanțele politice, economice sau diplomatice prezente la Istanbul, pe malurile sau la gurile Dunării, *consulatele Levantului*, instituite în anul 1600, ca și *consulatele franceze* din Liban și Siria. Înalta Poartă, care simte pericolul habsburgic, aprobă și chiar favorizează această orientare politică a Franței.

În convenția cu Înalta Poartă din 1604, ambasadorul francez reușește să introducă o clauză care va fi folosită ulterior în problema religioasă: călugării franci (adică latinii) au dreptul de liberă circulație în tot imperiul. Ei se vor folosi de acest drept pentru a activa și printre catolicii de rit oriental. Însă, din cauza opoziției Porții și a ortodoxiei, această clauză nu va folosi mult catolicilor uniți cu Roma. Toți misionarii din secolul al XVII-lea erau francezi, iezuiți sau capucini. În 1609, iezuiții reușesc să deschidă un institut în Istanbul, făcându-și numeroși prieteni și simpatizanți și printre grecii ortodocși. Din 1623, ei sunt sprijiniți și de Austria, obținând dreptul de a activa liberi în tot imperiul. Ei sunt aceia care contribuie la supraviețuirea micilor dieceze latine din Marea Egee, a căror organizare urcă până în secolul al XIII-lea. Menționăm că acești catolici vorbesc grecește (cărțile lor sunt tipărite în grecește, dar cu litere latine), deși nu există nici o legătură între dânsii și grecii ortodocși. Totuși, în baza factorului lingvistic și al conviețuirii pașnice cu ortodocșii, ei, ca și iezuiții de altfel, constituie un element de legătură ecumenică cu ortodoxia. Raporturi ale grecilor cu latinii se verifică acolo unde ierarhia ortodoxă locală nu este constrânsă să respecte ca obligatorie interzicerea patriarhiei constantinopolitane de a avea raporturi cu latinii.

7. Profesii de credință ortodoxe din secolul al XVII-lea

În 1640, mitropolitul de Kiev, Petru Movilă, scrie în latină o *Profesiune de credință*, care trebuie văzută și ca un răspuns la ideile de orientare calvinistă ale patriarhului Ciril Lucaris⁴¹⁶. Scrierea lui Movilă este un fel de catehism asemănător celui al lui Petru Canisius, cu întrebări și răspunsuri, și în care se inspiră mult din teologii catolici ai contrareforme⁴¹⁷. După doi ani, are loc la Iași un sinod în care se aprobă profesiunea de credință redactată în același an la Istanbul, ca și confesiunea lui Movilă. Aceste două texte vor fi acceptate de Istanbul și de Kiev ca expresia pură a ortodoxiei. Catehismul lui Movilă este tradus apoi în greacă de marele teolog al timpului Melețiu Sirigos⁴¹⁸. Grecii însă consideră că Movilă este contaminat de catolici, pentru care motiv modifică formula consacrată a Liturghiei (cuvintele lui Cristos: „Luați și mâncați...; Luați și beți...”), punând în loc un text în care se evidențiază semnificația consacrată a invocării Duhului Sfânt. Este înlăturată apoi orice aluzie la purgatoriu, deși se afirmă că Biserica are motive de a oferi sacrificiul euharistic pentru decedați și de a se ruga pentru dâșii. Opera lui Sirigos va fi folosită ca text de referință până în secolul al XIX-lea de către patriarhiile de Moscova și Kiev.

8. Mănăstirile

După căderea Constantinopolului, nu se mai poate vorbi aici de o viață mănăstirească organizată. Aceasta va continua să existe însă, cu restricțiile și persecuțiile obișnuite ale musulmanilor, în celelalte țări din cadrul imperiului. Călugărul ortodox nu este preot, așa cum este deseori în Occident.

Cel mai important complex monastic este cel din peninsula *Athos*, centru, prin excelență, al spiritualității lumii ortodoxe, căzut în mâinile turcilor în 1430. Călugării de aici sunt stăpânii întregii peninsule, dar nu sunt independenți și nici autonomi față de otomani. În raport cu

---

⁴¹⁶ Originar din Creta, patriarh de Alexandria (1602-1620) și de Constantinopol (1620-1638). În 1596, sosește la Brest-Litowsk pentru a împiedica unirea armenilor cu Roma. Întreține legături directe sau prin corespondență cu papa Paul al V-lea, cu arhiepiscopul anglican de Canterbury, cu protestanții prezenți la Istanbul. Autor al unei lucrări de orientare calvină, *Mărturisirea Bisericii Ortodoxe*, apărută la Geneva în 1629. Din cauza eterodoxiei sale, intră în conflict cu clerul ortodox, după care este depus și asasinat de turci în 1638.

⁴¹⁷ Influența latină în scrierile ortodoxe din sec. al XVII-lea își are explicația în faptul că mulți greci studiază în colegiul grecesc din Roma sau în alte școli catolice din Europa.

⁴¹⁸ Traducerea lui Sirigos, suspectată și ea de influențe eretice latine, apare abia în 1667, fiind tipărită la Leyda sau Amsterdam.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

țările slave din afara imperiului, ei își mențin aceleași drepturi și prerogative pe care le aveau înainte. Călugări ruși vin și stau aici timp îndelungat, învățând spiritualitatea și modul de viață al athoniților.

Grație patriarhului, ei sunt scutiți de taxele bisericești, ceea ce nu i-a împiedicat să se afle deseori în dificultăți financiare. Din aceste greutăți, au fost salvați deseori de generoasa Moscova, care va rămâne sub jurisdicția Constantinopolului până când patriarhul de aici, Ieremia al II-lea, îl va numi patriarh de Moscova pe mitropolitul de aici, Iob, cu consimțământul celorlalți patriarhi orientali (1589)⁴¹⁹. De jurisdicția lui vor depinde patru mitropoliți, șase arhiepiscopi și opt episcopi.

Influența cea mai mare pe care o au călugăriile de aici asupra ortodoxiei este cea spirituală, însă renașterea spirituală a complexului vine abia în secolul al XVIII-lea. Se intenționează mai ales unirea vieții contemplative cu cea cenobitică, aceasta transmițându-se și perfecționându-se din generație în generație, nu atât prin scrieri, cât mai mult pe cale orală și prin exemplul personal. Scrierile sunt rare; una din cele mai importante este *Scăparea păcătoșilor*, a călugărului athonit Agapit, tipărită la Veneția în 1641.

---

⁴¹⁹ Până în 1328, Biserica națională rusă își are scaunul mitropolitan la Kiev; din acest an, el se mută în noua capitală a regatului, Moscova, care rămâne subordonată Constantinopolului până la ridicarea ei la rangul de patriarhie. În timp ce imperiul bizantin cade în mâinile turcilor, rușii reușesc să se elibereze de tătari (Hoarda de aur), sub stăpânirea cărora fuseseră până în sec. al XIII-lea. În 1472, marele duce al Moscovei Ivan al III-lea se căsătorește cu Sofia, nepoata ultimului împărat bizantin, stabilind în emblema Rusiei acvila cu două capete a Bizanțului. După 1453, rușii cred că rolul de apărători ai ortodoxiei le aparține lor, iar drepturile bisericești ale Constantinopolului aparțin acum Moscovei, a treia Romă. Sub Ivan al IV-lea cel Groaznic (1533-1584), tătarii sunt învinși pentru totdeauna, iar Rusia dobândește autonomia politică. Marele duce al Moscovei va lua de acum înainte titlul de țar (cezar, împărat), iar Biserica trece sub stăpânirea lui absolută. În acest context, are loc ascensiunea Moscovei la rangul de patriarhie.

LXXVII.**RUSIA****1. Ortodoxia**

În timpul lui *Petru cel Mare* (1689-1725), patriarhia de Moscova care, în colaborarea sa cu puterea civilă, funcționase după modelul simfoniei bizantine, pierde multe din prerogativele sale. Mai mult, suferă o transformare profundă: puterea sa este preluată de Sfântul Sinod. În tendințele sale de dominare absolută, Petru, căruia senatul îi dăduse în 1721 titlul de țar (împărat), este ajutat de un teolog rus de valoare, Feofan Prokopovitsch, fost călugăr unit bazilitan, student în colegiul grecesc „Sfântul Atanasie” din Roma, influențat de protestantism și iluminism, profesor la Kiev, călugăr, episcop. În 1718, ține un discurs despre onoarea și puterile țarului, care i-a plăcut într-un mod deosebit lui Petru I. Văzând într-însul un colaborator fidel și un susținător inteligent al tendințelor sale absolutiste, țarul îl cheamă la Petersburg. Aici, Feofan elaborează teoriile sale despre biserica rusă care trebuie să devină o componentă a ordinii și structurii statale, biserică condusă de o instituție statală, Sfântul Sinod. Această transformare profundă a patriarhiei moscovite are loc în februarie 1721, datorită contribuției decisive a lui Feofan și a dorinței țarului și în pofida opoziției unei părți a clerului înalt. În septembrie, același an, Petru I îl înștiințează pe patriarhul de Constantinopol, Ieremia al III-lea, despre noua organizare ecleziastică a Rusiei, rugându-l să comunice aceasta și celorlalți trei patriarhi ai Orientului. Însă atât formulele introductive, pline de „devoțiune” și „plecăciuni”, cât și textul însuși al comunicării care nu lăsa să se vadă clar supunerea și înglobarea Bisericii Ruse în structura statală și sub controlul țarului, toate acestea au făcut astfel ca, excepție făcând patriarhul de Ierusalim, patriarhii Orientului să recunoască „sfântul sinod conducător”. Recunoașterea sinodului mai provine și dintr-un alt motiv. Fiind patriarhii orientali sub suveranitatea turcească și depinzând material de ajutorul rusesc, în practică nu puteau face altceva decât să confirme ceea ce Petru I și teologul său de curte puseseră la cale. Sub urmașii lui Petru, Ecaterina I, Petru al II-lea, Ecaterina a II-a (1762-1796), sinodul va fi total subordonat instanțelor statale centrale, începând astfel dictatura de stat asupra bisericii.

Ecaterina a II-a este o ortodoxă care crede că întreaga ortodoxie rusă îi aparține ca un bun personal. În convingerile religioase, este adepta

TEME DE ISTORIE A BISERICII

ideilor Enciclopediei franceze, ceea ce o determină să încerce scurtarea funcțiunilor sacre, suprimarea Postului Mare, aprobarea divorțului etc. În toate acestea, țarina este ajutată de procuratori ai Sfântului Sinod fără nici o personalitate și total supuși voinței sale. Mai mult, unul dintre dâșii, Tschebytshev (1768-1774), se declară ateu. În 1764, Ecaterina decretează secularizarea bunurilor bisericești: sunt suprimate 418 mănăstiri, iar toate scaunele episcopale, centrele bisericești și mănăstirești sunt statalizate. Cu timpul, și Ucraina, care avea anumite privilegii și libertăți în cadrul marii Rusii, trebuie să suporte politica de secularizare a țarinei. Menționăm că, la început, în atenția Ecaterinei erau doar marile mănăstiri și centrele bisericești, bisericile mici de țară (care cuprindeau majoritatea creștinilor), mici, sărace și conduse de preoți cu un nivel cultural religios care inspiră milă, rămân în afara măsurilor satrapice ale țarinei și ale sfântului sinod. Însă cu timpul, politica centrală își face simțite efectele și în periferie. Se elaborează un nou drept ecleziastic care să corespundă întrutotul politicii Ecaterinei. Pregătirea clerului este redusă la un minimum de cunoștințe religioase. Preotul trebuie să cunoască doar cum să celebreze funcțiunile liturgice și nimic mai mult. În exterior, Ecaterina se prezintă ca o apărătoare a ortodoxiei; în pacea cu turcii semnată la Kuciuk-Kainargi, în 1774, ea obține dreptul de protectorat asupra ortodocșilor din principatele Moldovei și Valahiei.

Dictatura țaristă care începe cu Petru I a trezit desigur și multe reacții contrare și proteste. Episcopi și călugări curajoși și-au sfârșit zilele în mănăstiri izolate sau în închisori. Într-o rezistență mai mult pasivă și tăcută, mulți preoți și călugări au rămas fideli vechilor orânduiei, formând grupuri „schismatice” destul de numeroase și care durează și astăzi. Atât Ecaterina, urmașul ei Paul I (în 1797 se declară „cap al Bisericii”), cât și Sfântul Sinod, au încercat în repetate rânduri să-i alinieze la directivele statale, cu rezultate însă destul de slabe.

2. Catolicii

După edictul de toleranță a lui Petru I din 1702 și după anexarea provinciilor de la Marea Baltică, ortodoxia rusă⁴²⁰ condusă de sinod ia o atitudine ostilă și de control rigid față de numărul crescând al protestanților și catolicilor care pătrund în Rusia. Neortodocșii din regiunile baltice reușesc totuși să-și păstreze o anumită libertate și autonomie religioasă. Orice păstor trebuia să primească confirmarea de

---

⁴²⁰ În timpul lui Petru cel Mare, populația Rusiei ajungea la 14 milioane. În 1812, numărul a urcat la aprox. 41 de milioane.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

la sinod; în plus, trebuia să jure fidelitate față de țar și nu putea face nimic care ar fi putut fi interpretat ca prozelitism. În 1763, Ecaterina promulgă un manifest prin care caută să atragă coloniști din Germania și Europa occidentală care să lucreze regiunile din jurul fluviului Volga. Țarina îi avertizează însă pe preoți sau pastori că le este interzis cu desăvârșire de a converti vreun ortodox rus.

În relațiile cu ceilalți creștini, ortodoxia și sinodul aveau un comportament aparte față de catolici, fie ei de rit latin sau bizantin. După unirile de la Florența și Brest-Litowsk, atitudinea rusă antiromană ia forme uneori violente. Iezuiții care sosiseră la Moscova ca însoțitori ai ambasadorilor sunt expulzați în repetate rânduri, iar franciscanii și capucinii sunt suspectați de spionaj.

După unirea de la Brest (1596), trei episcopi din sud-estul Poloniei-Lituaniei (Przemysl, Lemberg și Luțk) se unesc cu Roma (1691 și 1702), iar acest fapt îl deranja mult pe Petru I, care trecuse prin aceste episcopii în cadrul campaniilor sale militare din Lituania și Rusia Albă. Țarul vizitase Sorbona în 1717 și se arătase favorabil catolicismului roman; nu putea suporta însă Biserica Greco-Catolică pentru simplul motiv că, din ortodoxia rusă, un anumit număr de clerici și credincioși nu mai depindeau în întregime de sinodul moscovit care reprezenta un instrument atât de eficace în realizarea centralismului și despotismului său.

În 1721, absolut toți creștinii sunt supuși controlului sinodului. Catolicii erau emigranți francezi, germani, italieni și polonezi; mulți dintre germani se stabilesc în portul Volgii, Saratov, unde vor construi o catedrală impunătoare.

În prima parte a secolului al XVIII-lea, în Polonia-Lituania se afirmă contrareforma, ceea ce înseamnă și sufocarea ortodoxiei și a celorlalte confesiuni creștine necatolice. Ca reacție, Ecaterina reușește să pună pe tronul Poloniei un favorit al ei, August Poniatowski (1764-1795), iar prin ambasadorul Repnin, intervine deseori în problemele bisericești de aici, încercând pe orice cale să împiedice reforma catolică. Deoarece episcopii de Cracovia și Kiev se opun politicii sale, ambii sunt arestați și deportați în Rusia. Tot în timpul acestei țarine asistăm la tripla împărțire a Poloniei (1772, 1793 și 1795), în care un număr imens de catolici vor trece sub suveranitatea rusească, depinzând de mitropolitul de Moghilev. Aici, țarina instituie o arhiepiscopie, numindu-l mitropolit pe un fost calvinist și apoi episcop auxiliar de Vilnius. Catolicilor din regiunile ocupate de ruși le sunt naționalizate absolut toate bunurile bisericești. O anumită independență își vor putea menține doar iezuiții după suprimarea lor în 1773; acum, ei se pun la dispoziția puterii suverane ca educatori.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

O soartă mai dură o au greco-catolicii. Cu excepția episcopiei de Poloțk, toate celelalte sunt suprimate, folosindu-se orice mijloace pentru a-i constrânge pe uniți să treacă la ortodoxie. Episcopii de Kiev, Che³m, Vladimir, Luțk, Brest etc. caută în zadar să obțină ajutorul curiei romane și al altor forțe europene. Acestea nu puteau face nimic în fața Ecaterinei care este decisă să meargă până la capăt, cu orice preț. Călugării bazilitani sunt alungați, iar bunurile lor, confiscate. Rezultatul politicii țarinei: între 1773 și 1796, Biserica Greco-Catolică de pe teritoriile Rusiei pierde aprox. opt milioane de credincioși, 9.316 parohii și 145 de mănăstiri.

LXXVIII.

**CATOLICII DIN SCOȚIA, ANGLIA ^{al} I IRLANDA
(SECOLELE XVII-XVIII)**

În *Scotia*, regenta Maria de Guise († 1560), și mai ales sora ei, Maria Stuart, nu reușesc să consolideze poziția catolicilor și, cu atât mai puțin, să impună o contrareformă catolică. Calvinismul de aici își găsește un propagator fanatic în persoana lui John Knox (1505?-1572). În 1567, Knox o acuză pe Maria Stuart pentru faptul că s-a căsătorit (a treia oară) cu asasinul fostului soț și cere ca să fie pedepsită cu moartea. Reginei nu-i mai rămâne altă scăpare decât abdicarea în favoarea fiului Iacob (al VI-lea al Scoției și I al Angliei [1578-1625]). Înainte de încoronare, Iacob trebuie să jure fidelitate față de noua religie. Knox intenționează crearea în Scoția a unei Biserici prezbiteriene, independentă de coroană în numirea pastorilor și în administrație. Iacob se opune cu înverșunare, însă fără succes. Prezbitarianismul luteran scoțian încearcă să se impună și în Anglia, împotriva liturgiei „romane” de aici. Constituția democratică a Bisericii lor îi aduce în conflict deschis cu Biserica de stat anglicană, pentru care motiv sunt persecutați iar mulți părăsesc Anglia, unii emigrând în 1620 în America de Nord. Aici, ei pun bazele unor comunități religioase autonome, care au ca unic cap pe Cristos. Ideile lor politico-religioase au contribuit mult la formarea concepției americane de democrație, înțeleasă ca o formă statală în conformitate cu voința lui Dumnezeu.

Irlanda. Atât în timpul lui Henric al VIII-lea, cât și sub domnia dură a Elisabetei, irlandezii, care țin mult la tradiția lor catolică, nu acceptă anglicanismul; aceasta și pentru faptul că insula avea un parlament propriu, care nu urma politica de pe marea insulă. Populația Irlandei e compusă din trei grupuri: unul autohton (altiri), un altul format din urmașii coloniștilor englezi și un al treilea care vine pe insulă în timpul reformei anglicane, acesta din urmă fiind protestant.

După excomunicarea Elisabetei (1570), irlandezii vor avea din ce în ce mai mulți preoți formați pe continent conform idealurilor tridentine, ceea ce a însemnat pentru dânșii un avantaj considerabil. La începutul secolului următor, irlandezii încearcă în zadar să obțină recunoașterea loialității lor față de coroană, ca și catolicismul lor. Iacob I îi consideră „supuși pe jumătate”, față de care adoptă politica Elisabetei. În plus, continuă politica de colonizare, introducând, mai ales în nordul insulei (Ulster), un număr impresionant de coloniști anglicani. Irlandezii nu-i văd cu ochi buni pe acești noi veniți, oameni ai coroanei persecutoare și

TEME DE ISTORIE A BISERICII

care și-au renegat credința. Încă din 1613, catolicii irlandezi își pierd multe din drepturile civile și politice, ceea ce nu-i va împiedica însă să se organizeze bisericește, având și un număr suficient de preoți și episcopi. O dificultate în calea organizării ecleziastice vine din partea călugărilor care primiseră numeroase și mari privilegii misionare în timpul Elisabetei; aceasta pentru a suplini lipsa preoților diecezani. În colaborare cu congregația recent înființată De propaganda Fide, episcopii (majoritatea numiți în jurul anului 1620) reușesc să ajungă la un acord cu călugării: aceștia din urmă trebuie să lase numeroase parohii și să se orienteze mai mult spre viața de mănăstire.

În 1641, vechii catolici irlandezi se ridică împotriva coroanei britanice persecutoare, iar după o scurtă ezitare, li se adaugă și vechii englezi catolici. La început, sprijiniți și de Urban al VIII-lea cu bani și cu câțiva reprezentanți papali (nunții), irlandezii au succes, constrângându-l pe rege la tratative. Toți își unesc forțele în confederația de la Kilkenny (1645), încercând să-și câștige drepturile lor de „supuși catolici ai regelui”. Poziția Romei este reprezentată de nunțul Riguccini, care încearcă aici o restaurare catolică rigidă, fără să țină cont în mod suficient de complexitatea situației. Nunțul încearcă să-și impună poziția prin aplicarea cenzurilor bisericești, ceea ce va duce însă la slăbirea și apoi la ruperea alianței dintre irlandezii catolici. Din partea sa, Carol I nu va ratifica tratatul de la Kilkenny (1645) decât atunci când va simți că-și pierde tronul: acum este dispus să le îndeplinească cererile în schimbul colaborării lor pentru a-l învinge pe Cromwell. Însă era prea târziu. Irlanda obosită și divizată devine o pradă ușoară pentru Cromwell, care o supune printr-un război de exterminare. Folosindu-se apoi de actul de colonizare, expropriează majoritatea proprietarilor catolici de terenuri; aceștia sunt exilați în masă în provincia Cannaught. Un decret din ianuarie 1653 stabilește ca toți preoții catolici să părăsească țara; în caz contrar, sunt vinovați de înaltă trădare și condamnați la moarte. Protejați de credincioși și pe ascuns, un număr redus de preoți au putut rămâne în țară pentru a se îngriji de cei rămași. Foarte mulți catolici preferă să părăsească țara, mulți sunt deportați în Indiile occidentale (America), iar alții sunt exilați. Cu siguranță că aceasta a fost cea mai dură persecuție a irlandezilor; din fericire, nu a fost prea lungă. Însă ea a rămas vie până astăzi în conștiința irlandezilor și este una din cauzele principale ale conflictului continuu dintre catolicii și anglicanii din zona Ulsterului.

Anglia. Lui Iacob I îi urmează fiul Carol I (1625-1649). Căsătoria acestuia cu Henricheta Maria, fiica lui Ludovic al XIII-lea al Franței, nu a adus catolicilor englezi nici o îmbunătățire, și aceasta în primul rând din cauza parlamentului. După 1623, cei aprox. 150.000 catolici rămân

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

fără nici un episcop; în continuare, le este interzis cultul, iar cine nu participa la cultul anglican, era pedepsit pecuniar, sau, în cazul refractarilor, și cu alte pedepse mult mai grave. Regele, și mai mult încă regina, sunt favorabili catolicismului, ajungându-se chiar să se vorbească de o revenire a Angliei la comuniunea cu Roma. Însă din nou parlamentul (influențat de prezbiterieni și independenți) se dovedește a fi cel mai aprig dușman al catolicilor. Politica lui absolutistă care îi nemulțumește pe intransigenții puritani din parlament și din afara lui, ca și pe burghezii în formare, declanșează războiul civil.

Deși este susținut acum de nobilimea catolică și apoi și de irlandezi, Carol este înfrânt de armatele lordului protector, fanaticul anticatolic *Oliver Cromwell*, care-l execută. Acesta anulează legile punitive pentru cine nu participa la serviciul religios anglican, însă situația catolicilor nu se îmbunătățește. Toți supușii coroanei trebuie să presteze un jurământ de renegare (refuzul primatului papal, al transsubstanțierii, al cultului sfinților și icoanelor). Din 1655, orice laic sau cleric care refuza jurământul pierdea □ din bunuri și aproape toate drepturile civile; în plus, preoții erau nevoiți să părăsească țara, sub pedeapsa cu moartea.

În 1660, Carol al II-lea restabilește puterea regală, reușind să ocupe tronul tatălui său. De acum înainte, atât Anglia, cât și Irlanda și Scoția vor avea parlamente proprii, ceea ce înseamnă un conflict continuu al acestora cu regele. Pentru a-și consolida puterea, regele se apropie de verișorul său Ludovic al XIV-lea, ceea ce trezește suspiciunea parlamentului. De fapt, pe patul de moarte, Carol al II-lea se convertește la catolicism; fratele său, Iacob, aspirant la tron, se convertește după 1668. În 1670, Carol semnează un acord cu regele Franței; parlamentul ripostează în anul următor, decretând exilarea tuturor clericilor catolici. Răspunde regele: în 1672, publica *Declarația de Indulgență*, prin care extinde toleranța la toți neanglicanii. Parlamentul este mai tare: după un an publică *Test Acts*, iar din 1678 îi exclude pe catolici din viața publică. În conflictul continuu dintre rege și parlament a existat un anumit echilibru, ceea ce a permis de facto catolicilor o toleranță minimă. Ei pot avea o conducere ecleziastică compusă dintr-un capitol de canonici, de tendință galicană.

În *Irlanda*, cei ce conduc sunt acum proprietarii terenurilor catolicilor alungați sau exilați. Catolicii rămași vor să câștige bunăvoința regelui, iar ca mijloc nu găsesc nimic mai bun decât să facă coroanei niște concesii de tip galican. Clerul însă consideră că valorile puse în joc sunt atât de mari încât nu se poate aplica nicidecum principiul scopului care scuză mijloacele. Tensiunea dintre cele două facțiuni culminează cu sinodul de la Dublin din 1666. Rezultatul este însă o deziluzie totală și

TEME DE ISTORIE A BISERICII

plină de amărăciune: catolicii își dau seama că chiar dacă ar deveni „galicani”, tot nu-și mai pot ocupa terenurile și celelalte bunuri care acum erau în mâinile anglicanilor.

Clerul irlandez își dă seama acum că nu e nimic altceva de făcut decât să ia lucrurile așa cum sunt și să înceapă să se organizeze. În țară erau doar doi episcopi, însă mult mai gravă era lipsa de preoți. Din cauza, probabil, deciziei Romei, timp de un deceniu sunt consacrați numeroși preoți, cu o pregătire teologică sumară sau inexistentă, ceea ce s-a dovedit a fi o eroare gravă din punct de vedere pastoral. În jurul anului 1670 se verifică o mai mare toleranță religioasă, ceea ce le permite episcopilor numiți acum (persoane demne, unele de admirat pentru pregătirea, curajul și jertfele lor) să refacă sistemul parohial cu o serie de decrete, sinoade și vizite pastorale. Toleranța este parțială, se înțelege, iar preoții celebrează încă Liturghia pe stânci (*mass-rock*). Constatând că biserica de aici începe să se organizeze, în 1673, regele decide exilarea tuturor clericilor cu putere de jurisdicție. Decizia nu a fost aplicată decât parțial, însă, dată fiind situația precară a catolicismului irlandez, consecințele au fost grave. Unii clerici consacrați în ultimul deceniu nu au fost la înălțime. Se iscă conflicte între clericii diecezani și cei regulari, conflicte care devin și mai grave și periculoase pentru faptul că întreg clerul depindea acum de pomenile credincioșilor; însă toți, laici și clerici, fuseseră aduși la sapă de lemn de către anglicani (parlament, rege și anglicanii din Irlanda, care le confiscaseră terenurile și toate celelalte bunuri).

În 1678, Titus Oates organizează o conjurație pentru a-l înlătura de la succesiunea la tron pe fratele regelui Iacob, duce de York. Conjurația este descoperită, iar catolicii sunt găsiți și ei vinovați. Pe ambele insule, izbucnește acum o crâncenă persecuție. În trei ani sunt executați 25 de catolici, mulți mor în închisoare, printre care arhiepiscopul de Dublin și fericitul Oliver Plunkett, arhiepiscop de Armagh, iar mai multe sute sunt închiși pe un timp nedeterminat.

În 1685, moare Carol al II-lea, urmându-i catolicul Iacob al II-lea, ultimul din dinastia Stuartilor. El nu-și dă seama că o revenire la catolicism a Angliei era practic imposibilă; cel mult 10 % din populație ar fi sprijinit această inițiativă. Din cauza catolicismului său, după un an, pierde tronul în favoarea sorei Maria și a soțului ei, Wilhelm de Orange. Iacob fuge în Franța; apoi se întoarce în Irlanda pentru a conduce opoziția catolică împotriva coroanei.

În confruntarea cu forțele irlandeze, Wilhelm însă iese victorios, imediat urmând o înăsprire a legilor anticatolice. În Anglia, catolicii sunt scoși din viața publică. Dacă în timpul lui Iacob al II-lea,

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴²¹ I CLEMENT AL V-LEA

aproximativ 300.000 de persoane se declaraseră catolice, spre 1780, numărul acestora scade la 70.000.

În anul 1700, Wilhelm abolește pedeapsa cu moartea, înlocuind-o cu închisoarea pe viață; legea fusese promulgată împotriva catolicilor, în 1585. De acum înainte, catolicii se vor bucura de o toleranță acceptabilă. În 1688, catolicii englezi sunt împărțiți în patru vicariate, fiecare condus de câte un vicar apostolic. Activitatea lor se desfășura deseori în tăcere sau pe ascuns, pentru a nu trezi suspiciunea anglicanilor. O dificultate în plus venea apoi din partea catolicilor, adică din partea clericilor care fuseseră capelani ai nobililor (se obișnuiseră cu aceștia și nu acceptau cu plăcere autoritatea vicarilor apostolici) și a călugărilor. Ambele grupări se opun refacerii jurisdicției episcopale până când, în 1753, Grigore al XIV-lea se pronunță definitiv în favoarea episcopilor⁴²¹.

*Scoția*⁴²². În 1694 este numit un vicar apostolic în persoana lui Thomas Nicholson, iar în 1731 sunt instituite două vicariate apostolice, unul pentru zona nordică, iar celălalt pentru partea centro-sudică. Din 1745, catolicii scoțieni au mult de suferit din partea coroanei, din care motiv emigrează în masă spre peninsula Noua Scoție din nord-estul Statelor Unite.

În *Irlanda*, catolicii continuă să fie persecutați de anglicani, iar din 1697, Wilhelm de Orange, care voia să-i tolereze pe catolici, trebuie să cedeze în fața parlamentului anglican din Dublin. Un act din acest an al parlamentului îi exilează pe toți clericii cu jurisdicție, iar cine ar fi îndrăznit să se întoarcă pe insulă era pedepsit cu moartea. Sunt deportați aprox. 500 de clerici regulari; clerul diecezan se bucura de o anumită imunitate, pentru care motiv poate să rămână. *Registration Act* din 1703 îi înregistrează pe toți clericii, pentru a-i ține sub control și pentru a le împiedica pe cât posibil activitatea pastorală. Un an mai târziu, 1809 preoții sunt constrânși să se înscrie, inclusiv cei trei episcopi prezenți în Irlanda. Deoarece clerul era legat încă de dinastia protectoare a Stuarților, în 1709 este emanat un act prin care toți clericii trebuie să abjure casa Stuarților; doar 30 au abjurat. Cu toate acestea, de acum înainte nici un preot nu va mai fi condamnat la moarte. Coroana trebuia să fie foarte prudentă cu populația irlandeză catolică.

---

⁴²¹ O figură proeminentă a episcopatului englez este *Richard Challoner* (1691-1781), episcop de Londra pentru mai bine de 40 de ani. Păstor neobosit al sufletelor, găsește timpul și pentru a scrie: *Garden of the Soul*, *Think well on't*, *Meditations*. În plus, traduce în engleză *Imitațiunea lui Cristos*, *Confesiunile* sfântului Augustin și *Introducere la viața evlavioasă* a lui Francisc de Sales. Pregătește apoi o traducere a Scripturii care a rămas în uz până în timpurile noastre.

⁴²² *Act of Union* din 1707 unește Scoția cu Anglia, formând Regatul Marii Britanii cu un unic parlament la Londra.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Spiritul ei de unitate religioasă și etnică o transforma într-un zid peste care nu se putea trece decât prin lupte sângeroase, iar coroana își dădea bine seama că astfel de metode nu foloseau nimănui.

În 1720, toate scaunele episcopale erau ocupate; sunt consacrați numeroși clerici diecezani și regulari. Cei consacrați în țară aveau de cele mai multe ori o pregătire deficitară. În afară de aceasta, bunul mers al bisericii irlandeze era împiedicat de certurile și tensiunile dintre regulari și diecezani în obținerea ofertelor credincioșilor. Episcopii nu funcționau legal și încercau, prin diferite mijloace și cu multă prudență, să aplaneze aceste certuri. În afară de aceasta, ei erau la fel de săraci ca și toți ceilalți clerici, ceea ce nu le permitea totdeauna o ședere continuă în propria dieceză. Totuși, eforturile lor sunt încununate de succes: spre 1730, există deja un sistem parohial stabil. Conflictele dintre diecezani și regulari sunt curmate de repetatele intervenții romane, ratificate de Benedict al XIV-lea în 1751. Ceea ce intenționează, în primul rând, pontiful roman este să facă să dispară certurile scandaloase dintre cele două categorii de clerici, iar în al doilea rând, să limiteze numărul clericilor pe care un episcop îi poate consacra. În trecutul nu tocmai îndepărtat fuseseră consacrate prea multe persoane cu o pregătire total insuficientă și uneori cu o viață nu tocmai exemplară.

De fapt, pe continent se pregătea în mod adecvat un număr aproape suficient de clerici pentru Irlanda, și aceasta până la revoluția franceză. Spre mijlocul secolului, Liturghiile nu se mai celebrează pe stânci, ci în case sau în capele modeste. *Mass-rock* mai continuă însă în Ulster, unde datorită colonizărilor de la începutul secolului al XVII-lea, majoritatea populației era protestantă.

La începutul secolului al XVIII-lea, putem afirma că Irlanda își regăsisse pacea religioasă, mergând de acum înainte spre un progres continuu, atât spiritual, cât și economic. Totuși, comparând-o cu Anglia, care începe să se industrializeze, Irlanda rămâne în continuare o țară agricolă, iar majoritatea catolicilor duc o viață modestă, săracă chiar. Biserici, în adevăratul sens al cuvântului, li se permite să construiască abia din 1782.

Celebrând atât de mult timp *mass-rock*, persecutați religios și oprimați economic și social, irlandezii au dezvoltat în acest context o spiritualitate demnă de invidiat. Lunga persecuție i-a unit și consolidat în credință⁴²³. Un cult deosebit de viu și cald îl au față de Fecioara Maria, pe care o cinstesc mai ales prin rugăciunea rozariului. Apoi, numeroși

---

⁴²³ Este interesat de analizat acest efect contrar, neașteptat și neplanificat al persecuției, și cred că s-ar putea face o paralelă utilă între persecutarea irlandezilor de către anglicani și cea a catolicilor noștri de către comuniști.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

laici colaborează cu clericii în activitatea catehetică. Sunt tipărite și difuzate în mase lucrări de spiritualitate, mai ales cele ale lui R. Challoner și ale altor scriitori europeni ai contrareformei. Spiritualitatea irlandeză ce se formează în secolul al XVIII-lea reprezintă un amestec de vechi (tradiții și practici religioase tradiționale) și nou (spiritualitatea contrareformei), în care se observă imediat o anumită severitate (duritate?) morală și o teamă față de sacru, care însă nu are nici o legătură istorică cu jansenismul.

În timpul lui George al II-lea (1727-1760), și mai ales ca urmare a *Declaration of Right* americană (1774), atitudinea față de catolici devine din ce în ce mai tolerantă. Anglia are nevoie acum de o armată mult mai numeroasă, iar scoțienii și irlandezii catolici condiționează înrolarea lor de concederea unor mai mari drepturi religioase și civile. În 1791, asistăm la emanciparea religioasă a catolicilor englezi, iar după doi ani, la cea a scoțienilor și irlandezilor.

După pierderea neașteptată a tuturor seminariilor de pe continent, episcopii irlandezi fondează, în 1795, marele seminar de la Maynooth. Din cauza lipsei de fonduri, ei trebuie să apeleze la ajutorul statului, iar acesta este dispus să-i ajute dacă episcopatul acceptă un drept de veto al guvernului pentru numirile episcopale; constrânși de situație, în 1799, episcopii acceptă varianta statală.

În 1801, se unesc parlamentarii din cele două insule. În 1805, Sfântul Scaun, pentru a le face loc catolicilor în viața politică engleză, acceptă un anumit drept de veto al guvernului. Democrația catolică irlandeză, însă, respinge categoric acest veto, declarându-l inacceptabil în februarie 1809. În 1813, democrația catolică de aici își găsește un reprezentant ilustru în persoana lui Daniel O'Connell. Acesta a contribuit mult la emanciparea politică a irlandezilor, obținută în 1829, fără ca, prin aceasta, Biserica să presteze vreun serviciu guvernului. În baza ajutorului primit de la stat, doar administratorii centrului de la Maynooth vor depinde de parlament până la publicarea lui *Irish Church Act* (1869), când dispare și această ultimă dependență a Bisericii de parlament.

LXXIX.

BISERICILE UNITE CU ROMA

1. Unirea rutenilor din Bielorusia și a ucrainenilor din Polonia-Lituania (Brest-Litowsk, 6-10 octombrie 1596)⁴²⁴

Așa cum s-a văzut, unirea grecilor cu Roma, semnată la Conciliul din Florența, din 1439, unire la care apoi au aderat coptii, iacobiții din Siria, armenii și unele grupări de nestorienii și maroniți din Cipru, a fost motivată mai mult de interese politico-strategice (amenințarea semilunii) și, ca atare, a avut o viață foarte scurtă. În plus, extinderea stăpânirii otomane crea un zid din ce în ce mai mare, ce făcea aproape imposibilă o legătură trainică între uniții din Balcani, insulele mediteraneene și Orientul Mijlociu și Scaunul Apostolic Roman.

Din cauza mișcării de restaurare catolică, mișcare care în Polonia este favorizată de iezuiți și de lunga domnie a lui Sigismund al III-lea (1587-1632), ca și a conflictelor politice și religioase din Rusia de după moartea lui Ivan cel Groaznic (1584), conflicte care slăbesc unitatea ortodoxiei țariste, în Lituania și Ucraina se crează o situație favorabilă unirii cu Roma. Punând anumite condiții, deja din 1590, episcopii ortodocși de Luțk, Lemberg (Lwów), Che³m și Przemyeł se declară dispuși să se separe de Kiev și să se unească cu Roma. În urma discuțiilor cu episcopul latin din Luțk, patru ani mai târziu, episcopii Terlecki de Luțk și Pociej de Wladimir vor și ei unirea cu Roma. Aflând de aceasta, principele ucrainean Constantin Ostrogski se opune acestei tentative, pentru care motiv regele polonez îi trimite pe cei doi episcopi la Roma. Aici, la data de 25 decembrie 1595, ei acceptă unirea semnată la Florența. În bula de unire, papa Clement al VIII-lea recunoaște validitatea ritului rutenilor uniți; episcopii trebuie să fie numiți de mitropolit, iar alegerea acestuia depinde de votul episcopilor. Conform dorinței regelui și a papei, unirea rutenilor din Bielorusia și a ucrainenilor din Polonia-Lituania este acceptată în mod solemn la sinodul din Brest-Litowsk (6-10 octombrie 1596). Alături de mitropolia de Kiev și de alte eparhii din Bielorusia, semnează unirea eparhiile ucrainene din Volynia: Wladimir, Che³m și Luțk; episcopii din Galiția, în schimb, își retrag adeziunea pentru unirea cu Roma. În același timp cu

⁴²⁴ CONGREGATIA PENTRU BISERICILE ORIENTALE, *Oriente cattolico. Cenni storici e statistiche*, Vatican 1974⁴. Alte informații despre istoria, teologia, liturgia și organizarea actuală (1966) a acestor biserici se pot găsi în: A. BRUNELLO, *Le chiese orientali e l'unione*, Milano 1966, 397-536.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

sinodul din Brest, opozanții (printre care episcopul de Przemyeł și reprezentanți ai laicilor) țin și ei un sinod în care sunt excomunicați adepții unirii. Contrari erau și Ostrogski, filocalvinistul Ciril Lucaris, unii teologi și mai mulți laici organizați în „confraternități”.

Unirea nu găsește un sprijin în clasele conducătoare ortodoxe, care consideră actul din 1596 ca o amenințare a puterii și drepturilor lor și o posibilă anexare a teritoriilor lor la Polonia catolică. Din partea romano-catolicilor, mai ales din partea teologilor polonezi, aceștia considerau unirea ca un prim pas spre latinizarea cultului bisericilor unite. În regiunile Kievului, cazacii vor întoarcerea la ortodoxie și o Ucraină liberă și independentă, considerând unirea ca un rezultat al politicii poloneze.

Cu ajutorul patriarhului de Ierusalim, Teofan, în anul 1620, cazacii restabilesc mitropolia ortodoxă de Kiev, unul din mitropoliții importanți de aici fiind Petru Movilă (1633-1645), care înființează o școală de tip occidental, devenită mai târziu academie teologică de renume. Tensiunilor și conflictelor dintre ortodocși și catolici le cade victimă, în 1623, episcopul unit de Polotk, sfântul Iosafat Kuncevicz. În urma păcii dintre Polonia și Moscova (1677), care pune capăt războaielor și rebeliunilor cazacilor, teritoriile din stânga Niprului, ca și Kievul de pe malul drept al aceluiași fluviu, trec sub stăpânirea Moscovei. De acum înainte, Rusia vrea să supună propriei jurisdicții mitropolia de Kiev. Aceasta reușește să reziste până în 1685, când episcopul ortodox de Luțk acceptă jurisdicția patriarhiei moscovite, fiind numit acum mitropolit de Kiev.

În părțile controlate de Polonia, unirea are o evoluție diversă. În 1692, episcopul de Przemyeł se declară catolic. La fel procedează, în 1700, episcopul de Lwów. În anul 1702, și episcopul de Luțk aderă la unire. În acest fel, întreaga ierarhie orientală din teritoriile supuse Poloniei aderă la unirea semnată în 1596. În anul 1720, este convocat la Zamość un sinod care pentru ucrainenii uniți are aceeași importanță ca și Conciliul din Trento pentru întreaga Biserică catolică. Se încearcă eliminarea abuzurilor și adaptarea tradițiilor și liturgiei orientale la exigențele timpului, ceea ce înseamnă o apropiere de tradiția latină. Acum ia contur ritul ucraineano-bizantin. Până la împărțirea Poloniei, mitropolia unită de Kiev număra aprox. 12 milioane de credincioși (bielorușii din nord și ucrainenii din sud). După 1795, uniții din teritoriile rusești sunt constrânși să treacă la ortodoxie. Eparhiile din Bielorusia și Volynia sunt suprimate în 1839. Galiția trece sub stăpânirea Austriei (1772), ceea ce permite o continuare a structurii bisericești unite. Fiind suprimată, în 1806, mitropolia unită de Kiev pentru teritoriile rusești, în anul următor, Sfântul Scaun restabilește

TEME DE ISTORIE A BISERICII

mitropolia Galiției cu centrul la Lwów, sub jurisdicția căreia vor intra episcopiile de Przemyśl, Chełm (separată în 1829), Stanislaviv, iar în secolul, nostru Administratura Apostolică de Lemkyvșèyn.

2. Unirea rutenilor carpatici (Užhorod, 23 aprilie 1646)

Rutenii stabiliți în zonele Tisei superioare aparțineau de episcopatul ortodox de Mukaëevo, înființat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În perioada 1633-1711, această regiune intră sub stăpânirea conților Rákóczy, promotori ai calvinismului. Pentru a se sustrage pericolului calvinizării, catolicul Gheorghe Drughet, căruia îi aparțineau orașul Užhorod și zonele vecine, caută o apropiere de Biserica Catolică. De aceeași orientare devine și episcopul de Mukaëevo, Vasile Tarasoviè, care intră în legătură cu episcopul latin de Eger (Erlau), Gheorghe Lippay, promovat ulterior ca arhiepiscop de Esztergom și primat al Ungariei. În 1642, Tarasoviè ajunge la Viena, unde face profesiunea de credință catolică. Aflând de aceasta, Gheorghe I Rákóczy îl împiedică să se întoarcă în scaunul său episcopal. Tarasoviè va îmbrățișa din nou ortodoxia, dar, înainte de moarte (1651), cere să fie ales un succesor favorabil unirii. Apostoli ai unirii cu Roma devin acum doi călugări bazilitani: Gabriel Kosovicky și Partenie Petroviè. Ajutați de episcopul de Gran, Gheorghe Jakusiè, aceștia convoacă clerul de pe teritoriile lui Drughet și pe alți nobili laici în biserica castelului din Užhorod. La *23 aprilie 1646*, 63 de preoți aderă la unirea cu Roma. După moartea lui Tarasoviè, clerul îl alege ca episcop unit pe Partenie Petroviè. Voind să împiedice alegerea candidatului ortodox propus de văduva Rákóczy, Petroviè merge la Alba Iulia, pentru a primi consacrarea episcopală de la episcopul ortodox de aici, ^atefan Simonoviè, favorabil catolicilor. Fără să-i ceară jurământul și profesiunea de credință ortodoxă, acesta îl consacră episcop de Mukaëevo (1651). În anul următor, clerul unit se adună din nou la Užhorod, cerându-i în scris papei Inocențiu al X-lea confirmarea episcopului Partenie. Însă, abia în 1655, Alexandru al VII-lea îi acordă episcopului dispensa necesară (fusesse consacrat de un episcop ortodox), iar primatul Ungariei, Lippay, îi acordă facultățile necesare exercitării ministerului său printre ruteni. Rămâne neclarificată însă problema titlului de episcop de Mukaëevo, deoarece nu se știa dacă această episcopie exista într-adevăr, așa cum o cereau normele existente în regatul Ungariei.

După moartea lui Partenie, problema succesorului declanșează o criză care pune în pericol însăși unirea rutenilor. Clerul vrea alegerea propriului candidat, împăratul Ferdinand al III-lea desemnează pe un altul, iar principesa Sofia Rákóczy, convertită la catolicism, vine cu o a

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

treia propunere. În această situație confuză, Sfântul Scaun numește o altă persoană, însă, timp de 25 de ani, uniții de aici nu vor avea un episcop. Aceste dezordini și confuzii se termină abia în 1689. Acum toți îl acceptă pe candidatul Sfântului Scaun, Johann Josef Camillis, ce devine vicar apostolic de Mukaëevo (1689-1706). Grec originar din Chíos, elev al colegiului grecesc din Roma și procurator al bazilicanilor uniți cu Roma, Camillis va depune toate eforturile pentru consolidarea episcopiei și a unirii cu Roma. Celebrează numeroase sinoade, educă clerul, publică un catehism și alte cărți bisericești. Datorită sacrificiilor sale, în 1693, dieceza are 420 de parohii unite.

În primele decenii ale secolului următor, episcopii latini de Eger nu acceptă o dublă ierarhie în teritoriile supuse coroanei maghiare. Vor ca episcopii de Mukaëevo să fie vicarii lor, iar parohii ruteni ca asistenți ai parohilor latini. Episcopul rutean Manuel Olšovský (1743-1767) vrea ca dieceza sa să fie recunoscută ca independentă de Eger. Deși reușește s-o determine pe Maria Tereza să accepte această idee, abia în 1771, papa Clement al XIV-lea le conferă episcopilor uniți drepturi personale de jurisdicție. Dieceza de Mukaëevo avea acum 839 de biserici și 675 parohii. În 1775, reședința episcopului este transferată la Užhorod, în fostul colegiu al iezuiților. Juridic, acest transfer va fi aprobat de Sfântul Scaun doar în 1817. În castelul catolicilor Drughet, unde fusese stipulată unirea din 1646, este organizat acum seminarul diecezan.

În secolul al XIX-lea, din marea dieceză, care își păstrase mereu titlul de Mukaëevo, se vor constitui diecezele de Prešov (1818) și cea de Gherla (1853). În 1912, se separă și dieceza maghiară de Hajdudorog. În anul 1930, se constituie dieceza de Maramureș, iar parohiile rutene rămase în România trec sub jurisdicția acesteia.

După primul război mondial, revendicările ortodocșilor reușesc să sustragă Bisericii catolice numeroși ruteni uniți (în 1930 mai erau 112.000). Promotoare a întoarcerii la ortodoxie este Biserica ortodoxă sârbă, iar după 1944, rutenii sunt anexați cu forța la ortodoxia rusească. În octombrie 1944, armata sovietică ocupă Užhorod, iar în anul următor, Cehoslovacia cedează această regiune Uniunii Sovietice. Ajutați de puterea civilă comunistă, ortodocșii ocupă bisericile, mănăstirile și seminarul rutenilor uniți. În octombrie 1947, episcopul rutean Kyr Teodor Romža cade victimă a unui accident pus la cale de comuniști și ortodocși, murind la scurt timp după acest atentat (1 noiembrie 1947). La 29 august 1949, tocmai în celebra mănăstire ruteană „Sfântul Nicolae” din Mukaëevo, este abrogată de comuniști și ortodocși unirea rutenilor cu Roma. Deja din 1946, patriarhul Moscovei trimisese aici un episcop rus. După 1949, acesta ocupă reședința

episcopală și contribuie în mod direct la suprimarea tuturor parohiilor unite⁴²⁵.

3. Unirea românilor din Transilvania (Alba Iulia, 7 mai 1700)

După schisma din 1054, în istoria religioasă a românilor din *Valahia* și *Moldova* există o încercare de unire cu Roma, care însă nu a avut nici o urmare pentru populația acestor țări. În 1418, o delegație a regilor Valahiei și Moldovei, din care făceau parte 18 reprezentanți ai orașelor din cele două principate, la care se adaugă reprezentantul mitropoliei Moldovei, Grigore Țamblac, sunt primiți de părinții conciliari de la Konstanz cu scopul de a trata problema unirii acestor țări cu Biserica Romei. Tema unirii este reluată apoi în cadrul Conciliului din Florența. Între actele acestui conciliu se găsesc și două scrisori ale papei Eugen al IV-lea, din martie 1436, adresate „arhiepiscopului Moldo-Valahiei”, probabil mitropolitului Damian al Moldovei, participant la Florența, și care a semnat actul unirii⁴²⁶, unire care nu a fost acceptată în Moldova. Succesorul lui Damian, mitropolitul Ioachim, este alungat din țară de forțele conservatoare, trebuind să se refugieze la Roma. Îi urmează episcopul Teoctist, un adversar înverșunat al oricărei legături cu Occidentul catolic și cu Roma. Valahia nu este prezentă la Florența, din cauză că țara era invadată de turci.

În *Transilvania* secolelor XVI și XVII, românii sunt în pericol de a fi atrași spre luteranismul propagat de orașele germane (Brașov și Sibiu) sau spre calvinismul apărut și răspândit de conducătorii maghiari⁴²⁷. Aceștia încercaseră în repetate rânduri să pună pe scaunul episcopal ortodox de Alba Iulia episcopi supuși lor și favorabili calvinizării românilor.

După înfrângerea turcilor la Viena (1683), împăratul Leopold I (1657-1705) eliberează și Transilvania, iar cu tratatul de la Blaj (27 octombrie 1687), această provincie este din nou încorporată în regatul Ungariei,

---

⁴²⁵ Credem că această tragedie care se abate asupra rutenilor uniți, identică cu cea a greco-catolicilor din România, nu ar fi fost posibilă dacă nu ar fi existat acea colaborare strânsă dintre regimul sovietic ateu, ce se impune în tot estul european, și ierarhia ortodoxă din Uniunea Sovietică, România și din alte țări est-europene. Dacă și în politică este condamnat principiul machiavelic „scopul scuză mijloacele”, acesta este cu atât mai condamnat atunci când intră în joc fețele bisericești.

⁴²⁶ J. GILL, *Constance et Bâle-Florence*, Histoire des conciles oecuménique, IX, Paris 1965, 280.

⁴²⁷ Pentru a-și atinge scopul, calvinii publică și diferite scrieri calvine în limba română, una din cele mai cunoscute fiind *Catehismul calvin* al lui Gheorghe Rákóczy din 1640. În Moldova, sinodul de la Iași din 1642 condamnă profesiunea de credință a lui Ciril Lucaris, iar cel din 1645 condamnă catehismul principelui Rákóczy.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

ceea ce constituie un accentuat pericol de calvinizare a românilor de aici. Printr-un decret imperial din 4 decembrie 1691, catolicilor li se acordă din nou libertatea religioasă, iar în anul următor, dispoziția împăratului din 23 august îi îndeamnă pe românii ortodocși să se unească cu Roma, promițând clerului aceleași drepturi și privilegii pe care le avea clerul latin din Ungaria. Menționăm că în Transilvania existau și români catolici, care, în contextul relațiilor politico-religioase dintre ierarhia ortodoxă și Înalta Poartă, fuseseră abandonați de mult timp. De pastorația acestora se ocupau acum capelanii militari ai trupelor imperiale. Unul dintre aceștia, Ladislau Barány, se prezintă la sinodul clerului ortodox, ținut la Alba Iulia în 1697, pentru a le explica celor prezenți în ce constă unirea cu Roma, unire despre care vorbise în prealabil cu episcopul de aici, Teofil Szerémy. Părinții sinodali se declară de acord cu unirea, cerând în schimb o respectare completă a ritului și a tradițiilor religioase ortodoxe, ca și paritatea în drepturi cu clerul catolic, aceasta și pentru a se elibera de jugul umilitor al contelui calvin de aici.

În același an (1697), Teofil moare, urmându-i *Atanasiu Anghel* (1697-1713), consacrat episcop, conform tradiției, de către mitropolitul Ungrovlahiei, Teodosiu de București. Pe 7 octombrie 1698, noul episcop acceptă în mod oficial unirea cu Roma, la care aderă 2.270 preoți. Profesiunea sa de credință catolică și declarația sinodală este trimisă cardinalului Leopold Kollonich din Viena. Acesta îl determină pe împărat să publice *Diploma leopoldină* (16 februarie 1699), prin care sunt acordate clericilor uniți imunități și privilegii sociale. În sinodul celebrat la Alba Iulia (7 mai 1700), episcopul și clericii prezenți ratifică în mod solemn unirea cu Roma. La începutul anului următor, la Viena, Kollonich îi conferă lui Atanasiu, sub condiție, consacrarea sacerdotală și episcopală, împotriva căreia protestează mulți clerici ortodocși. În luna martie, episcopul Atanasiu este confirmat în oficiul său printr-o nouă diplomă. Cu toate protestele ierarhilor ortodocși, aproximativ jumătate de milion de români ortodocși acceptă spontan și fără nici o constrângere unirea cu Roma. Pentru a-l ajuta în rezolvarea diferitelor probleme bisericești, împăratul dispune ca noului episcop să-i fie dat un teolog iezuit cu titlul „cauzarum generalis auditor”, misiune pe care diferiți iezuiți o vor avea pe lângă episcopii uniți până la suprimarea Societății lui Isus din 1773.

După moartea lui Atanasiu, scaunul episcopal rămâne vacant până în 1715, când este ales și consacrat episcop cu titlul de Vicar Apostolic *Ioan Gheorghe Patachi*, fost elev al Colegiului Germanic din Roma. În curând, se ivesc disensiuni între Patachi și episcopul latin de Alba Iulia. Acesta din urmă, invocând canonul 9 al Conciliului ecumenic al IV-lea

TEME DE ISTORIE A BISERICII

din Lateran, voia ca episcopul unit să-i fie subordonat ca Vicar ritual. În plus, insista să părăsească Alba Iulia, orașul fiind considerat ca reședință doar a episcopilor de rit latin. Papa Inocențiu al XIII-lea respinge prima cerere a episcopului latin, dar o acceptă pe a doua. În 1715, Patachi primise de la împărat două teritorii. În cel din regiunea Făgărașului, papa instituie, în 1721, o episcopie pentru uniți, cu sediul în orașul Făgăraș, episcopie pe care împăratul Carol al VI-lea o anexează arhiepiscopiei de Esztergom. În Făgăraș erau mai puternici calviniștii. Din cauza nenumăratelor dificultăți provocate de aceștia, ca și a ostilității ortodoxe, Patachi moare pe 27 octombrie 1727.

În anul următor este numit episcopul *Inocențiu Micu-Klein*, o personalitate marcantă a Bisericii unite și un luptător neobosit pentru respectarea drepturilor românilor. Din acest motiv, el vine în conflict cu cele trei națiuni „acceptate”, sașii, maghiarii și secuii. Este acuzat în fața Mariei Tereza ca un tulburător al ordinii publice, pentru care motiv, în 1751, trebuie să renunțe la scaunul său episcopal. Se retrage la Roma, unde moare în 1768. În timpul său, reședința episcopală se mută la Blaj (1737), oraș unde episcopii și clerul unit vor desfășura o bogată activitate religioasă și culturală, atât de benefică pentru redeșteptarea conștiinței originii latine a românilor și a legăturilor lor cu Roma catolică (a coala ardeleană). Episcopul *Petru Pavel Aron* (1752-1764) înființează aici un colegiu condus de călugării bazilitani și o tipografie în care au fost tipărite numeroase cărți liturgice și de formare religioasă și culturală a poporului. Ajutați de Maria Tereza, *Atanasiu Rednic* (1764-1772) și *Grigore Maior* (1773-1782) contribuie mult la răspândirea și consolidarea unirii. În această activitate ei sunt sprijiniți de mulți preoți ce studiaseră la Roma.

Deoarece unirea cuprinsese și alte zone ale Transilvaniei, în 1748, Congregația Consistoriului instituie la Oradea Mare un Vicariat ritual care să se ocupe de românii uniți. La 17 iunie 1777, Pius al VI-lea transformă Vicariatul în episcopie de sine stătătoare. Aici această episcopie depindea juridic de Esztergom.

La data de 26 noiembrie 1853, Pius al IX-lea înființează o mitropolie pentru românii uniți, cu titlul de Făgăraș-Alba Iulia. Acesteia îi sunt subordonate episcopiile de Oradea Mare, Gherla și Lugoj. Primul mitropolit este *Alexandru Sterca Suluțiu* (1853-1867), care se aseamănă cu Klein în apărarea drepturilor românilor și ale Bisericii lor unite.

În contextul mării uniri a României din 1918, Biserica greco-catolică a avut un rol deosebit. Episcopul de Gherla, Iuliu Hossu, citește în fața mulțimilor adunate la Alba Iulia, pe 1 decembrie, declarația de unire a Transilvaniei și Banatului cu România, declarație votată de adunarea

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

națională. Tot el îi prezintă apoi regelui Ferdinand I această declarație de o importanță covârșitoare pentru istoria modernă a României.

În baza concordatului dintre România și Sfântul Scaun, semnat la 10 mai 1927 și ratificat la 7 iulie 1929⁴²⁸, la 5 iulie 1930, Sfântul Scaun reorganizează Biserica Greco-Catolică. Este înființată și o nouă dieceză, a Maramureșului, cu sediul la Baia Mare. În plus, sunt instituite un Vicariat ritual pentru rutenii din Bucovina, supus jurisdicției episcopului de Maramureș, și un Ordinariat pentru armenii ce depindeau până acum de episcopul latin de Alba Iulia. Centrul episcopal de Gherla este transferat la Cluj, iar jurisdicția mitropolitului de Făgăraș-Alba Iulia este extinsă și asupra uniților din Vechiul Regat (Valahia, Moldova și Basarabia).

În urma celui de-al doilea război mondial, Biserica Greco-Catolică este *suprimată* prin decretul din 1 decembrie 1948, după ce în noaptea dintre 29 și 30 octombrie, fuseseră arestați și închiși, în reședința de vară a patriarhiei ortodoxe de la Dragoslavele, cei șase episcopi greco-catolici⁴²⁹. Toate bisericile și celelalte bunuri sunt destinate Bisericii ortodoxe. În această suprimare forțată au colaborat forțele comuniste locale conduse de Moscova și autoritățile ortodoxe române. Acum începe martiriul acestei Biserici, care în anul suprimării număra aprox. 1.800.000 de credincioși. Istoria dureroasă și eroică a fidelității față de Biserica Romei și față de binele țării a românilor uniți (episcopi, preoți, călugări, călugărițe și numeroși laici) din perioada totalitarismului comunist a început să fie cunoscută mai bine abia după schimbările din 1989.

---

⁴²⁸ A. MERCATI, ed., *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, II (1915-1954), Vatican 1954, 45-60; AAS 21 (1929) 441-456.

⁴²⁹ La 3 decembrie, patriarhul Iustinian Marina le face o vizită episcopilor închiși, îndemnându-i să „se întoarcă” la ortodoxie. Toți refuză. Sunt transferați apoi în mănăstirea de la Căldărușani, iar apoi în închisoarea de la Sighet. Aici mor trei dintre dâșii. Ceilalți sunt duși în mănăstirea de la Curtea de Argeș, apoi închiși în diferite mănăstiri ortodoxe. Episcopul de Lugoj, Ioan Bălan, moare în mănăstirea de la Ciorogârla, în 1959; episcopul de Maramureș, Alexandru Rusu, moare în închisoarea din Gherla, în 1964, iar episcopul de Cluj-Gherla, Iuliu Hossu, moare în mănăstirea de la Căldărușani, la 28 mai 1970. El este numit cardinal *in pectore* de către Paul al VI-lea. Cf. AAS 65 (1973) 165. Pentru alte amănunte despre Biserica Greco-Catolică în perioada comunismului, cf. S. GROSSU, *Calvarul României creștine*, 1992, 29-63.

LXXX.

COLONIZAREA ^aI MISIUNILE PE NOILE CONTINENTE

1. Caracteristici ale colonizării spaniole, portugheze și anglo-saxone

1.1. Colonizarea spaniolă și portugheză

Spania nu s-a limitat doar la exploatarea bogățiilor regiunilor pe care le cucerise. Ea a dezvoltat o bogată activitate educativă, creând în America centrală și meridională o nouă civilizație și cultură, a căror amprentă rămâne decisivă și în zilele noastre. Prin fuzionarea elementelor indigene cu cele de pe bătrânul continent, s-a născut civilizația latino-americană. Desigur, în multiplele aspecte ale activității colonizatorilor se pot descoperi și destule umbre și chiar aspecte negative grave. Acei *conquistadores* au comis deseori acte de cruzime nemaiauzite și, nu de puține ori, în umbra crucii. Totuși, trebuie recunoscut faptul că indienii supuși spaniolilor au avut o soartă mai bună decât pieile roșii supuși de englezi, care, trebuie recunoscut, au exterminat sistematic diferite triburi locale.

În această activitate de colonizare a Americii meridionale și septentrionale, trebuie văzute și analizate diferitele condiții care au marcat această colonizare. În anglo-saxonii se observă un accentuat rasism, care aproape că lipsește la spanioli. Anglo-saxonii erau coloniști emigrați pe noul continent împreună cu propriile familii, fapt care-i determină să nu se amestece cu indienii prin căsătorii sau alte legături. Spaniolii, în schimb, reprezentau în majoritate funcționari statali, comercianți sau soldați care-și lăsaseră în Europa familia și bunurile lor, sau, unii nu-și formaseră încă o familie. Ca atare, era inevitabilă o legătură cu indigenii și o fuzionare rapidă a raselor. Tot în cadrul colonizării spaniole, trebuie să se distingă între cele două fațete caracteristice: de o parte, este fața dură a soldatului, de cealaltă, chipul blând al misionarului catolic. Iar alături de dorința sălbatică de câștig sau pentru o simplă aventură se poate vedea cu ușurință și zelul sincer pentru mântuirea indigenilor. Deseori, legile și instrucțiunile promulgate de legații regali le amintesc colonizatorilor că prima lor datorie este aceea de a-l sluji pe Dumnezeu și de a le predica Evanghelia indigenilor. În mod paradoxal și cumva unic în istoria colonizărilor, navele care ancorează pe coastele Indiilor occidentale sunt mânate de vântul goanei după aur și de cel al dorinței sincere de a predica vestea mântuirii.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

În primii pași ai muncii de evanghelizare, deseori s-a folosit forța, convertirea fiind nu o dată înțeleasă ca o supunere față de regimul politic al cuceritorilor. Totuși, trebuie recunoscut faptul că, imediat după cucerirea unui teritoriu, munca de evanghelizare și catehizare intra în cadrul ei normal, astfel că generațiile de indigeni ce urmau se simțeau profund creștini, chiar dacă erau marcați deseori de o superficialitate ce va dispărea mult mai târziu. Cu toate lacunele activității misionare, este evident că oriunde s-a impus puterea spaniolă au apărut națiuni catolice: în America, Asia și Filipine.

În ceea ce privește sistemul politico-economic al coloniilor spaniole, menționăm trei aspecte esențiale. Coloniile erau conduse de vice-regi, care se bucurau de o autoritate deplină asupra supușilor (nu aveau nici o putere legislativă), însă erau sub puterea *consiliului suprem al Indiilor*, care se reunea la Madrid și exercita un control periodic în colonii, cu ajutorul vizitatorilor. Întregul comerț era supus unui sever monopol statal. Sistemul de exploatare a coloniilor era în multe aspecte tipic medieval. Coloniștii primeau în uzufruct, pentru o perioadă de două sau trei generații, teritorii în care aveau o parțială jurisdicție asupra autohtonilor. Coloniștii care primesc aceste privilegii se numesc *encomenderos*, de la numele instituției juridice *encomienda*. Motivele care au determinat guvernul spaniol să adopte *encomienda* sunt multiple. Printre altele, menționăm decizia regilor de a stabili legal o situație de facto deja existentă, ca și stimularea coloniștilor mai întreprinzători. Privită retrospectiv, situația este analogă celei din Europa lui Carol cel Mare și a urmașilor lui. ^ai ca și atunci, și acum *encomienda* și-a avut și aspectele sale negative. Coloniștii exploatează până la limita extremă puterea de muncă a indigenilor, fapt ce declanșează o creștere vertiginoasă a mortalității.

1.2. Colonizarea anglo-saxonă

Colonizarea anglo-saxonă se aseamănă mult cu cea spaniolă, în sensul că pătrunde adânc în inima continentelor. Spre deosebire de aceasta, nu stabilește nici o relație de prietenie cu autohtonii, pe care-i împing spre interior, pentru a încerca apoi în repetate rânduri să-i distrugă prin alcool sau alte mijloace. În America septentrională nu s-a născut o civilizație cu caracteristici proprii, ci au fost importate uzanțe și tradiții europene.

2. Patronatul

De la mijlocul secolului al XV-lea și până în secolul al XVII-lea, de la Nicolae al V-lea până la Paul al V-lea, pontifii romani au acordat

TEME DE ISTORIE A BISERICII

suveranilor Spaniei și Portugaliei privilegii din ce în ce mai importante, cerându-le în schimb să ocrotească și să favorizeze evanghelizarea noilor teritorii. Motivele ce i-au determinat pe papi să adopte această orientare sunt următoarele: conform mentalității epocii, considerau că ajutorul autorităților civile ar constitui calea cea mai sigură și eficace pentru evanghelizarea Asiei și a Americii și că descoperirea și ocuparea noilor teritorii ar însemna continuarea eliberării peninsulei iberice de sub jugul musulman, adică o acțiune sacră. Ambele afirmații au partea lor de adevăr, însă, în ansamblu, ele nu pot fi înțelese decât luând în considerație condițiile generale și mentalitatea epocii, în special unirea strânsă dintre stat și Biserică, unire tipică regimurilor absolutiste. Așadar, patronatul regal din misiuni nu este altceva decât un aspect particular al acestui fenomen mai vast: unirea dintre cele două societăți, cea civilă și cea bisericească, cu avantajele și gravele riscuri pe care le comportă.

Patronatul este expus teoretic de juristul spaniol de la începutul secolului al XVII-lea, Juan Pereira de Solórzano (1575-1655)⁴³⁰. Cu toate clarificările aduse de dânsul, juriștii au continuat să discute dacă patronatul constituie un simplu privilegiu, o favoare pe care papii o acordă suveranilor sau un contract la care sunt obligate ambele părți; dacă privilegiile se extind la toate teritoriile ce se află de ambele laturi ale liniei de demarcație stabilite prin tratatul de la Tordesillas, în 1493, linie ce despărțea întregul glob în două părți, una revenindu-i Spaniei, cealaltă Portugaliei, sau dacă patronatul se limitează doar la teritoriile ce efectiv se găseau sub conducerea celor două coroane. Nu era vorba de probleme academice: dacă ar fi fost doar un privilegiu, Sfântul Scaun ar fi putut să-l revoce cu un act unilateral, altfel nu; dacă privilegiul se limita doar la coloniile portugheze, Biserica în China și Japonia era liberă, în caz contrar (privilegiul nu ar fi doar o favoare), nu era liberă. Discuțiile au provocat grave conflicte care au persistat până în secolul nostru.

Lăsând la o parte aceste puncte controversate, ceea ce este sigur e faptul că suveranilor Spaniei și Portugaliei le-au fost atribuite determinate drepturi și datorii, care făceau din evanghelizarea populațiilor noilor teritorii o misiune a statului, în același timp însă,

---

⁴³⁰ Lucrările sale cele mai importante sunt: *De parricidii crimine disputatio*, Salamanca 1606; *De indiarum iure et gubernatione*, Madrid 1629, aceasta din urmă fiind revăzută și publicată sub titlul *Política indiana*, Madrid 1647, și care redă toate aspectele legislației și guvernării Indiilor. De ea s-au servit nu numai juriștii, ci și toți aceia care erau antrenați în conducerea civilă și religioasă a Indiilor (America). O parte a acestei lucrări a fost inclusă în *Index librorum prohibitorum*.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Biserica rămânând suprema autoritate cu putere deplină de decizie în țările de misiuni.

Drepturile statului pot fi rezumate în următoarele puncte:

- numirea pentru toate beneficiile;
- admiterea sau excluderea misionarilor este de competența suveranului. Aceștia pot pleca în misiune numai din porturile Lisabona sau Cádiz. Ei nu pot pleca fără autorizarea regală, iar autoritățile portugheze nu văd cu ochi buni afluența de misionari străini, tolerați însă de spanioli (în secolul al XVIII-lea, în America Latină, dintre misionarii iezuiți, majoritatea erau germani);
- controlul tuturor problemelor bisericești, cu excluderea oricărei alte autorități: misionarii pot să se adreseze Romei doar prin guvern, iar Propaganda nu are nici o putere în coloniile spaniole și portugheze.

Acestor drepturi le corespundea următoarele *datorii*:

- alegerea și trimiterea de misionari. În 1493, Alexandru al VI-lea îl avertizează pe regele Spaniei: „Vă impunem în virtutea sfintei ascultări de a stabili pentru continent și pentru insule... oameni dreți și cu frica lui Dumnezeu, pentru a instrui pe acei locuitori în credința catolică”;
- asigurarea tuturor cheltuielilor pentru cult: plata călătoriei misionarilor, de la episcop până la ultimul sacristan; construirea, întreținerea și restaurarea edificiilor de cult.

Comparând drepturile cu datoriile, putem spune că autoritatea civilă din America și Asia se bucură de drepturi mult mai mari decât cele pe care le are în Europa.

Patronatul are și laturile sale pozitive: suveranii devin mai conștienți de grava misiune pe care o reprezintă răspândirea credinței și pentru mult timp au corespuns, nu total, acestei misiuni. Ambele coroane au asigurat în mare măsură misiunilor mijloacele materiale de care acestea aveau nevoie, mijloace pe care, fără sprijinul regal, pentru Biserică ar fi fost foarte greu să și le procure. Pe de altă parte, deja de la început nu au lipsit inconvenientele și daunele, care, cu timpul, s-au agravat. Chiar și în perioada de maximă glorie, Portugalia și-a păstrat cu gelozie toate privilegiile primite; datoriile, însă, și le-a îndeplinit doar parțial. Întreaga activitate bisericească este controlată de o birocrație pedantă, legații pontificali nu sunt nicidecum admiși în misiuni, iar din 1629, toți episcopii sunt constrânși la un *jurământ de fidelitate* față de puterea regală, jurământ care implică o promisiune de a nu menține legături directe cu Roma. În multe cazuri, diecezelor le sunt impuși „episcopi aleși”, care nu primiseră instituirea canonică și care, *de facto*, administrau diecezele cu o putere deplină. Adăugăm apoi obligativitatea acelei „nulla osta” statale pentru apostolatul în coloniile portugheze și care a împiedicat sosirea unui număr suficient de misionari.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Condițiile misionarilor și a misiunilor lor, deja apăsătoare, s-au agravat atunci când conducerea portugheză din Asia a început să decadă și când Anglia și Olanda pun stăpânire pe aceste colonii. Autoritățile portugheze continuă să-și aroge vechile drepturi și pentru teritoriile ocupate acum de noii stăpâni, provocând astfel grave dificultăți Propagandei, care încearcă să ocolească obstacolele, numind în locul episcopilor rezidențiali *vicari apostolici*. În secolul al XVIII-lea apoi, vechii mentalități, în care, alături de interese, exista și o credință sinceră și un zel autentic, îi urmează noul spirit iluminist, sceptic și rațional. Patronatul, conceput inițial ca un mijloc în serviciul Bisericii, se transformă într-un instrument de care Portugalia se va servi pentru a-și menține puterea politică în confruntare cu alte puteri coloniale. În secolul al XIX-lea, patronatul devine un obstacol grav în calea Bisericii și un motiv al lungii schisme din Goa. În pofida tuturor acestor aspecte negative, patronatul încetează să mai existe după lungi tratative, abia în 1950.

Observații asemănătoare se pot face pe marginea patronatului spaniol din coloniile Americii Latine, care va lua sfârșit, tot după lungi și grele tratative, la începutul secolului al XIX-lea, o dată cu mișcarea de independență din acest continent.

Judecând *a priori*, mulți istorici consideră patronatul ca un fapt complet negativ. Alții (Montalbán, Delacroix) evidențiază și respectă și aspectele sale pozitive, însă, în esență, îl văd tot ca pe o realitate negativă. În teorie, afirmă ei, ar fi fost de preferat o conducere mai romană și mai ecleziastică, admițând totuși și colaborarea apropiată a coroanei. Originea patronatului a fost legitimă, practica însă s-a demonstrat deseori excesivă și abuzivă, așa cum se întâmplă în concesiile pe care Biserica le face marilor puteri. În concluzie, putem afirma că munca depusă de această instituție a fost într-adevăr mare și destul de importantă. Inconvenientul cel mai grav a fost acela de a priva aproape în întregime clerul de libertatea sa. Reproșul cel mai serios este acela de a fi durat prea mult și de a fi devenit un instrument de aservire, după ce, la început, a fost un instrument de apostolat.

Inconvenientele patronatului spaniol și portughez nu puteau scăpa din atenția Sfântului Scaun, care, pe de altă parte, nu era dispus să acorde altor autorități responsabilitatea evanghelizării noilor popoare. Deja Pius al V-lea a instituit, în 1568, o congregație de cardinali pentru misiuni și alta pentru Germania. Însă lipsa unei organizări solide, ca și opoziția lui Filip al II-lea aproape au anulat inițiativa acestui papă. Clement al VIII-lea a înființat o congregație *De Propaganda Fide*, dar și aceasta a dat faliment atât pentru motivul că forțele care conduceau patronatul s-au opus, cât și din cauza morții cardinalului Giulio Antonio

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Santori. Rolul determinant în formarea unei instituții romane permanente și bine structurate îl are carmelitul desculț spaniol Thomás de Jesús (1554-1627), care, în acest scop, a scris lucrarea *De procuranda salute omnium gentium*, tipărită la Anvers în 1613. Autorul insistă foarte mult pentru formarea unui centru misionar la Roma. Ideea, sprijinită de diferiți alți autori ai epocii, este pusă în practică de *Grigore al XV-lea*, care, în 1622, înființează renumita congregație care există și astăzi *De Propaganda Fide*. Inima acesteia a fost secretarul ei Francesco Ingoli, care până la moarte (1649) a contribuit la consolidarea și independența ei față de coroanele Spaniei și Portugaliei. Fiind o fire dură, Ingoli a venit deseori în conflict cu Societatea lui Isus, puterea misionară rivală care, pentru binele misiunilor, căuta să păstreze bunele raporturi cu puterile patronale.

Congregația trebuie să controleze întreaga activitate misionară, să se ocupe de formarea misionarilor, să primească rapoarte și să dea directive. Ingoli, în primul rând, s-a străduit să transforme misiunile dintr-un fenomen colonial într-o mișcare bisericească și spirituală, să-i apere pe misionari de ingerințele autorităților politice, să impună o muncă unitară, să formeze un cler autohton și să se tipărească cărți și în limbile locale, pentru care scop a înființat o tipografie adecvată.

Propaganda readuce în discuție în termeni acuti problema raporturilor dintre inițiativele locale și directivele centralizatoare, dintre patronat și independența Sfântului Scaun față de celelalte state. În ceea ce privește primul aspect, cu toate eforturile istoricilor de a apăra Propaganda, ni se pare just a afirma că tendința centralizatoare romană nu a fost totdeauna pozitivă. Propaganda nu a respectat în mod suficient situațiile locale. În ceea ce privește patronatul, nimeni nu se putea gândi atunci la abolirea lui; ceea ce s-a încercat a fost mai ales o colaborare amicală, ajungându-se chiar la propunerea înființării a două filiale ale Propagandei: una la Madrid și alta la Lisabona. Dificultatea majoră o reprezenta numirea episcopilor, în special pentru teritoriile unde conducerea portugheză încetase sau unde nu existase niciodată. S-a încercat ocolirea opoziției portugheze prin numirea vicarilor apostolici, care, juridic, nu erau episcopi rezidențiali, ci reprezentanți speciali ai papei. Lisabona protestează împotriva acestora, însă Propaganda declară, în 1680, că instituirea vicarilor apostolici nu vine în contrast cu patronatul. Forma juridică a vicarilor se prezenta provizorie; în practică, ea a constituit un punct crucial în istoria misiunilor, iar în viitor va reprezenta o Biserică locală care nu a ajuns la maturitate și care depinde material, și ca număr al misionarilor, de alte Biserici locale sau instituții ale Bisericii.

3. Raporturile cu indienii și cu negrii

Numeric, spaniolii nu erau suficienți pentru a exploata bogățiile imense ale Americii, care le oferea metale prețioase și produse agricole; de altfel, nici nu aveau această intenție. Pentru ei era mai comod și mai simplu să-i pună la muncă pe autohtoni. Egoismul cuceritorilor și al coloniștilor și-a găsit un sprijin neașteptat în tezele unor teologi, pentru care indigenii americani erau destinați *sclaviei* din cauza vinovăției lor, ca și a inegalității naturale dintre oameni.

Primii care și-au ridicat glasul împotriva oprimirii indienilor au fost dominicanii. În a patra duminică din Advent a anului 1511, la San Domingo, părintele Antonio da Montesinos se adresează astfel ascultătorilor săi: „Cu ce drept îi țineți pe acești indios într-o sclavie atât de oribilă și de crudă? În starea în care vă aflați, nu veți putea să vă salvați sufletul mai mult decât turcii sau maurii”⁴³¹. Aceasta a însemnat declanșarea conflictului. În virtutea sfintei ascultări, sub amenințarea excomunicării *latae sententiae*, superiorul provincial îi interzice să mai predice despre acest subiect. Zarurile însă sunt aruncate: controversa Indiilor a izbucnit, iar întreaga Spanie trebuie să-și facă un examen de conștiință. Dacă dominicanii apără libertatea indienilor, unii franciscani, în schimb, afirmă că este necesar ca indienii să fie menținuți sclavi cel puțin pentru trei generații, dacă într-adevăr se avea intenția de a-i aduce în rândul oamenilor obișnuiți. Discuțiile au durat decenii întregi, în care au intervenit călugări, suverani, teologi, regi și papi, aceștia din urmă, din prudență, trebuind să-și retragă deseori deciziile date anterior. În 1512, datorită în special dominicanilor, junta din Burgos promulgă unele legi care ameliorează condițiile dure ale indienilor. Totuși, sclavia continuă, ceea ce declanșează aspre și îndârjite dispute. În cadrul acestora se remarcă Bartolomé de Las Casas (1474-1566), un fost colonizator care, în *encomiendas*⁴³² pe care le avea, îi exploatare pe indigeni, așa cum făceau și ceilalți colonizatori. Având o gravă criză de conștiință, Las Casas decide să devină preot (mai târziu dominican) și să se consacre cu totul cauzei răscumpărării indienilor. În intenția sa, ardoarea și zelul de care dădea dovadă l-au făcut să fie uneori unilateral. De șapte ori a venit în Spania pentru a-i apăra pe

⁴³¹ Cf. B. DE LAS CASAS, *Historia de las Indias*, II, Madrid 1961, 174-178.

⁴³² Toți noii veniți în Noua Lume (America) și care aduseseră servicii deosebite coroanei obțineau dreptul de a-i obliga la taxe și la muncă pe indios, care le erau încredințați pe viață. În schimb, colonizatorii trebuia să se îngrijească de binele lor spiritual și material. Aceasta este *encomienda*, care în practică înseamnă munca forțată a indienilor pe plantațiile și în minele noilor lor stăpâni.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

exploatați. Grație și intervențiilor sale, legile spaniole au devenit din ce în ce mai favorabile indienilor.

În aceste dispute, papii au avut o contribuție deosebită. În 1537, papa Paul al III-lea publică bula *Veritas ipsa*, în care condamnă tezele rasiste și recunoaște indienilor, catolici sau nu, demnitatea de persoană umană, interzicând sclavia. Ideile sale sunt repetate de Urban al VIII-lea (*Commissum nobis*, 1639) și de Benedict al XIV-lea (*Immensa Pastorum*, 1741). Afară de faptul că intervențiile papilor au avut un rezultat destul de slab, ceea ce este mai grav e faptul că unii teologi europeni (Ginés Sepulveda, de exemplu) continuau să susțină inferioritatea naturală a indienilor. Trebuie precizat că alta era convingerea și atitudinea clericilor din misiuni. Dominicanii și iezuiții de aici sunt conștienți de scandalul pe care-l reprezintă sclavia și se vor angaja cu toate forțele pentru abolirea ei. Un alt aspect deloc de neglijat este următorul: în timp ce coroana spaniolă este tot mai convinsă de ceea ce afirmau misionarii, puterea colonială anglo-saxonă se menține pe o poziție rasistă ce ajunge uneori la forme extreme. Legile emanate în Virginia în a doua parte a secolului al XVII-lea nu numai că interziceau căsătoriile mixte, dar negau metișilor și mulatrilor dreptul de proprietate, iar pe indieni îi considerau sclavi pe veci, pedepsind localități întregi atunci când vreun indian omora un alb.

Pentru a-i apăra pe indieni, Las Casas are o idee: deoarece coloniștilor le lipsea mâna de lucru suficientă, aceasta le putea veni din Africa, aducând negri de acolo, care, pe lângă faptul că erau foarte robuști, aveau și o culoare a feței care suporta mult mai bine căldura verii decât indigenii americani. Trebuie remarcat de la început că cel ce propunea o astfel de soluție nu-și dădea seama sau nu reflectase suficient asupra consecințelor catastrofale pe care le comporta ideea lui. Nu-și dădea seama că astfel contribuia la o injustiție și la o oprimare umană mult mai dură și mult mai gravă decât cea pe care el o combătea: sclaviei indienilor i se substituia sclavia și comerțul negrilor. Pe paginile istoriei începea să se scrie o tragedie tot atât de sumbră și de inumană ca și cea din lagărele naziste sau staliniste.

De la mijlocul secolului al XV-lea, navigatorii portughezi capturasera unii negri de pe coastele Guineii, pe care apoi îi vânduseră în Europa. Pentru moment, traficul uman rămăsese limitat, controlat fiind de Portugalia și, într-o măsură mai mică, de Spania. Cu trecerea timpului, inițiativa a luat proporții gigantice, mai ales la mijlocul secolului al XVII-lea. În timp ce în America, minele de aur și argint începeau să sece din cauza lăcomiei primilor coloniști, plantațiile de zahăr, bumbac și tabac, foarte rentabile din punct de vedere economic, cereau o mână de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

lucru crescândă. La navele spaniole și portugheze încep să se alăture cele franceze și engleze, care apoi vor lua locul primelor.

Cu tratatul de la Utrecht din 1713, tratat care pune capăt războiului de succesiune spaniol, Anglia își asigură monopolul comerțului cu sclavi și se angajează ca, pentru o perioadă de 30 de ani, să transporte anual în America câte 5.000 de africani. Din portul Liverpool, ca odinioară de la Nantes și Bordeaux, armatorii trimit spre Coasta de Aur sau în zonele învecinate nave pline cu stofe, alcool, arme și pulbere, toate cumpărate în Europa cu un preț mic și schimbate în Africa cu sclavi pe care vânzătorii africani reușiseră să-i captureze în interiorul continentului sau pe coastele Atlanticului. Se cunosc apoi condițiile de traversare a oceanului, condiții descrise de multe mărturii de epocă.

Capucinel italian Dionigi da Piacenza (Dionigi Carli), în lucrarea sa, *Il moro trasportato nell'inclita città di Venezia* (Bassano 1687), ne descrie călătoria pe care el a făcut-o din Angola în Brazilia. Aprox. 700 de negri zac într-o navă infectă și fără lumină, constrânși fiind să doarmă unul peste altul. Unica preocupare a călugărului și a căpitanului este aceea de a-i boteza înainte de plecare, „existând excomunicarea în purtarea sclavilor din Angola sau din alte părți înainte ca să fie făcuți creștini”. De aceea, în ultimul moment, când sosește ultima încărcătură umană, aprox. 70 de sclavi, „trebuie catehizați și botezați. terminate fiind funcțiunile mele, au fost marcați cu fierul înroșit pe piept și pe braț și înregistrați”. La un moment dat al călătoriei, ca urmare a prelungirii unei perioade fără vânt în vele, hrana începe să lipsească, iar capucinel dă sfatul ca proviziile rămase să se împartă albilor, „iar dacă negrii muriră, trebuie să avem răbdare”. „În această călătorie au murit 33 de negri, ceea ce a fost considerat ca un har deosebit al lui Dumnezeu, deoarece, de obicei, mor jumătate dintre dânșii sau chiar mai mulți”.

Se calculează că, dintre 1.000 de negri capturați în interiorul continentului, mai multe sute cad înainte de a ajunge pe coastă, câteva sute, în traversarea oceanului, și mai puțin de o sută, în aclimatizarea pe noul continent, deci aproximativ ⅓. Armatorii nu ieșeau niciodată în pierdere, deoarece navele lor nu călătoreau goale niciodată. Purtau sclavi din Africa și plecau din America pline cu zahăr și cu alte produse coloniale. Pe de altă parte, un sclav cumpărat în Guineea cu 20 de florini putea fi vândut în America cu 800. Supraviețuitorii erau puși la muncile de pe latifundii, ducând aici o viață mult mai dură decât cea pe care o aveau în Africa, unde, conform studioșilor, era răspândit un sistem de viață paternalistic. Munca dura și 14 ore; sclavii nu aveau libertatea de a-și forma o familie după voia lor și erau pedepsiți pentru

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴³³ I CLEMENT AL V-LEA

cele mai mici lipsuri, ceea ce-i împingea pe mulți la sinucidere sau rebeliune, în care caz urma răzbunarea feroce a albilor.

Conform unor calcule destul de exacte⁴³³, din 1511 până în 1800, cel puțin 15 milioane de negri au fost transportați din Africa în America, cea mai mare parte fiind transportată între 1650 și 1800. Pe de altă parte, pierderile umane ale Africii sunt mult mai mari (aproximativ duble) dacă considerăm numărul acelor care au murit înainte de plecare sau în traversarea oceanului. Numărul sclavilor era mai mare pe coloniile engleze, unde condițiile de viață erau dintre cele mai dure. Chiar și la începutul secolului al XIX-lea, în cele mai multe state americane stăpânul putea să vândă separat membrii unei familii. Le era apoi interzis să învețe să scrie și să citească și, de cele mai multe ori, erau nevoiți să trăiască în mizerie în colibe mici și nu puteau să dea mărturie împotriva albilor.

La început, Sfântul Scaun nu a luat poziție împotriva comerțului cu sclavi. La 16 iunie 1452, cu scrisoarea brevă *Divino amore communiti*, papa Nicolae al V-lea acordă regelui Alfons al Portugaliei facultatea *in perpetuam servitutem redigendi... Saracenos, paganos, infideles, et Christi inimicos*. Mai târziu, acest spirit de cruciadă face loc unui sens mai uman, iar papii, de exemplu Paul al III-lea sau Urban al VIII-lea, au luat cu toată hotărârea apărarea indienilor. Însă, până în secolul al XIX-lea, ei nu au protestat împotriva comerțului cu negri. Documentele referitoare la această problemă îi au în vedere pe indieni, nu pe negri. Nu au lipsit preoți zeloși și conștiincioși care cu eroism s-au ocupat de acești nefericiți debarcați în America. Printre ei se impune figura marelui apostol din portul de sclavi Cartagena, Petru Claver (1580-1654), care obișnuia să se semneze „slujitorul Negrilor pentru totdeauna”. Însă din partea Sfântului Scaun și a majorității moralistilor a lipsit o condamnare explicită a sclaviei negrilor. Abuzurile care astăzi ne trezesc indignarea, atunci nu erau recunoscute ca ilicite, iar teologii credeau că și-au îndeplinit datoria dacă recomandau stăpânilor sau comercianților un comportament uman față de negri.

Această mentalitate apare cu claritate în opera unui jurist, profesor într-o universitate din America meridională, Ciriaco Morelli, *Fasti novi orbis et ordinationum apostolicarum ad Indias pertinentium breviarium*, Venetiis 1776. De la pag. 468 până la pag. 475, autorul examinează problema dacă comerțul cu negri și sclavia sunt ilicite. El admite că aici există multe pericole, *propter vicinitatem illiciti*. Prezintă apoi pe scurt argumentele obișnuite pentru a demonstra ilicitatea sclaviei: trebuie presupus că la început negrul a fost făcut sclav în mod

---

⁴³³ Cf. R. CORNEVIN, *Histoire de l'Afrique*, II, Paris 1976, 367-369.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

injust. Comercianții, apoi, în mare parte nu-și trăiesc credința (din trei mii, cel mult două sute primesc sacramentele în timpul Paștelui). Pe nave, negrii sunt tratați în mod inuman (într-o singură noapte, din 500 au murit aprox. 120). Apoi, comerțul cu sclavi reprezintă un motiv de scandal pentru necredincioși. Morelli, însă, ne prezintă și argumentele opuse. Este posibil ca negrii să fi fost făcuți sclavi într-un război just sau pentru delictele comise. Pot, apoi, să fi renunțat spontan la propria libertate în schimbul unei recompense adecvate; mulți comercianți sunt buni creștini. În actul de vânzare-cumpărare, în general se examinează titlurile prin care comerciantul își justifică proprietatea sclavilor.

Alți moraliști adaugă și alte argumente: este licit de a face sclav un negru care era în pericol iminent de a fi ucis: în acest caz, i se face un adevărat serviciu, salvându-i viața. În concluzie, pentru acești moraliști, dacă este ilicit de a face sclav pe cineva pentru motivul încreștinării sale, totuși, nu se poate deduce că sclavia ar fi ilicită în ea însăși. Morelli adaugă că sclavia negrilor din America a îmbrăcat forme mai blânde, dat fiind faptul că aceștia primesc casă și îmbrăcăminte, se bucură de zile de odihnă și au o viață mai liniștită decât cea pe care ar fi avut-o în Africa: sub o mizerie aparentă se bucură de o adevărată fericire!

În timp ce moraliștii se pierdeau în aceste discuții sterile, comercianții își continuau liniștiți activitatea. Peste ani, când unii își încheiau această activitate, dădeau proba unui sens moral, sub anumite aspecte mai viu și mai autentic decât cel al teologilor sau al unor misionari, care, uneori, își câștigau cele necesare pentru viață tocmai din comerțul cu negri.

Rezumând, putem afirma că cei ce erau antrenați în aceste realități sumbre, atunci când nu pierduseră complet simțul moral, experimentau o anumită neliniște interioară. În schimb, cei ce studiau la birou realități îndepărtate ca spațiu de concretul existenței lor se lăsau deseori pradă prejudecăților epocii, nereușind să descopere adevărata față a comerțului cu negri. Același lucru este valabil și pentru mai mulți papi care, deși îi apăraseră energic pe indieni, în teorie și în practică îi abandonaseră pe negri crudului lor destin, limitându-se să recomande stăpânilor un comportament paternalist, iar uneori egoist sau fariseic. Nu reușeau oamenii Bisericii să vadă injustiția intrinsecă a sistemului; mai grav, încercau să dea o aparență legală pozitivă acestor nedreptăți. Eroarea moraliștilor nu depindea de dificultatea de a descoperi soluționarea acestei probleme dificile, ci de intenția decisă, încăpățânată chiar, de a aplica realității concrete o categorie abstractă; închideau ochii în fața condițiilor reale ale sclavilor. Abstractismul și academismul, iată adevărata lacună a moraliștilor din *ancien régime*, lacună pe care Pascal nu a lovit-o la timp în Scrisorile sale provinciale.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Trebuie adăugat și faptul că excomunicările pentru comercianții cu sclavi nu ar fi dat mari rezultate. Sistemul se baza pe un complex de condiții economice și sociale pe care Biserica nu era capabilă să le schimbe și care va lua o altă întorsătură doar prin sângeroasa și dura revoluție franceză. Congresul din Viena (1815), în care a intervenit și Pius al VII-lea, a condamnat comerțul cu negri. De acum înainte, profunde schimbări europene, sociale, economice și religioase au creat condițiile înțelegerii și condamnării unei realități care, într-un alt context socio-economic, fusese considerată, parțial, ca licită.

4. „Reducțiunile” din Paraguay

4.1. Originile

La începutul secolului al XVII-lea, unul din superiorii misiunilor SJ din America Latină a încercat să perfecționeze o tentativă deja repetată în diferite locuri din America: convingerea indigenilor să-și părăsească viața nomadă și să se stabilească în anumite sate bine organizate, unde să ducă o viață mult mai bună atât din punct de vedere material, cât și spiritual. Generalul Societății lui Isus, Claudio Acquaviva, bazându-se pe relatările unui misionar care vizitase zonele aproape inaccesibile Pampas și Chaco, decide înființarea unor colonii stabile în care indienii să fie la adăpost de orice putere străină. Planul său primește aprobarea coroanei spaniole și așa, începând cu anul 1610, iezuiții își fac apariția printre populațiile guarani și chaco, încercând fondarea unui „stat indiano-creștin”. Așa s-au născut primele reducțiuni, locuri stabile indispensabile unei vieți care să se apropie cât de cât de nivelul celei europene. Satele (aprox. 40 la număr cu cca. 150.000 de indieni) care se nasc din inițiativa iezuiților cuprind zone din actualele țări Paraguay, Argentina, Uruguay, Bolivia și Brazilia.

Trebuie spus că mulți băștinași care experimentaseră deja duritatea colonizatorilor spanioli s-au lăsat ușor convinși de planul iezuiților care le asigurau completa independență față de regimul colonial. Aici, indienii depind direct de vice-rege, iar față de guvernul din Madrid trebuie doar să plătească un anumit tribut în mate, plantă din care se face un ceai optim. Pe de altă parte, independența față de puterea laică reprezenta condiția unei dependențe față de misionari, care dezvoltă aici un paternalism dus la limitele extreme.

În jurul anului 1630, reducțiunile se văd asaltate de comercianții de sclavi (pauliști sau mameluci) sosiți de pe coastele Braziliei. Mai mult de 100.000 de indigeni sunt deportați sau uciși. Pentru a evita în viitor un alt asemenea dezastru, misionarii obțin de la Filip al IV-lea permisiunea

TEME DE ISTORIE A BISERICII

de a organiza un corp de armată cu care să se apere. După 11 ani, negustorii de sclavi își fac din nou apariția, însă, de această dată, iezuiții și indigenii reușesc să-i respingă.

4.2. Organizarea reducăiunilor

Satele aveau un aspect identic: în centru se afla biserica, destul de bine amenajată, locuințele misionarilor și magaziiile, iar în jurul acestora, colibeile autohtonilor. Conducerea spirituală era în mâinile iezuiților, însă, de multe ori, patronatul regal le crea serioase dificultăți, nepermițându-le să dispună liberi de locul și activitatea pe care trebuiau s-o desfășoare misionarii. În ceea ce privește problemele civile și administrative, acestea erau încredințate indigenilor, însă în practică ei urmau îndeaproape indicațiile misionarilor. Intrarea în reducăiuni era complet interzisă oricărui străin, cu excepția episcopului și a reprezentantului guvernului, însă și aceștia nu-și făceau prea des apariția prin aceste sate, astfel încât reducăiunile devin un teritoriu închis, separat de restul lumii printr-un gard de bambus.

Un regulament minuțios, asemănător celui din colegii, reglementa pas cu pas viața indigenilor: era fixat orarul de odihnă, de muncă și de rugăciune. Fiecare familie trebuia să cultive o anumită suprafață de pământ, de ale cărei roade dispunea în întregime; în plus, toți erau obligați să participe la cultivarea terenurilor comune. Misionarii îndeplineau aici toate funcțiile existente într-o societate civilă. Delictele cele mai grave erau pedepsite cu excluderea din reducăiuni sau cu predarea infractorilor în mâinile autorităților spaniole. Cu un asemenea regim, pe parcursul a trei generații, indigenii au trecut de la viața primitivă de mai înainte la un nivel de civilizație și cultură care îl impresionează și pe omul cult contemporan: cunoșteau nu numai agricultura sau diferite meserii, ci și arta muzicală occidentală, tipărirea de cărți etc.

4.3. Sfârșitul reducăiunilor

În secolul al XVIII-lea, forțele ostile iezuiților s-au servit de orice mijloc pentru a-i distruge, inclusiv deci și reducăiunile lor, prin saloanele europene răspândindu-se zvonul că și-au format o armată și au ales chiar și un împărat al Paraguay-ului, cu numele de Nicolae I. În practică însă, sfârșitul reducăiunilor nu se datorează zvonurilor din Europa, ci rivalităților dintre spanioli și portughezi. Prin tratatul frontierelor din 1750, spaniolii cedează portughezilor teritoriul de pe malul drept al fluviului Rio de la Plata, teritoriu pe care se aflau și

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴³⁴ I CLEMENT AL V-LEA

reducțiunile. În noua situație, indienii se revoltă împotriva portughezilor, care în trecut le cauzaseră diferite și mari suferințe. Urmează represaliile: satele le sunt distruse, mulți indigeni sunt uciși sau alungați din satele înfloritoare care costaseră un secol și jumătate de muncă și sacrificii. După puțin ani, și iezuiții sunt alungați din reducțiuni, care cad într-o ruină totală. Ca o ironie a soartei, mai târziu, regele Carol al III-lea al Spaniei afirmă că tratatul din 1750 constituie o eroare politică și restabilește situația existență înainte, însă era mult prea târziu pentru a mai recupera ceva⁴³⁴.

Opiniile istoricilor referitoare la reducțiuni sunt împărțite, contrastante chiar. Nu intenționez să intrăm în detalii. Reproșurilor, justificate sau nu, li se opune realitatea faptelor. Reducțiunile reprezintă o necesitate și o autoapărare împotriva exploatării și exterminării indigenilor. Chiar dacă misionarii au avut un prea accentuat spirit paternalist, totuși nu li se poate nega buna intenție și spiritul de sacrificiu care, de multe ori, a mers până la eroism, plătind cu prețul vieții zelul lor apostolic și dragostea pentru indios, pe care au reușit parțial să-i ridice la un nivel de civilizație cu totul ieșit din comun. Ceea ce nu se poate înțelege la acești misionari este faptul că din reducțiunile lor nu a ieșit nici un preot autohton.

---

⁴³⁴ Cf. G. MARTINA, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo*, II, Brescia 1983, 236-251.

LXXXI.

MISIUNILE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

1. Condiționarea politică a misiunilor

1.1. Primul mod de coluziune (acord) între colonialism și misiuni: tratatele internaționale

Practica tratatelor este frecventă mai ales în Extremul Orient, în special în *China*. Prima putere europeană care încearcă o pătrundere comercială în China este Anglia, care, pentru a-și menține avantajul comerțului cu opiu (drogul cel mai răspândit în China), duce un război de trei ani cu această țară, după care urmează pacea de la Nanchang (1843), care îi asigură libertatea comerțului în diferite porturi (adică posibilitatea de a vinde în continuare opiu; în secolul al XVIII-lea, Anglia își asigurase și monopolul vânzării sclavilor) și la Hong-Kong (conform unei obișnuite strategii engleze, aceea de a-și asigura „capete de pod”, ca Gibraltar, sau insule care să funcționeze ca baze navale: Malta și Cipru).

Exemplul englezilor este urmat de francezi, care, în diferite tratate, obțin nu numai libertatea comercială, ci, în primul rând, libertatea de a răspândi credința catolică, apoi o protecție specială pentru misionarii ei (indiferent dacă erau francezi sau nu, toți se bucurau de un pașaport francez). Franța poate să ceară despăgubiri consistente în cazul unor daune aduse misiunilor, atunci când vreun misionar este ucis etc. În rezumat, în China se stabilește un fel de patronat francez asupra misiunilor, patronat spre care papii privesc cu o anumită plăcere și satisfacție. Cu toate aceste precauțiuni franceze, asistăm la diferite incidente care toate se mișcă în același cadru: manifestări populare sau acțiuni individuale împotriva misionarilor, intervenția francezilor, despăgubiri din partea guvernului chinez. Ostilitatea localnicilor este provocată de unii francezi mai puțin orientați pe teren și fanatici în conservarea inalterată a „demnității și onoarei” neamului lor⁴³⁵. În Tonchin, uciderea unui misionar provoacă o expediție franceză și un lung război (1858-1873), care se încheie cu ocuparea Indochinei de către francezi. Desigur, misionarii încearcă să separe politica de religie, însă intențiile lor se lovesc de opinia publică locală, care vede în misionar

---

⁴³⁵ Pentru perioada 1860-1909, arhiva Ministerului de Externe al Chinei conține 910 volume, cea mai mare parte dintre ele redând tocmai aceste conflicte dintre chinezi și francezi.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴³⁵ I CLEMENT AL V-LEA

mai mult un agent străin decât un ministru al lui Cristos, și de forțele guvernamentale și militare franceze.

Ceea ce are loc în China se repetă în mare măsură și în *Japonia*. În 1853, sub amenințarea tunurilor, Statele Unite constrâng Japonia la deschiderea unor relații diplomatice și comerciale. Franța urmează imediat exemplul Americii și obține accesul în unele porturi japoneze și libertatea de cult. Ceea ce urmează este o puternică mișcare xenofobă a autohtonilor.

*1.2. Al doilea mod de coluziune între colonialism și misiuni:
asocierea de fapt cu regimul colonial*

Parțial inevitabilă, colaborarea dintre misionari și colonialiști nu a fost niciodată totală. Totuși, de multe ori Biserica a acceptat fără opoziții situațiile create de puterile coloniale. În general, misionarii aparțin națiunilor colonizatoare. Din acest motiv, deseori respectivele guverne fac presiuni asupra misionarilor. Un exemplu, printre multe altele, îl avem în președintele Consiliului italian, Crispi (1893-1896). În urma cuceririi *Eritreii* în 1894, după o lungă tergiversare, își dă *exequatur* (trebuie pus în relație cu *placet*) pentru numirea cardinalului Sarto ca patriarh al Veneției. Aceasta cu scopul de a obține înființarea Prefecturii Apostolice a Eritreii și pentru înlocuirea misionarilor lazariști francezi cu capucini italieni. Cucerirea Etiopiei de către Italia, în 1936, a provocat episoade similare: înlocuirea misionarilor de alte națiuni cu misionari italieni.

Pentru statul liber *Congo*, Leopold al II-lea al Belgiei (1865-1909) vrea misionari belgieni, pentru a servi cauza belgiană. Cu acordul papei Leon al XIII-lea, de acum înainte misionarii vor fi doar belgieni. Leopold devine un autentic „agent” misionar, iar statul Congo este considerat de dânsul ca o feudă specială a Belgiei. În anul 1906, o convenție specială dintre Belgia și Sfântul Scaun⁴³⁶ stabilește pentru Congo o adevărată colaborare între stat și Biserică. Misionarii se angajează să înființeze școli și alte centre de asistență și educație care pot fi asemănate cu reducăiunile din Paraguay, cu excepția că aici totul este controlat de guvern. După războiul din 1914-1918, când Germania își pierde coloniile africane, situația misionarilor de pe acest continent se schimbă radical. Acum încep să se formeze așa-zisele „mandate”, adevărate colonii engleze și franceze. Trebuie adăugat că diferite țări ce nu au nici o colonie, de exemplu Austria, au în Africa un număr însemnat de

---

⁴³⁶ A. MERCATI, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, I (1098-1914), Vatican 1954, 1096-1097.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

misionari. La fel, puteri coloniale precum Canada își trimit misionarii și în afara propriilor colonii.

2. Clerul indigen⁴³⁷

După Revoluția Franceză, papa Grigore al XVI-lea promulgă *Neminem profecto* (1845), în care afirmă că pregătirea unui cler autohton constituie mijlocul fundamental pentru răspândirea credinței. Trebuie în așa fel format încât să i se poată încredința funcții de conducere, și nu doar auxiliare. Această instrucție papală vine în urma examinării actelor sinodului din Pondicherry (sudul Indiei), unde se insistă mult asupra formării unui cler indigen. Sub papa Pius al IX-lea, ambientul curiei romane devine mai rezervat în ideea promovării clerului local. Totuși, mulți misionari sunt perfect conștienți că viitorul Bisericii pe noile continente depinde întâi de toate de clerul local. Joseph Gabet, misionar în Tibet și apoi în Brazilia, prezintă argumentele pro și contra clerului autohton⁴³⁸, insistând asupra avantajelor unui cler local. În 1850, Propaganda examinează lucrarea misionarului, după care le face cunoscut vicarilor apostolici din China faptul că scrierea misionarului Gabet nu fusese aprobată de Sfântul Scaun. Divergența de vederi dintre Roma și misionari generează diferite polemici verbale și scrise, din care, puțin câte puțin, se afirmă necesitatea stringentă a clerului autohton⁴³⁹.

Papa Leon al XIII-lea este de partea poziției favorabile clerului indigen. În enciclica *Ad extremas Orientis oras*⁴⁴⁰, declară în mod explicit că salvarea Indiei depinde de formarea unui cler indigen, care singur poate vorbi bine limba locală și se poate adapta la cultura proprie. Trebuie observat apoi că numărul misionarilor este insuficient, iar prezența lor, ca și în trecut, poate declanșa numeroase conflicte politice care pot îngreuna sau chiar bloca sosirea altor misionari, așa cum s-a întâmplat în China, Japonia și Etiopia. Dată fiind apoi imposibilitatea unui seminar pentru fiecare dieceză, este de dorit formarea unui seminar național, unde viitorii preoți să fie formați și în vederea preluării destinului Bisericilor lor particulare. În același an în care a fost publicată enciclica, s-a deschis un seminar la Kandy, în Ceylon, și s-

---

⁴³⁷ Referințe la documente anterioare Revoluției Franceze se pot găsi în *Nouvelle Histoire Ecclésiastique*, V, 432 ș.u.

⁴³⁸ *État de mission catholique en Chine*, Poissy 1848.

⁴³⁹ Într-o a doua ediție, versiunea italiană a *Istoriei Bisericii* de Rorhbacher, atenuează acuzele dure, prezente în prima ediție, față de cei ce, prin împiedicarea formării unui cler indigen, se făcuseră vinovați de eclipsa Bisericii din Japonia.

⁴⁴⁰ LEON AL XIII-LEA, *Acta*, XIII, Roma 1894, 190-197.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

a tipărit o medalie comemorativă pe care este înscris textul: „Filii tui, India, administri salutis”.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, rezultatele au fost destul de slabe. În Japonia, primii preoți indigeni au fost sfințiți în 1883. În general, în Extremul Orient, doar în India și Ceylon clerul local îl depășea numeric pe cel venit din Europa. În Africa, suntem abia la primii pași. Eforturile au fost mari, iar dificultățile și lipsurile, și mai mari. Pe lângă aceasta, misionarii europeni erau conștienți de faptul că gravitatea problemei nu stătea numai în crearea unui cler local, ci și în formarea unui cler *capabil* să preia destinele propriilor lor biserici. Nici la începutul secolului nostru nu se putea vorbi de biserici autosuficiente, mature. Conform ideilor prezentate în *Nouvelle Histoire Ecclésiastique* (vezi referința anterioară), situația tinerelor Biserici africane și asiatice prezenta următoarele aspecte de fond:

- opoziția clerului diecezan pentru un cler autohton;
- o anumită perplexitate referitoare la capacitatea autohtonilor de a deveni preoți, în zonele în care creștinismul era la primii pași;
- o concepție a mântuirii prea individualistă: se insista mai mult asupra primirii sacramentelor și nu se percepea necesitatea „înculturării” Bisericii într-un anume loc marcat de propriile caracteristici culturale, istorice etc.;
- organizarea însăși a misiunilor, împărțite în diferite teritorii încredințate unor determinate institute misionare ce se considerau în exclusivitate responsabile de destinul misiunilor (un „feudalism teritorial”).

3. Misiunile din Extremul Orient

3.1. Japonia

Trei faze:

a) După libertatea de cult obținută în 1858 (ca urmare a amenințării americane cu o bombardare nimicitoare a Japoniei), la data de 17 martie 1865, în a treia vineri din Postul Mare, misionarul Petitjean întâlnește în biserica sa din Nagasaki un mic grup de creștini clandestini, ce proveneau din perioada misionară a secolului al XVII-lea, capabili încă să mai facă distincția între catolici și protestanți (celibatul preoțesc și primatul papal). Ei îi declară misionarului: „Inima noastră este aici, așa cum este și a dumneavoastră”. Izolați, fără ierarhie și fără preoți, acești creștini au transmis credința din generație în generație, într-un mod care trezește admirație, dar poate și compasiune. După scurt timp, grupul se mărește la 25.000 de credincioși, care, de

TEME DE ISTORIE A BISERICII

frica persecuțiilor, rămân ascunși în insula meridională Kyushu, ultima mare insulă sudică a actualei Japonii.

b) O nouă fază de persecuții (1868-1873) în care sunt reluate legile persecutorii din secolul al XVII-lea și care creează aproximativ 2.000 de martiri.

c) Intervenția diplomației (Japonia are nevoie de un ajutor financiar substanțial) pune capăt persecuțiilor. Acum sunt reorganizare circumscriptiile bisericești și sunt sfințiți primii preoți japonezi (1883). De la toleranță se trece la libertatea religioasă, însă naționalismul rămâne un obstacol serios în calea creștinismului. Un simbol al tragicului destin al catolicismului japonez îl reprezintă bomba atomică lansată asupra orașului Nagasaki (9 august 1945), care ucide 7.000 din cei 10.000 de creștini ai satului vecin Urakami.

3.2. *Indochina (Cambogia, Laos și Vietnam)*

Cu o pauză intermediară, acest teritoriu a cunoscut o lungă și grea persecuție (1833-1893). Cu o tactică ce amintește de cea a împăratului Valerian, autoritățile locale își pun în plan nimicirea misionarilor străini, urmându-le apoi preoții indigeni și, în final, uciderea tuturor creștinilor. Izvoarele ne vorbesc de cca. 100.000 de martiri. Un erou al rezistenței este misionarul Retord, mort de foame în 1858, într-o pădure. În aceste circumstanțe în care erau loviți mai ales misionarii francezi și spanioli, intervin guvernele acestor țări, ceea ce cauzează lungul război de ocupare a Indochinei de către Franța (1858-1873). În tot acest timp, persecuția continuă, chiar și după ocuparea orașului Hanoi (1873). Trebuie subliniate două aspecte: Nu se poate nega faptul că misionarii nu ar fi favorizat intervenția franceză și că populația creștină, oprimată și persecutată, nu ar fi dorit acest lucru. Pe de altă parte, este sigur că majoritatea creștinilor (misionari și autohtoni) au murit nu din cauza evenimentelor politice, ci pentru că nu au renunțat la credință.

3.3. *China*

Patronatului portughez, ce sfârșește prin concordatul din 1857, i se substituie protecția plină de pericole a Franței. Pe linie pur bisericească, alături de multiplicarea vicariatelor apostolice, semn al vitalității Bisericii locale, asistăm, în 1848, la venirea primelor surori destinate școlilor, azilelor și spitalelor. Însă tocmai această activitate a femeilor avea un efect straniu, de neînțeles pentru poporul chinez. În acest sens, este cumva de înțeles memorandum-ul chinez din 13 februarie 1871, trimis puterilor străine și în care se cerea îndepărtarea surorilor și, în

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

general, o mai mare înțelegere a particularităților chineze din partea europenilor. Atât marile puteri, cât și misionarii au refuzat cu decizie să dea curs doleanțelor chinezilor.

Referindu-ne la catolicii autohtoni, putem spune că ei se aflau într-adevăr la marginea societății și a vieții sociale, neputând participa la riturile aduse lui Confucius și, în consecință, neputând ocupa nici un post în administrația statală. În ochii intelectualilor locali și a mulțimilor ignorante, catolicii chinezi reprezentau un caz atipic, cu totul în afara tradiției și a istoriei național-religioase. În acest context, xenofobia chineză degenerază în revolta Boxerilor (1900), reprimată cu duritate de europeni. De altfel, China nu depusese nici cel mai mic efort pentru a se deschide spre civilizația modernă. Pentru a înțelege aceasta, este suficientă lectura cărții *Souvenirs et pensées* a lui Lou Tseng Tsiang, diplomat chinez, reprezentant al Chinei în Olanda și Rusia, iar după revoluția din 1911, ministru de externe; după moartea soției, se face benedictin și se stabilește în Belgia. Lou aseamănă obiceiurile de la curtea rusă, cea mai reacționară putere europeană, cu cele din patria sa natală, dând dreptate Rusiei: dacă țarul rus deschide un bal, el fiind în primul rând al dansatorilor, împăratul chinez, atunci când îi primește pe funcționarii săi, stă ascuns după o perdea, invizibil ca un dumnezeu.

Puținele reforme introduse în ultimul timp, ca toate reformele tardive, demonstrează neputința regimului și întărirea opoziției, aceasta declanșând revoluția din 1911 și preluarea puterii de către Sun Yat Sen. Cu dânsul, este fondată o republică a cărei ideologie este propusă de sus: naționalism, democrație și socialism, factori prin care China se apropie din ce în ce mai mult de Rusia, aici instruindu-se politic cei mai înalți membri ai guvernului chinez. Din cauza sângeroaselor conflicte interne (războaie civile), în 1972, capul armatei din sud, filocomunistul Ch'ang-Kai-Shek, rupe complet China de Rusia, fără a reuși însă să unească diferitele corpuri și facțiuni militare, toate de orientare comunistă. În această situație, Republica Chineză va fi mereu amenințată de un posibil război civil.

3.4. Coreea

Coreea reprezintă un caz unic în Extremul Orient. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, un grup de intelectuali vine în contact cu creștinismul. Unul dintre ei, trimis într-o misiune diplomatică la Pekin, primește botezul, luându-și numele de Petru. Întors acasă, îi botează pe doi din prietenii lui. Apoi, toți trei, simțind acut lipsa preoților și fără să-și dea seama de ceea ce fac, consacră preoți și episcopi și celebrează sfânta Liturghie. Nu peste mult timp, explicându-li-se ceea ce au făcut,

TEME DE ISTORIE A BISERICII

încetează să mai „consacre” alți clerici; la fel, încetează și celebrarea, evident invalidă, a sfintei Liturghii. În 1794, sosește primul preot, un chinez, care găsește aici aprox. 4.000 de credincioși. Însă teama de infiltrații străine provoacă mai multe persecuții, în care, pe lângă martiri, asistăm și la apostazia lui Petru și a prietenilor botezați de dânsul. Timp de 30 de ani, catolicii de aici rămân fără preoți. Urmează alți 45 de ani de persecuție, până când, în 1885, Franța impune libertatea religioasă. La începutul secolului nostru, numărul catolicilor se ridică la aprox. 50.000.

3.5. *Filipine*

Spre sfârșitul secolului trecut, aici se verifică un puternic ferment naționalist, ceea ce înseamnă și un pericol pentru catolici. Spania, în loc să analizeze și să se adapteze cerințelor locale, găsește că este mai comod să-i expulzeze pe misionari, în care vede motivul nemulțumirilor filipinezilor. Decizia sa reprezintă un paleativ; nu servește la nimic, iar în 1898, pierde Filipinele și Cuba. În arhipelag își fac apariția americanii și, o dată cu ei, începe un accentuat proces de laicizare a vieții. Catolicismul de aici reușește în bună măsură să depășească dificultățile create de această schimbare și, chiar dacă a avut loc și o schismă, ulterior depășită, Biserica din Filipine rămâne cea mai dezvoltată și mai promițătoare din tot Extremul Orient.

3.6. *India*

India face eforturi deosebite pentru a se elibera de patronatul portughez, patronat devenit aproape imposibil de suportat din cauza complicității unor prelați, ca și a oscilațiilor Sfântului Scaun, care nu urmează o linie coerentă. La începutul secolului al XIX-lea, patronatul este anacronic, aceasta din cauza ocupației engleze și a insuficienței unui cler bine pregătit. Se creează mai multe vicariate apostolice, iar rezultatul este o nouă confuzie și o situație juridică (canonică) imposibil de aplicat. În 1838, papa Grigore al XVI-lea, prin scrisoarea apostolică *Multa praeclare*, limitează patronatul, reducându-l la arhidieceza de Goa, celelalte zone punându-le sub directă jurisdicție a Sfântului Scaun și încredințându-le vicarilor apostolici. În toate acestea, papa nu informează Portugalia, cu care relațiile erau întrerupte (suntem în perioada de luptă dintre legitimiștii lui Don Miguel și liberalii conduși de Maria da Gloria). Așa se naște așa-numita „schismă de la Goa”, care împarte clerul de aici în două fronturi neconciliabile. În 1843, papa îl numește ca arhiepiscop de Goa pe benedictinul Silva Torres, cu care

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴¹ I CLEMENT AL V-LEA

stabilește niște relații aparte: în documentele de numire îi păstrează dreptul de patronat, iar în instrucții private, îi interzice să-și exercite jurisdicția în afara arhidiecezei de Goa, adică negându-i patronatul. Arhiepiscopul replică cu aceeași șiretenie: se face că nu cunoaște instrucțiile private și încearcă să-și exercite jurisdicția pe toate teritoriile vechiului patronat, care se extindeau până la Pechin.

Abia sub Pius al IX-lea, în 1848, arhiepiscopul este constrâns să renunțe. Însă dezordinile continuă într-o așa măsură încât vicarul apostolic din Bombay este asediat în biserică de preoți portughezi. Neobținând ajutorul Romei, demisionează. În 1857, Sfântul Scaun încheie un concordat cu Portugalia în care se afirmă: „tota res in favorem Portugalliae fuit in pristinum statum reducta”⁴⁴¹. Acum este revocată *Multa Praeclare* și este recunoscut patronatul pentru diecezele existente și subtrase de Grigore al XVI-lea. Mai mult, art. 14 stabilește că patronatul se va exercita și peste diecezele ce se vor înființa în viitor. Concordatul înseamnă o victorie a portughezilor, fapt ce îi îndurerează pe vicarii apostolici ce depind de Propaganda. Însă el nu avea nici o urmare importantă, deoarece diecezele prevăzute în art. 14 nu vor fi nicicând înființate și totul rămâne ca și mai înainte. În 1886 este semnat un nou concordat. Art. 3 limitează din nou extensiunea teritorială a patronatului la arhidieceza de Goa. Art. 7, însă, modifică art. 3 și recunoaște dreptul portughezilor de a decide în numirea altor episcopi. Art. 5 stabilește că unele grupuri de creștini ce se găsesc pe teritorii ce nu depind de Goa vor rămâne totuși sub jurisdicția „personală”, nu „teritorială” a acesteia. Un muribund din Calcutta, dacă depindea de Goa, putea să primească sacramentele doar de la un preot dependent de Goa! După o altă lungă serie de convenții, concordatele din 1928, 1940 și 1950 abolesc complet patronatul.

4. Misiunile africane

4.1. Sudan

a) După numeroase dezbateri, papa Grigore al XVI-lea înființează, în 1846, Vicariatul Apostolic al Africii Centrale (din Guineea până la Nil și din Sahara până spre deșertul Kalahari!). Vicarul apostolic Casolani, un maltez, însoțit de iezuitul polonez Ryllo, de un alt iezuit și de doi elevi ai Propagandei, pleacă în misiune. Din cauza neînțelegerilor, Casolani cedează conducerea lui Ryllo. La 11 februarie 1846, expediția ajunge la Karthum, la confluența Nilului Alb cu Nilul Albastru, însă, după puțin timp, Ryllo moare, iar doi dintre misionari se întorc în Europa.

---

⁴⁴¹ Cf. A. MERCATI, *Raccolta di concordati...*, I, 844-852.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

b) A doua expediție: După anul 1850, unul dintre elevii Propagandei, plecat în prima misiune, Knoblecher, vine în Europa. Austria, emoționată de descrierile misionarului, îi dă alți misionari și o barcă pentru a putea urca pe Nil. Ca urmare a acestei întăriri a forțelor, se formează unele stațiuni la sud de Karthum, însă, în șase ani, din cauza condițiilor foarte grele, jumătate din misionari mor aici, iar Knoblecher, epuizat, se întoarce în Europa, aici murind la o vârstă foarte tânără.

c) A treia expediție: Veronezul Daniele Comboni, entuziasmat de don Nicola Mazza, pleacă spre Karthum spre a continua opera înaintașilor. Însă, încă o dată, Nilul cu mlaștinile sale, generatoare de febră și alte boli, la care adăugăm opoziția fermă a Islamului, blochează înaintarea spre sud. Mulți dintre însoțitorii lui Comboni mor din cauza condițiilor vitrege și a muncii epuizante, iar Comboni, ca odinioară Knoblecher, se întoarce în Europa, unde propune un plan utopic de cucerire a Africii: avansarea mai multor grupuri dinspre coaste spre interiorul continentului și angajarea africanilor în această pătrundere în interior. Printre altele, utopia planului său consta în propunerea unei colaborări strânse între diferite institute misionare.

d) A patra expediție: În 1862, 58 de franciscani încearcă în repetate rânduri să ajungă la Karthum, însă cea mai mare parte dintre ei mor în timpul acestor încercări.

e) A cincea expediție: În 1867, Comboni se desparte de Mazza. Înființează apoi un seminar pentru misionarii Africii (devenit apoi Congregația Fiilor Sfintei Inimi), căruia îi urmează Institutul feminin Pie Madri della Nigrizia și un colegiu la Cairo. În 1873, ajunge la sud de Karthum, unde, în 1881, moare, alături de aprox. 100 alte victime. Toți acești misionari eroici ce-și pierd viața pe malurile Nilului reușiseră să convingă Europa că Africa nu poate fi pătrunsă de pe Nil, ci de pe coastele ei.

4.2. Etiopia

a) Giustino De Jacobis, un lazarist născut în Lucania, în urma unor cereri de ajutoare mai mult diplomatice decât religioase, este trimis, în 1839, în Etiopia. Într-un prim moment (1839-1841), De Jacobis trăiește ca un călugăr etiopian, câștigându-și astfel bunăvoința poporului și a autorităților. Ulterior, reușește să convertească un călugăr autohton, Ghebrè Michael. În 1849, este sfințit episcop de către un capucin și se gândește să se îndrepte spre înaltul platou etiopian. Însă toate jertfele și planurile sale sunt spulberate de noul împărat local Teodor al II-lea, care declanșează o feroce persecuție împotriva catolicilor. Ghebrè

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴¹ I CLEMENT AL V-LEA

Michael este martirizat, iar De Jacobis moare de inaniție în 1860 (este canonizat în 1975).

b) Un alt misionar, Wilhelm Massaia, încearcă în zadar, între anii 1846-1850, să ajungă în Etiopia sud-occidentală. Alungat de aici, se întoarce în nord, unde desfășoară un intens apostolat (1851-1863). În acest ultim an este expulzat, însă, după cinci ani, se întoarce și, sprijinit fiind de regele local Menelik, încearcă convertirea triburilor locale Galla. Moare în 1889, iar manuscrisul său autobiografic, *I miei 35 anni de missione nell'alta Etiopia*, ne prezintă, alături de sacrificiile lui imense, slabul, aproape inexistentul său rezultat misionar.

c) Lavigerie și „Părinții Albi”⁴⁴². Episcop de Nancy în 1863, arhiepiscop de Alger în 1867, Lavigerie încearcă să obțină de la Napoleon al III-lea deplina libertate de apostolat printre musulmanii din Algeria. În planurile sale, arhiepiscopul apără principiul adaptării la condițiile socio-culturale ale locului. În 1860, înființează „Societatea Misionarilor Africii”; în 1873, convoacă un sinod provincial într-un spirit asemănător lui *Syllabus* (1864) și-și trimite misionarii, prin Sahara, spre Timbuctu. Sub Leon al XIII-lea inițiază o puternică campanie anti-sclavagistă care are un ecou deosebit în toată Europa. Convertirile? Inexistente, ca și în Etiopia.

4.3. Uganda

Tocmai când murea papa Pius al IX-lea, Propaganda pregătea cu minuțiozitate un plan misionar pentru Africa, numindu-l pe Lavigerie ca delegat apostolic pentru Africa Ecuatorială. Leon al XIII-lea confirmă planul Propagandei. În 1879, de la Dar Es Salam, Părinții Albi ajung în Uganda, fixându-și reședința la Entebbe. Primiți favorabil, în pofida protestanților ajunși înaintea lor, din motive politice sunt alungați în 1882. După trei ani, se întorc și găsesc o comunitate înfloritoare pregătită de primii lor botezați. În curând însă, simpatia regelui Mwanga se transformă în ură politico-religioasă care degenerază în persecuție și martiriu: Carol Lwanga și alți 21 de însoțitori sunt arși de vii (canonizați în 1964). Tot acum sunt martirizați și alți aprox. 60 de creștini. În sângele acestor martiri începea să se formeze una din cele mai înfloritoare țări creștine africane.

4.4. Madagascar

În ambientul colonizării și pătrunderii catolice a francezilor, asistăm aici la naționalismul exagerat al localnicilor și la opoziția protestanților.

---

⁴⁴² X. DE MONCLOS, *Lavigerie, le Saint Siège et l'Eglise, 1846-1878*, Paris 1965.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

În 1855, iezuitul Finaz ajunge pe ascuns la Tananarive. Din cauza guvernării despotice a reginei Ranavalona și a succesorului ei, rezultatele misionarului sunt aproape nule. Sub noua regină Rascherina, Franța își arată pe față dorințele sale imperialiste, și totuși, în mod paradoxal, catolicismul câștigă destule simpatii, chiar și în ambientul curții regale.

În 1882, se declanșează războiul dintre Franța și Madagascar, în urma căruia această țară intră sub protectoratul francez, fiind apoi transformată în colonie (1896). În această nouă situație, apărați fiind de legile franceze, misionarii pot să-și desfășoare cu succes activitatea lor de evanghelizare și de formare culturală și umană a autohtonilor.

4.5. Congo (Zair)

Împotriva opiniei guvernului belgian, regele Leopold al II-lea (1865-1909) transformă colonia Congo într-un stat autonom. Noul stat se dezvoltă gradual, trebuind să înfrângă ambițiile franceze, portugheze și engleze. În repetate campanii militare, sunt învinși și negustorii de sclavi arabi care încercau să-și mențină centrele lor „comerciale” din zonele orientale ale țării.

Metoda pe care misionarii o adoptă aici este cea a „fermes-chapelles”-lor, ferme agricole pentru tineri, conduse de misionari. Între anii 1896-1910, țara este lovită de o grea epidemie, cea a somnului; nu se cunoaște numărul victimelor. Ceea ce este sigur e faptul că în grija misionarilor au rămas nenumărați orfani și persoane adulte care nu aveau aproape nici o posibilitate de subzistență. ³i, ca urmare a acestui fapt, nr. 7 al concordatului pentru Misiunile Catolice din Congo din 1906 stabilește pentru misionari câte o suprafață de 100 până la 200 ha pe care aceștia pot să organizeze școli profesionale sau alte instituții de binefacere în favoarea indigenilor.

Între anii 1904-1906 începe o aprigă campanie contra acestor „fermes-chapelles”. Administrația leopoldină se făcuse vinovată de grave abuzuri împotriva indigenilor: îi exploata la maximum pe muncitorii de pe plantațiile de cauciuc, iar pe cei ce nu dădeau randamentul cerut îi pedepsea corporal, ceea ce atrăgea cu sine fuga a sate întregi. Parțial, și misiunile catolice sunt cuprinse în aceste acuze. O comisie guvernamentală belgiană analizează situația la fața locului și, paradoxal, disculpându-i pe oamenii guvernului, dă vina doar pe misionari.

După anul 1911, când Congo este anexat la Belgia, deputatul socialist Vandervelde se ridică din nou împotriva misionarilor. Ca reacție, superiorul provincial al iezuiților avertizează guvernul belgian

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

că, dacă nu va înceta cu defăimarea misionarilor, va fi constrâns să decidă retragerea acestora din misiuni. Socialiștii sunt înfrânți în alegeri, iar guvernul catolic din Bruxelles este dispus să-i sprijine în continuare pe misionari. Cu toate acestea, din cauza dificultăților grave create misionarilor de socialiști și de alte persoane cu sentimente anti-catolice, fermele-capele își încetează activitatea.

6. Noua orientare misionară

Dacă, într-o perspectivă mai amplă, misiunile secolului al XIX-lea se prezintă mai puțin dependente de vechile regimuri coloniale, de exemplu patronatul Spaniei sau Portugaliei, împotriva cărora a fost înființată Propaganda, care li s-a opus și prin sistemul „vicarilor apostolici”, născuți ca o *fictio juris* pentru a ocoli drepturile celor două coroane de a numi episcopi, este sigur totuși că legăturile dintre misiuni și respectivele puteri protectoare erau încă destul de puternice. Alături de necesara libertate a misiunilor, ceea ce mai lipsea încă era și lipsa unei sensibilități suficiente pentru a recunoaște culturile și valorile locale, ca și lipsa unei voințe decise de a transforma misiunile în Biserici locale.

Protagoniștii acestei schimbări fundamentale au fost papii Benedict al XV-lea (care în întreg pontificatul său a condamnat aspru excesele naționalismului) și Pius al XI-lea, ca și delegatul apostolic în China, ulterior creat cardinal, Celso Costantini († 1958).

Pe data de 30 noiembrie 1919, Benedict al XV-lea publică scrisoarea apostolică *Maximum Illud*, care constituie pasul decisiv în schimbarea orientării misiunilor. Dacă, așa cum s-a întâmplat cu *Rerum Novarum*, ideile exprimate aici ne apar astăzi ca normale, unele chiar depășite, pentru timpul respectiv, scrisoarea reprezintă o adevărată revoluție, care trezește opoziția a nenumărați misionari. Benedict, în vigilia primului război mondial, război care a dus la exasperare sentimentele naționaliste, își prezentase deja gândurile și planurile sale referitoare la noul curs al misiunilor.

Documentul prezintă cinci puncte esențiale. În primul rând, este condamnat „feudalismul teritorial” prin care un institut vrea să-și rețină în exclusivitate teritoriul de misiune, acceptând cu mare dificultate sau chiar refuzând colaborarea altor ordine sau a altor persoane de naționalități diferite. Este exprimată apoi urgența formării unui cler indigen capabil să preia „într-o zi conducerea unei anumite creștinătăți”, și aceasta nu atât pentru a preveni eventuale atacuri xenofobe, cât mai mult pentru motivul că „Biserica lui Dumnezeu este universală, așadar cu nimic străină pentru un popor; pentru aceasta se cuvine ca în fiecare

TEME DE ISTORIE A BISERICII

națiune să existe preoți, capabili să conducă... pe calea mântuirii pe proprii conaționali”.

Papa recunoaște că „în educarea clerului destinat misiunilor s-a urmat în unele locuri o metodă defectuoasă și depășită”, deoarece până acum puțini sunt episcopii și preoții autohtoni care să se bucure de o mare influență. Este condamnat apoi cu decizie naționalismul unor misionari:

Ar fi de deplâns faptul dacă ar exista misionari care, uitând de propria demnitate, s-ar gândi mai mult la patria lor terestră decât la cea cerească, și ar fi preocupați să răspândească influența acesteia, ca și propriul ei nume și glorie. Aceasta ar reprezenta una dintre plăgile cele mai triste ale apostolatului, care ar paraliza în misionar zelul pentru suflete și ar slăbi în indigeni orice autoritate. Ar fi foarte grav dacă indigenii ar suspecta faptul că, îmbrățișând catolicismul, aceasta ar însemna să depindă de un stat străin.

“i totuși, în unele reviste misionare, mai mult decât dorința de a răspândi împărăția lui Dumnezeu, apare aceea de a răspândi influența propriei țări, fără a se înțelege pericolul „de a îndepărta astfel sufletul păgânilor de sfânta noastră religie”. Papa insistă apoi și asupra necesității de a cunoaște bine limba locului de misiune. Idei asemănătoare sunt prezente și în enciclica aceluiasi papă, *Rerum Ecclesiae* (28 februarie 1926). Dânsul insistă nu numai asupra capacităților popoarelor afro-asiatice, ci recomandă și formarea de congregații indigene, ca și a mănăstirilor contemplative.

Era evident faptul că nu este suficientă doar afirmarea unor principii: ele trebuie aplicate. La 28 octombrie 1926, personal, Pius al XI-lea consacră în bazilica „Sfântul Petru” primii șase episcopi chinezi. La moartea lui Pius al XII-lea existau 139 de episcopi afro-asiatici, iar la deschiderea Conciliului al II-lea din Vatican erau prezenți 126, numărul lor crescând vertiginos pe parcursul dezbaterilor conciliare. Sub Pius al XII-lea, Celso Costantini este numit delegat apostolic în China. El menține o distanță considerabilă față de corpul diplomatic francez și se străduie să înlocuiască protecția străină cu garanțiile legilor chineze. În 1947, Sfântul Scaun stabilește raporturi diplomatice cu China și același lucru se verifică în multe alte țări (delegații, internunțiat-uri sau nunțiat-uri).

LXXXII.

**MISIUNILE DIN TERITORIILE
AFLATE SUB PATRONATUL PORTUGHEZ**

Drepturile trecute de la Armata lui Cristos la Coroana portugheză și decizia papei Alexandru al VI-lea ca Portugaliei să-i aparțină toate teritoriile din Orient, de la linia de demarcație fixată în tratatul de la Tordesillas (1494), toate acestea constituie fundamentul patronatului portughez⁴⁴³. Coroana portugheză nu avea numai misiunea de a propovădui credința creștină în teritoriile nou descoperite sau în cele care vor fi descoperite pe parcurs, ci și dreptul de a încredința dieceze, biserici și beneficii persoanelor considerate de dânsa ca potrivite pentru conducerea lor. În acest sens, viitorul bisericilor în coloniile portugheze se afla în mâinile statului și astfel demnitatea de Mare Maestru al Armatei lui Cristos stă la originea absolutismului statal din teritoriile portugheze de misiune.

Când, în 1492, Columb a cucerit insulele „Indiilor occidentale”, în numele Spaniei, caravelele portugheze aflate în căutarea Indiilor ocupaseră deja punctele cele mai importante ale coastelor africane, iar sub Bartolomeo Diaz, între 1486-1487, au ocolit „Capul Furtunilor”, pe care Ioan al II-lea (1481-1495), fericit de a-și fi atins ținta, l-a denumit „Capul Bunei Speranțe”. În 1498, Vasco da Gama s-a avântat de-a lungul coastelor orientale ale Africii și de acolo, cu ajutorul piloților arabi, a ajuns în India. Între 1500-1501, Cabral descoperea Brazilia, iar de aici, călătorind spre extremitatea meridională a Africii, ajunge în India, ducând apoi la Lisabona prima încărcătură de aromate indiene. Astfel, monopolul arab asupra aromamelor era violat, iar o dată cu cucerirea orașelor Ormuz, Aden și Din, acest monopol este distrus. Accesul spre adevăratele insule ale mirodeniilor (Indonezia) se afla în posesia portughezilor încă din 1511. Cucerirea peninsulei Malacca a fost sărbătorită la Lisabona ca o victorie a creștinismului asupra islamului. ^{a1} i nu fără motiv regii din Sumatera, Jawa, Siam și Pegu (Birmania) intrau în acel an în relații de prietenie cu Portugalia. În 1512, Negus al Abisiniei trimite la Lisabona o delegație pentru a încheia un acord de pace și prietenie cu Manuel I (1495-1521).

Manuel și-a însușit imediat dreptul de a se ocupa de misiuni. I-a comunicat lui Alexandru al VI-lea decizia sa de a trimite preoți

⁴⁴³ H. JEDIN, ed., *Storia della Chiesa*, VI, Milano 1985, 718-739. Cronologic, această temă ar fi trebuit să fie plasată înaintea celei expuse în paginile anterioare.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

diecezani și călugări misionari în teritoriile descoperite încă din 1499. Prin bula *Cum sicut maiestatis*, din 26 martie 1500, i se permite să pună toate ținuturile de la Capul Bunei Speranțe până în India inclusiv, sub un Comisar apostolic care, asemenea marelui prior al Armatei lui Cristos, trebuie să fie investit cu jurisdicție cvasi-episcopală. Iuliu al II-lea a favorizat eforturile misionare, acordând avantaje spirituale Portugaliei și oferind, de asemenea, tuturor misionarilor lui Manuel o indulgență plenară. În vederea unei conduceri energice a teritoriului, care era imposibil de realizat din Portugalia, se impunea din ce în ce mai mult necesitatea creării unui episcopat peste ocean. În acest scop, Manuel i-a propus papei înființarea episcopatului de Funchal, capitala Madeirei. Prin bula *Pro excellenti praeeminentia*, din 12 iunie 1514, Leon al X-lea a suprimat jurisdicția Armatei lui Cristos, instituind dieceza de Funchal. Aceasta cuprindea toate insulele și teritoriile cucerite, de la limitele meridionale ale Mauritaniei până în Indochina, în est, și Brazilia, în vest. În același timp, Manuel își însușea ca proprietate intangibilă toate teritoriile cucerite sau care urmau să fie cucerite.

Această mare dieceză de Funchal va fi împărțită abia în 1534, când Funchal-ul va fi ridicat la rangul de Scaun mitropolitan, de care vor depinde diecezele sufragane din Santiago de Cabo Verde, São Tomé, São Salvador de Angra (Azore) și Goa. Această nouă împărțire era încă neadecvată. Goa cuprindea întreaga zonă a Capului Bunei Speranțe, până la arhipelagul Japoniei, intrând astfel în vecinătatea Imperiului colonial portughez. În orice caz, o dată cu ridicarea orașului Goa la rangul de episcopat, era oferită posibilitatea unei dezvoltări adecvate condițiilor locale.

Problema motivului pentru care Portugalia a procedat cu atâta întârziere față de Spania, în privința împărțirii în dieceze a teritoriilor de misiune, nu-și poate afla răspunsul în presupunerea că o zgârcenie excesivă i-ar fi determinat pe regii portughezi să acționeze astfel. Am putea considera mai curând cauzele care provin din structura internă a imperiului colonial portughez care crease o situație diferită de cea a Spaniei în teritoriile sale. Factorul cel mai important e că Portugalia avea de a face cu țări și state care, excluzând Africa, aveau o cultură foarte dezvoltată și dețineau sisteme religioase puternice. De aceea, era imposibil ca Portugalia să-și constituie un imperiu colonial omogen și compact, cauză pentru care s-a limitat la crearea unor baze de sprijin pentru comerțul pe care-l defășura. Aceasta însemna că misiunile, dezvoltate numai în zona de influență a puterii portugheze, își asumau caracterul de colonie a Bisericii. Ele nu dobândiseră popoare, ci minorități religioase.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Creștinismul a rămas o importare europeană, iar creștinii indigeni erau suspectați de a fi abandonat propria naționalitate. Astfel, și-au pierdut aproape orice putere de convingere asupra compatrioților de altă religie. Însă cum Portugalia nu putea să-i înlocuiască pe suveranii indigeni, nici creștinismul nu putea să se confrunte cu religiile și culturile indigene. Se ajungea uneori ca aviditatea negustorilor și a coloniștilor portughezi să facă predica misionarilor greu de crezut și uneori imposibil de primit. Chiar guvernul dădea adesea prioritate propriilor interese comerciale față de propovăduirea credinței. Acest lucru este valabil mai ales pentru Africa, care era considerată doar un punct intermediar în drumul spre Indii. Astfel, Portugalia nu depune nici un efort pentru a pătrunde mai mult în interiorul țării, rezumându-se doar la regiunile de coastă. Chiar și aici, nu deținea decât baze pentru sprijinirea serviciului și a protecției comerțului. Diferitele nume date punctelor de pe coastă: Coasta Piperului, Costa de Fildeș, Coasta de Aur, Coasta Sclavilor, ne arată ceea ce portughezii așteptau de la Africa. Traficul cel mai eficient devine acela al „fildeșului negru”, adică al sclavilor, care, cu zecile de mii, erau anual îmbarcați pentru insulele Indiei Occidentale. Faptul că și preoții afectați de mentalitatea timpului au participat la acest trafic demonstrează în modul cel mai elocvent cât de puțin au fost conștienți de responsabilitatea lor misionară în fața altor popoare.

Când, spre sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, Portugalia își pierde poziția de putere mondială și trebuie să cedeze fiecare colonie olandezilor și englezilor, ea ne arată că nu mai este capabilă să satisfacă obligațiile patronatului. Chiar și uniunea cu Spania, care urmează extinderii dinastiei lui Aviz și care durează din 1580 până în 1640, devine o piedică pentru activitatea misionară, creând multe scaune vacante în diecezele de peste ocean și ducând la pierderea a ceea ce fusese obținut până atunci cu mari eforturi.

1. Africa

1.1. Africa occidentală

Africa occidentală până la gurile fluviului Congo, denumită în acel timp cu numele de Guineea, din 1462, a fost încredințată spre evanghelizare de către Pius al II-lea părinților franciscani sub conducerea lui Alfonso di Bolano. Din 1486 și dominicanii lucrau în Africa occidentală, mai ales pe coasta Beninului și, începând din 1489, între Wolof al Senegalului și Gambia. Nu s-au putut înregistra succese de durată decât în localitățile învecinate cu fortificațiile portugheze.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Insulele Capului Verde și São Tomé vor deveni puncte de plecare ale tentativei misionare mereu reînnoite, din care motiv sunt ridicate la rangul de scaune episcopale, începând cu anul 1534.

1.2. Congo

În regatul Congo, descoperit în 1482 de Diego Cão, prin victoria infantelui Alfons asupra partidului păgân al fratelui său, începe o perioadă care oferă mari speranțe dezvoltării creștinismului în întregul Congo. Regele Alfons în persoană predica credința supușilor săi și, deoarece cererile pentru misionari rămăneau fără răspuns, l-a trimis pe propriul fiu cu diverși însoțitori la Lisabona, pentru a primi acolo formarea sacerdotală. Se pare că scrisorile lui Alfons au fost falsificate de către interpreți sau au fost reținute de autoritățile locale portugheze. De aceea, Alfons, nemaiputând avea încredere în vreun portughez, îi scrie lui Manuel I prin intermediul unui student congolez, înconjurându-l pe suferința Mântuitorului să-l ajute; în această scrisoare el îi aseamănă pe albiile care se află în Africa, între aceștia intrând și preoții, cu iudeii care l-au răstignit pe Cristos. În sfârșit, Alfons are consolarea de a-l primi de fiul său, Henric, care se întorcea ca episcop titular de Utica (1521). Bazându-se pe dânsul, Alfons concepe diferite planuri pentru evanghelizarea regatului; cu plăcere ar fi acceptat ca São Salvador, capitala sa, să fie ridicată la rangul de dieceză; în 1534, în schimb, devine scaun episcopal São Tomé, care va primi un episcop european. Alfons a rămas complet deziluzionat de acest lucru și se abține de a aproba această unire. După întoarcerea sa din Europa, Henric era mereu bolnav, astfel încât tatăl său, preocupat în mod serios de dânsul, nu voia să-l părăsească. Din acest motiv, episcopul Henric nu putea să răspundă invitației de a merge la Roma pentru Conciliul Tridentin. E posibil ca în acea perioadă el să nu mai fi fost în viață; începând cu 1534, ne lipsește orice știre despre el. O scrisoare de-a tatălui său se referă la el ca la o persoană decedată. Însuși regele Alfons a murit, în 1541; a trebuit să trăiască și amara experiență a unui preot care a încercat să-l asasineze în timpul Liturghiei de Paști. Regele Alfons din Congo reprezintă una dintre figurile cele mai tragice din istoria întâlnirii Europei cu țările de peste mare. El a cerut pâine și a primit pietre. Emanuel al Portugaliei a dat trimișilor săi următoarea instrucțiune: „Deși grijile noastre caută mai întâi slava lui Dumnezeu și mulțumirea regelui, trebuie oricum să explicați regelui din Congo – deoarece îi vorbiți în numele meu – ceea ce are el de făcut pentru a umple navele noastre cu sclavi, cu fildeș și cupru”.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{ai} CLEMENT AL V-LEA

Patru sute de ani mai târziu, David Livingstone găsea pe marginea stângă a Congo-ului, la 160 de km de la gurile sale, inscripția sculptată în piatră în care regele își profesa credința creștină și făcea cunoscut că în regatul său se află 12 biserici, care, până la o distanță de 200 de mile de coastă, cuprind mii de supuși ce știu să citească. Sub Diego, nepotul lui Alfons, au ajuns, în 1548, în Congo, primii iezuiți, care se aflau în fața unei grup creștin foarte redus. Dojenile lor, care nu-l cruțau nici măcar pe rege, l-au făcut pe acesta să se înfurie într-o așa măsură încât să dea ordin ca toți albi să părăsească regatul său. În acest mod, munca misionarilor nu a dat nici un rezultat, iar misiunea iezuiților a fost abandonată după numai șapte ani. Toate tentativele de a reîncepe au eșuat. Un grup de carmeliți spanioli și-a pierdut viața într-un naufragiu, un altul a căzut în mâinile piraților englezi. Un al treilea grup, care în 1584 reușește să ajungă în Congo, trebuie să constate că puținii preoți existenți acolo „căutau mai mult sclavi decât suflete”; în 1587, grupul se întoarce pentru a primi noi instrucțiuni. Generalul lor nu le-a mai permis să plece în Congo. În sfârșit, Filip al II-lea, care, din 1580, primise și coroana portugheză și care de atunci se ocupa și de misiunile din zona de demarcație portugheză, obține ca teritoriul congolez să fie separat de dieceza São Tomé. În 1596, Clement al VIII-lea a făcut din São Salvador o dieceză sufragănă Lisabonei. Dar nici această măsură nu a putut contribui la evanghelizarea Congo-ului. Dat fiind faptul că unul dintre primii episcopi, la puțin timp după ce și-a luat în posesie dieceza, a fost asasinat, succesorii săi și-au mutat reședința la Luanda, evitând Congo.

1.3. Angola

Angola, explorată de portughezi încă din 1520, și-a început raporturile oficiale cu Portugalia abia în 1558. În acest context se va desfășura și organizarea unei misiuni ce a fost încredințată de Francisc Borgia Societății lui Isus. Într-o scrisoare ce comunica plecarea primilor misionari, este adus la cunoștință că până acum Evanghelia nu a fost predicată în Angola. Însă nici acum, într-un prim moment, munca de evanghelizare nu a putut începe, deoarece misionarii iezuiți au fost închiși sau luați prizonieri. Unul din ei a putut să se întoarcă în Portugalia pentru a reveni cu daruri destinate regelui angolez; ultimul misionar ținut ostatic a murit în 1575, puțin timp înainte de sosirea noii expediții misionare. ^{ai} de această dată, lucrurile vor merge rău. Locuitorii Angolei se apărau cu îndârjire împotriva ocupației țării. De abia în 1581, portughezii au obținut o victorie și misionarii au reușit să facă primele convertiri. În raportul anual al perioadei 1590-1591 se

TEME DE ISTORIE A BISERICII

puteau număra deja 25.000 de creștini. În aceeași perioadă, guvernatorul portughez făcea cunoscut că, din 1575 până în 1591, fuseseră exportati din Angola 52.053 de sclavi. Nu ne miră faptul că și în perioada următoare nu au lipsit știri referitoare la răskoale, sau chiar războaie. Doar în 1626, când episcopii din São Salvador au început să se stabilească la Luanda, misiunea a putut să se consolideze.

1.4. Africa orientală

Vești sigure despre o activitate misionară pe coastele Africii orientale datează abia din 1552. Preoții care trăiau în forturile orașelor portuare lucrau numai printre soldații și negustorii portughezi. Chiar și sfântul Francisc Xaveriu, trecând prin Mozambic în timpul călătoriei sale, a trebuit să se mulțumească predicând doar creștinilor portughezi.

În 1559, iezuiții din Goa au aflat că un fiu al regelui din Zambezi (Inhambane) fusese botezat și cerea misionari în numele tatălui său. Iezuiții au acceptat misiunea, mai ales că Inhambane nu fusese încă influențat de islamism. Ei sperau să găsească de acolo o cale de acces spre împăratul aurului din Monomotapa. Cu responsabilitatea acestei misiuni este însărcinat părintele Consalvo din Silveira. Pentru început, acesta se bucură de un mare succes în Inhambane: regele, împreună cu 400 de slujitori, primesc botezul. Chiar și împăratul din Monomotapa e botezat în 1561, astfel încât se profilează o puternică mișcare favorabilă pătrunderii creștine. Acest lucru însă i-a alarmat pe musulmani, care începeau să-și facă probleme în privința comerțului și a influenței pe care o dețineau. Ei au aruncat asupra misionarilor acuzația de spionaj și magie, influențându-l astfel pe împărat într-o măsură atât de mare încât l-a spânzurat pe părintele Consalvo.^a În Inhambane, dificultățile au devenit așa de mari încât misionarul rămas acolo a cerut să se întoarcă în Italia. Misiunea din Africa orientală era sortită astfel eșecului; negustorii din Mozambic, preocupați de comerțul lor, s-au opus continuării misiunilor în Africa orientală. În 1571, pentru a răzbuna moartea misionarului, guvernul portughez a organizat o expediție de pedepsire care însă s-a terminat în mod tragic. Doar în 1577, unii dominicani au reluat munca misionară, fiind ajutați de iezuiți, cu începere din 1607. În jurul anului 1624, cele două ordine aveau aproape 20 de centre cu 45 de misionari. În 1612, teritoriul v-a fi desprins de Goa, pentru a forma vicariatul de Mozambic cu jurisdicție proprie.

2. Asia

2.1. India

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Prima perioadă misionară în India e începută de clerul secular și ordinele călugărești vechi, mai ales de franciscani și dominicani. În urma descoperitorilor și a cuceritorilor acestor teritorii, ei au construit mănăstiri și biserici sau au distrus templele, înlocuindu-le cu biserici. Una dintre limitele care se opuneau efortului lor misionar o reprezenta necunoașterea limbilor băștinașe și lipsa de metodă de lucru. Scopul predicării lor era botezul și, odată realizat, misionarii plecau mai departe fără a se preocupa în mod suficient de aprofundarea învățaturii creștine. Din punct de vedere numeric, succesele nu au lipsit, chiar dacă cifrele primei perioade sunt privite cu unele rezerve. Multe convertiri la creștinism au fost obținute cu sabia, altele au fost cumpărate cu avantaje de ordin temporal. Astfel, în jur de 10.000-20.000 de băștinași au devenit creștini, deoarece se așteptau ca portughezii să-i apere de musulmani. Până și printre creștinii schismatici ai „sfântului Toma” din India meridională se puteau obține succese. În orice caz, munca misionară era destul de mult îngreunată de viața vicioasă a portughezilor și de sistemul indian al castelor. Creștinii proveneau aproape în exclusivitate din straturile joase ale societății.

Din punct de vedere jurisdicțional, India a fost supusă, între 1506 și 1534, unui comisar apostolic și unui vicar general, deși Goa fusese anexată încă din 1514 episcopiei din Funchal.

În 1534, Goa va fi ridicată la gradul de dieceză sufragănă de Funchal. Primul său episcop, Giovanni d'Albuquerque (1537-1553), s-a angajat cu toată forța pentru organizarea mai bună a întinsei sale dieceze. Sub conducerea lui a fost fondat la Goa, în 1541, Colegiul Sfintei Credințe pentru formarea clerului indigen, iar la Cranganore, un alt colegiu pentru creștinii „sfântului Toma”.

A doua perioadă a misiunilor începe cu pătrunderea iezuiților în munca misionară. Ignățiu de Loyola, căruia regele Ioan al III-lea i-a cerut câțiva membri din ordinul său, care tocmai fusese aprobat de Sfântul Părinte, l-a destinat pentru India pe Francisc Xavieriu (1506-1552). Paul al III-lea l-a numit legatul său și l-a investit cu puteri depline. Francisc Xavieriu a devenit astfel apostolul Indiei și al întregului Extrem Orient, rămânând, fără nici un dubiu, cel mai mare dintre toți misionarii epocii moderne.

La începutul activității sale – Francisc renunțase la puterile sale de legat și se pusese la dispoziția episcopului de Goa – el nu s-a distins de ceilalți misionari decât prin zelul său extraordinar. Metoda sa, ca și a lor, era cea tradițională. Grija lui pastorală s-a manifestat mai întâi față de rezidenții portughezi, a căror viață morală și religioasă era foarte decăzută. Doar după aceea, Francisc Xavieriu s-a orientat spre convertirea păgânilor; a vizitat comunitățile existente deja pe coastele

TEME DE ISTORIE A BISERICII

Paraver și Malabar, s-a preocupat de organizarea lor, a predicat și a botezat. În 1545, decide începerea expediției misionare în teritoriile coloniale portugheze. Drumul parcurs a trecut prin Cochîn și Malacca până în insulele Sulawesi și cele înconjurătoare (Amboina = Indonezia centrală, Ternate), de unde s-a întors la Malacca, de unde își îndreaptă atenția spre Japonia. Ajuns în Japonia (1549-1551), el concepe proiectul de a-și extinde activitatea și în China. Dar pătrunderea în acel teritoriu a rămas imposibilă. Singur și părăsit, Francisc murea, în noaptea de 2-3 decembrie, pe insula pietroasă din Sancian, în fața localității Canton.

Meritul lui Francisc Xavieriu nu consistă în a fi deschis misiunilor epocii moderne drumurile Extremului Orient. Mult mai important pentru misiunile în popoarele asiatice, dotate cu o cultură elevată, a fost recunoașterea faptului că misionarii trebuie să se adapteze popoarelor de diferite culturi, dacă într-adevăr vor să le convertească. Problemele referitoare la succesele sfântului, canonizat de Grigore al XV-lea în 1622, minunile sale, darul limbilor pe care l-a primit de la Dumnezeu, trebuie puse pe un plan secundar în comparație cu metoda folosită de sfânt. Numărul persoanelor botezate de el, între care se găseau mulți fii din părinți creștini, se apropie de 30.000; veștile referitoare la minuni sunt făcute cunoscute numai după moartea sa, iar scrisorile sale înfățișează nemulțumirea lui în privința dificultăților de înțelegere a limbilor indigene. Ceea ce a făcut din el un mare misionar a fost forța de atracție pe care o deținea. Exemplul și scrisorile sale au entuziasmat mii de suflete generoase în a deveni misionari asemenea lui.

Între 1557-1558, Goa a fost ridicată la gradul de scaun mitropolitan al întregului Orient asiatic și a primit ca sufragane diecezele de Cochîn și Malacca. Mai târziu, s-au alipit Indiei și episcopatele de Angamale (1600) și Mailapur (1606). Pentru practica misionară, această autonomie inițială a Bisericii din India a căpătat o mare importanță, iar în numeroasele sinoade provinciale ținute la Goa (1567, 1575, 1585, 1592, 1606), s-a procedat împotriva uzului forței și a ingerinței statului și s-a recomandat o manieră mai convingătoare de convertire.

O problemă foarte dificilă apărea în privința creștinilor schismatici ai „sfântului Toma”, aflați pe coasta Malabar, pentru a căror jurisdicție se afla în dispută patriarhul nestorian din Mossul, patriarhul unit cu Roma din Amida și arhiepiscopul de Goa. Situația devenea și mai dificilă în momentul în care ambii patriarhi voiau să numească pentru scaunul episcopal al creștinilor „sfântului Toma” persoane aflate sub ascultarea lor, în timp ce franciscanii portughezi, care activau în Malabar de o jumătate de secol, voiau să aibă la Angamale un episcop latin. De aici rezultă mașinațiunile politice generatoare de dificultăți, făcând în acest mod situația și mai confuză.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

În sinodul provincial din Diamper din 1529, toate disputele au fost încheiate, realizându-se unirea definitivă a creștinilor „sfântului Toma”. Ritul siro-caldean putea fi păstrat; cărțile liturgice au fost curățate de aspectele eretice; un catehism în limba malabareză urma să-i ajute să dobândească și să aprofundeze cunoștințele despre credință. Arhiepiscopatul sirian din Angamale este privat de rangul său mitropolitan, pentru a deveni episcopatul sufragane de Goa. Francesco Roz a fost denumit episcop, el cunoscând foarte bine limba siriacă și malabareză, având deja câțiva ani de experiență în munca cu creștinii „Sfântului Toma”. În orice caz, slăbirea importanței centrului Angamale nu este primită fără proteste. Au avut loc adevărate răscoale, astfel încât această unire părea în mod serios compromisă. Roma a revenit la decizia sa și, în 1608, a readus Angamale la situația dinainte. În 1609, din motive de siguranță, scaunul a fost transferat în castelul portughez din Cranganore.

În restul Indiei, creștinismul s-a extins într-un mod mai lent. Pentru un anumit timp, se părea că marele mogul Akbar (1556-1605) își îndreptase privirea spre creștinism, însă orice speranță de convertire a sa s-a dovedit zadarnică. O altă încercare promițătoare a fost întreprinsă de iezuitul italian Roberto de Nobili (1577-1656). El a înțeles că folosirea formelor și regulilor occidentale în Orient împiedica obținerea unui succes de durată. A decis astfel să se adapteze întru totul modului de a trăi și de a gândi al hindușilor. A studiat dialectul tamil, telugu și sanscrit, s-a îmbrăcat și a trăit ca un monah penitent. Botezații săi aveau permisiunea de a-și păstra obiceiurile hinduse în măsura în care acestea nu manifestau înclinații păgâne. Această metodă s-a arătat foarte fructuoasă pe lângă brahmanii care până atunci refuzaseră creștinismul; în 1609, s-a construit o biserică special pentru dâșii. De Nobili nu a fost lipsit de critici și opoziții, însă, cu toate acestea, metoda sa a fost aprobată de Grigore al XV-lea. La moartea lui De Nobili, misiunea din Madura număra 40.000 de credincioși.

În Ceylon, misionarii franciscani au ajuns cu începere din anul 1517. Cu toate acestea, abia în 1540 se aflau într-un număr suficient pentru a putea lucra și obține rezultate satisfăcătoare, de exemplu în statele Cotta și Kandy. La începutul secolului al XVII-lea, și iezuiții s-au stabilit în această insulă.

2.2. *Arhipelagul malaysian*

Scopul politic și comercial al navigatorilor portughezi îl reprezentau „Insulele Mirodeniilor”, de unde proveneau cuișoarele atât de apreciate în Europa. Ele au fost descoperite în 1511, în insulele Malacca. Conform

TEME DE ISTORIE A BISERICII

mentalității timpului, navigatorii negustori se simțeau datori să apere credința în insulele descoperite. Ei căutau să-i câștige pe capii triburilor; dacă acest lucru le reușea, îi lăseau acolo pe călugării care îi însoțiseră în călătorie. Au apărut astfel primele comunități creștine în Amboina, Ternate și în alte insule. Deoarece însă locuitorii insulelelor erau în mare parte musulmani, au apărut persecuții împotriva creștinilor și a misionarilor care-i păstoreau; astfel, în 1534, la Ternate, unde portughezii construiseră încă din 1521 o fortăreață de protecție pentru comerțul lor, are loc o persecuție. Insula a trebuit să fie recucerită și „reconvertită”. În 1546-1547, Francisc Xavieriu ajungea în peninsula Malacca. I-au urmat misionari iezuiți care, în 1556, aveau deja în grijă 47 de comunități, iar în 1569, aproape 80.000 de creștini. O dată cu începerea stăpânirii olandeze asupra acestor insule, misiunile încep să decadă. În anul 1644, numărul creștinilor scăzuse la circa 3.000.

În insulele Sulawesi (Celebes), primele tentative misionare (1525) nu au dat nici un rezultat. Doar în momentul în care, în 1548, misionarii franciscani au venit și au început să predice despre infern, toți principii din Celebes-ul meridional s-au convertit, deși în altă parte, infernul, mai mult decât mesajul paradisiului, trebuie să fi făcut o impresie mult mai mare asupra musulmanilor. În partea de nord a ținutului, creștinismul a pătruns abia în 1563, prin misionarii iezuiți, care se pare că au botezat un sfert din populație. Însă comunități mai consistente s-au realizat doar în 1641, când episcopul din Malacca, alungat de către olandezi, și-a stabilit scaunul episcopal la Macassar.

Celelalte insule, în pofida vecinătății lor cu India, nu au fost aproape deloc influențate de misiuni. Lipsa evanghelizatorilor, opoziția sultanilor musulmani și imposibilitatea de a pătrunde în interiorul insulelor pot constitui și ele o cauză. Doar iezuiții au obținut unele rezultate în partea orientală a mării Djawa, într-o populație care în acel timp nu era încă musulmană.

Insulele strâmtorii Sunda, descoperite în 1522 de către spanioli în cadrul unei expediții navale în jurul Pământului, au fost evanghelizate cu succes de către dominicani. Baza principală a constituit-o insula Surakarta, de unde creștinismul s-a răspândit și în celelalte insule. În curând, puteau fi numărați peste 50.000 de credincioși. Cu toate acestea, opoziția musulmană și lipsa de experiență a portughezilor au anulat aproape complet aceste succese. Cu toate că insulele au fost cucerite de olandezi, dominicanii și-au continuat munca misionară și au reușit să realizeze o nouă perioadă înfloritoare. Misiunea din Surakarta intra nevătămată în secolul al XVIII-lea.

2.3. Japonia

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Japonia a fost descoperită din întâmplare, între 1542-1543, de către portughezi, când o ambarcațiune deviată de un uragan a nimerit în insulele japoneze. În 1548-1549, portughezii au întreprins o primă expediție pentru a lega relații economice cu Japonia. Francisc Xavieriu și-a îndreptat atenția spre imperiul insular din Extremul Orient, în urma întâlnirii pe care a avut-o la Malacca cu 3 japonezi, cu care a început, în 1549, călătoria spre Japonia. A debarcat la Kagoshima și acolo a fondat o primă comunitate. Scopul său era acela de a-l converti pe împărat, iar prin el și prin călugării budiști, să convertească poporul. Însă foarte curând a trebuit să-și dea seama că *Mikado* era suveranul țării doar cu numele; în realitate, în Japonia domnea anarhia: imperiul insulelor era fărâmițat într-o mulțime de stătulețe, iar domnii feudali, *daimyo*, făceau ceea ce le plăcea. Pentru a avea succes pe lângă ei, Francisc Xavieriu a renunțat să se prezinte cu numele de legat papal ce i s-ar cuvenit și a dat dispoziție pentru ca și misionarii care ar fi venit după el și ar fi încercat să câștige poporul să se folosească de modul de prezentare al băștinașilor (observând printre altele legile ospitalității japoneze). Întâlnirea cu înalta cultură japoneză l-a făcut pe sfânt să se îndepărteze de metodele tradiționale europeizante și să se pronunțe în favoarea unei adaptări corespunzătoare. El însuși, în cadrul colocviilor religioase cu monahii budiști, a împrumutat de la ei, fără nici un scrupul, unii termeni religioși, ca, de exemplu, termenul de *Dainichi* pentru Dumnezeu. Când însă a aflat că acest termen nu desemna o ființă, ci materia originară a tuturor lucrurilor, el a recurs la termenul latin *Deus* (într-o revizuire a catehismului său din 1556, un număr de aproape 50 de termeni budiști a trebuit să fie înlocuiți cu termeni latino-portughezi).

În noiembrie 1551, Francisc Xavieriu se întorcea la Goa. El îl lăsa în loc pe colegul său, părintele Cosme Di Torres, și 3 comunități creștine cu aproape 1.000 de neofiți, provenind toți din straturile inferioare ale populației. De abia în 1563, a putut fi botezat primul *daimyo*; i-au urmat imediat alții de același rang, atât de numeroși încât convertirea lor devine semnul caracteristic al primei misiuni japoneze. Exemplul lor a fost urmat de mulți samurai și bonzi, și, în sfârșit, de popor; în unele părți ale Japoniei asistăm chiar la convertiri în masă. În 1570, numărul creștinilor se ridica la 20.000-30.000, între aceștia aflându-se 30 de preoți și frați iezuiți, sprijiniți și de laicii japonezi. Deoarece misiunea din Japonia nu putea avea încredere, ca în alte părți, în ajutorul statului portughez, rezultatele prezentate vor fi apreciate la justa lor valoare. Era vorba, în cea mai mare parte, de cazuri de convertiri sincere, făcute fără nici o intenție de a câștiga vreun profit. Neavând sprijinul

TEME DE ISTORIE A BISERICII

portughezilor, misionarii trebuie să se intereseze și cu ce să trăiască. Acest lucru, din păcate, i-a făcut să se intereseze de comerțul portughez de mătase, în acest scop închiriind case primite prin donații. Peste acest aspect s-ar fi putut trece cu destulă ușurință dacă, în schimb, nu ar fi intervenit dezacordul între misionari în ceea ce privește metoda ce trebuie utilizată. Succesorul lui Cosme Di Torres, Francisco Cabral, era împotriva oricărei adaptări și susținea tendințele europenizante ale metodei misionare portugheze tradiționale. Acest lucru a dus și la apariția unor tensiuni în interiorul comunităților creștine, mai ales între cei care aparțineau claselor mai elevate. Oricum, numărul creștinilor a continuat să crească; spre 1580, în timpul lui Cabral, a ajuns la 150.000. În 1576, Japonia era separată de dieceza de Malacca, fiind supusă noului episcopat de Macao.

Criza internă a fost înlăturată o dată cu sosirea în vizita pastorală în Japonia a părintelui Alessandro Valignano (1539-1606). Acest om prudent și cu priviri de perspectivă pune la cale o reformă a misiunii în spiritul adaptării care stătuse la baza acțiunii lui Francisc Xaveriu; cere misionarilor un studiu aprofundat al limbii și, o dată cu fondarea a două seminarii, pune bazele formării unui cler indigen secular și regular. Plecând, ia cu dânsul o reprezentanță japoneză pe care o trimite apoi la papă și la regele Spaniei; această solie, în afară de faptul că a produs o puternică senzație, a trezit în Europa interesul pentru misiunile din Japonia.

Între timp, în Japonia s-a produs o mare răsturnare politică internă. După ce, între 1564-1568, sub conducerea lui Nobunaga, puterea *daimyo*-ilor fusese redusă, spre începutul anilor 80, Hideyoshi, ca regent al lui Mikado, reușește să dobândească o putere aproape nelimitată. Inițial prieten al creștinilor, s-a arătat neîncrezător comportamentului destul de inoportun al lui Coelho, pe atunci superior al misiunii, devenind un dușman al creștinilor. În 1587, emite un decret de expulzare a tuturor misionarilor. În realitate, decretul nu a fost executat, însă munca misionară trebuia desfășurată acum cu mai multă prudență. Cu toată această opoziție internă, între 1587-1597, iezuiții au convertit încă 65.000 de persoane. În 1588, Japonia devenea episcopat autonom cu sediul la Funai.

În acest timp, misiunile de aici se găsesc în fața unei situații complet noi. După unificarea coroanei portugheze cu cea spaniolă (1580), misionarii spanioli au încercat să pătrundă, începând cu Filipinele, în zona de misiune portugheză, deși Grigore al XIII-lea acordase Societății lui Isus, în 1585, privilegiul exclusiv de a evangheliza Extremul Orient. În 1595, sub conducerea lui Pietro Bautista, franciscanii au început munca misionară în Japonia. Câștigând bunăvoința lui Hideyoshi, au

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

dezvoltat o activitate bogată, reușind să obțină succese răsunătoare, cu toate că foloseau o metodă tradițională în parte depășită. Însă, mai puternice decât diferențele de metodă și decât rivalitățile dintre ordinele religioase, erau antagonismele naționale între spanioli și portughezi. Hideyoshi i-a instrumentalizat cu abilitate, folosindu-se de un dublu joc rafinat, găsind, în sfârșit, un bun pretext pentru a ataca creștinismul în faimoasa, dar mereu discutată expresie a piloților de pe „San Felipe”, adică spaniolii trimiteau negustori și misionari pentru a cuceri țările străine cu ajutorul acestora. S-a ajuns în acest mod la marele martiriu din Nagasaki (17 februarie 1597): 6 franciscani spanioli, 3 iezuiți japonezi și 17 creștini japonezi au fost condamnați la moarte. Totuși, în 1598, franciscanii au reînceput să lucreze în Japonia și, după ce a fost abrogat privilegiul iezuiților, au venit și dominicanii și augustinienii spanioli. Cu toată opoziția locală ce degenerase în persecuție, numărul credincioșilor a crescut, în 1614 fiind în jur de 300.000 de credincioși. În 1601, au fost consacrați primii preoți japonezi. Până la sfârșitul primei perioade a misiunilor, în Japonia erau în total 50 de misionari: 10 preoți diecezani, 35 iezuiți, 3 dominicani, 1 franciscan și 1 augustinian. Dintre ei, 21 au murit ca martiri ai credinței.

Când, în 1598, Hideyoshi moare, reîncep luptele între conducătorii rivali. Dintre aceștia a ieșit victorios Tokugawa Ieyasu; el a înființat dinastia militară a familiei sale, care a dăinuit până în 1868. Faptul că puterea politică a căzut în mâna unui dictator ce s-a servit de ea în mod absolutist a fost pentru daimyo un lucru atât de nou și de neuzit încât i-a lăsat blocați complet. Posibilitatea ca daimyo creștini să se coalizeze împotriva puterii centrale, lui Ieyasu i-a apărut ca probă suficientă pentru a declara război creștinismului. Intrigile comerciale dintre puterile europene, agravate de contrastul confesional între portughezi și spanioli, pe de o parte, și între englezi și olandezi de cealaltă, au făcut să vadă în religia Occidentului un pericol național pentru Japonia. Creștinii daimyo nu au rezistat suficient noii situații ce li se impune cu forța. Prima generație creștină murise deja, iar a doua nu mai cunoștea zelul primelor timpuri. Începând cu 1603, generație după generație au apostatat de la credință. În 1613, Ieyasu a emanat un edict împotriva creștinilor; în 1614, i-a urmat un decret de expulzare. Numai 18 iezuiți, 7 dominicani, 6 franciscani, 5 preoți diecezani și 1 augustinian au mai rămas în Japonia. În toți acești ani, numeroși creștini au murit ca martiri; în a doua mare persecuție, au murit dintre ei 100 deodată, dintre care 18 misionari din cele patru ordine. Persecuția devenea mereu mai aspră. Începând cu 1623, fiecare japonez trebuia să facă anual o profesiune de credință. Din 1627, s-a recurs la așa-zisul *efumi*, care consista în călcarea în picioare a icoanelor: persecutorii voiau să

TEME DE ISTORIE A BISERICII

facă apostafi, nu martiri. Până în 1630, numărul celor care au murit pentru credință a urcat la 4.045. Persecuția a atins o ultimă fază o dată cu revoluția lui Shimabara din 1637-1638, în timpul căreia au fost executați 30.000 de creștini. Japonia se izola tot mai mult de lumea externă: raporturile comerciale cu Manila și Spania au fost întrerupte în 1624, iar cele cu Portugalia, în 1639. Numai olandezii, în condiții puțin avantajoase, au putut continua să practice un modest comerț în insula Deshima, până în 1854. Pentru a obține acesta, ei au colaborat la reprimarea revoltei lui Shima Bara. Creștinismul nu va mai putea avea de acum decât o existență ascunsă, de catacombe; cu toate acestea, s-a putut menține până în secolul al XIX-lea.

2.4. *China*

Moartea lui Francisc Xavieriu înaintea porților Chinei a dat iezuiților ocazia de a se angaja în găsirea unei porți de intrare în închisul imperiu de mijloc, deja cunoscut portughezilor din 1514-1515. Însă numai în 1554 aceștia au reușit să stabilească primele relații cu China, adică atunci când au reușit să cucerească peninsula Gozan și să construiască acolo cetatea Macao, care, pentru trei sute de ani, va fi centrul de interes al popoarelor europene în Extremul Orient. Cetatea a servit foarte curând ca punct de sprijin și azil pentru misionari. Totuși, începând cu 1555, orice tentativă de a pune piciorul în China a eșuat. În 1576 Macao devine centru episcopal. Pentru a-i mulțumi pe spanioli, în 1579, a trebuit să fie înălțată la rangul de scaun episcopal și Manila. Astfel, în Extremul Orient se formează două centre prin care se încerca pătrunderea în China. Multe dintre dificultățile întâmpinate de misiunile din China proveneau din faptul că misionarii erau de națiuni diferite, iar pentru a pătrunde în China, își fixau diferite puncte de plecare. În acest domeniu s-au resimțit efectele unirii personale, atunci în vigoare, între cele două regate iberice. Astfel, iezuitul spaniol Alonso Sánchez susține dreptul de a intra în China cu forța armelor, iar pentru aceasta, prezintă și planurile referitoare la cucerirea militară a țării.

În sfârșit, în 1583, iezuiții Michele Ruggieri și Matteo Ricci (1552-1610) au reușit să obțină permisiunea de a locui în China. Si-au început activitatea la Canton, adoptând locuința și condiția socială a monahilor budiști. Au învățat cu mare zel limba chineză și au studiat scrierile lui Confucius și ale altor înțelepți chinezi. Rezultatele obținute de ei, raportate la cifrele obișnuite atunci, au fost într-adevăr reduse. În 1586, aveau adunați în jurul lor nu mai mult de 40 de credincioși. Tentativa de a-și lărgi terenul de acțiune le-a adus interzicerea de a se extinde dincolo de Chao-ch'ing. Puteau însă să se stabilească într-o altă

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

localitate din provincia vecină. Înțelegând că monahii budiști nu se bucurau de multă considerație, de acum înainte se prezintă în haine de înțelepți și, folosindu-se de cunoștințele lor profane, au reușit să răspândească credinței. Acestei perioade îi aparțin cele două scrieri filozofice ale lui Ricci *Despre prietenie și Arta memoriei* (1595). Din discuțiile sale cu înțelepții chinezi s-a născut *Solidul tratat despre Dumnezeu*, un opuscul care mai târziu va fi adăugat la scrierile clasice chineze. Foarte repede misionarii au înțeles că lucrul cel mai important este acela de a câștiga bunăvoința împăratului. Ricci a făcut orice pentru a reuși să ajungă la curtea din Pechin. Tentativele sale l-au ajutat să fondeze reședințele din Nan-ch'ing și Nanchin, unde Ricci s-a stabilit în 1598. Aici a apărut faimoasa „hartă a celor zece mii de regate”, o hartă a lumii în care Ricci, pentru a se feri de susceptibilitatea chinezilor, a așezat China în centru, literal ca „Regatul de Mijloc”. Aici, la Nanchin, Ricci l-a câștigat pentru creștinism, ca pe cel mai important adept al său, pe învățatul Hsü Kuang-ch'i, botezat Paul Hsü, care apoi va avea un rol important în istoria misionară a Chinei.

În 1601, Ricci se putea stabili la Pechin. Împăratul însuși a donat iezuiților o casă și le-a promis să construiască o biserică. Ricci a desfășurat o amplă activitate didactică și a câștigat la credința creștină personalități influente de la curtea imperială și din lumea cultă. În 1605, la Pechin erau probabil mai mult de 200 de creștini. În 1608, este posibilă înființarea unui centru la Shanghai. În acest an, numărul creștinilor urca deja la 2.500; mulți din ei erau persoane influente prin gradul și condiția lor socială. Când, în 1610, Ricci a murit, la 58 de ani, extenuat de activitatea sa neobosită, el i-a lăsat pe confrății săi – pentru a o spune chiar cu cuvintele sale – înaintea unei uși care poate fi deschisă cu tot profitul, nu însă fără oboseală și pericol.

Puțin după moartea lui Ricci, adaptarea sa atât de amplă – chinezii creștini puteau după botez să-și păstreze cultul lor față de strămoși și Confucius – a provocat scandal, declanșând polemica riturilor și a adaptărilor. Un lucru rămâne indubitabil: Ricci a fost un om de o profundă angajare apostolică și un misionar capabil, care a reușit să înfrângă prejudiciile împotriva religiei creștine, reușind să câștige la creștinism personalități influente din înalta societate. Se poate ca el să se fi înșelat asupra semnificației și importanței riturilor chineze, interpretate de dânsul într-un sens pur laic. Mai târziu i-au fost atribuite unele lucruri, pentru care însă nu era cu nimic vinovat, precum ar fi faptul că a ținut ascunse sau, mai grav, ar fi falsificat puncte substanțiale din doctrina creștină. Dacă așa ar fi fost, creștinii săi nu ar fi înfruntat atât de meritoriu persecuțiile care foarte repede s-

TEME DE ISTORIE A BISERICII

au abătut asupra lor. În pofida tuturor dificultăților, numărul creștinilor în China a crescut, de la 5.000, în 1615, la 38.000, în 1636.

Adevăratul succesor al lui Ricci, în perioada dintre 1630-1660, a fost Giovanni Adamo Schall di Bell, originar din Köln (1591/92-1666). El a condus misiunea în furtunile timpului în care a trăit. Puterea spaniolo-portugheză în Extremul Orient era mereu mai slabă; abia acum începeau să se simtă consecințele nimicirii invincibilei Armada. Din 1601, olandezii se stabiliseră în Oceanul Indian. În 1639, ceea ce rămăsese din comerțul cu Japonia a trecut în mâinile lor. În 1640, revoluția națională din Braganza a distrus fragila uniune dintre Spania și Portugalia. În China pătrund puternicii Manciù, care detronează antica dinastie Ming.

Aceste tulburări și răsturnări politice au fost ulterior agravate de tensiunile interne creștine, provocate de misionarii din Filipinele spaniole. În 1631, a debarcat la Fukien dominicanul Angelo Cocchi; în 1633, l-au urmat dominicanul Giovan Battista di Morales și franciscanul Antonio di Santa Maria Caballero, împreună cu mai mulți confrăți. Din partea Bisericii, ei puteau conta pe aprobarea inițiativei lor. De fapt, Urban al VIII-lea, în urma solicitării din partea congregației *De propaganda Fide*, permisesse, în 1633, ca toate ordinele religioase să aibă misiuni în Asia Orientală. Pentru a asigura unitatea de acțiune, ei trebuia să pună la baza predicării lor catehismul tridentin și *Dottrina cristiana* a cardinalului Belarmin.

Intrarea în scenă a misionarilor spanioli, care nu țineau cont de misionarii ce lucraseră până atunci în țară, a stârnit o oarecare dezorientare între credincioși. Au apărut, de fapt, cu obiceiurile ordinilor lor, au predicat pe drumurile publice cu crucea în mână și au luat poziție în fața credincioșilor împotriva cultului strămoșilor și al lui Confucius. Conflictul de metodă trebuia să se reverse asupra nefericitei probleme a riturilor. Aici însă putem anticipa o observație: soluția nu va putea fi cercetată în succesul diferitelor metode, deoarece atât dominicanii, cât și franciscanii au avut aceleași succese ca și iezuiții. Către sfârșitul secolului, misiunea chineză va trăi o nouă perioadă de înflorire, și aceasta în pofida tuturor dezordinilor externe. În 1661, congregația *De propaganda Fide* a avansat deja ideea de a înființa la Pechin o patriarhie și de a-i afilia două sau trei arhiepiscopii și o duzină de episcopii. Lucrurile vor lua, în schimb, un curs complet diferit.

2.5. Indochina

Din 1511, Malacca servea ca punct de plecare pentru activitatea misionară în Indochina. Dar munca a rămas aproape fără rezultat din

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

cauza exemplului rău dat de portughezi, cu toate că franciscani, dominicani, iezuiți și augustinieni aveau în oraș mănăstiri și biserici, iar Malacca însăși fusese ridicată la rangul de dieceză, între 1557-1558. În Birmania, anticul Pegu, fuseseră admiși către sfârșitul secolului unii misionari pentru asistența spirituală a mercenarilor portughezi și a prizonierilor făcuți în războiul de la Goa, căsătoriți acum cu femei birmane și care formaseră comunități catolice rurale. În regiunea Siam, asistăm la diferite tentative misionare din partea dominicanilor și franciscanilor, dar nu puțini dintre vestitorii Evangheliei au plătit cu viața îndrăzneala lor. Numai la începutul secolului al XVII-lea, după încheierea unui tratat comercial cu Portugalia, s-au putut înregistra unele succese. În Cambogia, un dominican a activat încă de la mijlocul secolului al XVI-lea. În timpul uniunii personale între Spania și Portugalia, unii franciscani spanioli din insulele Filipine s-au stabilit în această regiune în zona de demarcație portugheză. Un câmp misionar mai bogat în perspective s-a deschis Bisericii în regatele orientale ale Annamului (Indochina septentrională), a Cocinchinei (Indochina meridională) și Tonchinului (Indochina septentrională). ^ai aici munca franciscanilor portughezi a rămas destul de dificilă din cauza confrăților spanioli veniți din Manila. Numai iezuiții au reușit, după 1615, să fondeze comunități solide. Cu foarte mare succes a lucrat aici, din 1624, iezuitul francez Alexandru de Rhodes (1591-1660). În Tonchin, în patru ani, el a câștigat pentru Cristos circa 7.000 de persoane, între care 200 de preoți și surorile regelui. Cu toate că s-a dat o interdicție regală (1630), numărul creștinilor a crescut în continuare, grație cooperării laicilor indigeni. În 1639, 82.000 de tonchinezi profesau credința creștină. După expulzarea sa din Tonchin, Rhodes s-a întors în Cambogia, unde îngrijea spiritual 30.000 de credincioși (1640). Pentru a avea cine să-l ajute la muncă, a fondat o școală de cateheți: cu elevii care au ieșit de aici a format o comunitate religioasă de cateheți care trăiau în celibat și se angajau cu jurământ pentru toată viața în serviciul comunității. În 1645, Rhodes a fost expulzat și de aici face cale îtoarsă spre Europa, pentru a-și căuta colaboratori pentru misiuni, iar în al doilea rând, pentru a prezenta la Roma planurile pentru formarea unui cler indigen și a unei ierarhii locale.

3. America portugheză: Brazilia

După descoperirea ei în anul 1550, Brazilia a cunoscut numeroase, dar izolate tentative de evanghelizare din partea călugărilor portughezi, spanioli și italieni din diverse ramuri ale familiei franciscane. Însă, din cauza cruzimii soldaților, a negustorilor și a rezidenților portughezi,

TEME DE ISTORIE A BISERICII

aceste tentative ale lor au avut un succes de scurtă durată. Munca de convertire și-a asumat un caracter stabil numai o dată cu integrarea în activitatea misionară a iezuiților care au atins pământul american în 1549, urmându-l pe guvernatorul Tommaso di Souza. Părintele Manuel di Nóbrega (1519-1570), care îi conducea, a solicitat, înainte de toate, crearea unui episcopat brazilian, care, în 1551, va fi instituit în capitala de atunci, São-Salvador (Bahia). Dar primul episcop, Pietro Fernando Sardinha, nu a fost la înălțimea situației și a preoților veniți cu el. Viața lui scandalosă amenința să distrugă toate eforturile misionarilor. În 1556, episcopul cade în mâna indienilor păgâni, care îl devorează.

În 1556, s-a înființat la Bahia „Colegiul lui Isus” care va deveni faimos, fiind locul de formare al clerului brazilian și modelul altor instituții similare din orașele braziliene. Importanța lui apare cu toată claritatea, dacă ne gândim la faptul surprinzător că în întreg teritoriul colonial portughez din America nu exista nici o universitate și nici o tipografie.

Activitatea colegiului iezuiților era în serviciul misiunilor printre indigeni. Misionarii, care în puțini ani au ajuns până la extremitatea meridională a țării și au fondat între granițele hispano-portugheze misiunea guarani, devenită apoi atât de renumită, s-au străduit să învețe limba locală și i-au învățat pe copii să scrie și să citească, traducând apoi în limbile locale diferite rugăciuni și catehisme. Din punct de vedere al metodei misionare, este important să amintim că misionarii iezuiți au fost mult mai rezervați în administrarea botezurilor. Ei cer o lungă perioadă de pregătire și aleg cu grijă pe catecumenii ce trebuiau să primească Botezul. Mai prudenți au fost încă cu cei ce voiau să primească sacramentul Preoției. Abia în 1573, asistăm la primii convertiți care au primit împărtășania pascală, pentru care trebuia să țină diferite posturi și mortificații. Cu această practică se explică de ce iezuiții nu au primit în ordinul lor și nu au admis la preoție nici un indian. Activitatea misionarilor a fost mult îngreunată de albi și mai mult încă de metiși, așa-ziii „mameluci”. În curând, iezuiții susțin în Brazilia o practică asemănătoare celei a lui Las Casas din America spaniolă. Sub protecția lor, indienii se adună în comunități numite *aldeias* sau *doutrinas*, adică în reducțiuni. În 1609, reușesc să abolească sclavia indienilor. Portughezii stabiliți aici, însă, fac ineficace noua lege, prin introducerea muncii forțate.

În 1553, iezuiții din Brazilia formează o provincie religioasă proprie. Cu toate că o navă cu 40 de iezuiți ce se îndrepta spre misiunea braziliană a fost atacată de pirații hughenoți, iar un an mai târziu, alți 12 au fost capturați și uciși, în 1584, provincia braziliană număra 142 de membri, iar în 1622, aprox. 180. Nu toți erau portughezi; mulți

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

proveneau din diferite țări europene. Portugalia, care număra atunci circa un milion și jumătate de locuitori, nu ar fi putut nicidecum, fără ajutorul extern, să facă față necesităților din imensul său imperiu colonial. Chiar dacă nu ar fi trebuit să se preocupe de problema misionarilor, această țară ar fi avut totuși probleme foarte greu de rezolvat. De exemplu, în 1572, papa Pius al V-lea dispusese ca două treimi din intrările provinciilor bisericești ale Portugaliei să fie folosite în misiunile din Brazilia și Japonia. În 1627, se constituie, în partea braziliană meridională, provincia de Maranhão. Datorită misionarului Iosif de Anchieta (1534-1597), originar din insulele Canare, misionarii pătrunseseră tot mai mult în interiorul Braziliei. Datorită zelului său, acest misionar și-a meritat pe drept titlul de apostol al Braziliei. Până spre 1584, numărul indienilor încreștinați trebuie să fi urcat la 100.000.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, și alte ordine călugărești s-au angajat în munca misionară de aici. Astfel, în 1580 sosesc carmeliții; un an mai târziu, benedictinii, iar nu după mult timp, sosesc augustinienii și oratorienii. La începutul secolului al XVII-lea, când francezii intră în concurență în zona latino-americană, stabilindu-se în nordul Braziliei, la Maranhão, formând aici o colonie proprie, ei primesc de la capucini misionari pentru teritoriul lor. De acum înainte, Franța intră în competiție pe scară mondială cu puterile coloniale iberice.

LXXXIII.**SUPRIMAREA „SOCIETĂȚII LUI ISUS”**

În cele două secole de existență, Societatea lui Isus (= SJ), întâlnise destui adversari, printre care cei mai înverșunați au fost *janseniștii*, care, printre alte rele, vedeau în molinismul și probabilismul ordinului probe evidente de laxism teologic și moral. Un alt motiv de ostilitate trebuie văzut în atitudinea misionarilor iezuiți din Extremul Orient în a admite anumite obiceiuri și rituri proprii chinezilor și indienilor, care, în ochii curiei romane și a multor clerici, treceau drept o idolatrie flagrantă, total incompatibilă cu religia creștină. Papa Benedict al XIV-lea s-a arătat de mai multe ori complet nemulțumit față de atitudinea conciliantă a misionarilor de a nu respinge cu hotărâre aceste „rituri” din viața noilor convertiți. În bula de condamnare a riturilor din 1742, papa vorbește de *inoboedientes et capitosi homines*, expresie prin care, cu multă probabilitate, intenționează să se refere tocmai la iezuiți⁴⁴⁴. Un alt motiv al ostilității îl găsim în cercurile intelectuale europene, unde mulți laici și clerici nu vedeau cu ochi buni „monopolul” educativ al ordinului, fapt prin care SJ devenise, într-adevăr, prima forță a Bisericii în câmpul științific și pedagogic.

Trebuie totuși precizat că aceste ostilități și polemici nu ar fi putut cauza în nici un fel o suprimare a ordinului, dacă nu ar fi intrat în acțiune și alți factori, alte persoane, *principi, oameni politici și capete încoronate* care, într-adevăr, puteau decide soarta ordinului. În special trebuie analizată atitudinea casei domnitoare a *Bourbonilor*. Aceasta, influențată de miniștri pătrunși de *spiritul iluminist* anticreștin și anticatolic, va lupta până la suprimarea totală a iezuiților.

Portugalia. În 1750, *indienii reducățiunilor* iezuite din Paraguay se ridică împotriva puterii spaniole. Revolta acestora vine în urma tratatului semnat între Spania și Portugalia, prin care Spania primește de la Portugalia o parte din zona de pe malul stâng al râului Rio de la Plata, cedând în schimb un teritoriu de pe malul drept, teritoriu pe care se găseau multe din reducățiunile iezuiților spanioli. Nevoind să intre sub stăpânirea portughezilor, indigenii, cu toată opoziția misionarilor, recurg la forța armelor (1754), bineînțeles, fără nici o șansă de victorie. Forțele ostile ordinului nu scapă ocazia de a le aduce misionarilor acuza de instigatori la revoltă.

⁴⁴⁴ Referitor la problema „riturilor chineze și malabareze”, cf. G. MARTINA, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo*, II, Brescia 1983, 251-257.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Nu după mult timp, în Portugalia ajunge prim ministru al regelui Iosif I Emanuel, *marhizul de Pombal*, un om politic de excepție care intenționează să ridice țara din declinul în care se afla. Pentru a-și atinge scopul, Pombal, condus de ideile despotismului iluminat, limitează multe din drepturile și privilegiile nobilimii și ale clerului. Evenimentele petrecute în reducăuni, ca și influența iezuiților la curtea regală, i se păreau nu numai exagerate, ci și periculoase pentru siguranța și prosperitatea țării. Din aceste motive, la care adăugăm spiritul său iluminist, ca și caracterul intransigent ce-l caracteriza, toate acestea îl determină să-și extindă controlul asupra Bisericii, în special asupra SJ. În 1758, Pombal cere și obține de la papa Benedict al XIV-lea ca să fie supusă vizitei apostolice a patriarhului de Lisabona, cardinalul Saldanha. Imediat, acesta interzice tuturor iezuiților să mai predice și să mai spovedească. Anul următor, are loc un complot împotriva regelui, iar vinovați sunt găsiți tot iezuiții. Le sunt confiscate toate bunurile, și cu toată opoziția lui Clement al XIII-lea, toți iezuiții ce nu erau portughezi sunt alungați atât din țară, cât și din colonii și debarcați pe teritoriul Statului pontifical. Ca să se dea un aspect de legalitate acestor măsuri despotice, li se intentează mai multe procese sumare, în urma cărora 81 de iezuiți sunt condamnați la moarte pentru acuzele de înaltă trădare și erezie.

Franța. Activității educative, pastorale și științifice a SJ i se opun janseniștii, iluminiștii și mulți membri ai guvernului francez. Printre cei mai înverșunați adversari se găseau ministrul Choiseul și marchiza de Pompadour, ce se bucura de grațiile (amoroase) lui Ludovic al XV-lea. În colonia franceză Martinica, economul SJ, părintele Lavallette, ajunge la faliment. Aceasta nu atât din cauza incapacității sale sau a dorinței de înavuțire, cât mai ales pentru că Franța își golise visteriile în urma războiului cu Anglia (1756-1763). Economul este scos din ordin, și, contrar deciziei magistraturii, SJ cere deschiderea unui proces, refuzând să plătească datoriile acumulate de Lavallette. Parlamentul din Paris, în schimb, confirmă condamnarea fostului iezuit și-și arogă dreptul de a examina constituțiile ordinului. Urmează alte abuzuri: același parlament condamnă diferite scrieri ale iezuiților, interzice intrarea în ordin a altor novici și le limitează dreptul de a avea școli și de a preda. Împotriva forțelor ostile, atât episcopatul francez, cât și regele încearcă să salveze SJ. Acesta din urmă propune un compromis: crearea unei ramuri autonome supuse unui vicar cu drepturi speciale. Împotriva propunerii sale, papa Clement al XIII-lea protestează: *sint ut sunt, aut non sint*. În august 1762, atât parlamentul parizian, cât și alte parlamente declară suprimarea SJ. Iezuiții sunt declarați ca dușmani ai statului, deoarece nu respectă libertățile galicane și sunt împotriva

TEME DE ISTORIE A BISERICII

autorității episcopilor. Pentru a mai putea rămâne în țară, iezuiților li se cere să iasă din ordin, să accepte articolele galicane și să renunțe la orice relație cu foștii lor superiori. Incapabil să reziste parlamentului, în 1764, regele ratifică decretul acestuia. În anul următor, prin bula *Apostolicum pascendi munus*, papa condamnă acuzele aduse SJ și scoate în evidență meritele pe care le acumulase de-a lungul secolelor. Poziția sa trezește în ambientul politic și în cel al filozofilor un nou val de represiune, care, de acum înainte, începe să lovească și în alte ordine religioase.

Spania. Lupta împotriva iezuiților ia aici forme dramatice și total lipsite de demnitate. În *noaptea dintre 2 și 3 aprilie 1767*, toate casele iezuiților sunt încercuite de soldați. Membrii societății sunt prinși, îmbarcați și trimiși pe mare spre portul din apropierea Romei, Civitavecchia. Planul era cunoscut în detaliu de regele Carol al III-lea, care însă, prin formule diplomatice și abile, reușește să evite orice explicație pentru cele întâmplate. Totuși, motivele acestei manevre nocturne și a urmărilor ei pot fi cunoscute fără mare dificultate. Miniștrii Aranda și Campomanes, presiunile superiorului augustinianilor Vazquez, ca și dorința de a imita statele mai înaintate, iată unele din motivele nopții tragice a iezuiților spanioli. Pe lângă aceste motive, catolica Spanie era considerată ca o țară ce dorește să rămână în obscurantism, și aceasta datorită iezuiților. Franța, cu moda perucilor și a tricornului de curând introduse, reprezintă modelul de avangardă, iar poporul spaniol oscilează între aceste noutăți de suprafață și dragostea și stima pentru iezuiți. Manevrela guvernului și propaganda pusă la cale de dușmanii ordinului crează opinia că ei sunt responsabili pentru regresul economic al țării și, în general, pentru orice se întâmplă rău pe pământul spaniol.

Între timp, Clement al XIII-lea nu vrea să-i accepte pe iezuiți pe teritoriul statului pontifical, gest prin care intenționează să-i arate lui Carol al III-lea că este total contrar deciziei sale. Nefericiții expulzați se retrag atunci în Corsica; un an mai târziu, când insula este cedată Franței, sunt primiți pe teritoriul pontifical. Tot în acest timp, iezuiții sunt alungați din Malta, Neapole, Parma și Piacența. Din inițiativa Spaniei, în ianuarie 1769, papei îi este prezentată cererea oficială de suprimare a SJ. Însă, la numai câteva zile, doborât de durere și griji, papa moare.

Suprimarea Societății lui Isus. În lungul conclav care urmează (trei luni), principala problemă care se pune este tocmai cea a ordinului. În urma presiunilor Spaniei, cardinalii se decid asupra persoanei lui Lorenzo Ganganelli, un franciscan rezervat și puțin ambiguu care trezea anumite speranțe în cele două partide opuse, pro și contra SJ. Dornic să-

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

și câștige adversarii și să salveze ordinul, Clement al XIV-lea încearcă calea compromisului. Totuși, deja în timpul conclavului, declarase că un papă, respectând normele canonice și ținând cont, în același timp, de situațiile create, are tot dreptul și autoritatea să suprima SJ. Puțin orientate în a-și alege colaboratorii, îndepărtându-se de cardinali și episcopi, curțile burbonice aveau destule motive să vadă într-însul pe cel ce va suprima ordinul. La puține săptămâni de la alegere, noul pontif promite ambasadorului Franței, cardinalul Bernis, că va suprima ordinul. Aceeași declarație o face și regelui, într-o scrisoare din 25 septembrie, iar pe 30 noiembrie, îi promite același lucru lui Carol al III-lea. În pofida acestor declarații, timp de 3 ani, papa nu ia decizia definitivă, ci doar măsuri parțiale sau provizorii împotriva ordinului. Superiorul general al ordinului, blândul și piosul Lorenzo Ricci, interpretează toate acestea ca o măsură extremă de a salva SJ.

În iulie 1772, sosește la Roma noul ambasador spaniol Moñino, care, împreună cu cardinalul Bernis, îl determină pe papă să ia decizia definitivă și supremă. Adăugăm că Bernis îl amenințase pe papă că, în cazul în care nu va suprima ordinul, va decide suprimarea tuturor ordinelor religioase din Franța. După numeroase și lungi audiențe, pe 29 noiembrie, papa dă ordin să fie pregătit documentul de suprimare. Unul dintre cei mai înverșunați adversari ai iezuiților, Zelada, bazându-se pe o schemă pregătită de Moñino, elaborează un text, acesta fiind gata, în liniile esențiale, în ianuarie anul următor. Pe 21 iulie 1773, Clement al XIV-lea semnează scrisoarea brevă *Dominus ac Redemptor*, prin care SJ încetează să mai existe. Amintind acuzele aduse ordinului, papa își justifică decizia pe motivul că, atâta timp cât acesta mai există, nu poate exista pace și înțelegere și nici membrii înșiși ai Societății nu mai pot desfășura o activitate folositoare Bisericii; aceasta însă le este posibilă numai în afara ordinului.

Pe 16 august, toate casele iezuiților din Roma sunt încercuite de soldați. Ricci este închis la Sant'Angelo, unde i se înscenează un proces, la care însă se renunță repede, dată fiind inconsistența faptelor. În septembrie 1774, moare Clement al XIV-lea, iar după un an, în închisoare, moare și Ricci. Pe patul de moarte, își declară încă o dată atât nevinovăția sa, cât și cea a ordinului. Menționăm că țarina Ecaterina a Rusiei a refuzat să aplice decizia de suprimare a iezuiților, permițând astfel supraviețuirea unui mic grup de iezuiți polonezi, care formează puntea de legătură între 1773 și 1814, când Pius al VII-lea, cu breva *Sollicitudo omnium Ecclesiarum*, restabilește ordinul.

Suprimarea SJ a reprezentat o gravă și umilitoare înfrângere a Bisericii și a papalității din partea forțelor politice iluministe. De suferit au avut atât Europa, cât și țările de misiuni, unde ordinul desfășurase o

TEME DE ISTORIE A BISERICII

activitate edificatoare. Ceea ce rămâne încă de clarificat este figura și atitudinea lui Clement al XIV-lea. Referitor la decizia sa, părerile istoricilor sunt împărțite. Considerând însă întreg complexul de situații, se poate afirma că papa s-a arătat slab în fața presiunilor curților burbonice și a iluminiștilor. În această situație, pentru a salva ordinul ar fi fost nevoie de un alt Grigore al VII-lea. Totuși, retrospectiv privind lucrurile, putem afirma că Providența divină i-a salvat pe iezuiți de la suferințe mult mai mari, dat fiind faptul că, dacă nu ar fi fost suprimați, Revoluția Franceză i-ar fi considerat fără îndoială ca pe dușmanii cei mai de temut ai idealurilor sale. Suprimarea SJ reprezintă primul act al unei mari drame; al doilea îl reprezintă suprimarea tuturor ordinelor în timpul Revoluției Franceze; al treilea, arestarea lui Pius al VI-lea de către soldații lui Napoleon Bonaparte (10 iulie 1809), căreia îi urmează deportarea și închiderea lui la Fontainebleau, până în 1814.

LXXXIV.

REVOLUȚIA FRANCEZĂ

1. Date cronologice fundamentale

1789

17 iunie: cu ocazia adunării Statelor Generale la Versailles, *Tiers état* (nu mai fuseseră convocate din 1614) se constituie ca *Adunare Națională* și *Adunare Constitutivă* (Constituantă). La 23 iunie, clerul de jos se alătură acestei Adunări.

14 iulie: (astăzi, ziua națională a Franței) cade Bastilia, simbolul puterii opresive a vechiului regim.

4 august: clerul și nobilii renunță la vechile privilegii, cu aceasta începând ultima fază a declinului feudal.

26 august: proclamarea drepturilor omului; catolicismul nu mai este considerat ca religie de stat.

5 octombrie: revolta maselor din capitală. Conduși de iacobinii lui Robespierre, masele fac presiuni asupra Adunării Naționale.

2 noiembrie: la propunerea episcopului Talleyrand, se promulgă legea naționalizării bunurilor Bisericii. Clericii, considerați „reprezentanți oficiali ai moralei”, activitățile culturale ale Bisericii și săracii trebuie să fie finanțați de stat.

1790

13 februarie: suprimarea tuturor mănăstirilor contemplative; patrimoniul mănăstirilor este confiscat și vândut.

12 iulie: *Constituția civilă a clerului.* Din 133 de dieceze, conform diviziunii teritoriale a *départements*-lor, sunt desființate 50. Clerul diecezan trebuie să fie ales ca orice funcționar statal; în plus, este interzisă orice comunicare dintre clerul francez și Sfântul Scaun.

27 noiembrie: tuturor clericilor le este impus jurământul de fidelitate față de *Constituția civilă a clerului.* Din 133 de episcopi, au jurat doar patru; din rândurile clerului de jos, două treimi.

1791

13 aprilie: papa Pius al VI-lea condamnă *Constituția civilă a clerului*; mulți clerici „jurați” declară că nu acceptă această constituție.

3 septembrie: regele jură pe Constituție și acceptă *Constituția civilă a clerului.*

29 noiembrie: preoții care refuză să jure pe *Constituția civilă a clerului* pierd drepturile civile. Aprox. 30.000-40.000 de preoți emigrează peste hotare.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

10 august: cucerirea palatului Tuileries; regele își pierde orice putere, iar familia regală este aruncată în închisoare.

2-5 septembrie: Deja începuseră execuțiile în masă; la Paris sunt executați 1.000 de prizonieri, printre care 300 de preoți și 3 episcopi care refuzaseră să depună jurământul pe Constituție.

20 septembrie: pe colinele de la Valmy, armatele austro-prusace sunt oprite de cele franceze.

21 septembrie: convocarea *Convenției Naționale*, eliminarea monarhiei și instaurarea republicii; abolirea calendarului gregorian.

1793

21 ianuarie: capul lui Ludovic al XVI-lea cade sub cuțitul ghilotinei.

2 iunie: cad girondinii; Robespierre, învestit de Convenție cu puteri executive depline, devine președinte al *Comitetului de Salvare Publică*.

18 septembrie: preoții constituționali nu mai sunt considerați nici ca funcționari publici.

10 octombrie: decapitarea pe eșafod a reginei Maria Antoaneta.

20 noiembrie: în catedrala Notre Dame, este întronată solemn „zeița rațiunii”. Continuă persecutarea clerului și mișcările fanatice anticreștine.

21 decembrie: în pofida edictului de toleranță promulgat acum de Danton, în întreaga țară continuă descreștinarea violentă a societății.

1794

8 mai: Danton fusese deja executat, iar Robespierre proclamă cultul „Ființei supreme”. Continuă execuțiile în masă. În fața persecuțiilor și execuțiilor capitale ajunse la paroxism, mulți preoți și unii episcopi apostaziază și se căsătoresc.

27 iulie: Robespierre este depus de „atei” și executat.

1795

21 februarie: separarea ostilă a Bisericii de stat.

Revoluția franceză nu s-a declanșat ca o mișcare ostilă Bisericii. Mai mult, în primele luni ale revoluției, conform principiului de colaborare dintre Biserică și stat, clerul s-a asociat în mare parte grupului *Tiers état*, încercând chiar să accepte, atât cât îi era posibil, „Constituția civilă a clerului”. Biserica avea în posesie terenuri imense, bunuri mobile și imobile și o cantitate considerabilă de bani. Alături de nobilime, clerul vechiului regim (*ancien régime*) rămânea o clasă privilegiată, și chiar dacă statul avea numeroase drepturi asupra Bisericii (numirea episcopilor, conferirea beneficiilor, impunerea de taxe etc.), spiritul iluminist al revoluției nu mai poate suporta acest sistem. În ochii statului există o unică societate perfectă, statul. Biserica nu mai este considerată o societate perfectă; ea reprezintă un organism în interiorul

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

statului, care trebuie să renunțe sau să fie constrânsă să renunțe la multe din prerogativele sale feudale și să se conformeze noii mentalități a timpului, mentalitate plămădită pe spiritul iluminist, raționalist și anticatolic.

2. Aspecte pozitive ale revoluției

Conform celor trei principii enunțate de revoluționari la 26 august 1789: egalitate, libertate, fraternitate, putem sintetiza ceea ce este pozitiv în această revoluție doar în două cuvinte: *egalitate și libertate*⁴⁴⁵, renunțând la ultimul deziderat, fraternitatea, întrucât acesta reprezintă mai mult un deziderat evanghelic, stringent și necesar de altfel, dar imposibil de realizat în orice conjunctură istorică în care oricând factorul uman, fragil și schimbător, își pune amprenta determinantă, tot la fel de fragilă și schimbătoare.

a) *Egalitatea*. Înainte de proclamarea „Declarației drepturilor fundamentale ale omului”, Constituanta decretase deja abolirea drepturilor și privilegiilor nobililor. Declarația din 26 august precizează încă din primul articol că: „Oamenii se nasc și trăiesc liberi și egali în drepturi, iar deosebirile sociale nu pot fi fundamentate decât pe utilitatea comună”. Art. 6: „Toți cetățenii...sunt admiși în mod egal la toate demnitățile, oficiile și serviciile publice, conform capacităților lor”. Trebuie precizat însă că aceste afirmații vor rămâne pentru mult timp doar principii teoretice; nobilimea reprezenta o forță și o structură istorică determinantă pentru viața Franței, ca și a celorlalte țări europene, nobile ce-și va păstra, într-un ritm descrescător, vechile privilegii.

Tot acum încep să înceteze și discriminările confesionale (24 septembrie 1789, 28 septembrie 1791, 17 martie 1808), ca și imunitățile clericilor în fața legilor civile; statul îi consideră cetățeni egali în drepturi și datorii cu toți ceilalți. În baza egalității tuturor în fața legilor, derivă, printre altele, obligativitatea generală a serviciului militar (Napoleon avea nevoie de o armată din ce în ce mai numeroasă). În practică, însă, vechea nobilime și noii îmbogățiți vor găsi numeroase căi pentru a evita acest serviciu.

Principiul egalității favorizează crearea unui nou tip de stat, cu o organizare juridică și administrativă valabilă pentru întreg teritoriul

---

⁴⁴⁵ Aceleași principii fuseseră enunțate anterior, în constituția statelor nord americane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În altă ordine de idei, menționăm că libertatea, egalitatea și fraternitatea, înțelese și aplicate într-un mod propriu, sunt cele trei cuvinte (alături de alte simboluri semnificative) care domină atât templele, cât și locurile de întrunire ale masoneriei.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

său. Încep să dispară particularitățile legislative ale vechii Franțe împărțite în multe circumscripții teritoriale de origine feudală. Acum își fac simțită prezența prefectii; în plus, tribunalele locale autonome sunt desființate, înlocuite fiind cu trei grade de instanță, subordonate puterii centrale.

b) *Libertatea*. Art. 4 al declarației drepturilor omului precizează că orice cetățean are „puterea de a face tot ceea ce nu dăunează altora”. În baza acestei libertăți, omul decide cui să-i încredințeze puterea de a conduce, putere care, de acum înainte, nu va mai fi considerată ca având o origine divină, ci una umană, omul fiind acela care decide cum și în ce formă să fie organizată și condusă societatea în care trăiește. Art. 3 al declarației notează cu toată claritatea: „Principiul oricărei suveranități rezidă în mod esențial în națiune”. Conducătorul statului nu va mai recurge la formula „prin harul lui Dumnezeu”, ci „prin voința națiunii”, iar despre faptele sale va trebui să se justifice în fața poporului, format, de acum înainte, nu din supuși, ci din cetățeni. Aici se poate observa cu ușurință atât laicizarea gândirii, cât și cea a societății, într-un contrast evident cu gândirea și lumea feudală. Alte aspecte ale libertății: libertatea de opinie și de tipar, ceea ce implică abolirea cenzurii. Legat de libertatea de opinie, art. 10 afirmă că „nimeni nu poate fi deranjat [împiedicat n.n.] pentru opiniile sale, chiar și cele religioase”. În acest fel, este recunoscută libertatea oricui de a profesa orice convingere ideologică și religioasă. Revoluția sancționa astfel, cel puțin în parte, sfârșitul perioadei de intoleranță religioasă; trebuie precizat însă că dacă libertatea de gândire reprezenta atunci, ca și astăzi, una din condițiile de bază ale progresului intelectual, optimismul ingenuu cu care era îmbrățișată totala libertate religioasă și cea a gândirii umane comporta un grav pericol pentru oamenii mai puțin pregătiți, ca și pentru curentele ideologice anticreștine și anticatolice.

În domeniul economiei, celebra lege a lui Le Chapelier, din 1791, suprimă corporațiile medievale, în care intrau membrii claselor conducătoare, dând mai mult spațiu de muncă noii clase a muncitorilor. Deși, conform formației lor iluministe, exponenții revoluției afirmă egalitatea tuturor în drepturi și datorii, în practică, însă, apără interesele burgheziei din care făceau parte și limitează drepturile vechiului regim. Aici vedem unul din marile contraste (nedreptăți) ale revoluționarilor, care în actul practic calcă principiul egalității tuturor oamenilor.

3. Aspecte negative

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^aI CLEMENT AL V-LEA

Revoluția izbucnise printr-o revoltă sângeroasă, atroce chiar. Încercând să distrugă arbitrarul și privilegiile, ea a exasperat principiile de egalitate și libertate, uitând astfel un aspect simplu dar esențial: orice reformă, oricât de necesară și de importantă s-ar prezenta, trebuie făcută cu mijloace pașnice și ținând seama de contextul general al societății. Sub aspect teoretic, revoluționarii cuprinși total de ideile iluministe considerau natura umană necoruptă și incoruptibilă, capabilă de a discerne fără posibilitate de eroare între bine și rău și înclinată spre adevăr și binele comun. De la aspectul teoretic se trece imediat la cel practic. Intrinsec și fără intervenții din afară, omul este capabil să-și realizeze binele propriu. Principiul dă naștere *individualismului*. Omul, muncitorul își fixează singur ziua de muncă (în teorie) și forma de asociere cu ceilalți în procesul muncii. Statul nu poate impune condițiile concrete de muncă; datoria sa este doar aceea de a apăra ordinea juridică pozitivă. În acest fel, muncitorii sunt abandonați în mâinile și în puterea noii burghezii, fapt generator de noi și flagrante discriminări sociale, mai grave decât cele ale vechiului regim.

Pe plan politic, revoluția lovește în stat ca organism central de conducere și de asigurare a binelui comun. Acum se nasc parlamentele în înțelesul modern al cuvântului, iar acestea vor degenera deseori în parlamentarism: discuții interminabile și sterile care generează numeroase crize de guvern. ^ai, ca într-un cerc vicios, parlamentarismul va cere necesitatea unei autorități inatacabile: totalitarismul și dictatura de stat, adevăratele drame ale Europei și ale Americii Latine de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru.

LXXXV.

VIAȚA CONSACRATĂ ÎN SEC. AL XIX-LEA

1. Extindere

Fondarea a numeroase congregații (nu ordine), în special feminine (numai în Italia sunt fondate 183, comparativ cu 43 de congregații fondate în secolele XVI-XVIII), reprezintă o caracteristică a Bisericii universale, în special a celei europene. Aceasta ne arată vitalitatea Bisericii din această perioadă, din care motiv sec. al XIX-lea⁴⁴⁶ poate fi comparat cu secolele XIII-XV. Noile congregații reprezintă un răspuns catolic dat laicizării acestui secol, răspuns articulat în trei direcții: asistența sanitară (spitale, orfelinate și alte instituții asemănătoare), învățământ (școli și asociații) și misiuni. Unele congregații își au originile tocmai în zilele dureroase ale revoluției franceze, când Biserica este lovită în structurile sale fundamentale, luându-i-se în parte posibilitatea unui apostolat activ în rândul maselor. Acum este abandonată legea papei Pius al V-lea (1566-1572), *Circa pastoralis*, care unea viața consacrată feminină cu clauzura, femeia consacrată intrând în spitale și școli. Însă, abia în 1900, papa Leon al XIII-lea (*Condita a Christo*) va recunoaște acestor „asociații pioase” caracterul de congregații religioase.

2. Criză

Pe de altă parte, acum se observă o *criză a vechilor institute și ordine religioase*, cu excepția pasioniștilor, lazariștilor și iezuiților. Această criză, care înseamnă o scădere a numărului vocațiilor și o lipsă de trăire creștină autentică, își are vechi și multiple rădăcini: legăturile nesănătoase și neadecvate cu puterile temporale, tensiunile politice și cele din interiorul ordinelor, contactele frecvente cu familia (un anumit „nepotism”), alegerea pripită a candidaților, slaba pregătire intelectuală și altele.

3. Reforme

În pofida atacurilor forțelor liberale, papa Pius al IX-lea s-a angajat profund în reînnoirea vieții consacrate. După abia nouă luni de pontificat, el instituie „Congregația despre starea regularilor”. Pentru a

---

⁴⁴⁶ Pentru o bună cunoaștere a vieții consacrate, este indispensabilă consultarea unei opere colective: G. PELLICCIA – G. ROCCA, *Dizionario degli Istituti di perfezione*, I-VIII, Roma 1974-1988.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴¹ I CLEMENT AL V-LEA

depăși imobilismul unor organe deja existente, papa, sprijinindu-se pe viitorul cardinal Giusto da Camerino, capucin, și pe Bizzarri, se orientează în trei direcții: o selecție mai bună a candidaților, introducerea vieții comune în noviciate și în casele de studii și o alegere mai riguroasă a superiorilor generali, alegere pe care uneori papa și-o rezervă sieși, fără a mai aștepta votul capitlurilor. Leon al XIII-lea urmează metoda înaintașului, încercând să dea vieții consacrate un aspect mai centralizat. Benedictinii sunt adunați într-o federație de 14 congregații, prezidate de un abate general, iar cele patru ramuri ale franciscanilor observanți (minori, reformați, alcantarini și cei de strictă observanță) sunt unite într-o singură familie.

4. Dispersare

După dispersarea sau suprimarea napoleonică, în primele decenii ale sec. al XIX-lea, criticile radicale din parlamente sunt îndreptate în special împotriva vieții contemplative, considerând-o inutilă pentru societate. Menționăm doar unele dintre nenumăratele măsuri administrative și legislative îndreptate împotriva călugărilor și călugărițelor contemplative, toți considerați ca absurzi și sterili pentru binele public: Maria da Gloria a Portugaliei, care-i alungă pe misionari, iar apoi, *per absurdum*, pretinde drepturile de patronat în Brazilia; Spania perioadei 1833-1843; constituțiile mexicane din 1857 și 1917; Franța anticlericală, care, în 1880, cere ca toate mănăstirile să posede o autorizație de funcționare etc.

În fața acestor măsuri punitive, confiscându-li-se mănăstirile, mulți călugări și călugărițe se văd constrânși să-și găsească adăpost în altă parte sau să-și redobândească, plătind sau prin alte mijloace, vechile case. Alții intră în spitale, rămânând în serviciul continuu al bolnavilor; alții emigrează în America sau în misiuni (iezuiții), sau își găsesc o activitate în parohii etc. Eroic a fost comportamentul călugărițelor de clauzură. Reduse la o viață de mizerie sau de supraviețuire, intră în spitale sau în diferite alte servicii sociale sau caritative, continuând însă în inima lor să ducă o viață exemplară și alegându-și alte novice, pe care le formează în spiritul regulii prin exemplul vieții lor. Altele, sfidând opinia publică care le considera „înmormântatele vii”, se refugiază în diferite case sau mănăstiri aproape distruse, continuând aceeași viață contemplativă de mai înainte⁴⁴⁷.

---

⁴⁴⁷ Exemplar ni se pare romanul lui G. BERNANOS, *Dialogurile carmelitelor*, ce ne redă martiriul carmelitelor din Compiègne.

5. Reîntoarcerea la normalitate

Lupta statului liberal, ajutat de poliția lui atotputernică, ca și de masonerie⁴⁴⁸, împotriva călugărilor și călugărițelor, fără arme, fără mijloace economice deosebite, luptă care voia distrugerea uneia din formele de viață caracteristice și proprii ale Bisericii, se va sfârși cu înfrângerea statului și cu victoria forțelor spiritului. Așa cum s-a întâmplat în evul mediu, când evreii, alungați din multe orașe europene, se întorceau silențios la vechile locuri, tot așa se întorc acum călugării și călugărițele în vechile conventuri sau formează altele noi. Această întoarcere și reluare silențioasă și lentă a vieții comune se datorează deciziei de neclintit a acestor persoane consacrate, pentru care idealul evanghelic și contemplativ reprezenta totul și tot ce aveau, ca și Sfântului Scaun și superiorilor generali ai ordinelor și congregațiilor respective (dominicani, franciscani, iezuiți etc.). Rezultatul final este deosebit pentru diferitele ordine: capucinii se vor înjumătăți (mulți dintre ei obținuseră de la Sfântul Scaun permisiunea de a deveni preoți diecezeni), iezuiții au o scădere numerică nesemnificativă (mulți pleacă în SUA sau în misiuni). În 1914, dominicanii ajung la același număr de membri pe care-l aveau în 1850. Ceea ce este interesant de notat e faptul că surorile încep să depășească atât numărul preoților diecezeni, cât și al celor regulari. În fața acestor situații, guvernele liberale trebuie să se resemneze și să constate că au fost învinse. Poate nicicând în istorie nu s-a verificat o victorie mai frumoasă și mai eroică, în același timp, ca cea a persoanelor consacrate din această perioadă. Pentru viața internă a ordinelor și congregațiilor, rezultatul pozitiv al luptei cu liberalismul și anticlericalismul îl putem sintetiza în *purificare și reînnoire* interioară, spirituală.

---

⁴⁴⁸ J. BENIMELI – G. CAPRILE, *Massoneria e Chiesa cattolica*, Roma 1982.

LXXXVI.

MODERNISMUL

În timpul pontificatului lui Pius al X-lea, sunt publicate principalele opere ale marilor moderniști⁴⁴⁹: Alfred Loisy (1857-1940)⁴⁵⁰, cu teza lui fundamentală: „Isus a anunțat Împărăția lui Dumnezeu; în schimb, s-a născut Biserica”, George Tyrrell (1861-1909)⁴⁵¹ și Ernesto Buonaiuti (1881-1946)⁴⁵², ca și a altor autori mai mici, ce semnează deseori cu un pseudonim. La aceste atacuri, Sfântul Scaun răspunde prin *Lamentabili*, *Pascendi* (1907) și *Sacrorum antistitum* (1910), ca și prin deciziile comisiei biblice (1897-1915). Spre deceniul al treilea al secolului nostru, asistăm deja la formarea primelor sinteze ale gândirii moderniste, ca și la memoriile protagoniștilor, în care ei își fac cunoscute viața și mai ales ideile, într-un mod mai mult sau mai puțin organizat, sintetic și echilibrat.

O dată cu procesul de beatificare a lui Pius al X-lea (1951), și mai ales cu ocazia canonizării (1954), canonizare voită de Pius al XII-lea, din partea multor istorici s-au ridicat critici și rezerve cu privire la modalitatea și oportunitatea acestui proces de canonizare. Motivele? Postulatorul cauzei, Del Gal, scrie o biografie a lui Pius al X-lea, acritică și apologetică, la care se adaugă o *addenda*: „Disquisitio circa quasdam obiectiones modum agendi servi Dei respicientes in modernismi debellatione”, redactată în grabă (40 de zile) cu scopul (mai puțin reușit) de a apăra comportamentul papei față de moderniști și față de ideile lor. Din punct de vedere istoric, problema rămâne deschisă, și aceasta din două motive. În reprimarea acestei erezii, Pius al X-lea s-a folosit mult de mons. Benigni, care utiliza nu de puține ori metode polițienești, spionajul ca și denunțările. Pe de altă parte, măsurile cu scop preventiv luate împotriva unor clerici suspecti de afinități moderniste au fost

⁴⁴⁹ É. POULAT, *Storia, dogma e critica nella crisi modernista*, Brescia 1967; J. RIVIÈRE, *Le modernisme dans l'Église*, Paris 1929; A. BOTTI, *La Spagna e la crisi modernista. Cultura, società civile e religiosa tra Otto e Novecento*, Brescia 1987.

⁴⁵⁰ Operele fundamentale: *L'Évangile et l'Église* (1902) și *Autour d'un petit livre* (1903), în care apără ideile din lucrarea anterioară.

⁴⁵¹ *The Church and the future* (1903), *Letter to a University Professor* (1904), *Lex credendi* (1906), *Trough Scylla and Charybdis* (1907) și *Medievalism* (1908).

⁴⁵² *Lettere di un prete modernista* (1907). Credem că este de ajutor o cunoaștere cel puțin sumară a acestor trei capi ai modernismului, nu atât a vieții lor, cât mai ales în ceea ce privește ideile pe care le propun. O expunere sintetică și penetrantă a modernismului francez, englez și italian se poate găsi în H. JEDIN, ed., *Storia della Chiesa*, IX, Milano 1982, 520-550.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

repede abrogate sau neglijate, deoarece, după circa un deceniu, s-a constatat că ele au fost pripite. Dintre multele exemple ce s-ar putea prezenta, menționăm doar procesul de beatificare al arhiepiscopului de Milano, cardinalul Ferrari, căruia papa îi reproșa deseori faptul de a fi imprudent și neglijent în raport cu modernismul.

După Vatican II, modernismul este „istoricizat”, încercându-se acum să i se înțeleagă cauzele și efectele polivalente, pozitive și negative. Istoricii sunt de acord că acest fenomen nu poate fi redus numai la sinteza din *Pascendi*, așa cum liberalismul⁴⁵³ nu poate fi cunoscut numai din *Syllabus*.

Neintrând în analiza cauzelor remote ale modernismului, generate de orientarea filozofiei moderne, voim să prezentăm principalele cauze proxime ale acestui curent. În ambientul Bisericii, asistăm la un efort de reînnoire a studiilor sacre, mai ales în prima parte a pontificatului lui Leon al XIII-lea, când pontiful roman era decis nu numai de a promova dezvoltarea studiilor teologice și filozofice, bazându-se și pe datele pozitive ale diferitelor științe laice, ci și de a recupera terenul pierdut în raport cu științele din afara ambientului Bisericii, științe care făceau pași pozitivi semnificativi.

În domeniul istoriei bisericești, anul 1880 este important, deoarece acum s-au deschis spre cercetare arhivele vaticane. Începând cu anul 1886, se afirmă marele cercetător al papalității, L. von Pastor. În anul publicării primului său volum din *Istoria papilor*, Duchesne publică *Liber pontificalis*. Alte nume cunoscute sunt: Denifle, Batiffol, bolandistul Delehaye.

Pentru studiile exegetice, sec. al XIX-lea cunoaște tentativele protestante de interpretare rațională a Evangheliilor, ca și tezele inovatoare referitoare la originile Pentateuhului. În prima jumătate a acestui secol, David Friedrich Strauss elimină a priori din Evanghelii toate elementele miraculoase, reținând doar o existență generică a lui Isus și puține alte detalii de importanță secundară. Referitor la originea Bisericii, Baur aplică aici dialectica hegeliană, afirmând că aceasta s-a născut ca o sinteză dintre teză (partida petrină, iudaizantă) și antiteză (partida paulină, universalistă). La sfârșitul secolului, Julius Wellhausen explică formarea Pentateuhului cu o suprapunere de izvoare diferite, jahwist, eloist, sacerdotal și deuteronomist. În alte domenii, arheologia biblică, paleontologia și știința comparată a religiilor pun noi și grave întrebări: este posibil să fie menținută interpretarea tradițională literală a Scripturii? Până la moartea lui Pius

---

⁴⁵³ G. VERUCCI, *I cattolici e il liberalismo dalle „Amicizie Cristiane” al modernismo*, Padova 1968.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

al IX-lea, din partea catolicilor nu s-a ridicat nici un exeget capabil să dea un răspuns la aceste întrebări. Cu Leon al XIII-lea, asistăm la un început de progres. În 1886, apare un *Cursus Sacrae Scripturae*, o operă a mai multor autori germani. În 1891, Vigouroux începe publicarea celebrei opere *Dictionnaire de la Bible*. Însă majoritatea catolicilor se mențin pe pozițiile tradiționale, sau cel mult acceptă acordul conciliant dintre geneză și geologie, interpretând cele șase zile ale creației ca șase ere geologice. În 1893, este publicată enciclica *Providentissimus Deus*, care prezintă cu claritate criteriile fundamentale ale exegezei, plecând de la conceptul de autor. Leon al XIII-lea afirmă că nu este permisă o restrângere a negreșelniciei (ineranța) Scripturii doar la anumite părți ale ei; totuși, afirmă că fenomenele științifice sunt prezentate conform cu limbajul popular de atunci. În pofida acestei perspective progresiste, în 1897, Sfântul Oficiu afirmă autenticitatea lui „comma johanneum” (1In 5,7). Din cauza pericolelor și atacurilor moderniste, în ambientul roman, clima generală este rezervată, dacă nu închisă. Totuși, deși se făceau pași mici, dificili, imperceptibili chiar, studiile biblice catolice încep să se afirme. În 1890, Lagrange înființează la Ierusalim L'Ecole Biblique și organul acesteia *Revue Biblique*, care, în scurt timp, vor fi cunoscute în toată lumea, atât în cea catolică, cât și în cea protestantă.

Intervenția magisteriului.

3 iulie 1907: Decretul *Lamentabili*, numit noul *Syllabus* împotriva modernismului, condamnă 65 de propoziții, ale căror idei sunt scoase în mare parte din operele lui Loisy (DS 3401-3465). Acest decret al Sfântului Oficiu era în pregătire de mai mulți ani, la origine fiind doi teologi francezi care studiaseră operele lui Loisy și, în general, ceea ce propunea modernismul. Fără a fi un document infailibil, decretul cuprinde ideile esențiale ale modernismului biblic și teologic în formele sale radicale: *naturalismul* care suprimă originea divină a revelației, *pragmatismul* care ia în considerație doar semnificația morală, în dauna conținutului doctrinal, *individualismul* care neglijează autoritatea Bisericii, și *evoluționismul* care admite transformarea continuă și indefinită a dogmelor. În mod special sunt condamnate:

- erorile referitoare la autoritatea magisteriului ecleziastic în câmpul biblic (propozițiile 1-8: cf. în *Syllabus*, tezele 8-14 despre emanciparea filozofilor față de magisteriu; cu puțini ani în urmă, Ioan Paul al II-lea a abordat în Germania aceeași problemă);
- inspirația și ineranța Scripturii (prop. 9-19; a se confrunta teza 11 cu nr. 11 din *Dei Verbum*);
- conceptul de revelație și dogmă (prop. 20-26; în special nr. 20, care redă ideea modernistă despre revelație, nr. 22: dogma, nr. 23: separarea dintre știință și credință, atât de susținută de Loisy și Buonaiuti);

TEME DE ISTORIE A BISERICII

- originea și dezvoltarea dogmei cristologice (prop. 27-38, în special nr. 29, care prezintă clasică distincție dintre Cristos al istoriei și Cristos al credinței). Propoziția 31 are o însemnătate deosebită, în ea exprimându-se teza modernistă conform căreia Evangheliile ne redau viața lui Isus prin medierea credinței primelor generații creștine, care după înviere au înțeles și acceptat divinitatea lui Isus Cristos;
- noțiunea de sacrament și originea istorică posterioară a unor sacramente (Căsătoria, Mirul, Spovada, prop. 39-51);
- constituția Bisericii (prop. 52-57; nr. 52 reține centrul gândirii lui Loisy, iar nr. 56 reia canonul 28 al Conciliului ecumenic din Calcedon);
- caracterele doctrinei creștine luată în ansamblul ei (prop. 58-65).

8 septembrie 1907: enciclica *Pascendi dominici gregis* (DS 3475-3500) condamnă modernismul, așa cum *Quanta cura* a condamnat liberalismul și *Unigenitus* jansenismul. Redactorii? Probabil Ioan Lemius și Ludovic Billot. Partea teoretică rezumă poziția moderniştilor în filozofie, teologie, istoria Bisericii și apologetică. *Ca filozof*, modernistul este agnostic și imanentist, reducând religia la o necesitate intrinsecă omului de divin, de sacru. *Ca teolog*, el consideră dogma un simbol al experienței sale religioase, un instrument pentru a comunica altora această experiență.

Credința nu are nici un antecedent rațional, bazându-se numai pe experiența individuală a fiecăruia. Cultul se naște din necesitatea de a exprima în mod sensibil propria experiență religioasă, iar sacramentele sunt simboluri eficace pentru a hrăni propria credință. Inspirația se reduce la experiența religioasă, la emoție, care se prelungește în trecut și se poate asemăna cu inspirația poetică pe care Ovidiu o redă prin cuvintele „Est Deus in nobis, agitante calemus illo” (Dumnezeu este în noi, [care] ne înflăcăram sub acțiunea lui). Biserica se naște din necesitatea de comunicare reciprocă a propriilor experiențe religioase, pentru a proteja, a mări și a răspândi credința. În esență, Biserica reprezintă fructul conștiinței colective, ea derivând doar indirect de la Cristos, întrucât doar primii discipoli au trăit această experiență în contact direct cu Cristos. În esență, dogma, cultul, inspirația, credința, totul este supus unei indefinite evoluții.

Ca istoric, modernistul crede în separarea completă dintre știință și credință. Prima se referă la fenomen, obiect al rațiunii, a doua, la divin, care transcende știința. Datoria istoricului este de a analiza experiența religioasă în conformitate cu normele istorice. El va încerca să scoată din această experiență puținele elemente ale sferei raționale, eliminând (de exemplu din credința în Cristos Dumnezeu a primelor comunități creștine) tot ceea ce reprezintă fructul exaltării, prin care i s-a atribuit lui Cristos ceea ce nu aparține timpului și mediului în care a trăit. Se

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴⁵⁴ I CLEMENT AL V-LEA

poate înțelege mai bine atitudinea moderniştilor dacă ne gândim la tendința unor istorici din zilele noastre de a distinge în Ioan al XXIII-lea un „papă bun, Ioan al mitului”, așa cum și l-au imaginat masele, și un „Ioan al istoriei”, conservator, și care nu-și dădea seama de importanța actelor sale, acte care au mers mult mai departe de ceea ce intenționa el. Aceste criterii sunt aplicate la Cristos, la Biserică și la sacramente. În *apologetică*, modernistul substituie vechile criterii obiective (profeții și minuni) cu altele subiective: existența în om a unei tendințe pentru experiența religioasă, experiență care se verifică cel mai bine în religia catolică și care se adaptează continuu noilor circumstanțe.

Observații finale. Intervențiile decise și prompte ale lui Pius al X-lea împotriva modernismului care ataca caracterul supranatural al catolicismului au reprezentat o victorie a Bisericii împotriva raționalismului acestei erezii, care a avut, probabil, cea mai scurtă existență din toate ereziile pe care le-a cunoscut istoria Bisericii. Se pune însă întrebarea dacă tezele moderniste erau chiar atât de periculoase pe cât păreau și dacă nu cumva, intenționându-se stârpirea ereziei, nu s-a lovit și în persoane fidele Bisericii și care căutau un răspuns sau un dialog cu critica contemporană, sub care am putea vedea vechi probleme ale Bisericii: maturitatea creștină a laicilor și reînnoirea Bisericii. Poate că în zelul lor, atât Pius al X-lea, mai ales în a doua parte a pontificatului (1907-1914), cât și curia romană au luat măsuri excesive, împiedicând inițiativele pozitive prezente în studiile biblice și istorice. Se poate pune apoi întrebarea dacă intervențiile magisteriului au rezolvat problemele sau dacă nu cumva au reușit doar să le sufocă pentru o perioadă de câteva decenii. Toate aceste întrebări și dubii necesită încă un plus de clarificare din partea istoricilor.

Oricare ar fi judecata finală a istoriografiei, credem că este important de notat un aspect semnificativ: „Renunțarea momentană la unele convingeri științifice dobândite a contribuit la progresul Bisericii în ansamblul ei, mai mult decât unele atitudini rigide și rebeliuni deschise. Poate că acele sacrificii au reprezentat prețul necesar al unei maturizări și al unui progres unitar și omogen”⁴⁵⁴. În acest sens, este semnificativ destinul a doi colegi de seminar: E. Buonaiuti, mereu cuprins și dominat de întrebările sale neliniștitoare, și Angelo Roncalli, care aștepta încrezător și liniștit acea oră în care Providența va face să fie deschisă o nouă etapă a istoriei Bisericii, cea a Conciliului al II-lea din Vatican, în care, semnificativ, găsim și răspunsuri și clarificări mature la unele din întrebările și dubiile perioadei moderniste.

---

⁴⁵⁴ P. SCOPPOLA, *Crisi modernista e rinnovamento cattolico in Italia*, Bologna 1976³, 360.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

LXXXVII.

PIETATEA IN SECOLELE XIX-XX

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru, din pietatea Bisericii, *cinci* sunt aspectele ce trebuie scoase în evidență:

- pietatea antijansenistă,
- pietatea euharistică (comuniunea frecventă, primirea Euharistiei de către copiii ajunși la uzul rațiunii, congresele euharistice începând cu 1881),
- dezvoltarea mișcării liturgice,
- un nou model al preotului, nu atât un administrator sau un supus al laicilor, cât mai mult un păstor al sufletelor,
- noul rol al laicilor în viața Bisericii.

1. Pietatea antijansenistă

În primul rând, este depășit rigorismul moral, recunoscut fiind în mod oficial „probabilismul”, doctrină morală atât de combătută de janseniști și de B. Pascal în *Provincialele* sale. Sistemul probabilist este expus de sfântul Alfons de Liguori (1696-1787) și promovat de iezuiți. În practică, dispăre obiceiul de a nega dezlegarea pentru cei ce recad mereu în aceleași păcate și se consideră suficiente pentru dezlegare semnele deosebite de căință pentru păcate, pentru ca la sfârșit să se considere ca suficient însuși faptul de a veni la spovadă.

O devoțiune deosebită este cea către *Inima lui Isus*. În 1856, această devoțiune este propusă pentru întreaga Biserică, în special datorită insistențelor franciscanilor și în pofida aspectelor naționaliste ce se repetă (înainte și după 1870, francezii încredințează Inimii Preasfinte victoria asupra dușmanilor; în timpul primului război mondial, se repetă același lucru în Franța și Italia). În această devoțiune, la început prevalează aspectul reparator, apoi cel social (în Inima lui Isus, credincioșii găsesc forța de a se opune laicismului). În enciclica lui Pius al XII-lea, *Haurietis aquas* (1956, redactor: K. Rahner?), este evidențiată mai mult iubirea umano-divină a lui Isus și sunt aprofundate bazele biblice ale devoțiunii. Se răspândește apoi consacrarea către această Inimă a familiilor și a persoanelor, generalizându-se practica celor „nouă vineri”, cu promisiunile divine pentru cei ce le urmează.

Devoțiunea către *sfânta Fecioară Maria* se dezvoltă datorită promulgării dogmei Neprihănitei Zămisliri (1854), a aparițiilor de la Lourdes (1858), ca și a îndemnurilor repetate ale papilor pentru ca toți

TEME DE ISTORIE A BISERICII

catolicii să se roage Rozariul, făcând din el o practică comună a familiilor. Alături de aceste devoțiuni principale sunt multe altele, în cinstea diferiților sfinți, toate împreună formând acel cadru al pietății populare, caldă și emotivă, uneori puțin exterioară, dar care hrănește din plin sufletele creștine și le dă elanul și forța necesară pentru a se opune laicismului ce începea să erodeze solul creștin.

2. Reforma euharistică

În secolul al XVIII-lea, se insistă prea mult asupra fricii reverențiale față de Isus din sfânta taină a altarului. În cel următor, Pius al IX-lea deschide calea împărtășaniei dese, al cărei punct de referință îl reprezintă pontificatul lui Pius al X-lea. Decretul *Sacra tridentina synodus* (22 decembrie 1905) răspunde unei necesități de clarificare a disputelor anterioare, începute cu *De la fréquente communion* (1643) a lui Arnauld. Decretul se împarte în trei: o premisă în care se afirmă că Euharistia nu este atât un premiu pentru sfinți, cât mai mult un remediu adus fragilității umane; o parte istorică ce ne amintește împărtășania duminicală a primilor creștini, răceala jansenistă și intervențiile lui Inocențiu al XI-lea (DS 2090-2095) și ale lui Alexandru al VIII-lea (DS 2323). A treia parte trasează anumite linii directoare: pentru a primi zilnic Împărtășania, se cere starea de har sfințitor și intenția dreaptă (DS 3379). Confesorul nu poate împiedica primirea zilnică a Euharistiei de către cei ce îndeplinesc aceste condiții. Decretul *Quam singulari* (8 august 1910), redactat la intervenția personală a papei, reia în mare parte ideile prezentate anterior. În practică, Spovada și Împărtășania sunt fixate pentru copiii de șapte ani, adică atunci când sunt capabili să distingă între pâine și sacramentul Euharistiei. În anii ce urmează, atât din dispozițiile și îndemnurile papilor, cât și prin congresele euharistice, împărtășania deasă devine o practică comună a întregii Biserici.

3. Reforma liturgică

Unul din principalii promotori este *dom Guéranger*, autorul a două opere monumentale: *Institutions liturgiques* (1840-1851), o istorie a liturgiei ce se oprește la volumul al treilea, și mai ales *L'Année liturgique*, în 14 volume, operă ce dă pietății un solid fundament liturgic. În Germania, această lucrare este răspândită de benedictinul din Beuron, Maurus Wolter. În domeniul *muzicii sacre*, alături de cântul gregorian, diferite asociații ceciliene promovează cântece facile, de multe ori de inspirație populară.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al} I CLEMENT AL V-LEA

Din motive pastorale, Pius al X-lea intervine printr-un mod propriu în sărbătoarea sfintei Cecilia din anul 1903, intervenție care constituie Magna Charta a mișcării liturgice. Ideile de bază sunt: Roma trebuie să reprezinte un exemplu pentru întreaga Biserică. În esență, muzica trebuie să fie artistică, cu un pronunțat caracter sacru și universală: în concret, este admisă acea muzică ce se apropie de cântul gregorian sau de polifonie. Poate fi admisă și muzica modernă, însă dintr-însa trebuie eliminat tot ceea ce este profan; muzica este în serviciul liturgiei, și nu invers. Partea solistică poate fi interpretată numai de preotul celebrant; femeile sunt excluse din cor, la fel și instrumentele zgomotoase, inclusiv pianul. La 25 aprilie 1904, sub controlul unei comisii romane, papa încredințează benedictinilor din Solesmes restaurarea autenticului text al cântului gregorian. Rezultatul muncii lor îl constituie publicarea, între 1905 și 1912, a textelor oficiale ale cântului gregorian.

În 1925, sunt interzise cazulele așa-numite „gotice”, iar zece ani mai târziu, Congregația pentru Rituri își exprimă serioase rezerve față de Misele dialogate, uitându-se astfel îndemnul lui Pius al X-lea pentru o participare activă la Liturghie. Alta era însă situația în diferitele țări europene. Protagonisti ai mișcării liturgice precum Lambert Beauduin, Pius Parsch, Guardini și centrul Maria Laach din Germania dau o nouă viață liturgiei Bisericii. Misalul în limba germană Schott este răspândit încă din 1884, iar revistele liturgice de specialitate sunt din ce în ce mai căutate. În 1947, este publicată enciclica *Mediator Dei*, un document fundamental în reînnoirea liturgică. Este accentuat din plin faptul că liturgia nu înseamnă rubricism, ci cultul sacerdotal al lui Cristos, cult continuat în Biserică. *Sacrosanctum concilium*, primul document al Conciliului al II-lea din Vatican, reprezintă încununarea unui drum de reformă liturgică ce începuse cu mai bine de un secol înainte.

4. Preotul

La începutul secolului al XIX-lea, mai sunt prezenți încă acei preoți „de Liturghie”, ce se opun celor „pentru spovadă”. Primii, cu studii aproximative, puțin profunzi, nu au facultatea de a spovedi și sunt angajați în diferite familii nobile sau, pentru a-și câștiga existența, trebuie să exercite diferite meserii. În Roma papală sau pe teritoriul statului pontifical sunt și mulți clerici, nu preoți, care ocupă funcții administrative, financiare sau diplomatice. În a doua parte a secolului al XIX-lea, începe să dispară diferența dintre preoții „de Liturghie” și cei „pentru spovadă”. În mod esențial, preotul este un păstor al sufletelor. Evoluția figurii preotului o putem distinge în trei faze: La începutul sec. al XIX-lea, pregătirea intelectuală și spirituală a preotului are de suferit

TEME DE ISTORIE A BISERICII

din cauza numărului insuficient al profesorilor din seminarii. Din a doua jumătate a acestui secol și până la Pius al XII-lea, seminariile iau un avânt necunoscut înainte atât în ceea ce privește studiile, cât și în disciplina seminarială, uneori prea riguroasă (motivată însă de intenții bune). După Pius al XII-lea și mai ales o dată cu Conciliul al II-lea din Vatican (*Presbyterorum ordinis*, *Optatam totius*), fără să se neglijeze activitatea științifică și de cercetare a preotului, acesta devine în mod esențial un păstor al sufletelor. În zelul (dezorientat?) său, uneori a mers prea departe (exemplul „preoților muncitori” din Franța anilor '50); această criză, însă, a fost depășită.

5. Mișcările laicale

Angajarea laicilor în Biserică sau promovarea unor idealuri de inspirație creștină trece prin trei faze: La început, se asistă la o neîncredere din partea ierarhiei (Biserica = preot) față de laici. În contextul confruntărilor cu statele și orientările liberale, laiciste, socialiste⁴⁵⁵ sau anticatolice, clerul se convinge de necesitatea angajării active a laicilor în Biserică, însă mereu într-o poziție subordonată, considerați ca instrumente executive ale clerului. Începând cu Pius al XII-lea și mai ales după Conciliul al II-lea din Vatican, vedem conturându-se două tipuri de asocieri ale laicilor:

- asocieri culturale sau înrudite cu acestea⁴⁵⁶, pentru apărarea și promovarea intereselor Bisericii⁴⁵⁷;
- partide politice de inspirație creștină, dar aconfesionale și independente de ierarhie, partide care actualmente sunt în criză, în căutarea unor noi orientări corespunzătoare schimbărilor profunde din Europa, unde asistăm la o alunecare parțială de la democrațiile creștine⁴⁵⁸ spre un „naționalism creștin”.

---

⁴⁵⁵ A. LUCIANI, *Cristianesimo e socialismo*, I-II, Genova 1990; P. POMBENI, *Socialismo e cristianesimo (1815-1975)*, Brescia 1977.

⁴⁵⁶ M. CAMISASCA – M. VITALI, *I movimenti nella Chiesa negli anni '80*, Milano 1981.

⁴⁵⁷ G. CONCETTI, *Chiesa e politica*, Casale Monferrato 1989.

⁴⁵⁸ Pentru aprofundare, cf. N. ARBØL, *I democristiani nel mondo*, Torino 1990.

LXXXVIII.**BISERICA ⁴⁵⁹ I CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL**

Poziția catolicilor laici. În Franța, Belgia, Olanda și Anglia, catolicii⁴⁵⁹ sunt convinși de justetea cauzei lor în a se apăra de imperialismul nazist. În Italia, existau grupări filofasciste, însă majoritatea populației era contra lui Hitler și lui Mussolini. În Germania, în schimb, nunțiul Orsenigo ne spune că majoritatea populației este entuziasmată după Führer; constatări analoge va face Pius al XII-lea la sfârșitul războiului. Puțini au fost aceia care, în conștiință, nu puteau accepta ideile expansionismului nazist, printre ei numărându-se și martorii lui Jehowa, care preferau mai degrabă să fie împușcați decât să pună mâna pe arme. Poporul, însă, voia victoria germană și, asemenea controversatului von Papen, în raporturi optime cu Roncalli la Istanbul, voia o evoluție a catolicismului în favoarea nazismului. Rezistența, în schimb, atât în Franța, cât și în Italia a găsit în catolici numeroși aderenți rămași fideli până la sfârșitul războiului. În sfârșit, menționăm că Polonia era cu totul antinazistă.

Ierarhia. În Franța, episcopatul sprijină din plin guvernul lui Pétain, care vedea în colaborarea cu germanii răul cel mai mic posibil și imita unele orientări ale acestuia (de exemplu, antisemitismul), pentru care motiv, după război, guvernul a cerut epurarea unei treimi din episcopat. Înainte de debarcarea aliată din Normandia, revista catolică *Soutanes de France* își dorea o înfrângere a aliaților. Această atitudine a clerului nu poate fi negată, iar istorici precum Latreille îi caută cauzele în legitimismul susținut de cler și prin care sperau că guvernul lui Pétain va repara daunele anticlericalismului republican. În Italia, ierarhia tace și încearcă să-i protejeze pe persecutați. Episcopatul german este divizat. Președintele Conferinței episcopale, Bertram, trimite salutări lui Hitler, trezind astfel mânia episcopului de Berlin, Preysing, susținut de Pius al XII-lea. Clemens August von Gallen din Münster rămâne constant în declarațiile sale antinaziste. Mai târziu, printre germani el va deveni un simbol (în fața căruia mulți trebuiau să-și bată pieptul), primind numele de „Leul din Münster”. Cea mai mare parte a episcopilor polonezi ca Sapieha al Cracoviei și Szeptycky participă din plin la suferințele propriului popor. Un exemplu strălucit este Maximilian Kolbe, care, în ajunul sărbătorii Adormirii Maicii Domnului

⁴⁵⁹ Fundamentală rămâne colecția de documente în 11 volume *Actes et documents du St. Siège relatifs à la seconde guerre mondiale*, Città del Vaticano 1965-1981.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

din 1941, sfârșit de foame și de suferință, își întinde brațul în fața călăului ce-i injectează medicina mortală. Alături de el sunt sute de preoți deportați, francezi, germani, italieni etc., care mor în lagăre⁴⁶⁰.

Pius al XII-lea. Referitor la atitudinea sa, polemica istoriografică, mai ales cea tendențioasă, a ridicat numeroase acuze și obiecții⁴⁶¹. Nimeni nu neagă activitatea de salvare și de protecție a papei în toate țările, activitate susținută de nunții papali, precum A. Roncalli, și de alți clerici, toți primind instrucțiuni precise de la papa sau de la colaboratorii lui direcți. În timpul ocupației naziste a Romei (1943-1944), multe mii de evrei au fost găzduiți în casele religioase din Roma, începând cu universitatea Gregoriană. Papei însă i se reproșează o triplă tăcere: în fața războiului ca atare, în fața genocidului evreiesc și a atrocităților săvârșite de naziști în diferite țări, cum ar fi Croația, condusă atunci de Ante Paveliè, ce promova o politică de convertire forțată a ortodocșilor la catolicism. Se estimează că aici au fost masacrați între o sută și două sute de mii de persoane. Referitor la evrei, ni se pare exagerat numărul de șase milioane de victime, dar cu siguranță că au fost mai mult de patru milioane de evrei uciși în lagăre sau prin alte mijloace.

Pius al XII-lea s-a străduit în toate modurile să împiedice declanșarea războiului sau extinderea lui, iar la început a protestat în repetate rânduri împotriva invadării țărilor neutre. În apropierea războiului, lansează apeluri dramatice, diferite de cele ale lui Pius al XI-lea, care erau puțin reci și prea teoretice: „Nimic nu este pierdut cu pacea, totul poate fi pierdut prin război... Să ne asculte cei puternici, pentru a nu deveni slabi în nedreptate...”. În septembrie 1939, se întâlnește cu polonezii fugiți și-și manifestă solidaritatea emoționantă cu acest popor lovit atât de grav. În decembrie același an, îl vizitează la Quirinal pe regele Italiei, sperând să găsească într-însul un aliat al eforturilor sale de pace; Victor Emanuel al III-lea se prezintă însă sceptic, slab și rece, nedându-i nici o speranță. În mai 1940, în fața ocupării țărilor neutre Belgia, Olanda și Luxemburg, trimite trei telegrame pline de compasiune celor trei capi de state, în care condamnă cu toată fermitatea invadarea țărilor lor⁴⁶².

---

⁴⁶⁰ Cf. R. ANGELI, *Il Vangelo nei Lager*, Firenze 1975².

⁴⁶¹ O prezentare echilibrată a poziției lui Pius al XII-lea în raport cu războiul și cu toți cei loviți de această catastrofă se poate găsi în H. JEDIN, ed., *Storia della Chiesa*, X/1, Milano 1980, 81-104.

⁴⁶² Este o condamnare mult mai clară și mai explicită decât cea a lui Benedict al XV-lea, la începutul primului război mondial. Cu puțin timp înainte, papa luase decizia de a face legătura între rezistența germană și aliați, ceea ce însemna o colaborare pentru o lovitură de stat împotriva lui Hitler. Aceasta nu a avut loc din cauza lipsei de decizie a

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{ai} CLEMENT AL V-LEA

Din iunie 1940, după scrisoarea trimisă lui Mussolini și cele trei telegrame amintite, papa se abține de la orice mediere, dându-și seama că toate sunt zadarnice. Se străduiește în schimb să salveze Roma și, dacă nu a reușit să evite două bombardamente asupra orașului, în iulie și august 1943, va reuși totuși să determine cele două armate, cea germană în retragere și cea anglo-americană în urmărirea celei dintâi, să nu se lupte în interiorul orașului. În mod pașnic, armatele traversează orașul una după alta, sub privirile locuitorilor care nu știu ce să mai creadă. La sosirea anglo-americanilor, romanii se conving că orașul lor și al papilor a fost salvat doar prin intervenția papei. Emoționați și plini de recunoștință, aleargă cu toții în piața „Sfântul Petru” pentru a mulțumi salvatorului lor. Puține manifestări ale maselor au fost atât de sincere și de spontane. În aceste momente, Pius al XII-lea poate fi asemănat cu marii papi ai antichității, Leon cel Mare și Grigore cel Mare, care salvaseră orașul de furia armatelor barbare.

În marile sale radiomesaje (Paștele anului 1941, 29 iunie 1941, 2 iunie 1943 etc.), pontiful roman deliniează principiile fundamentale ale păcii ce trebuia să vină. Se pune întrebarea de ce papa nu a condamnat explicit și nominal ororile războiului și pe marii capi ai nazismului. Cu siguranță că nu-i erau necunoscute cruzimile naziștilor din lagărele de concentrare și din țările ocupate de dâșii. Răspunsul este că se temea de reacția pe care ar fi provocat-o o astfel de denunțare. Așa se întâmplase în Olanda, după protestul episcopilor de aici. Naziștii au reacționat cu toată cruzimea, una din nenumăratele victime fiind cunoscuta Edith Stein. Protestele clamoroase ar fi înrăutățit și mai mult situația catolicilor germani, francezi, polonezi și, mai mult încă, ar fi dăunat evreilor, care și așa reprezentau ținta unui plan de exterminare totală. În Pius al XII-lea prevala sensul concretului, al situației de moment. ^{ai} cine oare, în locul său, ar fi putut să protesteze continuu și cu toată vehemența, pentru a constata că rezultatul poziției sale ar fi însemnat noi și inimaginabile masacre? În acest caz, nu s-ar fi simțit responsabil și vinovat pentru moartea atâtor oameni nevinovați? Papa era convins că Hitler era ca și un nebun furios, gata să ucidă pe oricine i-ar fi stat în cale. A-l condamna sau a încerca să-l convingi de nedreptatea cauzei sale era periculos și inutil. Acum, era mult mai util să fie salvate cât mai multe vieți. Era o alegere dificilă, iar Pius al XII-lea a dat dovadă de o luciditate și de un curaj cu totul exemplare. În detrimentul faimei sale postume, a renunțat la gesturile „curajoase” și

---

capilor rezistenței. În același timp, prin pr. Tacchi Venturi, trimite o scrisoare lui Mussolini; acesta îi răspunde, dându-i de înțeles că este posibilă o intervenție a armatelor Italiei împotriva lui Hitler.

TEME DE ISTORIE A BISERICII

periculoase și a ales calea ajutorului concret, imediat, salvând nenumărate vieți omenești⁴⁶³.

Referitor la *atitudinea poporului german*, nici un istoric serios nu-i poate aduce acuza unui nazism colectiv. Vina aparține nazismului și, în special, capilor acestuia. Totuși, ne putem întreba câți împărtășeau ideea unei condamnări totale a nazismului și a principiilor sale, în special a antisemitismului.

Cazul Stepinae. Istoria Balcanilor nu poate fi înțeleasă fără a lua în considerație faptul că, timp de mai multe secole, această zonă a cunoscut existența mai multor popoare, limbi, religii și tradiții complet diferite și de multe ori în luptă între dănsule. Balcanii au reprezentat și reprezintă punctul de întâlnire și de confruntare între ortodocși, catolici și musulmani, între Orient și Occident, între slavi și occidentali. În acest context, asistăm la nașterea efemerului regat al Croației, sub guvernul lui Ante Paveliè, supravegheat și controlat de regimul de fier nazist. Croația reacționează împotriva predominării Serbiei, iar în cele două decenii dintre primul și al doilea război mondial, Paveliè vrea să facă din Croația un stat catolic. Pentru aceasta, el pune la cale mai multe masacre împotriva ortodocșilor și a evreilor.

Episcopului de Zagreb, Alojzije Stepinac (1898-1960, cardinal din 1952), nu-i plăcea ideea unui stat croat independent, deși își amintea cu plăcere că la începutul secolului îndeplinise serviciul militar sub conducerea Serbiei. A condamnat cu vehemență masacrele guvernului croat și i-a apărut în toate modurile pe cei persecutați. Totuși, nu a întrerupt orice legătură cu guvernul la putere și, de mai multe ori, a trimis Sfântului Scaun relatări care scoteau în evidență aspectele pozitive ale regimului: protejarea catolicismului, lupta împotriva pornografiei și a blestemelor. Mai mult decât dânsul, clerul croat și în special franciscanii priveau cu simpatie spre o Croație independentă și spre Paveliè, nedându-și seama de complexitatea și dificultatea unei astfel de probleme. Paveliè cade și, împreună cu el, regimul său. Se ridică I. Tito, iar lui Stepinac îi revine acum dificila misiune de a se lupta pentru independența bisericii sale, refuzând orice idee a unei biserici croate separate de Roma. Pentru aceasta este arestat, judecat și condamnat pe viață la domiciliu forțat, murind într-un mic sat iugoslav necunoscut nouă. Referitor la Stepinac se pune întrebarea dacă într-adevăr era convins de posibilitatea unei Croații independente. Ceea ce este sigur e că episcopul a rămas fidel Bisericii și Scaunului Apostolic Roman. Pentru croații catolici, el reprezintă un campion al patriei și al

---

⁴⁶³ Nenumărate persoane care au trăit acele momente, salvându-se din lagăre sau de ororile războiului, împărtășesc din plin poziția papei.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ⁴⁶⁴ I CLEMENT AL V-LEA

Bisericii; pentru alții, este un personaj cu unele umbre și obiect al criticilor⁴⁶⁴.

Cu totul altfel se prezintă cazul lui *Jozef Tiso* (1887-1947), preot slovac și ministru al Republicii Cehoslovace între cele două războaie. El a preluat conducerea guvernului republicii Slovacia, creată de naziști, și a colaborat cu dâșii. Poate că era convins, ca și croații, de posibilitatea formării unui stat slovac independent de boemi și moravi. Terminându-se războiul, monseniorul a fost condamnat la moarte și executat⁴⁶⁵.

---

⁴⁶⁴ Cu totul unilaterală și inacceptabilă ni se pare lucrarea lui C. FALCONI, *Il silenzio di Pio XII. Perché il papa non parlò di fronte ai massacri nazisti in Polonia e Croazia*, Milano 1965. Poate că astăzi autorul și-ar revizui afirmațiile.

⁴⁶⁵ Cu această ocazie, ziarul *Osservatore Romano* s-a limitat la a deplânge lipsa de clemență a învingătorilor, însă nici acum nu a încercat o apărare a preotului colaboraționist.

BIBLIOGRAFIE

- Acta Cypriani*: CSEL 3.
Actele martirice, București 1997.
- ARY M.V., *Un dilemma ecclesiastico: la politica matrimoniale tra longobardi e franchi*, AHP, Roma 1980.
- ATTALIOTA M., *Historia*, Bonn 1853.
- AUGUSTIN DE HIPONA, *Breviculus collationis cum Donatistis libri* 3:PL 43, 613-706.
- BARNEA I., „Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul R.P.R.”, *Studii teologice* 3-4 (1960).
- , *Din istoria Dobrogei*, I-II, București 1968.
- , *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican 1977.
- , „Dinogetia-ville byzantine du Bas-Danube”, *Byzantina* 10 (1980).
- BECK H.G., „Christliche Mission und politische Propaganda im byzantinischen Reich”, în *La conversione al cristianesimo nell'Europa dell'alto medioevo*, Spoleto 1967.
- BEDA VENERABILUL, *Historia ecclesiastica*, Oxford 1969.
- BIHLMAYER K. – TUECHLE H., *Storia della Chiesa*, I-IV, Brescia 1985⁴.
- CÂMPINA B., „Le problème de l'apparition des états féodaux roumains”, în *Nouvelles études d'histoire*, București 1955.
- CATTANEO E., *Il culto cristiano in Occidente; note storiche*, Roma 1984².
- CEDRENUS G., *Historiarum compendium*: CSHB, II, Bonn 1893.
- CIPRIAN DE CARTAGINA, *Lettere scelte. Testo con introduzione e commento*, Catania 1953.
- , *De Ecclesiae unitate*: CSEL 3.
- , *De lapsis*: CSEL 3.
- CLEMENT ROMANUL, *Epître aux Corinthiens*: SCh 167.
Codex Theodosianus, Princeton 1952.
- Collectio Avellana 116b*, CSEL 35.
- Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna 1973³.
- Cronica Fredegarii*, 32: MGHss rerum Merovingicarum, II, 182.

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

DAMASUS PP., *Epigrammata*: Epigrammata Damasiana, Città del Vaticano 1942.

DANIÉLOU J. – MARROU H., *Nuova storia della Chiesa*, I-V, Casale Monferrato 1984².

DARROUZÈS I., „Listes synodales et Notitiae”, *Revue des études byzantines* (1970).

DAVID P., „În legătură cu rotonda de la Alba Iulia”, *Biserica Ortodoxă Română* 9-10 (1978).

DELEHAYE H., *Analecta Bollandiana* 51 (1938).

Dizionario patristico e di antichità cristiane, II, Casale Monferrato 1983.

Documente privind Istoria României, I, București 1951.

DUJÈEV I., *Medioevo bizantino-slavo*, I-III, Roma 1965-1971.

DVORNIK F., *Les slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris 1970.

EGINARDUS, *Vita Caroli Magni*: MGH SS. rerum Germanicarum (ediția din 1911).

EUSEBIU DE CEZAREEA, *Histoire ecclésiastique*: SCh 31.

———, *Sulla vita di Costantino*, Napoli 1984.

FALBO G., *Il primato della Chiesa di Roma alla luce dei primi quattro secoli*, Roma 1989.

FESTUGIÈRE A. J., *Actes du Concile de Calcédonie*, Cahiers d'Orientalisme 4, Geneva 1983.

FLICHE A. – MARTIN V. – DUROSELLE J.B. – JARRY E., ed., *Storia della Chiesa*, I-XXIV, Torino 1979-1990.

GABOR I., *Ierarhia catolică de rit latin din România* (pro manuscripto), București 1980.

Gli Apocrifi del Nuovo Testamento, II, Casale Monferrato 1966.

GRIGORE DE TOURS, *Historia Francorum*, Paris 1951.

GRIVEC F., *Santi Cirillo e Metodio*, Roma 1984.

GUARDUCCI, M., *Pietro ritrovato*, Verona 1970.

HENRI-IRÉNÉ, M., *Istoria educației în antichitate*, II, București 1997.

———, *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, București 1997.

HERTLING L., *Istoria Bisericii*, Iași 1998.

HOLTZMANN W., *Beiträge zur Reichs- und Papstgeschichte des hohen Mittelalters: Ausgewählte Aufsätze*, Bonn 1957.

HURMUZACHE E. DE, *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București 1970.

IERONIM, *De viris illustribus*: PL 23.

IONIȚĂ A., „Viața mănăstirească în Dobrogea până în secolul al XII-lea”, *Studii teologice* 1-2 (1977).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

- IORDANES, *Getica*: MGH 1882.
- IORGA N., *Byzance après Byzance*, București 1971.
- IRINEU DE LYON, *Contro le eresie*, I-II, Siena 1957.
- JEDIN H., ed., , *Storia della Chiesa*, I-X, Milano 1983-1984⁴.
- KEMPF F., „Il papato dal secolo VIII alla metà del secolo XI”, în *Problemi di storia della Chiesa*, Milano 1973.
- KOCZOWSK J., *Histoire religieuse de la Pologne*, Paris 1987.
- LACTANȚIU, *De mortibus persecutorum*, Milano 1957.
- LAURENT V., *Les corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, V/1, Paris 1963.
- LAURENT V. – BRĂȚIANU G.I., „Recherches sur Vicine et Cetatea Albă”, *Echos d'Orient* 181 (1936).
- LAVAUD B., *Antoine le Grand, père des moines. Sa vie par saint Athanase et autres textes*, Lyon 1943.
- LENZENWENGER J., ed., *Storia della Chiesa cattolica*, Cinisello Balsamo 1989.
- LORTZ J., *Storia della Chiesa*, I, Roma 1980⁴.
- MARICHAL R., *I primi cristiani della terra russa*, Brescia 1988.
- MARIUCCI T., *Omilie e Lettere di S. Leone Magno*, Torino 1969.
- MARIUS MERCATOR, *Monumenta ad haeresim Nestoriana*: PL 48.
- MERCATI A., *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*, I, Vatican 1954.
- MIHAILĂ A., „Inscripții slave vechi de la Basarabi”, *Studii și cercetări lingvistice* 1 (1964).
- MONACHESI M., *L'epistolario ignaziano*, Roma 1925.
- MONACHINO V., *Il canone 28 di Calcedonia*, Aquila 1979.
- MOREAU J., *La persécution du christianisme*, Paris 1956.
- Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981.
- OBOLENSKY D., *The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, Londra 1982.
- OLTEANU P., „Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et du Maramureș”, *Romanoslavica* 1 (1958).
- PASCU ^a., *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj 1971.
- PASCU ^a. – RUSU M., „Cetatea Dăbâca”, *Acta Musei Napocensis* 5 (1968).
- PAUL J., *L'Église et la culture en Occident (IXe-XIIe siècle)*, Paris 1986.
- PORTAL R., „La Russia”, în *Storia universale dei popoli e delle civiltà*, XVII, Torino 1972.
- PĂCURARIU M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București 1980.
- , *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București 1980.
- QUASTEN J., *Patrologia*, I-III, Casale Monferrato 1983².

XLII. BENEDICT AL XI-LEA ^{al}I CLEMENT AL V-LEA

RAHNER H., *Symbole der Kirche. Die Ekklesiologie des Vaters*; trad. italiană *L'Ecclesiologia dei Padri*, Roma 1971.

RICHE P., *Le scuole e l'insegnamento nell'Occidente cristiano dalla fine del V secolo alla metà dell'XI secolo*, Roma 1985.

RIGHETTI M., *Manuale di storia liturgica*, Milano 1945-1953

RUSU M., „Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului”, în *Sub semnul lui Clio*, Fs. ^{al}tefan Pascu, Cluj 1974.

RYAN J., „The Early Irish Church and the See of Peter”, în *Le chiese nei regni dell'Europa occidentale e i loro rapporti con Roma sino all'800*, II, Spoleto 1960.

Scriptores rerum Hungaricarum, I-II, Budapesta 1937-1938.

SPINEI V., „L'influence du Byzance et de la Russie sur les regions orientales de la Roumanie au premier quart du II-e millenaire à la lumière des sources archéologiques”, *Dacia* 10 (1975).

TAILLIEZ F., „Sommets et paradoxes dans la genèse de l'histoire roumaine entre l'Orient et l'Occident”, în *Acta historica*, I, Roma 1959.

TANASOCA N. S., „Les Mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI-è siècle”, *Revue Roumaine d'Histoire* 1 (1973).

TEODOR D.G., *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași 1981.

VACARO L., *Storia religiosa della Russia*, Milano 1984.

VODOFF V., *Naissance de la chrétienté russe*, Paris 1988.

VULPE R., „Note de istorie tomitană”, *Pontice* 2 (1968).

TEME DE ISTORIE A BISERICII

CUPRINS

Abrevieri	3
Prefață	10
INTRODUCERE	14
1. Răspândirea și formele asumate de Biserică în lumea greco-romană	15
2. Biserica – comunitate a popoarelor creștine occidentale (cca. 700-1300)	16
3. Dizolvarea lumii creștine occidentale, reforma protestantă și cea catolică, descoperirile geografice și misiunea mondială a Bisericii (sec. XIV-XVIII)	17
4. Aspectul mondial al Bisericii în epoca industrială	17
5. Actualitatea și valoarea istoriei Bisericii	18
I. IZVOARELE ISTORICE ALE BISERICII PRIMARE (PÂNĂ LA ANUL 70)	21
1. Izvoare necreștine	21
2. Izvoare creștine	21
II. ISUS ȘI BISERICA	23
III. ACTIVITATEA MISIONARĂ A APOSTOLULUI PAUL	27
IV. STRUCTURA BISERICII PRIMARE	31
V. PRIMELE EREZII. GNOSTICISMUL	35
VI. RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SEC. AL II-LEA	43
VII. RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI OCCIDENTAL ÎN SEC. AL III-LEA	47
VIII. STATUL PĂGÂN ÎMPOTRIVA BISERICII	45
1. Persecuțiile din timpul lui Nero și Domițian	52
2. Persecuțiile din timpul lui Traian (98-117) și Adrian (117-138)	56
3. Persecuțiile din timpul lui Septimiu Sever	59
4. Decius	62
5. Valerian și Gallienus	65
6. Dioclețian	66
IX. PRIMATUL ROMAN ÎN LUMINA PRIMELOR PATRU SECOLE	73
1. Mărturii literare despre apostolatul lui Petru la Roma	73
2. Mormântul lui Petru	75
3. Primatul roman	76
X. CREȘTINISMUL ÎN SCHYTHIA MINOR (DOBROGEA)	85
1. Informații generale: secolele III-VII	85
2. Episcopii de Tomis	88
XI. PRIMUL CONCILIU ECUMENIC AL BISERICII: NICEEA (325)	96
XII. CONCILIUL ECUMENIC CONSTANTINOPOL I (381)	99

CUPRINS

XIII. CONCILIUL ECUMENIC DIN EFES (431)	104
XIV. CONCILIUL ECUMENIC DIN CALCEDON (451)	112
XV. ÎNCEPUTURILE MONAHISMULUI	117
XVI. MONAHISMUL LATIN (SEC. V-VII)	124
1. Italia	125
2. Regatul Merovingian	127
3. Spania	128
4. Africa	129
XVII. BISERICA ȘI SOCIETATEA	131
1. Căsătoria și familia	131
2. Stăpânii și supușii	134
3. Bogații și săracii	137
XVIII. ACTIVITATEA MISIONARĂ A BISERICII ÎN SECOLELE IV-VI	142
1. Activitatea misionară în Orient	142
2. Irlanda, Anglia și Scoția	147
3. Încrăștinarea francilor. Formarea Bisericii Naționale Merovingiene	152
4. Încrăștinarea popoarelor germanice	156
XIX. ORGANIZAREA BISERICESCĂ ÎN SECOLELE IV-VII	168
1. Parohia	168
2. Clerul	171
3. Viața morală a creștinilor; formele de pietate și cult	175
4. Catecumenatul și cateheza baptismală	180
XX. BISERICA ȘI CULTURA PĂGÂNĂ	189
1. Primele patru secole	189
2. Educație și cultură în Occidentul latin (sec. V-VIII)	193
XXI. EVUL MEDIU OCCIDENTAL	202
1. Caracteristici tipologice ale evului mediu	203
2. Faza de coeziune (700-1050)	204
3. Factori esențiali ai evului mediu	205
4. Aspecte și popoare din lumea romano-germanică	205
5. Popoarele germanice și religia creștină	208
XXII. CONTROVERSE DOCTRINARE DE LA CALCEDON (451)	
LA CONSTANTINOPOL II (553)	212
1. Monofizismul egiptean	212
2. Formula theopaschită	213
3. Depășirea „schismeii”	214
4. Trei Capitole	215
5. Conciliul ecumenic Constantinopol II (553)	218
XXIII. MONOTELISMUL CA ȘI CALE DE UNIFICARE DOCTRINARĂ.	
CONCILIUL ECUMENIC CONSTANTINOPOL III (680-81; 692)	222
1. Împăratul Heracliu (610-641) și patriarhul Sergiu	223
2. Papa Honoriu I (625-638)	224
3. Conciliul ecumenic Constantinopol III (680-681)	226
XXIV. BISERICA ÎNAINTE ȘI DUPĂ SINODUL „TRULLAN II” (692)	229
1. Situația Orientului la începutul EM occidental	229

TEME DE ISTORIE A BISERICII

2. Italia	232	
3. Originile statului papal	233	
4. Izvoarele principale pentru istoria secolului al VIII-lea	237	
XXV. CONFLICTELE DINTRE ÎMPĂRATUL LEON AL III-LEA ȘI PAPII GRIGORE AL II-LEA ȘI GRIGORE AL III-LEA	239	
1. Originea iconoclasmului	239	
2. Noua organizare patriarhală	243	
XXVI. AVANSAREA POLITICO-RELIGIOASĂ A CONSTANTINOPOLULUI ȘI CREȘTINISMUL DIN ROMÂNIA	245	
1. Vicariatul papal din Tesalonic	246	
2. Arhiepiscopia Iustiniana Prima	247	
3. Jurisdicția arhiepiscopiei Iustiniana Prima	248	
4. Căderea lumii vizigote	248	
XXVII. SLAVII ȘI UNGURII ÎNTRE OCCIDENT ȘI ORIENT	250	
1. Slavii occidentali (Veneții)	251	
2. Boemia și Moravia	252	
3. Polonia	257	
4. Bulgaria	259	
5. Ungaria	261	
XXVIII. BISERICA ROMÂNĂ ȘI LONGOBARZII ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL VIII-LEA	265	
XXIX. ÎNCREȘTINAREA SAXONILOR ȘI A GERMANILOR NORDICI	267	
1. Saxonii	267	
2. Danemarca	270	
3. Suedia	271	
4. Norvegia	272	
5. Normanzii, Islanda și Groenlanda	272	
XXX. EVANGHELIZAREA POPOARELOR GERMANICE DIN EUROPA CENTRALĂ	276	
1. Situația Occidentului	276	
2. Evanghelizarea Europei centrale	276	
3. Biserica în Anglia	279	
4. Sfântul Bonifaciu (680-754)	280	
XXXI. CAROLINGIENII ȘI BISERICA ROMÂNĂ	285	
1. Istoria familiei carolingiene	285	
2. Majordomii	285	
3. Continuă reforma Bisericii francilor	286	
4. Întronarea lui Pepin	287	
XXXII. ORIGINEA ȘI CARACTERISTICILE STATULUI PAPAL	290	
1. Alianța dintre papalitate și franci	290	
2. Papa în Franța	291	
3. Semnificația „Promisiunii Carisiace”	292	
XXXIII. PERIOADA CAROLINGIANĂ	295	
1. Extinderea regatului francilor	296	
2. Personalitatea lui Carol cel Mare	297	
3. Încoronarea lui Carol cel Mare	298	

CUPRINS

4. Teocrația carolingiană	302
XXXIV. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN SEC. IX-XI	310
1. Peninsula Iberică	310
2. Franța	312
3. Istoria regatelor post-carolingiene	313
4. Situația papalității	315
5. Germania	317
XXXV. VIAȚA ȘI ORGANIZAREA BISERICII ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU	328
1. Bisericile proprii	328
2. Bisericile urbane	332
3. Investiția episcopală	332
4. Creșterea puterii papale în evul mediu timpuriu	334
XXXVI. RELAȚIILE DINTRE RUSIA DE KIEV ȘI EUROPA CREȘTINĂ (SEC. X-XII)	339
XXXVII. REFORMA MONASTICĂ A SECOLULUI AL X-LEA: CLUNY	347
1. Reforma de la Cluny	348
2. Caracteristicile reformei de la Cluny	349
XXXVIII. SCHISMA DIN 1054	353
XXXIX. GRIGORE AL VII-LEA (1073-1085)	359
XL. CREȘTINISMUL ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. X-XII	371
1. Dobrogea	371
2. Transilvania	375
3. Valahia	322
4. Moldova	333
XLI. SCOLASTICA	43
XLII. BENEDICT AL XI-LEA ȘI CLEMENT AL V-LEA (1303-1314)	3
XLIII. DESFIINȚAREA ORDINULUI TEMPLIERILOR, CONCILIUL ECUMENIC DIN VIENNE (1311)	5
XLIV. IOAN AL XXII-LEA (1316-1334)	9
XLV. OAMENI ȘI IDEI NOI LA CURTEA LUI LUDOVIC DE BAVARIA: MARSILIO DA PADOVA ȘI WILLIAM OF OCCAM	11
XLVI. ALEGEREA LUI URBAN AL VI-LEA (1378-1389)	13
XLVII. FACTORI DETERMINANȚI AI SCHISMEI OCCIDENTALE	15
1. Urban al VI-lea și cardinalii	15
2. Urban al VI-lea și structura administrativă ecleziastică	17
XLVIII. ÎNCEPUTUL SCHISMEI OCCIDENTALE	18
1. Rebeliunea cardinalilor	18
1.1. Etapele principale	18
1.2. De acum înainte, intră în joc forțele politice	19
2. Motivele adeziunii pentru Roma (Urban al VI-lea) sau pentru Avignon (Clement al VII-lea)	20
2.1. Ascultarea clementină	20
2.2. Ascultarea urbană	21
3. Schisma în corpul ecleziastic	22
4. Conciliul ca și cale de rezolvare a schismei	24
4.1. „Via facti” – tentativele	24

TEME DE ISTORIE A BISERICII

4.2. „Via concilii” și refuzul ei	24
5. Poziția Conciliului din Konstanz față de John Wyclif și Jan Hus	25
XLIX. CONCILIUL ECUMENIC DIN KONSTANZ (1414-1418)	28
1. Preliminarii	28
2. Refacerea unității Bisericii	29
3. Reforma Bisericii	34
L. CONCILIUL ECUMENIC DIN FERRARA-FLORENȚA (UNIREA CU GRECII)	37
LI. CONCILIUL ECUMENIC DIN BASEL-FERRARA-FLORENȚA	40
1. Reforma Bisericii	40
LII. CONCILIUL ECUMENIC LATERAN AL V-LEA (1512-1517)	42
LIII. VIAȚA INTERNĂ A BISERICII	44
1. Parohiile orașelor	44
2. Celebrrările religioase	46
3. Predica	48
4. Cateheza	49
5. Ordinele călugărești	51
LIV. PROBLEMA RELIGIOASĂ A UMANISMULUI	54
1. Atitudinea ierarhiei și a ordinelor călugărești față de Umanism	54
2. Gândirea umanistă în raport cu credința și morala creștină	55
3. Observații conclusive	59
LV. RENAȘTEREA	61
1. Evaluări istoriografice	61
2. Teoria rupturii de evul mediu	61
3. Ierarhia Bisericii și civilizația renașcentistă: aspecte pozitive	63
LVI. TENDINȚE CARACTERISTICE ALE REFORMEI CĂLUGĂREȘTI	66
1. Viața comună în clauzură	66
2. Austeritatea vieții	67
3. „Lectio divina” și meditația	67
4. Problema studiilor	68
5. Observații finale	69
LVII. SAVONAROLA LA FLORENȚA: O TENTATIVĂ DE REFORMĂ GLOBALĂ	70
1. Tentativa de reformă religioasă și civilă (1494-1498)	70
2. Erorile fundamentale ale lui Savonarola	72
LVIII. MARTIN LUTHER (1483-1546)	74
1. Etape ale creșterii și formării sale	74
1.1. Nașterea – intrarea în convent (1483-1505)	74
1.2. De la intrarea în convent (Erfurt) la disputa de la Leipzig (1505-1519)	74
LIX. LUTHER ȘI REFORMA ÎN GERMANIA	
PÂNĂ LA PACEA DE LA AUGSBURG (1555)	79
1. Luptele religioase din Germania până la anul 1555	86
2. Perioada luptelor sociale (1521-1525)	87
2.1. Revolta cavalerilor (1521-1522)	87
2.2. Revoluția anabaptiștilor (1522-1524)	87
2.3. Revolta țăranilor (1524-1525)	88
3. Perioada dietelor și a discuțiilor (1525-1532)	89

CUPRINS

4. Perioada luptei armate și a armistițiului final (1532-1555)	90
5. Ioan Honterus (1498-1549) și reforma protestantă în Transilvania	93
LX. SCHISMA LUI HENRIC AL VIII-LEA	97
LXI. REFORMA ANGLICANĂ	104
1. Reforma sub Eduard al VI-lea (1547-1553)	104
1.1. Protectoratul lui Edward Seymour	104
1.2. Protectoratul lui Dudley (1549-1553)	105
2. Instaurarea definitivă a anglicanismului sub Elisabeta I (1558-1603)	106
LXII. CONCILIUL DIN TRENTO (1545-1563)	110
1. Ideea de reformă catolică	110
2. Cele trei perioade ale Conciliului Tridentin	113
2.1. Prima perioadă: 13 decembrie 1545 - 2 aprilie 1547	113
2.2. Perioada a doua (Sesiunile XI-XVI): 1 mai 1551 - 28 aprilie 1552	117
2.3. A treia perioadă (Sesiunile XVIII-XXV):	
18 ianuarie 1562 - 4 decembrie 1563	119
3. Poziția istorică a Conciliului din Trento	121
LXIII. Semnificația și importanța Conciliului Tridentin	123
LXIV. IGNAȚIU DE LOYOLA. SOCIETATEA LUI ISUS	130
1. Structura internă	131
2. Formarea și acceptarea în ordin	131
3. Centralizarea conducerii	132
3. Mobilitatea apostolică	132
LXV. SOCIETATEA LUI ISUS (SJ) DUPĂ MOARTEA FONDATORULUI († 1556)	135
LXVI. REÎNNOIREA SCOLASTICII. CONFLICTUL ASUPRA HARULUI	142
1. Reînnoirea scolasticii	142
2. Conflictul asupra harului	143
XXVII. BAROCUL	145
1. Arta și spiritualitatea	145
2. Pietatea și predica barocă	148
LXVIII. SECOLUL AL XVII-LEA: DEGENERĂRI ALE FENOMENULUI RELIGIOS	150
LXIX. BISERICA ȘI ȘTIINȚELE NATURALE	155
1. Nicolae Copernic	155
2. Giordano Bruno	155
3. Galileo Galilei	156
4. Reflecții personale	158
LXX. TRANSILVANIA – UNIREA DE LA 1700	161
1. Sinodul lui Teofil din 1697	161
2. Episcopul Atanasiu (1697-1713)	162
3. Sinodul de la 1700	163
LXXI. TOLERANȚA ȘI INTOLERANȚA RELIGIOASĂ ÎN EUROPA:	
SECOLELE XVI-XVIII	166
LXXII. GALICANISMUL	172

TEME DE ISTORIE A BISERICII

1. Controversa „regaliilor” (<i>regalia</i>)	173
2. Cele patru articole galicane din 1682	173
3. Primirea celor 4 articole	176
4. Apogeul conflictului	176
5. Conflicte temporale (1687-1693). Problema dreptului de azil	177
6. Spre un acord (1689-1693)	178
LXXIII. AUTORI AI RAȚIONALISMULUI: LUPTA ÎMPOTRIVA REVELAȚIEI CREȘTINE	179
LXXIV. PAROHUL ȘI PAROHIA ÎNTRE L'ANCIEN RÉGIME ȘI PERIOADA LIBERALISMULUI	186
1. Parohul	186
1.1. Parohul Contrareformeii	186
1.2. Parohul habsburgic	187
1.3. Parohul „pistoiez”	188
1.4. Parohul patriot	188
1.5. Parohul cultural și păstor	189
1.6. Parohul social	190
2. Parohia	190
LXXV. FORMAREA CLERULUI (PREISTORIA ȘI ISTORIA SEMINARIILOR)	196
1. Antichitatea și evul mediu	196
2. Inițiative premergătoare Conciliului Tridentin	197
3. Decretul tridentin	198
4. Aplicarea decretului	199
5. Două modele de seminarii	201
6. Secolul al XIX-lea	204
LXXVI. BISERICILE DE RIT BIZANTIN DIN IMPERIUL OTOMAN	206
1. Două secole de opresiune	208
2. Alegerea patriarhilor și a clerului	209
3. Greci și slavi	210
4. Patriarhia de Constantinopol și Occidentul	211
5. Diplomația occidentală	212
6. Profesii de credință ortodoxe din secolul al XVII-lea	213
7. Mănăstirile	214
LXXVII. RUSIA	216
1. Ortodoxia	216
2. Catolicii	218
LXXVIII. CATOLICI DIN SCOȚIA, ANGLIA ȘI IRLANDA (SECOLELE XVII-XVIII)	220
LXXIX. BISERICILE UNITE CU ROMA	229
1. Unirea rutenilor din Bielorusia și a ucrainenilor din Polonia-Lituania: Brest-Litowsk, 6-10 octombrie 1596	229
2. Unirea rutenilor carpatici	231
3. Unirea românilor din Transilvania: Alba Iulia, 7 mai 1700	234
LXXX. COLONIZAREA ȘI MISIUNILE PE NOILE CONTINENTE	239
1. Caracteristici ale colonizării spaniole, portugheze și anglo-saxone	239

CUPRINS

1.1. Colonizarea spaniolă și portugheză	239
1.2. Colonizarea anglo-saxonă	241
2. Patronatul	241
3. Raporturile cu indienii și cu negrii	246
4. „Reducțiunile” din Paraguay	252
4.1. Originile	252
4.2. Organizarea reducăiunilor	253
4.3. Sfârșitul reducăiunilor	254
LXXXI. MISIUNILE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA	256
1. Condiționarea politică a misiunilor	256
1.1. Primul mod de coluziune (acord) între colonialism și misiuni: tratatele internaționale	256
1.2. Al doilea mod de coluziune între colonialism și misiuni: asocierea de fapt cu regimul colonial	257
2. Clerul indigen	258
3. Misiunile din Extremul Orient	260
3.1. Japonia	260
3.2. Indochina	261
3.3. China	261
3.4. Coreea	262
3.5. Filipine	263
3.6. India	263
4. Misiunile africane	264
4.1. Sudan	264
4.2. Etiopia	266
4.3. Uganda	267
4.4. Madagascar	267
4.5. Congo (Zair)	267
5. Noua orientare misionară	269
LXXXII. MISIUNILE DIN TERITORIILE AFLATE SUB PATRONATUL PORTUGHEZ	271
1. Africa	274
1.1. Africa occidentală	274
1.2. Congo	274
1.3. Angola	276
1.4. Africa orientală	277
2. Asia	278
2.1. India	278
2.2. Arhipelagul malaysian	281
2.3. Japonia	283
2.4. China	287
2.5. Indochina	290
3. America portugheză: Brazilia	291
LXXXIII. SUPRIMAREA SOCIETĂȚII LUI ISUS	294
1. Portugalia	294
2. Franța	295

TEME DE ISTORIE A BISERICII

3. Spania	296	
4. Suprimarea Societății lui Isus	297	
LXXXIV. REVOLUȚIA FRANCEZĂ	300	
1. Date cronologice fundamentale	300	
2. Aspecte pozitive ale revoluției	302	
2.1. Egalitatea	303	
2.2. Libertatea	303	
3. Aspecte negative	304	
LXXXV. VIAȚA CONSACRATĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA	306	
1. Extindere	306	
2. Criză	306	
3. Reforme	306	
4. Dispersare	307	
5. Reîntoarcerea la normalitate	308	
LXXXVI. MODERNISMUL	309	
LXXXVII. PIETATEA ÎN SECOLELE XIX-XX	316	
1. Pietatea antiiansenistă	316	
2. Reforma euharistică	317	
3. Reforma liturgică	317	
4. Preotul	319	
5. Mișcările laicale	319	
LXXXVIII. BISERICA ȘI CEL DE AL II-LEA RĂZBOI MONDIAL	321	
BIBLIOGRAFIE	4	

CUPRINS

TEME DE ISTORIE A BISERICII

SIGLE ^aI ABREVIERI

AHP	Archivium Historiae Pontificiae, Roma.
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien.
CSHB	Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Bonn.
MGHss	Monumenta Germaniae Historica inde ab a.C. 500 usque ad a. 1500. Secțiunea MGSS: Scriptores.
PL	Migne, Patrologia, series latina.
PG	Migne, Patrologia, series graeca
SCh	Sources Chrétiennes, Paris.